МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Erasmus+ Jean Monnet Modules
Co-funded by the European Union
UAMIGREU

МОНОГРАФІЯ

ГАРМОНІЗАЦІЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ДОСВІД ЄС

Житомир 2026

УДК 351.756:339.9
Г20

Колектив авторів: Абрамова І.В., Вуйма А.Г., Грицишена З.О., Дика О.С., Король М.О., Ксендзук В.В., Литвинчук О.В., Мазур Н.А., Мороз Ю.Ю., Мота А.Ф., Омельяненко В.А., Омельяненко О.М., Політова А.С., Слободяник В.Г., Татаренко Г.В., Туляков В.О., Фаріон-Мельник А.І., Ховрак І.В., Чернихівська А.В., Чиж В.В., Юрківський О.Й., Яремко О.М.

Рекомендовано Вченою радою
Державного університету «Житомирська політехніка»
(протокол № 16 від 28.07.2026)

Рецензенти:
доктор економічних наук, професор Н.О. Небаба
завідувач кафедри економічного моделювання, обліку та статистики
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
доктор наук з державного управління, професор О.М. Руденко,
професор кафедри менеджменту та адміністрування
Національного університету «Чернігівська політехніка»
доктор економічних наук, доцент І.Л. Грабчук,
завідувач кафедри міжнародних відносин, економіки та політології
Державного університету «Житомирська політехніка»

Г20 Гармонізація міграційної політики України: досвід ЄС : колективна монографія. – Електронні дані. – Житомир : Державний університет «Житомирська політехніка», 2026. – 420 с.

ISBN 978-966-683-748-9

Колективна монографія присвячена комплексному дослідженню проблем гармонізації міграційної політики України з правом Європейського Союзу в умовах війни та повоєнного відновлення. Розглянуто демографічні, нормативно-правові, соціально-економічні, секторальні та безпекові виміри трансформації міграційної політики, узагальнено досвід країн ЄС та окреслено перспективи його імплементації в Україні. Видання адресоване науковцям, викладачам, аспірантам, студентам, а також фахівцям органів державної влади, які опікуються питаннями міграційної та демографічної політики. Матеріали монографії підготовлено за результатами виконання проєкту Модуль Жана Моне «Гармонізація міграційної політики України: досвід країн ЄС (UAMigrEU)» (ERASMUS+ №101126808 2023-2026).

ISBN 978-966-683-748-9 УДК 351.756:339.9

© Абрамова І.В., Вуйма А.Г., Грицишена З.О., Дика О.С., Король М.О., Ксендзук В.В., Литвинчук О.В., Мазур Н.А., Мороз Ю.Ю., Мота А.Ф., Омельяненко В.А., Омельяненко О.М., Політова А.С., Слободяник В.Г., Татаренко Г.В., Туляков В.О., Фаріон-Мельник А.І., Ховрак І.В., Чернихівська А.В., Чиж В.В., Юрківський О.Й., Яремко О.М., 2026

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА..... 5
РОЗДІЛ 1. ВІЙНА ТА ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ ЯК ЧИННИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ГАРМОНІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ДЕМОГРАФІЧНИЙ І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІРИ..... 7
1.1. Адаптація державної політики забезпечення демографічної безпеки України до євроінтеграційних вимог (Грицишена З.О.) 7
1.2. Демографічні наслідки хронічної полікризи в Україні та їх вплив на трансформацію і гармонізацію міграційної політики з ЄС (Ксендзук В.В., Чиж В.В.) 33
1.3. Екологічні та технологічні виклики вимушеної міграції: досвід ЄС і уроки для України (Слободяник В.Г.) 48
1.4. Міграція в Німеччині в повоєнний час: досвід для гармонізації міграційної політики України (Юрківський О.Й.) 76
1.5. Протидія злочинам проти вимушених переселенців з України, які перебувають за кордоном (досвід окремих країн) (Політова А.С.) 87
1.6. Дуальна стратегія циркулярного відновлення людського потенціалу України в контексті гармонізації міграційної політики з підходами ЄС (Мороз Ю.Ю., Дика О.С.)..... 101
РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ З ПРАВОМ ЄС..... 117
2.1. Європейська міграційна політика: між інтуїтивними безпековими очікуваннями та конвенційними гарантіями (Туляков В.О.) 117
2.2. Правовий захист іноземців у системі міграційної політики України в умовах війни: європейські стандарти та роль громадянського суспільства (Татаренко Г.В.) 142
2.3. Організаційно-правовий механізм прикордонного контролю: сучасний стан та повоєнні перспективи (Мота А.Ф.) 163
2.4. Організаційно-правові засади гармонізації діяльності місць тимчасового тримання Державної прикордонної служби України з європейськими правозахисними стандартами (Король М.О.) 174
2.5. Медіація як інструмент врегулювання конфліктів, пов'язаних із міграцією, та післявоєнного відновлення України (Яремко О.М., Фаріон-Мельник А.І.) 202

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ ГАРМОНІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ: ІНТЕГРАЦІЯ ТА РЕІНТЕГРАЦІЯ МІГРАНТІВ І БІЖЕНЦІВ У КОНТЕКСТІ ДОСВІДУ ЄС.. 225
3.1. Інституційні механізми залучення, інтеграції та реінтеграції мігрантів і біженців у локальних проєктах розвитку громад (Омельяненко О.М., Омельяненко В.А.) 225
3.2. Реінтеграція вимушених мігрантів як фактор довгострокової резильєнтності та відновлення національної економіки (Абрамова І.В.) …..... 240
3.3. Малі підприємства та підприємницька діяльність мігрантів і біженців: успіхи і виклики (Мазур Н.А.) 257
3.4. Адаптивна екосистема безперервної освіти дорослих: європейські орієнтири узгодження компетентностей у міграційній політиці України (Ховрак І.В.) …….. 280
3.5. Гендерні виміри зовнішньої міграції та стратегії реінтеграції жінок в умовах війни (Литвинчук О.В.) 301
РОЗДІЛ 4. СЕКТОРАЛЬНІ АСПЕКТИ ГАРМОНІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ РИНКУ ПРАЦІ, СФЕРИ ГОСТИННОСТІ ТА ТУРИЗМУ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ (Чернихівська А.В.) 327
4.1. Гармонізація міграційної політики у процесі євроінтеграції: галузевий підхід 328
4.2. Сфера гостинності та туризму в умовах вимушеної міграції: досвід країн ЄС щодо українських біженців..... 342
4.3. Просторові трансформації сфери туризму та гостинності України під впливом внутрішньої міграції в умовах війни..... 350
4.4. Секторальні моделі гармонізації міграційної політики України: ринок праці, туризм і сфера гостинності в умовах післявоєнного відновлення…….. 355
РОЗДІЛ 5. БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР ГАРМОНІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ПРОТИДІЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА НЕЛЕГАЛЬНІЙ МІГРАЦІЇ (Вуйма А.Г.) 367
5.1. Безпекові засади гармонізації міграційної політики України в умовах сучасних викликів 367
5.2. Торгівля людьми та нелегальна міграція як загрози національній і міграційній безпеці України……..... 398
5.3. Напрями удосконалення державної політики та механізмів протидії торгівлі людьми і нелегальній міграції в контексті євроінтеграції України …..... 401
5.4. Протидія торгівлі людьми та нелегальній міграції: удосконалення правових та організаційно-тактичних механізмів……..... 406
5.5. Перспективні напрями удосконалення міграційної політики України в аспекті протидії торгівлі людьми та нелегальній міграції…….. 412
ВИСНОВКИ 417

ПЕРЕДМОВА

Сучасний етап розвитку України позначений безпрецедентними викликами, спричиненими повномасштабною російсько-українською війною. Воєнна агресія не лише поставила під загрозу територіальну цілісність і політичну незалежність держави, а й спричинила один із наймасштабніших міграційних процесів у новітній історії Європи. Вимушене переміщення мільйонів українців, деформація демографічної структури населення, руйнування людського капіталу та водночас набуття Україною статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу створили ситуацію, яка потребує комплексного наукового осмислення міграційної політики держави та вироблення дієвих механізмів її гармонізації з правом і практикою країн ЄС.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю поєднання демографічного аналізу, оцінки нормативно-правових розбіжностей, дослідження соціально-економічних та гуманітарних наслідків вимушеної міграції і вироблення дієвих інституційних механізмів адаптації міграційної політики України до практик Європейського Союзу в умовах війни та повоєнного відновлення. У цих умовах особливого значення набувають питання демографічної безпеки, правового захисту вимушених переселенців і біженців, прикордонного контролю, інтеграції та реінтеграції мігрантів, а також протидії торгівлі людьми і нелегальній міграції.

Монографія об'єднує результати наукових досліджень, спрямованих на виявлення основних тенденцій трансформації міграційної політики України в умовах війни та обґрунтування шляхів її гармонізації з правом і стандартами Європейського Союзу. Особлива увага приділяється демографічним наслідкам вимушеної міграції, нормативно-правовим та інституційним механізмам адаптації законодавства, соціально-економічним вимірам інтеграції та реінтеграції мігрантів і біженців, секторальним трансформаціям ринку праці, а також безпековому виміру протидії торгівлі людьми.

Мета монографії полягає в аналізі викликів, що постали перед міграційною політикою України внаслідок повномасштабної війни, та обґрунтуванні шляхів її гармонізації з правом ЄС з урахуванням кращих практик держав-членів Європейського Союзу. Наукове значення роботи полягає в узагальненні теоретичних положень і формуванні практичних рекомендацій, здатних стати основою для вдосконалення державної міграційної політики в умовах євроінтеграційного курсу України.

Перший розділ зосереджує увагу на демографічному та європейському вимірах трансформації міграційної політики України в умовах війни. У ньому досліджено адаптацію державної політики гарантування демографічної безпеки до євроінтеграційних вимог, проаналізовано демографічні наслідки хронічної полікризи та їх вплив на гармонізацію міграційної політики з ЄС, розкрито екологічні й технологічні

виклики вимушеної міграції, узагальнено досвід європейських країн щодо повоєнної міграційної політики, а також розглянуто питання протидії злочинам проти вимушених переселенців з України, які перебувають за кордоном.

Другий розділ присвячено нормативно-правовим та інституційним механізмам гармонізації міграційної політики України з правом ЄС. Досліджено співвідношення безпекових очікувань і конвенційних гарантій у європейській міграційній політиці, правовий захист іноземців в умовах війни та роль громадянського суспільства, організаційно-правовий механізм прикордонного контролю, гармонізацію діяльності місць тимчасового тримання Державної прикордонної служби України з європейськими правозахисними стандартами, а також медіацію як інструмент врегулювання міграційних конфліктів і післявоєнного відновлення.

У третьому розділі розглядаються соціально-економічні та гуманітарні виміри гармонізації міграційної політики, пов'язані з інтеграцією та реінтеграцією мігрантів і біженців у контексті досвіду ЄС. Досліджено інституційні механізми залучення мігрантів і біженців у локальних проєктах розвитку громад, реінтеграцію вимушених мігрантів як фактор довгострокової резильєнтності національної економіки, розвиток малого підприємництва серед мігрантів і біженців, адаптивну екосистему безперервної освіти дорослих та гендерні виміри зовнішньої міграції і стратегії реінтеграції жінок в умовах війни.

Четвертий розділ присвячено секторальним аспектам гармонізації міграційної політики – трансформації ринку праці та туристично-готельної сфери в умовах післявоєнного відновлення. Розглянуто інституційну архітектуру та імплементаційні механізми європейської міграційної політики, вплив міграційної мобільності на ринок праці у туристично-готельному секторі України, а також потенціал туризму й готельного господарства як інструменту соціально-економічної реінтеграції.

У п'ятому розділі досліджується безпековий вимір гармонізації міграційної політики України – протидія торгівлі людьми та нелегальній міграції. Здійснено порівняльно-правовий аналіз категорій «торгівля людьми» та «нелегальна міграція» за законодавством України та ЄС, розглянуто види юридичної відповідальності за відповідні правопорушення, перспективи вдосконалення діяльності правоохоронних органів у цій сфері, а також транскордонний вимір протидії торгівлі людьми, що передбачає поглиблення міжнародного співробітництва.

Таким чином, проведене дослідження спрямоване на створення системного уявлення про сучасний стан і перспективи гармонізації міграційної політики України з правом Європейського Союзу, а також на визначення ключових напрямів забезпечення демографічної, правової, соціально-економічної та безпекової складових цієї політики в умовах війни та періоду повоєнного відновлення.

РОЗДІЛ 1
ВІЙНА ТА ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ ЯК ЧИННИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ГАРМОНІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ДЕМОГРАФІЧНИЙ І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІРИ

1.1. Адаптація державної політики забезпечення демографічної безпеки до євроінтеграційних вимог

Грицишена Зоряна Олександрівна,
PhD з публічного управління та адміністрування, ст. викладач кафедри права, публічного управління та адміністрування
Державного університету «Житомирська політехніка»
ORCID: 0000-0003-0570-5299

Європейська інтеграція України висуває нові вимоги до всіх напрямів державної політики, зокрема й у сфері демографічної безпеки. Демографічна безпека традиційно розглядається як складова національної безпеки, адже стійкі демографічні процеси є передумовою економічного розвитку, соціальної стабільності та збереження національної ідентичності. Нині ця тема набула особливої актуальності: по-перше, через демографічну кризу, що поглибилася внаслідок збройної агресії росії проти України; по-друге, у зв'язку з набуттям Україною статусу країни-кандидата на вступ до ЄС, що передбачає поступове наближення до європейських стандартів у сфері соціально-демографічної політики.

Метою дослідження процесу адаптації державної політики забезпечення демографічної безпеки є обґрунтування теоретико-методичних засад та практичних напрямів адаптації державної політики забезпечення демографічної безпеки України до вимог і стандартів Європейського Союзу в умовах євроінтеграційного курсу держави та повоєнного відновлення.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

– проаналізувати загальноєвропейські демографічні тенденції (старіння населення, зниження народжуваності, міграційні процеси) та визначити стратегічні пріоритети й нормативно-правові засади демографічної політики ЄС;

– узагальнити кращі практики держав-членів ЄС (Франції, Ірландії, Польщі) у сфері підтримки народжуваності, активного довголіття та міграційної політики як орієнтири для адаптації державної політики України;

– виявити внутрішні та зовнішні бар'єри адаптації державної політики забезпечення демографічної безпеки України до європейських вимог в умовах війни та обмежених бюджетних ресурсів;

– оцінити стан гармонізації українського законодавства у сферах трудових відносин, міграції та гендерної рівності з acquis ЄС;

– обґрунтувати практичні напрями адаптації державної політики України, зокрема щодо вдосконалення системи управління, гармонізації нормативно-правової бази, підтримки сімей з дітьми, реагування на старіння населення та формування програми репатріації й залучення діаспори.

Європейський Союз на загальноєвропейському рівні визнає необхідність реагувати на виклики демографічних змін та інтегрувати ці питання в стратегічні плани розвитку. Так, у Стратегічному порядку денному ЄС на 2019-2024 роки, розробленим Радою Європейського Союзу[1] наголошено на потребі довгострокового та інклюзивного зростання, що неможливе без вирішення демографічних проблем.

Хоча ЄС не має єдиної наднаціональної «демографічної політики» у вузькому розумінні, оскільки питання народонаселення належать переважно до компетенції держав-членів, на рівні ЄС сформовано систему стратегічних пріоритетів і рекомендацій, спрямованих на подолання демографічних викликів та забезпечення довгострокової демографічної стійкості.

Європейські інституції регулярно аналізують демографічні зміни. Зокрема, Рада ЄС у червні 2020 року ухвалила Висновки «Демографічні виклики – шлях уперед», де окреслила спільні підходи для держав-членів щодо модернізації демографічної політики та вирішення проблем старіння населення і низької народжуваності. Зокрема державам пропонується модернізувати демографічну політику, активно залучаючи соціальних партнерів, інститути громадянського суспільства та інші зацікавлені сторони. Слід розробити ефективні механізми для усунення дисбалансу між потребами ринку праці та наявними трудовими ресурсами, що виникає внаслідок цифровізації, глобальних змін і демографічних процесів. Варто сприяти розвитку навичок і кваліфікацій через доступну, якісну та безперервну освіту. Необхідно впроваджувати інклюзивну політику щодо гармонізації професійного та особистого життя, а також забезпечувати рівну оплату праці для чоловіків і жінок. Також важливо стимулювати інвестиції в дітей та різні форми підтримки сімей, а міграційну політику адаптувати до викликів скорочення працездатного населення[2].

[1] Нова стратегічна програма ЄС на 2019–2024 роки : ухвалена Європейською Радою 20 червня 2019 р. *Рада Європейського Союзу*. Брюссель, 2019. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/eu-strategic-agenda-2019-2024/

[2] Нова стратегічна програма ЄС на 2019–2024 роки : ухвалена Європейською Радою 20 червня 2019 р. *Рада Європейського Союзу*. Брюссель, 2019. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/eu-strategic-agenda-2019-2024/

В 2023 році – оновлений Звіт про демографічні зміни в Європі, що містив набір політичних інструментів для реагування на демографічні тенденції. У цьому документі представлено набір політичних інструментів, якими можуть скористатися держави-члени ЄС для реагування на демографічні виклики та їхній вплив на суспільство й економіку Союзу, включно з аспектами глобальної конкурентоспроможності. Запропонований демографічний інструментарій базується на практиках країн-членів і передбачає всебічний підхід, який охоплює чотири ключові напрями: підтримку сімей через краще узгодження професійного та сімейного життя, створення можливостей для молоді, розвиток їхніх навичок, полегшення доступу до ринку праці й забезпечення доступним житлом, посилення участі та підтримки літніх людей, а також вирішення проблем дефіциту робочої сили за рахунок контрольованої легальної міграції. При цьому наголошується, що демографічна політика має враховувати специфіку кожного регіону, оскільки виклики є різними в різних країнах[3].

Європейська демографія демонструє декілька стійких тенденцій:

- протягом останніх десятиліть спостерігається безперервне зростання очікуваної тривалості життя;
- середня кількість дітей, яких народжує одна жінка, знижувалася з 1960-х до середини 1990-х років, трохи зросла в 2000-х і залишалася стабільною у наступні двадцять років;
- протягом останніх 35 років Європа залишалася регіоном із позитивним міграційним балансом – кількість тих, хто приїжджав до ЄС, перевищувала кількість тих, хто виїжджав.

Згідно з узагальненими статистичними даними Офіційного бюро статистики Європейського Союзу, станом на 1 січня 2023 року чисельність населення ЄС становила 448,8 млн осіб (рис. 1.1). Найбільш населеною державою-членом залишалася Німеччина з показником 84,4 млн осіб, що складає 19 % від загальної кількості населення ЄС. За нею слідують Франція – 68,2 млн (15 %), Італія – 59 млн (13 %) та Іспанія – 48,1 млн (11 %). Найменш населеними є Мальта – 542 тис. осіб (0,1 %), Люксембург – 661 тис. (0,1 %) і Кіпр – 921 тис. осіб (0,2 %). З 2008 року в Європейському Союзі спостерігається сталий спад рівня народжуваності. Так, у 2021 році було зареєстровано народження 4,1 млн дітей, тоді як у 2022 році – лише 3,8 млн. Водночас середній вік жінок при народженні першої дитини протягом останнього десятиліття зріс і у 2022 році становив 30,9 років.

[3] Commission sets out tools to manage demographic change in the EU : press release IP/23/4807. *European Commission Press Corner*. 2023. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_4807

У зв’язку з вказаними демографічними тенденціями держави-члени ЄС спрямовують зусилля на забезпечення простого відтворення поколінь. Зокрема, за даними Євростату, у 2023 році найвищий рівень народжуваності серед європейських країн спостерігався на Фарерських островах – у середньому 2,71 дитини на одну жінку. У Франції також зафіксовано відносно високий показник – 1,79 дитини на жінку. Найнижчі рівні народжуваності відзначено в Італії та Іспанії.

Незважаючи на негативні тенденції народжуваності, за двадцятирічний період з 1 січня 2003 року по 1 січня 2023 року загальна чисельність населення ЄС зросла на 4 % – з 431,2 млн до 448,8 млн осіб, що, переважно, зумовлено позитивним міграційним приростом. Найвищі темпи приросту населення за цей період зафіксовано у Люксембурзі (47 %), Мальті (36 %), Ірландії (33 %) та на Кіпрі (29 %).

Євростат також підкреслює, що однією з основних причин скорочення населення у згаданий період стала пандемія COVID-19, внаслідок якої спостерігався негативний природний приріст – кількість смертей перевищувала кількість народжень, що нівелювало позитивне сальдо міграції. Проте вже у 2022 році чисельність населення ЄС знову почала зростати, що було зумовлено як активізацією міграційних процесів після завершення пікових фаз пандемії, так і значним припливом громадян України, які отримали статус тимчасового захисту після повномасштабного вторгнення росії у лютому 2022 року[4].

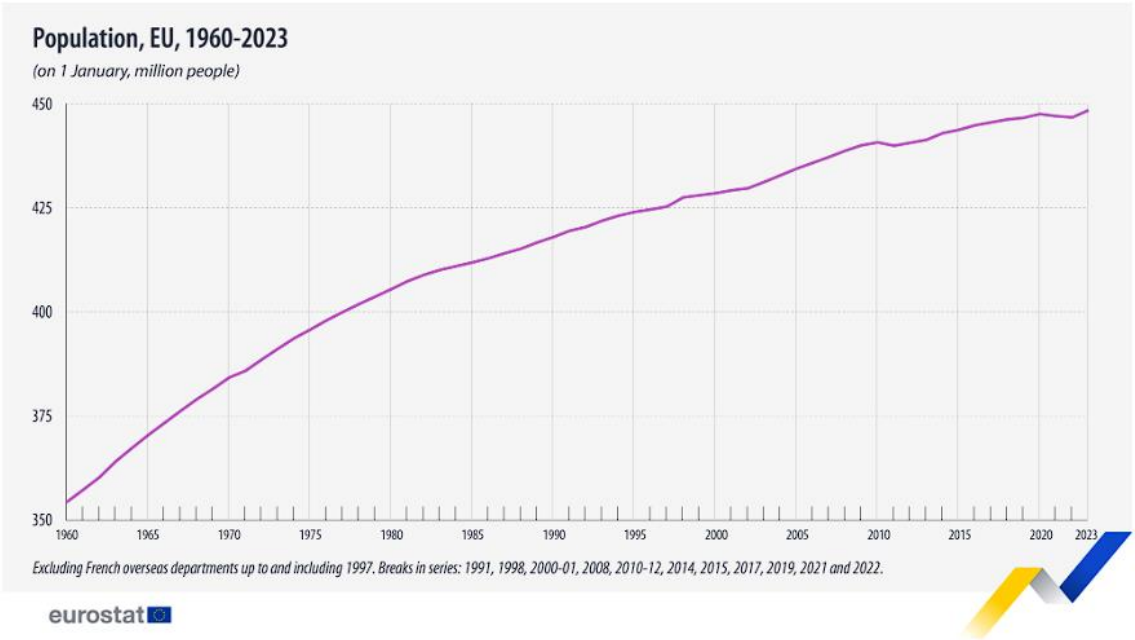

Рис. 1.1. Популяція ЄС у 1960-2023 рр.[5]

[4] Demography of Europe – 2024 edition : interactive publication. *Eurostat*. 2024. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/web/interactive-publications/demography2024

[5] Population Europe : офіційний сайт. URL: https://www.population-europe.eu/

Таким чином, з початку 2022 року чисельність населення ЄС відновила зростання, і цей процес триває. Однак, за прогнозами Офіційного бюро статистики Європейського Союзу, до 2100 року очікується скорочення населення ЄС більш ніж на 30 мільйонів осіб. Пік чисельності – 453 мільйони – має бути досягнутий у 2026 році, після чого розпочнеться поступове зниження. Найбільше скорочення очікується в таких країнах, як Болгарія, Греція, Хорватія, Італія, Латвія, Литва, Угорщина, Польща та Румунія[6].

Враховуючи продемонстровані зміни у географічному розміщенні світового населення на тлі довгострокових демографічних трендів (рис. 1.2), слід зазначити, що основна тенденція полягає у суттєвому зростанні частки населення, що припадає на Африку: якщо на початку досліджуваного періоду вона становила близько 9 %, то до 2100 року прогнозується її збільшення до понад третини світового населення.

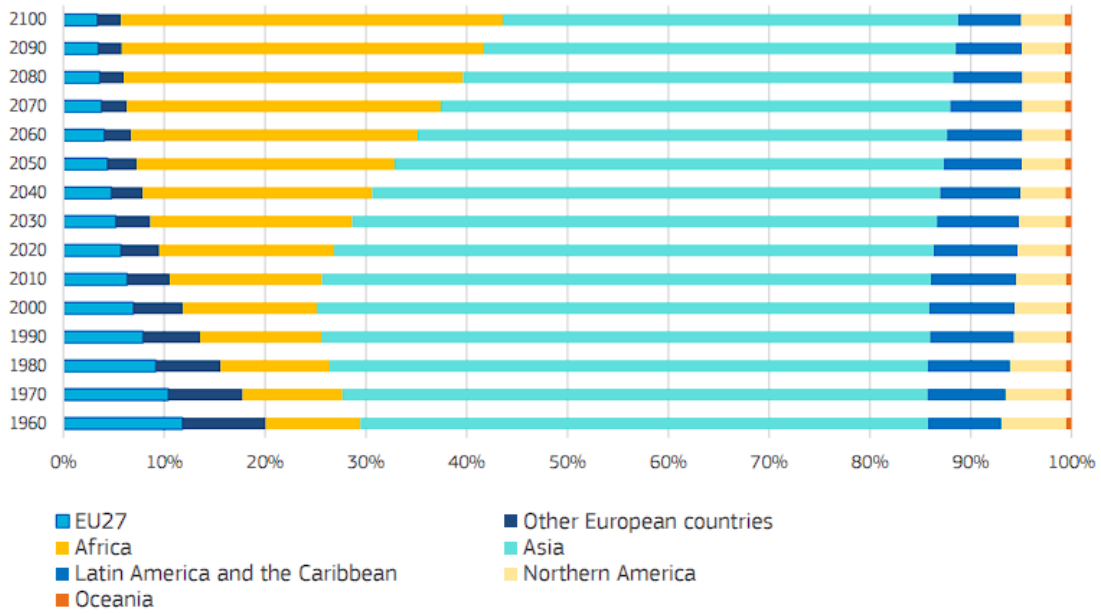

Рис. 1.2. Прогноз щодо збільшення населення[7].

Це зростання відбувається на фоні поступового зниження відносної чисельності населення Азії, яка, хоч і залишається найчисельнішим регіоном світу, демонструє спад з понад 60 % у 1960-х роках до приблизно 43 % у 2100 році.

[6] Demography of Europe – 2023 edition : interactive publication. *Eurostat*. 2023. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/web/interactive-publications/demography-2023

[7] The Impact of Demographic Change in a Changing Environment : Commission Staff Working Document. SWD(2023) 21 final. *European Commission*. Brussels, 17 January 2023. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2023-01/the_impact_of_demographic_change_in_a_changing_environment_2023.PDF

Європейський континент, як у межах ЄС-27, так і з урахуванням інших європейських країн, зазнає значного скорочення демографічної частки у світовій структурі: з понад 15 % у середині XX століття до менш як 5 % на кінець XXI століття. Помірні коливання спостерігаються у регіонах Північної Америки, Латинської Америки та Океанії, частка яких у загальносвітовому населенні залишається відносно сталою протягом усього періоду зазначеного періоду. Загалом, чітко видно суттєву трансформацію глобального демографічного балансу, що вимагає адаптації соціально-економічної та міграційної політики на міжнародному рівні.

Більшість країн ЄС стикаються з проблемою низької народжуваності. Середній сумарний коефіцієнт народжуваності в ЄС у 2022 році знизився до 1,46, а в 2023 році сягнув історичного мінімуму ~1,38 дитини на жінку (для порівняння, необхідний рівень для простого відтворення поколінь – близько 2,1). У деяких державах цей показник особливо низький – наприклад, в Італії та Іспанії найнижчі в Європі – 1,2-1,3, тоді як у Франції – 1,79. ЄС на інституційному рівні прямо не диктує державам, як підвищувати народжуваність, але стимулює обмін кращими практиками та створює рамкові умови для підтримки сімей.

У 2021 році Рада ЄС прийняла Європейську гарантію для дітей, ініціативу, покликану забезпечити доступ кожної дитини до ключових послуг (освіти, охорони здоров'я, житла, харчування), що побічно сприяє і полегшенню рішення родин про народження дітей. У багатьох державах Європи діють розвинені системи сімейних допомог та податкових пільг для батьків. Наприклад, у Франції та Німеччині сім'ям надаються щомісячні грошові виплати на кожну дитину, доступні місця в державних дитячих садках, податкові кредити для працюючих батьків. У скандинавських країнах – одні з найдовших у світі оплачуваних відпусток для догляду за дитиною та гнучкі режими роботи для батьків малюків. Як зазначається в дослідженнях, європейські країни прагнуть зробити суспільство «дружнім до дітей» (child-friendly), щоб усунути бар’єри для зростання народжуваності[8]. Таким чином, європейські стандарти у сфері народжуваності зводяться до формування сімейної політики, що поєднує матеріальну підтримку сімей, гендерну рівність та балансує сімейне і професійне життя.

Другим важливим викликом для Європи є старіння населення. Частка осіб старших 65 років стабільно зростає в усіх державах ЄС, а частка працездатного населення скорочується. Це створює навантаження на пенсійні системи, ринки праці та системи охорони здоров’я. На рівні ЄС сформувався концепт «активного старіння» (active ageing) – підходу, який передбачає максимально можливе продовження активної участі літніх людей в економічному і суспільному житті. Ще у 2012 році був

[8] Population Europe : офіційний сайт. URL: https://www.population-europe.eu/

Європейський рік активного старіння, після чого низка ініціатив Єврокомісії та ООН (UNECE) просували індикатори активного довголіття. У 2021 році Єврокомісія опублікувала «Зелену книгу з питань старіння», що започаткувала широке обговорення політик у відповідь на старіння населення Європи[9].

Проблема старіння населення в Європі має довготривалий характер і бере свій початок ще кілька десятиліть тому. Вона проявляється в зростанні частки осіб літнього віку одночасно зі скороченням частки населення працездатного віку. За інформацією Eurostat, станом на 1 січня 2023 року частка людей віком від 65 років у структурі населення Європейського Союзу досягла 21,3%. Для порівняння, у 2022 році цей показник становив 21,1%, а у 2021 – 20,8%. Таким чином, щорічне зростання цієї демографічної групи становить близько 0,2-0,3 відсоткових пункти. Ця тенденція характерна для всіх країн-членів ЄС і має стабільну динаміку зростання, чому сприяє також багаторічно низький рівень народжуваності. Окремої уваги заслуговує зростання частки людей дуже похилого віку. Згідно з прогнозами, частка населення віком 80 років і старше у країнах ЄС зросте з 6,0% у 2023 році до 15,3% у 2100 році. Це відбуватиметься на тлі подальшого зменшення кількості осіб працездатного віку.

Подібні зрушення матимуть суттєвий вплив на державні фінанси та системи соціального забезпечення, оскільки підвищиться потреба в медичному обслуговуванні та послугах довготривалого догляду. Зростатиме навантаження на пенсійну систему. Особливо це відчутно позначиться на становищі жінок, які, маючи більшу середню тривалість життя, потребують тривалішого догляду, тоді як їхні пенсії, за даними Звіту, є в середньому на 26,9% нижчими, ніж у чоловіків[10].

Міграція населення відіграє двоїсту роль у демографічній безпеці: з одного боку, надмірна еміграція веде до втрати людського капіталу, «відпливу мізків» та скорочення населення країни походження; з іншого – імміграція може частково компенсувати дефіцит робочої сили і уповільнити демографічний спад у приймаючих країнах. Додатково, відповідно до статистики Eurostat, у 2022 році країни ЄС видали майже 3,7 мільйона нових дозволів на проживання, не враховуючи громадян України. Для порівняння, у 2021 році цей показник становив 2,9 мільйона, а у 2019 – 3 мільйони. Також було подано 875 тисяч нових заяв на отримання притулку, не

[9] Green Paper on Ageing – Fostering solidarity and responsibility between generations : Communication from the European Commission. COM(2021) 50 final. *Publications Office of the European Union*. 27 January 2021. URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ce2ab168-7f23-11ec-8c40-01aa75ed71a1

[10] Kolář J., Macek M., Tkáč P., Novák D., Abraham V. Long-term demographic trends and spatio-temporal distribution of past human activity in Central Europe: Comparison of archaeological and palaeoecological proxies. *Quaternary Science Reviews*. 2022. Vol. 297. Article 107834. DOI: 10.1016/j.quascirev.2022.107834.

враховуючи заяви від українських громадян. Це на 52% більше, ніж у 2021 році, та на 38% більше, ніж у 2019-му. Очікується, що ці показники продовжуватимуть зростати[11].

Для ЄС питання міграції є надзвичайно актуальним, хоча й суперечливим. Після міграційної кризи 2015 року Євросоюз посилив спільну політику у сфері притулку та зовнішніх кордонів, але водночас визнає потребу в легальній трудовій міграції для підтримки економіки і демографічного балансу.

Європейські стандарти в цій сфері передбачають кілька напрямів:

- контрольоване регулювання міграційних потоків (боротьба з незаконною міграцією, укладання угод з третіми країнами щодо реадмісії);
- розвиток каналів легальної імміграції – зокрема, через «блакитну карту» ЄС (Директива 2009/50/ЄС), яка спрямована на залучення висококваліфікованих працівників з-за меж ЄС[12].

Важливо підкреслити, що міграційна політика ЄС тісно пов'язана з правами людини і інтеграцією. Наприклад, стандартом є забезпечення базових соціальних прав іммігрантів, протидія їх дискримінації, сприяння інтеграції в громади (мовні курси, доступ до освіти дітей-мігрантів тощо). Одночасно ЄС заохочує держави-члени використовувати імміграцію як засіб часткового вирішення проблеми старіння населення і нестачі кадрів. Одним із інструментів Єврокомісії 2023 року в рамках політики реагування на демографічні зміни є керована легальна міграція для розв'язання проблем нестачі робочої сили[13].

Для країн походження (як тепер Україна) актуальними є заходи з підтримки зв'язків із діаспорою та стимулювання повернення мігрантів. У державах Центрально-Східної Європи, які вступили до ЄС у 2004-2007 роках, після відкриття кордонів виникла значна еміграція до багатших країн. Тому уряди Польщі, Румунії, Балтійських країн наразі намагаються заохотити своїх громадян повернутися – через інформаційні кампанії, програми працевлаштування, підтримку підприємництва для колишніх мігрантів. Таким чином, європейська практика показує, що демографічна безпека розглядається у тісному зв'язку з міграційною політикою: керована імміграція сприймається як спосіб пом'якшити наслідки депопуляції, а скорочення надмірної еміграції – як стратегічне завдання для країн-донорів робочої сили.

[11] Migration to the EU: Facts not perceptions. *UNRIC – United Nations Regional Information Centre for Western Europe*. 2023. URL: https://unric.org/en/migration-to-the-eu-facts-not-perceptions/

[12] Council Directive 2009/50/EC of 25 May 2009 on the conditions of entry and residence of third-country nationals for the purposes of highly qualified employment. *Official Journal of the European Union*. 2009. L 155. P. 17–29. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/50/oj/eng

[13] Council Directive 2009/50/EC of 25 May 2009 on the conditions of entry and residence of third-country nationals for the purposes of highly qualified employment. *Official Journal of the European Union*. 2009. L 155. P. 17–29. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/50/oj/eng

Важливим елементом євроінтеграційних вимог, який пронизує всі аспекти демографічної політики, є гендерна рівність та недискримінація. Гендерна рівність і розширення прав жінок є ключовими складовими демографічного порядку денного, оскільки безпосередньо визначають відтворювальний потенціал суспільства, трудову активність населення та соціальну згуртованість — чинники, критичні для забезпечення демографічної безпеки держави. Вплив гендерної політики на демографічні процеси є багатогранним: у більш рівноправних суспільствах жінки мають більше можливостей поєднувати кар'єру і материнство, що позитивно позначається на народжуваності; гендерна рівність сприяє вищій економічній активності жінок, збільшуючи сукупний трудовий потенціал країни на тлі скорочення населення; усунення дискримінації зменшує такі явища як фемінізація бідності серед пенсіонерів.

У контексті адаптації державної політики України до євроінтеграційних вимог принципово важливим орієнтиром є Стратегія гендерної рівності ЄС, яка пройшла послідовні етапи розвитку — від Стратегічних зобов'язань 2016–2019 років та Стратегії 2020–2025 до нині чинного документа. 5 березня 2026 року Єврокомісія ухвалила Стратегію гендерної рівності на 2026–2030 роки, яка пропонує конкретні дії для впровадження гендерної рівності в усі аспекти життя. Цей документ визначає стандарти, яких Україна має дотримуватися в рамках євроінтеграційного курсу, зокрема при реформуванні демографічної та соціальної політики[14].

З точки зору демографічної безпеки особливого значення набувають цільові напрями стратегії. Ключовими цілями є: подолання гендерного насильства, протидія гендерним стереотипам, усунення розривів на ринку праці, досягнення рівного представництва в різних секторах економіки, подолання розриву в оплаті праці та пенсіях, скорочення гендерного розриву у сфері догляду, а також забезпечення гендерного балансу в ухваленні рішень. Реалізація кожного з цих напрямів безпосередньо впливає на демографічну динаміку: подолання пенсійного розриву знижує ризики фемінізації бідності серед людей похилого віку, скорочення розриву у сфері догляду вивільняє жіночий трудовий потенціал, а забезпечення рівних можливостей на ринку праці підвищує економічну захищеність сімей та сприяє реалізації репродуктивних намірів. Адаптація державної політики до цих вимог передбачає також реагування на нові виклики. Стратегія бере до уваги нові загрози — зокрема гендерне кіберхарасмент, антигендерні наративи та ризики, пов'язані зі штучним інтелектом, які особливо негативно позначаються на становищі жінок. В умовах триваючої збройної агресії Росії проти України ці загрози набувають особливої

[14] Gender Equality Strategy. *European Commission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-strategy_en*

гостроти, оскільки поглиблюють уразливість жінок — передусім внутрішньо переміщених осіб та жінок із постраждалих регіонів, — що безпосередньо впливає на демографічний стан держави.

Методологічно важливою для формування державної демографічної політики є міжсекторальна логіка документа. Стратегія зберігає поєднання гендерного мейнстримінгу з цільовими діями та застосування інтерсекційної перспективи, водночас прагнучи активніше залучати чоловіків і хлопців як ключових учасників і бенефіціарів гендерної рівності. Для України це означає необхідність інтеграції гендерного виміру в усі складові демографічної політики — від програм підтримки народжуваності до пенсійного законодавства та освітніх ініціатив.

Серед конкретних програмних інструментів, на які Україна може орієнтуватися при адаптації власної політики, — ініціативи у сфері зайнятості та охорони здоров'я. Зокрема, передбачено запуск Плану дій щодо жінок у сфері досліджень, інновацій та стартапів із метою зробити ЄС найпривабливішим місцем для роботи жінок у цьому секторі до 2030 року, а також запровадження підходу «Boys in HEAL» для залучення більшої кількості чоловіків до сфери охорони здоров’я та освіти. Такі підходи є особливо актуальними для України з огляду на гострий дефіцит кадрів у галузях соціального захисту та медицини, що безпосередньо позначається на якості демографічного відтворення. Нарешті, важливим аспектом євроінтеграційної адаптації є інституційний вимір. Стратегія приділяє належну увагу механізмам реалізації гендерної рівності, включаючи фінансування та підтримку громадянського суспільства. Для України це означає необхідність не лише законодавчого закріплення відповідних норм, а й розбудови інституційної спроможності органів державної влади у сфері гендерно чутливої демографічної політики — зокрема, через впровадження гендерного бюджетування, гендерного аудиту програм підтримки сім'ї та вдосконалення механізмів моніторингу демографічних показників у гендерному розрізі [15].

Завдяки поєднанню політичних засад, нормативних підходів і програмних дій стратегія забезпечує концептуальну рамку для впровадження принципів гендерної рівності у всі сфери публічного та приватного життя в державах-членах Ради Європи. Вона також корелює з Цілями сталого розвитку ООН, зокрема з ЦСР № 5 (гендерна рівність) та № 16 (мир, справедливість і сильні інституції), що посилює її значення в глобальному контексті[16].

[15] Gender Equality Strategy. *European Commission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-strategy_en*

[16] Committee of Ministers of the Council of Europe : official website. URL: https://www.coe.int/en/web/cm

Однією з країн Європи, яка демонструє найкращі результати впровадження політик забезпечення демографічної безпеки є Франція. Особливість демографічної політики Франції полягає в активній та щедрій державній підтримці сімей з дітьми. Загальні витрати на сімейну політику у Франції складають від 2% до 4% ВВП щорічно, що є одним з найвищих показників у Європейському Союзі. Сімейна політика Франції включає пряму фінансову підтримку у формі одноразових виплат при народженні дитини, регулярні щомісячні допомоги для багатодітних сімей, податкові знижки, субсидії на догляд за дітьми та доступні послуги дошкільного виховання. Особливо цінним є досвід організації дошкільного виховання, який дозволяє матерям швидко повертатися на ринок праці, що знижує втрати людського капіталу та стимулює економічну активність жінок[17].

Сучасна демографічна ситуація в Ірландії демонструє позитивну динаміку, що є результатом цілеспрямованої державної політики у сфері народжуваності, підтримки сімей та міграційного регулювання. Позитивне міграційне сальдо, зокрема зростаюча кількість осіб ірландського походження, які повертаються до країни, та значна кількість іммігрантів, зокрема з України, сприяють демографічній стабільності. Ірландія активно підтримує народжуваність через комплекс натальних політик. Держава гарантує широкий спектр оплачуваних і неоплачуваних відпусток для батьків: 26 тижнів оплачуваної декретної відпустки з можливістю продовження ще на 16 тижнів неоплачуваної, відпустку для батька тривалістю два тижні, оплачувану відпустку по усиновленню, а також додаткову відпустку для догляду за дитиною й окремий режим для матерів, які годують грудьми. Додатково держава пропонує фінансову допомогу у розмірі 140 євро на місяць на кожну дитину, безкоштовне медичне обслуговування для дітей до восьми років, податкові пільги для батьків, програми безоплатної дошкільної освіти та підтримку малозабезпечених сімей[18].

Уряд Ірландії також реалізує довгострокові стратегічні підходи. Зокрема, стратегія щодо немовлят, дітей та їх сімей на 2019–2028 роки передбачає створення умов для поєднання праці та батьківства, запобігання дитячій бідності, розвиток якісних освітніх і соціальних послуг, а також підтримку ментального здоров’я та безпеки дітей. Інституційно ці завдання реалізує агенція Tusla – національний орган з питань дітей та сімей, що виконує функції надання, координації та моніторингу послуг підтримки. У сфері міграційної інтеграції Ірландія реалізує Національну стратегію інтеграції мігрантів, яка включає заходи щодо доступу до державних послуг, освіти,

[17] Les allocations familiales (AF). *CAF – Caisse d'Allocations Familiales*. URL: https://www.caf.fr/allocataires/aides-et-demarches/droits-et-prestations/vie-personnelle/les-allocations-familiales-af

[18] Benefits and entitlements relating to birth and children. *Citizens Information*. URL: https://www.citizensinformation.ie/en/birth-family-relationships/after-your-baby-is-born/benefits-and-entitlements-relating-to-birth/

охорони здоров'я, працевлаштування, боротьби з дискримінацією та сприяння участі у громадському житті. Значна увага приділяється участі органів місцевого самоврядування та громадянського суспільства у процесі інтеграції, що забезпечує сталість і локалізовану ефективність політики [19]. Ірландія демонструє ефективний приклад комплексного підходу до забезпечення демографічної безпеки, поєднуючи соціальну підтримку, програми стимулювання народжуваності, позитивну міграційну політику та інституційну сталість у сфері сімейної політики.

Цікавий та важливий досвід у сфері стимулювання народжуваності демонструє також Польща, яка зіткнулася з рекордно низькими показниками фертильності на рівні близько 1,29 дитини на жінку у 2015 році. У відповідь на цю ситуацію урядом була започаткована масштабна програма «Rodzina 500+», що передбачає щомісячну виплату 500 злотих (приблизно 120 євро) на кожну дитину віком до 18 років. Реалізація цієї програми дала змогу збільшити народжуваність до показника близько 1,45 у 2018 році[20]. Однак дослідження засвідчили, що лише фінансові заходи без комплексного підходу (розвиток дошкільної інфраструктури, підтримка робочих місць для молодих матерів) недостатні для сталого вирішення демографічних проблем. Тому Польща у 2021 році розробила новий стратегічний документ «Демографічна стратегія 2040», яка передбачає комплексні заходи щодо стимулювання народжуваності, інтеграції мігрантів, розвитку соціальної інфраструктури для сімей та інші інструменти, спрямовані на покращення демографічної ситуації в країні [21].

Досвід зазначених країн підтверджує, що ефективна демографічна політика повинна мати комплексний характер і включати як фінансові, так і інституційні механізми підтримки сімей, забезпечувати рівні можливості для чоловіків і жінок та створювати умови для активного поєднання сімейних та професійних ролей.

У контексті сучасної демографічної політики в країнах Європейського Союзу простежується чітке прагнення до інтеграції демографічних цілей у ширший контекст соціально-економічного розвитку. Основним напрямом такої інтеграції є підтримка сімей і батьків шляхом створення сприятливих умов для поєднання професійної діяльності та сімейного життя. Це реалізується через удосконалення системи сімейних допомог, забезпечення доступу до якісної та доступної дошкільної освіти, запровадження гнучких форм праці, зокрема для батьків з дітьми, а також підтримку

[19] Minister O'Gorman publishes progress reports for First 5, the government strategy for babies, young children and their families : press release. *Gov.ie – Government of Ireland*. 2023. URL: https://www.gov.ie/en/press-release/69f3f-minister-ogorman-publishes-progress-reports-for-first-5-the-government-strategy-for-babies-young-children-and-their-families/

[20] Kucharska P. Ocena skuteczności programu „Rodzina 500+" w zakresie ograniczenia ubóstwa i zwiększenia dzietności w Polsce. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*. 2020. Nr 5(989). S. 83–100. DOI: 10.15678/znuek.2020.0989.0505. URL: https://zeszyty-naukowe.uek.krakow.pl/article/view/2089

[21] Strategia Demograficzna 2040 : uchwała Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej. *Monitor Polski*. 2022. Poz. 1196. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20220001196/O/M20221196.pdf

активного батьківства обох статей, що сприяє рівномірному розподілу сімейних обов'язків. Важливою складовою стратегічного бачення є створення умов для розширення можливостей молодого покоління. ЄС приділяє значну увагу забезпеченню доступу молоді до якісної освіти, розвитку навичок, що відповідають потребам сучасного ринку праці, а також підтримці працевлаштування молодих спеціалістів. У цьому контексті актуальними є програми доступного житла та інвестиції в розвиток дітей як майбутнього людського капіталу.

Поряд із цим, пріоритетною метою є сприяння активному довголіттю та соціальній інтеграції старшого покоління. Запроваджуються програми, спрямовані на активізацію участі людей похилого віку в економічному та суспільному житті, розвиваються системи довготривалого догляду, адаптується інфраструктура до потреб старіючого населення, що забезпечує гідне життя літніх громадян.

Окремим напрямом сучасної демографічної політики є керована легальна міграція як засіб подолання дефіциту робочої сили. У межах цього підходу формуються програми залучення кваліфікованих працівників з-за кордону, здійснюється активна інтеграція мігрантів у суспільства країн ЄС, а також розробляється політика сприяння поверненню громадян, які виїхали за межі держави. Важливою умовою є налагодження ефективної співпраці з країнами походження мігрантів, що сприяє стабільності та взаємній вигоді.

Попри національні особливості в реалізації зазначених принципів, загальноєвропейський тренд орієнтований на дотримання прав людини, соціальну справедливість і солідарність між поколіннями. Для України, яка задекларувала наміри інтеграції до Європейського Союзу, вкрай важливим є розуміння цих стандартів і поступове їх запровадження у вітчизняну політику з урахуванням національного контексту. Попри наявність стратегічного бачення, процес адаптації державної політики забезпечення демографічної безпеки України до європейських вимог наштовхується на низку викликів та бар'єрів. Вони мають як внутрішній характер (економічні, соціальні, інституційні проблеми), так і зовнішній (вимоги правового наближення до acquis ЄС, загальноєвропейські тенденції).

Найочевидніший виклик – це продовження війни та її наслідки, які суттєво ускладнюють імплементацію будь-яких довгострокових політик. Збройна агресія призвела до масових руйнувань інфраструктури, падіння економіки, зростання бідності населення. У таких умовах обмеженість ресурсів державного бюджету стає серйозним бар'єром для реалізації широкомасштабних соціально-демографічних програм, які характерні для країн ЄС.

Європейські стандарти передбачають суттєві інвестиції в соціальну сферу (сімейні виплати, охорону здоров'я, пенсійне забезпечення і т.д.). Україна ж нині

змушена значну частину бюджету спрямовувати на оборону, а також обслуговувати першочергові потреби – виплати внутрішньо переміщеним особам, субсидії, відновлення критичної інфраструктури. Тому фінансова спроможність впровадити в повному обсязі європейські практики (наприклад, істотно підняти допомоги при народженні, забезпечити універсальний доступ до якісних дитсадків чи будинків для літніх людей) поки що обмежена. Це структурний бар'єр, який вимагатиме зовнішньої підтримки (грантів, кредитів, інвестицій) і економічного зростання.

Як зазначалося, в Україні лише формується цілісний інституційний механізм демографічної політики. Наразі відповідальність розподілена між різними відомствами, і координація між ними не завжди налагоджена. Аналіз експертів свідчить, що демографічна політика повинна тісно пов'язуватися з економічною, соціальною, освітньою політиками, але раніше не було ефективних механізмів такого узгодження. Існує ризик, що й нова Стратегія 2040[22] залишиться декларативною, якщо не буде чіткого планування та розподілу відповідальності. Для адаптації до принципів ЄС потрібно вибудувати прозору систему управління, де політика формується на основі даних і прогнозів, залучає всіх стейкхолдерів (уряд, місцеву владу, науковців, громадські організації), а виконання – регулярно контролюється. Наразі ж система моніторингу і оцінки політики тільки запроваджується (Стратегією 2040 передбачено щорічний звіт Кабміну про стан реалізації та перегляд планів кожні 3 роки)

Адаптація до євроінтеграційних вимог означає приведення національного законодавства у відповідність до права ЄС. У соціально-демографічній сфері це великий комплекс актів – від трудового законодавства (трудові права батьків, рівність в оплаті) до міграційного права (регулювання притулку, статус іноземців). Україна вже зробила кроки, але залишається багато прогалин. Приклад: гендерна рівність. ЄС має Директиви про рівні можливості та рівну оплату, які Україні ще належить повністю імплементувати. Хоча в 2023 р. були прийняті зміни до Кодексу законів про працю щодо недопущення дискримінації за ознакою статі, але практична реалізація гендерної рівності на робочих місцях, в політичному житті, в доступі до послуг поки не на рівні європейського (приміром, гендерний розрив в оплаті праці в Україні – близько 20%, за оцінками, що співставно з ЄС, але представленість жінок у вищих політичних посадах значно нижча).

Інший аспект – міграційне законодавство. У контексті демографічної безпеки важливо, щоб українське законодавство дозволяло ефективно реінтегрувати тих, хто повернеться та залучати іноземних спеціалістів. Поки що Україна переважно

[22] Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 верес. 2024 р. № 922-р. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/922-2024-р

експортує робочу силу. Бар’єром тут є також відсутність комплексної політики щодо діаспори та повернення. Варто згадати і якість та актуальність статистичних даних, необхідних для планування політики. Через відсутність перепису населення з 2001 року, а також окупацію частини територій, демографічна статистика України має значний рівень похибки. ЄС же покладається на регулярні переписи (раз на 10 років) та достовірні обліки. Відсутність точної картини (скільки населення реально проживає, яка структура за віком, скільки виїхало) утруднює і наближення стандартів (наприклад, розрахунок необхідних ресурсів для пенсій). Отже, брак даних – теж бар'єр, що, втім, може бути усунений проведенням всеукраїнського перепису після стабілізації ситуації.

Навіть за ідеальної політики, деякі демографічні процеси неможливо швидко змінити. Наприклад, вікова структура населення: в Україні високий відсоток літніх людей (частка осіб 60+ перевищує 20%), а покоління народжених у 1990-ті (коли була різко низька народжуваність) зараз увійшли в репродуктивний вік – їх менше, ніж попередніх, тож навіть за підвищення народжуваності кількість народжень буде обмеженою. Це об’єктивний чинник, що ускладнює досягнення таких демографічних параметрів, як у країнах ЄС. Крім того, масштаби еміграції за роки незалежності призвели до формування великих українських громад за кордоном. Для демографічної стабілізації потрібні нетрадиційні кроки – наприклад, стимулювання імміграції ззовні, зокрема з числа етнічних українців або інших груп, готових переселитися. Але тут виникає культурно-політичний бар’єр: імміграція в Україну історично була невеликою, і суспільство не має великого досвіду інтеграції іммігрантів (на відміну від західноєвропейських країн).

Для успішної адаптації політики потрібна підтримка суспільства. В Україні традиційно роль держави у демографічних процесах сприймалась пасивно: громадяни не пов’язували свої рішення про народження дітей чи міграцію з державною політикою. Нині, коли проблема очевидна, формується запит на дії держави, але все ще бракує комунікації між владою і населенням щодо цілей демографічної політики. Є ризик нерозуміння або недовіри: наприклад, політика заохочення повернення мігрантів вимагатиме переконати мільйони людей, що в Україні буде достатньо можливостей для них – а це питання довіри до держави. Підсумовуючи, основні бар’єри можна згрупувати так: ресурсні (фінансові труднощі втілення євростандартів), інституційні (бракує ефективної координації та виконавчої дисципліни), нормативні (потрібно оновити законодавство і імплементувати acquis ЄС), структурно-демографічні (негативні тенденції, що важко змінити швидко), суспільно-психологічні (недовіра).

Виходячи з проаналізованих стандартів ЄС, стану української політики та існуючих бар'єрів, можна окреслити основні напрями, за якими має здійснюватися адаптація державної політики забезпечення демографічної безпеки України (інтеграція демографічних цілей у ширший контекст соціально-економічного розвитку через збалансовану систему заходів підтримки народжуваності, протидії старінню населення та регулювання міграційних процесів; імплементація принципу гендерної рівності як наскрізного елементу демографічної політики; розвиток інституційної спроможності держави у сфері стратегічного демографічного планування з урахуванням регіональних особливостей та локальних потреб; гармонізація законодавства у сфері трудових відносин, міграції та соціального захисту відповідно до acquis ЄС; формування комплексної програми репатріації та підтримки діаспори для подолання наслідків воєнної міграції; впровадження територіально диференційованих заходів для подолання демографічних диспропорцій, особливо у прикордонних та постраждалих від війни регіонах; створення систем довготривалого догляду та активного довголіття для адаптації до процесів старіння населення). Ці напрями відповідають принципам належного врядування, соціальної справедливості та довгострокової стійкості, що є наріжними для євроінтеграційного курсу.

1. Вдосконалення системи управління (належне врядування).

Необхідно створити ефективний механізм координації демографічної політики. Практичним кроком може бути утворення при Кабінеті Міністрів міжвідомчої координаційної ради з питань демографічного розвитку, до якої увійдуть представники Мінсоцполітики, МОЗ, Міносвіти, Мінекономіки, Держміграції, а також експерти і представники громадянського суспільства. Така рада опікуватиметься узгодженням дій та моніторингом виконання Стратегії 2040[23].

Впровадження принципів прозорості та участі – обов'язкове: слід залучати наукові установи (Інститут демографії НАНУ), організації роботодавців і профспілки, громадські організації (наприклад, які працюють з багатодітними сім'ями, з переселенцями тощо) до формування та оцінки політик. Це відповідає рекомендаціям ЄС щодо оновлення структури політики з залученням соціальних партнерів та громадянського суспільства. Крім того, варто забезпечити публічність даних: регулярно публікувати звіти про демографічні показники і хід реалізації заходів, щоб суспільство бачило прогрес або його відсутність. Така підзвітність посилить довіру.

Важливим кроком є цифровізація управління демографічними процесами – створення єдиної інформаційної системи (можливо, на базі вже існуючого

[23]Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 верес. 2024 р. № 922-р. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/922-2024-р

демографічного реєстру чи інтеграція даних РАЦС, міграційної служби) для оперативного відстеження змін чисельності та складу населення. Це дозволить приймати рішення на основі актуальних даних, що є проявом належного врядування.

Також необхідно закласти традицію періодичного перегляду стратегії на основі моніторингу та прогнозів, як це передбачено урядовим рішенням (раз на три роки уточнення планів). Такий гнучкий підхід відповідає європейській практиці evidence-based policy (політика, основана на доказах).

2. Завершення формування нормативно-правових основ і імплементація європейських норм.

Адаптація неможлива без оновлення законодавства. Першочергово слід ухвалити Закон «Про засади державної демографічної політики»[24] (№11424), який інституціалізує демографічну політику як окремий напрям державного управління. Цей закон визначає терміни («демографічна безпека», «демографічна стійкість» тощо), зафіксує принципи (повага до прав людини, комплексність, наукова обґрунтованість, відповідність міжнародним зобов'язанням), встановить повноваження органів влади. Його прийняття створить підґрунтя для розробки конкретних програм (на кшталт державних цільових програм у сімейній політиці, трудовій міграції тощо).

Наступний крок – гармонізація чинних законів із правом ЄС у відповідних сферах. Зокрема, у сфері трудових прав: потрібно модернізувати законодавство про відпустки та гнучкі форми зайнятості відповідно до директив ЄС (впровадити повною мірою право батьків-чоловіків на відпустку по догляду за дитиною, закріпити можливість гнучкого графіка або дистанційної роботи для працівників з сімейними обов'язками тощо). Це узгоджується з рекомендаціями Єврокомісії щодо оновлення законодавства про працю та безпеку праці в контексті acquis ЄС.

У сфері трудових відносин і зайнятості Україна здійснює масштабну адаптацію законодавства відповідно до Глави 19 acquis ЄС. Прогрес за останні роки є, хоча Європейська Комісія оцінює загальний стан підготовки як ранній і закликає активізувати зусилля [25]. Розглянемо конкретні напрями:

Україна історично мала застарілий Кодекс законів про працю (КЗпП) 1971 року[26], який частково оновлювався. У контексті євроінтеграції постало завдання розробити новий Трудовий кодекс, що враховує норми ЄС. Робота над проектом

[24] Проєкт Закону про засади державної демографічної політики (реєстр. № 11424) : *карта законопроєкту.* Верховна Рада України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44571

[25] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників : Закон України від 12 трав. 2022 р. № 2253-IX. *Законодавство України* . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2253-20#Text

[26] Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII. *Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text

Трудового кодексу триває останні кілька років за участю соціальних партнерів та експертів. Водночас ухвалюються окремі закони, спрямовані на імплементацію конкретних директив ЄС. Так, у 2022–2023 роках прийнято два важливі закони:

- Закон №2136-IX (березень 2022) про організацію трудових відносин в умовах військового стану, яким, серед іншого, було лібералізовано режим робочого часу і відпочинку, спрощено процедури розірвання трудових договорів у воєнний час[27];
- Закон № 2253-IX (травень 2022) про зміни до деяких законодавчих актів щодо посилення захисту працівників (імплементація Директиви 2019/1152 про прозорі умови праці та Директиви 2001/23/ЄС про права працівників при трансфері підприємств). Цим законом закріплено обов'язок роботодавця письмово інформувати працівника про основні умови праці (тривалість відпусток, режим роботи, тривалість випробування, умови оплати тощо). Також уточнено гарантії для працівників у разі зміни власника підприємства або реорганізації, що корелює з Директивою 2001/23/ЄС. Ці кроки були відзначені у звіті Уряду України як виконання положень Додатку XL Угоди про асоціацію[28].

Уряд України спільно з ЄС здійснює заходи для модернізації політики зайнятості. В контексті євроінтеграції важливо забезпечити недискримінацію громадян ЄС на ринку праці України (після вступу – свобода пересування працівників). Вже зараз, відповідно до Угоди про асоціацію, Україна адаптує законодавство про працевлаштування іноземців. Закон Про внесення змін до деяких законів України щодо застосування праці іноземців та осіб без громадянства в Україні і надання послуг з посередництва у працевлаштуванні за кордоном № 2623-IX[29], який спростив отримання дозволів на роботу для іноземців та осіб без громадянства. Це крок до реалізації принципу вільного руху робочої сили та часткове врахування положень регламентів ЄС про свободу пересування. Наразі ж діють перехідні механізми: наприклад, зі здійсненням безвізового режиму Україна уклала низку угод з окремими країнами ЄС про взаємне працевлаштування сезонних працівників, обмін інформацією про вакансії тощо.

3. Євроінтеграційні зусилля в соціально-трудовій сфері також включають реформу служби зайнятості та модернізацію трудового законодавства щодо гнучких форм зайнятості. У 2022 році прийнято Закон №2421-IX про дистанційну та надомну працю, що став у нагоді під час війни і водночас відповідає сучасним європейським

[27] Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15 берез. 2022 р. № 2136-IX. *Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text

[28] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014 : станом на 14 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

[29] Про внесення змін до деяких законів України щодо застосування праці іноземців : Закон України від 21 вер. 2022 р. № 2623-IX. *Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-20#Text

тенденціям[30]. Отже, стан гармонізації трудового законодавства можна оцінити як поступовий, із суттєвими зрушеннями в 2022–2023 роках. Прийняті закони вже імплементували кілька важливих директив (про прозорі умови праці, захист прав при трансфері підприємств тощо). Підготовлені до прийняття законопроекти охоплюють решту ключових актів (охорона праці, трудові права у різних аспектах). Виконання цих завдань є пріоритетним, оскільки ринок праці напряму впливає на демографічну ситуацію.

4. У сфері міграційної політики Україна за останні роки досягла суттєвого прогресу в адаптації свого законодавства до стандартів ЄС. Ще до отримання статусу кандидата, в рамках підготовки до безвізового режиму з ЄС (який набув чинності у 2017 році), Україна здійснила реформу системи притулку і міграції. Був оновлений Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»[31], запроваджено процедури, що відповідають міжнародним стандартам притулку. Зокрема, були враховані принципи Дублінських регламентів ЄС щодо визначення країни відповідальної за розгляд заяви про притулок (в українських умовах це реалізовано через міжнародні угоди про реадмісію). Також посилено інституційну спроможність Державної міграційної служби, створено центри тимчасового розміщення біженців, що частково відображає вимоги Директив ЄС щодо прийому шукачів притулку (рівень матеріального забезпечення, медичних послуг)[32].

Важливим кроком було запровадження біометричних документів для виїзду за кордон та внутрішніх ID-карт, а також інтеграція з європейськими базами даних. Це не лише сприяло безвізовим подорожам, а й підготувало ґрунт для майбутнього приєднання до систем ЄС на зразок Єдиного цифрового шлюзу візової інформації чи ЄС входу-виїзду. У 2018 році Україна затвердила Стратегію інтегрованого управління кордонами[33] і продовжує розбудовувати кордонну інфраструктуру та обмін інформацією.

У питаннях легальної міграції Україна гармонізує своє законодавство поступово. Угода про асоціацію[34] (розділ про юстицію, свободу та безпеку) передбачає співпрацю у сфері міграції, включаючи боротьбу з незаконною міграцією та

---

[30] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом : Закон України від 18.07.2022 р. № 2421-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2421-20#Tex

[31] Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту. *Офіційний вебпортал парламенту України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text

[32] Пункти тимчасового розміщення біженців. *Державна міграційна служба України* . URL: https://dmsu.gov.ua/pro-dms/struktura-ta-kontakti/punkti-timchasovogo-rozmishhennya-bizhencziv.html

[33] Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року. *Офіційний вебпортал парламенту України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-p#Text

[34] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014 : станом на 14 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

реадмісію. Україна виконала зобов'язання щодо укладення і реалізації угод про реадмісію з ЄС та окремими державами-членами – ці угоди фактично є еквівалентом вимог Директиви 2008/115/ЄС, забезпечуючи стандарти повернення нелегальних мігрантів. Водночас, для повної відповідності acquis ЄС у цій сфері, в перспективі членства Україні треба буде імплементувати положення нових регламентів ЄС про процедури притулку, квоти на розселення біженців тощо – наразі ці питання лише частково враховані у національній практиці (оскільки Україна сама досі була країною походження біженців, а не їх масового прийому).

Суттєвий виклик для України – масова еміграція та переміщення населення внаслідок війни. Після 2022 року мільйони українців отримали тимчасовий захист в країнах ЄС. Це безсумнівно вплинуло на демографічну ситуацію в Україні та поставило питання про майбутнє повернення або інтеграцію цих громадян. В рамках діалогу Україна-ЄС обговорюються механізми сприяння добровільному поверненню українців додому після стабілізації ситуації. З точки зору адаптації політики, український уряд повинен розробити заходи реінтеграції тих, хто повертається (доступ до роботи, житла, освіти для дітей, визнання кваліфікацій, набутих за кордоном тощо), використовуючи підтримку ЄС. Хоча такі заходи не є прямою імплементацією директив, вони відповідають духу європейської концепції «циркулярної міграції», яка вважається взаємовигідною як для країн походження, так і для країн призначення.

Загалом, станом на 2024–2025 рр. Україна вже має базове законодавче поле у сфері міграції та притулку, яке відповідає міжнародним стандартам і частково – нормам ЄС. Прийнято необхідні закони для візової лібералізації, виконується Угода про реадмісію, діють сучасні документи. Проте Єврокомісія оцінює готовність за розділом «Юстиція, свобода, безпека» як таку, що потребує подальшого вдосконалення: зокрема, вказується на необхідність оновити законодавство про притулок відповідно до нових вимог ЄС, впровадити оновлену систему боротьби з торгівлею людьми (у відповідності до Директиви 2011/36/ЄС), вдосконалити управління кордонами. Ці завдання перебувають у процесі виконання. Одночасно, війна актуалізувала питання захисту внутрішньо переміщених осіб (ВПО) – тут Україна має власну нормативну базу (Закон про ВПО, програми забезпечення житлом та працевлаштування ВПО), яку, однак, треба інтегрувати з європейськими підходами до захисту переміщених осіб.

Підсумовуючи, адаптація міграційної політики України до вимог ЄС відбувається поступально. На порядку денному залишаються питання: гармонізація визначень та процедур притулку з урахуванням нового європейського законодавства, приєднання в майбутньому до спільної міграційно-візової політики ЄС та вироблення

ефективної стратегії демографічного відновлення через міграцію (повернення українських громадян, залучення трудових мігрантів з-за кордону для компенсації втрат населення тощо). Формування такої стратегії також має опиратися на найкращі практики ЄС, адже, міграційні процеси та політика, узгоджена з ЄС, суттєво впливатимуть на майбутню демографію України.

Демографічна стійкість України великою мірою залежить від того, чи вдасться повернути тих, хто виїхав під час війни, а також частину трудових мігрантів, що виїжджали раніше. Тут потрібен комплекс заходів, які можуть бути об'єднані у «програму репатріації та залучення української діаспори».

Елементи такої програми повинні бути:

- інформаційна кампанія про можливості в Україні (особливо по завершенні війни – проекти відбудови, нові робочі місця);
- спрощення бюрократичних процедур (визнання дипломів, отриманих за кордоном; доступ до банківських послуг для тих, хто повернувся, тощо);
- створення спеціальних умов для бізнесу репатріантів (гранти на відкриття бізнесу, наставництво);
- культурні і освітні проєкти для підтримки зв'язку з українською діаспорою (наприклад, розширення українських освітніх центрів за кордоном, щоб діти українців за кордоном вивчали мову і відчували зв’язок з Україною).

У цьому напрямі варто використати досвід країн Балтії та Польщі, які після вступу до ЄС теж стикнулися з відтоком населення і згодом започаткували програми повернення. Наприклад, Естонія фінансувала консультаційний центр для сімей, що планують повернутися, а Польща запровадила портал «Powroty.gov.pl» з практичною інформацією для репатріантів.

Крім повернення своїх громадян, треба думати і про залучення іммігрантів, зважаючи на перспективне членство в ЄС. Україна вже сьогодні може стати привабливою для деяких категорій іноземців – скажімо, для студентів з країн Азії й Африки, які раніше часто навчалися у наших закладах. Після війни є сенс відновити цю практику й масштабувати (це також спосіб компенсувати втрати молоді). Стратегія 2040 згадує, що в перспективі навіть іноземців можна буде залучати, наприклад, студентів, які навчаються в Україні. Враховуючи нерівномірність демографічної ситуації по країні, адаптація політики до стандартів ЄС вимагає територіально орієнтованих рішень. ЄС через свою кохезійну політику (політику згуртованості) підтримує розвиток депресивних чи знелюднілих регіонів. Україна має продовжувати й поглиблювати децентралізацію, даючи громадам інструменти для впливу на демографію на місцях. Наприклад, місцеві ради можуть запроваджувати свої програми підтримки народжуваності (як це робили в деяких містах – разові виплати з місцевого

бюджету), житлові програми для молодих спеціалістів, програми залучення лікарів чи вчителів в села (службове житло, «підйомні» виплати). Держава має стимулювати такі ініціативи співфінансуванням або методичними рекомендаціями. Особливу увагу слід звернути на прикордонні з рф та Білоруссю області (Чернігівська, Сумська, Харківська, Волинська, Рівненська). Як зазначено у Стратегії, розвиток цих територій – важливий параметр демографічної політики.

Можна запропонувати створення спеціальних державних програм розвитку прикордонних територій, які включатимуть і демографічні заходи: будівництво сучасних лікарень, підтримка місцевого бізнесу, розміщення там частини державних підприємств чи установ (щоб забезпечити робочі місця), розвиток інфраструктури (доріг, інтернету). Це все має запобігти відтоку населення звідти і навіть залучити нових мешканців. Також актуальною є відбудова звільнених та постраждалих від окупації громад з урахуванням демографічних перспектив. Потрібно не просто відновити зруйноване, а зробити міста і села комфортними для життя молодих сімей: сучасне житло, енергоефективні технології, заклади освіти і дозвілля. Тут доречно використовувати найкращі європейські практики міського планування і згуртованості громад. Приміром, концепція «15-хвилинного міста», коли всі необхідні послуги доступні в межах 15-хвилинної пішої або велодоступності, могла б бути застосована при відновленні міст на Донбасі чи півдні.

5. Адаптуючись до європейських стандартів, Україна має поступово виходити на такий рівень соціальної підтримки, щоб жодна категорія населення не була залишена поза увагою. Насамперед йдеться про сім'ї з дітьми, молодь, літніх людей, внутрішньо переміщених осіб, осіб з інвалідністю.

В частині соціальних виплат сім’ям – ЄС не вимагає уніфікації сум, але прагне їх адресності. Україна з 2014 року встановила єдиний розмір допомоги при народженні (на першу і кожну наступну дитину однаковий) і поступово перейшла до монетизації «пакунку малюка»). Це відповідає рекомендаціям щодо спрощення і прозорості сімейної підтримки. Водночас, реальний розмір цієї допомоги (наразі 41 280 грн, виплачується частинами) часто критикується як недостатній для стимулювання народжуваності, але питання підвищення – більше бюджетне, ніж інтеграційне.

Україна спільно з європейськими партнерами працює над розвитком послуг догляду за дітьми. В Україні діє урядова програма «Муніципальна няня» (часткова компенсація витрат на няню для дітей до 3 років), проте її ефективність виявилася низькою і фінансування скоротили. Натомість, держава зосередилася на збільшенні доступності дитячих садків (будівництво нових закладів, впровадження приватних і корпоративних садочків). Війна завдала удару по цій інфраструктурі (деякі садочки зруйновані, багато переміщених родин), тож зараз за підтримки ЄС реалізуються

проекти зі створення сучасних дитячих просторів в прихистках для ВПО, навчання персоналу для роботи з травмованими дітьми тощо. Стратегічно, після перемоги, питання доступного дошкільного догляду буде ключовим у демографічній політиці, і європейський досвід (наприклад, Естонії чи Польщі) стане корисним.

Щодо законодавчого наближення, Угода про асоціацію прямо не містить зобов'язань по сімейній політиці, окрім згаданих трудових директив. Проте в рамках соціального діалогу з ЄС, український уряд декларує пріоритетність питань підтримки сімей. У 2023 році затверджено Державну стратегію подолання гендерного розриву в оплаті праці до 2030 року [35]– вона, хоч прямо і не про сім'ї, але сприяє тому, щоб жінки після народження дітей не «випадали» з ринку праці або могли повернутися на рівні умови. Також створено Концепцію комунікації гендерної рівності[36] для зміни стереотипів про ролі чоловіків і жінок у сім'ї. Це теж побічно працює на підвищення участі чоловіків у догляді за дітьми і, отже, покращує можливості жінок суміщати кар'єру з материнством.

Підсумовуючи, українська сімейна політика поступово збагачується європейськими підходами. Юридично вже зроблено кілька важливих кроків. Водночас, залишаються кроки, які ще належить здійснити для повної відповідності вимогам ЄС.

6 Реагування на старіння населення та реформи для людей похилого віку. Демографічна ситуація в Україні характеризується високими темпами старіння населення. Частка осіб віком 60+ стабільно зростає (близько 25% у 2021 р., і прогнозовано більше у наступні десятиліття), тоді як народжуваність залишається низькою. Ця проблема поглибилася внаслідок воєнних дій – як через прямі втрати населення, так і масову евакуацію працездатних та молодих людей за кордон. В таких умовах політики, спрямовані на підтримку літніх громадян та залучення їх потенціалу, виходять на передній план.

До здобутків України у цьому напрямі можна віднести ухвалення низки стратегічних документів. У 2020 році уряд затвердив Державну політику активного довголіття до 2022 року[37], яка включала заходи з продовження економічної активності літніх людей, розвитку системи охорони здоров'я для них та просування ідей активного способу життя. На заміну їй наразі готується нова стратегія до 2025 або 2030

[35] Про схвалення Національної стратегії подолання гендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2023-2025 роки. *Офіційний вебпортал парламенту України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-2023-p#Text

[36] Про схвалення Концепції комунікації у сфері гендерної рівності. *Офіційний вебпортал парламенту України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2020-p#Text

[37] Про схвалення Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року. *Офіційний вебпортал парламенту України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/10-2018-p#Text

року, що врахує євроінтеграційний контекст та повоєнні реалії. Україна брала участь в ініціативах ООН та ВООЗ щодо старіння (Мадридський міжнародний план дій з питань старіння), що узгоджується з підходами ЄС [38].

Розвиток системи довготривалого догляду – одне з питань, що піднімається в діалозі з ЄС. Наразі Україна не має окремого закону про довготривалий догляд, але діють програми на рівні Міністерства соціальної політики: створюються центри надання соціальних послуг в громадах, підтримуються територіальні центри, які опікуються самотніми літніми людьми. У 2021 р. розпочато пілотний проект з запровадження інституту помічника з догляду (коли член родини, що доглядає за літнім чи людиною з інвалідністю, отримує компенсацію). Ці заходи відповідають рекомендаціям ЄС щодо розвитку community-based care і деінституціалізації (замість будинків престарілих – підтримка на рівні громади) [39].

Активне залучення літніх людей до економіки поки що забезпечується здебільшого через механізм підвищення пенсійного віку [40]. Значна частка українців продовжує працювати після досягнення пенсійного віку, що є реакцією на низькі пенсії, але також сприяє економіці. Євроінтеграція ставить питання не просто про змушене продовження роботи, а про створення умов для продуктивного довголіття: навчання новим навичкам, боротьба з ейджизмом на ринку праці, підтримка підприємництва серед людей старше 50 років тощо. В Україні діють деякі ініціативи, як-от курси комп'ютерної грамотності для літніх, проекти громадських організацій «Університет третього віку», але на державному рівні програми перекваліфікації для старших працівників ще не системні. Очікується, що вимоги ринку праці в контексті відбудови країни будуть стимулювати уряд приділяти більше уваги цій категорії, тим паче з огляду на дефіцит молодої робочої сили через еміграцію та мобілізацію.

Після початку повномасштабної війни виникли нові виклики: величезне навантаження на бюджет, скорочення платників внесків через економічний спад, міграцію та втрати. Попри це, пенсії виплачуються. В цьому контексті підтримка ЄС (макрофінансова допомога) частково допомагає уряду фінансувати соціальні видатки, у тому числі пенсії, що є елементом соціальної стійкості. Відповідно, виконання Україною своїх зобов'язань перед пенсіонерами під час війни розглядається і як тест на спроможність дотримуватися європейських соціальних стандартів навіть у кризу.

---

[38] Скуратівська Я. Стратегія довголіття. Як Україна планує працювати з віковою категорією 60+. *Укрінформ* . 27.02.2026. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4096361-strategia-dovgolitta-ak-ukraina-planue-pracuvati-z-vikovou-kategorieu-60.html

[39] Про затвердження Державного стандарту денного догляду. *Міністерство соціальної політики України.* № 452. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1363-13#n200

[40] Призначення пенсії за віком у 2025 році: що необхідно знати. *Головне управління Пенсійного фонду України в Закарпатській області.* URL: https://www.pfu.gov.ua/zk/719383-pryznachennya-pensiyi-za-vikom-u-2025-rotsi-shho-neobhidno-znaty/

Для узгодження з правом ЄС, Україні також потрібно підготуватися до застосування правил координації систем соціального забезпечення. Зараз вже діють двосторонні угоди з окремими країнами про взаємне зарахування стажу та виплату пенсій (з Польщею, країнами Балтії тощо). Але з членством потрібно буде охопити усіх членів ЄС єдиними правилами – це, зокрема, потребуватиме модернізації ІТ-систем Пенсійного фонду для обміну даними через EESSI (електронний обмін соцінформацією в ЄС)[41]. У 2023 році в рамках підготовки до цього Пенсійний фонд України почав оцифровувати архівні пенсійні справи, інтегрувати реєстри. Такі технічні кроки є передумовою для приєднання до європейської системи.

У співпраці з ЄС важливим є питання соціального захисту пенсіонерів-ВПО та пенсіонерів на окупованих територіях. Через війну близько 3 млн пенсіонерів стали внутрішньо переміщеними або опинились за кордоном. Україна в умовах війни продовжила виплату пенсій у повному обсязі, проводила індексації щорічно. Це підтримує базовий рівень життя літніх громадян. Проте проблемою залишаються пенсії мешканців тимчасово окупованих територій – їх виплата наразі заморожена до де окупації, але держава зафіксувала зобов'язання відновити і компенсувати їх згодом. ЄС та міжнародні партнери звертають увагу на права таких осіб, і Україна шукає механізми забезпечити їм виживання (гуманітарні програми через Червоний Хрест тощо).

Таким чином, адаптація політики щодо старіння населення полягає наразі радше у стратегічних та програмних кроках, ніж у конкретних законодавчих змінах на вимогу ЄС. Україна демонструє розуміння цієї проблеми і намагається запровадити підходи, співзвучні з європейськими (акцент на активності, догляді вдома, навчанні протягом життя). Євроінтеграція додає мотивації: в рамках програми «Україна План»[42] гендерна рівність і підтримка вразливих груп, зокрема літніх, визначені як горизонтальні пріоритети.

У підсумку, хоча у сфері політики старіння немає жорстких директивних вимог ЄС, реальні дії України значною мірою узгоджені з європейськими тенденціями. Подальші кроки – інституціалізація цих підходів (прийняття окремого закону про систему догляду, внесення змін до законів про зайнятість для стимулювання працевлаштування старших осіб, розвиток страхової медицини для покриття геріатричних послуг тощо). Це важливо як для успішності євроінтеграції, так і для національної демографічної безпеки.

---

[41] Electronic Exchange of Social Security Information (EESSI). *European Commission*. URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/moving-working-europe/eu-social-security-coordination/digitalisation-social-security-coordination/electronic-exchange-social-security-information-eessi_en

[42] План для України: затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.03.2024 № 244-р. *Міністерство економіки України* . URL: https://me.gov.ua/view/444634c4-aa4f-4bc7-8f8c-58247fbbe29e

Як наголошує Стратегія 2040 [43], демографічна політика має зосереджуватися і на якісних показниках – здоров'ї, освіті, тривалості життя. Тому адаптація передбачає продовження реформ в галузях, що визначають ці показники. Європейський досвід показує, що інвестиції в охорону здоров'я прямо впливають на демографію (зменшують смертність, особливо чоловіків працездатного віку). Україні слід довести до кінця трансформацію системи охорони здоров'я: розбудувати мережу закладів екстреної меддопомоги, забезпечити скринінгові програми (щоб знизити смертність від серцево-судинних і онкологічних хвороб, які є основними причинами смерті). Певні кроки в цьому напрямі вже зроблено: з 1 січня 2026 року в Україні почала діяти державна програма «Скринінг здоров'я 40+», що передбачає проведення комплексних медичних обстежень для громадян віком від 40 років. Основна мета програми — раннє виявлення серцево-судинних захворювань, цукрового діабету та проблем ментального здоров'я, що в перспективі має сприяти зменшенню смертності в Україні[44]. Держава виділила на реалізацію програми у 2026 році 10 млрд грн. Важлива і реабілітація ветеранів та постраждалих, оскільки психологічне здоров'я теж впливає на суспільство (травмовані війною люди часто менше схильні заводити сім'ї тощо). Євроінтеграція тут допомагає: через програми фінансування медичної сфери, обмін технологіями.

Адаптація політики повинна мати довгостроковий горизонт, виходити за межі політичного циклу. Доцільно закріпити, що демографічна стратегія є надпартійним пріоритетом – можливо, шляхом парламентської постанови про її підтримку. Потрібно також інтегрувати демографічні цілі у всі інші стратегічні документи: стратегію економічного розвитку, план відновлення, регіональні стратегії.

ЄС вимагає врахування демографічних факторів в інших політиках. Наприклад, плануючи відновлення енергетики, слід врахувати, що знадобляться кадри, і закласти кошти на перепідготовку, аби люди могли отримати ці нові робочі місця (зв'язок економіки і демографії). Плануючи освітню мережу, врахувати прогнози народжуваності, щоб не будувати зайвих шкіл там, де дітей не буде, натомість збільшувати ресурси там, де можлива концентрація молоді (напр., в районах новобудов, в приймаючих громадах ВПО). Такий системний підхід забезпечить сталість політики, коли рішення сьогодення узгоджуються з очікуваними демографічними змінами майбутнього.

[43] Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 верес. 2024 р. № 922-р. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/922-2024-р

[44] Про затвердження Порядку реалізації проекту щодо проведення скринінгів здоров'я для осіб віком від 40 років : постанова Кабінету Міністрів України від 10 груд. 2025 р. № 1652. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1652-2025-п

Крім того, необхідно передбачити фінансову стійкість демографічних заходів. Тобто, програми підтримки сімей чи літніх людей повинні мати гарантоване фінансування на роки вперед, щоб люди могли на них покластися (наприклад, якщо держава дає обіцянку виплачувати при народженні певну суму, вона має бути закладена в середньострокову бюджетну декларацію). Для цього варто створювати цільові фонди (як пропонувалося з «демографічним збором», але краще за рахунок загальних доходів бюджету чи міжнародної допомоги).

Проведене дослідження можна підсумувати наступним чином:

1. Демографічна політика ЄС реалізується не як уніфікована наднаціональна політика, а як система стратегічних пріоритетів за чотирма напрямами: підтримка сімей, можливості для молоді, активне довголіття та керована міграція. Це формує орієнтири, релевантні й для України.

2. Досвід Франції, Ірландії та Польщі підтверджує: ефективна демографічна політика поєднує фінансову підтримку сімей з розвитком соціальної інфраструктури – самі лише виплати (як показав приклад Польщі) сталого ефекту не дають.

3. Адаптація політики України стикається з ресурсними, інституційними, нормативними, структурно-демографічними та суспільно-психологічними бар'єрами, найгострішим з яких є вплив війни на бюджетну спроможність держави.

4. Гармонізація законодавства з acquis ЄС триває нерівномірно: прогрес у трудовій сфері є відчутним, тоді як у міграційній та гендерній сферах практична реалізація все ще відстає від європейського рівня.

5. Адаптація політики має здійснюватися за шістьома напрямами: вдосконалення управління, завершення нормативної бази, програма репатріації, підтримка сімей, реагування на старіння населення та довгостроковий фінансово стійкий горизонт планування.

На завершення, слід наголосити: адаптація демографічної політики – це процес, а не одноразовий акт. Україна вже зробила важливі кроки, прийнявши Стратегію 2040 у співпраці з ЄС. Наступні кроки вимагатимуть наполегливості і напруженої праці. Проте, успішно адаптувавшись до євроінтеграційних вимог у цій сфері, Україна не тільки виконає зобов'язання перед вступом до ЄС, а й закладе фундамент свого виживання і процвітання на покоління вперед.

1.2. Демографічні наслідки хронічної полікризи в Україні та їх вплив на трансформацію і гармонізацію міграційної політики з ЄС

Ксендзук Валентина Віталіївна
доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри права, публічного управління та адміністрування
Державного університету «Житомирська політехніка»
ORCID ID: 0000-0001-7670-7350

Чиж Віктор Васильович
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри фізичної культури та спорту
Державного університету «Житомирська політехніка»
ORCID ID: 0000-0002-1677-4399

Актуальність теми дослідження. Повномасштабне військове вторгнення російської федерації в Україну, розпочате 24 лютого 2022 р., стало потужним каталізатором демографічних процесів, які були закладені впродовж трьох десятиліть системної кризи. Демографічні втрати безпосередньо детермінують трансформаційний потенціал держави і спроможність суспільства до відновлення. Масштаби вимушеного переміщення, як зовнішнього, так і внутрішнього, стали безпрецедентними в Європі від часів Другої світової війни, поставивши перед Україною і ЄС нові виклики у сфері міграційного управління, а також відкривши можливості для прискореної гармонізації відповідних нормативно-правових систем. Міграційні потоки як такі є природним явищем для будь-якої країни, але у випадку накладання криз (безпекової, економічною, соціальною, демографічної) та взаємного впливу однієї на одну траєкторія управління та формування і реалізації міграційної політики змінює вектор розвитку.

Тому для розуміння природи та масштабів цих процесів доцільно використовувати концепцію «полікризи». Полікриза виникає через взаємопов'язаний характер кількох криз – економічної нестабільності, погіршення стану навколишнього середовища, політичних конфліктів та соціальних потрясінь – які взаємодіють таким чином, що посилюють свій колективний вплив. Ці кризи не є ізольованими, а є частиною складної системи, в якій петлі зворотного зв'язку та взаємозалежності створюють нелінійні та непередбачувані результати[45]. Саме в умовах хронічної полікризи траєкторії демографічного занепаду набувають незворотного характеру.

Метою дослідження є характеристика демографічних наслідків хронічної полікризи в Україні та аналіз впливу масштабів вимушеного переміщення на

[45] Belhaj F. Navigating the Polycrisis: MENA at a Crucial Crossroads. Rabat : Policy Center for the New South, 2024. 14 p. URL: https://www.policycenter.ma/sites/default/files/2024-12/PB_69-24_Ferid%20Belhaj.pdf

необхідність гармонізації міграційної політики України з ЄС. Завдання дослідження: охарактеризувати концепцію полікризи стосовно українського контексту; проаналізувати кількісні та якісні виміри демографічних втрат; ідентифікувати напрями гармонізації міграційного законодавства України з ЄС.

Методологічну основу дослідження складають системний та структурно-функціональний підходи, методи порівняльного аналізу, статистичного та нормативно-правового аналізу. Джерельною базою слугують офіційні дані Державної служби статистики України (Держстат), УВКБ ООН, МОМ, Євростату, а також нормативно-правові акти України та ЄС.

Викладення основного матеріалу. В Україні демографічна криза розпочалася в 1993 р., з того часу природний приріст населення набував стало від'ємного значення. За даними Державної служби статистики України, ще у 2021 р. коефіцієнт народжуваності становив лише 7,3 % при смертності 18,5 %, тобто природне скорочення дорівнювало -11,2 %[46]. Ці структурні дефекти поглиблювалися в ході фінансової кризи 2008-2009 рр., революції Гідності 2014 р., анексії Криму та початку збройного конфлікту на Донбасі, пандемії COVID-19 2020-2021 рр. і, нарешті, повномасштабної агресії 2022 р. Якщо звичайна криза – явище тимчасове й оборотне, то хронічна полікриза характеризується тривалим циклом взаємного відтворення деструктивних тенденцій.

Таким чином, хронічна полікриза в українському вимірі включає щонайменше п'ять взаємопосилюваних вимірів:

- безпековий вимір є базовим елементом сучасної української полікризи та пов'язаний із наслідками повномасштабної російської агресії. Його вплив проявляється через прямі людські втрати, руйнування житлової, транспортної, енергетичної та соціальної інфраструктури, погіршення умов життєдіяльності населення, зростання рівня невизначеності та безпекових ризиків;

- демографічний вимір охоплює сукупність негативних процесів відтворення населення, які сформувалися ще до початку повномасштабної війни, але значно посилилися в умовах воєнного стану. Йдеться про тривале скорочення чисельності населення, низький рівень народжуваності, перевищення смертності над народжуваністю, старіння населення, дисбаланси статево-вікової структури та втрату людського капіталу через зовнішню міграцію. Демографічна криза поступово трансформується із соціальної проблеми в один із ключових викликів національній безпеці та економічному розвитку держави;

[46] Державна служба статистики України. Чисельність наявного населення України. Стан на 01.02.2022. URL: https://ukrstat.gov.ua

- економічний вимір характеризується руйнуванням виробничих потужностей, втратою активів, скороченням інвестиційної активності, порушенням логістичних ланцюгів та зниженням економічної продуктивності;

- соціальний вимір відображає процеси трансформації соціальної структури суспільства під впливом війни та масової міграції. Масове внутрішнє переміщення населення змінює демографічний та соціальний профіль регіонів, створюючи додаткове навантаження на місцеві громади та системи соціального забезпечення. Водночас тривале перебування мільйонів українців за кордоном формує нові соціальні зв'язки та інтеграційні практики, які можуть впливати на рішення щодо повернення до країни походження;

- інституційний вимір пов'язаний із безпрецедентним навантаженням на систему державного управління та необхідністю одночасного реагування на множинні кризові виклики. Держава змушена забезпечувати оборону країни, підтримувати функціонування економіки, реалізовувати соціальні програми, управляти внутрішньою та зовнішньою міграцією, здійснювати післявоєнне відновлення та продовжувати процес європейської інтеграції.

Усі ці виміри детермінують специфіку вимушеної міграції як демографічного процесу і водночас як виклику для міграційної політики.

Український контекст вирізняється кількома особливостям. По-перше, безпрецедентними масштабом і швидкістю переміщення: упродовж перших тижнів вторгнення кордон перетнули мільйони осіб. По-друге, гендерно-віковою асиметрією потоку, спричиненою воєнним станом і обмеженнями на виїзд чоловіків. По-третє, накладанням гострого шоку 2022 року на хронічну депопуляцію, що триває з 1990-х. По-четверте, безпрецедентною інституційною реакцією ЄС – першою в історії активацією Директиви про тимчасовий захист[47], [48]. По-п'яте, поєднанням кризи з процесом європейської інтеграції, що перетворює зовнішній тиск на чинник інституційної трансформації.

Таким чином, за умов затяжної полікризи, високих стандартів життя у приймаючих країнах та інституційно полегшеної інтеграції (через тимчасовий захист) межа між вимушеною та добровільною, тимчасовою та постійною міграцією розмивається. Переміщена особа поступово й непомітно для себе переходить зі статусу біженця, орієнтованого на повернення, до статусу мігранта, що осідає, причому цей перехід зумовлений не одномоментним рішенням, а накопиченням повсякденних виборів. Саме ця кумулятивна природа міграційних рішень робить

[47] Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine. OJ L 71, 4.3.2022.
[48] Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection. OJ L 212, 7.8.2001.

чинник часу центральною змінною демографічного майбутнього України та визначальним аргументом на користь невідкладності політики повернення.

Враховуючи концепцію полікризи, демографічні процеси в Україні слід трактувати не як лінійний наслідок війни, а як результат накопичення кризових явищ. Кожна криза діє як мультиплікатор для інших, і ця властивість пояснює, чому демографічні втрати виявляються глибшими, ніж прогнозували б моделі, що враховують лише прямі воєнні чинники.

Кількісною ілюстрацією синергії може слугувати взаємодія міграційної та економічної криз через канал грошових переказів. У довоєнний період трудова міграція забезпечувала стабільний приплив валюти (близько 14 млрд дол. США у 2021 році), що підтримував платіжний баланс і доходи домогосподарств[49]. Вимушена міграція 2022 року, попри зростання чисельності українців за кордоном, не збільшила, а зменшила перекази, оскільки змінився сам тип мігранта: замість заробітчанина, що пересилає кошти родині в Україну, з'явився біженець, який витрачає кошти за місцем перебування. Внаслідок цього у 2024 році перекази впали до восьмирічного мінімуму[50]. Цей приклад демонструє, що зростання одного показника (чисельності мігрантів) за логікою полікризи може супроводжуватися погіршенням іншого (припливу валюти), чого не передбачила б проста лінійна модель.

Демографічна ситуація в Україні: від системної кризи до катастрофічного скорочення

Станом на 1 лютого 2022 р. чисельність наявного населення України становила 41 130 432 осіб, постійного – 40 960 795 осіб[51]. Це число вже відображало трагічний шлях тривалістю у три десятиліття: у 1993 р. Україна налічувала понад 52 млн осіб – максимальний показник в її новітній історії. Отже, ще до початку повномасштабної агресії населення країни скоротилося майже на 12 млн. Це відбулося передусім через від'ємний природний приріст і еміграційне відтікання трудових мігрантів.

Середня тривалість життя в Україні у 2020 р. складала 71,4 року, що на 9 років менше від середнього показника по ЄС (80,4 року)[52]. Питома вага осіб старшого віку неухильно зростала, тоді як частка молоді скорочувалася. Також з кожним роком зменшується показник народжуваності, що є свідченням структурної деградації репродуктивного потенціалу нації.

---

[49] Національний банк України. Статистика зовнішнього сектору: приватні грошові перекази. URL: https://bank.gov.ua/ua/statistic

[50] Національний банк України. Статистика зовнішнього сектору: приватні грошові перекази. URL: https://bank.gov.ua/ua/statistic

[51] Державна служба статистики України. Чисельність наявного населення України. Стан на 01.02.2022. URL: https://ukrstat.gov.ua

[52] Національний інститут стратегічних досліджень. Соціально-демографічна ситуація в Україні: шляхи подолання наслідків війни. 2022. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/sotsialno-demohrafichna-sytuatsiya-v-ukrayini

Водночас в країні зберігалися регіональні диспропорції: найнижчі показники народжуваності фіксувалися у Чернігівській (9,4%), Луганській (9,6 ‰), Сумській (9,7 %) та Донецькій (9,8 %) областях[53], тобто саме в тих регіонах, які пізніше найбільше постраждали від військових дій. Аналітики Ради ЄС ще до 24 лютого 2022 р. прогнозували, що залежно від тривалості та інтенсивності збройного конфлікту населення України може скоротитися на 24-33 %[54].

За два з половиною роки повномасштабної війни – від початку 2022 р. до середини 2024 р. – населення України скоротилося щонайменше на 10 млн осіб[55]. За оцінкою Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, станом на середину 2024 р. в Україні в межах міжнародно визнаних кордонів 1991 р. проживало близько 35,8 млн осіб, з яких лише 31,1 млн – на підконтрольній Україні території[56]. Заступник директора ІДСД О. Гладун констатував скорочення з 42 млн до 35 млн упродовж перших двох років повномасштабної агресії[57].

Лібанова Е. у 2024 р. підтвердила, що показник у 40 млн осіб може бути досягнутий лише за рахунок масштабної імміграції, а 52 млн – як у 1993 р. – є безповоротно втраченим орієнтиром[58]. У довгостроковій перспективі за інерційним сценарієм прогнозується подальше скорочення: у 2030 р. – до 31,6 млн, у 2035 р. – до 30,5 млн, у 2040 р. – до 28,9 млн осіб[59]. Навіть за оптимістичним «сценарієм змін» чисельність у 2040 р. не перевищить 33,9 млн[60]. Згідно з прогнозами НАН України, до 2100 р. населення може скоротитися до 22 млн[61].

Ключова структурна деформація полягає в критичному порушенні статево-вікового балансу. Ця диспропорція є наслідком двох взаємопосилюваних тенденцій: еміграції переважно жінок з дітьми (за заборони виїзду чоловіків призовного віку) та значних бойових втрат серед чоловічої частини населення.

---

[53] Державна служба статистики України. Чисельність наявного населення України. Стан на 01.02.2022. URL: https://ukrstat.gov.ua

[54] Національний інститут стратегічних досліджень. Соціально-демографічна ситуація в Україні: шляхи подолання наслідків війни. 2022. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/sotsialno-demohrafichna-sytuatsiya-v-ukrayini

[55] Frontliner. Ukraine population losses amid war. 2024. URL: https://frontliner.ua/en/ukraine-population-losses-amid-war

[56] OBOZ.UA. Як війна змінила демографічну ситуацію в Україні: найсвіжіші дані. 2024. URL: https://www.obozrevatel.com/ukr/novosti-obschestvo/yak-vijna-zminila-demografichnu-situatsiyu-v-ukraini-najsvizhishi-dani.htm

[57] Слово і Діло. В Інституті демографії оцінили, як скоротилася чисельність населення України за два роки війни. 26.02.2024. URL: https://www.slovoidilo.ua/2024/02/26

[58] LB.ua. Демографія: в Україні буде депопуляція. 26.01.2024. URL: https://lb.ua/society/2024/01/26/595542_ukraini_bude_depopulyatsiya.html

[59] Слово і Діло. Кабмін схвалив стратегію демографічного розвитку: прогнози щодо чисельності населення. 02.10.2024. URL: https://www.slovoidilo.ua/2024/10/02

[60] Слово і Діло. Кабмін схвалив стратегію демографічного розвитку: прогнози щодо чисельності населення. 02.10.2024. URL: https://www.slovoidilo.ua/2024/10/02

[61] LB.ua. Демографія: в Україні буде депопуляція. 26.01.2024. URL: https://lb.ua/society/2024/01/26/595542_ukraini_bude_depopulyatsiya.html

Не менш тривожним є вікове постаріння. За даними Міністерства соціальної політики України, станом на 22 жовтня 2024 р. серед зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб найчисельнішою віковою групою є особи 61–70 років (понад 729 тис.)[62]. Водночас частка молоді до 20 років та осіб продуктивного віку в загальній структурі суттєво скоротилася[63].

Особливо загрозливими є прогнози щодо народжуваності. У 2021 р. (останній передвоєнний рік) в Україні народилося 273 772 дитини; у 2022 р. – лише 206 032 (скорочення на 25 %); у 2023 р. – 187 387 (ще -9 % і -32 % відносно 2021 р.)[64]; а за перше півріччя 2024 р. – 87 655 дітей (-9 % до аналогічного показника 2023 р.)[65]. При нормі коефіцієнта сумарної народжуваності 2,15 дитини на жінку, у 2023 р. він склав 0,7, а у 2024 р. очікується зниження до 0,6[66]. Смертність при цьому майже втричі перевищила народжуваність: у 2024 р. в країні зареєстровано понад 488 тис. смертей при 176 тис. народжень[67]. Таким чином, Україна у 2024 р. вийшла на перше місце у світі за рівнем смертності та зафіксувала один із найнижчих показників народжуваності на планеті[68].

Зовнішнє вимушене переміщення українського населення набуло безпрецедентного масштабу. З 24 лютого 2022 р. країну щоденно залишали 100–120 тис. осіб[69]. Загалом за перші три місяці повномасштабного вторгнення близько 7,6 млн українців виїхали за кордон[70].

Станом на квітень 2024 р. в країнах ЄС під режимом тимчасового захисту перебувало 4,2 млн осіб, що отримали відповідний статус у рамках Директиви 2001/55/ЄС[71]. Три найбільші країни-реципієнти – Польща (2 150 345 осіб, 30,6 % від загальноєвропейського показника), Німеччина (1 587 680 осіб, 22,6 %) та Чехія (756 795 осіб, 10,8 %) – разом прийняли майже дві третини (64,0 %) від усіх осіб, яким

[62] РБК-Україна. Переселенці в Україні – в яких містах найбільше ВПО, статистика на 2024 рік. 22.10.2024. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/skilki-ukrayini-pereselentsiv

[63] Національний інститут стратегічних досліджень. Соціально-демографічна ситуація в Україні: шляхи подолання наслідків війни. 2022. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/sotsialno-demohrafichna-sytuatsiya-v-ukrayini

[64] Forbes Ukraine. Смертність в Україні майже втричі перевищила народжуваність у 2024-му. 31.01.2025. URL: https://forbes.ua/news/smertnist-v-ukraini-mayzhe-utrichi

[65] TSN.ua. Демографічна криза в Україні: смертність б'є світові рекорди, а народжуваність стрімко падає. 09.12.2024. URL: https://tsn.ua/ukrayina/demografichna-kriza

[66] TSN.ua. Демографічна криза в Україні: смертність б'є світові рекорди, а народжуваність стрімко падає. 09.12.2024. URL: https://tsn.ua/ukrayina/demografichna-kriza

[67] Forbes Ukraine. Смертність в Україні майже втричі перевищила народжуваність у 2024-му. 31.01.2025. URL: https://forbes.ua/news/smertnist-v-ukraini-mayzhe-utrichi

[68] TSN.ua. Демографічна криза в Україні: смертність б'є світові рекорди, а народжуваність стрімко падає. 09.12.2024. URL: https://tsn.ua/ukrayina/demografichna-kriza

[69] Forbes.ua. Елла Лібанова про демографічну ситуацію в регіонах, повернення мігрантів та прогноз населення України. 25.09.2023. URL: https://forbes.ua/war-in-ukraine/35-mln-ukraintsiv

[70] Міграція в Україні: цифри і факти. MOM, 2024. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1861/files/documents/2026-03/iom-ukraine_facts-2024-ukr.pdf

[71] UNHCR Europe. UNHCR welcomes the extension of Temporary Protection for refugees from Ukraine. 26.06.2024. URL: https://www.unhcr.org/europe/news/press-releases/unhcr-welcomes-extension

надано тимчасовий захист[72]. З початку березня 2022 р. загальна кількість рішень про надання тимчасового захисту в ЄС склала 7,0 млн[73].

Географія розселення відображає специфіку логістики вимушеного переміщення: переважна більшість біженців першочергово переміщувалася через польсько-український кордон. У 2025 р. кількість нових рішень про тимчасовий захист зменшилась на 14 % порівняно з 2024 р. (683 475 проти 794 845) [74], що свідчить про поступову стабілізацію потоків, хоча і не про масове повернення.

Важливим є соціально-демографічний профіль зовнішніх мігрантів. За даними ІДСД, серед тих, хто перебуває в Німеччині, 70 % мають вищу освіту[75] – це особи з кращими адаптаційними ресурсами, які водночас є основними носіями людського капіталу, критично необхідного для відновлення України. Це явище отримало назву «вимивання мізків» (brain drain) і становить окремий системний ризик.

Паралельно з зовнішньою еміграцією розгорнулися масштабні процеси внутрішнього переміщення. За даними МОМ, станом на серпень 2024 р. кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні становила 3,67 млн осіб, тоді як 4,39 млн вже повернулися до своїх домівок[76]. Офіційні дані Мінсоцполітики на 22 жовтня 2024 р. фіксують 4 646 735 зареєстрованих ВПО [11].

Серед зареєстрованих ВПО 59,9 % становлять жінки (2 782 325 осіб) і лише 40,1 % – чоловіки (1 864 410 осіб)[77]. ВПО складають 11,4 % від загальної чисельності населення підконтрольної України[78]. Близько 52 % усіх ВПО сконцентровані лише в п'яти областях; найбільше їх зосереджено у Дніпропетровській та Харківській областях – по 494–498 тис. відповідно[79]. Реальна кількість ВПО, за оцінкою Мінреінтеграції, значно перевищує офіційну реєстрацію та сягає близько 7 млн осіб[80].

Внутрішнє переміщення породжує специфічну проблематику реінтеграції: ВПО стикаються з дефіцитом житла, ринком праці, що трансформується, та психологічними

---

[72] Eurostat. Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics. 2025. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine

[73] Eurostat. Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics. 2025. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine

[74] Eurostat. Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics. 2025. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine

[75] Forbes.ua. Елла Лібанова про демографічну ситуацію в регіонах, повернення мігрантів та прогноз населення України. 25.09.2023. URL: https://forbes.ua/war-in-ukraine/35-mln-ukraintsiv

[76] РБК-Україна. В Україні понад 3,6 млн переселенців: де їх найбільше. 11.10.2024. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/ukrayini-ponad-3-6-mln-pereselentsiv-de-yih

[77] РБК-Україна. Переселенці в Україні — в яких містах найбільше ВПО, статистика на 2024 рік. 22.10.2024. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/skilki-ukrayini-pereselentsiv

[78] РБК-Україна. В Україні понад 3,6 млн переселенців: де їх найбільше. 11.10.2024. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/ukrayini-ponad-3-6-mln-pereselentsiv-de-yih

[79] IOM. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні — Р14. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_Gen_Pop_Report_R14.pdf

[80] УНІАН. Україна подолала кризовий поріг за кількістю ВПО: Верещук уточнила цифри. 2023. URL: https://www.unian.ua/society/vereshchuk-utochnila-skilki-vpo

травмами. Ці виклики потребують комплексної державної політики, яка включає не лише надання допомоги, а й сприяння довгостроковій інтеграції в нові громади.

Особливу системну небезпеку становить поєднання трьох демографічних феноменів: (1) масової еміграції дітей разом із матерями, (2) демографічного «вимивання» репродуктивно активного жіночого контингенту та (3) загибелі чоловіків бойового та трудового віку. За застереженням ІДСД, до 2035–2037 рр. частка вікової групи до 18 років складатиме лише 12–15 % порівняно з 25 % у 1993 р.[81], що в наступних поколіннях мультиплікуватиме депопуляційну спіраль.

Лібанова Е. наголошує: «Україну в будь-якому разі очікує депопуляція – незалежно від того, чи повернемо ми вимушених мігрантів, чи ні. Це означає, що робочої сили в Україні не вистачатиме»[82]. У такому контексті питання повернення мігрантів і залучення іноземних трудових ресурсів набуває стратегічного виміру, а не лише гуманітарного.

Трансформація міграційної політики України під впливом полікризи

Повномасштабна агресія спонукала до кардинального перегляду міграційного законодавства. Ключовим документом стратегічного характеру є Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 р., яка після суттєвих змін, внесених розпорядженням КМУ від 19 січня 2024 р. № 43-р, охоплює якісно новий порядок денний[83]. Документ прямо включає два стратегічні пріоритети, актуалізовані внаслідок повномасштабної агресії: (а) захист населення від наслідків широкомасштабної агресії і створення умов для повернення в Україну; (б) підготовку до вступу в ЄС.

Для реалізації Стратегії у 2024 р. розроблено відповідний план заходів (розпорядження КМУ від 03.09.2024 р. № 837-р)[84]. Серед основних цілей нової редакції Стратегії – зниження адміністративних бар'єрів для свободи пересування, створення умов для повернення та реінтеграції українських мігрантів, а також сприяння легальній міграції з урахуванням соціальних та економічних потреб країни[85].

[81] Слово і Діло. В Інституті демографії оцінили, як скоротилася чисельність населення України за два роки війни. 26.02.2024. URL: https://www.slovoidilo.ua/2024/02/26

[82] Forbes.ua. Елла Лібанова про демографічну ситуацію в регіонах, повернення мігрантів та прогноз населення України. 25.09.2023. URL: https://forbes.ua/war-in-ukraine/35-mln-ukraintsiv

[83] Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 19.01.2024 р. № 43-р «Про внесення змін до Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р.». URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/250149647

[84] Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 03.09.2024 р. № 837-р «Про затвердження плану заходів на 2024 і 2025 роки щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837-2024-p

[85] Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 19.01.2024 р. № 43-р «Про внесення змін до Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р.». URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/250149647

Водночас аналітики фіксують системні вади інституційного забезпечення: у 2024 р. частка відмов у наданні дозволу на імміграцію становила 10-13 % від усіх заяв; дозвіл на роботу може бути анульований навіть заднім числом за несплату ЄСВ; у Києві документи для іноземців обробляє лише один центр ДМС[86]. Такі адміністративні перешкоди суперечать задекларованій меті залучення трудових мігрантів та гальмують реалізацію стратегічних реформ.

У жовтні 2024 р. Кабінет Міністрів України схвалив окрему Стратегію демографічного розвитку – перший подібний комплексний документ в умовах повномасштабної війни. Стратегія побудована на двох сценаріях: «інерційному» та «сценарії змін». За першим сценарієм у 2041 р. населення може скоротитися до 29 млн; за другим – за умов реалізації стимулюючих заходів (підтримка народжуваності, залучення іноземних трудових мігрантів, повернення вимушених переселенців) – можливе стабілізоване скорочення до приблизно 34 млн[87].

Стратегія демографічного розвитку є концептуально пов'язаною з міграційною стратегією: вона прямо ідентифікує залучення іноземних мігрантів як ключовий інструмент компенсації демографічних втрат. Це принципово змінює парадигму міграційного управління – від традиційно обмежувального підходу до відкритого, що відповідає кращим практикам країн ЄС.

Реакція ЄС на масове вимушене переміщення українців стала безпрецедентним кроком в історії Спільної Європейської системи надання притулку (CEAS). 4 березня 2022 р. Рада ЄС прийняла Виконавче рішення (EU) 2022/382, яким констатувала «масовий приплив» переміщених осіб з України в розумінні ст. 5 Директиви Ради 2001/55/ЄС та ввела режим тимчасового захисту[88]. Це перший в історії ЄС випадок активації цього механізму, хоча Директива існувала з 2001 р. У червні 2024 р. Рада ЄС продовжила дію тимчасового захисту до 4 березня 2026 р.[89].

Режим тимчасового захисту гарантує біженцям з України: право на перебування та проживання; доступ до ринку праці та системи охорони здоров'я; право на отримання соціальної допомоги та житла; доступ до освіти для дітей[90],[91]. За оцінкою

[86] COST.ua. Чотири реформи, які змінять міграційну політику України. 2025. URL: https://cost.ua/chotyry-reformy-yaki-zminyat-migratsijnu-polityku-ukrayiny

[87] Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 30 вересня 2024 р. № 922-р «Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року». URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-demohrafichnoho-rozvytku-ukrainy-na-period-do-2040-roku-922r-300924

[88] Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC. OJ L 071, 4.3.2022. P. 1–6

[89] Council of the EU. Refugees from Ukraine in the EU. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/ukraine-refugees-eu

[90] Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC. OJ L 071, 4.3.2022. P. 1–6

[91] Council of the EU. Refugees from Ukraine in the EU. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/ukraine-refugees-eu

УВКБ ООН, тимчасовий захист «гарантує понад 4,2 млн біженців з України право проживання, доступ до публічних послуг та до ринку праці приймаючих країн»[92]. Це є вагомим прикладом операційного функціонування принципу солідарності ЄС.

Водночас механізм тимчасового захисту демонструє обмеження: по-перше, він є колективним і не передбачає індивідуальної оцінки; по-друге, він є строковим і не гарантує постійного статусу; по-третє, права варіюються залежно від країни-реципієнта. Для значної частини українців ЄС розпочав процеси «інтеграції без асиміляції» – введення механізмів отримання довгострокового виду на проживання, доступу до ринку праці, мовних курсів тощо[93].

14 травня 2024 р. було підписано та введено в дію пакет законодавчих актів, що становлять реформовану CEAS, відому як «Новий Пакт ЄС з міграції та притулку»[94]. Пакт включає Регламент (EU) 2024/1351 про управління міграцією та притулком, а також низку пов'язаних регламентів, що реформують процедури скринінгу, надання притулку і системи розподілу відповідальності між державами-членами. На виконання Пакту до листопада 2024 р. 25 із 27 держав-членів ЄС подали національні стратегії реалізації[95].

Значення цих реформ для України є двостороннім. По-перше, як держава-кандидат на членство (статус надано у червні 2022 р.), Україна зобов'язана наближати національне законодавство до оновленого acquis ЄС, включаючи новий пакт. По-друге, механізми нового Пакту (насамперед реформа Дублінської системи і принцип розподілу навантаження між державами-членами) безпосередньо визначають умови, за яких українські вимушені мігранти матимуть правовий статус і у разі зміни їх правового становища після завершення дії тимчасового захисту.

Особливо важливою є теза Нового Пакту про «максималізацію людського потенціалу всіх, хто вже знаходиться в ЄС» [96] – ця принципова настанова потенційно забезпечує українським мігрантам, які вже інтегрувалися в ринки праці ЄС, сприятливі умови для легалізації свого статусу в довгостроковій перспективі, що, своєю чергою, може суттєво впливати на прийняття рішення щодо повернення в Україну.

[92] UNHCR Europe. UNHCR welcomes the extension of Temporary Protection for refugees from Ukraine. 26.06.2024. URL: https://www.unhcr.org/europe/news/press-releases/unhcr-welcomes-extension

[93] European Union Agency for Asylum (EUAA). Asylum Report 2025: Box 6 — Temporary protection for displaced persons from Ukraine. URL: https://www.euaa.europa.eu/asylum-report-2025/box-6-temporary-protection

[94] Federal Ministry of the Interior and Community (BMI, Germany). European harmonisation of immigration and asylum policy. 2024. URL: https://www.bmi.bund.de/EN/topics/migration/immigration/european-harmonization

[95] European Commission. European Asylum and Migration Management Strategy. 2026. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/document/download/ce0d294e-5dd9-4e2a-bf68-53d9d16fc95a_en

[96] European Commission. European Asylum and Migration Management Strategy. 2026. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/document/download/ce0d294e-5dd9-4e2a-bf68-53d9d16fc95a_en

Вимір євроінтеграції: адаптація до acquis ЄС у сфері міграції

Набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС (червень 2022 р.) та початок переговорного процесу кардинально змінило контекст гармонізації міграційного законодавства. Глава 23 переговорного процесу («Правосуддя та основоположні права») і Глава 24 («Юстиція, свобода та безпека») є безпосередньо дотичними до міграційної сфери і передбачають імплементацію низки директив і регламентів ЄС.

Ядро міграційного acquis ЄС у сфері легальної міграції становлять сім директив, прийнятих між 2003 і 2016 рр., що регулюють три основні категорії легальних мігрантів: членів сімей, студентів і працівників. Ст. 16 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС передбачає співробітництво у сфері міграції, притулку та управління кордонами і підкреслює важливість спільного управління міграційними потоками. Повноцінна гармонізація не є метою зазначених директив – вони закріплюють мінімальні стандарти, залишаючи державам свободу вибору форм і засобів імплементації[97].

Державна міграційна служба України разом з іншими ЦОВВ отримала завдання розробити план заходів з реалізації оновленої Стратегії (термін – 31 березня 2024 р.)[98], що є практичним кроком у напрямку гармонізації. Аналітики ідентифікують чотири ключові реформи, що змінять міграційну архітектуру України: цифровізація міграційних послуг, спрощення процедур для трудових мігрантів, удосконалення системи надання притулку відповідно до стандартів CEAS та розбудова інституційної спроможності ДМС[99].

Демографічне відновлення України є надзвичайно складним завданням, що потребує синергії міграційної, демографічної та економічної політики. Е. Лібанова формулює умови можливого покращення демографічної ситуації: «Якщо план Маршала в тій або іншій модифікації буде, то це означає, що в Україні буде багато інвестицій, що в Україні буде потреба в робочій силі, що в Україну прийдуть іноземні компанії, а це означає інша система оплати праці»[100]. Реалізація «Маршалівського» сценарію відновлення могла б суттєво стимулювати повернення вимушених мігрантів та залучення іноземної робочої сили.

Серед першочергових викликів слід виокремити:

---

[97] ANTS. Міграційна політика України: чи може ужитися в одному документі євроінтеграція та повернення українців. 2024. URL: https://ants.org.ua/migraczijna-polityka-ukrayiny

[98] Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 19.01.2024 р. № 43-р «Про внесення змін до Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р.». URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/250149647

[99] COST.ua. Чотири реформи, які змінять міграційну політику України. 2025. URL: https://cost.ua/chotyry-reformy-yaki-zminyat-migratsijnu-polityku-ukrayiny

[100] WeUkraine.tv. Депопуляція неминуча: демограф пояснила, чому Україні не варто боятись мігрантів. 2025. URL: https://weukraine.tv/suspilstvo/demohraf-pojasnila-chomu-ukrajini-ne-varto-bojatis-mihrantiv

- ризик остаточної інтеграції вимушених мігрантів у суспільства ЄС, насамперед осіб з вищою освітою, які вже успішно облаштувалися на ринках праці Польщі, Чехії і Німеччини;

- необхідність залучення іноземних мігрантів за умов культурних, мовних та правових бар'єрів, значно вищих, ніж у традиційних країнах призначення;

- формування ефективного механізму реінтеграції ВПО, зокрема в умовах тривалих бойових дій;

- розбудову інституційного потенціалу ДМС відповідно до стандартів ЄС.

Перспектива членства в ЄС відкриває безпрецедентний доступ до ринку праці, інвестицій і структурних фондів. Досвід країн Центрально-Східної Європи, насамперед Польщі та Румунії, свідчить, що вступ до ЄС може суттєво поліпшити демографічний баланс через стимулювання повернення мігрантів і зростання реальних доходів населення. Зовнішні мігранти можуть розглядатися не як демографічна втрата, а як «посли України» в ЄС, за умов формування ефективної діаспорної політики та підтримання зв'язку громади зі своєю батьківщиною.

Новий Пакт ЄС з міграції та притулку передбачає принцип «стратегічного партнерства з третіми країнами для сприяння доступу талантів до Союзу»[101], що може бути операціоналізовано в інтересах України. Питання гармонізації міграційного управління з ЄС є, таким чином, одночасно і технічним (адаптація законодавства), і стратегічним (визначення довгострокових демографічних траєкторій).

Висновки. Хронічна полікриза в Україні, що розгорнулася впродовж трьох десятиліть і досягла апогею з повномасштабною агресією 2022 р., породила безпрецедентну демографічну катастрофу: загальні демографічні втрати склали не менше 10 млн осіб. Населення країни скоротилося з 41 млн до приблизно 35,8 млн (у межах міжнародно визнаних кордонів), а прогнози передбачають подальше скорочення до 29–34 млн до 2040 р.

Структурна деформація демографічного потенціалу включає критичне падіння народжуваності (коефіцієнт сумарної народжуваності 0,6–0,7 при нормі 2,15), катастрофічне перевищення смертності над народжуваністю, гендерну та вікову диспропорцію (94 чоловіки на 100 жінок; зростання частки осіб 65+) та масштабне вимивання людського капіталу.

Вимушена міграція стала системоутворюючим чинником трансформації міграційної політики. ЄС надав тимчасовий захист 7 млн особам, а чотири мільйони з них продовжують перебувати під цим режимом. Внутрішньо переміщені особи складають 11,4 % від населення підконтрольної України. Ці масштаби зробили

[101] European Commission. European Asylum and Migration Management Strategy. 2026. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/document/download/ce0d294e-5dd9-4e2a-bf68-53d9d16fc95a_en

міграційне управління центральним елементом і внутрішньої, і зовнішньої політики держави.

Трансформація міграційної політики України відображена в оновленій Стратегії державної міграційної політики, яка інтегрує два нові пріоритети: захист населення від наслідків агресії і євроінтеграція. Страждаючи від інституційних вад (бюрократичні бар'єри, обмежена спроможність ДМС), система перебуває в стадії кардинального реформування.

Гармонізація з acquis ЄС прискорилася внаслідок отримання Україною статусу кандидата на членство і активації Директиви тимчасового захисту. Новий Пакт ЄС з міграції та притулку (2024) формує оновлені стандарти CEAS, яким Україна зобов'язана відповідати в процесі переговорів з ЄС. Перспектива членства в ЄС, попри всі ризики, є найпотужнішим структурним стимулом для демографічного відновлення та реінтеграції вимушених мігрантів.

На основі проведеного аналізу обґрунтовано систему взаємопов'язаних рекомендацій:

1. Повернення вимушених мігрантів і стимулювання реміграції. Оскільки ймовірність повернення кумулятивно знижується з часом, політику повернення слід будувати не на закликах, а на усуненні бар'єрів, які біженці називають ключовими: безпека, житло, робота та доступ до послуг. Доцільно розгортати «пакети повернення» (житлові гранти, визнання набутого за кордоном досвіду, підтримка працевлаштування), синхронізовані з безпековою ситуацією, та масштабувати мережу «Unity Hubs» як точки достовірного інформування й правової допомоги.

2. Підтримка народжуваності та відновлення людського капіталу. Стимулювання народжуваності має поєднувати матеріальні виплати із системними умовами (доступне житло, дошкільні заклади, безпечне освітнє середовище з укриттями), оскільки саме брак цих умов стримує повернення сімей з дітьми. Відновлення людського капіталу потребує політики протидії «дескілінгу» – програм перекваліфікації реемігрантів і визнання компетенцій, набутих у ЄС, що перетворює тимчасову еміграцію з чистої втрати на потенційне джерело модернізованих навичок.

3. Регіональна демографічна політика та циркулярна міграція. З огляду на регіональні дисбаланси потрібна диференційована політика: відбудова та безпекові гарантії для прифронтових регіонів, підтримка приймаючих громад на заході та в центрі. Перспективною є інституціоналізація циркулярної міграції – легальних схем тимчасової зайнятості в ЄС зі збереженням зв'язку з Україною, що дає змогу зберігати перекази та компетенції замість безповоротної еміграції.

4. Інтеграція політик і посилення координації з ЄС. Ключовою є відмова від секторального підходу: міграційну, демографічну, соціальну та економічну політики

слід об'єднати у єдину рамку демографічної безпеки з єдиною системою моніторингу. Координація з ЄС має передбачати узгодження строків і умов завершення тимчасового захисту з планами повернення, спільні програми реінтеграції, фінансовані в межах інструментів підтримки відновлення, та інтеграцію цих заходів у переговорний процес за відповідними розділами acquis.

5. Відновлення системи демографічного обліку та моніторингу. З огляду на критичну невизначеність щодо чисельності та структури населення пріоритетом є розбудова сучасної системи демографічного обліку на основі інтегрованих реєстрів, адміністративних даних і цифрових джерел, а в перспективі проведення першого післявоєнного перепису за методологією, сумісною з європейською статистичною системою. Точні дані є передумовою як ефективної національної політики, так і успішного проходження статистичних розділів acquis ЄС.

6. Стратегічна взаємодія з діаспорою. Багатомільйонна українська спільнота за кордоном має розглядатися не лише як об'єкт політики повернення, а й як стратегічний ресурс розвитку через інвестиції, трансфер знань, циркулярну мобільність та збереження української ідентичності у дітей. Інституції на кшталт Міністерства національної єдності мають перетворити зв'язок із діаспорою на двосторонній канал, що приносить користь Україні незалежно від того, чи особа фізично повертається.

Запропоновані напрями набувають дієвості лише як елементи єдиної моделі, а не як ізольовані заходи. Логіка хронічної полікризи передбачає, що кризи підсилюють одна одну, а отже й політика має бути міжсекторальною: безпекові гарантії створюють передумову повернення, повернення відновлює ринок праці та податкову базу, економічне відновлення фінансує підтримку народжуваності, а демографічна стабілізація, своєю чергою, зменшує тиск на систему соціального забезпечення. Розрив будь-якої ланки цього ланцюга знецінює інвестиції в інші: житлові гранти без безпеки, виплати на дітей без доступних дошкільних закладів чи програми реінтеграції без визнання набутих за кордоном компетенцій не дають очікуваного ефекту.

1.3. Екологічні та технологічні виклики вимушеної міграції: досвід ЄС і уроки для України

Слободяник Валентина Григорівна,
канд. техн. наук, доцент, доцент
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0001-6982-7194

Повномасштабна війна в Україні спричинила одну з найбільших міграційних криз у Європі з часів Другої світової війни. Масове переміщення населення стало не лише гуманітарним і соціально-економічним викликом, але й чинником суттєвої трансформації екологічного та інфраструктурного середовища як в Україні, так і в країнах Європейського Союзу, які прийняли значну кількість вимушених мігрантів. Унаслідок різкого зростання навантаження на міські системи виникли додаткові ризики для функціонування водопровідно-каналізаційного господарства, систем поводження з відходами, енергетичної інфраструктури та житлового сектору.

В умовах масштабної міграції важливим є питання екологічної стійкості приймаючих територій. Збільшення чисельності населення в окремих регіонах призводить до зростання споживання водних ресурсів, утворення побутових відходів, навантаження на транспортні системи та інженерні мережі[102]. У довгостроковій перспективі такі процеси можуть впливати на стан довкілля, ефективність міської інфраструктури та рівень екологічної безпеки громад. Водночас міграційна криза стала каталізатором для впровадження нових підходів до управління ресурсами, розвитку децентралізованих інженерних рішень та модернізації інфраструктури відповідно до принципів сталого розвитку.

Країни Європейського Союзу, зокрема Польща, Німеччина та Чехія, були змушені оперативно адаптувати інфраструктурні системи до нових демографічних умов. Реагування охоплювало модернізацію житлової інфраструктури, розвиток тимчасових центрів розміщення, оптимізацію систем водопостачання та поводження з відходами, а також впровадження енергоефективних і цифрових технологій управління ресурсами[103]. Досвід цих держав[104] демонструє важливість інтеграції екологічної складової у політику реагування на міграційні кризи та формування механізмів довгострокової інфраструктурної адаптації.

---

[102] UNHCR. Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal. 2025. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine.

[103] European Commission. Quality of Life. 2025. URL: https://commission.europa.eu/priorities-2024-2029/quality-life_en.

[104] Eurostat. Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics. 2025. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics

Для України проблема екологічних та технологічних наслідків вимушеної міграції має особливе значення в контексті післявоєнного відновлення. Руйнування інженерної інфраструктури, нерівномірний розподіл внутрішньо переміщеного населення, зростання навантаження на комунальні системи та необхідність гармонізації державної політики з європейськими практиками формують потребу у створенні нових моделей сталого управління територіями. У цьому контексті особливої актуальності набуває аналіз європейського досвіду та визначення можливостей його адаптації до українських умов.

Метою дослідження є аналіз екологічних та технологічних викликів вимушеної міграції, досвіду країн Європейського Союзу у сфері інфраструктурної адаптації та визначення перспектив використання відповідних підходів у процесі післявоєнного відновлення України.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

– проаналізувати вплив вимушеної міграції на екологічні системи та інфраструктуру;

– дослідити особливості функціонування систем водопостачання, водовідведення та поводження з відходами в умовах міграційної кризи;

– охарактеризувати європейські практики реагування на екологічні та технологічні виклики;

– здійснити порівняльний аналіз підходів ЄС та України;

– сформувати рекомендації щодо адаптації європейського досвіду в умовах післявоєнного відновлення України.

Об’єктом дослідження є процеси екологічної та інфраструктурної трансформації територій в умовах вимушеної міграції.

Предметом дослідження є екологічні та технологічні механізми адаптації інфраструктури до міграційного навантаження, а також практики країн ЄС у сфері управління відповідними викликами.

У дослідженні використано методи аналізу та узагальнення наукових джерел, порівняльного аналізу, системного підходу, елементів концептуального моделювання та структурно-функціонального аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному розгляді вимушеної міграції як чинника екологічної та інфраструктурної трансформації територій, а також у формуванні концептуального підходу до адаптації інженерних систем України з урахуванням європейського досвіду та принципів сталого розвитку.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання запропонованих підходів під час розроблення стратегій післявоєнного відновлення

громад, модернізації комунальної інфраструктури та гармонізації екологічної політики України з практиками Європейського Союзу.

Вимушена міграція як фактор трансформації екологічних систем

Повномасштабна війна в Україні спричинила масштабні міграційні процеси, які суттєво вплинули на соціально-економічний та екологічний стан європейських країн. Після 2022 року держави Європейського Союзу зіткнулися з різким збільшенням кількості населення в окремих регіонах, що створило додаткове навантаження на міську інфраструктуру, комунальні системи та природні ресурси[105]. У період воєнних трансформацій внутрішня міграція дедалі частіше розглядається не лише як гуманітарний виклик, а й як фактор трансформації екологічних систем та урбанізованого середовища.

У міжнародних дослідженнях останніх років значна увага приділяється взаємозв'язку між міграційними процесами, інфраструктурною стійкістю та екологічною безпекою. OECD наголошує, що концентрація великої кількості біженців у приймаючих громадах призводить до зростання навантаження на системи водопостачання, поводження з відходами, транспортну та енергетичну інфраструктуру[106]. Подібні процеси особливо помітні у великих містах Польщі, Німеччини та Чехії, які стали основними центрами прийому українських мігрантів. У короткостроковій перспективі це супроводжується збільшенням споживання ресурсів та витрат на функціонування комунальних систем, а у довгостроковій — потребою модернізації міської інфраструктури відповідно до принципів сталого розвитку.

У сучасній науковій літературі дедалі ширше використовується поняття екологічна стійкість, яка характеризує здатність екологічних та інженерних систем адаптуватися до кризових навантажень без втрати основних функцій. Європейське агентство з навколишнього середовища підкреслює, що міграційні кризи стали додатковим чинником урбанізаційного тиску на міста та вимагають переходу до моделей адаптивного управління інфраструктурою[107,108]. У цьому контексті активніше впроваджуються підходи, орієнтовані на розвиток енергоефективної інфраструктури, цифрового моніторингу ресурсів та децентралізованих комунальних систем.

---

[105] Eurostat. Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics. 2025. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics

[106] OECD. The territorial impact of the Ukrainian refugee crisis in Europe. Paris : OECD Publishing, 2023. URL: https://www.oecd.org/en/publications/the-territorial-impact-of-the-ukrainian-refugee-crisis-in-europe_9cb0d235-en.html

[107] European Environment Agency. Urban Sustainability in Europe. Copenhagen : EEA, 2024. URL: https://www.eea.europa.eu

[108] Rees E., Flynn M., Vakulenko S. Migration Reframed? A Multilingual Analysis on the Stance Shift in Europe During the Ukrainian Crisis. 2023. URL: https://arxiv.org/abs/2302.02813

Важливим аспектом є також зміна підходів до управління міським середовищем. UN-Habitat розглядає сучасні міста як ключовий простір інтеграції мігрантів та адаптації інфраструктури до демографічних змін[109]. Зростання чисельності населення у приймаючих громадах впливає на структуру споживання води, електроенергії, транспортних послуг та житлових ресурсів. У результаті міста змушені не лише реагувати на поточні виклики, але й формувати нові механізми довгострокового управління ресурсами та територіальним розвитком.

Дослідження International Organization for Migration (Міжнародна організація з міграції) підтверджують тенденцію до інтеграції сучасної міграційної політики з принципами сталого розвитку та кліматичної стійкості[110]. Це пояснюється тим, що кризові міграційні процеси впливають не лише на демографічну структуру населення, але й на стан довкілля, рівень ресурсоспоживання та ефективність функціонування міських систем. У країнах Європейського Союзу це стимулювало активніше впровадження принципів екологічно орієнтованої інфраструктури, циркулярної економіки та цифрових міських технологій.

Для України проблема екологічної трансформації територій в умовах вимушеної міграції має особливе значення у контексті післявоєнного відновлення. Внутрішнє переміщення населення, нерівномірне навантаження на громади та руйнування інфраструктури створюють додаткові ризики для систем життєзабезпечення та екологічної безпеки. У зв’язку з цим аналіз європейського досвіду дозволяє визначити потенційні напрями модернізації української інфраструктури та формування більш стійких моделей управління територіями.

Вплив міграційної кризи на комунальну та міську інфраструктуру

Масове переміщення населення внаслідок війни суттєво вплинуло на функціонування комунальної та міської інфраструктури приймаючих громад у країнах Європейського Союзу. Зростання чисельності населення у короткий проміжок часу спричинило додаткове навантаження на системи водопостачання, водовідведення, поводження з відходами, енергетичні мережі та житловий сектор[111]. Найбільш відчутними ці процеси стали у великих містах Польщі, Німеччини та Чехії, де концентрація українських біженців була найвищою[112].

Одним із ключових викликів стало забезпечення стабільного функціонування систем водопостачання та водовідведення. Збільшення обсягів споживання води та

[109] UN-Habitat. Cities and Migrants: Inclusive Cities for All. Nairobi : United Nations Human Settlements Programme, 2022. URL: https://unhabitat.org/programme/cities-and-migration
[110] International Organization for Migration (IOM). World Migration Report 2024. Geneva : IOM, 2024. URL: https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2024-interactive/
[111] OECD. The territorial impact of the Ukrainian refugee crisis in Europe. Paris : OECD Publishing, 2023.
[112] Eurostat. Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics. 2025.

кількості побутових стічних вод у багатьох громадах потребувало оперативної адаптації інженерної інфраструктури. У низці регіонів виникла необхідність модернізації локальних очисних споруд, розширення мереж водорозподілу та посилення моніторингу стану комунальних систем. Європейські підходи до адаптивного управління водними ресурсами передбачали поєднання інженерної модернізації з цифровими технологіями контролю ресурсоспоживання та оптимізації навантаження на мережі[113].

Суттєвих змін зазнали і системи поводження з відходами. Зростання чисельності населення супроводжувалося збільшенням обсягів твердих побутових відходів, зокрема пластикового та пакувального сміття, пов'язаного з гуманітарною допомогою та функціонуванням тимчасових центрів проживання. За даними UNEP, у кризових умовах саме муніципальні системи управління відходами є одним із найбільш вразливих елементів міської інфраструктури[114]. У відповідь на нові виклики частина європейських громад почала активніше впроваджувати принципи циркулярної економіки, розширювати системи сортування та використовувати цифрові рішення для оптимізації логістики вивезення відходів[115,116].

Важливим аспектом міграційної кризи стало також навантаження на енергетичну та житлову інфраструктуру. Зростання потреб у житлі, теплопостачанні та електроенергії посилило необхідність модернізації міських систем відповідно до принципів енергетичної стійкості та сталого міського розвитку[117]. У країнах ЄС почали активніше використовувати модульне житло, енергоефективні технології та цифрові системи моніторингу для контролю споживання ресурсів. Подібні підходи дозволили частково компенсувати зростання навантаження на міську інфраструктуру та підвищити ефективність управління ресурсами.

Для України проблема адаптації комунальної інфраструктури має ще складніший характер через поєднання внутрішньої міграції з руйнуванням інженерних систем унаслідок бойових дій. За оцінками Світового банку, значна частина об'єктів житлово-комунального господарства та енергетичної інфраструктури потребує відновлення або модернізації[118]. У цих умовах досвід держав ЄС підтверджує доцільність переходу до більш гнучких та децентралізованих моделей управління міськими системами, орієнтованих на екологічну стійкість, цифровізацію та ефективне використання ресурсів.

---

[113] European Environment Agency. Urban Sustainability in Europe. Copenhagen : EEA, 2024.
[114] United Nations Environment Programme (UNEP). Global Waste Management Outlook 2024. Nairobi : UNEP, 2024. URL: https://www.unep.org/resources/report/global-waste-management-outlook-2024
[115] European Commission. Circular Economy Action Plan. Brussels, 2023. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/circular-economy-action-plan_en
[116] European Environment Agency. Municipal Waste Management Across European Countries. Copenhagen : EEA, 2023. URL: https://www.eea.europa.eu/en/topics/in-depth/waste-prevention
[117] International Energy Agency (IEA). Energy Security and Clean Energy Transitions in Europe. Paris : IEA, 2023. URL: https://www.iea.org/reports/european-union-energy-policy-review-2024
[118] World Bank. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment. Washington : World Bank, 2024. URL: https://www.worldbank.org/en/country/ukraine/publication/rapid-damage-and-needs-assessment

Європейські підходи до інфраструктурної адаптації громад

Міграційна криза, спричинена війною в Україні, стала серйозним викликом для систем управління територіями у країнах Європейського Союзу. Значне збільшення кількості населення у приймаючих громадах потребувало оперативної адаптації комунальної, житлової та енергетичної інфраструктури. У відповідь на нові виклики держави ЄС почали активніше впроваджувати підходи, орієнтовані на сталий міський розвиток, екологічну стійкість та цифрове управління ресурсами[119,120].

Польща, яка прийняла одну з найбільших кількостей українських біженців, зосередила увагу на швидкій інтеграції вимушених мігрантів у міське середовище та адаптації систем життєзабезпечення. Основними напрямами стали розширення житлової інфраструктури, модернізація комунальних мереж та оптимізація систем поводження з відходами. У великих містах використовувалися цифрові платформи моніторингу ресурсоспоживання та координації роботи муніципальних служб[121].

Німеччина акцентувала увагу на енергоефективності та розвитку цифрової інфраструктури. Частина громад впроваджувала системи цифрового контролю споживання електроенергії, модернізувала локальні енергетичні мережі та використовувала модульне житло з низьким рівнем енергоспоживання[122].

У Чехії ключовим напрямом стала оптимізація роботи локальних систем життєзабезпечення та посилення ролі муніципалітетів у процесах управління міграційним навантаженням. Частина регіонів адаптувала системи водопостачання та комунального обслуговування до нових демографічних умов, а також впроваджувала механізми інтегрованого управління міськими ресурсами[123].

Таблиця 1.1. Основні підходи країн ЄС до інфраструктурної адаптації громад

Країна	Основні виклики	Напрями адаптації
Польща	Навантаження на житлово-комунальну інфраструктуру	Модернізація комунальних систем, цифровий моніторинг
Німеччина	Зростання енергоспоживання та потреб у житлі	Цифрові технології, енергоефективні технології
Чехія	Перевантаження локальних систем життєзабезпечення	Інтегроване управління ресурсами, адаптація муніципальної інфраструктури

Джерело: узагальнено автором на основі[124]

Аналіз європейських підходів показує, що ефективна адаптація громад до міграційної кризи потребує комплексного підходу, який поєднує інженерну

[119] European Commission. Cohesion's Action for Refugees in Europe (CARE). Brussels, 2023. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/whats-new/newsroom/24-03-2022-cohesion-s-action-for-refugees-in-europe-careen

[120] European Environment Agency. Urban Adaptation in Europe: What Works? Copenhagen : EEA, 2024. URL: https://www.eea.europa.eu/publications/urban-adaptation-in-europe

[121] OECD. The territorial impact of the Ukrainian refugee crisis in Europe. Paris : OECD Publishing, 2023.

[122] International Energy Agency (IEA). Energy Security and Clean Energy Transitions in Europe. Paris : IEA, 2023. URL: https://www.iea.org/reports/european-union-energy-policy-review-2024

[123] UN-Habitat. Cities and Migrants: Inclusive Cities for All. Nairobi: United Nations Human Settlements Programme, 2022.

[124] OECD. The territorial impact of the Ukrainian refugee crisis in Europe. Paris : OECD Publishing, 2023.

модернізацію, екологічне планування та цифрові технології управління інфраструктурою. У більшості країн ЄС міграційна політика почала розглядатися у взаємозв'язку з питаннями сталого розвитку, ресурсної ефективності та екологічної безпеки[125,126]. Для України ці підходи можуть стати важливою основою для формування моделей післявоєнного відновлення та гармонізації інфраструктурної політики з європейськими практиками.

Концепція стійкої інфраструктури в умовах міграційної кризи

Сучасні міграційні процеси, спричинені війною в Україні, продемонстрували необхідність переходу від традиційних моделей управління інфраструктурою до більш адаптивних та стійких систем. У міжнародних дослідженнях дедалі активніше використовується концепція стійкої інфраструктури, яка передбачає здатність інженерних, енергетичних та комунальних систем ефективно функціонувати в умовах кризових навантажень і швидко адаптуватися до демографічних змін[127].

Одним із ключових принципів сучасної інфраструктурної політики є інтеграція екологічних та технологічних рішень у процес управління міським середовищем. Європейські підходи передбачають поєднання енергоефективності, цифрового моніторингу ресурсів, розвитку екологічно орієнтованої інфраструктури та децентралізованих систем[128]. Подібні механізми дозволяють зменшити навантаження на централізовані комунальні мережі та підвищити стійкість громад до кризових ситуацій.

Важливу роль у формуванні стійкої інфраструктури відіграють цифрові технології управління міськими системами. У країнах Європейського Союзу активно впроваджуються цифрові системи моніторингу для контролю споживання води, електроенергії та ефективності роботи комунальної інфраструктури[129]. Використання цифрових платформ дозволяє швидше реагувати на зміни навантаження та оптимізувати використання ресурсів у громадах з високою концентрацією населення.

Для України концепція стійкої інфраструктури набуває особливого значення у контексті післявоєнного відновлення. Руйнування інженерної інфраструктури, внутрішнє переміщення населення та нерівномірний розподіл демографічного навантаження формують потребу у створенні нових моделей розвитку територій[130]. Відбудова інфраструктури повинна орієнтуватися не лише на відновлення

[125] European Commission. Circular Economy Action Plan. Brussels, 2023.
[126] United Nations Development Programme (UNDP). Green Recovery Framework for Ukraine. Kyiv : UNDP Ukraine, 2023. URL: https://www.undp.org/ukraine/publications
[127] OECD. Building Resilient Infrastructure for Recovery and Reconstruction in Ukraine. Paris : OECD Publishing, 2024. URL: https://www.oecd.org/ukraine/recovery-and-reconstruction/
[128] United Nations Development Programme (UNDP). Green Recovery Framework for Ukraine.
[129] European Environment Agency. Urban Adaptation in Europe: What Works? Copenhagen : EEA, 2024.
[130] World Bank. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment. Washington : World Bank, 2024.

пошкоджених об’єктів, але й на впровадження екологічно стійких та ресурсоефективних технологій.

На основі аналізу європейського досвіду можна визначити основні компоненти стійкої інфраструктури в умовах міграційної кризи:

– адаптивність комунальних систем до змін демографічного навантаження;

– цифровізація управління ресурсами;

– інтеграція принципів екологічно орієнтованого відновлення та циркулярної економіки;

– використання енергоефективних технологій;

– розвиток локальних і децентралізованих систем життєзабезпечення.

Концепція стійкої інфраструктури є одним із ключових напрямів адаптації громад до сучасних міграційних викликів. Досвід країн Європейського Союзу демонструє, що ефективне реагування на кризові процеси потребує поєднання інженерної модернізації, екологічного планування та цифрового управління ресурсами. Для України імплементація подібних підходів може стати основою формування більш стійкої та екологічно орієнтованої моделі післявоєнного відновлення.

Політика Європейського Союзу щодо підтримки приймаючих громад

Після початку повномасштабної війни в Україні країни Європейського Союзу зіткнулися з необхідністю оперативного реагування на одну з найбільших міграційних криз у Європі за останні десятиліття. Значне збільшення кількості вимушених мігрантів потребувало не лише гуманітарної підтримки, але й швидкої адаптації міської, комунальної та соціальної інфраструктури приймаючих громад[131,132]. У відповідь на нові виклики Європейський Союз активізував механізми фінансової, інституційної та інфраструктурної підтримки держав-членів, орієнтуючи їх на принципи сталого розвитку та довгострокової адаптації територій.

Одним із ключових механізмів координації міграційної політики стало запровадження тимчасового захисту для громадян України. За даними EUAA, країни Європейського Союзу були змушені адаптувати національні системи управління міграцією до безпрецедентного демографічного навантаження[133]. Особливого значення набули питання забезпечення житлом, доступу до комунальних послуг, енергетичної безпеки та функціонування міської інфраструктури. У багатьох регіонах виникла необхідність швидкого розширення соціальних та комунальних сервісів, що

[131] UNHCR. Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal. 2025.
[132] Eurostat. Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics. 2025.
[133] European Union Agency for Asylum (EUAA). Annual Report on the Situation of Asylum in the European Union 2024. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2024. URL: https://euaa.europa.eu/publications/asylum-report-2024

потребувало додаткових фінансових ресурсів і модернізації локальних систем життєзабезпечення.

Важливу роль у підтримці приймаючих громад відіграла програма CARE (Cohesion's Action for Refugees in Europe), спрямована на використання механізмів політики згуртованості для фінансування інфраструктурної адаптації регіонів[134]. Фінансова підтримка охоплювала модернізацію житлової інфраструктури, розвиток комунальних систем, забезпечення функціонування тимчасових центрів розміщення та підтримку місцевих органів влади. У межах цієї політики дедалі більша увага приділялася інтеграції принципів сталого відновлення та екологічної стійкості у процеси адаптації громад.

Європейська Комісія також акцентувала увагу на необхідності поєднання соціальної підтримки населення з екологічною модернізацією інфраструктури. У контексті «Європейського зеленого курсу» питання розвитку енергоефективних систем, цифрового моніторингу ресурсів та сталого міського розвитку почали розглядатися як складова довгострокової адаптації територій до кризових демографічних змін[135,136]. Подібний підхід сприяв активнішому впровадженню цифрової інфраструктури та принципів циркулярної економіки у програми підтримки громад.

Окрему роль у формуванні європейської політики відігравали міжнародні організації та фінансові інституції. OECD та World Bank у своїх дослідженнях наголошують, що міграційна криза виявила необхідність розвитку стійкої інфраструктури та більш гнучких моделей управління міськими системами[137,138]. Європейський інвестиційний банк і UNDP акцентували увагу на підтримці екологічно орієнтованого відновлення, модернізації комунальних мереж та розвитку екологічно орієнтованої інфраструктури[139,140].

Політика Європейського Союзу щодо підтримки приймаючих громад поступово трансформувалася від короткострокового гуманітарного реагування до комплексного підходу, який поєднує соціальну підтримку, інфраструктурну адаптацію та принципи сталого розвитку. Досвід ЄС демонструє, що ефективне реагування на міграційні виклики потребує інтеграції екологічних, технологічних та управлінських механізмів у процес розвитку територій та міської інфраструктури.

---

[134] European Commission. Cohesion's Action for Refugees in Europe (CARE). Brussels, 2023.
[135] European Commission. Quality of Life. 2025.
[136] European Commission. Circular Economy Action Plan. Brussels, 2023
[137] OECD. The territorial impact of the Ukrainian refugee crisis in Europe. Paris : OECD Publishing, 2023
[138] World Bank. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment. Washington : World Bank, 2024
[139] United Nations Development Programme (UNDP). Green Recovery Framework for Ukraine
[140] European Investment Bank. Ukraine Recovery and Reconstruction. Luxembourg : EIB, 2024. URL: https://www.eib.org/en/stories/ukraine-recovery-reconstruction

Досвід Польщі у сфері інфраструктурної адаптації

Польща стала однією з основних країн Європейського Союзу, які прийняли найбільшу кількість українських біженців після початку повномасштабної війни. Значне демографічне навантаження створило нові виклики для функціонування міської інфраструктури, систем життєзабезпечення та місцевого самоврядування. За даними Eurostat та OECD, найбільший тиск припав на великі міста та прикордонні регіони, де виникла потреба у швидкій адаптації житлової, комунальної та транспортної інфраструктури[141].

Одним із ключових напрямів адаптації стало забезпечення житлом вимушених мігрантів. Польські муніципалітети активно використовували механізми тимчасового розміщення населення, переобладнання громадських будівель та розвиток модульного житла. Водночас зростання чисельності населення призвело до підвищення навантаження на системи водопостачання, поводження з відходами та енергетичні мережі. Polish Economic Institute зазначає, що міграційна криза суттєво вплинула на витрати місцевих громад, зокрема у сфері житлово-комунального господарства та соціальної інфраструктури[142].

Важливим елементом адаптації стало впровадження цифрових механізмів управління міськими системами. У великих містах Польщі використовувалися цифрові платформи для координації гуманітарної допомоги, моніторингу навантаження на комунальні служби та оптимізації використання ресурсів. Частина муніципалітетів розширила використання цифрових міських технологій для аналізу споживання води, енергетичних ресурсів та функціонування транспортної інфраструктури[143].

Окрему увагу приділяли модернізації систем поводження з відходами та підтримці екологічної стійкості громад. Збільшення кількості населення супроводжувалося зростанням обсягів побутових відходів, що потребувало адаптації систем сортування та логістики вивезення сміття. У низці регіонів посилилася інтеграція принципів циркулярної економіки та сталого міського розвитку у місцеві програми розвитку[144,145]. Це дозволило частково компенсувати інфраструктурне навантаження та зменшити екологічні ризики для громад.

Досвід Польщі демонструє, що ефективна адаптація до міграційної кризи потребує комплексного поєднання інфраструктурної модернізації, цифрових

[141] Eurostat. Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics. 2025.
[142] Polish Economic Institute. The Impact of Ukrainian Refugees on Poland's Economy and Infrastructure. Warsaw, 2023. URL: https://pie.net.pl/en/
[143] OECD. Cities Supporting Refugees and Migrants. Paris : OECD Publishing, 2023. URL: https://www.oecd.org/migration/cities-supporting-refugees-and-migrants.htm
[144] European Commission. Circular Economy Action Plan. Brussels, 2023.
[145] European Environment Agency. Municipal Waste Management Across European Countries.

технологій та екологічно орієнтованого управління ресурсами. Важливу роль у цих процесах відіграли механізми фінансової підтримки Європейського Союзу та активна участь місцевого самоврядування у прийнятті управлінських рішень. Для України польський досвід є особливо цінним з огляду на подібність регіональних викликів, структури міської інфраструктури та необхідність швидкої адаптації громад до демографічних змін.

Підходи Німеччини до забезпечення стійкості міської інфраструктури

Німеччина стала однією з ключових країн Європейського Союзу, що прийняли значну кількість українських біженців після початку повномасштабної війни. На відміну від окремих країн Центральної Європи, німецький підхід до адаптації громад був орієнтований не лише на короткострокове реагування, але й на довгострокову модернізацію інфраструктурних систем відповідно до принципів сталого міського розвитку та енергетичної стійкості[146].

Одним із пріоритетних напрямів стала модернізація енергетичної інфраструктури та оптимізація використання ресурсів у міському середовищі. Зростання чисельності населення посилило навантаження на системи електропостачання, теплопостачання та житлово-комунального господарства, що збіглося з енергетичною нестабільністю в Європі. У відповідь на нові виклики уряд Німеччини та місцеві громади активізували впровадження програм енергоефективності, розвитку децентралізованих енергетичних систем та цифрового моніторингу енергоспоживання[147].

Важливим елементом адаптації стало використання цифрових технологій управління інфраструктурою. У низці міст впроваджувалися цифрові системи управління комунальними ресурсами, які дозволяли контролювати навантаження на електромережі, системи водопостачання та транспортну інфраструктуру. Подібні підходи сприяли підвищенню ефективності використання ресурсів і дозволяли оперативніше реагувати на демографічні зміни у громадах[148].

Німеччина також приділяла значну увагу розвитку енергоефективного житла та модернізації міського простору. Частина муніципалітетів використовувала модульні житлові комплекси з низьким рівнем енергоспоживання, а у програми адаптації громад інтегрувалися принципи екологічно орієнтованої інфраструктури та циркулярної економіки[149]. Такий підхід дозволяв поєднувати соціальну підтримку вимушених мігрантів із реалізацією екологічної та кліматичної політики.

---

[146] International Energy Agency (IEA). Energy Security and Clean Energy Transitions in Europe.
[147] German Federal Ministry for Economic Affairs and Climate Action. Energy Efficiency and Urban Resilience Programs. Berlin, 2024. URL: https://www.bmwk.de/Navigation/EN/Home/home.html
[148] European Environment Agency. Urban Adaptation in Europe: What Works?
[149] European Commission. Circular Economy Action Plan. Brussels, 2023

У сучасних дослідженнях наголошується, що німецька модель адаптації інфраструктури базується на поєднанні технологічної модернізації, екологічного планування та розвитку стійких міських систем[150,151]. Важливою є інтеграція управління міграційними процесами із політикою енергетичної безпеки та сталого відновлення. Це дозволяє розглядати міграційну кризу не лише як виклик, але і як фактор прискорення модернізації міського середовища та розвитку інноваційних інфраструктурних рішень.

Для України досвід Німеччини є важливим у контексті післявоєнного відновлення енергетичної та комунальної інфраструктури. Використання цифрових систем моніторингу, енергоефективних технологій та децентралізованої інфраструктури може стати одним із напрямів формування більш стійких моделей управління міськими ресурсами в умовах післявоєнної трансформації територій.

Особливості адаптації громад у Чехії

Чехія стала однією з країн Центральної Європи, які зіткнулися зі значним демографічним навантаженням унаслідок масового прибуття українських біженців. В умовах обмежених ресурсів ключову роль у процесах адаптації відігравали муніципалітети та локальні системи управління, які забезпечували організацію житлової, комунальної та соціальної підтримки населення[152].

Одним із головних напрямів адаптації стало посилення координації між місцевими органами влади та державними інституціями. У багатьох регіонах Чехії реалізовувалися програми підтримки муніципальної інфраструктури, спрямовані на забезпечення функціонування систем водопостачання, громадського транспорту та житлово-комунального господарства. Водночас значна увага приділялася інтеграції вимушених мігрантів у локальні громади та розвитку підходів до адаптації на рівні громад[153].

У процесі адаптації чеські громади також активніше використовували цифрові механізми управління ресурсами та елементи сталого міського планування. Частина муніципалітетів впроваджувала системи моніторингу навантаження на комунальні мережі та оптимізації використання енергетичних ресурсів[154]. Подібні підходи дозволили підвищити ефективність управління інфраструктурою в умовах

[150] Ghodrati L., Shouri S., Shirazi M. Spatial environmental impact of immigration in Europe: Mediating roles of energy intensity and concentration // Energy Strategy Reviews. 2025. Vol. 61. Article 101847. ISSN 2211-467X. DOI: https://doi.org/10.1016/j.esr.2025.101847

[151] Łukaniszyn-Domaszewska K., Mazur-Włodarczyk K., Łukaniszyn M. Unveiling the Interrelations Between Migration, Climate Change, and Energy Transitions in the Context of Socioeconomic Disparities // Energies. 2025. Vol. 18, No. 7. Article 1625. DOI: https://doi.org/10.3390/en18071625

[152] Czech Ministry of Regional Development. Support Measures for Municipal Infrastructure and Refugee Integration. Prague, 2024. URL: https://mmr.gov.cz/en/

[153] OECD. Cities Supporting Refugees and Migrants. Paris : OECD Publishing, 2023.

[154] European Environment Agency. Urban Adaptation in Europe: What Works?

демографічних змін та зменшити ризики перевантаження локальних систем життєзабезпечення.

Важливу роль у процесах адаптації інфраструктури в Чехії відігравали місцеві громади та муніципалітети, які забезпечували координацію розміщення вимушених мігрантів і організацію базових комунальних послуг. У низці міст використовувалися цифрові платформи для реєстрації потреб населення, координації гуманітарної підтримки та моніторингу навантаження на соціальну інфраструктуру[155]. Подібні підходи дозволили підвищити оперативність управлінських рішень та частково зменшити навантаження на централізовані системи адміністрування. Практика Чехії продемонструвала важливість поєднання локального управління, цифровізації сервісів та міжмуніципальної взаємодії у процесах реагування на міграційні виклики.

Досвід Чехії демонструє важливість ролі місцевого самоврядування у процесах адаптації громад до міграційних викликів. Для України цей досвід є важливим у контексті післявоєнного відновлення громад та розвитку більш децентралізованих моделей управління міською інфраструктурою.

Порівняльний аналіз європейських підходів

Досвід Польщі, Німеччини та Чехії демонструє, що адаптація громад до міграційної кризи в країнах Європейського Союзу здійснювалася з урахуванням національних особливостей, рівня розвитку інфраструктури та моделей управління територіями. Водночас у більшості держав простежуються спільні тенденції, пов’язані з переходом до більш стійких, цифровізованих та екологічно орієнтованих систем управління міським середовищем[156,157].

Польща зосередила увагу на швидкому реагуванні та забезпеченні базових потреб населення, що супроводжувалося активною адаптацією житлово-комунальної інфраструктури та розширенням соціальних сервісів[158]. Німеччина зробила акцент на енергоефективності, цифрової інфраструктури та інтеграції принципів сталого розвитку у процеси модернізації міських систем[159]. Чехія, у свою чергу, орієнтувалася на посилення ролі місцевого самоврядування та розвиток локальних механізмів управління ресурсами.

[155] OECD. Cities Supporting Refugees and Migrants. Paris : OECD Publishing, 2023.
[156] OECD. The territorial impact of the Ukrainian refugee crisis in Europe. Paris : OECD Publishing, 2023.
[157] European Environment Agency. Urban Adaptation in Europe: What Works?
[158] OECD. Cities Supporting Refugees and Migrants. Paris : OECD Publishing, 2023.
[159] German Federal Ministry for Economic Affairs and Climate Action. Energy Efficiency and Urban Resilience Programs. Berlin, 2024.

Таблиця 1.2. Порівняння підходів країн ЄС до адаптації інфраструктури в умовах міграційної кризи

Напрям	Польща	Німеччина	Чехія
Основний тип реагування	Оперативна адаптація комунальної інфраструктури	Технологічна модернізація та енергетична стійкість	Локальне управління та координація громад
Житлова політика	Тимчасове та модульне житло	Енергоефективне житло	Локальні програми розміщення
Комунальні системи	Розширення навантажених мереж	Цифрові системи моніторингу	Інтегроване управління ресурсами
Екологічні підходи	Циркулярна економіка	Екологічно орієнтована інфраструктура	Стале міське планування
Роль місцевої влади	Висока	Висока	Ключова

Джерело: узагальнено автором на основі[160,161].

Порівняльний аналіз свідчить, що найбільш ефективними виявилися підходи, які поєднували інженерну модернізацію, цифрові технології управління та принципи екологічної стійкості. У всіх досліджуваних країнах міграційна криза стала фактором прискорення розвитку адаптивної інфраструктури та переходу до більш гнучких моделей управління міськими системами. Водночас відмінності між країнами визначалися рівнем централізації управління, фінансовими можливостями громад та ступенем інтеграції екологічної політики у процеси інфраструктурної адаптації.

Для України європейський досвід є важливим джерелом практичних підходів до післявоєнного відновлення територій. Використання принципів стійкої інфраструктури, цифрового моніторингу ресурсів, енергоефективних технологій та децентралізованих систем може сприяти формуванню більш стійких моделей розвитку громад в умовах тривалих демографічних та інфраструктурних змін.

Вплив внутрішньої міграції на інфраструктуру українських громад

Повномасштабна війна в Україні спричинила масштабне внутрішнє переміщення населення, що суттєво вплинуло на функціонування інфраструктури українських громад. Найбільше навантаження припало на відносно безпечні регіони західної та центральної частини країни, де відбулося різке збільшення чисельності населення та споживання ресурсів[162]. У багатьох громадах системи життєзабезпечення були змушені функціонувати в умовах перевищення проєктних потужностей, що створило додаткові ризики для стабільності комунальної та енергетичної інфраструктури.

Найбільше навантаження на інфраструктуру спостерігалося у громадах західної частини України, зокрема у Львівській, Закарпатській та Івано-Франківській областях, які стали основними регіонами прийому внутрішньо переміщеного населення.

[160] Polish Economic Institute. The Impact of Ukrainian Refugees on Poland’s Economy and Infrastructure.
[161] OECD. Cities Supporting Refugees and Migrants. Paris : OECD Publishing, 2023.
[162] UNHCR. Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal.

Зростання чисельності мешканців у відносно короткий період вплинуло на функціонування систем водопостачання, житлово-комунального господарства, громадського транспорту та енергетичної інфраструктури. У частині громад це супроводжувалося необхідністю оперативної адаптації соціальної та комунальної інфраструктури до нових демографічних умов.

Одним із ключових викликів стало навантаження на системи водопостачання та водовідведення. Зростання обсягів споживання води та кількості побутових стічних вод потребувало адаптації локальних інженерних мереж і модернізації комунальних систем. У частині громад проблема ускладнювалася зношеністю інфраструктури та недостатнім рівнем технічного забезпечення ще до початку війни[163]. Сьогодні це підвищує ризики аварійних ситуацій, погіршення якості води та перевантаження очисних споруд.

Суттєвих змін зазнали і системи поводження з відходами. Збільшення чисельності населення у приймаючих громадах супроводжувалося зростанням обсягів твердих побутових відходів та підвищенням навантаження на полігони й логістичні системи вивезення сміття. Водночас у багатьох регіонах України інфраструктура поводження з відходами характеризується недостатнім рівнем сортування та переробки, що посилює екологічні ризики для громад[164,165]. У таких умовах особливого значення набуває інтеграція принципів циркулярної економіки та децентралізованої системи управління відходами у процеси післявоєнного відновлення територій.

Внутрішня міграція також вплинула на енергетичну та житлову інфраструктуру. Зростання споживання електроенергії та теплових ресурсів відбувалося одночасно з пошкодженням енергетичних об’єктів унаслідок бойових дій. Це створило додаткове навантаження на локальні енергетичні системи та посилило потребу у впровадженні принципів енергетичної стійкості[166]. У частині громад виникла необхідність швидкого переобладнання адміністративних і соціальних об’єктів для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб, що додатково вплинуло на функціонування житлово-комунального сектору.

[163] World Bank. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment. Washington : World Bank, 2024.
[164] United Nations Environment Programme (UNEP). Global Waste Management Outlook 2024.
[165] European Environment Agency. Municipal Waste Management Across European Countries.
[166] International Energy Agency (IEA). Energy Security and Clean Energy Transitions in Europe.

Таблиця 1.3. Основні інфраструктурні виклики українських громад в умовах внутрішньої міграції

Сфера	Основні проблеми	Потенційні напрями адаптації
Водопостачання	Перевантаження мереж та очисних споруд	Модернізація локальних систем
Поводження з відходами	Зростання обсягів ТПВ	Розвиток сортування та переробки
Енергетична інфраструктура	Пікові навантаження та пошкодження мереж	Підвищення енергетичної стійкості та розвиток децентралізованих систем
Житловий сектор	Дефіцит житла та перевантаження ЖКГ	Модульне та енергоефективне житло

Джерело: узагальнено автором на основі[167,168,169].

У теперішній ситуації внутрішня міграція в Україні поступово трансформується з тимчасового гуманітарного виклику у довгостроковий фактор зміни структури територіального розвитку. Це потребує переходу до нових моделей управління інфраструктурою, орієнтованих на екологічну стійкість, ресурсну ефективність та адаптивність міських систем. Досвід країн Європейського Союзу свідчить, що ефективне реагування на подібні виклики можливе за умови поєднання інженерної модернізації, цифрового моніторингу та інтеграції принципів сталого відновлення у політику розвитку громад.

Проблеми післявоєнного відновлення інженерної інфраструктури

Післявоєнне відновлення інженерної інфраструктури України є одним із найбільш складних і ресурсомістких напрямів державної політики, оскільки наслідки бойових дій охоплюють практично всі системи життєзабезпечення територій. Руйнування об’єктів енергетики, водопостачання, водовідведення, транспортної та житлово-комунальної інфраструктури супроводжується довготривалими екологічними ризиками та формує додаткові виклики для приймаючих громад і регіонів внутрішньої міграції[170].

За оцінками Світового банку та OECD, значна частина пошкоджених об’єктів інженерної інфраструктури потребує не лише фізичного відновлення, але й повної технологічної модернізації відповідно до сучасних вимог ресурсної ефективності та екологічної безпеки[171]. У багатьох випадках довоєнні системи життєзабезпечення характеризувалися високим рівнем зношеності, енергоємністю та залежністю від централізованих моделей управління ресурсами. В умовах війни ці проблеми стали ще більш помітними через нерівномірне навантаження на громади та порушення стабільності функціонування інженерних мереж.

[167] United Nations Environment Programme (UNEP). Global Waste Management Outlook 2024.
[168] European Environment Agency. Municipal Waste Management Across European Countries.
[169] World Bank. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment.
[170] World Bank. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment. Washington : World Bank, 2024.
[171] OECD. Building Resilient Infrastructure for Recovery and Reconstruction in Ukraine.

Особливо складною залишається ситуація у сфері водопостачання та водовідведення. Пошкодження насосних станцій, очисних споруд та магістральних мереж створюють ризики погіршення якості питної води та забруднення поверхневих водойм. У низці регіонів відновлення водної інфраструктури ускладнюється необхідністю одночасного забезпечення потреб внутрішньо переміщеного населення та модернізації технічно застарілих систем[172]. Наразі дедалі більшої актуальності набуває впровадження децентралізованих систем водопостачання та цифрового моніторингу технічного стану мереж.

Не менш важливим напрямом є відновлення енергетичної інфраструктури. Масовані атаки на енергетичні об'єкти спричинили значні перебої у функціонуванні електромереж та систем теплопостачання, що посилило потребу у формуванні більш стійких моделей енергозабезпечення. Міжнародні організації акцентують увагу на необхідності розвитку розподілених енергетичних систем, використання відновлюваних джерел енергії та підвищення рівня енергоефективності громад[173,174]. Подібні підходи дозволяють зменшити залежність від централізованих мереж та підвищити адаптивність територій до кризових ситуацій.

Проблеми післявоєнного відновлення також охоплюють сферу поводження з відходами. Унаслідок руйнування будівель та інфраструктурних об'єктів в Україні утворюються значні обсяги будівельних і змішаних відходів, що створює додаткове навантаження на системи утилізації та полігони[175]. За відсутності належного сортування та переробки такі відходи можуть становити довготривалу екологічну загрозу для ґрунтів і водних ресурсів. У зв'язку з цим післявоєнне відновлення потребує інтеграції принципів циркулярної економіки та сталого управління відходами у процеси реконструкції територій.

Таблиця 1.4. Основні проблеми післявоєнного відновлення інфраструктури України

Напрям	Основні проблеми	Потенційні рішення
Водна інфраструктура	Пошкодження мереж та очисних споруд	Децентралізовані системи водопостачання
Енергетика	Руйнування енергетичних об'єктів	Розвиток розподілених енергетичних систем
Поводження з відходами	Накопичення будівельних відходів	Впровадження принципів циркулярної економіки
Житлово-комунальна сфера	Зношеність інфраструктури	Екологічно орієнтоване відновлення

Джерело: узагальнено автором на основі[176,177,178].

[172] United Nations Development Programme (UNDP). Green Recovery Framework for Ukraine
[173] International Energy Agency (IEA). Energy Security and Clean Energy Transitions in Europe.
[174] UNDP. Sustainable Recovery and Green Reconstruction in Ukraine. Kyiv : UNDP Ukraine, 2024. URL: https://www.undp.org/ukraine
[175] United Nations Environment Programme (UNEP). Global Waste Management Outlook 2024.
[176] United Nations Environment Programme (UNEP). Global Waste Management Outlook 2024.
[177] OECD. Building Resilient Infrastructure for Recovery and Reconstruction in Ukraine.
[178] Polish Economic Institute. The Impact of Ukrainian Refugees on Poland's Economy and Infrastructure.

У контексті післявоєнного відновлення важливого значення набуває перехід від традиційного відновлення інфраструктури до концепції стійкого відновлення, яка передбачає поєднання інженерної модернізації, екологічної безпеки та цифрового управління ресурсами. Для України це створює можливість не лише відновити пошкоджені системи, але й сформувати більш стійку модель розвитку громад, адаптовану до сучасних демографічних, екологічних та технологічних викликів.

Інтеграція європейських підходів у систему відновлення України

На нинішньому етапі післявоєнне відновлення України поступово виходить за межі традиційного відновлення пошкоджених об'єктів інфраструктури. Дедалі більшого значення набуває необхідність формування довгострокової моделі розвитку територій, орієнтованої на екологічну стійкість, ресурсну ефективність та адаптивність міських систем. У цьому контексті особливу цінність становить досвід країн Європейського Союзу, які у процесі реагування на міграційні виклики поєднували інфраструктурну модернізацію з принципами сталого розвитку та екологічно орієнтованого відновлення[179,180].

Одним із ключових напрямів інтеграції європейських підходів є модернізація комунальної інфраструктури на основі принципів енергоефективності та децентралізації систем життєзабезпечення. Європейська практика свідчить, що використання локальних систем енергозабезпечення, цифрового моніторингу ресурсів та адаптивного управління комунальними мережами дозволяє підвищити стійкість громад до кризових навантажень[181]. Для України це є особливо актуальним з огляду на пошкодження енергетичної інфраструктури та нерівномірне навантаження на регіони внутрішньої міграції.

Важливим елементом післявоєнного відновлення є також інтеграція принципів циркулярної економіки у систему управління відходами та використання ресурсів. У країнах ЄС підходи циклічної економіки розглядаються як складова екологічної модернізації територій та зменшення навантаження на довкілля[182]. Для України це має особливе значення у зв'язку зі значними обсягами будівельних відходів, утворених унаслідок руйнування житлової та промислової інфраструктури. Повторне використання матеріалів, розвиток систем сортування та локальної переробки можуть стати важливими компонентами відновлення громад.

Окрему увагу необхідно приділяти цифровізації управління інфраструктурою. Досвід Німеччини, Польщі та Чехії демонструє, що використання цифрових платформ моніторингу комунальних систем сприяє ефективнішому управлінню ресурсами та

[179] United Nations Development Programme (UNDP). Green Recovery Framework for Ukraine.
[180] OECD. Building Resilient Infrastructure for Recovery and Reconstruction in Ukraine.
[181] International Energy Agency (IEA). Energy Security and Clean Energy Transitions in Europe
[182] European Commission. Circular Economy Action Plan. Brussels, 2023.

швидшому реагуванню на зміни навантаження[183,184,185]. Для українських громад впровадження подібних рішень може забезпечити підвищення ефективності функціонування систем водопостачання, енергетики та житлово-комунального господарства.

Таблиця 1.5. Напрями інтеграції європейського досвіду у систему відновлення України

Напрям	Європейський підхід	Перспективи для України
Енергетична інфраструктура	Децентралізовані енергетичні системи	Підвищення стійкості громад
Комунальні системи	Цифровий моніторинг ресурсів	Оптимізація управління інфраструктурою
Поводження з відходами	Принципи циркулярної економіки	Розвиток переробки будівельних відходів
Міське планування	Екологічно орієнтований розвиток	Формування стійких громад

Джерело: узагальнено автором на основі[186,187].

Інтеграція європейських підходів у систему післявоєнного відновлення України потребує не лише фінансової підтримки, але й трансформації підходів до управління територіями. Ефективне відновлення інфраструктури повинно орієнтуватися на довгострокову стійкість систем, зниження екологічних ризиків та адаптацію громад до майбутніх демографічних і технологічних викликів.

Перспективи формування стійких громад в Україні

Сучасні виклики, пов’язані з війною, внутрішньою міграцією та руйнуванням інфраструктури, формують необхідність переосмислення підходів до розвитку українських громад. У післявоєнний період формування стійких територіальних систем, здатних забезпечувати ефективне функціонування комунальної, енергетичної та соціальної інфраструктури в умовах тривалих кризових навантажень стає важливим питанням. У цьому контексті поняття стійкості охоплює не лише технічну надійність інженерних мереж, але й адаптивність систем управління, ресурсну ефективність та екологічну безпеку територій[188].

Європейський досвід демонструє, що розвиток стійких громад базується на поєднанні інженерної модернізації, цифровізації управління ресурсами та інтеграції екологічних принципів у місцеву політику[189,190]. Для України це означає необхідність переходу від фрагментарного відновлення окремих об’єктів до комплексного планування розвитку територій. Особливу роль у цих процесах повинні відігравати

[183] Polish Economic Institute. The Impact of Ukrainian Refugees on Poland’s Economy and Infrastructure.
[184] German Federal Ministry for Economic Affairs and Climate Action. Energy Efficiency and Urban Resilience Programs.
[185] Czech Ministry of Regional Development. Support Measures for Municipal Infrastructure and Refugee Integration.
[186] International Organization for Migration (IOM). World Migration Report 2024.
[187] International Energy Agency (IEA). Energy Security and Clean Energy Transitions in Europe.
[188] OECD. Building Resilient Infrastructure for Recovery and Reconstruction in Ukraine.
[189] European Environment Agency. Urban Adaptation in Europe: What Works?
[190] United Nations Development Programme (UNDP). Green Recovery Framework for Ukraine.

місцеві громади, оскільки саме на локальному рівні відбувається управління більшістю систем життєзабезпечення та адаптація до демографічних змін.

Важливим напрямом формування стійких громад є розвиток децентралізованих систем енергозабезпечення, локальної переробки відходів та модернізація систем водопостачання. Подібні підходи дозволяють зменшити навантаження на централізовану інфраструктуру та підвищити стабільність функціонування територій у кризових умовах[191]. Водночас інтеграція цифрових технологій моніторингу ресурсів сприяє підвищенню ефективності управління комунальними системами та оптимізації використання енергетичних і водних ресурсів.

Окремого значення набуває екологічна складова післявоєнного відновлення. Відбудова територій повинна супроводжуватися впровадженням принципів циркулярної економіки, зниженням ресурсомісткості інфраструктури та розвитком екологічно орієнтованого міського планування[192,193]. Такий підхід дозволяє не лише зменшити негативний вплив на довкілля, але й створити передумови для довгострокової стійкості громад.

Таким чином, формування стійких громад в Україні є одним із ключових напрямів післявоєнної трансформації територій. Використання європейського досвіду, адаптація сучасних інженерних рішень та інтеграція екологічних підходів у систему управління інфраструктурою можуть стати основою для створення більш адаптивної та ресурсоефективної моделі розвитку держави.

Пріоритети модернізації інженерної інфраструктури

Післявоєнне відновлення України потребує не лише реконструкції пошкоджених об’єктів, але й переосмислення підходів до розвитку інженерної інфраструктури відповідно до сучасних екологічних, демографічних та технологічних викликів. Масштабні руйнування, внутрішня міграція населення та зростання навантаження на системи життєзабезпечення формують необхідність переходу до більш стійких та адаптивних моделей управління територіями[194,195]. У цьому контексті модернізація інфраструктури повинна розглядатися як складова довгострокової трансформації громад, а не лише як процес фізичного відновлення окремих об’єктів.

Одним із пріоритетних напрямів є модернізація систем водопостачання та водовідведення. Значна частина українських водних мереж характеризується високим рівнем зношеності та втрат ресурсів, що ускладнює їх функціонування в умовах підвищеного демографічного навантаження. Особливої актуальності набуває впровадження локальних систем очищення води, цифрового моніторингу технічного

[191] International Energy Agency (IEA). Energy Security and Clean Energy Transitions in Europe.
[192] European Commission. Circular Economy Action Plan. Brussels, 2023.
[193] UNDP. Sustainable Recovery and Green Reconstruction in Ukraine. Kyiv : UNDP Ukraine, 2024.
[194] World Bank. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment. Washington : World Bank, 2024.
[195] OECD. Building Resilient Infrastructure for Recovery and Reconstruction in Ukraine. Paris : OECD Publishing, 2024.

стану мереж та енергоефективного обладнання[196,197]. Подібні підходи дозволяють підвищити стабільність функціонування комунальних систем та зменшити ризики аварійних ситуацій.

Окремої уваги потребує трансформація енергетичної інфраструктури. Досвід останніх років продемонстрував вразливість централізованих систем енергозабезпечення до зовнішніх загроз і кризових навантажень. У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на розвиток децентралізованих джерел енергії, локальних систем резервного живлення та технологій підвищення енергоефективності громад[198]. Для України це також створює можливість поступового переходу до більш стійких моделей енергоспоживання та зниження залежності від пошкодженої інфраструктури.

Важливим складником модернізації є розвиток сучасної системи поводження з відходами. У післявоєнний період проблема накопичення будівельних і побутових відходів набуває особливого значення через значні обсяги руйнувань інфраструктури та житлового фонду. Європейський досвід свідчить про ефективність інтеграції принципів циркулярної економіки, повторного використання матеріалів та локальної переробки відходів у процеси відновлення територій[199,200]. Для українських громад це може стати одним із напрямів зниження екологічного навантаження та підвищення ресурсної ефективності інфраструктурних систем.

Окремої уваги потребує модернізація житлово-комунальної інфраструктури та систем управління територіями. Ефективне функціонування громад дедалі більше залежить від використання цифрових технологій моніторингу ресурсів, автоматизації комунальних систем та інтегрованого планування розвитку територій[201]. Це дозволяє підвищити ефективність використання енергетичних і водних ресурсів, а також забезпечити більш гнучке реагування на зміни навантаження у громадах.

Запропонована модель відображає взаємозалежність основних елементів інфраструктурної стійкості громади в умовах післявоєнного відновлення. Її структура базується на інтеграції систем водопостачання, енергетики, поводження з відходами, житлової інфраструктури, цифрового управління та екологічної безпеки, які у сукупності формують адаптивність територій до демографічних, інфраструктурних та екологічних викликів. Взаємозв'язок між складовими моделі відображає комплексний характер післявоєнного відновлення та необхідність поєднання інженерних, екологічних і управлінських підходів у процесі розвитку громад.

[196] European Union Agency for Asylum (EUAA). Annual Report on the Situation of Asylum in the European Union 2024.
[197] Polish Economic Institute. The Impact of Ukrainian Refugees on Poland's Economy and Infrastructure.
[198] International Energy Agency (IEA). Energy Security and Clean Energy Transitions in Europe.
[199] United Nations Environment Programme (UNEP). Global Waste Management Outlook 2024.
[200] European Commission. Circular Economy Action Plan. Brussels, 2023.
[201] European Environment Agency. Urban Adaptation in Europe: What Works?

Таблиця 1.6. Пріоритетні напрями модернізації інженерної інфраструктури України

Напрям модернізації	Основні проблеми	Перспективні підходи
Водопостачання та водовідведення	Зношеність мереж та втрати ресурсів	Локальні системи очищення та цифровий моніторинг
Енергетична інфраструктура	Вразливість централізованих систем	Децентралізоване енергозабезпечення
Поводження з відходами	Накопичення будівельних відходів	Переробка та повторне використання матеріалів
Житлово-комунальна сфера	Перевантаження комунальних систем	Цифровізація управління ресурсами

Джерело: узагальнено автором на основі[202,203,204,205].

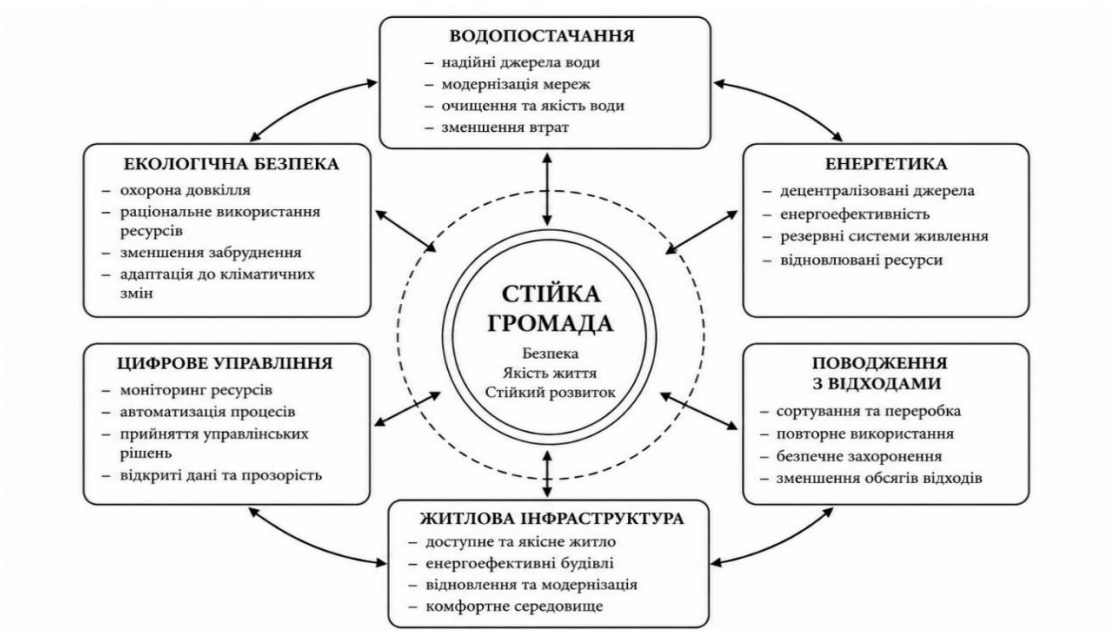

Рис. 1.3. Модель стійкої інфраструктури громади в умовах післявоєнного відновлення

Джерело: розроблено автором на основі[206].

Роль цифрових технологій у підвищенні стійкості громад

Сьогодні цифрові технології поступово стають важливим елементом управління міською та комунальною інфраструктурою. Зростання навантаження на системи життєзабезпечення внаслідок внутрішньої міграції, пошкодження інженерних мереж та потреба у швидкому реагуванні на кризові ситуації формують необхідність використання цифрових механізмів моніторингу та управління ресурсами[207]. У країнах Європейського Союзу цифровізація інфраструктурних систем розглядається як складова підвищення стійкості громад та оптимізації функціонування міського середовища.

[202] United Nations Environment Programme (UNEP). Global Waste Management Outlook 2024.
[203] European Commission. Circular Economy Action Plan. Brussels, 2023.
[204] International Energy Agency (IEA). Energy Security and Clean Energy Transitions in Europe.
[205] OECD. Building Resilient Infrastructure for Recovery and Reconstruction in Ukraine. Paris : OECD Publishing, 2024.
[206] United Nations Development Programme (UNDP). Green Recovery Framework for Ukraine.
[207] European Environment Agency. Urban Adaptation in Europe: What Works?

Одним із ключових напрямів є впровадження систем цифрового моніторингу водопостачання, енергоспоживання та функціонування комунальних мереж. Використання автоматизованих систем збору даних дозволяє оперативно виявляти перевантаження інфраструктури, втрати ресурсів та аварійні ситуації[208]. Для українських громад це є особливо актуальним у контексті зношеності інженерних мереж та нерівномірного навантаження на системи життєзабезпечення внаслідок внутрішньої міграції населення.

Важливу роль цифрові технології відіграють і у сфері управління енергетичними ресурсами. Використання цифрових платформ для аналізу енергоспоживання сприяє підвищенню енергоефективності громад та оптимізації роботи локальних енергетичних систем[209]. Це дозволяє не лише зменшити втрати ресурсів, але й підвищити адаптивність територій до кризових ситуацій та перебоїв у функціонуванні енергетичної інфраструктури.

Окремого значення набуває цифровізація процесів управління громадою. У багатьох країнах ЄС цифрові платформи використовуються для координації гуманітарної допомоги, управління комунальними сервісами та аналізу інфраструктурних потреб територій[210,211]. Подібні підходи сприяють підвищенню ефективності прийняття управлінських рішень та забезпечують більш швидке реагування на зміни демографічного навантаження.

Таблиця 1.7. Основні напрями використання цифрових технологій у розвитку стійких громад

Напрям цифровізації	Практичне значення
Моніторинг водопостачання	Контроль втрат ресурсів та аварійних ситуацій
Управління енергоспоживанням	Підвищення енергоефективності
Цифрові комунальні сервіси	Оптимізація управління інфраструктурою
Інформаційні платформи громад	Координація ресурсів та гуманітарної підтримки

Джерело: узагальнено автором на основі[212,213,214].

Отже, цифрові технології формують важливу основу для розвитку більш адаптивних та ресурсоефективних громад. Для України інтеграція цифрових систем управління може стати одним із ключових напрямів модернізації інфраструктури та підвищення стійкості територій у процесі післявоєнного відновлення.

[208] OECD. Cities Supporting Refugees and Migrants. Paris : OECD Publishing, 2023.
[209] International Energy Agency (IEA). Energy Security and Clean Energy Transitions in Europe.
[210] Polish Economic Institute. The Impact of Ukrainian Refugees on Poland’s Economy and Infrastructure.
[211] German Federal Ministry for Economic Affairs and Climate Action. Energy Efficiency and Urban Resilience Programs.
[212] Polish Economic Institute. The Impact of Ukrainian Refugees on Poland’s Economy and Infrastructure.
[213] OECD. Cities Supporting Refugees and Migrants. Paris : OECD Publishing, 2023.
[214] German Federal Ministry for Economic Affairs and Climate Action. Energy Efficiency and Urban Resilience Programs.

Екологічні принципи післявоєнного відновлення територій

Післявоєнне відновлення України повинно розглядатися не лише як процес реконструкції пошкоджених об'єктів, але і як можливість формування нової моделі територіального розвитку, орієнтованої на екологічну стійкість та ресурсну ефективність. Значні масштаби руйнування інфраструктури, зміни демографічного навантаження та зростання обсягів відходів формують необхідність інтеграції екологічних підходів у систему планування відбудови територій[215,216]. У цьому контексті концепція «зеленої» реконструкції стає одним із ключових підходів до післявоєнного відновлення, оскільки передбачає поєднання інженерної модернізації, екологічної безпеки та принципів сталого розвитку.

Одним із базових принципів післявоєнного відновлення є підвищення ресурсної ефективності інфраструктурних систем. Традиційні моделі функціонування комунальної та енергетичної інфраструктури часто характеризуються високим рівнем втрат ресурсів, значним енергоспоживанням та низькою адаптивністю до кризових ситуацій. На нинішньому етапі післявоєнного відновлення Україна потребує переходу до більш енергоефективних технологій, модернізації систем водопостачання та зниження ресурсомісткості житлово-комунального сектору[217]. Подібні підходи відповідають європейським тенденціям розвитку стійкої інфраструктури та екологічно орієнтованого міського планування.

Особливої актуальності для України набуває впровадження принципів циркулярної економіки у процеси реконструкції територій. Значні обсяги будівельних відходів, утворених унаслідок руйнування житлових і промислових об'єктів, створюють суттєве навантаження на системи поводження з відходами та довкілля[218]. Європейський досвід свідчить, що повторне використання будівельних матеріалів, розвиток локальної переробки та мінімізація обсягів захоронення відходів можуть стати важливими складовими післявоєнного відновлення[219]. Для України це має не лише екологічне, але й економічне значення, оскільки дозволяє зменшити витрати на транспортування та утилізацію матеріалів.

Важливим екологічним напрямом є розвиток енергоефективного житла та модернізація житлово-комунальної інфраструктури. У багатьох європейських країнах після кризових ситуацій пріоритет надається будівництву житлових об'єктів із низьким рівнем енергоспоживання, використанню відновлюваних джерел енергії та

[215] World Bank. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment. Washington : World Bank, 2024.
[216] UNDP. Sustainable Recovery and Green Reconstruction in Ukraine.
[217] International Energy Agency (IEA). Energy Security and Clean Energy Transitions in Europe.
[218] United Nations Environment Programme (UNEP). Global Waste Management Outlook 2024.
[219] European Commission. Circular Economy Action Plan. Brussels, 2023.

впровадженню систем локального енергозабезпечення[220]. Це сприяє поступовому переходу до більш стійких моделей житлової інфраструктури та зменшенню навантаження на централізовані енергетичні системи.

Не менш важливим є врахування екологічних ризиків у процесі просторового планування територій. Руйнування промислових об'єктів, пошкодження інженерних мереж та накопичення відходів можуть створювати довгострокові загрози для водних ресурсів, ґрунтів та міського середовища[221]. У зв'язку з цим післявоєнне відновлення потребує проведення екологічного моніторингу територій, оцінки техногенних ризиків та інтеграції екологічних критеріїв у процеси реконструкції інфраструктури.

У сучасних дослідженнях також наголошується на взаємозв'язку між міграційними процесами, кліматичними змінами та стійкістю інфраструктури[222,223]. Масове переміщення населення впливає на рівень споживання енергетичних і водних ресурсів, збільшує навантаження на міські системи та змінює структуру територіального розвитку. Тому екологічні принципи післявоєнного відновлення повинні враховувати не лише поточні наслідки війни, але й довгострокові демографічні та кліматичні виклики.

Рис. 1.4. Взаємозв'язок міграційних процесів, екологічних ризиків та інфраструктурної адаптації

Джерело: розроблено автором на основі[224,225,226,227].

[220] German Federal Ministry for Economic Affairs and Climate Action. Energy Efficiency and Urban Resilience Programs.
[221] An N., Demiralay Z., Ucal M., Kurnaz M. L. The nexus between migration and environmental degradation based on fundamental climate variables and extreme climate indices for the MENA domain // Climate Services. 2025. Vol. 38. Article 100564. ISSN 2405-8807. DOI: https://doi.org/10.1016/j.cliser.2025.100564
[222] Ghodrati L., Shouri S., Shirazi M. Spatial environmental impact of immigration in Europe.
[223] Łukaniszyn-Domaszewska K., Mazur-Włodarczyk K., Łukaniszyn M. Unveiling the Interrelations Between Migration
[224] OECD. Building Resilient Infrastructure for Recovery and Reconstruction in Ukraine.
[225] Ghodrati L., Shouri S., Shirazi M. Spatial environmental impact of immigration in Europe
[226] Łukaniszyn-Domaszewska K., Mazur-Włodarczyk K., Łukaniszyn M. Unveiling the Interrelations Between Migration
[227] An N., Demiralay Z., Ucal M., Kurnaz M. L. The nexus between migration and environmental degradation based

Запропонована схема відображає послідовний взаємозв'язок між міграційними процесами, зростанням навантаження на інженерні системи, виникненням екологічних ризиків та необхідністю інфраструктурної адаптації територій. Представлена структура демонструє комплексний характер впливу вимушеної міграції на функціонування громад та підкреслює важливість інтеграції екологічних і технологічних підходів у процеси післявоєнного відновлення.

Таблиця 1.8. Основні екологічні принципи післявоєнного відновлення територій

Принцип	**Практичне значення**
Ресурсна ефективність	Зменшення втрат енергії та водних ресурсів
Циркулярна економіка	Повторне використання та переробка матеріалів
Енергоефективність	Зниження навантаження на енергетичну інфраструктуру
Екологічна безпека	Мінімізація техногенних та екологічних ризиків
Стійке міське планування	Формування адаптивних моделей розвитку громад

Джерело: узагальнено автором на основі[228,229,230,231].

Післявоєнне відновлення України створює передумови для переходу до більш екологічно орієнтованої моделі розвитку територій. Інтеграція принципів ресурсної ефективності, циркулярної економіки та екологічної безпеки у систему реконструкції інфраструктури може сприяти підвищенню стійкості громад та формуванню довгострокових механізмів адаптації до сучасних демографічних і технологічних викликів.

Перспективи гармонізації української політики з підходами ЄС

У процесі післявоєнного відновлення України питання гармонізації національної політики з підходами Європейського Союзу набуває особливого значення. Сучасні європейські практики у сфері управління інфраструктурою, екологічної безпеки та підтримки громад дедалі більше орієнтуються на принципи сталого розвитку, ресурсної ефективності та адаптивності територій до кризових викликів[232,233]. Для України інтеграція подібних підходів є не лише складовою євроінтеграційних процесів, але й необхідною умовою формування більш стійкої системи територіального розвитку.

Одним із ключових напрямів гармонізації є адаптація екологічної політики та систем управління ресурсами до європейських стандартів. У країнах ЄС особлива увага приділяється скороченню втрат енергетичних і водних ресурсів, розвитку систем переробки відходів та впровадженню принципів циркулярної економіки[234,235]. Для

[228] European Union Agency for Asylum (EUAA). Annual Report on the Situation of Asylum in the European Union 2024
[229] German Federal Ministry for Economic Affairs and Climate Action. Energy Efficiency and Urban Resilience Programs. Berlin, 2024.
[230] UNDP. Sustainable Recovery and Green Reconstruction in Ukraine.
[231] An N., Demiralay Z., Ucal M., Kurnaz M. L. The nexus between migration and environmental degradation based
[232] European Commission. Quality of Life. 2025.
[233] OECD. Building Resilient Infrastructure for Recovery and Reconstruction in Ukraine.
[234] European Commission. Circular Economy Action Plan. Brussels, 2023.
[235] European Environment Agency. Municipal Waste Management Across European Countries.

України подібні підходи можуть стати основою модернізації житлово-комунального сектору та зниження екологічного навантаження на території, що зазнали значного демографічного й інфраструктурного тиску.

Важливим аспектом гармонізації є розвиток інституційної спроможності місцевих громад. Європейський досвід свідчить, що ефективне реагування на міграційні та інфраструктурні виклики значною мірою залежить від рівня децентралізації управління та можливостей локального самоврядування[236]. У сучасних умовах українські громади поступово стають ключовими учасниками процесів відновлення територій, що потребує посилення їх технічної, фінансової та управлінської спроможності.

У країнах Європейського Союзу цифровізація комунальних систем та розвиток цифрових підходів до управління розглядаються як важливий інструмент підвищення ефективності управління громадами[237]. Для України впровадження цифрових механізмів моніторингу ресурсів, управління енергоспоживанням та координації комунальних сервісів може сприяти підвищенню прозорості управлінських процесів і більш ефективному використанню ресурсів.

Окремого значення набуває гармонізація підходів до екологічно орієнтованого відновлення територій. Міжнародні організації та фінансові інституції наголошують на необхідності поєднання реконструкції інфраструктури з принципами екологічного орієнтованого відновлення та кліматична стійкість[238,239]. Для України відкриває можливість інтегрувати сучасні екологічні стандарти у процеси відбудови громад та формувати більш стійкі моделі територіального розвитку.

Таблиця 1.9. Основні напрями гармонізації української політики з підходами ЄС

Напрям гармонізації	**Європейські підходи**	**Значення для України**
Екологічна політика	Ресурсна ефективність та циркулярна економіка	Зниження екологічного навантаження
Управління громадами	Децентралізація та локальне управління	Посилення спроможності громад
Цифровізація	Цифровий моніторинг та ефективне управління	Підвищення ефективності управління
Відновлення інфраструктури	Екологічно спрямоване відновлення та кліматична стійкість	Формування стійких територій

Джерело: узагальнено автором на основі[240,241,242,243].

На відміну від країн ЄС, українська система післявоєнного відновлення функціонує в умовах одночасного поєднання інфраструктурної руйнації, внутрішньої міграції та обмеженості фінансових ресурсів. Це ускладнює пряме перенесення європейських

[236] OECD. Cities Supporting Refugees and Migrants. Paris : OECD Publishing, 2023.
[237] European Environment Agency. Urban Adaptation in Europe: What Works?
[238] United Nations Development Programme (UNDP). Green Recovery Framework for Ukraine.
[239] Polish Economic Institute. The Impact of Ukrainian Refugees on Poland’s Economy and Infrastructure.
[240] European Commission. Circular Economy Action Plan. Brussels, 2023.
[241] United Nations Development Programme (UNDP). Green Recovery Framework for Ukraine.
[242] OECD. Building Resilient Infrastructure for Recovery and Reconstruction in Ukraine.
[243] Polish Economic Institute. The Impact of Ukrainian Refugees on Poland’s Economy and Infrastructure.

моделей адаптації та потребує формування власного підходу, орієнтованого на поєднання децентралізації, екологічної безпеки та технологічної стійкості.

Гармонізація української політики з підходами Європейського Союзу є важливою передумовою формування сучасної моделі післявоєнного розвитку територій. Інтеграція екологічних, технологічних та управлінських підходів може сприяти підвищенню стійкості громад, ефективності використання ресурсів та адаптації інфраструктури до довгострокових демографічних і соціально-економічних викликів.

Висновки. У монографії досліджено екологічні та технологічні виклики вимушеної міграції в умовах війни та проаналізовано особливості адаптації інфраструктурних систем у країнах Європейського Союзу й Україні. Проведений аналіз засвідчив, що масове переміщення населення суттєво впливає на функціонування систем водопостачання, водовідведення, енергетичної та житлово-комунальної інфраструктури, а також спричиняє зростання навантаження на системи поводження з відходами та міське середовище загалом.

У процесі дослідження встановлено, що країни Європейського Союзу, зокрема Польща, Німеччина та Чехія, упродовж останніх років реалізували комплекс заходів, спрямованих на адаптацію інфраструктури до нових демографічних умов. Важливими складовими таких підходів стали модернізація комунальних систем, розвиток цифрових механізмів управління ресурсами, підвищення енергоефективності громад та впровадження принципів циркулярної економіки у процеси відновлення територій.

Аналіз українського контексту показав, що внутрішня міграція населення внаслідок війни суттєво посилила навантаження на інженерну та соціальну інфраструктуру громад, насамперед у західних і центральних регіонах країни. Це актуалізувало необхідність модернізації систем життєзабезпечення, розвитку локальних механізмів управління ресурсами та впровадження більш адаптивних підходів до післявоєнного відновлення територій.

У роботі обґрунтовано доцільність інтеграції екологічних принципів у процеси реконструкції інфраструктури, зокрема через підвищення ресурсної ефективності, розвиток систем переробки відходів, впровадження енергоефективних технологій та цифровізацію управління громадами. Визначено, що одним із ключових напрямів післявоєнного розвитку України має стати формування стійких інфраструктурних систем, здатних адаптуватися до демографічних, екологічних та технологічних викликів.

Результати дослідження свідчать, що гармонізація української політики з підходами Європейського Союзу у сфері екологічної безпеки, управління ресурсами та розвитку громад є важливою передумовою ефективного післявоєнного відновлення держави. Інтеграція європейського досвіду з урахуванням національних особливостей може сприяти підвищенню стійкості територій, модернізації інфраструктури та формуванню більш збалансованої моделі розвитку громад у довгостроковій перспективі.

1.4. Міграція в Німеччині в повоєнний час: досвід для гармонізації міграційної політики України

Юрківський Олександр Йосипович,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту Державного університету «Житомирська політехніка»
ORCID: 0000-0003-0297-2519

Військові, соціально-економічні та політичні події в Україні після 2022 року змінили сприйняття багатьох процесів, зокрема міграційних, які перебувають в центрі уваги урядів, громад країн Європи, адже міграційні хвилі та проблеми біженців, мігрантів стали вже звичним явищем в сучасній постглобалізаційній політиці.

Якщо до 2025 року головним суб'єктом міграційних нововведень в Європі традиційно виступала Німеччина, то в 2026 році уряд Іспанії провів безпрецедентну міграційну реформу, легалізувавши сотні тисяч мігрантів, а урядовці Іспанії називають таку міграційну модель можливим "міжнародним орієнтиром" для інших країн світу.[244] Такі кардинальні кроки іспанських урядовців можна порівняти з міграційною політикою А. Меркель після 2015 року, яка була направлена на максимальне сприяння міграційним потокам.

Врахування досвіду країн Європи в питанні міграційної політики є важливим для уряду України, з огляду на вирішення питань повернення населення після закінчення війни та можливого залучення мігрантів до відновлення економіки країни. Як показує практика європейських країн, необґрунтована міграційна політика не лише призводить до економічних наслідків, але і політичних та соціальних, посилює внутрішню асиметрію, яка на думку Е. Лібанової та інших аналітиків характерна національному ринку праці[245].

Так у багатьох країнах Європи, зокрема Німеччині, змінюється політична представленість в парламентах країн, відтак європейські громадські організації наголошують на поширення ультраправих та лівих ідей, які можуть потенційно може вплинути на політичне поле інших європейські країни[246]. Небезпека захована не у наявності самих правих партій, а у джерелах фінансування і вже не одноразово саме російська федерація підозрювалася в таємній грошовій підтримці подібних рухів.

---

[245] Людський розвиток в Україні. Пріоритети національної політики мінімізації асиметрії українського ринку праці / кер. авт. кол. О.І. Цимбал; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. — Київ: Академперіодика, 2021. — 210 с.

[246] ЗВІТ ПРО СТАН ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЗА 2025 РІК URL: https://publications.civicus.org/publications/2025-state-of-civil-society-report/migrants-rights-humanity-versus-hostility/

Окрім зовнішньої небезпеки, відчутний вплив на громадські організації, а Крістіан Сова, Ебтісам Рамадан, Аня Шьолл, Тілл Штратер виділяє термін постмігрантські альянси в роботі яких плюралізм є центральною лінією конфліктних ситуацій в період полікриз.[247]

Декілька мільйонів біженців з України змушені були в короткий проміжок часу залишити кордони України і значна їх частина опинилися в двох країнах ЄС – Польщі та Німеччині, які за останні десятиліття накопичили власний унікальний національний досвід регулювання міграційних процесів. Українські біженці стали поряд з румунами чинником зростання кількості мігрантів насамперед в Німеччині як в 2022 році, так і 2025, що впливає на міграційну політику, її зміст та інструменти[248].

Як наслідок зростання імігрантів та посилення ультраправих рухів і у першій половині 2024 року в Німеччині відбулися наймасштабніші хвилі протестів з 1945 року, проти ультраправих. Хоча протести мали виразно національний характер, ідеї протестувальників також резонували з ширшою глобальною моделлю мобілізацій у відповідь на уявні загрози демократії.[249]

Якщо США протягом тривалого залишають лідером по приїзду мігрантів на американську територію, то в Європі таким лідером традиційно виступає Німеччина, де перебувають тисячі українських громадян з різним статусом, який отримали після виїзду за межі України. Політичні лідери Німеччини починаючи з 1945 року намагаються трансформувати власні міграційні підходи з врахуванням як міжнародної ситуації та і внутрішніх викликів, суспільних вимог.

Міграція в історичному аспекті змінює країни, а міграційна політика більшості країн Європи зазнає змін внаслідок факторів ендо та екзогенного характеру. Як відзначає Малиновська О.А., на тлі міграційних проблем, появи біженців з не лише з країн Близького Сходу і України, змінюється внутрішня політика країн Європи загалом, політичний спектр партій зміщується в бік правих або лівих партій, що в перспективі буде впливати на трансформацію загальних та національних підходів в сфері міграції. [250]

Досвід Німеччини є унікальним, адже, починаючи з 1945 року, уряди ФРН намагалися не лише створити новий позитивний імідж країни на міжнародному рівні

[247] Christian Sowa, Ebtisam Ramadan, Anja Schöll, Till Sträter Between Restrictions and Reactions: Civil Society in Times of Multiple Crises in Germany—Shrinking Spaces for Post-Migrant Alliances URL: https://www.cambridge.org/core/journals/voluntas/article/between-restrictions-and-reactions-civil-society-in-times-of-multiple-crises-in-germanyshrinking-spaces-for-postmigrant-alliances/0D9348077E12E371BE296787DDD66970#r14
[248] Wie Geflüchtete in Deutschland integriert werden sollen URL: https://www.deutschlandfunk.de/ukraine-fluechtende-arbeitsmarkt-integration-sonderstatus-100.html
[249] Sebastian Koos, Elias Steinhilper, Marco Bitschnau From outrage to action: Explaining mass mobilization against the far right in Germany URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/00207152261436741
[250] Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія / О.А. Малиновська. – К.: НІСД, 2018. – 472 с

за наслідками ІІ Світової війни і виплачувати репарації, але і займалися одночасним системним відновленням економічної, суспільної, політичної, релігійної сфер життя, які прямо чи опосередковано торкаються міграції та зайнятості.

Катастрофічні наслідки в сфері бізнесу ФРН особливо зайнятості та кількості працівників після війни вимагали не лише переосмислення ставлення до праці як фактору виробництва, а і окреслення нових підходів до громадянина-працівника, який мав корінний статус так і до мігрантів. Відтак на важливості такої політики почали акцентувати уваги всі канцлери починаючи з Конрада Аденауера, що обумовлювалося втратами як чоловічого так і жіночого населення, неможливістю компенсування людських втрат в короткий період. З подібною проблемою зіштовхнуться і уряди України з огляду на людські втрати під час військових дій, обстрілів в Україні протягом багатьох років.

Відновлення економіки та суспільного життя в повоєнний період в Німеччині – це суміш політик Дж. М. Кейнса, неоліберальної, інституційної та інші види політик, які передбачали пряме чи опосередковане поєднання як ринкових, інструментів впливу (ринкових) так і державної політики не лише в сфері податків та грошей, кредиту, а й сфері зайнятості населення, народження та міграції. Суспільно економічні погляди урядовців, канцлерів в сфері забезпечення зайнятості та збільшення робочої сили, формування міграційної політики після 1945 року суттєво впливали на темпи відновлення Німеччини, на тлі відповідної міжнародної фінансової допомоги (План Маршала).

Міграція та міграційні хвилі в Німеччині динамічно змінювалися протягом останніх століть під впливом насамперед економічної складової як базової для населення XVIII-XIX століття. Однак міграційна політика Німеччини в сучасному розумінні почала започатковуватися саме з 1945 року, пройшла шлях від політики інтеграції мільйонів переміщених осіб (етнічних німців), їх добровільного повернення до сучасних програми залучення іноземних працівників, паралельного обмеження міграції, відкриття кордонів для окремих груп біженців тощо (таблиця 1.10).

Уряди Німеччини в кожний часовий проміжок намагалися балансувати в питанні міграції з огляду на фактичну міжнародну політичну та економічну кон’юнктуру, а враховуючи федеративний устрій, внутрішні вимоги бізнесу та захисту населення, міжнародні процеси та явища, політичний плюралізм та багатопартійність, міграційна політика урядів Німеччини постійно трансформувалася, і направлена на:

- повернення етнічних німців;
- залучення мігрантів з інших країн.

Таблиця 1.10. Еволюція міграційної політики за канцлерами ФРН

Канцлер	Рік перебування на посаді	Наслідки політики
Конрад Аденауер	1949-1963	Головним пріоритетом К. Аденауера та Уряду Німеччини стало максимальне сприяння прийняття та інтеграція понад 12 мільйонів етнічних німців-біженців із східних територій. Це стало основою для повоєнного «економічного дива».
Людвіг Ергард та Курт Георг Кізінгер	1963-1969	Через гострий дефіцит робочої сили Урядом започатковано програму "Gastarbeiter" (поява дефініції). Підписано угоди про залучення іноземних робітників, зокрема з Туреччини, Італії та Греції.
Віллі Брандт	1969-1974	Через нафтову кризу 1973 року та економічний спад уряд був змушений офіційно припинити масове залучення некваліфікованої іноземної робочої сили ("Anwerbestopp").
Гельмут Шмідт	1974-1982	Впроваджувалася політика обмеження імміграції. Акцент змінено на "консолідацію", заохочення повернення мігрантів на Батьківщину та обмеження возз'єднання сімей
Гельмут Коль	1982-1998	Канцлер фактично об’єднав капіталістичну та комуністичну частини в час великих геополітичних змін. Уряд підтримував повернення етнічних німців з країн СРСР та Східної Європи, приймав біженців від Балканських війн 1990-х, а також провів реформу закону про надання притулку (1993 рік, значне обмеження права на в'їзд)
Герхард Шредер	1998-2005	Переломний момент в інтеграції серед країн Європи. Уряд, провів лібералізацію законів про громадянство та запровадив програму "Green Card" для залучення ІТ-фахівців з-поза меж ЄС.
Ангела Меркель	2005-2021	Продовжила курс на залучення кваліфікованої робочої сили, кульмінацією чого стало відкриття кордонів у 2015 році та прийом понад 1 мільйона біженців (переважно з Сирії). Наприкінці роботи в уряді А. Меркель запроваджувала обмеження та уклала угоду з Туреччиною для стримування нелегальних потоків. А. Меркель активно відстоювала важливість міжнародної співпраці для врегулюванні проблем біженців, усувати фактори, що змушують людей залишати власні країни.
Олаф Шольц	2021-2025	Уряд легалізував спрощену систему отримання громадянства і водночас посилив процедури контролю за нелегальною міграцією
Фрідріх Мерц	2025-т.ч.	Блок партій ХДС/ХСС і новий канцлер Фрідріх Мерц обрали жорсткий курс на обмеження міграції,

Загальна кількість мігрантів, що приїжджали на територію ФРН, активно змінювалася з 1945 року під впливом різних політичних, економічних подій як на європейському континенті так і світі загалом - побудова "Берлінської стіни", нафтова криза 70-х, промислова інформаційна революція, економічні перетворення та об’єднавчі процеси в Європі, регіональні війни тощо) (рис. 1.5).

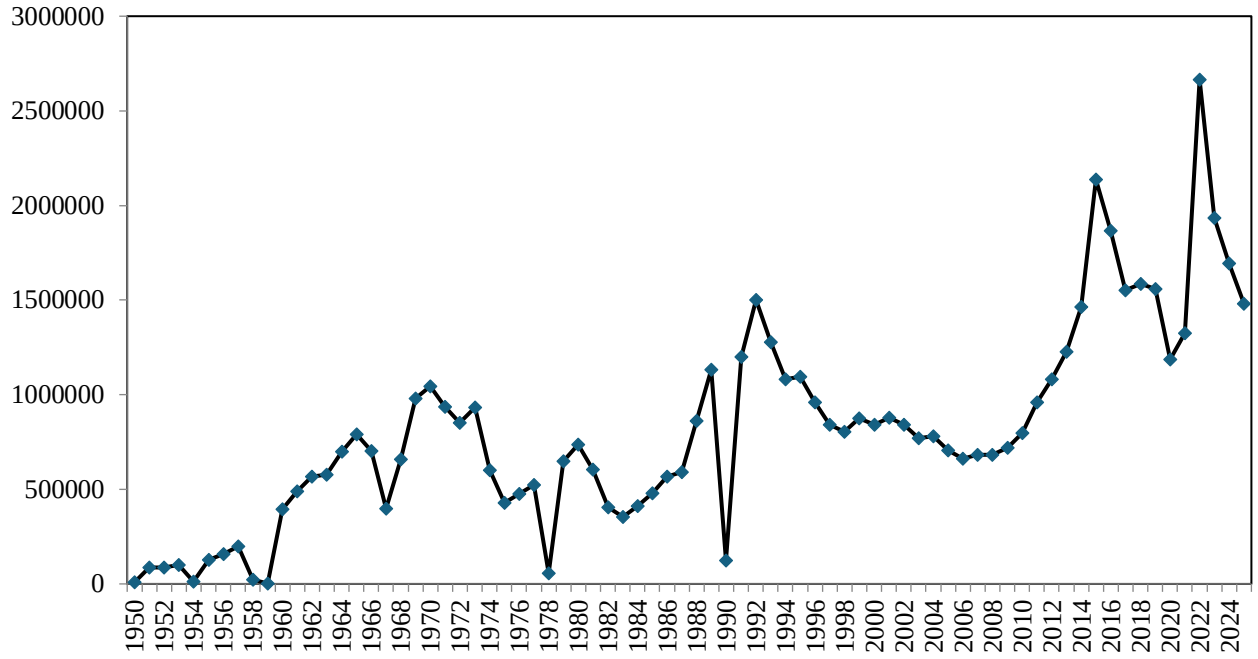

Рис. 1.5. Кількість мігрантів, що прибули до Німеччини в 1950-2025 рр., млн.

Джерело: [251]

Найбільш значимо (більше 1 млн.) показники прибуття мігрантів вперше змінилися в 1970 році, а в подальшому можна виділити 3 пікові періоди з високими показники міграції:

- 1989 - 1995 рокам - активного приїзду громадян з ex-СРСР (етнічних німців), країн "соціалістичного табору" та населення балканських країн.
- 2015 рік, політика Ангели Меркель;
- постійно прослідковується приїзд більше 1 млн. осіб мігрантів на територію Німеччини,
- пік 2022 року, який пов'язаний з мігрантами з України і після якого прослідковується зменшення приїзду мігрантів (таблиця 1.11).

Протягом багатьох років уряди ФРН намагалися провадити зважену міграційну політику з врахуванням як внутрішніх викликів та задач, так і враховуватися міжнародні чинники та події. Головним чином перші уряди Німеччини намагалися вирішувати питання працівників насамперед за рахунок етнічних німців, а вже додатково розглядали залучення мігрантів, зокрема Іспанії, Італії, Греції, а згодом і Туреччини.

З 1969 року прослідковувалася позитивна різниця по чистій міграції в групі "етнічні німці", натомість з 2005 року прослідковується вже негативна тенденція по групі, а в 2025 році Німеччину покинули вже рекордні 295193 чол. Фактично

[251]https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Population/Migration/Tables/migration-year-01.html

громадяни Німеччини не підтримуючи політику останніх урядів, виїжджають до інших країн Європи, зокрема Польщі та Швейцарії, а їх місце заміщується мігрантами, кількість яких не етнічного походження після 2022 року значно зменшується.

Таблиця 1.11. Показники міграції в ФРН з 1945 по 2025 рр. (більше 1млн. осіб)

Рік	Приїхали	Виїхали	Чиста міграція
1970	1,042,760	495,675	547,085
1989	1,133,794	539,832	593,962
1990	1,256,250	574,378	681,872
1991	1,198,978	596,455	602,523
1992	1,502,198	720,127	782,071
1993	1,277,408	815,312	462,096
1994	1,082,553	767,,555	314,998
1995	1,096,048	698,113	397,935
2012	1,080,936	711,991	368,945
2013	1,226,493	797,886	428,607
2014	1,464,724	914,241	550,483
2015	2,136,954	997,552	1,139,402
2016	1,865,122	1,365,178	499,944
2017	1,550,721	1,134,641	416,08
2018	1,585,112	1,185,432	399,68
2019	1,558,612	1,231,552	327,06
2020	1,186,702	966,451	220,251
2021	1,323,466	994,303	329,163
2022	2,665,772	1,203,683	1,462,089
2023	1,932,509	1,269,545	662,964
2024	1,694,192	1,264,009	430,183
2025	1,481,299	1,259,258	222,041

Джерело:[252]

Перші роки відновлення - 1954-1962 роки діяльності К. Аденауера – це епоха гастербартерів та пілтримка принципу ротації кожні 2 роки, то 1963-1969 – період максимального залучення мігрантів в економіку ФРН, яка очолювалася командою Людвіга Ергарда та Курта Георга Кізінгера[253].

Саме починаючи з К. Аденауера та Л. Ерхарда почала вибудовуватися соціальна ринкова економіка (нім. *Soziale Marktwirtschaft*), а соціально орієнтований підхід, в поєднанні із новими заходами держави допомоги нужденним, соціальні партнерства між роботодавцями та профспілками, проклав шлях до «економічного дива» відповідно до девізу Л. Ерхарда: "процвітання для всіх".[254]

[252] https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Population/Migration/Tables/migration-year-01.html
[253] Deutsche Wirtschaftsgeschichte seit 1945 URL: https://archive.org/details/deutschewirtscha0000abel/page/530/mode/2up
[254] 150 Jahre Konrad Adenauer. https://www.kas.de/de/150-jahre-konrad-adenauer#Wohlstand%20durch%20Soziale%20Marktwirtschaft

Таблиця 1.12. Міграційні показники в ФРН по "етнічних німцях" та інших мігрантах з 2005 по 2025 рр.

Рік	Етнічні німці			Інші мігранти		
	Приїхали	Виїхали	Чиста міграція	Приїхали	Виїхали	Чиста міграція
2005	128,051	144,815	- 16,764	579,301	483,584	95,717
2006	103,388	155,29	- 51,902	558,467	483,774	74,693
2007	106,014	161,105	- 55,091	574,752	475,749	99,003
2008	108,331	174,759	- 66,428	573,815	563,13	10,685
2009	114,7	154,988	- 40,288	606,314	578,808	27,506
2010	114,752	141	- 26,248	683,53	529,605	153,925
2011	116,604	140,132	- 23,528	841,695	538,837	302,858
2012	115,028	133,232	- 18,204	965,908	578,759	387,149
2013	118,425	140,282	- 21,857	1,108,068	657,604	450,464
2014	122,195	148,636	- 26,441	1,342,529	765,605	576,924
2015	***120,713***	***138,273***	***- 17,560***	***2,016,241***	***859,279***	***1,156,962***
2016	146,047	281,411	- 135,364	1,719,075	1,083,767	635,308
2017	166,703	249,181	- 82,478	1,384,018	885,46	498,558
2018	201,531	261,851	- 60,320	1,383,581	923,581	460
2019	212,669	270,294	- 57,625	1,345,943	961,258	384,685
2020	191,883	220,239	- 28,356	994,819	746,212	248,607
2021	183,65	247,829	- 64,179	1,139,816	746,474	393,342
2022	***184,753***	***268,167***	***- 83,414***	***2,481,019***	***935,516***	***1,545,503***
2023	191,356	265,035	-73,679	1,741,153	1,004,510	736,643
2024	189,107	269,986	-80,879	1,505,085	994,023	511,062
2025	***191,741***	***295,193***	***-103,452***	***1,289,558***	***964,066***	***325,492***

Джерело:[255]

Натомість політика Віллі Брандта, Гельмута Шмідта – це різностороння політика загалом та в сфері міграції, проте яка загалом мала ознаки анти мультикультуралізму, обмеження мігрантів.

З 1981 року канцлером ФРН обрано Гельмута Коля, який продовжував політику попередників і увійшов в історію як об'єднувач двох частин – капіталістичної та комуністичної, сприяв максимальному поверненню етнічних німців насамперед з території СРСР та країн пострадянського табору (таблиця 1.12).

Міграційна політика Герхарда Шредера, на посаді канцлера Німеччини (1998–2005) відзначилася спробою відійти від етнічного розуміння громадянства і запровадити нові прагматичні правила для залучення кваліфікованих іноземних спеціалістів на відповідні посади.

[255] https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Population/Migration/Tables/migration-year-01.html

Уряд Г. Шредера змінив застарілий закон 1913 року, за яким громадянство базувалося виключно на принципі крові., а отже діти іноземців, народжені в Німеччині, автоматично отримували німецьке громадянство, якщо один із батьків легально проживав у країні не менше 8 років[256].

Особливу увагу уряд Г. Шредера приділив міграційному законодавстві для залучення зокрема висококваліфікованих працівників галузі ІТ, працівників інших професій для боротьби з демографічною кризою та старінням нації.[257]

Ключовим етапом змін міграційного законодавства та загалом підходів до мігрантів став прихід до влади Ангели Меркель, яка з гаслом "Ми впораємося" (нім. «Wir schaffen das») докорінно змінила ставлення до мігрантів, особливо після прийняття нових міграційних правил в 2015 році. Фактично з того часу кількість новоприбулих мігрантів щороку не опускалося нижче 1 млн чоловік, при цьому збільшення кількості мігрантів в 2022 році пов'яне з насамперед з широкомасштабною війною на території України (саме Польща та Німеччина прийняла найбільше біженців).

Олаф Шольц став головою уряду в складний для України та європейського континенту період розвитку, максимально сприяв біженцям з України, але на тлі внутрішніх проблем з мігрантами, криміногенною ситуацією, контрабандою тощо уряд взяв курс на:

- просування через парламент законів по боротьбі з нелегальною міграцією;
- поступове введення тимчасового контролю на головним чином на сухопутних кордонах;
- спрощення та прискорення процесу депортації мігрантів;
- зміни фінансування біженців та мігрантів.

Натомість складна геополітична та внутрішня, політична, соціальна та економічна ситуація привели до обрання нового голови уряду Фрідріха Мерца та спричинили зміни міграційної політики в бік її посилення:

- контроль та повернення безпосередньо на кордонах;
- прискорені депортації (впровадження дієвих планів швидкого видворення осіб, яким було відмовлено в наданні притулку);
- захист кордонів ЄС: наполягання на посиленні зовнішніх кордонів Європейського Союзу та перегляді політики розподілу мігрантів.
- боротьба з нелегальною міграцією через встановлення пріоритету національного законодавства над загальноєвропейськими нормами у випадках, коли йдеться про національну безпеку;

---

[256] SIMON GREEN Germany: A Changing Country of Immigrationhttps://publications.aston.ac.uk/id/eprint/20007/1/Germany_a_changing_country_of_immigration.pdf

[257] Schroeder: Germany needs immigrants https://edition.cnn.com/2000/WORLD/europe/germany/12/23/schroeder.immigration

- припинення так званого "соціального туризму".

Незважаючи на поточні кроки урядів Олафа Шольца та Фрідріха Мерца, після політики відкритості урядів Ангели Меркель, швидко виправити міграційну ситуацію не вдається і як наслідок - в 2025 році за межі Німеччини виїхала рекордна кількість "етнічних" німців, починаючи з 1954 року, проте за останні роки кількість мігрантів зменшилася до 222,041 осіб в 2025 році.

Міграційні політики України та Німеччини мають узгоджуватися і на міждержавному рівні, адже за 2024 та 2025 рр., громадяни України, поряд з громадянами Румунії та Сирії становлять найбільші групи мігрантів.[258]

У 2024 році та на початку 2025 року Німеччина продовжувала власні зусилля щодо вирішення проблеми нестачі робочої сили., розвиваючи законодавство для подальшого залучення кваліфікованої імміграції запровадив гнучкіші правила для набору громадян третіх країн.

Ключові зміни набули чинності у березні та червні 2024 року, які передбачають гнучкіші шляхи визнання професійної кваліфікації, нові дозволи на проживання для досвідчених фахівців, річну Картку можливостей для шукачів роботи, частково засновану на системі балів, та подвоєну річну квоту для працівників із Західних Балкан зі спеціальним доступом до німецького ринку праці.

Ще однією новацією є скорочення періоду очікування з дев'яти до шести місяців для осіб, які перебувають у центрах прийому (шукачі притулку та особи зі статусом «Duldung» або толерантним статусом), щоб в майбутньому доступ до ринку праці.

Німеччина також розширила власні двосторонні міграційні взаємодії, щоб стимулювати міграцію кваліфікованих працівників та сприяти репатріації нелегальних мігрантів з інших регіонів світу. У вересні 2024 року підписано угоду з Кенією та аналогічну угоду з Узбекистаном, поряд з подібними угодами з Колумбією, Грузією, Індією та Марокко.

Змінилися також і правила натуралізації, що відповідно скоротили необхідний термін проживання для отримання громадянства з восьми до п'яти, або трьох у випадках особливих інтеграційних досягнень (згідно з коаліційною угодою нового уряду, остання незабаром буде скасована). У свою чергу, правила щодо достатності засобів до існування стали суворішими. Законодавством також запроваджено необмежене подвійне громадянство та надано громадянство за правом народження дітям, народженим у Німеччині, якщо принаймні один з батьків легально проживав у країні протягом п'яти років.

План дій "Job-Turbo" щодо інтеграції біженців на ринок праці, запущений у жовтні 2023 року, створив значний імпульс для інтеграції біженців на ринок праці.

[258] International Migration Outlook 2025 https://www.oecd.org/en/publications/international-migration-outlook-2025_ae26c893-en/full-report/germany_8ad94e8b.html

План спрямований на підтримку біженців, які пройшли курс інтеграції, у якомога швидшому отриманні досвіду роботи за допомогою державної служби зайнятості та у співпраці з відповідними зацікавленими сторонами. Також впроваджено заходи з інтеграції, запроваджено нові види професійних мовних курсів для навчання на робочому місці та для сектору догляду за дітьми, а також цільові ініціативи щодо підтримки жінок з міграційним походженням, включаючи пілотний проект цифрового консультування для надання інформації та порад у соціальних мережах щодо інтеграції на ринок праці, продовжилися у 2024 році.

Водночас Німеччина запровадила більш обмежувальні заходи щодо надання притулку та нелегальної міграції і у вересні 2024 року на сухопутних кордонах Німеччини запроваджено тимчасовий прикордонний контроль, спочатку на шість місяців. Уряд заявив, що він залишатиметься чинним до завершення реформ ЄС щодо надання притулку. У коаліційній угоді, укладеній у квітні 2025 року, новий федеральний уряд оголосив про дворічне призупинення права на возз'єднання сімей для осіб, які користуються додатковим захистом.

Отже, з 1945 року міграційна політика в Німеччині зазнавала трансформацій як під впливом міжнародних політико-економічних подій, так і внутрішніх німецьких, загальної політики країн ЄС 2000-х років, значна частина населення країни (30 % в 2023 році) має саме іммігрантське минуле[259]. Уряди Німеччини протягом повоєнного періоду намагалися застосовувати різні підходи та інструменти міграційної політики, а накопичений досвід німецьких партнерів може бути застосований до:

- етнічних українців;
- мігрантів різних країн, які потенційно можуть приїхати як під час так і після закінчення бойових дій.

Саме на повернення етнічних німців 50-60 рр., 90-ті XX століття насамперед і спрямовувалася міграційна політика, а залучення мігрантів, які не мають "германського коріння" традиційно розглядається додатковим кроком. Однак в будь-якому разі, залучення мігрантів почало активно здійснюватися лише після закінчення військових дій та під час відновлення Німеччини. Починаючи з 2022 року, після піку мігрантів, кількість їх має тенденцію до зменшення, уряд Німеччини почав обмежувати приїзд мігрантів і така політика ізоляції є притаманною багатьом країнам Європи і на такій небезпеці загострюють увагу аналітики[260].

Якщо Україну чекає затяжний сценарій ізраїльського конфлікту, то теоретично можливий приїзд мігрантів може зіштовхуватися з негативним позиціями та ставленням українських партій та населення, і посиленням напрямів ультраправого спрямування.

---

[259] Deutschland ist ein Einwanderungsland. URL: https://www.bpb.de/themen/migration-integration/regionalprofile/deutschland/

[260] Fluchtforscher warnen vor Abschottung und schwächerem Asylschutz URL: https://www.migazin.de/2026/06/01/fluchtforscher-warnen-vor-abschottung-und-schwaecherem-asylschutz/

У разі сценарію закінчення війни, без залучення трудових мігрантів за даними аналітиків швидко відновити економічний потенціал буде складно, а отже практичний досвід застосування міграційної політики Німеччини може бути застосований і в Україні одночасно для двох груп громадян:

- етнічні українці:

1. повернення етнічних українців з країн, які найближче розташовані до кордонів України (аналог політики повернення етнічних німців до 1961 року);

2. менш ймовірне але можливе - повернення етнічних українців з країн далекого зарубіжжя за умови перспектив розвитку та матеріальних заохочень;

- іммігранти з інших країн.

Практичні інструменти в міграційній політиці Німеччини можна поділити на методи стимулювання та контролю, а саме:

1. міждержавні угоди, які дозволяли Німеччині на тимчасовій основі здійснювати найм працівників із країн. Німеччина укладавала угоди з Італією (1955), Іспанією (1960), Грецією (1960), Туреччиною (1961), Марокко (1963), Португалією (1964), Тунісом (1965), Югославією (1968.). Угоди забезпечували державне регулювання трудової міграції по обсягу та кваліфікації мігрантів та доповнювалося в'їздом до Німеччини за так званою туристичною візою, з подальшою подачею заяви на отримання посвідки на проживання та видачі відповідного дозволу на роботу. Україна вже уклала двосторонні угоди про трудову діяльність і співпрацю Україна уклала з Молдовою, Білоруссю, Вірменією, Латвією, Литвою, Польщею, Чехією та Азербайджаном, адже саме з них очікують міграційні потоки; [261]

2. підвищення соціальних стандартів, зокрема оплати праці (низька заробітна плата та соціальні стандарти нажаль не сприяють як поверненню етнічних українців, так і зацікавлення громадян інших країн);

3. застосування різних програм перекваліфікації або визнання професійних навиків мігрантів з елементами диференціації в розрізі важливості професій для економіки України;

4. застосування щорічних показників оцінки та моніторингу міграції та чинників впливу;[262]

5. посилений контроль за в'їздом, який має здійснюватися на прикордонних пунктах для унеможливлення нелегальної діяльності насамперед, отримання соціальних допомог тощо.

6. швидке отримання громадянства іммігрантами за професіями, які є вкрай необхідні для економіки та її відновлення

[261] Міграційна політика України щодо іноземців з урахуванням перспективи повоєнного відновлення URL: https://r2p.org.ua/storage/documents/0a0603868eedd18b6e233f03ba508a998fe7fa3c_original.pdf

[262] **I**ntegration Barometer 2024. URL: https://www.svr-migration.de/en/publications/barometer/integration-barometer-2024/

1.5. Протидія злочинам проти вимушених переселенців з України, які перебувають за кордоном (досвід окремих країн)

Політова Анна Сергіївна,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права,
економіко-правового факультету Маріупольського державного університету
ORCID: 0000-0002-7351-7110

Вступ. Збройна агресія Російської Федерації проти України змусила наших громадян шукати тимчасовий захист. Відповідно до Директиви Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 р. про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому, «тимчасовий захист» – процедура виняткового характеру для забезпечення у разі масового або неминучого масового напливу переміщених осіб із третіх країн, які не можуть повернутися до країни свого походження, негайного тимчасового захисту таких осіб, особливо якщо існує ризик того, що система притулку не зможе впоратися із таким напливом без негативних наслідків для свого ефективного функціонування, інтересів відповідних осіб, а також інших осіб, які просять про надання захисту [263]. Проте, рятуючи своє життя та шукаючи тимчасовий захист, наші громадяни стикаються з іншими викликами.

Відзначимо, що проблема вчинення кримінально протиправних діянь громадянами, так і особами, що мають статус біженців або переміщених осіб, не є чимось новим і вона існувала завжди. Так, за даними *Rzeczpospolita*, у 2025 р. серед іноземців, які скоюють злочини в Польщі, найбільшу групу становили громадяни України – 10602 особи, що на 849 осіб більше, ніж у попередньому році. Далі за кількістю йшли громадяни Грузії (1780 підозрюваних, на 275 менше, ніж у попередньому році) та Білорусі (1032 особи, на 90 менше) [264]. Якщо ж порівняти кількість українців, які перебувають у Республіці Польща (за даними Управління у справах іноземців у 2025 р. понад 6 тис. українців подали заяви на отримання статусу біженця в Польщі, зокрема, приблизно 1500 українців отримали позитивні рішення. Водночас найбільше негативних рішень видали громадянам України – приблизно 1400

[263] Directive - 2001/55 - EN - EUR-Lex. *EUR-Lex – Access to European Union law – choose your language*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj (date of access: 04.06.2026).
[264] Przestępczość wśród obcokrajowców w Polsce. Mamy najnowsze dane. *WiadomoÅci*. URL: https://wiadomosci.onet.pl/kraj/przestepczosc-cudzoziemcow-w-polsce-rosnie-najnowsze-dane-policji/0crh3nr (date of access: 31.05.2026).

тисяч осіб [265]), то це вказує, що майже кожний українець двічі вчиняє злочини у Республіці Польща.

Ми знаємо й іншу проблеми. Зокрема, у 2023 р. у Німеччині суттєво зросла кількість злочинів проти українців. З одного боку, це пояснюється значним зростанням кількості українських біженців у цій країні, але з іншого – свідчить про небезпечну тенденцію, оскільки значна частина нападів відбувається на політичному ґрунті [266]. І ця тенденція має місце і в інших країнах, наприклад, у Бельгії [267].

Вказані нами аспекти вказують на те, що вимушені переселенці з України стають вразливою категорією щодо якої вчиняються різні злочинні діяння. Натомість у засобах масової інформації з'являється й інша інформація, зокрема, у Німеччині дійсно фіксують злочини проти біженців з України. Однак, згідно з даними Федерального кримінального управління Німеччини, у 2023 р. проти українських мігрантів скоїли 8343 злочини, а у 2022 р. – 3883. Проте за 2024 р. офіційної статистики про такі злочини ще немає. Це доводить, що дані з поширюваної новини не відповідають дійсності і є вигаданими [268].

Враховуючи вищенаведені нами аргументи, метою нашого дослідження є визначення особливостей протидії злочинам, що вчиняються проти вимушених переселенців з України за кордоном, а також узагальнення досвіду міжнародного співробітництва для підвищення ефективності захисту прав і свобод українських вимушених переселенців.

Правове регулювання захисту вимушених переселенців з України

Варто відзначити, що сьогодні понад 280 млн. людей – 3,6 % населення планети – живуть не в тих країнах, де вони народилися, проте не всі з них є біженцями. Сукупно мігранти в усьому світі становлять четверту за чисельністю населення країну у світі. Основні фактори – соціально-економічні (для свідомої міграції) та безпекові, як у випадку українців [269].

Міграція населення має як позитивні, так і негативні наслідки. У розвинутих країнах зі старіючим населенням політичне бажання та фінансова складова

---

[265] Статус біженця у Польщі: скільки українців отримали його у 2025 році. *24 Канал*. URL: https://24tv.ua/zakordon24/bizhentsi-polshhi-skilki-ukrayintsiv-otrimali-otrimali-status_n2938575 (дата звернення: 31.05.2026).

[266] Чому в Німеччині українці стають жертвами нападів частіше за інших. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cm5lmgr2jrmo (дата звернення: 31.05.2026).

[267] Серія вбивств триває: що відомо про жертви серед українців у Європі. *ТСН.ua*. URL: https://tsn.ua/svit/vbyvstvo-ukrayintsiv-u-yevropi-podrobytsi-nayhuchnishykh-sprav-2861321.html (дата звернення: 31.05.2026).

[268] ФЕЙК: Лише 2 з 4000 злочинів проти українських біженців розслідує поліція Німеччини – Bild. *Ідея «Вокс Україна»*. URL: https://voxukraine.org/fejk-lyshe-2-z-4000-zlochyniv-proty-ukrayinskyh-bizhentsiv-rozsliduye-politsiya-nimechchyny-bild (дата звернення: 31.05.2026).

[269] Прийшли, щоб узяти? Найрозповсюдженіші міфи про українських біженців у Європі. *hromadske*. URL: https://hromadske.ua/suspilstvo/227956-pryyshly-shchob-uziaty-nayrozpovsiudzenishi-mify-pro-ukrayinskykh-bizentsiv-u-yevropi (дата звернення: 03.06.2026).

обумовлюють необхідність підтримувати стабільний коефіцієнт залежності та збільшення міграційних процесів у країні. Але ми також повинні говорити й про недопустимість порушення прав мігрантів, а також не забувати й про таку категорію як вимушені переселенці.

Як стверджують Є. Клюєва та Д. Любачин, «військові конфлікти, порушення прав людини, стихійні лиха та інші фактори надалі змушують мільйони людей по всьому світу залишати свої рідні домівки і шукати притулку в інших країнах. До регіонів, які тісно пов'язані з міжнародною міграцією та переміщенням, належить і Європа. ЄС є одним з найбільших об'єднань у світі, яке відіграє ключову роль у сфері захисту прав людини та забезпечення міжнародної безпеки. Євросоюз завжди ставив права людини в центр своєї політики, вважаючи їх невід'ємною частиною європейських цінностей – свободи, демократії, рівності та поваги до гідності кожної людини. У контексті біженців це проявляється насамперед у прагненні надати захист тим, хто тікає від війни, переслідувань чи небезпеки, незалежно від походження. ЄС має доволі розвинену нормативно-правову базу, що стосується питання міжнародного захисту, зокрема через спільну політику в напрямку надання притулку та імплементації Женевської конвенції 1951 р. про статус біженців разом із Протоколом 1967 р.» [270]. В цьому аспекті варто погодитися з І. Янчук, яка зазначає, що «ЄС раніше сприймав імміграцію як раптове явище, що посилилося у 2015 році, але зменшилося, наприклад, у 2016 році. Однак імміграція є постійною характеристикою ЄС і частиною самого його сенсу існування, тому країни-члени регулярно стикаються з викликами, пов'язаними з масовою міграцією» [271].

Д. І. Бурін вказує, що «у праві ЄС відсутнє поняття «внутрішньо переміщена особа» у розумінні національних переміщень (як в Україні), однак існує чітка система захисту осіб, переміщених унаслідок конфлікту до країн-членів ЄС [272]. Сьогодні основним міжнародним документом є Директиви Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 р. про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому. Важливо відзначити, що під поняттям «переміщені особи» у Директиві слід розуміти: «(c) «переміщені особи» – громадяни третіх країн або особи без

[270] Клюєва Є., Любачин Д. Особливості захисту прав біженців в країнах Європейського Союзу. *DICTUM FACTUM*. 2025. № 2(18). С. 373-382. https://doi.org/10.32703/2663-6352/2025-2-18-373-382.
[271] Янчук І. Медійне відлуння міграційної кризи: українські біженці в Європі. *Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини*: зб. матеріалів V Міжнар. наук. конф. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. С. 117-119. URL: https://jts.donnu.edu.ua/article/view/14397/14303 (дата звернення: 03.06.2026).
[272] Бурін Д. І. Правове регулювання статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні та в Європейському союзі: стан та виклики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2025. №40. С. 62-79. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-06.

громадянства, які були змушені покинути свою країну чи регіон походження, або евакуйовані, зокрема у відповідь на звернення міжнародних організацій, і не можуть повернутися у безпечних та стабільних умовах через ситуацію, що складалася у цій країні, і які підпадають під дію статті 1А Женевської конвенції або інших міжнародних чи національних документів, які надають міжнародний захист, зокрема:

(i) особи, які врятувалися втечею із районів збройного конфлікту або спалаху насильства;

(ii) особи, яким загрожує серйозний ризик або які стали жертвами систематичних чи загальних порушень прав людини» [273].

Також у Директиві визначення й такого терміну як «біженці» – громадяни третіх країн або особи без громадянства у значенні статті 1А Женевської конвенції [274].

Але виникає питання: які підстави для надання тимчасового статусу українцям? Так, зокрема, механізм тимчасового захисту для осіб, які були змушені залишити Україну внаслідок збройного конфлікту був активований Радою Європейського Союзу 4 березня 2022 р. у Імплементаційному рішенні Ради (ЄС) 2022/382 від 4 березня 2022 р. Зокрема, відповідно до цього рішення тимчасовий захист дозволяє громадянам України та ряду інших категорій осіб, які законно проживали на території України та вимушено покинули її після 24 лютого 2022 р., отримати дозвіл на проживання (щонайменше на рік), доступу до роботи, освіти, житла, соціального забезпечення та медичної допомоги, можливість отримати статус біженця у майбутньому та можливість повернутися в Україну в будь-який момент [275].

Таким чином, тимчасовий захист поширюється на:

- громадян України, які вимушено покинули Україну після 24 лютого 2022 р. у результаті військового вторгнення російських військ;

- осіб без громадянства та громадян третіх країн, крім України, які користувалися міжнародним захистом або еквівалентним національним захистом в Україні до 24 лютого 2022 р.;

- членів сімей перших категорій, у тому числі чоловіків/дружин та їх неповнолітніх неодружених дітей або дітей їх чоловіка/дружини, а також їх близьких родичів, які проживали разом з ними у складі сім'ї на момент вторгнення Російської Федерації до України;

[273] Directive - 2001/55 - EN - EUR-Lex. *EUR-Lex – Access to European Union law – choose your language*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj (date of access: 04.06.2026).
[274] Directive - 2001/55 - EN - EUR-Lex. *EUR-Lex – Access to European Union law – choose your language*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj (date of access: 04.06.2026).
[275] Implementing decision - 2022/382 - EN - EUR-Lex. *EUR-Lex – Access to European Union law – choose your language*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_impl/2022/382/oj (date of access: 03.06.2026).

- громадян третіх країн, які легально проживали в Україні до 24 лютого 2022 р. на підставі дійсного дозволу на постійне проживання та які не можуть безпечно повернутись до своєї країни або регіону походження [276].

Окрім того, країнам ЄС надавалося право розширити категорії осіб, які підпадають під дію цієї Директиви (наприклад, до таких категорій може бути віднесено громадян України, які виїхали до країн ЄС незадовго до 24 лютого 2022 р., рятуючись від можливої війни, або якщо вони були у відпустці або відрядженні в ЄС).

Також слід зауважити, що міністри внутрішніх справ країн Європейського Союзу обговорять продовження тимчасового захисту для українців під час засідання Ради ЄС із юстиції та внутрішніх справ 4 червня. Окрім того, представники країн ЄС розглядають можливість обмежити майбутнє продовження механізму тимчасового захисту для окремих категорій українців. Серед варіантів, які обговорюються – виключення чоловіків призовного віку або людей, які залишили Україну незаконно [277].

Рис. 1.6. Ситуація з вимушеними переселенцями з України [278]

Відзначимо, що за даними уряду, загальна кількість українців за кордоном сягає 25 мільйонів, з яких 7,5 мільйонів виїхали саме після лютого 2022 р. [279]. Що ж стосується країн, куди виїхала українці, то найбільше українців як вимушених

[276] Implementing decision - 2022/382 - EN - EUR-Lex. *EUR-Lex – Access to European Union law – choose your language*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_impl/2022/382/oj (date of access: 03.06.2026).

[277] Абрамович О. Європейські міністри обговорять тимчасовий захист 4 червня. *Радіо Свобода*. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-ievropeiski-ministry-obhovoriat-tymchasovyi-zakhyst/33770114.html (дата звернення: 03.06.2026).

[278] Situation Ukraine Refugee Situation. *Operational Data Portal*. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine (date of access: 01.06.2026).

[279] Скільки українців виїхало за кордон: Детальна статистика та аналіз 2025. *Engage*. URL: https://engage.org.ua/skilky-ukrayinciv-vyyihalo-za-kordon-detalna-statystyka-ta-analiz-2025/ (дата звернення: 03.06.2026).

переселенців у Німеччині – 1 млн. 279 тис. 450 осіб; Польщі – 986 тис. 950 осіб; Чехії – 384 тис. 670 осіб; Великобританії – 263 тис. 750 осіб. Всього майже у 40 країнах світу є українці, які стали вимушеними переселенцями, що вказує на великі масштаби пошуку нашими громадянами тимчасового захисту в інших країнах.

Окрім того, у ст. 28 Директиви зауважено, що «Держави-члени можуть позбавити особу тимчасового захисту у разі, якщо:

(a) є серйозні підстави вважати, що:

(i) він/вона вчинили злочин проти миру, воєнний злочин або злочин проти людства, як це визначено в міжнародних документах, прийнятих щодо таких злочинів;

(ii) він/вона вчинили серйозний неполітичний злочин поза межами приймаючої держави-члена до того, як його/її допустили до цієї держави-члена як особи, яка користується тимчасовим захистом. Тяжкість очікуваного переслідування визначається характером кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється відповідна особа. Особливо тяжкі дії, навіть якщо вони вчинені з нібито політичною метою, можуть бути кваліфіковані як тяжкі неполітичні злочини. Це стосується як учасників злочину, так і його підбурювачів;

(iii) він/вона були винними у діях, що суперечать цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй;

(b) є обґрунтовані підстави вважати його/її загрозою для безпеки приймаючої держави-члена або він/вона, засуджена остаточним вироком за особливо тяжкий злочин, становить небезпеку для спільноти приймаючої сторони держави-члена» [280].

Разом з тим, що ж стосується український громадян, які мають тимчасовий захист, то, наприклад, у Польщі наразі діє тимчасовий режим захисту, за яким до 4 березня 2026 р. українців загалом не депортують незалежно від статусу перебування. Виняток становлять випадки, коли особу визнають реальною загрозою для державної безпеки або громадського порядку. Це означає, що сьогодні навіть наявність судимості не завжди призводить до негайного видворення. Проте цей захист має чітко визначений часовий горизонт і не скасовує самих процедур. Воєводи та Straż Graniczna вже зараз можуть готувати адміністративні матеріали, які будуть реалізовані після завершення дії спеціальних норм [281].

Таким чином, основним документом, який регламентує питання вимушених переселенців з України є Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 р. про

[280] Directive - 2001/55 - EN - EUR-Lex. *EUR-Lex – Access to European Union law – choose your language*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj (date of access: 04.06.2026).

[281] Між гуманітарним захистом і безпекою: як працює правова логіка рішень щодо українців у Польщі. Погляд юристів Sheviakov Consult. *Forbes.ua*. URL: https://forbes.ua/svit/mizh-gumanitarnim-zakhistom-i-bezpekoyu-yak-pratsyue-pravova-logika-rishen-shchodo-ukraintsiv-u-polshchi-poglyad-yuristiv-sheviakov-consult-25022026-36623 (дата звернення: 03.06.2026)

мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому. Цей механізм вперше в історії Європи був активований рішенням Ради ЄС 2022/382 від 4 березня 2022 р. Що ж стосується кількості громадян України, які користуються тимчасовим захистом, то ця цифра має коливання за різними джерелами, але найбільша кількість вимушених переселенців з України зосереджена у Німеччині, Польщі, Чехії та Великій Британії. Це свідчить про безпрецедентний масштаб вимушеної міграції населення з України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Водночас механізм тимчасового захисту не лише забезпечує українським громадянам право на проживання, працевлаштування, соціальне забезпечення, медичну допомогу та освіту, а й виступає важливим інструментом забезпечення міжнародних стандартів захисту прав людини. Подальше функціонування цього механізму та його можливе реформування залежатимуть як від безпекової ситуації в Україні, так і від міграційної політики Європейського Союзу.

Кримінальна відповідальність за злочинні діяння проти вимушених переселенців з України

Сьогодні безпека – є важливою складовою для вимушених переселенців з України. Можна відзначити, що «тікаючи» від постійних обстрілів, руйнувань та головне – усвідомлюючи те, що ти можеш загинути будь-якої хвилини, ці обставини змушують наших громадян виїжджати до інших країн. Але чи враховують громадяни України при виборі країни таку складову як Глобальний Індекс Миру (GPI), який розроблений соціологами та економістами Інституту Миру? На це питання важко відповісти, адже за даними GPI, наприклад, Сполучені Штати Америки мають індекс злочинності 49,2, а індекс безпеки – 50,8 (58 місце у рейтингу); Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії – 48,3 та 51,7 (62 місце в рейтингу); Федеративна Республіка Німеччина – 38,4 та 61,6 (98 місце у рейтингу); Чеській Республіці – 26,4 та 73,6 (126 місце в рейтингу); Республіці Польща – 28,7 та 71,3 (122 місце в рейтингу) [282]. Так, проаналізовані нами дані GPI, що включають рівень миролюбності у 163 країнах та територіях, враховуючи 23 критерії, такі як військові витрати, внутрішні та міжнародні конфлікти, політична стабільність, рівень правозахисту, вказують на те, що обрані нашими громадянами країни є не зовсім безпечними. Проте, давайте проаналізуємо й інші аспекти нашої теми – чи змінювалось законодавство країн щодо захисту громадян України, які отримали тимчасовий захист від протиправних діянь.

[282] Crime Index by Country 2026. *Numbeo.* URL: https://www.numbeo.com/crime/rankings_by_country.jsp (date of access: 01.06.2026).

Республіка Польща. Зауважимо, що значна кількість злочинних діянь, що вчиняються проти українців у Республіці Польщі є злочини на ґрунті ненависті. Зокрема, за даними поліції, у 2024 р. в Польщі було зафіксовано 651 випадок, спрямований проти громадян України, а за перші дев'ять місяців цього року – 477 [283]. Окрім того, за 11 місяців 2025 р. злочини на ґрунті національної ненависті у Польщі зросли на 41%, а спосіб вчинення цих злочинних діянь здебільшого це погрози фізичної розправи [284].

У Республіці Польща злочини на ґрунті ненависті вирізняються тим, що правопорушник скоює його з певною мотивацією – упередженням. Ці злочини є проявом дискримінації та порушенням основних прав людини.

Кримінальний кодекс Польщі не визначає цей вид злочину окремо. Однак, у Кримінальному кодексі Польщі існують положення, що карають дії на основі ставлення злочинця до осіб, які відрізняються певною ознакою, як описано у статтях 118, 119, 256 та 257 Кодексу. Такі злочини не лише завдають страждань жертвам нападів, але й становлять значну соціальну загрозу та часто призводять до міжнародних звинувачень у тому, що певна країна має низький рівень соціальної толерантності.

Відзначимо, що ще у 2016 р. Комітет з прав людини ООН висловлював занепокоєння, що Кримінальний кодекс Польщі у ст. 256 не враховано інвалідності, віку, статі, сексуальній орієнтації, гендерній ідентичності. Але у березні 2025 р. від уряду Республіки Польща було запропоновано законопроєкт (парламентський документ № 876), який додає додаткові підстави для розпалювання ненависті до кількох положень: інвалідність, вік, стать та сексуальна орієнтація. Більш детально зміни, що пропонувалися у парламентському документі, відзначено нами у Таблиці 1.13.

Отже, можна вважати, що після внесення змін, положення статей Кримінального кодексу Польщі можна буде тлумачити таким чином, що навмисне вилучення ознаки «через» на користь об'єктивної ознаки «у зв'язку з» означатиме необхідність доведення об'єктивного, тобто реального, справжнього зв'язку між вчиненим діянням та фактичною, справжньою належністю даної особи до певної групи або ознакою якою дана особа фактично, об'єктивно володіє.

---

[283] У Польщі фіксують зростання злочинів на ґрунті ненависті щодо українців, – Bloomberg. *Texty.org.ua – статті та журналістика даних для людей – Тексти.org.ua*. URL: https://texty.org.ua/fragments/116268/u-polshchi-fiksuyut-zrostannya-zlochyniv-na-grunti-nenavysti-shchodo-ukrayinciv-bloomberg/ (дата звернення: 04.06.2026).

[284] Юрченко О. У Польщі різко зросла кількість злочинів проти українців – ЗМІ *Медіа Хаб*. URL: https://news.hab.media/220104-u_poljchchi_rizko_zrosla_kiljkistj_zlochiniv_proti_ukrajintsiv__zmi (дата звернення: 04.06.2026).

Таблиця 1.13. Зміни, що пропонувалися парламентським документом № 876 до Кримінального кодексу Польщі

Чинне положення	Пропозиції щодо внесення змін
Стаття 119 § 1 Кримінального кодексу: Той, хто застосовує насильство або чинить незаконну погрозу проти групи осіб чи окремої особи **через їхню** національну, етнічну, расову, політичну чи релігійну приналежність або через відсутність у них релігійних переконань, підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк від 3 місяців до 5 років.	**Стаття 119 § 1 Кримінального кодексу:** Той, хто застосовує насильство або чинить незаконну погрозу проти групи осіб чи окремої особи **на підставі** їхньої національної, етнічної, расової, політичної, релігійної приналежності, відсутності релігійної приналежності, інвалідності, віку, статі чи сексуальної орієнтації, підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк від 3 місяців до 5 років.
Стаття 256 § 1 Кримінального кодексу: Той, хто публічно пропагує нацистську, комуністичну, фашистську чи іншу тоталітарну державну систему або розпалює ненависть на ґрунті національних, етнічних, расових чи релігійних відмінностей, або через відсутність будь-якої релігійної приналежності, підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк до 3 років.	**Стаття 256 § 1 Кримінального кодексу:** Той, хто публічно пропагує нацистську, комуністичну, фашистську чи іншу тоталітарну державну систему або розпалює ненависть на основі національних, етнічних, расових чи релігійних відмінностей, або на підставі відсутності релігійних переконань, інвалідності, віку, статі чи сексуальної орієнтації, підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк до 3 років.
Стаття 257 Кримінального кодексу: Той, хто публічно ображає групу населення або окрему особу через її національну, етнічну, расову чи релігійну приналежність або **через відсутність у неї** релігійних переконань, або з цих причин порушує особисту недоторканність іншої особи, підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк до 3 років.	**Стаття 257 Кримінального кодексу:** Той, хто публічно ображає групу людей або окрему особу, або порушує тілесну недоторканність іншої особи **за ознакою** національної, етнічної, расової, релігійної приналежності, відсутності релігійної приналежності, інвалідності, віку, статі чи сексуальної орієнтації, підлягає штрафу, обмеженню волі або позбавленню волі на строк до 2 років.

Зауважимо, що цей парламентський документ щодо внесення до окремих положень Кримінального кодексу Польщі викликає жваве обговорення. Так, наприклад, запропоновані зміни до ст. 257 Кримінального кодексу, це положення б повинні були викладені у такій редакції: «Хто публічно ображає групу людей або окрему особу чи порушує тілесну недоторканність іншої особи **через її фактичну чи нібито** національну, етнічну, расову, релігійну приналежність, відсутність релігійної приналежності, інвалідність, вік, стать чи сексуальну орієнтацію, підлягає штрафу, обмеженню волі або позбавленню волі на строк до 2 років». Така пропозиція вимагатиме від органів кримінального провадження та суду перевірки того, чи були дії правопорушники мотивовані реальним (фактично існуючим) чи лише нібито (хибним) переконанням щодо характеристики особи чи групи [285]. Окрім того, така редакція статті щодо дій правопорушника (тобто суб'єктивна сторона діяння), а не об'єктивна

[285] Przestępstwa z nienawiści: liczy się karygodna motywacja sprawcy. *Dogmaty Karnisty*. URL: https://www.dogmatykarnisty.pl/2025/03/liczy-sie-karygodna-motywacja/ (date of access: 04.06.2026).

характеристики особи чи групи, включення цієї альтернативи до положення на етапі встановлення кримінальної відповідальності вимагало б визначення того, яка альтернатива була присутня у справі. І це питання неможливо розв'язати саме без об'єктивного вивчення фактичних характеристик винної особи чи групи.

Разом з тим, чинна редакція ст. 257 Кримінального кодексу Польщі станом на січень 2026 р. має таку редакцію:

«Стаття 257. Напад на ґрунті ксенофобії, расизму чи релігійної нетерпимості

Той, хто публічно ображає групу людей або окрему особу через її національну, етнічну, расову чи релігійну приналежність або через відсутність у неї релігійних переконань, або з таких причин порушує тілесну недоторканність іншої особи,

карається позбавленням волі на строк до 3 років» [286].

Також ми звернемо увагу й на той факт, шо саме повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України обумовило також звернути увагу й на іншу проблему в Республіці Польща – протидію торгівлі людьми. Відзначимо, що з метою підтримки громадян України Сенатом Польщі ухвалено закон, пов'язаний із збройним конфліктом в Україні, адже є розуміння ситуації, що хвиля біженців несе загрозу торгівлі людьми. Так, зокрема, зміни полягають у введенні нової ст. 61a до Кримінального кодексу Польщі, згідно з якою суди мають призначати більш суворі покарання за окремі злочини у разі їх вчинення під час збройного конфлікту на території України. Отже, у разі вчинення діяння, передбаченого ст. 189 (незаконне позбавлення волі), ст. 189a абз. 2 (готування до торгівлі людьми), ст. 191 абз. 1-2 (вимагання, застосування насильства для перешкоджання користуванню займаним приміщенням) КК суд призначає покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше одного року, а у разі вчинення правопорушення, передбаченого ст. 189 абз. 3 (вчинене з особливою жорстокістю), у виді позбавлення волі на строк не менше 5 років, – до верхньої межі встановленого законом строку, збільшеного вдвічі. У разі вчинення правопорушення, передбаченого ст. 204 абз. 1 та абз. 2 (підбурювання до заняття проституцією, одержання вигоди від цього) суд має призначити покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 15 років (застосовувані нині покарання складають – до 5 років позбавлення волі у разі вчинення завершеного підбурювання та до 10 років у разі отримання прибутку з цього) [287].

[286] Art. 257. - [Napaść z powodu ksenofobii, rasizmu lub nietolerancji religijnej] - Kodeks karny. *Czytaj więcej w Systemie Informacji Prawnej LEX*. URL: https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-karny-16798683/art-257 (date of access: 04.06.2026).

[287] Хвиля біженців несе загрозу торгівлі людьми, тому спеціальний закон змінить Кримінальний кодекс. URL: https://lexinform.com.ua/salvation/hvylya-bizhentsiv-nese-zagrozu-torgivli-lyudmy-tomu-spetsialnyj-zakon-zminyt-kryminalnyj-kodeks/ (дата звернення 01.06.2026)

Федеративна Республіка Німеччина. Аналізуючи інформацію щодо злочинних діянь у Німеччині проти українців, звернемо увагу, що за даними Федерального міністерства внутрішніх справ, з 1 березня 2022 р. було зареєстровано загалом 2600 політично мотивованих антиукраїнських злочинів. У 2022 р. таких злочинів було 1400, а минулого року – 1000 [288]. Також відзначимо, що висока кількість правопорушень була особливо вражаючою в районах Мітте (640) та Шарлоттенбург-Вільмерсдорф (484). В інших районах правопорушень було скоєно значно менше. Найчастішими правопорушеннями були крадіжки (1294), потім напади (704), шахрайство (301), погрози (234) та образи (117). Поліція виявила підозрюваного або ймовірного правопорушника приблизно у 1200 з 3250 зареєстрованих правопорушень. Вони часто включали напади (575), погрози (187) та образи (86) [289].

Що ж стосується положень Кримінального кодексу Німеччини, то кодекс містить два склади, які потребують розмежування: перший, це саме злочини на ґрунті ненависті, а другий – підбурювання до ненависті. Що ж стосується злочинів на ґрунті, то 1 квітня 2021 р. Федеральний уряд Німеччини запровадив комплексний новий законодавчий пакет, спрямований на посилення захисту від злочинів на ґрунті ненависті. До таких правопорушень за кримінальним законодавством Німеччини віднесено ст. 185 (Образа), ст. 188 (Наклеп/ Дифамація), ст. 140 (Винагорода за злочинні дії або потурання ним), ст. 126 (Порушення громадського порядку). Підбурювання до ненависті – це окреме злочинне діяння, яке передбачено Розділом 130 Кримінального кодексу Німеччини. Законодавець нормативно визначив, що підбурювання до ненависті як заклик насильства, ненависті та свавільних дій проти певних верств суспільства та окремих осіб. Особливістю цього діяння є те, що заклики порушують громадських спокій та такі діяння вважаються закінченими, якщо образи, зловмисні наклепи або наклеп спрямовані проти конкретної особи.

Відзначимо, що Кримінальний кодекс Німеччини передбачає суворе покарання за злочини на ґрунті ненависті та підбурювання до ненависті. У випадках злочинів на ґрунті ненависті суворість покарання значною мірою залежить від того, яке саме правопорушення вважається скоєним. У менш серйозних випадках можливий штраф, тоді як у більш серйозних випадках можливе максимальне покарання у вигляді позбавлення волі на строк 15 років (вбивство з низьких мотивів). У соціальних мережах поширені правопорушення, такі як наклеп, образа та погрози. Ключовим

[288] Geiler J. Hetze gegen Ukrainer in Deutschland : Fast 2600 anti-ukrainische Straftaten seit Kriegsbeginn. *Aktuelle News: Nachrichten aus Berlin und der Welt*. URL: https://www.tagesspiegel.de/politik/hetze-gegen-ukrainer-in-deutschland-fast-2600-anti-ukrainische-straftaten-seit-kriegsbeginn-11671619.html (date of access: 04.06.2026).

[289] Kriminalität: 3250 Straftaten gegen Ukrainer: Viele Körperverletzungen. *DIE ZEIT*. URL: https://www.zeit.de/news/2023-03/30/3250-straftaten-gegen-ukrainer-viele-koerperverletzungen (date of access: 04.06.2026).

аспектом цих правопорушень є те, що принаймні одна інша особа піддається наклепницьким заявам або що її здоров'ю, фізичній недоторканності чи життю загрожує небезпека. Однак виникає проблема, оскільки закони про захист даних ускладнюють слідчу роботу відповідальних правоохоронних органів. Слідчі повинні не лише збирати докази самого злочину, але й отримувати IP-адреси винних від провайдерів соціальних мереж, щоб ідентифікувати їх без сумніву [290].

Чеська Республіка. Статистика щодо вчинення злочинів проти українців є невтішною. Так, у 2024 р. чеська поліція у своєму звіті про розвиток зареєстрованої злочинності повідомила про велику кількість злочинів на ґрунті ненависті, скоєних проти українців (71 діяння). Дані за 2023 р. відсутні, але у 2022 р. було зареєстровано 78 злочинів на ґрунті ненависті проти українців та 50 проти росіян та русинів (разом 45% усіх зареєстрованих злочинів на ґрунті ненависті) [291].

Відзначимо, що у Кримінальному кодексі Чеської Республіки передбачено низку статей, які передбачають кримінальну відповідальність за злочини на ґрунті ненависті. Окрім того, за своєю суттю ці злочини на ґрунті ненависті включають злочини, вчинені через ненависть винної особи до певної уявної або реальної характеристики жертви, а саме: приналежність до певної раси; приналежність до етнічної групи; національність; політичні переконання; віросповідання (релігія або той факт, що він/вона не має релігії). До таких злочинних діянь за Кримінальним кодексом Чеської Республіки можна віднести ст. 355 (Наклеп на націю, расу, етнічну чи іншу групу) ст. 356 (Розпалювання ненависті), ст. 352 (Насильство щодо групи мешканців та щодо окремої особи); ст. 402-405 (Пропаганда руху, спрямованого на придушення праві і свобод людини).

Зупинимося більш детально ст. 355 Кримінального кодексу Чеської Республіки.

§ 355 Наклеп на націю, расу, етнічну групу чи іншу групу осіб

(1) Хто публічно зневажає

a) нація, її мова, раса чи етнічна група, або

b) група осіб через їхню справжню або уявну расу, приналежність до етнічної групи, національність, політичні переконання, релігію або тому, що вони справді не мають релігії чи сприймаються як такі, що не мають релігії,

карається позбавленням волі на строк до двох років.

---

[290] Hasskriminalität und Volksverhetzung in den Sozialen Medien. *§ Strafrecht Siegen*. URL: https://www.strafrechtsiegen.de/umgang-mit-hasskriminalitaet-und-volksverhetzung-im-zeitalter-der-sozialen-medien/ (date of access: 04.06.2026).

[291] Předsudečné násilí v Česku po ruské invazi na Ukrajinu Analýza protiukrajinských a protiruských incidentů se zaměřením na období 2022-2025. URL: https://in-ius.cz/wp-content/uploads/2025/02/Monitorovaci-zprava-UA-a-RU_2025_FINAL.pdf (date of access: 04.06.2026).

(2) Правопорушник карається позбавленням волі на строк до трьох років, якщо він вчиняє діяння, зазначене у пункті 1

a) щонайменше з двома особами, або

b) пресою, кіно, радіо, телебаченням, загальнодоступною комп'ютерною мережею або іншими аналогічними ефективними засобами [292].

Поняття «дифамації», яке випливає із змісту ст. 355 Кримінального кодексу Чеської Республіки зазвичай ґрунтується на висновку Верховного Суду від 13.12.2006, справа № Tpjn 302/2005, де зауважено: «Наклеп розуміється як суб'єктивний, грубо образливий вислів, спрямований на грубе приниження нації, її мови, етнічної групи чи раси, або групи населення республіки через їхні політичні переконання, релігію або через те, що вони не сповідують релігію. Образливість висловлювання може випливати як зі змісту та способу його висловлення чи виконання, так і з інших обставин, за яких воно було зроблено. Не має значення, який суспільний резонанс мало наклепницьке висловлювання». Така образлива мова також може бути висловлена у формі сатири, гумору чи глузування. Окрім того, чеські правозахисники при захисті потерпілих від таких діянь використовують практику Європейського суду з прав людини, де у справах неодноразово відзначалось, що дифамація може мати форму публікації чи книги, написаної у професійному літературному стилі, яка містить фактичну інформацію та факти [293].

Висновки. Проведене нами дослідження з питань протидії злочинам проти вимушених переселенців з України, які перебувають за кордоном на прикладі окремих країн, дозволяє зробити наступні висновки:

1. В умовах триваючого міжнародного збройного конфлікту мільйони українських громадян були змушені залишити Україну та скористатися механізмом тимчасового захисту в країнах Європейського Союзу. Але публікації у засобах масової інформації, дослідження громадських організацій свідчать, що наші громадяни як вимушені переселенці продовжують належати до осіб із підвищеним рівнем віктимності.

2. Встановлено, що основою правового регулювання захисту українських вимушених переселенців у державах ЄС є Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 р. про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого

[292] Kurzy.cz - největší český finanční portál. *Kurzy měn, akcie, komodity, zákony, zaměstnání - Kurzy.cz | Kurzy.cz*. URL: https://www.kurzy.cz/zakony/40-2009-trestni-zakonik/paragraf-355/ (date of access: 04.06.2026).

[293] Hanobení národa, rasy, etnické nebo jiné skupiny osob (§ 355 trestního zákoníku). *Trestní Advokáti s.r.o.* URL: https://trestniadvokati.cz/hanobeni-naroda-rasy-etnicke-nebo-jine-skupiny-osob/ (date of access: 04.06.2026).

прийому. Саме на підставі цієї Директиви був активований механізм щодо громадян України у рішенні Ради ЄС 2022/382 від 4 березня 2022 р. Директива не лише визначає порядок надання тимчасового захисту, а й гарантує доступ до основних соціальних прав, створюючи правові передумови для забезпечення безпеки та захисту осіб, які залишили Україну через війну.

3. Доведено, що серед найбільш поширених кримінальних правопорушень, жертвами яких стають вимушені переселенці з України за кордоном, є злочини на ґрунті ненависті, торгівля людьми, трудова та сексуальна експлуатація, насильницькі посягання, шахрайство, погрози та інші прояви дискримінаційної поведінки. Аналіз законодавства Польщі, Німеччини та Чехії свідчить про наявність спеціальних кримінально-правових механізмів протидії таким діянням, хоча підходи до їх нормативного закріплення та кваліфікації відрізняються.

4. Встановлено, що законодавство окремих держав демонструє тенденцію до посилення кримінально-правового захисту вразливих категорій населення. Зокрема, у Польщі триває процес удосконалення положень Кримінального кодексу щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті та розширення переліку ознак, за якими особа може зазнавати дискримінації. Водночас, законодавець Республіки Польща на початку повномасштабного вторгнення гостро відреагував на ризики експлуатації українських біженців та посилив кримінальну відповідальність за окремі злочини, пов’язані з торгівлею людьми та іншими формами використання вразливого становища потерпілих.

5. Дослідження практики притягнення до кримінальної відповідальності свідчить про те, що правоохоронні органи європейських держав активно документують злочини, вчинені щодо громадян України. Водночас, ефективність розслідування таких кримінальних правопорушень нерідко ускладнюється необхідністю встановлення мотиву ненависті, а також складністю ідентифікації винних осіб у випадках вчинення правопорушень через мережу Інтернет та соціальні платформи.

Отже, вважаємо, що ефективна протидія злочинам проти вимушених переселенців з України повинна ґрунтуватися на комплексному поєднанні дієвих механізмів кримінально-правового захисту та міжнародного співробітництва правоохоронних органів. Перспективними напрямами удосконалення такої діяльності є гармонізація підходів до протидії злочинам на ґрунті ненависті, посилення заходів із запобігання торгівлі людьми та експлуатації, розвиток механізмів захисту потерпілих, а також поглиблення взаємодії між державними органами, міжнародними організаціями та інститутами громадянського суспільства у сфері забезпечення безпеки вимушених переселенців з України.

1.6. Дуальна стратегія циркулярного відновлення людського потенціалу України в контексті гармонізації міграційної політики з підходами ЄС

Мороз Юлія Юзефівна,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри політико-правових дисциплін та євпропейських студій
Державного університету «Житомирська політехніка»
ORCID: 0000-0002-6136-3070

Дика Олена Сергіївна,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри права, публічного управління та адміністрування
Державного університету «Житомирська політехніка»
ORCID: 0000-0002-0800-3498

Повномасштабна збройна агресія російської федерації на Україну перетворила міграцію з одного із чинників демографічної динаміки на системний детермінант відтворення людського потенціалу держави. Вимушена зовнішня міграція, внутрішнє переміщення, тривале розділення сімей, включення українців до освітніх систем і ринків праці інших держав одночасно змінюють чисельність населення, територіальне розміщення компетентностей, професійні траєкторії, стан здоров'я, соціальні зв'язки та спроможність громад забезпечувати життєдіяльність і відновлення. Тому міграційні наслідки не можуть оцінюватися винятково через кількість осіб, які виїхали або повернулися. Визначальним стає питання, чи зберігаються, розвиваються та повторно залучаються можливості людини до суспільно корисної діяльності.

Складність проблеми полягає в тому, що сучасні міграційні траєкторії не зводяться до дилеми залишитися за кордоном або повернутися. Частина українців обере довгострокове проживання в державах ЄС, частина повернеться, інші поєднуватимуть проживання, зайнятість, освіту, сімейні та громадські зв'язки у декількох країнах. Відповідно, політика, орієнтована лише на фізичне повернення, не охоплює потенціал осіб, які готові брати участь у розвитку України без зміни постійного місця проживання. Водночас інтеграція українців у державах перебування без механізмів підтримання зв'язку з Україною може спричинити поступове перенаправлення знань, компетентностей і соціального капіталу до інших економік.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та розроблення концептуальної моделі дуальної стратегії циркулярного відновлення людського потенціалу України, яка поєднує створення умов для добровільного повернення і сталої реінтеграції з механізмами збереження, розвитку та транскордонного залучення потенціалу українців, які перебувають за кордоном.

Сучасна міграційна криза наклалася на довготривалі процеси депопуляції та зовнішньої трудової мобільності. OECD оцінює довоєнну чисельність мігрантів першого покоління, народжених в Україні та проживаючих за кордоном, майже у 6 млн осіб, а масштаб переміщення після лютого 2022 року – приблизно у чверть довоєнного населення[294]. Станом на 31 травня 2026 року тимчасовий захист у ЄС мали 4,38 млн осіб, які залишили Україну, з яких дорослі жінки становили 43,4%, діти – 29,8 %, дорослі чоловіки – 26,8 %[295]. Така структура означає вибуття груп, які визначають поточне й майбутнє відтворення населення, пропозицію праці та формування наступного покоління людського потенціалу.

Паралельно внутрішнє переміщення набуло ознак тривалого територіального перерозподілу населення. За даними 23-го раунду Загального обстеження населення IOM, проведеного у січні–березні 2026 року, в Україні нараховувалося близько 3,9 млн внутрішньо переміщених осіб[296]. Внутрішня мобільність змінює локальні ринки праці, структуру попиту на житло, освіту, медичні й соціальні послуги, водночас позбавляючи громади походження працівників, платників податків, підприємців і носіїв соціального капіталу.

Демографічна стратегія України оцінювала чисельність населення у 42 млн осіб на початок 2022 року та вже у 35,8 млн у липні 2024 року. На територіях, де органи державної влади здійснювали повноваження у повному обсязі, проживало орієнтовно 31,1 млн осіб[297]. Ці показники не можуть тлумачитися як чистий міграційний відтік, оскільки відображають сукупний вплив воєнних втрат, природного скорочення, окупації територій і недосконалості поточного обліку. Однак вони фіксують масштаб звуження демографічної бази, на якій мають забезпечуватися обороноздатність, економічна діяльність, соціальні зобов’язання та відбудова.

Міграційна трансформація має суперечливий характер. Вона зменшує доступну робочу силу та посилює територіально-кваліфікаційні диспропорції, але водночас створює можливості для набуття мовних, цифрових, професійних і міжкультурних компетентностей. Завдання політики полягає не у запереченні інтеграції українців за кордоном, а у створенні умов, за яких індивідуальний розвиток не перетворюється на незворотну втрату для України.

Для цілей дослідження необхідно розмежовувати втрату населення, втрату

[294] OECD. Ukraine’s Strategic Response to the Displacement Crisis: Return, Reintegrate, Reconnect. Paris: OECD Publishing, 2026. DOI: https://doi.org/10.1787/9b773da4-en

[295] Eurostat. 4.38 million under temporary protection in May 2026. 10 July 2026. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20260710-1

[296] International Organization for Migration. Ukraine. Internal Displacement Report. General Population Survey Round 23. May 2026. URL: https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-23-may-2026

[297] Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 верес. 2024 р. № 922-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/922-2024-%D1%80

людського потенціалу та втрату доступу держави до нього. Фізичне перебування людини за кордоном не обов'язково означає втрату її знань і ресурсів для України. Водночас проживання в Україні не гарантує реалізації потенціалу за відсутності безпеки, житла, роботи, освіти, медичної допомоги чи інституційної довіри. Тому ризики мають оцінюватися не тільки за чисельністю переміщених осіб, а й за якістю їхніх життєвих і професійних траєкторій.

Ризики втрати людського потенціалу внаслідок міграційних трансформацій можна класифікувати в декілька груп за їх видами (табл. 1.14).

Таблиця 1.14. Матриця ризиків втрати людського потенціалу внаслідок міграційних трансформацій

Група ризиків	**Механізм виникнення**	**Довгостроковий наслідок**	**Стратегічна відповідь**
Демографічні	Виїзд жінок, дітей, молоді; старіння; розділення сімей; депопуляція територій	Звуження репродуктивної та трудової бази, зростання демографічного навантаження	Умови для добровільного повернення, сімейного возз'єднання та збереження зв'язку молоді з Україною
Соціально-економічні	Втрата житла й активів; дефіцит кадрів; безробіття або нестала зайнятість	Повторна міграція, регіональні диспропорції, послаблення громад	Синхронізація житла, зайнятості, підприємництва й публічних послуг
Освітні	Перерви у навчанні; подвійне навантаження; невизнання результатів; відрив від української освіти	Навчальні втрати, освітня нерівність, закріплення молоді за кордоном	Гнучкий український компонент, взаємне визнання, підтримка освітніх переходів
Професійно-кваліфікаційні	Робота нижче кваліфікації; мовні та регуляторні бар'єри; розрив професійних мереж	Декваліфікація або перенаправлення компетентностей до інших економік	Визнання досвіду, якісна зайнятість, професійні мережі та транскордонні проєкти
Інституційні	Фрагментарність політики; несумісність даних; відсутність спільної системи моніторингу	Неефективність програм повернення й залучення, втрата довіри	Єдина координація, сумісні дані, узгоджені індикатори та багаторівневе управління

Джерело: власна розробка автора.

Демографічні ризики охоплюють довгострокове скорочення населення, деформацію статево-вікової структури, звуження репродуктивної бази, старіння та депопуляцію окремих територій. Їх посилює селективність міграції, оскільки мобільність частіше доступна особам із вищою освітою, мовними компетентностями, фінансовими ресурсами та соціальними мережами. Внаслідок цього країна може втрачати непропорційно велику частку найбільш адаптивних груп, тоді як соціальне навантаження зростає.

Соціально-економічні ризики проявляються у скороченні пропозиції праці, дефіциті фахівців критично важливих професій, просторовій невідповідності між компетентностями і вакансіями, втраті житла та активів. Масштаб руйнувань, оцінений RDNA5, свідчить, що без відновлення житлового фонду, транспортної доступності, робочих місць і публічних послуг фізичне повернення може бути несталим і завершуватися повторним переміщенням[298]. Стратегії зайнятості та внутрішнього переміщення вже фіксують потребу в подоланні кадрового дефіциту, професійній реінтеграції, довгострокових житлових рішеннях і підвищенні спроможності громад [299], [300].

Освітні ризики мають відкладений, але найбільш тривалий ефект. Пошкодження освітньої інфраструктури, перерви у навчанні, дистанційні формати, повторне переміщення і психологічний стрес поглиблюють навчальні втрати[301]. Для дітей за кордоном виникає інша конфігурація ризиків, серед яких подвійне навантаження, розбіжності навчальних програм, поступове послаблення української академічної мови та зростання витрат повернення для всієї сім'ї. Водночас іноземна освіта може забезпечувати безпеку, мовні й міжкультурні компетентності. Тому політика має не протиставляти освітні системи, а забезпечувати визнання результатів і гнучке збереження українського компонента [302], [303].

Професійно-кваліфікаційні ризики набувають двох форм. Перша – це декваліфікація внаслідок зайнятості нижче рівня освіти, тривалого невикористання спеціальних знань або економічної неактивності. Друга – перенаправлення компетентностей, коли потенціал людини успішно розвивається, але повністю інтегрується в економіку іншої держави і стає недоступним для України. Дані UNHCR про роботу майже 60% працевлаштованих українських біженців нижче рівня їхньої кваліфікації показують, що навіть високі показники зайнятості не є достатнім індикатором збереження потенціалу[304].

---

[298] World Bank, Government of Ukraine, European Commission, United Nations. Ukraine. Fifth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA5): February 2022–December 2025. Washington, DC: World Bank, 2026. URL: https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099022026094036395

[299]Про схвалення Стратегії зайнятості населення України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2026–2028 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 січ. 2026 р. № 92-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/92-2026-%D1%80

[300] Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2026–2028 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 черв. 2026 р. № 598-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/598-2026-%D1%80

[301] World Bank. Ukraine: Human Development Update. Washington, DC: World Bank, 2024. URL: https://openknowledge.worldbank.org/bitstreams/ca0a8b70-880c-413f-a050-f349a122f1ff/download

[302] OECD. Recognition of Prior Learning for Ukrainian Refugee Students. Paris: OECD Publishing, 2023. DOI: https://doi.org/10.1787/09936722-en

[303] Commission Recommendation (EU) 2022/554 of 5 April 2022 on the recognition of qualifications for people fleeing Russia's invasion of Ukraine. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2022/554/oj/eng

[304] UNHCR. Labor Market Integration of Ukrainian Refugees in Europe: Employment Gaps, Skill Mismatches and Policy Implications. 2026. URL: https://data.unhcr.org/en/documents/details/120820

Інституційні ризики є наскрізними. Розпорошення повноважень між органами, відповідальними за міграцію, соціальну політику, зайнятість, освіту, регіональний розвиток і зовнішні зв'язки, спричиняє фрагментарність рішень. Держава має інформацію про статуси, виплати або перетини кордону, але не володіє цілісною картиною компетентностей, професійних намірів, освітніх траєкторій і форм участі українців за кордоном. Наявність окремих стратегій не усуває ризику паралельного виконання заходів без спільних цілей, індикаторів та відповідальності[305], [306], [307], [308].

Розглянуті ризики формують каскадний процес:

- демографічне скорочення зменшує робочу силу й податкову базу;
- слабкість економіки та послуг знижує привабливість повернення;
- тривала інтеграція за кордоном збільшує соціальні й професійні витрати зміни країни проживання;
- відсутність переносимості кваліфікацій ускладнює реінтеграцію;
- інституційна фрагментарність не дозволяє запропонувати людині цілісну траєкторію.

Отже, головним ризиком є не лише неповернення, а поступова втрата функціонального зв'язку між розвитком людини та розвитком України.

Поняття циркулярне відновлення людського потенціалу не є усталеною категорією міграційних студій. Його зміст доцільно виводити шляхом синтезу підходів до сталої реінтеграції, циркулярної міграції, циркуляції знань, транснаціоналізму та інтеграції з подвійною перспективою. Вихідною позицією є розмежування просторового переміщення людини, циркуляції її потенціалу та відновлювального результату. Повторюваний рух між країнами може як розвивати можливості людини, так і спричиняти виснаження, нестабільність та декваліфікацію. Тому сама мобільність не є доказом циркулярного відновлення.

Відновлення також не слід трактувати як механічне повернення до довоєнного стану. Війна, тривале переміщення, нова освіта, зайнятість і зміна сімейних стратегій роблять попередню конфігурацію людського потенціалу невідтворюваною. Відновлення означає розширення спроможності людини реалізовувати свої

[305] Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 верес. 2024 р. № 922-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/922-2024-%D1%80

[306] Про схвалення Стратегії зайнятості населення України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2026–2028 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 січ. 2026 р. № 92-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/92-2026-%D1%80

[307] Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2026–2028 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 черв. 2026 р. № 598-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/598-2026-%D1%80

[308] Про затвердження плану заходів з реалізації у 2024–2027 роках Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 листоп. 2024 р. № 1091-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1091-2024-%D1%80

можливості, а суспільства – створювати умови для їх продуктивного застосування. Воно охоплює: збереження здоров'я, освіти, компетентностей і соціальної суб'єктності; розвиток через навчання, працю та міжнародний досвід; повторне залучення до створення цінності для України. OECD прямо пов'язує майбутнє відновлення з недопущенням деградації навичок вимушено переміщених осіб незалежно від місця їхнього перебування[309].

Повернення та реінтеграція є різними стадіями міграційного процесу. Повернення фіксує фізичне переміщення, тоді як реінтеграція відображає якість повторного включення до економічних, соціальних і психосоціальних відносин. IOM визначає сталу реінтеграцію як досягнення економічної самодостатності, соціальної стабільності та сихосоціального благополуччя, що дозволяє надалі ухвалювати міграційні рішення на основі вибору, а не необхідності[310]. OECD також наголошує на необхідності оцінювати не лише кількість повернень, а їхню сталість і відсутність вимушеної реміграції[311].

Cassarino J.-P. пояснює результативність повернення через готовність до нього, яка поєднує бажання людини і спроможність мобілізувати матеріальні та нематеріальні ресурси (інформацію, заощадження, професійні зв'язки, житло, план зайнятості)[312]. Такий підхід зміщує початок реінтеграції до періоду перебування за кордоном. Повернення, підготовка якого розпочинається лише після перетину кордону, часто є запізнілим. Важливим є і тип повернення інновацій, виокремлений Cerase F., відповідно до якого найбільший розвитковий ефект виникає тоді, коли людина не лише повертається з накопиченими ресурсами, а має можливість застосувати нові знання й практики в середовищі походження[313].

Циркулярна міграція описує повторювані законні переміщення між країнами[314]. Вона може зменшувати остаточний відтік і підтримувати перекази та трансфер досвіду, але водночас створює ризики нестабільної праці, обмеженого соціального захисту й закріплення мігрантів у низькокваліфікованих сегментах[315]. Тому необхідно

[309] OECD. Strengthening the Human Capital of Forcibly Displaced Persons in and from Ukraine: Background Note for the Ukraine Recovery Conference 2024. Paris: OECD Publishing, 2024. DOI: https://doi.org/10.1787/9afedf7c-en
[310] International Organization for Migration. Reintegration Handbook: Practical Guidance on the Design, Implementation and Monitoring of Reintegration Assistance. Geneva: IOM, 2019. URL: https://publications.iom.int/books/reintegration-handbook-practical-guidance-design-implementation-and-monitoring-reintegration
[311] OECD. Sustainable Reintegration of Returning Migrants: A Better Homecoming. Paris: OECD Publishing, 2020. DOI: https://doi.org/10.1787/5fee55b3-en
[312] Cassarino J.-P. Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited. International Journal on Multicultural Societies. 2004. Vol. 6, No. 2. P. 253–279. URL: https://hal.science/hal-01237439v1/document
[313] Cerase F. P. Expectations and Reality: A Case Study of Return Migration from the United States to Southern Italy. International Migration Review. 1974. Vol. 8, No. 2. P. 245–262. DOI: https://doi.org/10.2307/3002783
[314] United Nations Economic Commission for Europe. Defining and Measuring Circular Migration. New York; Geneva: United Nations, 2016. URL: https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/2016/ECECESSTAT20165_E.pd
[315] Zimmermann K. F. Circular Migration. IZA World of Labor. 2014. Article 1. DOI: https://doi.org/10.15185/izawol.1

розрізняти циркулярність переміщення і циркулярність відновлення. У першому випадку повторюється рух, а у другому замикається цикл розвитку та продуктивного використання потенціалу.

Концепція «відтік мізків» (brain circulation) змінює уявлення про еміграцію як про односторонній процес. Висококваліфіковані фахівці можуть накопичувати людський, фінансовий і соціальний капітал у декількох країнах та передавати його через повернення, професійні мережі, підприємництво, наукову співпрацю й дистанційну діяльність[316]. Однак цей підхід переважно стосується високоосвічених груп. Циркулярне відновлення має охоплювати ширшу сукупність можливостей, зокрема професійні, освітні, доглядові, громадські, підприємницькі, культурні та соціальні.

Транснаціональний підхід дозволяє відмовитися від припущення, що інтеграція в одній державі несумісна зі зв'язками з іншою. Levitt P., Glick Schiller N. показують, що люди можуть одночасно бути включеними до соціальних полів декількох суспільств[317]. Для України це означає можливість дистанційної зайнятості, участі у спільних проєктах, наставництва, інвестування або тимчасових професійних місій без обов'язкового постійного повернення. Водночас наявність контактів сама по собі не є відновленням. Вони мають забезпечувати реальне передавання або використання компетентностей і ресурсів.

Найближчим до запропонованої логіки є розроблений ОЕСР підхід інтеграції з подвійною метою (dual intent integration), що передбачає повноцінну інтеграцію переміщених українців у суспільства країн перебування з одночасним збереженням умов і мінімізацією бар'єрів для їхнього можливого повернення в Україну[318]. Інтеграція у працю, освіту і соціальне життя зберігає спроможність людини, а її штучне обмеження сприяло б залежності та декваліфікації. Водночас подвійна перспектива залишитися або повернутися потребує доповнення транскордонним залученням як окремою формою участі без постійної зміни місця проживання.

Співвідношення суміжних підходів до мобільності та відновлення людського потенціалу відображено в табл. 1.15.

---

[316] Kone Z. L., Özden Ç. Brain Drain, Gain, and Circulation. KNOMAD Working Paper No. 19. Washington, DC: World Bank, 2017. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/099654308272476002/pdf/IDU-35d35fac-c094-4e71-8f1e-753fdbf66754.pdf

[317] Levitt P., Glick Schiller N. Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society. International Migration Review. 2004. Vol. 38, No. 3. P. 1002–1039. URL: https://globaldecentre.org/wp-content/uploads/2020/07/Levitt-Glick-Schiller-Conceptualizing-Simultaneity-A-Transnational-Social-Field-Perspective-on-Society.pdf

[318] OECD. Working towards Dual Intent Integration of Ukrainian Refugees. Paris: OECD Publishing, 2023. DOI: https://doi.org/10.1787/6b4c16f7-en

Таблиця 1.15. Співвідношення суміжних підходів до мобільності та відновлення людського потенціалу

Підхід	**Основний зміст**	**Значення для дослідження**	**Обмеження**
Повернення	Фізичне переміщення до країни або місцевості походження	Створює можливість територіального включення	Не відображає якості та сталості подальшого життя
Стала реінтеграція	Економічна самодостатність, соціальна стабільність і психосоціальне благополуччя	Визначає якість повернення	Переважно прив'язана до фізичного повернення
Циркулярна міграція	Повторювані переміщення між двома або більше країнами	Пояснює гнучкі просторові траєкторії	Рух не обов'язково має розвитковий результат
Циркуляція знань	Багатоспрямований рух компетентностей, досвіду, мереж і капіталу	Розширює можливості участі без постійного повернення	Часто обмежується висококваліфікованими групами
Транснаціоналізм	Одночасна включеність у соціальні поля декількох суспільств	Пояснює сумісність інтеграції та зв'язку з Україною	Формальний зв'язок не гарантує продуктивної участі
Dual intent integration	Інтеграція в державі перебування зі збереженням можливості повернення	Поєднує розвиток людини з мінімізацією бар'єрів повернення	Недостатньо охоплює залучення без постійного повернення
Циркулярне відновлення	Збереження, розвиток, переносимість і повторне залучення потенціалу	Формує цілісну основу дуальної стратегії	Потребує спеціального інституційного забезпечення та оцінювання

Джерело: сформовано автором на основі [319], [320], [321], [322], [323]

[319] OECD. Working towards Dual Intent Integration of Ukrainian Refugees. Paris: OECD Publishing, 2023. DOI: https://doi.org/10.1787/6b4c16f7-en

[320] International Organization for Migration. Reintegration Handbook: Practical Guidance on the Design, Implementation and Monitoring of Reintegration Assistance. Geneva: IOM, 2019. URL: https://publications.iom.int/books/reintegration-handbook-practical-guidance-design-implementation-and-monitoring-reintegration

[321] United Nations Economic Commission for Europe. Defining and Measuring Circular Migration. New York; Geneva: United Nations, 2016. URL: https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/2016/ECECESSTAT20165_E.pdf

[322] . Kone Z. L., Özden Ç. Brain Drain, Gain, and Circulation. KNOMAD Working Paper No. 19. Washington, DC: World Bank, 2017. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/099654308272476002/pdf/IDU-35d35fac-c094-4e71-8f1e-753fdbf66754.pdf

[323] Levitt P., Glick Schiller N. Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society. International Migration Review. 2004. Vol. 38, No. 3. P. 1002–1039. URL: https://globaldecentre.org/wp-content/uploads/2020/07/Levitt-Glick-Schiller-Conceptualizing-Simultaneity-A-Transnational-Social-Field-Perspective-on-Society.pdf

Проведене дослідження довело необхідність використання терміну циркулярне відновлення, а не циркуляційне відновлення. Циркуляція характеризує рух людей, знань, капіталу чи інформації, а циркулярність – принцип організації системи, у якій цей рух формує взаємопов'язаний цикл збереження, розвитку, передавання та повторного використання потенціалу. Отже, циркуляція є механізмом, тоді як циркулярне відновлення – результатом і принципом політики.

Перенесення категорії циркулярності у сферу людського потенціалу не означає застосування ресурсної логіки до людини. Людина не є об'єктом, який належить державі та має бути адміністративно повернений. Відповідна політика повинна спиратися на гідність, добровільність, свободу пересування, захист прав і можливість самостійного вибору міграційної траєкторії. Такий підхід відповідає Глобальному договору про безпечну, впорядковану та регулярну міграцію, який пов'язує повернення і внесок мігрантів у розвиток із правами людини, гідністю та сталою реінтеграцією.

Циркулярне відновлення людського потенціалу України – це безперервний, багатоспрямований і людиноцентричний процес збереження, розвитку, переміщення, передавання та повторного залучення знань, компетентностей, здоров'я, професійного досвіду, соціальних зв'язків, цінностей і ресурсів українців до суспільного та економічного розвитку України, який реалізується через добровільне повернення і сталу реінтеграцію, циркулярну мобільність або транскордонну участь без обов'язкової зміни постійного місця проживання.

У визначенні принциповими є чотири положення:

1) відновлюється не тільки чисельність населення, а функціональна спроможність людини;

2) процес може розпочинатися і тривати за кордоном;

3) циркулюють не лише люди, а й компетентності, знання, фінансовий та соціальний капітал;

4) відновлення вважається завершеним лише тоді, коли накопичений потенціал фактично створює цінність для України.

Для відмежування циркулярного відновлення від звичайної мобільності доцільно використовувати систему критеріїв (табл. 1.16). Вони мають застосовуватися комплексно, оскільки перетин кордону, грошовий переказ або участь в одному проєкті не є достатніми доказами. Базовими умовами є збереження або розвиток потенціалу, переносимість набутих результатів та їх повторне залучення до розвитку України на засадах добровільності й сталості.

Таблиця 1.16. Критерії циркулярного відновлення людського потенціалу

Критерій	**Діагностичне питання**	**Зміст оцінювання**	**Очікуваний результат**
Збереження	Чи не втрачена спроможність людини реалізовувати потенціал?	Здоров'я, безперервність освіти, трудові й соціальні права, відсутність тривалої декваліфікації	Недопущення деградації
Розвиток	Чи відбулося нарощування знань, навичок і можливостей?	Нові кваліфікації, мовні, цифрові, професійні й управлінські компетентності	Якісне оновлення потенціалу
Переносимість	Чи можуть результати бути визнані та використані в Україні?	Визнання освіти, кваліфікацій, досвіду; переносимість трудових і соціальних прав	Конвертація набутого досвіду
Зв'язок з Україною	Чи збережені дієві канали взаємодії?	Професійні, освітні, економічні, культурні та громадянські зв'язки	Транснаціональна включеність
Повторне залучення	Чи створює потенціал реальну цінність для України?	Праця, підприємництво, інвестиції, освіта, наука, наставництво, проєкти громад	Суспільний та економічний ефект
Стала реінтеграція	Чи є повернення економічно, соціально і психологічно стійким?	Житло, зайнятість, послуги, соціальне прийняття, відсутність вимушеної реміграції	Закріплення результату повернення
Гнучкість	Чи доступні законні та захищені комбіновані траєкторії?	Тимчасове повернення, дистанційна робота, короткострокові місії, повторна мобільність	Багатоспрямована циркуляція
Добровільність	Чи зберігає людина свободу поінформованого вибору?	Відсутність примусу, дискримінації та обмеження прав	Людиноцентричність
Взаємна корисність	Чи не досягається результат через виснаження однієї зі сторін?	Ефект для людини, України, держави перебування та громади	Збалансованість інтересів
Інституційність	Чи підтримується процес стійкими механізмами?	Угоди, платформи, визнання кваліфікацій, програми, моніторинг, фінансування	Масштабованість і тривалість

Джерело: власна розробка автора.

Необхідність дуальної стратегії зумовлена обмеженістю одновекторних моделей. Репатріаційна модель ототожнює результат із кількістю осіб, які фізично повернулися, але не враховує житло, зайнятість, освіту дітей, психосоціальне благополуччя та ризик повторного виїзду. Інтеграційна модель, сформована з позиції держави перебування, забезпечує права і розвиток людини, однак без координації з Україною може завершуватися одностороннім перенаправленням потенціалу. Діаспорна модель часто зводить участь до переказів, інвестицій чи культурної

дипломатії та недостатньо охоплює професійні компетентності, циркулярну мобільність і цифрову взаємодію.

Європейська політика поступово переходить від надзвичайного прийому до управління довгостроковими траєкторіями. Тимчасовий захист українців був запроваджений на основі Директиви 2001/55/ЕС[324] та Імплементаційного рішення 2022/382[325]. Рекомендація Ради ЄС від 16 вересня 2025 року передбачила скоординований перехід частини осіб до інших законних статусів і підтримку добровільного повернення та реінтеграції[326]. У липні 2026 року держави-члени погодили продовження захисту до 4 березня 2028 року, збільшуючи часовий горизонт для підготовки системних рішень[327]. Визнання кваліфікацій осіб, які залишили Україну, підтримується Рекомендацією Комісії 2022/554[328]. Сукупність цих рішень формує основу для узгодження інтеграції, мобільності та повернення.

Дуальність не означає поділ людей на дві незмінні групи. Вона відображає два взаємодоповнювальні способи повторного включення потенціалу: територіальний – через добровільне повернення і сталу реінтеграцію; транснаціональний – через залучення потенціалу без обов'язкового постійного повернення. Циркулярна мобільність з'єднує ці контури, дозволяючи людині змінювати або поєднувати траєкторії без втрати набутих результатів.

Стратегічна мета полягає у перетворенні міграційної мобільності з каналу незворотної втрати населення та компетентностей на механізм збереження, розвитку, циркуляції й повторного залучення людського потенціалу до відновлення України. Цільовим результатом є максимізація не кількості повернень як такої, а частки потенціалу, який не деградував, отримав можливості розвитку, зберіг зв'язок з Україною та фактично використовується в її інтересах.

Дуальна стратегія циркулярного відновлення людського потенціалу України – це система взаємоузгоджених довгострокових цілей, принципів, інституційних рішень та інструментів державної політики, спрямованих, з одного боку, на створення умов для добровільного повернення і сталої реінтеграції українців, а з другого – на збереження, розвиток та транскордонне залучення потенціалу осіб, які

[324] Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32001L0055
[325] Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022D0382
[326] Council Recommendation of 16 September 2025 on a coordinated approach to the transition out of temporary protection for displaced persons from Ukraine. Official Journal of the European Union. C/2025/5129. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/C/2025/5129/oj/eng
[327] Council of the European Union. EU Countries Agree to Extend Temporary Protection for Those Fleeing Ukraine until March 2028. 15 July 2026. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2026/07/15/eu-countries-agree-to-extend-temporary-protection-for-those-fleeing-ukraine-until-march-2028/
[328] Commission Recommendation (EU) 2022/554 of 5 April 2022 on the recognition of qualifications for people fleeing Russia's invasion of Ukraine. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2022/554/oj/eng

тимчасово або постійно перебувають за межами України, із забезпеченням гнучкого переходу між міграційними траєкторіями. Вона обєднує декілька стратегічних контурів (траєкторій) (табл. 1.17).

Таблиця 1.17. Концептуальна модель дуальної стратегії циркулярного відновлення людського потенціалу Уераїни

Стратегічний контур (траєкторія)	**Ключові механізми**	**Основні суб'єкти**	**Очікуваний результат**
Територіальне відновлення: стале повернення	Підготовка повернення; житло; працевлаштування; визнання кваліфікацій; освіта дітей; реабілітація; інтеграція в громаду	Органи влади України, громади, служби зайнятості, заклади освіти, роботодавці, міжнародні організації	Економічна самодостатність, соціальна стабільність, психосоціальне благополуччя, відсутність вимушеної реміграції
Сполучна траєкторія: циркулярна мобільність	Переносимість прав; дистанційна та гібридна зайнятість; короткострокові місії; освітні й професійні обміни	Україна, ЄС і держави-члени, роботодавці, професійні мережі, заклади освіти й науки	Гнучке поєднання діяльності у декількох країнах без втрати прав і компетентностей
Транснаціональне відновлення: залучення без постійного повернення	Інвестиції; підприємництво; трансфер знань; наставництво; спільні проєкти; участь у розвитку громад та політики	Українці за кордоном, діаспорні та професійні організації, бізнес, університети, громади, органи влади	Системний внесок людського, фінансового та соціального капіталу у розвиток України

Джерело: власна розробка автора.

Контур територіального відновлення охоплює підготовку до повернення, безпечне і добровільне прибуття, економічну, соціальну, професійну, освітню та психосоціальну реінтеграцію, а також закріплення її результатів. Підготовка має починатися до фізичного повернення і включати достовірну інформацію про безпеку, житло та послуги, співставлення компетентностей із потребами ринку праці, попереднє визнання результатів навчання, планування освіти дітей і контакт із громадою. Після повернення потрібен комплексний, а не фрагментарний супровід на індивідуальному, громадському й структурному рівнях[329].

Контур транснаціонального відновлення охоплює осіб, які залишаються за кордоном, відкладають рішення або поєднують декілька місць проживання. Його змістом є дистанційна зайнятість, інвестиції, підприємництво, трансфер знань і технологій, професійне наставництво, спільні науково-освітні проєкти, короткострокові експертні місії, підтримка громад і громадянська участь. Такий

[329] International Organization for Migration. Reintegration Handbook: Practical Guidance on the Design, Implementation and Monitoring of Reintegration Assistance. Geneva: IOM, 2019. URL: https://publications.iom.int/books/reintegration-handbook-practical-guidance-design-implementation-and-monitoring-reintegration

контур не замінює політику повернення, а зменшує втрати в ситуаціях, коли постійне повернення є неможливим або не відповідає вибору людини.

Практично стратегія охоплює три траєкторії: стале повернення; циркулярну мобільність; довгострокове проживання за кордоном із транскордонним залученням. Вони не мають нормативної ієрархії, хоча постійне повернення створює найбільший прямий демографічний ефект. Оцінювати кожну траєкторію необхідно за критеріями збереження, розвитку, переносимості й повторного залучення потенціалу.

Концептуальна модель дуальної стратегії циркулярного відновлення людського потенціалу України передбачає п'ять функціональних підсистем:

- *інформаційно-аналітична* має забезпечувати регулярні дані не лише про статус і місце перебування, а й про компетентності, професійний досвід, наміри, освітні траєкторії та бажані форми участі. Доцільним є створення добровільної платформи компетентностей і можливостей, а не всеохопного контрольного реєстру. Людина повинна самостійно визначати обсяг даних і форми взаємодії, а використання інформації має відповідати вимогам приватності й конкретній меті;
- *збереження і розвитку потенціалу* включає доступ до якісної зайнятості, мовного і професійного навчання, освіти дітей, охорони здоров'я, реабілітації та психосоціальної підтримки. Інтеграція у державі перебування має розглядатися як середовище збереження спроможності, а не як протилежність поверненню. Водночас програми розвитку навичок доцільно узгоджувати з потребами секторів відновлення України – будівництва, енергетики, інженерії, охорони здоров'я, освіти, цифрової та зеленої трансформації[330], [331].
- *підготовки повернення і реінтеграції* має забезпечувати персоналізовану траєкторію, яка поєднує житло, роботу або підприємництво, освіту, здоров'я, соціальний захист і включення до громади. Одиницею планування повинна бути не лише окрема особа, а сім'я, оскільки міграційне рішення залежить від зайнятості партнерів, освіти дітей, доглядових обов'язків і можливості возз'єднання. Результативність необхідно оцінювати через 6, 12, 24 та 36 місяців після повернення, а не в момент перетину кордону;
- *транскордонного залучення* повинна переводити взаємодію з українцями за кордоном із площини символічних заходів до професійних та економічних механізмів. Необхідними є прозорі умови інвестування, цифрові платформи проєктів, професійні мережі, програми наставництва, короткострокових місій, дистанційного викладання і досліджень, механізми участі вихідців із громад у місцевому розвитку. Участь має

[330] Про схвалення Стратегії зайнятості населення України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2026–2028 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 січ. 2026 р. № 92-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/92-2026-%D1%80

[331] OECD. Strengthening the Human Capital of Forcibly Displaced Persons in and from Ukraine: Background Note for the Ukraine Recovery Conference 2024. Paris: OECD Publishing, 2024. DOI: https://doi.org/10.1787/9afedf7c-en

створювати цінність і для людини, а не ґрунтуватися виключно на моральному обов'язку;

- *координаційно-оціночна* має поєднати демографічну, міграційну, соціальну, освітню, економічну, регіональну й зовнішню політику. Національний координатор повинен забезпечувати спільні цілі, індикатори, фінансування, обмін даними та оцінювання. Стратегія демографічного розвитку і план її реалізації вже передбачають створення умов для добровільного повернення, зменшення відтоку та взаємодію з українцями за кордоном[332], [333]; однак ці заходи мають бути функціонально узгоджені зі стратегіями зайнятості та внутрішнього переміщення[334], [335].

Реалізація концептуальної моделі дуальної стратегії циркулярного відновлення людського потенціалу України відбувається на п'яти рівнях:

- індивідуально-сімейний – формування персональної траєкторії;
- громади – забезпечення житлом, зайнятістю, освітою, медичними й соціальними послугами, а також сприяння суспільному прийняттю;
- регіональний – прогнозування кадрових потреб, реалізація міжмуніципальних рішень і розвиток мережі спеціалізованих послуг;
- національний – формування правових рамок, забезпечення фінансування, розвиток цифрової інфраструктури та координація відповідних політик;
- міждержавний – забезпечення сумісності статусів, кваліфікацій і соціальних прав, а також трудової та освітньої мобільності між Україною та ЄС.

Гармонізація з підходами ЄС у межах дуальної стратегії не означає механічного копіювання. Йдеться про сумісність рішень щодо правового статусу, доступу до праці, освіти і соціального захисту, визнання кваліфікацій, перенесення прав, інформаційного супроводу, добровільного повернення та циркулярної мобільності. Нескоординований вихід із тимчасового захисту може посилити вторинну мобільність усередині ЄС і створити нерівний тиск на українську систему реінтеграції. Тому перехід повинен ґрунтуватися на координації, передбаченій Рекомендацією Ради ЄС 2025 року[336].

Дуальна стратегія циркулярного відновлення людського потенціалу України має ґрунтуватися на людиноцентричності, добровільності, безпеці й гідності, недихотомічності міграційних траєкторій, переносимості результатів, гнучкості,

---

[332] Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 верес. 2024 р. № 922-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/922-2024-%D1%80

[333] Про затвердження плану заходів з реалізації у 2024–2027 роках Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 листоп. 2024 р. № 1091-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1091-2024-%D1%80

[334] Про схвалення Стратегії зайнятості населення України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2026–2028 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 січ. 2026 р. № 92-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/92-2026-%D1%80

[335] Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2026–2028 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 черв. 2026 р. № 598-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/598-2026-%D1%80

[336] Council Recommendation of 16 September 2025 on a coordinated approach to the transition out of temporary protection for displaced persons from Ukraine. Official Journal of the European Union. C/2025/5129. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/C/2025/5129/oj/eng

диференційованості, взаємній корисності, багаторівневому управлінні та доказовості. Інтерес України у відновленні населення і робочої сили не може реалізовуватися шляхом обмеження прав українців у державах перебування. Так само транскордонне залучення не повинно використовуватися як виправдання відсутності належних умов для повернення.

До ключових інструментів реалізації дуальної стратегії циркулярного відновлення людського потенціалу України належать:

- єдина цифрова точка доступу до інформації про повернення, зайнятість, житло, освіту і можливості участі;
- добровільна платформа компетентностей;
- цифрове портфоліо кваліфікацій і професійного досвіду;
- попереднє визнання результатів навчання;
- персональний план повернення і реінтеграції;
- житлові та релокаційні пакети;
- гранти для поворотного і транскордонного підприємництва;
- програми професійних місій та наставництва;
- муніципальні програми взаємодії з вихідцями з громад;
- механізми перенесення соціальних і пенсійних прав;
- незалежний захист прав учасників програм.

Під час оцінювання реалізації дуальної стратегії циркулярного відновлення людського потенціалу України повинна використовуватися система індикаторів: частка осіб, зайнятих відповідно до кваліфікації; кількість і частка визнаних кваліфікацій; економічна самодостатність і житлова забезпеченість після повернення; сталість проживання через 12, 24 і 36 місяців; частота повторного вимушеного виїзду; участь у професійних, наукових та освітніх мережах України; кількість і якість транскордонних проєктів; обсяг інвестицій і підприємницьких ініціатив; рівень задоволеності людини результатами обраної траєкторії.

Основними ризиками реалізації дуальної стратегії циркулярного відновлення людського потенціалу України є: прихований примус до повернення через скорочення прав; підміна умов для повернення символічним транскордонним залученням; концентрація програм лише на висококваліфікованих групах; нерівна спроможність громад; порушення приватності; невизнання результатів навчання і трудового досвіду; залежність програм від несталого зовнішнього фінансування. Запобігання цим ризикам потребує чітких правозахисних гарантій, прозорої відповідальності, незалежного моніторингу та регулярного коригування політики.

Проведені дослідження дозволили встановити такі висновки. Вимушена зовнішня міграція та внутрішнє переміщення спричинили не лише кількісне скорочення населення, а й системну трансформацію людського потенціалу України.

Найбільш небезпечним наслідком є не сам факт перебування людини за межами держави, а втрата або послаблення зв'язку між її особистим, освітнім і професійним розвитком та можливостями участі у відновленні України. Демографічні, соціально-економічні, освітні, професійно-кваліфікаційні й інституційні ризики взаємно посилюються і формують каскадну віддаленість людини від українського суспільства та економіки.

Циркулярне відновлення людського потенціалу запропоновано розуміти як безперервний людиноцентричний процес збереження, розвитку, переміщення, передавання та повторного залучення знань, компетентностей, здоров'я, професійного досвіду, соціальних зв'язків і ресурсів українців. Його визначальною ознакою є не повторюваність перетинів кордону, а замикання циклу між розвитком людини та створенням цінності для України. Циркулярне відновлення може реалізовуватися через сталу реінтеграцію, циркулярну мобільність або транскордонну участь без постійного повернення.

Запропонована система критеріїв дозволяє оцінювати процес за збереженням, розвитком і переносимістю потенціалу, дієвістю зв'язку з Україною, фактичним повторним залученням, сталістю реінтеграції, добровільністю, гнучкістю, взаємною корисністю та інституційним забезпеченням. Ці критерії змінюють фокус політики: від обліку статусів і переміщень до оцінювання якості та результативності життєвих траєкторій.

Дуальна стратегія поєднує територіальний контур добровільного повернення і сталої реінтеграції з транснаціональним контуром залучення потенціалу українців за кордоном. Циркулярна мобільність виконує сполучну функцію між ними. Стратегія не протиставляє інтеграцію у державах ЄС інтересам України. Якісна освіта, зайнятість і соціальний захист зберігають потенціал людини, а сумісні інституційні механізми дозволяють використовувати його після повернення або у транскордонній взаємодії.

Практична реалізація потребує єдиної інформаційно-аналітичної основи, переносимості кваліфікацій і прав, підготовки повернення до перетину кордону, персоналізованої реінтеграції, професійних та інвестиційних каналів транскордонної участі, спроможних громад і постійної координації між Україною, ЄС та державами-членами. Стратегічний успіх має визначатися здатністю України не лише повернути населення, а зберегти зв'язок зі своїми громадянами, не допустити деградації їхніх можливостей і перетворити міграційний досвід на чинник людського, економічного та інституційного відновлення.

РОЗДІЛ 2
НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ З ПРАВОМ ЄС

2.1. Європейська міграційна політика: між інтуїтивними безпековими очікуваннями та конвенційними гарантіями

Туляков Вячеслав Олексійович
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права, Національний університет «Одеська юридична академія», суддя ad hoc Європейського суду з прав людини, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України
ORCID: 0000-0002-2716-7244

Вступ: міграція, війна і конвенційна архітектура[337]. У сучасній Європі міграційна політика дедалі більше перетинається з правом прав людини та безпековими режимами: кордони перетворюються на фільтри ризиків, шукачі притулку на потенційні загрози, а суди на небажаних «обмежувачів» свободи дій урядів[338]. Для України, яка веде оборонну війну, переживає масштабну вимушену міграцію та одночасно інтегрується до ЄС, ця напруга не є теоретичною: від того, яку модель європейського правопорядку вона «імпортує», залежить не лише ефективність контролю кордонів, а й стійкість гарантій прав людини в умовах воєнної та постконфліктної трансформації.

У цей, уже цілком інституціоналізований, контекст вписується і новий Пакт ЄС про міграцію та притулок, основні регламенти якого починають застосовуватися з 12 червня 2026 року[339]. Формально він пропонує перехід від ad hoc-рішень до уніфікованого режиму управління міграцією: спільні процедури на зовнішньому кордоні, спрощення і прискорення розгляду клопотань про притулок, а також механізм «щорічного циклу управління міграцією», покликаний забезпечити ex ante оцінку

[1] У підготовці цього рукопису було використано інструменти штучного інтелекту (системи автоматизованої обробки тексту та пошуку інформації Perplexity) виключно як допоміжний засіб для формулювання і редагування тексту. Усі змістовні висновки, інтерпретації джерел, добір літератури, а також остаточні формулювання належать автору, який несе повну відповідальність за точність наведених фактів і коректність посилань. Застосовані інструменти ШІ не використовувалися для генерації емпіричних даних, фабрикації джерел чи підміни наукового аналізу

[338] Council of Europe. Migration Committee – *Statement at the Informal Ministerial Conference*, 10–12 December 2025. URL: https://rm.coe.int/mig-com-statement-informal-ministerial-conference-10-12-2025-en/48802a1279

[339] European Commission. Implementing the Pact on Migration and Asylum. Home Affairs, 2025.

ризиків і потреб у прийомі[340]. На рівні політичних сигналів Пакт презентується як доказ того, що «Європа контролює ситуацію»: Європейська комісія та Frontex фіксують суттєве зниження кількості нерегулярних перетинів кордону у 2024–2025 роках (приблизно на третину у 2024-му й близько чверті в перші одинадцять місяців 2025-го), що пов'язується з посиленням зовнішнього виміру міграційної політики та співпрацею з третіми країнами[341].

Водночас саме тут найбільш чітко проявляється амбівалентність інтуїтивних безпекових очікувань сучасних європейських мовновладців. Зменшення кількості зафіксованих «незаконних перетинів» не обов'язково означає поліпшення доступу до міжнародного захисту або більш збалансоване дотримання фундаментальних прав; воно так само може бути наслідком аутсорсингу контролю, зміни маршрутів, латентності статистики, різних практик повернень. Фокус на процентах і кривих спадання створює комфортну політичну оптику, в якій «криза» видається контрольованою, але нічого не каже про те, якою ціною досягається ця «стабілізація» для тих, хто залишається за межами процедур або зіштовхується з прискореними поверненнями[342].

У цьому контексті особливої ваги набуває аналіз двох ліній прецедентного права: практики ЄСПЛ щодо колективних видворень та «гарячих повернень» (насамперед N.D. and N.T. v. Spain), а також практики Суду ЄС щодо криміналізації «сприяння незаконній міграції» (справа C-460/23 Kinsa). Обидва кейси, які будуть розглянуті далі, демонструють, як конвенційна та хартійна архітектура реагують на безпекові очікування: або через розмивання абсолютів (стаття 3, стаття 4 Протоколу № 4), або через посилення правозахисних запобіжників (статті 7, 18, 24, 52(1) Хартії ЄС)[343].

Проблема: превентивна інженерія, колективна відповідальність і безпекові очікування. У контексті міграційної політики під «безпековими очікуваннями» розуміються інтуїтивні, часто емоційно забарвлені уявлення суспільства і політичного істеблішменту про те, що держава має насамперед забезпечити захист від «зовнішніх загроз», навіть якщо це вимагає обмеження індивідуальних чи колективних прав. Ці очікування формуються під впливом медійних наративів, популістської риторики,

[340] European Commission. Commission launches first Annual Migration Management Cycle under the Pact on Migration and Asylum. IP/25/2655, 23 November 2025. URL: https://openrijk.nl/en/europa/europese-commissie/artikel/ip-25-2655/commission-launches-first-annual-migration-management-cycle-under-the-pact-on-migration-and-asylum

[341] New Pact on Migration and Asylum. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/New_Pact_on_Migration_and_Asylum; European Parliamentary Research Service. The EU's migration policies – An overview of developments in 2025. URL: https://epthinktank.eu/2025/12/26/the-eus-migration-policies-an-overview-of-developments-in-2025/

[342] European Parliamentary Research Service. The EU's migration policies – An overview of developments in 2025. URL: https://epthinktank.eu/2025/12/26/the-eus-migration-policies-an-overview-of-developments-in-2025/

[343] Council of Europe. Protocol No. 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 16.IX.1963; European Union. Charter of Fundamental Rights of the European Union (2012/C 326/02), OJ C 326, 26.10.2012.

історичної пам’яті про кризи та реальних чи уявних ризиків (терористичні атаки, неконтрольовані міграційні потоки, гібридні операції). Критично важливим є те, що безпекові очікування зазвичай виражаються через вимоги «жорсткості», «контролю», «закриття кордонів», а не через раціональний баланс між ефективністю захисту та дотриманням фундаментальних прав.

Постановка проблеми полягає у визначенні меж зловживання владою у балансі між індивідуальною провиною, стигматами статусу та колективною відповідальністю, що набуває дедалі більшої ваги у зв'язку з транснаціоналізацією злочинності, цифровими формами управління та воєнними викликами. З одного боку сучасних умовах корпоративні структури, транснаціональні об'єднання, політичні або військово-промислові комплекси діють як автономні актори, здатні координувати масові порушення прав людини або фінансувати злочинну діяльність, залишаючись формально поза межами кримінального переслідування. Це породжує доктринальну суперечність між класичною концепцією особистої вини, заснованої на психічному ставленні індивіда до діяння, і функціональною моделлю організаційної відповідальності, що враховує роль колективного управління, корпоративних рішень і дефіциту контролю.

В цьому особлива роль належить чужинцям, що сягають на усталений стиль життя європейських виборців. Чи можна контролювати мігрантв, зловживаючи потребами національної, соціальної та індивідуальної безпеки?

У міграційному контексті це призводить до легітимації практик, які формально суперечать абсолютним гарантіям заборони катування (стаття 3 ЄКПЛ), принципу non-refoulement, праву на справедливий розгляд справи та правам дитини, але політично виправдовуються як «необхідні для безпеки»[344]. Саме через це судова система стає останнім бар’єром, який має врівноважити інтуїтивні безпекові очікування суспільства з правовою визначеністю і захистом прав кожної окремої людини.

Зростання впливу штучного інтелекту, цифрових платформ і алгоритмічного менеджменту також розмиває традиційні кордони кримінально-правової суб'єктності, ускладнюючи встановлення причинного зв'язку між людським умислом та автоматизованими процесами. У воєнному контексті ця проблема посилюється участю корпорацій, які використовують рабський труд chain supply у воєнно-технічному забезпеченні, інформаційних операціях і схемах фінансування конфліктів, де колективне рішення здатне мати наслідки, співмірні зі злочинами міжнародного

[344] Addo M.K., Grief N. Does Article 3 of the European Convention on Human Rights Enshrine an Absolute Right? // European Journal of International Law. 1998. Vol. 9. No. 3. P. 510–524. DOI: 10.1093/ejil/9.3.51

характеру[345]. Тому визначення обсягу кримінальної відповідальності мігрантів як колективних суб'єктів потребує переосмислення меж вини, співучасті та контролю, а також узгодження національних підходів із міжнародними стандартами відповідальності й принципом верховенства права.

Досвід XX століття показує, що відхід від принципу індивідуальної кримінальної відповідальності та перехід до логіки колективних санкцій майже завжди супроводжувався риторикою безпеки, запобігання ризикам, захисту «суспільного інтересу». У дослідженні, присвяченому еволюції системи «превентивної інженерії», показано, як статус, походження, місце проживання та передбачувана нелояльність перетворювалися на самодостатні підстави для депортацій, спецпоселень та інших форм колективних репресій, а територіальні й сімейні виселення фактично замінювали собою індивідуалізовану кримінальну відповідальність.Повоєнний розвиток міжнародного права (Женевські конвенції 1949 р.,Римський статут МКС, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права) був прямою реакцією на ці практики: принцип суворо індивідуальної відповідальності та заборона колективних покарань, депортацій і колективних висилок без індивідуальної оцінки ризику стали структурними опорами нового правопорядку[346].

У цьому сенсі будь-які спроби «контекстуалізувати» абсолютні заборони (передусім статтю 3 ЄКПЛ) під гаслами міграційних чи інших безпекових викликів мають розглядатися не як технічні, а як конститутивні, які, на жаль, більш засновані на остраху, ніж на раціональній моделі[347].

Сучасні Європейські інтуїтивні безпекові очікування (страх перед тероризмом, організованою злочинністю, «інструменталізованою міграцією», генеровані війною та зловживаннями владою на міжатлантичному рівні) формують потужний політичний тиск на законодавця, виконавчу владу та суди[348]. Від країн Європи та міжнародних судів вимагають «жорсткості»[349]: спрощення депортацій іноземних злочинців, легітимації «гарячих повернень», розширення складів злочинів, пов'язаних зі

[345] Tuliakov V. O. Shadows of secrecy: unveiling the enigma of Wagner Group *IE University publishing*. 2025. P. 7. URL: https://iepublishing.ie.edu/iep_en/shadows-of-secrecy-unveiling-the-enigma-of-wagner-group

[346] Туляков В. О. Відповідальність колективних суб'єктів у кримінальному праві в контексті розвитку *Право України* : юрид. журн. 2025. № 11. С. 129-151. URL: DOI: 10.33498/louu-2025-11-129

[347] Mavronicola N. What Is an 'Absolute Right'? Deciphering Absoluteness in the Context of Article 3 of the European Convention on Human Rights // Human Rights Law Review. 2012. Vol. 12. No. 4. P. 723–758. DOI: 10.1093/hrlr/ngs026

[348] Finnish Government. *Migration and human rights discussed at the Council of Europe*. URL: https://valtioneuvosto.fi/en/-/migration-and-human-rights-discussed-at-the-council-of-europe

[349] Council of Europe, Steering Committee for Human Rights (CDDH). Possible issues for inclusion in a draft political declaration on the ECHR and migration (elements for the Chişinău Declaration). URL: https://rm.coe.int/steering-committee-of-human-rights-cddh-pts-draft-study/48802914f1

«сприянням незаконній міграції»[350], обмеження доступу до процедур притулку[351].

До методології питання. Теоретичний бекграунд безпекових зловживань та стигматизації мігрантів відомий. Одним із ключових, але водночас найменш осмислених феноменів сучасного права є його інтуїтивна форма. Йдеться не про доктрину, не про правову політику і навіть не про ідеологію, а про дораціональне, емоційно забарвлене відчуття допустимого й недопустимого, яке формується в суспільстві раніше й глибше за будь-який закон. Інтуїтивне право виникає там, де правова норма перестає бути внутрішньо переживаною, але при цьому не зникає потреба в моральній орієнтації. Вакуум заповнюється почуттям. Це не індивідуальне почуття, а соціально сконструйоване, медійно підсилене й політично спрямоване колективне відчуття «правильного» і «неправильного».

На відміну від класичної правової норми, яка вимагає раціонального обґрунтування, процедурної легітимації та логічної послідовності, інтуїтивне право апелює до безпосередньої очевидності. «Я так відчуваю» підміняє «я так обґрунтовано вважаю». «Це очевидно» замінює «це доведено». «Усі знають» витісняє «встановлено в судовому порядку».

Ця дораціональність не означає примітивності. Навпаки, інтуїтивне право може бути надзвичайно складно організованим, використовувати витончені риторичні стратегії, спиратися на розгалужену медійну інфраструктуру. Проте, у своїй основі воно залишається афективним, бо воно впливає не на розум, а на емоції.

Філософськи інтуїтивне право є регресією від норми до афекту. Це повернення до доправового стану, в якому конфлікти розв'язувалися не через раціональні процедури, а через безпосереднє вираження колективних емоцій: гніву, страху, жаги помсти. Цей регрес маскується під моральний прогрес як повернення до «справжніх цінностей», «народного відчуття справедливості», «природного права».

Саме тут «ліве» остаточно виявляє себе як неправо: не як система аргументів, а як система реакцій. Політична позиція визначається не раціональним вибором на основі аналізу, а емоційною ідентифікацією з певною групою, лідером або наративом. З погляду антикримінальної політики інтуїтивне неправо є особливо небезпечним, оскільки воно легітимує кримінально-правові рішення ще до їх формалізації. Покарання починає здаватися справедливим не тому, що дотримано принципів вини, співмірності та індивідуалізації, а тому, що «інакше не можна», «так відчуває суспільство», «це очевидно».

У такому режимі Європейське кримінальне та міграційне право може перестати

[350] Hughes K. Immigration and Proposals to Amend Article 8 ECHR // UK Constitutional Law Blog. 18 November 2025. URL: https://ukconstitutionallaw.org/2025/11/19/kirsty-hughes-immigration-and-proposals-to-amend-article-8-echr

[351]Tuliakov V. O., Stepanenko O. V. Jurisdictional Tensions: Divergent Judicial Approaches to Conflicts between UNCLOS and National Public Law Policies ' *Lex Portus*. 2025. 11(2). P. 7–24. URL: https://doi.org/10.62821/lp11201

бути раціональним механізмом обмеження насильства і перетворюється на канал його емоційного вивільнення. Покарання слугує не відновленню справедливості чи превенції злочинів, а задоволенню колективної жаги відплати, вираженню морального обурення, демонстрації сили. Емоційна легітимація проявляється в характерній риториці: «суспільство вимагає», «люди обурені», «далі терпіти не можна». Такі формулювання подають емоційні реакції як легітимну підставу для кримінально-правових рішень. Закон має слідувати за почуттям, а не почуття підкорятися закону[352].

Особливо яскраво це проявляється у медійно резонансних справах. Коли злочин викликає широкий суспільний резонанс, виникає тиск на правоохоронні органи та суди: від них очікують не просто застосування закону, а задоволення колективної вимоги відплати. Процесуальні гарантії, презумпція невинуватості, принцип співмірності покарання можуть бути принесені в жертву необхідності «заспокоїти громадську думку»[353].

Так формується замкнене коло. Медіа роздмухують емоції, емоції створюють тиск на правоохоронні органи, ті вдаються до процесуальних порушень і надмірної жорсткості, що подається медіа як «тріумф справедливості», ще більше легітимуючи емоційний підхід до кримінальної політики.

Результат, - популістська кримінальначи миграційна політика, у якій рішення ухвалюються не на основі кримінологічних досліджень і правових принципів, а з міркувань демонстрації «жорсткості», «рішучості», «турботи про жертв»[354]. Ефективність таких заходів не має значення, важливий символічний ефект.

Деліктологія в умовах домінування моделі сприйняття інтуїтивного права стикається з парадоксом: джерелом девіації стає не відхилення від норми, а невідповідність колективному почуттю. Девіантом оголошується не той, хто порушує закон, а той, хто не поділяє «правильних» емоцій скорботи, ненависті, вдячності, захоплення чи обурення. Так формується нова кримінологічна категорія "емоційна девіація", яка не піддається правовій верифікації, але активно використовується в репресивній практиці. Особа може не вчинити жодного протиправного діяння, проте якщо вона належить до певної групи, одягає не те, молиться не там, висловила «неправильні» емоції або не висловила «правильні», вона стає підозрілою, маргіналізується, може зазнати переслідування.

---

[352] Canestrini N. Do Fundamental Rights Protect "the Wrong People"? How the 10 December Declaration Risks Undermining International Cooperation // LinkedIn. 26.12.2025. URL: https://www.linkedin.com/pulse/do-fundamental-rights-protect-wrong-people-how-10-risks-canestrini-axjqf

[353] ECHR, CASE OF VYACHESLAVOVA AND OTHERS v. UKRAINE 39553/16 52632/16 53467… 13/03/2025 – URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-242505

[354] Kirsty Hughes:Immigration and proposals to amend Article 8 ECHR - UKCLA November 19, 2025 Human Rights Act 1998 – URL: https://ukconstitutionallaw.org/2025/11/19/kirsty-hughes-immigration-and-proposals-to-amend-article-8-echr/

Приклади емоційної девіації різноманітні: недостатня скорбота за загиблими у національній трагедії; відсутність захоплення досягненнями влади; сумнів в «очевидній» винуватості обвинуваченого у резонансній справі; співчуття до тих, кого оголошено ворогами; критична дистанція там, де вимагається солідарність, відверта підозрілість до чужинців, маргіналів, та й, звісно, - мігрантів…

Особлива небезпека емоційної девіації полягає в тому, що її неможливо уникнути шляхом простого дотримання закону. Закон установлює межі поведінки, але не приписує почуттів. Інтуїтивне неправо вимагає не лише законослухняності, а й емоційної лояльності. Недостатньо не порушувати закон, - потрібно «правильно» відчувати.

Це створює тотальну невизначеність. Правова норма може бути сформульована чітко, але емоційні вимоги завжди розмиті й мінливі. Те, що вчора було прийнятним виявом почуттів, сьогодні може бути оголошене недостатнім або недоречним. Людина змушена постійно калібрувати свої публічні емоції, вгадуючи, яке саме почуття наразі вважається «правильним».

Більше того, емоційна девіація не потребує доказів у традиційному сенсі. Достатньо суб'єктивного враження, що людинає не такою, «не так» відреагувала, висловилася «не з тією» інтонацією, виявила «недостатню» солідарність. Це відкриває простір для довільних обвинувачень і маніпуляцій.

Жертва емоційного впливу більше не визначається через факт завданої шкоди, а через відповідність образу страждання, визнаному політично значущим. Виникає ієрархія жертв, у межах якої одні страждання інституційно підсилюються, а інші знецінюються або взагалі виключаються з поля співчуття (наші та не наші).

Ця ієрархія не ґрунтується на об'єктивних віктимологічних критеріях тяжкості шкоди, ступені вразливості, потребі в захисті. Вона визначається політичною доцільністю та медійною кон'юнктурою. Одні жертви - пересічні громадяни - стають символами, навколо яких мобілізується суспільна увага, ухвалюються закони, змінюється політика. Інші (чужинці) залишаються небаченими: їхні страждання не визнаються, їхні потреби ігноруються.

Критерії «правильної жертви» в умовах інтуїтивного неправа включають відповідність домінантному наративу, медійну привабливість, політичну корисність та емоційну мобілізаційну силу.

Жертви, які не відповідають цим критеріям, можуть зазнати вторинної віктимізації особливого типу: їх не лише ігнорують, а й звинувачують у «неправильності» їхнього страждання[355].

[355]ECHR, *CASE OF VYACHESLAVOVA AND OTHERS v. UKRAINE* 39553/16 52632/16 53467… 13/03/2025 – URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-242505

У 2018 році італійський суд зобов'язав чоловіка, винного у вбивстві своєї колишньої співмешканки, виплатити компенсацію членам сім'ї жертви. Оскільки виконавець вбивства виявився неплатоспроможним, італійська держава виплатила компенсацію в меншому розмірі, ніж передбачалося спочатку, лише дітям жертви та її чоловікові, з яким вона розлучилася кілька років тому. Батьки, сестра та діти жертви звернулися до районного суду Венеції (Італія) з позовом про виплату «справедливої та належної» компенсації, яка б враховувала шкоду, завдану їм внаслідок вбивства. У цьому контексті італійський суд запитав Суд ЄС, чи відповідає національне законодавство, яке автоматично виключає виплату компенсації певним членам сім'ї жертви насильницького умисного злочину у разі смерті цієї особи внаслідок вбивства, Директиві ЄС про компенсацію жертвам злочинів?

7 листопада 2024 року у своєму рішенні Суд ЄС зазначив, що ця Директива[356] вимагає від держав-членів створити національну схему компенсації, здатну охопити не тільки осіб, які самі стали жертвами насильницького умисного злочину, як прямих потерпілих, але і їх близьких родичів, якщо ці члени сім'ї опосередковано страждають від наслідків цього злочину, як непрямі потерпілі.

Крім того, Суд повторив, що ця директива покладає на кожну державу-члена обов'язок створити схему компенсації жертвам насильницьких умисних злочинів, яка гарантує справедливу і відповідну компенсацію. Хоча держави-члени мають певну свободу дій у цьому питанні, вони не можуть обмежуватися суто символічною або явно недостатньою компенсацією з огляду на серйозність наслідків вчиненого злочину для цих жертв.

Відшкодування має адекватно компенсувати страждання, яких зазнали ці жертви, щоб сприяти відшкодуванню завданої їм матеріальної та моральної шкоди.

Крім того, якщо відповідна національна система передбачає компенсацію за фіксованою ставкою, шкала компенсації повинна бути достатньо детальною, щоб уникнути можливості того, що компенсація, передбачена за певний вид насильства, виявиться явно недостатньою.

Таким чином, Суд ЄС постановив, що національна система, яка автоматично виключає певних членів сім'ї з права на будь-яку компенсацію виключно через наявність інших членів сім'ї, не беручи до уваги інші міркування (такі як, зокрема, матеріальні наслідки для цих членів сім'ї вбивства відповідної особи або той факт, що вони перебували на утриманні загиблої особи або проживали разом з нею), не може

[356] Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA, OJ L 315, 14.11.2012, p. 57–73.

призвести до «справедливої та належної» компенсації.[357]

Про контекст невідповідності ст.1177 ЦК України діючим реаліям казати не будемо. А ще ж є система компенсації туристам, жертвам терористичних актів, жертвам тяжких насильницьких злочинів. Точніше, повинна була б бути.

Політична віктимологія сучасності у країнах Європи створює парадоксальну ситуацію: що більше говорять про захист жертв і нульову толерантність до насильства та зловживань владою, то вибірковішою стає ця турбота. Риторика захисту жертв перетворюється на інструмент політичної боротьби, де статус жертви є ресурсом, що розподіляється відповідно до логіки влади. Так, Іспанія у січні 2026 року ухвалила урядовий декрет про надзвичайну регуляризацію близько 500 000 осіб з неврегульованим статусом, значна частина яких вихідці з Латинської Америки; план передбачає надання тим, хто доведе проживання в Іспанії до кінця 2025 року та не має кримінального минулого, тимчасового дозволу на проживання з можливістю продовження, і став першою масовою легалізацією за два десятиліття, викликавши водночас запити Єврокомісії щодо його сумісності з нормами Шенгену й загальноєвропейською міграційною політикою[358]. З іншого боку, відносно українських мігрантів під Тимчасовим захистом існують певні перешкоди. Так, майже 200 000 українців кожний рік формально отримують пролонгацію свого статусу «без необхідності перереєстрації». Але відсутність нової легалізованої посвідки є перепоною перетину кордону, подальшого працевлаштування та ін… То з 4 березня кожного року українські мігранти в Іспанії повинні проходити доволі непросту процедуру перереєстрації, яка може тягнутися місяцями.

Особливу роль у функціонуванні інтуїтивного відношення до мігрантів відіграють медіа. Вони не стільки інформують, скільки калібрують інтуїцію. Через повторюваність образів, спрощення причинно-наслідкових зв'язків і моралізаторський тон створюється відчуття самоочевидності. У результаті суспільство починає «відчувати право», оминаючи право як таке.

Медіатизація інтуїції здійснюється через селективну увагу, спрощення, персоналізацію, моралізацію, емоційне насичення та створення інформаційних ехо-камер. Наслідком є формування «медійної інтуїції» стійкого, емоційно зарядженого відчуття правильного й неправильного, яке здається природним, але насправді є продуктом медійного конструювання.

Це і є момент остаточної підміни: закон стає вторинним щодо емоційного консенсусу. Не закон визначає справедливість, а колективне почуття, сформоване медіа.

---

[357] ECJ, *Case C-126/23* [Burdene] URL: https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/affair?sort=AFF_NUM-DESC&searchTerm=%22C-126%2F23%22

[358] BBC News. Spain plans to give half a million undocumented migrants legal status. 27 January 2026. Available at: https://www.bbc.com/news/articles/c62n6gw1dp9o.

Саме тому ми також маємо працювати з почуттями як із кримінологічним чинником.

Потрібна кримінологія емоцій - розуміння того, як колективні афекти продукують девіантність, легітимують насильство і підміняють правові норми.

Лише така кримінологія здатна запропонувати адекватні інструменти протидії інтуїтивно забарвленим зловживанням владою[359].

На жаль, у європейській практиці сьогодення ми відчуваємо зворотне.

Подивимось на концепт поводження із жертвами кримінальних правопорушень та зловживань владою.

З одного боку, все відповідає нормі. Європейський правовий простір формально демонструє найбільш розвинену систему захисту прав жертв злочинів, що втілена в трьох ключових документах: Директиві 2012/29/ЄС про встановлення мінімальних стандартів прав, підтримки та захисту жертв злочинності, Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec(2023)6 щодо прав жертв терористичних актів та Стратегії ЄС щодо прав жертв (2020-2025). На нормативному рівні ці документи створюють вражаючий за обсягом і деталізацією каркас віктимологічних гарантій, який охоплює право на інформацію, підтримку, захист, участь у провадженні, компенсацію та відновлювальне правосуддя. Проте саме аналіз цих документів і практики їхнього впровадження виявляє глибокий розрив між нормативною амбітністю та концептуальним розумінням віктимологічних процесів.

Директива 2012/29/ЄС, яка замінила Рамкове рішення 2001 року та стала найбільш комплексним загальноєвропейським документом у сфері прав жертв, побудована на логіці процесуальних гарантій і стандартизації сервісів. Вона встановлює право жертв на отримання інформації з моменту першого контакту з компетентними органами, на доступ до служб підтримки, на участь у кримінальному провадженні, на захист під час провадження, на компенсацію. Документ передбачає індивідуальну оцінку потреб жертв, особливий захист для вразливих категорій (дітей, жертв сексуального насильства, жертв торгівлі людьми) та навчання фахівців, які працюють з жертвами.

На перший погляд, це законодавство втілює всі основні принципи сучасної віктимології та має забезпечити комплексний підхід до захисту жертв. Однак критичний аналіз виявляє серйозні концептуальні обмеження. По-перше, Директива зосереджена майже виключно на жертвах у контексті кримінального провадження, розглядаючи їх переважно як учасників процесу, а не як носіїв автономних прав на відновлення та реінтеграцію незалежно від долі кримінальної чи адміністративної справи.

---

[359] Viacheslav Tuliakov Intuitive criminal law and Ultima Ratio - *ResearchGate* December 2024 URL: DOI:10.13140/RG.2.2.27606.36169; Tuliakov V. O. On intuitive dimensions of substantive criminal law. *Ukraine and EU: Toward Deep Cooperation in the Security Sector* : conference proceedings (Ostroh, 23-24 September 2025 p.). Ostroh, 2025. P. 50-53. URL: https://hdl.handle.net/11300/30857

Віктимізація редукується до юридичного статусу потерпілого, тоді як величезний масив латентної віктимізації, жертв, які не звертаються до правоохоронних органів, або жертв, чиї справи не доходять до суду, залишається поза межами цього нормативного захисту. Такий собі оксиморон фільми «Термінал» з Томом Хєнксом (відома парасолька ст 6 ЄКПЛ за Правилом Енгеля не спрацьовує відносно адміністративних процедур видворення мігрантів).

Директива не містить жодних положень про систематичний моніторинг рівня віктимізації в суспільстві, про виявлення латентних жертв, про превентивні стратегії зменшення ризиків віктимізації на соціальному рівні. По-друге, Директива оперує статичним розумінням жертви, ігнорує темпоральну динаміку віктимологічних процесів. Вона передбачає права жертв на різних етапах провадження, але не враховує той факт, що найбільш травматичні наслідки віктимізації часто проявляються через місяці або роки після завершення кримінальної справи. Відсутні положення про довгострокову підтримку жертв, про моніторинг відкладених ефектів віктимізації, про системне запобігання третинній віктимізації через соціальну ізоляцію, економічну дестабілізацію або психологічну травматизацію. Директива діє так, ніби віктимізація є одномоментною подією, що завершується з закриттям кримінального провадження, повністю ігноруючи сучасні віктимологічні концепції континууму віктимізації та кумулятивних ефектів.

По-третє, навіть найпрогресивніші положення Директиви про індивідуальну оцінку потреб жертв сформульовані в термінах стандартизованих процедур, а не справді індивідуалізованого підходу. Індивідуальна оцінка зводиться до заповнення формалізованих опитувальників і віднесення жертви до однієї з передбачених категорій вразливості, тоді як реальна індивідуалізація вимагала б розуміння унікальної віктимологічної траєкторії кожної жертви, специфічного контексту її віктимізації, індивідуальних ресурсів резилієнтності та бар'єрів до відновлення. Директива не передбачає механізмів, які б дозволяли системі адаптуватися до цієї унікальності, замість цього пропонуючи набір стандартизованих сервісів, які жертва може отримати за умови відповідності формальним критеріям.

Рекомендація CM/Rec(2023)6 щодо прав жертв[360], яка є новітнім документом Ради Європи в цій сфері, декларує ще більш амбітний підхід, включаючи визнання особливої вразливості жертв, їхнє право на гідність, визнання, пам'ять і правду, а також на довгострокову підтримку та компенсацію. Документ підкреслює необхідність координації між різними секторами (правоохоронними органами, медичними

[360] Recommendation CM/Rec(2023)6 of the Committee of Ministers to member States on measures to prevent and combat trafficking in human beings for the purpose of labour exploitation, 15 March 2023, Council of Europe, CM/Rec(2023)6, available at: https://rm.coe.int/recommendation-cm-rec-2023-6-of-the-committee-of-ministers-to-member-s/1680b4c36

службами, соціальним забезпеченням, психологічною підтримкою) та важливість участі самих жертв у формуванні політик. Це, безсумнівно, крок уперед порівняно з попередніми документами, оскільки Рекомендація визнає специфіку віктимізації, яка має як індивідуальний, так і колективний вимір, і може призводити до довгострокової травматизації цілих спільнот. Проте навіть цей документ демонструє фундаментальні концептуальні обмеження. По-перше, він створює штучну категоризацію жертв, тоді як сучасна віктимологія підкреслює, що травматичний вплив, потреби в підтримці та механізми відновлення можуть бути подібними для жертв різних видів насильства. Така категоризація ризикує створити ієрархію жертв, де одні визнаються більш "гідними" підтримки, ніж інші, що суперечить базовим принципам рівності та справедливості. По-друге, Рекомендація, як і Директива, зосереджені переважно на реактивних заходах підтримці після акту віктимізації, а не на превентивних стратегіях зменшення вразливості до терористичної віктимізації. Відсутній системний аналіз соціальних, політичних і психологічних чинників, які роблять певні групи або спільноти особливо вразливими до впливу тероризму.

По-третє, Рекомендація, попри декларування участі жертв у формуванні політик, не створює реальних механізмів забезпечення їхньої агентності. Участь жертв концептуалізується переважно як консультування або представлення їхніх інтересів через асоціації, а не як реальне співтворення політик на основі принципів позитивної віктимології. Жертви залишаються об'єктами політики, навіть коли їм надається право голосу, оскільки фінальні рішення приймаються без їхньої реальної участі в процесі прийняття рішень. Більше того, документ не передбачає механізмів підзвітності держав перед жертвами щодо ефективності впроваджуваних заходів, не містить індикаторів успішності, які б вимірювалися не кількістю створених сервісів, а реальним поліпшенням благополуччя жертв.

Стратегія ЄС щодо прав жертв (2020-2025)[361], яка покликана забезпечити імплементацію Директиви 2012/29/ЄС після практичного провалу реалізації її положень протягом 8 років, і підвищити рівень захисту жертв у всіх державах-членах, виявляє ще більш глибоку прірву між нормативними амбіціями та концептуальним розумінням.

Стратегія встановлює декілька пріоритетних напрямів: ефективна комунікація з жертвами та безпечне середовище для звернень; покращення підтримки та захисту найбільш вразливих жертв; полегшення доступу до компенсації; зміцнення співпраці та координації між усіма відповідними суб'єктами; зміцнення міжнародного виміру

[361] Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions — EU Strategy on victims' rights (2020–2025), COM(2020) 258 final, 24 June 2020. Available at: https://www.justice.gouv.fr/sites/default/files/migrations/portail/art_pix/Strategie_europeenne_2020_en.pdf

прав жертв. На рівні риторики ця стратегія демонструє комплексне розуміння проблематики та необхідність міжсекторальної координації. Однак детальний аналіз показує, що Стратегія оперує переважно в логіці адміністративних процедур і інституційної координації, а не в логіці трансформації соціальних умов, які породжують віктимізацію. Вона фокусується на покращенні функціонування існуючих систем підтримки, а не на фундаментальному переосмисленні підходу до віктимізації як соціального феномену. Стратегія не містить жодних положень про необхідність систематичного віктимологічного моніторингу на рівні ЄС, який би відстежував не лише кількість жертв, які звернулися за допомогою, а динаміку віктимізації в суспільстві, включаючи латентну віктимізацію, полівіктимізацію, вторинну та третинну віктимізацію. Відсутня концепція "віктимологічної обсерваторії" на європейському рівні, яка б акумулювала дані, проводила порівняльні дослідження та генерувала evidence-based рекомендації для політики.

Критично те, що всі три документи Директива, Рекомендація та Стратегія побудовані на імпліцитному припущенні, що ефективний захист жертв можливий через стандартизацію процедур і створення універсальних сервісів. Це фундаментально суперечить сучасному розумінню віктимологічних процесів як контекстуально специфічних, культурно обумовлених і індивідуально варіативних.

Європейський підхід ігнорує той факт, що віктимізація в постконфліктних суспільствах (як Україна чи Боснія), у суспільствах з високим рівнем соціальної нерівності (як деякі країни Південної Європи) або в суспільствах з сильними патріархальними традиціями має радикально різний характер і потребує радикально різних відповідей. Універсалізація стандартів призводить до того, що держави імплементують формальні процедури, які можуть бути цілком неефективними в їхньому специфічному контексті.

Більше того, всі три документи демонструють нерозуміння темпоральної динаміки віктимологічних процесів. Вони розглядають віктимізацію як дискретну подію, на яку система повинна відреагувати надання інформації, підтримки, доступу до правосуддя, тоді як реальна віктимізація є тривалим процесом з множинними фазами, де первинна травма може бути посилена вторинною віктимізацією з боку інституцій, соціальною стигматизацією, економічними втратами та психологічними наслідками, які проявляються через роки. Жоден з цих документів не передбачає механізмів довгострокового супроводу жертв, моніторингу їхнього благополуччя через 5-10 років після віктимізації, системного запобігання відкладеним ефектам травми.

Особливо проблемним є той факт, що європейські документи практично не інтегрують концепцію позитивної віктимології та агентності жертв. Навіть найпрогресивніші положення про участь жертв теж сформульовані в патерналістській

логіці: держава надає жертві можливість висловитися, отримати підтримку, бути почутою, але жертва залишається пасивним реципієнтом державних сервісів, а не активним агентом власного відновлення. Відсутні механізми, які б дозволяли жертвам самостійно визначати траєкторію відновлення, обирати форми підтримки, які відповідають їхнім індивідуальним потребам і культурному контексту, або брати участь у створенні інноваційних форм підтримки на основі власного досвіду.

Нарешті, найбільш критичною проблемою європейського віктимологічного стандарту є відсутність механізмів оцінки ефективності не в термінах кількості створених сервісів або проведених тренінгів, а в термінах реального впливу на благополуччя жертв. Жоден з аналізованих документів не передбачає обов'язкового збору даних про задоволеність жертв взаємодією з системою, про випадки вторинної віктимізації в процесі отримання підтримки, про довгострокові наслідки різних моделей підтримки для відновлення жертв.

У результаті створюється ситуація, за якої держави звітують про імплементацію Директиви через кількість створених центрів підтримки, проведених тренінгів для поліції та суддів, ухвалених національних стратегій, тоді як реальний рівень віктимізації, якість підтримки та ефективність відновлення залишаються невідомими.

Таким чином, європейський віктимологічний стандарт, попри свою нормативну амбітність і деталізацію, демонструє фундаментальні концептуальні обмеження, зумовлені нерозумінням базових віктимологічних процесів. Він створює адміністративну ілюзію комплексного захисту жертв через бюрократизацію та стандартизацію, тоді як реальна трансформація підходу до віктимізації вимагала б визнання її складності, контекстуальності, темпоральної динаміки та необхідності справжньої агентності жертв.

Європейська модель стала взірцем для імітації в державах-кандидатах, включаючи Україну, де формальна імплементація директив і рекомендацій відбувається без критичного осмислення їхніх обмежень і без адаптації до специфічного постконфліктного контексту, що призводить до подвоєння проблеми: не лише зберігається концептуальне нерозуміння віктимологічних процесів, а й додається ілюзія відповідності європейським стандартам, яка блокує пошук справді ефективних рішень.

Таким чином, сучасна антикримінальна та міграційна політика Європейських країн дедалі частіше спрямована на стабілізацію політичної тривожності, а не на зменшення реальної соціальної шкоди.

Проте найбільш критичною проблемою є не сама репресивність цієї політики, а її концептуальна основа: фундаментальне нерозуміння віктимологічних процесів, їхньої динаміки, темпоральної логіки та зв'язку зі злочинністю. Законодавці,

правозастосовувачі та значна частина академічної спільноти продовжують оперувати застарілими концепціями[362], ігноруючи сучасні досягнення віктимології, які демонструють складність, багатошаровість і нелінійність процесів віктимізації.

Європейський досвід демонструє ефективність символічного кримінально-адміністративного права в короткостроковій політичній перспективі, але водночас виявляє його обмеженість у сфері захисту прав мігрантів і зниження віктимізації від зловживань владою. У поєднанні з медійною риторикою про «зловживання правами» це створює атмосферу, в якій саме існування сильного судового контролю (ЄСПЛ, Суд ЄС, національні конституційні суди) починає сприйматися як загроза ефективності держави.

На цьому тлі практика ЄСПЛ щодо міграції[363], а також рішення Суду ЄС у справі Kinsa функціонують як індикатори стану європейської конвенційної архітектури: чи залишаються абсолютні заборони та сильні презумпції (статті 3 і 8 ЄКПЛ, статті 7, 18, 24 Хартії) незмінними «якорями» правопорядку, чи поступово підлаштовуються під запити безпекового електорату.

Справа N.D. and N.T. v. Spain: «гарячі повернення» і тінь колективних видворень

Справу N.D. and N.T. v. Spain часто називають переломним моментом у практиці ЄСПЛ щодо колективних видворень та «гарячих повернень» (hot returns) на зовнішніх кордонах ЄС. Двоє громадян з країн Субсахарської Африки разом із групою інших осіб перетнули прикордонні огорожі в Мелільї, були негайно затримані іспанськими правоохоронцями та повернуті до Марокко без ідентифікації, доступу до процедури притулку чи індивідуальної оцінки ризиків класичний приклад практики pushbacks. У 2017 р. Палата з семи суддів визнала, що Іспанія порушила статтю 4 Протоколу № 4 (заборона колективного видворення) та статтю 13 (право на ефективний засіб правового захисту). Суд виходив із того, що заявники не мали реального доступу до процедур; відсутність індивідуальних рішень, ідентифікації та оцінки ризику non-refoulement перетворювала операцію з повернення на de facto колективне видворення. Однак Велика палата у 2020 р. переглянула цей висновок і не встановила порушення, побудувавши аргументацію на концепті «самопоставлення в незаконну позицію» (self-endangerment). Логіка Суду полягала в тому, що:

- заявники нібито мали доступ до «регулярних» каналів в'їзду та подання заяви про притулок (консульства, пункти пропуску);
- вони усвідомлено обрали насильницький прорив кордону і, таким чином,

[362] European Union. Directive 2002/90/EC of 28 November 2002 defining the facilitation of unauthorised entry, transit and residence; Council Framework Decision 2002/946/JHA of 28 November 2002 on the strengthening of the penal framework to prevent the facilitation of unauthorised entry, transit and residence.
[363] ECRE. The Impact of N.D. and N.T. v. Spain in Europe // Legal Note No. 10. 2021. URL: https://ecre.org/wp-content/uploads/2021/07/Legal-Note-10.pdf

позбавили владу можливості провести індивідуалізовану процедуру;

- за цих обставин їхні права за статтею 4 Протоколу № 4 та статтею 13 не були порушені, оскільки «відповідальність» за відсутність процедур лежить на них.

Такий підхід породжує декілька системних проблем. По-перше, він фактично перекладає на мігрантів наслідки інституційно закладеної відсутності ефективних каналів доступу до притулку на зовнішніх кордонах ЄС. По-друге, він розмиває зміст заборони колективного видворення: групове повернення без ідентифікації та оцінки ризику, вчинене щодо осіб, які вже перебувають під юрисдикцією держави, не розглядається як автономне порушення, якщо цим особам можна приписати «неправильну» траєкторію в'їзду. По-третє, такий підхід ставить під сумнів практичну дієвість принципу non-refoulement, якщо можливість послатися на нього опосередковується вимогою дотримання певного формального маршруту в'їзду. Рішення Великої палати у справі N.D. and N.T. v. Spain стало поворотним пунктом для практики pushback'ів на зовнішніх кордонах ЄС, оскільки Суд уперше визнав, що негайне групове повернення осіб, які перетнули загородження в Мелільї, не порушує заборони колективного видворення за статтею 4 Протоколу № 4, якщо держава доведе наявність «ефективних легальних каналів в'їзду» і покладе відповідальність за відсутність індивідуальних процедур на самих мігрантів. Це рішення було сприйнято значною частиною доктрини та правозахисних організацій як «зелений сигнал» для pushback-практик та «серйозні поступки» на користь держав у сфері прикордонних повернень, оскільки воно зміщує фокус із поведінки влади на «винувату поведінку» самих заявників та фактично вводить двоступеневий тест для оцінки колективних видворень: спочатку (чи існували реальні, доступні й ефективні можливості легального в'їзду, і лише потім чи була операція повернення індивідуалізованою. Подальша практика ЄСПЛ та аналіз ECRE / ELENA[364] показують, що це створює ризик нормалізації певних форм pushback'ів на сухопутних кордонах (якщо держава формально посилається на «наявні канали доступу»), але водночас Суд продовжує підкреслювати абсолютний характер заборони нелюдського поводження за статтею 3 ЄКПЛ, що обмежує можливість використання N.D. and N.T. як повної «карт-бланш» для силових відштовхувань, особливо там, де заявники здатні довести персоналізований ризик і відсутність реальних процедур доступу до притулку. У ширшій перспективі рішення Великої палати в N.D. and N.T. вписується в тенденцію, яка поєднує риторику безпеки, «інструменталізованої» міграції та контролю кордонів із готовністю прийняти певні «сіри зони» щодо колективних видворень. Воно також створює сприятливий фон для політичної критики на адресу ЄСПЛ з боку держав, які

[364] ECRE/ELENA Ibid. https://ecre.org/wp-content/uploads/2021/07/Legal-Note-10.pdf

звинувачують Суд у «захисті неправильних людей» та у надмірному обмеженні дискреції урядів у міграційній політиці[365].

Систематизація практики ЄСПЛ щодо міграції: Focus on Immigration Для розуміння загального контексту міграційної практики ЄСПЛ важливо звернутися до систематизованого огляду судової практики, підготовленого Директоратом юрисконсульта Суду. У документі «Focus on Immigration», що регулярно оновлюється як частина інституційної Knowledge Sharing програми, консолідовано ключові рішення за статтями 2, 3, 5, 8, 13 ЄКПЛ та статтею 4 Протоколу № 4 у контексті міграційних справ[366] Цей ресурс демонструє еволюцію судової доктрини від жорсткого захисту абсолютних гарантій (заборона катувань, колективних видворень) до більш контекстуалізованих підходів, що враховують «винятковість» міграційних викликів. Зокрема, систематизація охоплює три ключові напрями практики: процесуальні гарантії при затриманні мігрантів (стаття 5), матеріальні стандарти умов тримання під вартою та прийому шукачів притулку (стаття 3), а також питання колективних видворень і pushbacks (стаття 4 Протоколу № 4). Особливе значення має підрозділ, присвячений практиці застосування статті 3 у справах про видворення до країн походження з ризиком катувань або нелюдського поводження. Суд послідовно наголошує на абсолютному характері заборони refoulement: жодні міркування національної безпеки, боротьби з тероризмом чи контролю нелегальної міграції не можуть виправдати повернення особи до держави, де їй загрожує реальний ризик поводження, забороненого статтею 3. Водночас у документі фіксується тенденція до підвищення стандарту доказування для заявників: від них дедалі частіше вимагають надання детальних, персоналізованих доказів ризику, що може ускладнити доступ до захисту для осіб, які не мають можливості документувати загрозу через об'єктивні обставини (війна, переслідування, відсутність доступу до юридичної допомоги).У контексті колективних видворень документ детально аналізує справу N.D. and N.T. v. Spain, фіксуючи зміщення акценту від формальних процесуальних гарантій до оцінки «поведінки заявників» і доступності альтернативних шляхів в'їзду. Це зміщення, як зазначається в критичній доктрині, створює ризик нормалізації практик, що фактично підривають сутність заборони колективних видворень, оскільки державам надається можливість обґрунтовувати відсутність індивідуалізованих процедур посиланням на «неправомірність» дій самих мігрантів. Саме ця логіка стала предметом гострої критики з боку правозахисних організацій і частини доктрини, які вбачають у ній загрозу системному послабленню конвенційних гарантій.

[365] ECHR, N.D. and N.T. v. Spain, applications nos. 8675/15 and 8697/15, Grand Chamber judgment of 13 February 2020 (ECHR), HUDOC ID: 001-201353.

[366] European Court of Human Rights. Focus on Immigration (KS/ECHR knowledge sharing resource). URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/focus-on-immigration

Справа Kinsa: Суд ЄС, пропорційність криміналізації та захист сімейного життя На противагу цьому, постанову Суду ЄС у справі C-460/23 Kinsa часто характеризують як «правоцентричний» прецедент у сфері криміналізації «сприяння незаконній міграції». Провадження стосувалося громадянки Конго, яка прибула до Італії, використовуючи документи третьої особи, разом зі своєю малолітньою донькою та племінницею, над якими здійснювала фактичну опіку, та подала заяву про міжнародний захист. Їй інкримінували злочин «сприяння несанкціонованому в'їзду» відповідно до італійського законодавства, що імплементує Директиву 2002/90/ЄС та Рамкове рішення 2002/946/ЮВС (так званий Facilitators Package)[367]. Tribunale di Bologna звернувся до Суду ЄС із питанням, чи відповідає таке кримінальне переслідування принципу пропорційності, закріпленому в статті 52(1) Хартії ЄС, у світлі прав на повагу до сімейного життя (стаття 7), права дитини (стаття 24), права на притулок (стаття 18) та принципу пропорційності покарання (стаття 49(3)).

Суд ЄС дійшов низки принципових висновків. По-перше, поведінка особи, яка, хоч і порушуючи правила перетину кордону, ввозить на територію держави-члена своїх дітей або дітей, над якими здійснює фактичну опіку, з метою захисту їх від серйозної небезпеки та з подальшим зверненням по міжнародний захист, не підпадає під поняття «сприяння несанкціонованому в'їзду» у розумінні права ЄС. По-друге, криміналізація такої поведінки становила б надмірне та непропорційне втручання в сутність прав на сімейне життя та прав дитини, що суперечить статті 52(1) Хартії.[368] По-третє, Суд наголосив, що особа, яка подала заяву про міжнародний захист, не може вважатися такою, що перебуває «незаконно» на території держави до остаточного розгляду її заяви; отже, кримінальне переслідування за сам факт в'їзду чи супроводу дітей у такому статусі є несумісним із правом ЄС. Важливим є і те, що Суд провів чітке розмежування між криміналізацією поведінки та визначенням розміру санкції: пропорційність за статтею 49(3) стосується покарання, тоді як стаття 52(1) може вимагати повного виключення певної поведінки з кола кримінально караних діянь[369]

Таким чином, Kinsa демонструє альтернативну модель реагування на безпекові очікування: замість того щоб розширювати сферу кримінального права коштом сімейного життя та прав дитини, Суд ЄС обмежує дискрецію держав-членів, посилаючись на Хартію як на «наднаціональний» стандарт, що визначає межі

[367] European Union. Directive 2002/90/EC of 28 November 2002 defining the facilitation of unauthorised entry, transit and residence; Council Framework Decision 2002/946/JHA of 28 November 2002 on the strengthening of the penal framework to prevent the facilitation of unauthorised entry, transit and residence.

[368] Court of Justice of the European Union. Case C-460/23, Kinsa, judgment. CURIA. URL: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/p1_4978680/en/

[369] ECCHR. EU's top court rules: Anti-smuggling laws must not violate fundamental rights (press release on the Kinsa case). 2024. URL: https://www.ecchr.eu/en/press-release/eus-top-court-restricts-criminalization-under-anti-smuggling-laws/

допустимої криміналізації. У результаті кримінальне право, яке десятиліттями сприймалося як суверенний інструмент боротьби зі «злочинністю міграції», виявляється обмеженим нормами права людини навіть у сфері, що традиційно вважалася «ядром» державної безпеки.[370]

Превенція, безпекові очікування та «інноваційна функція» кримінального права

Як справедливо зазначено в українських дослідженнях, превентивна функція кримінального права у XX столітті часто реалізовувалась через «інженерію ризиків»: за допомогою адміністративних і кримінальних режимів, які колективізували відповідальність за ознаками походження, територіальної приналежності чи політичної лояльності. Рішення Політбюро 1934 р. щодо депортацій «неблагонадійного» населення прикордонних районів, масові виселення народів, інтернування етнічних груп у демократичних державах часів війни все це демонструє, як мова безпеки може перетворити «превенцію» на виправдання колективних санкцій. У більш нових працях порушується питання про можливу «інноваційну функцію» кримінального права у захисті нових генерацій прав людини права на ментальну цілісність, нейроправ, цифрову автономію особи, та про ризик, що під гаслом захисту цих прав може відбутися розширення складів sui generis і зміщення акценту з додаткового захисту на додаткову репресію. Ключовим орієнтиром тут стає не тільки Конституція, а й практика ЄСПЛ, яка вимагає, щоб будь-яке втручання у сферу приватного та сімейного життя, зокрема щодо нових технологічних загроз, відповідало принципу необхідності та пропорційності, а не логіці «на випередження» через кримінальні заборони.

У цьому світлі рішення N.D. and N.T. та Kinsa можна розглядати як тест на здатність європейського правопорядку проводити тонку межу між превенцією злочинності (торгівля людьми, організована контрабанда мігрантів, тероризм) і превенцією порушень прав людини (колективні видворення, криміналізація базових актів турботи, нормалізація «винятку»). Мова йде не лише про міграційне право, а й про ширшу тенденцію безпековизації кримінальної політики, де кожна нова загроза (від нелегальної міграції до нейротехнологій) може стати підставою для розширення повноважень держави коштом абсолютних заборон.[371]

І саме тут постає питання про «інноваційну функцію» кримінального та адміністративного права як інструмента додаткового захисту прав людини: чи може воно, залишаючись в межах суворих конвенційних обмежень (стаття 3, стаття 8, гарантії справедливого суду), реагувати на нові загрози без повернення до логіки

[370] Heri C. Responsive Human Rights: Vulnerability, Ill-Treatment and the ECtHR's Positive Obligations under Article 3 ECHR. University of Zurich, 2021. URL: https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/208987/

[371] Seminara L. Risk Regulation and the European Convention on Human Rights // The Modern Law Review. 2016. Vol. 79. No. 4. P. 565–594. DOI: 10.1111/1468-2230.12178

колективної відповідальності й превентивної інженерії. Відповідь, яку дають Kinsa та критична доктрина щодо N.D. and N.T., схиляється до того, що «інноваційність» кримінального права має полягати не в розширенні арсеналу репресії, а в посиленні процесуальних та матеріальних гарантій, які захищають індивіда від безособового безпекового механізму.

Перспективи для України: міграційна політика як тест на вірність конвенційній системі Для України, що переживає війну та формує політику післявоєнного відновлення, міграційна політика це не лише режим перетину кордонів і повернень, а й інструмент конституційної самоідентифікації: чи буде вона частиною європейського простору, де права людини мають пріоритет над ситуативними безпековими аргументами, чи відтворить «гібридні» моделі, в яких виняток поступово стає нормою.

По-перше, імплементація acquis ЄС у частині криміналізації «сприяння незаконній міграції» має відбуватися з урахуванням стандартів Kinsa: національне законодавство не повинно охоплювати кримінально-правовою забороною дії, що є реалізацією сімейних обов'язків, захисту прав дитини чи здійснення права на притулок. Юридична конструкція складу злочину має чітко відрізняти організовану, комерційно мотивовану діяльність з контрабанди мігрантів від гуманітарної допомоги та внутрішньосімейної підтримки, причому не лише на рівні санкцій, а на рівні об'єктивної сторони й суб'єктивної сторони правопорушення.

По-друге, практика ЄСПЛ у справах щодо колективних видворень, інтерим-заходів за Rule 39 та депортації іноземних злочинців повинна сприйматися не вибірково, а комплексно: спокуса скористатися «м'якістю» Великої палати в N.D. and N.T. не повинна перекривати жорсткі сигнали щодо абсолютності статті 3 та заборони колективних висилок. Для України це означає, що жодні внутрішні чи зовнішні безпекові мотиви не можуть виправдати групові примусові повернення без індивідуальної оцінки ризику катувань чи нелюдського поводження, навіть у випадку осіб із кримінальним минулим.

По-третє, адаптація української міграційної політики має включати запобіжники від політизації судової влади у сфері міграції: незалежність судів як конституційний принцип є ключовою умовою того, щоб безпекові очікування не трансформувалися у нормалізацію винятків. Досвід ЄС, де політичний тиск на ЄСПЛ та Суд ЄС у міграційних справах вже набув інституційного оформлення (листи урядів, спільні заяви, вимоги «уточнення» балансу прав і безпеки), служить для України застереженням: спроби «навчити» суди «правильному» тлумаченню Конвенції завжди є симптомом глибшої кризи правопорядку.[372]

[372] Donald A., Ford A. Countdown to Chișinău: The Risk of Politicising the ECHR over Migration // EJIL:Talk! 2025. URL: https://www.ejiltalk.org/countdown-to-chisinau-the-risk-of-politicising-the-echr-over-migration/

По-четверте, у контексті післявоєнного відновлення саме сильна, деполітизована і судоцентрична ЄКПЛ, а не «гнучка» декларація, сформульована мовою інструменталізованої міграції та гібридних загроз — має стати для України орієнтиром при формуванні національної міграційної та кримінальної політики. Це означає, що абсолютні заборони (стаття 3), еволюційне тлумачення статті 8, пріоритет найкращих інтересів дитини та гарантований доступ до притулку мають сприйматися не як перешкода для «ефективності», а як її умова в довгостроковій перспективі[373].

Окремим виміром безпековизації стає інституційна «солідарність» у рамках Пакту. Створюваний щорічний Solidarity Pool, щодо якого держави-члени досягли політичної згоди на 2026 рік, встановлює орієнтири: не менше 21 000 релокацій або еквівалент приблизно 420 млн євро фінансових внесків на користь держав під «міграційним тиском» (насамперед Греції, Кіпру, Італії та Іспанії)[374]. По суті, йдеться про монетизацію та кількісну стандартизацію солідарності: кожна держава може обирати між фактичним прийомом людей, фінансовою компенсацією або «альтернативними заходами» (персонал, обладнання, операційна підтримка), що неминуче переводить дискусію з площини індивідуальних прав у площину бюджетної оптимізації та управління ризиками[375].

З погляду конвенційної архітектури постає питання: чи може «щорічний пул» замінити собою індивідуальну відповідальність держав за дотримання статей 3 і 8 ЄКПЛ щодо кожної конкретної особи. Якщо риторика солідарності de facto прикриває політику «обмеженого прийому», де ключовим стає не обсяг гарантованих прав, а розподіл «квот тягаря»[376], то європейська міграційна політика ризикує остаточно перетворитися на систему управління небажаністю, а не на систему гарантій[377].

Усе це підживлюється специфікою даних, на яких вибудовується міграційна риторика. Офіційні статистики нерегулярних перетинів зовнішнього кордону ЄС (Frontex, Європейська комісія) демонструють різке зниження показників — приблизно на 36–38% у 2024 році та близько 25% у перші одинадцять місяців 2025-го[378], однак

---

[373] Joint Statement delivered to the Conference of Ministers of Justice of the Council of Europe, 10 December 2025 (27 Member States). Ministry for Foreign Affairs of Finland. URL: https://um.fi/statements/-/asset_publisher/6zHpMjnolHgl/content/joint-statement-delivered-to-the-conference-of-ministers-of-justice-of-the-council-of-europe-10-december-2025-1/35732

[374] Council of the EU. Migration and asylum: Member states agree on solidarity pool. 9 February 2026. URL: https://www.pubaffairsbruxelles.eu/eu-institution-news/migration-and-asylum-member-states-agree-on-solidarity-pool/

[375] EMN Belgium. EU Ministers agree on the solidarity pool for 2026. 7 December 2025. URL: https://emnbelgium.be/news/eu-ministers-agree-solidarity-pool-2026

[376] https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf;jsessionid=E69FCD6BA15FF9E63F3A091AEF7A73BE?text=&docid=292051&pageIndex=0&doclang=EN&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=4931148)

[377] European Council on Refugees and Exiles (ECRE). All Packed Up and Ready? Assessment of the State of Play on Pact Implementation. Policy Note 49, October 2025. URL: https://ecre.org/wp-content/uploads/2025/10/ECRE_Policy-Note-49_All-Packed-Up-and-Ready_Assessment-of-the-State-of-Play-on-Pact-Implementation.pdf

[378] Frontex. Irregular border crossings into EU drop sharply in 2024. 13 January 2025. URL: https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/irregular-border-crossings-into-eu-drop-sharply-in-

навіть інституційні аналітичні центри визнають, що це лише фрагмент загальної картини: статистика відображає зареєстровані перетини, але не охоплює невдалі спроби, практики повернень у «сірій зоні» права, зміщення маршрутів або ситуацію в «хабах» поза територією ЄС[379].

Саме ця частковість емпіричних даних створює сприятливий ґрунт для інтуїтивного права: цифри про «зменшення незаконних перетинів» використовуються як доказ ефективності репресивних чи превентивних заходів, тоді як відсутність детальних даних про те, як саме працюють механізми повернення і які гарантії доступу до процедури притулку існують у прикордонних зонах, залишає поза публічним обговоренням ключові правові ризики[380].

Показово, що провідні європейські аналітичні центри, які працюють з економікою та демографією (Bruegel, Migration Policy Centre, Migration Policy Group), у своїх оглядах 2025–2026 років наголошують: системне скорочення імміграції в умовах старіння населення ЄС поглиблює дефіцит робочої сили й ставить під питання стійкість систем соціального захисту[381]. Питання виходить за межі гуманітарної риторики і стає елементарною демографічною арифметикою: спроби «зменшити імміграцію будь-якою ціною» входять у прямий конфлікт із потребою підтримувати економічну активність та фінансувати пенсійні й медичні системи

Однак інтуїтивне право і тут відкидає раціональну аргументацію: політичний попит на «жорсткість» заохочує криміналізацію та посилення прикордонного контролю, тоді як складні питання інтеграції, недискримінації, визнання кваліфікацій і доступу до ринку праці залишаються маргіналізованими.

Дискусія про міграцію як ресурс демографічної стабільності витісняється дискурсом міграції як загрози, хоча емпіричні дослідження громадської думки демонструють, що більшість респондентів у державах-членах одночасно підтримує жорсткіший контроль над «незаконною міграцією» і визнає необхідність контрольованої легальної імміграції для економіки[382].

Останні опитування, презентовані в Європейському парламенті та дослідження аналітичних центрів, чітко демонструють цей розрив між інтуїтивними страхами та раціональними оцінками. У більшості держав-членів більшість респондентів декларує

2024-oqpweX; Frontex. EU external borders: irregular crossings fall by a quarter in the first 11 months of 2025. URL: https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/eu-external-borders-irregular-crossings-fall-by-a-quarter-in-the-first-11-months-of-2025-YehbqE

[379] ETIAS. EU Migration Trends Show Decreasing Irregular Border Crossings in 2024. URL: https://etias.com/articles/eu-migration-trends-show-decreasing-irregular-border-crossings-in-2024

[380] European Parliamentary Research Service, op. cit.

[381] European Parliamentary Research Service. Budgetary and financial support in the field of migration and integration. EPRS_BRI(2025)779244. URL: https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2025)779244

[382] EMN Belgium. Migration: key focus in EU Commission's 2025 work programme. 4 October 2024. URL: https://emnbelgium.be/news/migration-key-focus-eu-commissions-2025-work-programme

негативне ставлення до «незаконної міграції» й одночасно визнає економічну необхідність контрольованої легальної імміграції, особливо для секторів із дефіцитом робочої сили[383]. Публічна дискусія при цьому майже повністю концентрується на символічних образах «кризи», «натиску» та «інструменталізованої міграції», тоді як питання реального дизайну інтеграційної політики, доступу до ринку праці, житла, освіти та боротьби з дискримінацією залишаються технічними деталями поза увагою масових медіа. Саме цей когнітивний дисонанс між даними, що свідчать про економічну раціональність імміграції, та емоційними наративами загрози — перетворює міграційну політику на ідеальний простір для інтуїтивного неправа. Виборцю пропонують не комплексну політику управління мобільністю, а ритуал покарання «неправильних» мігрантів, який має заспокоїти тривогу, але не вирішує структурних проблем демографії, ринку праці й системи притулку[384].

Завершальний політичний контекст: Спільна заява 27 держав та подання Дональд/Форд. Кажуть, іронічно, що міністри юстиції 46 держав-членів Ради Європи (РЄ) зібралися в Міжнародний день прав людини, щоб обговорити, як вони можуть зменшити сферу своїх зобов'язань за Європейською конвенцією з прав людини (ЄСПЛ). Прям як у трюізмі про більшовиків та декабристів - одні бажали, щоб не було багатих, а другі - щоб не було бідних... То так, мова революцій саме й є виправданням доцільності за рахунок законності, тож інтуїтивні безпекові острахи рулять не тільки законодавчою, але й виконавчою владою. Доречи й судовою... Не можу казати, що це є стимулом історичного розвитку, особливо в контексті кримінологічної профілактики. Але мова не про це. 10 грудня 2025 року у Страсбурзі було прийнято вельми специфічний документ - Спільну заяву представників 27 країн-членів РЄ. Доречи, Україна є серед його підписантів – no comments… Тож зустріч міністрів та Спільна заява була відповіддю на лист, виданий у травні 2025 року дев'ятьма державами на чолі з Данією та Італією, у якому містився заклик до «відкритої розмови» про те, чи не зайшов Європейський суд з прав людини «занадто далеко» у своєму тлумаченні Європейської конвенції з прав людини та чи не захищав він «неправильних людей» у справах, пов'язаних із міграцією. Під цим формулюванням у Спільній заяві маються на увазі насамперед іноземні злочинці, нелегальні мігранти в контексті феномену інструменталізованої міграції, але також ширше: процедур надання притулку та управління міграційними процесами загалом. Імпліцитним наслідком такої позиції стало твердження, що вибір державної політики у сфері міграції надмірно

[383] YouGov. What do Europeans think about immigration? 15 December 2025. URL: https://yougov.co.uk/politics/articles/53744-what-do-europeans-think-about-immigration

[384] IFO Institute. EconPol Forum 01/2025 – The New Common Migration Policy of the EU. URL: https://www.ifo.de/en/econpol/publications/2025/journal-complete-issue/econpol-forum-012025-new-common-migration-policy-eu

обмежується практикою ЄСПЛ, що є вкрай спірним з погляду конвенційної системи.

Упродовж наступних місяців після травня 2025 відбувалася інтенсивна «човникова дипломатія», спрямована на консолідацію політичної підтримки позиції «дев'яти» поза усталеними рамками Ради Європи. З метою збереження інституційної цілісності міжурядових механізмів Генеральний секретар Ради Європи скликав неформальну зустріч міністрів, повернувши дискусію до належного форуму Комітету міністрів. Результатом стало одностайне рішення розпочати роботу над політичною декларацією щодо ЄСПЛ і міграції, сформульованою в контексті національної безпеки, а також над рекомендаціями щодо стримування та боротьби з контрабандою мігрантів. Цю декларацію було передано на опрацювання Керівному комітету з прав людини (CDDH) з перспективою її ухвалення на офіційній сесії Комітету міністрів у Кишиневі в травні 2026 року.

Додатково Генерального секретаря було уповноважено брати участь у міжнародних дискусіях щодо міграції та прозвітувати до кінця 2026 року, зокрема через шість місяців після ухвалення декларації. Водночас, попри офіційний наголос на єдності, політичний фон залишався напруженим. Двадцять сім держав, дев'ятнадцять із яких є членами ЄС, оприлюднили Спільну заяву, що фактично передувала одностайному рішенню Комітету міністрів і водночас вступала в суперечність з їхньою задекларованою підтримкою універсального захисту прав людини в рамках ООН[385]

Показово, що Франція, Німеччина, Іспанія та Туреччина: держави, які разом приймають близько половини всіх біженців, шукачів притулку та осіб під тимчасовим захистом у Європі, не приєдналися до цієї ініціативи. Французький посол охарактеризував крок «двадцяти семи» як «підступний».

Спільна заява містить п'ять пропозицій, поданих як «імперативні» для забезпечення придатності конвенційних рамок до сучасних викликів, а саме: висилка іноземців, засуджених за тяжкі злочини (з корекцією балансу за статтею 8 на користь тяжкості злочину і проти сімейних зв'язків); «уточнення» сфери статті 3 як такої, що має застосовуватися лише до «найсерйозніших» випадків; стимулювання «інноваційних» форм співпраці з третіми країнами у сфері притулку і повернень; спрощення процедур ухвалення та виконання міграційних рішень; легітимація риторики «інструменталізованої міграції» як окремої безпекової категорії.[386]

[385] Joint Statement delivered to the Conference of Ministers of Justice of the Council of Europe, 10 December 2025 (27 Member States). Ministry for Foreign Affairs of Finland. URL: https://um.fi/statements/-/asset_publisher/6zHpMjnolHgl/content/joint-statement-delivered-to-the-conference-of-ministers-of-justice-of-the-council-of-europe-10-december-2025-1/35732

[386] Joint Statement delivered to the Conference of Ministers of Justice of the Council of Europe, 10 December 2025. Ibid.

Саме в цьому політично насиченому та інституційно вразливому контексті подання професорки Аліс Дональд та доктора Ендрю Форда до CDDH набуває особливого значення. Його можна розглядати як зважене, але принципове застереження проти перетворення Європейської конвенції з прав людини з правового інструмента на об'єкт політичного торгу. Автори послідовно демонструють, що під виглядом «технічного оновлення» або «уточнення балансу» між правами та безпекою приховується ризик структурного ослаблення самої конвенційної системи.[387]

Особливо виразною є їхня аргументація щодо статті 3 ЄКПЛ. Дональд і Форд наголошують, що абсолютний характер заборони катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження не може бути поставлений під сумнів через політичні міркування, пов'язані з міграцією чи національною безпекою. Будь-яка спроба непрямо знизити стандарт захисту, навіть через декларативні або програмні тексти, створює небезпечний прецедент розмивання ядра Конвенції. Аналогічно, звернення до статті 8 ЄКПЛ у поданні має системний характер. Автори фактично захищають доктрину «живого інструменту» як ключовий метод тлумачення, що дозволяє Конвенції залишатися релевантною в умовах соціальних і політичних змін. Обмеження інтерпретаційної автономії ЄСПЛ у справах, що стосуються приватного і сімейного життя в міграційному контексті, означало б не просто корекцію судової практики, а відмову від еволюційної логіки самої Конвенції. Вирішальним у поданні є також акцент на незалежності Європейського суду з прав людини. Дональд і Форд чітко дають зрозуміти, що політична декларація, яка прагне встановити межі допустимого судового тлумачення, неминуче підриває принцип поділу ролей між державами та Судом. У такому разі йдеться вже не про міграційну політику, а про зміну конституційного балансу в системі Ради Європи[388].

У підсумку подання постає як спроба захистити ЄКПЛ від поступової нормалізації винятків і «контекстуальних» обмежень, які можуть здатися прагматичними в короткостроковій перспективі, але матимуть руйнівні наслідки в довгостроковому вимірі.

Зрештою, дискусія навколо меж допустимих відступів від ЄКПЛ є не лише теоретичною, а й ціннісною перевіркою для всієї системи європейського правопорядку. Вона ставить питання про те, чи зможе Європа зберегти правову спільність, засновану на реальному, а не декларативному верховенстві права, коли безпекові ризики та ідеї «винятковості» дедалі частіше стають частиною політичного дискурсу.

---

[387] Donald A., Ford A. Countdown to Chișinău: The Risk of Politicising the ECHR over Migration // EJIL:Talk! 2025. URL: https://www.ejiltalk.org/countdown-to-chisinau-the-risk-of-politicising-the-echr-over-migration/

[388] Donald A., Ford A. Countdown to Chișinău: The Risk of Politicising the ECHR over Migration // EJIL:Talk! 2025. URL: https://www.ejiltalk.org/countdown-to-chisinau-the-risk-of-politicising-the-echr-over-migration/

Тому сьогодні особливо важливо, щоб інтерпретація Конвенції в контексті міграційних очікувань залишалася послідовною і заснованою на довірі до судового механізму, а не на політичних компромісах. Саме в цьому полягає запорука не лише інституційної стійкості Ради Європи та ЄС, а й довгострокового захисту людини в ситуаціях, коли спокуса поступитися стандартами найвища.

Для держав, що переживають війну або постконфліктну трансформацію, зокрема для України, ця дискусія має не абстрактний, а глибоко практичний характер: саме сильна, деполітизована і судоцентрична Конвенція залишається ключовим запобіжником від ерозії прав людини під тиском безпекових аргументів.

2.2. Правовий захист іноземців у системі міграційної політики україни в умовах війни: європейські стандарти та роль громадянського суспільства

Татаренко Галина Вікторівна,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та приватного права
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
ORCID: 0000-0001-6291-4455

Україна, переживаючи найбільшу кризу внутрішнього переміщення власного населення через війну, лишається країною, де знаходять притулок біженці з інших держав. Попри те, що мільйони українців змушено виїхали за кордон після російського вторгнення 2022 року, в самій Україні залишаються іноземці, які втекли від воєн та переслідувань у своїх країнах. Після 2022 року це питання набуло нової актуальності, оскільки до традиційних груп біженців (втікачів з Афганістану, Сирії, країн Африки тощо) додалися громадяни держав-агресорів – російської федерації та республіки білорусь – які через антивоєнні переконання або участь у захисті України самі потребують захисту. Така ситуація є безпрецедентною і висвітлює як проблемні аспекти національної системи притулку, так і зусилля держави та громадянського суспільства забезпечити дотримання міжнародних гуманітарних зобов’язань навіть в умовах війни. В умовах воєнного стану питання правового захисту іноземців, зокрема шукачів притулку та інших вразливих категорій, потребує особливої уваги як з позиції національної безпеки, так і з позиції дотримання прав людини та євроінтеграційних прагнень України.

Для ефективного аналізу викликів і нормативної відповіді на них, насамперед слід чітко окреслити коло осіб, яких охоплює дослідження, та розмежувати ключові юридичні поняття, що використовуються у сфері міжнародного захисту. У цьому дослідженні під терміном «іноземці» розуміються передусім особи без українського громадянства, які потребують міжнародного захисту – біженці та шукачі притулку, а також особи, які потребують додаткового чи тимчасового захисту згідно із законодавством. Поряд із цим розглядаються питання правового становища іноземців, які перебували в Україні на інших законних підставах (наприклад, за дозволами на проживання) і зіткнулися з новими викликами через війну. Для коректного аналізу необхідно чітко розмежувати ключові поняття. Біженець – це іноземець, який відповідає критеріям, визначеним Конвенцією ООН 1951 року - обґрунтовані побоювання переслідування на батьківщині за певними ознаками - і отримав притулок в Україні[389]. Додатковий (субсидіарний) захист – це статус, що надається особам, які не підпадають під визначення біженця, але потребують захисту, скажімо, рятуючись від загрози життю чи свободі через збройний конфлікт. Обидві категорії входять до ширшого поняття «міжнародний захист», що використовується, зокрема, в практиці ЄС. Тимчасовий захист – особливий механізм, передбачений законом на випадок масового напливу переміщених осіб, який дозволяє надавати колективний захист визначеній групі без індивідуального розгляду кожної заяви. В українському законодавстві ця норма існує з 2011 року, проте за всю історію вона жодного разу не була застосована – навіть коли у 2014 році та після 24 лютого 2022 року виникли ситуації масового переміщення, держава використала інші правові підходи (внутрішнє переміщення для громадян України, а іноземцям – індивідуальний притулок або інші статуси). Поняття «шукач притулку» означає іноземця, який офіційно подав заяву про визнання біженцем чи особою, яка потребує додаткового захисту, але рішення за його заявою ще не прийнято. Таким чином, Україна юридично зобов'язана надавати притулок іноземцям, які відповідають встановленим критеріям, і забезпечувати їм захист прав навіть у період війни.

Україна є стороною основоположних міжнародних угод щодо захисту біженців. 10 січня 2002 року Верховна Рада ратифікувала приєднання України до Конвенції ООН про статус біженців 1951 року та Протоколу 1967 року[390]. Таким чином, держава формально взяла на себе зобов'язання дотримуватися принципу невидачі (non-refoulement) – тобто не повертати шукачів притулку до країн, де їхньому життю чи

[389] Див: Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 року. UNHCR. URL: https://www.unhcr.org/1951-refugee-convention.html

[390] Див: Про приєднання України до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців: Закон України від 10.01.2002 № 288-III // *Відомості Верховної Ради України.* 2002. № 16. Ст. 114. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/288-15#Text

свободі загрожує небезпека – а також забезпечувати мінімальні стандарти поводження з біженцями відповідно до вимог Конвенції. Ці норми імплементовані у національному законодавстві: базовим актом є Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 р.[391]. Вказаний Закон визначає порядок надання статусу біженця згідно з визначенням, наведеним у Конвенції 1951 р., а також вводить категорії додаткового та тимчасового захисту, наближуючи українську термінологію до норм Європейського Союзу.

З огляду на євроінтеграційний курс, українська система притулку уже певною мірою гармонізована з європейськими стандартами. Зокрема, наявність інституту додаткового захисту відповідає практиці держав ЄС де ця концепція закріплена у так званій Кваліфікаційній директиві 2011/95/Е1[392]. Законодавство формально гарантує основні права шукачів притулку – право на невидачу, на тимчасове перебування на території до вирішення справи, на безоплатну правову допомогу, на оскарження рішення тощо. Україна також є учасницею Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ), що означає застосовність практики Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ) у сфері захисту мігрантів і біженців. Зокрема, стаття 3 ЄКПЛ (заборона катувань і нелюдського поводження) у трактуванні ЄСПЛ охоплює принцип non-refoulement, забороняючи видачу особи в країну, де їй загрожують тортури чи жорстоке поводження, незалежно від обставин[393]. Ця норма має імперативний характер і не може бути відступлена навіть в умовах надзвичайного чи воєнного стану. Таким чином, з правової точки зору Україна не може припинити або обмежити прийом шукачів притулку лише через наявність воєнних дій – відповідні гарантії продовжують діяти - згідно зі статтею 26 Конституції України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, що й громадяни України, за винятком випадків, встановлених законом[394]. Водночас стаття 64 Конституції прямо забороняє обмеження окремих прав і свобод навіть у період надзвичайного або воєнного стану, зокрема й права на притулок. Цю норму деталізує Закон України «Про правовий режим воєнного стану», в якому зазначено, що перелік прав, не підлягає обмеженню, визначається

[391] Див: Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011 № 3671-VI // *Відомості Верховної Ради України.* 2012. № 16. Ст. 146. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text

[392] Див: Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 (recast) // Official Journal of the European Union. 2011. L 337. P. 9–26. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0095

[393] Див: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рим, 4.XI.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

[394] Див: Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

саме статтею 64 Конституції (ст. 3)[395]. Крім того, відповідно до статті 2 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», кожна особа має право звернутися за захистом незалежно від обставин та часу перебування в Україні, і це право не може бути скасоване під впливом надзвичайних подій, зокрема війни.

Водночас імплементація міжнародних зобов'язань на практиці залежить від інституційної спроможності держави та політичної волі дотримуватися стандартів. До 2022 року українська система притулку стикалася з низкою хронічних проблем, типових для багатьох держав регіону: невеликі обсяги фінансування, повільні процедури, низькі показники визнання біженцями (порівняно з кількістю заяв), нестача місць у центрах розміщення, труднощі інтеграції тощо[396]. Разом із тим, законодавча база була поступово приведена у відповідність із європейськими нормами. Зокрема, український закон багато в чому відповідає положенням директив ЄС про процедури та умови прийому: встановлено строк у 6 місяців для розгляду заяви по суті, забезпечено право шукача на проживання, харчування, медичну допомогу, можливість отримати дозвіл на роботу через певний час тощо. Європейська Комісія у своєму звіті 2023 р. відзначила, що законодавство України про притулок загалом узгоджується з acquis ЄС, особливо щодо строків розгляду та основних прав заявників (доступ до ринку праці, освіти, возз'єднання сім'ї, наявність статусу додаткового захисту тощо)[397]. При цьому звернено увагу, що підтримка біженців на практиці обмежена нестачею ресурсів та спроможності, а інтеграційні програми буксують (підготовлений ще у 2021 р. план інтеграції біженців так і не був впроваджений через війну).

Станом на 24 лютого 2022 року в Україні перебували близько 470 000 громадян третіх країн[398]. Серед них були особи з дозволами на постійне проживання, іноземні студенти, а також люди, які шукали порятунку від переслідувань і насильства в інших регіонах світу. У 2021 році близько 5 000 біженців і шукачів захисту зверталися по притулок в Україні або використовували її як транзитну країну на шляху до Європейського Союзу[399].

Таким чином, до початку 2022 р. Україна підійшла з відносно сучасною

[395] Див: Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* – 2015. – № 28. – Ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

[396] Див: European Commission. Ukraine 2023 Report: Commission Staff Working Document, SWD(2023) 699 final. 08.11.2023. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf . С.120-121

[397] Див: Там само

[398] Див: МОМ посилює реагування на кризу в Україні та закликає до вживання інклюзивних заходів захисту. International Organization for Migration. 01.03.2022. URL: https://www.iom.int/news/iom-scales-response-ukraine-crisis-and-appeals-inclusive-protection-measures

[399] Див: УВКБ ООН, Агентство ООН у справах біженців. *UNHCR*. URL: https://www.unhcr.org/ukraine.html

правовою базою у сфері притулку, але з вразливою інфраструктурою та обмеженими можливостями для реалізації всіх стандартів на практиці. Повномасштабна війна створила нові надзвичайні умови, що перевірили цю систему на міцність.

Російська збройна агресія, розпочата 24 лютого 2022 р., докорінно змінила ситуацію з іноземними шукачами захисту в Україні. Країна, яка сама стала зоною активних бойових дій, об'єктивно втратила привабливість та спроможність виконувати роль безпечної країни притулку. Багато хто з тих іноземців, хто до 2022 р. уже перебував в Україні у статусі біженця чи шукача притулку, був змушений тікати вдруге – але цього разу вже з території України. За оцінками УВКБ ООН, лише за перші місяці війни (перше півріччя 2022 р.) Україну покинули щонайменше 1 283 зареєстровані шукачі притулку[400]. Іншими словами, повномасштабна війна спричинила масовий відтік іноземців, котрі шукали захисту в Україні: більшість із них вимушено евакуювалися до більш безпечних країн (передусім до держав ЄС, де згодом отримали статус захисту або скористалися режимом тимчасового захисту, запровадженим для українських переселенців). Як наслідок, чисельність спільноти біженців в Україні різко скоротилася. Державні центри розміщення біженців фактично спорожніли: наприклад, станом на кінець 2024 р. з понад 400 наявних місць у трьох державних центрах були зайняті лише 2 особи[401]. Потік нових заяв про притулок майже припинився: якщо у 2021 р. було подано близько 2 700 заяв, то за весь 2023 р. – лише 130, а 2024 р. – 106 заяв[402]. Ці цифри на порядки менші, ніж довоєнні показники, що зрозуміло – мало хто свідомо обиратиме зону активних бойових дій як місце пошуку захисту. Таким чином, загальна кількість іноземців, які потребують притулку в Україні, зменшилася до історичного мінімуму.

Попри загальний спад міграції до України, структура нових шукачів притулку за національністю зазнала суттєвих змін. У 2022–2023 роках серед небагатьох іноземців, які все ж зверталися за захистом в Україні, непропорційно зросла частка двох специфічних груп – громадян рф та білорусі[403]. Станом на 2023 р. росіяни вперше в історії вийшли на перше місце за кількістю заяв про притулок в Україні. За даними

---

[400] Див: Благодійний фонд «Право на захист». Труднощі, з якими стикаються шукачі захисту та біженці під час воєнного стану в Україні. Київ, 2023. 40 с. URL: https://archive.r2p.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/zvit-%C2%ABtrudnoshhi-z-yakimi-stikayutsya-shukachi-zahistu-ta-bizhenczi-pid-chas-vo%D1%94nnogo-stanu-v-ukra%D1%97ni%C2%BB.pdf.

[401] Див: *AIDA Country Report — Ukraine: Update on 2024 / Right to Protection Charitable Foundation; European Council on Refugees and Exiles (ECRE). 26.06.2025. URL: https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2025/06/AIDA_UA_2024-Update.pdf*.

[402] Див: Там само

[403] Див: *AIDA Country Report — Ukraine: Update on 2023* / Right to Protection Charitable Foundation; European Council on Refugees and Exiles (ECRE). 2024. URL: https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2024/11/AIDA-UA_2023-Update.pdf; *AIDA Country Report — Ukraine: Update on 2024* / Right to Protection Charitable Foundation; European Council on Refugees and Exiles (ECRE). 26.06.2025. URL: https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2025/06/AIDA_UA_2024-Update.pdf

аналітичних звітів, у першому півріччі 2023 р. громадяни рф становили третину нових шукачів притулку (32%), випередивши за кількістю традиційні країни походження біженців (Сирію, Афганістан). У п'ятірку найчисельніших національностей заявників у 2023 р. увійшли також таджики, білоруси, сирійці та афганці[404]. Наприклад, протягом 2024 р. найбільшою групою новоприбулих шукачів притулку були громадяни рф – 34 особи (≈32% усіх заяв), на другому місці таджики (17 заяв), далі білоруси (8 заяв)[405]. Для порівняння, за той самий період сирійці подали 5 заяв, афганці – 2 заяви[406].

Така зміна портрета шукача захисту є прямим наслідком війни. Багато громадян росії та білорусі опинилися в Україні з різних причин (робота, навчання, втеча від переслідувань у попередні роки), але після початку агресії їхній статус різко змінився. Значна частина цих людей публічно засудила напад на Україну або навіть долучилася до оборони України (наприклад, у складі російського добровольчого легіону «Свобода Росії», білоруського полку ім. Кастуся Калиновського тощо)[407]. Повернення на батьківщину для них стало неможливим і небезпечним – в росії чи білорусі такі особи розглядаються режимами як «зрадники» і можуть зазнати репресій, аж до кримінального переслідування чи реальної загрози життю[408].

Таким чином, виник парадокс: Україна одночасно воює проти держав-агресорів і водночас змушена надавати захист окремим їхнім громадянам, які поділяють цінності свободи та демократії. Це ставить перед українською міграційною політикою серйозні виклики правового, етичного й практичного характеру.

Варто зауважити, що ще задовго до повномасштабної війни Україна мала досвід надання притулку громадянам росії та білорусі з політичних мотивів. Зокрема, після Революції Гідності 2014 р. та початку російської агресії на Донбасі органи Державної міграційної служби України зафіксували суттєве зростання звернень громадян російської федерації: протягом 2014 р. було подано 130 заяв про визнання біженцем

[404] Див: *AIDA Country Report — Ukraine: Update on 2023* / Right to Protection Charitable Foundation; European Council on Refugees and Exiles (ECRE). 2024. URL: https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2024/11/AIDA-UA_2023-Update.pdf.

[405] Див: AIDA Country Report — Ukraine: Update on 2024 / Right to Protection Charitable Foundation; European Council on Refugees and Exiles (ECRE). 26.06.2025. URL: https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2025/06/AIDA_UA_2024-Update.pdf

[406] Див: Там само

[407] Див: *Freedom of Russia Legion. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Freedom_of_Russia_Legion*; Білоруські добровольці продовжують захищати Україну у складі полку імені Кастуся Калиновського — білоруської військової частини Збройних Сил України. Головне управління розвідки Міністерства оборони України. 20.04.2023. URL: https://gur.gov.ua/content/biloruski-dobrovoltsi-prodovzhuiut-zakhyshchaty-ukrainu-u-skladi-polku-imeni-kastusia-kalynovskoho-biloruskoi-viiskovoi-chastyny-zbroinykh-syl-ukrainy.html.

[408] Див: Human Rights Watch. Russia: Expanded Treason Laws and Prosecution of Ukraine Fighters. 2023. URL: https://www.hrw.org/world-report/2024/country-chapters/russia

або особою, яка потребує додаткового захисту[409]. Тоді Державна міграційна служба (далі - ДМС) зазначала зміну мотивів: якщо раніше значну частину прохачів становили особи, які намагалися уникнути екстрадиції, то після 2014 р. більшість російських заявників посилалися на загрозу політичних переслідувань через їхню участь у подіях Євромайдану або підтримку України. Отже, поточна хвиля шукачів притулку з рф і білорусі є продовженням тенденції останнього десятиліття, але значно посиленої війною. Держава опинилася перед дилемою: з одного боку, ці іноземці потребують захисту і часто лояльні до України, з іншого – їхня країна походження є агресором, що породжує питання безпеки та суспільного сприйняття. Саме ця напруга між гуманітарними зобов'язаннями та безпековими міркуваннями безпосередньо відбилася на функціонуванні міграційної системи України в умовах воєнного стану.

Як наслідок, повномасштабна війна негативно вплинула на роботу міграційної системи України: доступ шукачів притулку до процедури розгляду заяв істотно ускладнився як через об'єктивні обставини, так і через нормативні нововведення. У перші місяці після лютого 2022 р. діяльність Державної міграційної служби була дезорганізована: у прифронтових і окупованих областях офіси взагалі припинили роботу, в інших регіонах спостерігалася нестача кадрів і ресурсів[410]. Багато іноземців фізично не мали змоги подати заяви чи продовжити документи. Влада, посилаючись на воєнний стан, подекуди не дотримувалася визначених законом процедурних строків. Наприклад, хоча закон зобов'язує ДМС зареєструвати заяву про захист протягом 5 робочих днів, у 2022–2023 рр. траплялися випадки, коли іноземцям взагалі відмовляли у прийнятті або реєстрації заяв, якщо строки були пропущені – навіть якщо це сталося з причин, не залежних від заявника[411]. Права шукачів притулку на цій підставі порушувалися, а особи опинялися в юридичному вакуумі: без реєстрації вони формально вважалися такими, що перебувають нелегально, і могли бути оштрафовані чи навіть поміщені до пунктів тимчасового перебування іноземців як порушники режиму[412]. Правозахисні організації наголошують, що жодна норма законодавства не передбачала припинення чи відтермінування прийому заяв про притулок під час воєнного стану. Таким чином,

[409] Див: Цього року 54 громадянина РФ претендують на статус біженця в Україні. *Доступ до правди*. 22.11.2016. URL: https://dostup.org.ua/news/publications/tsoho-roku-54-hromadianyna-rf-pretenduiut-na-status-bizhentsia-v-ukraini

[410] Див: AIDA Country Report — Ukraine: Update on 2023 / Right to Protection Charitable Foundation; European Council on Refugees and Exiles (ECRE). 2024. URL: https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2024/11/AIDA-UA_2023-Update.pdf.

[411] Див: Право на захист. Аналітичний звіт про доступ до процедури надання міжнародного захисту в Україні в умовах воєнного стану. 2022–2023. URL: https://r2p.org.ua

[412] Див: AIDA Country Report — Ukraine: Update on 2023 / Right to Protection Charitable Foundation; European Council on Refugees and Exiles (ECRE). 2024. URL: https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2024/11/AIDA-UA_2023-Update.pdf

відмова приймати звернення або штучне затягування процедур не мали належного правового обґрунтування, що ставить під сумнів їхню законність.

Крім фактичних складнощів, у період війни було запроваджено нові законодавчі обмеження, які суперечать усталеним міжнародним стандартам притулку. Зокрема, у лютому 2023 р. Верховна Рада ухвалила зміни до Закону «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», які, не скасовуючи формально право на подання заяви про притулок на державному кордоні, істотно обмежили можливість його практичної реалізації, зокрема через зміну процедур та посилення безпекових підстав для відмови у прийнятті заяв[413]. Відповідно до нової редакції, Державна прикордонна служба (далі - ДПСУ) під час дії воєнного стану може відмовити іноземцю в перетині кордону та не приймати заяву про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, якщо: 1) заявник прибув з території країни, де його життю та свободі нічого не загрожує; 2) або якщо іноземець під час воєнного стану намагався незаконно перетнути кордон України в третю країну. Ця норма фактично запроваджує в українському праві концепцію «безпечної третьої країни» та санкцію за спробу нелегального виїзду. Іншими словами, якщо, на думку прикордонників, людина теоретично могла попросити притулку деінде (маючи змогу залишитися в іншій країні) або порушила порядок виїзду, їй можуть відмовити в доступі до процедури без розгляду по суті. Такий підхід суперечить духу Конвенції 1951 р. та практиці ЄСПЛ, адже рішення про статус біженця повинно прийматися індивідуально з урахуванням особистих ризиків, а не на підставі формальних критеріїв на кшталт країни транзиту. До того ж нова процедура на кордоні не передбачає дієвого механізму оскарження відмови[414]. Формальне оскарження можливе, але воно не має суспензивного ефекту і не забезпечує ефективного засобу захисту. Фактично людина може бути розвернута на кордоні без жодної можливості звернутися до суду чи іншого органу за захистом – що створює ризик непрямого рефулману (відсилання до небезпечної країни через третю державу). УВКБ ООН висловило стурбованість цим нововведенням, наголошуючи на необхідності забезпечити доступ до процедури притулку навіть в умовах війни[415]. Загалом, обмеження на кордоні 2023 р. стали кроком назад у дотриманні міжнародних зобов'язань України.

Окрему проблему становила втрата документів та легального статусу багатьма

---

[413] Див: Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту державного кордону України: Закон України від 24.02.2023 № 2952-IX // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2023. – № 25. – Ст. 218.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2952-20

[414] Див: Access to the territory and push-backs. Asylum Information Database (AIDA). Country Report — Ukraine. URL: https://asylumineurope.org/reports/country/ukraine/asylum-procedure/access-to-the-procedure-and-registration/access-to-the-territory-and-push-backs/

[415] Див: UN High Commissioner for Refugees (UNHCR). UNHCR Comments on the Draft Law of Ukraine on Amendment of Certain Laws of Ukraine on the Protection of the State Border of Ukraine : Comments on National Legislation. — November 2022. — Refworld. URL: https://www.refworld.org/legal/natlegcomments/unhcr/2022/en/123394

іноземцями під час війни. Йдеться не лише про шукачів притулку, а й про тих, хто перебував в Україні на інших підставах – за візами, посвідками на тимчасове чи постійне проживання. Через бойові дії, окупацію, евакуацію деякі люди втратили документи або не змогли вчасно продовжити дозвільні документи. В перші місяці війни представники міграційної служби публічно запевняли, що пропущені строки оформлення не матимуть негативних наслідків. Однак на практиці ситуація розгорталася інакше. Коли у другій половині 2022 р. роботу ДМС частково відновили в безпечніших регіонах, багато іноземців почали отримувати масові відмови у продовженні дозволів на проживання[416]. Особливо це стосувалося громадян білорусі – значна кількість білорусів, які переїхали до України після подій 2020 р. (у тому числі ІТ-фахівці за спеціальними програмами), у 2022 р. опинилися перед загрозою втрати легального статусу. Деякі підрозділи ДМС відмовлялися приймати документи білорусів як на продовження посвідки, так і на оформлення нової, без належних юридичних підстав[417]. Хоча офіційно політика держави щодо білорусів нібито не змінювалась, фактично застосовувався негласний дискримінаційний підхід.

Правозахисники задокументували низку сумнівних практик ДМС щодо громадян білорусі та росії у воєнний час. Заявникам з цих країн іноді відмовляли на підставі абстрактних посилань на «загрозу національній безпеці», без конкретних доказів. Особливо абсурдною була вимога деяких управлінь ДМС, щоб білоруси надавали апостильовані документи (наприклад, свідоцтва про народження чи шлюб) для оформлення посвідки[418]. Вимога проставлення штампа апостиля на білоруських документах в умовах війни була практично нездійсненною: білоруські консульства в Україні закриті, а звернення до установ білорусі суперечило б логіці надання захисту (адже людина тікає від переслідувань білоруської влади). Таким чином, вимога апостиля стала непрямим механізмом відсіву небажаних заявників, що порушує принцип недискримінації.

Проблеми торкнулися і громадян росії, які проживали в Україні або приїхали після початку війни та прагнули легалізуватися. Особам, які відкрито не підтримали агресію (протестували проти війни, ухилялися від мобілізації, допомагали Україні), українські органи нерідко пропонували добровільно покинути країну – виїхати «до

[416] Див: AIDA Country Report — Ukraine: Update on 2024 / Right to Protection Charitable Foundation; European Council on Refugees and Exiles (ECRE). 26.06.2025. URL: https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2025/06/AIDA_UA_2024-Update.pdf

[417] Див: Центр громадянських свобод. Звернення щодо порушення прав громадян Білорусі під час їхньої легалізації на території України. 10.08.2022. URL: https://ccl.org.ua/claims/zvernennya-shhodo-porushennya-prav-gromadyan-bilorusi-pid-chas-yihnoyi-legalizacziyi-na-terytoriyi-ukrayiny/.

[418] Див: Там само

іншої безпечної держави»[419]. Така порада виглядає неприйнятною, оскільки для більшості цих людей альтернатив «безпечних країн» просто не існує: повернення до рф означало б для них реальну загрозу арешту чи гірше. По суті, вимога залишити Україну за відсутності безпечного варіанту є рівнозначною непрямому видворенню в небезпечні умови. Це порушує принцип non-refoulement, який зобов'язує державу не відправляти людину до країни, де їй загрожують переслідування або нелюдське поводження. Серед тих, хто зіткнувся з такими ситуаціями, були навіть росіяни-добровольці, що воюють на боці України і потребували легалізації свого статусу (отримання дозволу на проживання чи доступу до процедури притулку)[420]. Подібні дії українських органів не лише ставили під удар долю конкретних людей, а й потенційно підривали репутацію України як правової демократичної держави, яка поважає права людини.

Окрім правових нюансів статусу, іноземні шукачі притулку стикнулися з труднощами у доступі до базових послуг та свобод в умовах воєнного стану. Формально закон гарантує їм право на невідкладну медичну допомогу на рівні з громадянами України. Однак траплялися випадки, коли у розпал бойових дій іноземцям відмовляли в медичному обслуговуванні або вимагали додаткові документи, яких у шукачів притулку могло не бути. Проблемою була і обмежена мобільність: комендантська година, система блокпостів та перевірок документів підвищували ризик затримань чи непорозумінь, особливо якщо у людини не було при собі посвідки або вона мала прострочені документи. Відомі випадки, коли іноземців штрафували за порушення правил перебування, навіть якщо причиною було те, що вони не змогли вчасно продовжити документи через закриття міграційних підрозділів у перші місяці війни.

Соціально-економічна ситуація біженців також погіршилася. Іноземні біженці не охоплені державною програмою допомоги внутрішньо переміщеним особам (далі – ВПО). Тобто, на відміну від українських громадян, які були змушені покинути свої домівки і отримують щомісячні виплати та іншу підтримку, шукачі притулку від держави такої допомоги не мають[421]. Вони можуть розраховувати лише на проживання у центрах для біженців (які наразі майже порожні) або на допомогу

[419] Див: AIDA Country Report — Ukraine: Update on 2024 / Right to Protection Charitable Foundation; European Council on Refugees and Exiles (ECRE). 26.06.2025. URL: https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2025/06/AIDA_UA_2024-Update.pdf

[420] Див: Нікому не потрібні, окрім тих, з ким воювали. Регулювання правового статусу іноземних комбатантів в Україні. *Центр громадянських свобод*. 16.07.2024. URL: https://ccl.org.ua/news/nikomu-ne-potribni-okrim-tyh-z-kym-voyuvaly-regulyuvannya-pravovogo-statusu-inozemnyh-kombatantiv-v-ukrayini/

[421] Див: Інтеграція іноземців в Україні: досвід спільнот біженців, нові виклики і перспективи — БФ «Право на захист» провів круглий стіл у Києві. *Благодійний фонд «Право на захист».* 28.09.2023. URL: https://r2p.org.ua/uk/page/intehratsiia-inozemtsiv-v-ukraini-dosvid-spilnot-bizhentsiv-novi-vyklyky-i-perspektyvy-bf-pravo-na-zakhyst-proviv-kruhlyi-stil-u-kyievi

благодійних організацій. Знайти роботу під час війни для іноземця надзвичайно складно, враховуючи загальний економічний спад і мовний бар'єр[422]. Оренда житла теж стала викликом: згідно з опитуваннями, близько 20% біженців стикалися з упередженням або відмовою орендувати житло через своє іноземне походження[423]. Деякі орендодавці вимагали наявності всіх документів і офіційних доходів, чого біженці часто не могли надати. Такі прояви побутової ксенофобії та відсутність державних програм інтеграції посилюють ізоляцію іноземців.

Підсумовуючи, повномасштабна війна виявила слабкі місця національної системи захисту біженців. З одного боку, держава формально не зреклася своїх зобов'язань: закон про притулок продовжує діяти, статуси біженця й додаткового захисту надаються (хоч і мізерній кількості заявників), випадків примусової депортації до країн походження практично не зафіксовано. З іншого боку, доступ до прав і процедур відчутно звузився: через об'єктивні причини (небезпеку, евакуацію структур) та через сумнівні рішення влади (де-факто згорнуті інтеграційні програми, нові бар'єри на кордоні, дискримінаційні практики щодо окремих національностей).

Особливо делікатним питанням є поводження з тими іноземцями, які є громадянами держав-агресорів (насамперед росії та білорусі) і водночас шукають захисту в Україні. Як описано вище, чимало таких осіб підтримали Україну або постраждали від своїх режимів, тому мають всі моральні підстави розраховувати на притулок. Втім, їхня присутність може сприйматися суперечливо у суспільстві, а державні органи часто ставляться до них з підвищеною підозрою. Відсутність чіткої урядової політики щодо цієї категорії призвела до хаотичного розв'язання питань на місцях, що нерідко означало суворіший підхід порівняно з іншими національностями. За висловом правозахисників, фактично було запроваджено принцип колективної відповідальності: громадяни рф та білорусі трактувалися як потенційно небажані, незалежно від індивідуальних обставин кожного. Такий підхід суперечить і міжнародному праву, і національним інтересам, адже Україна зацікавлена підтримувати тих росіян та білорусів, що є її однодумцями.

Слід зазначити, що ця проблема має не лише правозахисний, а й системний характер. Держава протягом тривалого часу фактично користувалася участю

---

[422] Див: Чи мають право біженці, шукачі захисту та особи, які потребують додаткового захисту, на працевлаштування в Україні та які документи для цього потрібні? *Благодійний фонд «Право на захист».* 16.07.2024. URL: https://r2p.org.ua/page/chy-maiut-pravo-bizhentsi-shukachi-zakhystu-ta-osoby-iaki-potrebuiut-dodatkovoho-zakhystu-na-pratsevlashtuvannia-v-ukraini-ta-iaki-dokumenty-dlia-tsoho-potribni/; БФ «Право на захист» закликає доопрацювати законопроєкт, що може обмежити доступ до праці для шукачів захисту та осіб без громадянства. *Благодійний фонд «Право на захист».* 17.10.2023. URL: https://r2p.org.ua/page/bf-pravo-na-zakhyst-zaklykaie-doopratsiuvaty-zakonoproiekt-shcho-mozhe-obmezhyty-dostup-do-pratsi-dlia-shukachiv-zakhystu-ta-osib-bez-hromadianstva

[423] Див: Asylum Seekers and Refugees in Ukraine: Addressing Protection Risks During Wartime / *R2P — HIAS.* 2023. URL: https://hias.org/wp-content/uploads/R2P-NUASR-Report-Single-Pages-EN-Final.pdf

іноземців у захисті територіальної цілісності України, однак не сформувала чітких, стабільних і передбачуваних механізмів їх правової легалізації, соціального захисту та набуття громадянства. Така ситуація зумовила фрагментарність і ситуативність рішень органів влади, а також стан правової невизначеності для значної кількості осіб, зокрема громадян російської федерації та республіки білорусь, які діяли з ідейних, антиавторитарних мотивів і демонстрували лояльність до України. У наукових дослідженнях підкреслюється, що відсутність прозорих і довгострокових механізмів легалізації залишає цих осіб у вразливому правовому становищі, попри їхній реальний внесок у безпеку держави, що обґрунтовує необхідність розроблення спеціальних, небюрократичних і системних правових рішень на рівні державної політики[424]

Громадські та правозахисні організації неодноразово закликали українську владу виробити спеціальний механізм легалізації для громадян російської федерації та республіки білорусь, які відкрито виступили проти авторитарних режимів у своїх країнах та/або беруть участь у захисті України. Зокрема, пропонувалося на період дії воєнного стану забезпечити для таких осіб або прискорений доступ до процедури надання міжнародного захисту, або запровадити окремий гуманітарний статус - за аналогією з тимчасовим захистом чи гуманітарним видом на проживання, що застосовується в інших державах.

Однак станом на кінець 2024 р. універсального чи системного рішення в цій сфері ухвалено не було. Натомість мали місце лише поодинокі, індивідуальні кроки, які не сформували цілісної державної політики. Так, відомі випадки видання указів Президента України про надання громадянства окремим іноземцям-добровольцям, які проходили службу у складі Збройних Сил України та мали підтверджені заслуги перед державою. Водночас такі рішення носили виключно персональний характер і не створили загального механізму правової легалізації для ширшого кола осіб.

Для більшості громадян росії та білорусі, які не мають формалізованих «виняткових заслуг», але з об’єктивних причин не можуть повернутися до країни походження, зберігається необхідність проходження стандартних міграційних процедур. Як показує правозастосовна практика, у період воєнного стану ці процедури не лише не були спрощені, а в окремих аспектах стали складнішими, менш передбачуваними та більш дискреційними.

Відсутність прозорої й послідовної державної політики щодо цієї категорії іноземців породжує також ризики з точки зору національної безпеки. Особи, які фактично опиняються поза правовим полем - із простроченими документами або без

[424] Татаренко Г. В., Степанова Г. А. Правовий статус іноземних добровольців: вітчизняні реалії та перспективи // *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 4 (77). С. 30–38. DOI: https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-30-38

визначеного статусу, - стають вразливими до тиску, маніпуляцій або вербування з боку ворожих спецслужб, а також можуть бути втягнуті в протиправну діяльність. Натомість своєчасна легалізація, документування та інтеграція таких осіб, навпаки, сприяли б державному контролю, моніторингу та зменшенню безпекових ризиків.

З огляду на це, з позицій національних інтересів України доцільніше забезпечити перебування цих людей у правовому полі та «в полі зору» державних інституцій, ніж витісняти їх у тіньовий сегмент. Таку логіку чітко усвідомлює українське громадянське суспільство, тоді як державний апарат станом на кінець 2024 р. діяв радше в режимі ситуативної перестороги, ніж на основі довгострокової стратегічної візії.

У 2025 р. правозастосовна практика ДМС набула дещо більшої формальної визначеності - зокрема, зменшилася кількість неоформлених усних відмов, а адміністративні рішення частіше фіксуються письмово та можуть бути оскаржені. Водночас сутнісних змін у підході не відбулося: більшість заявників і надалі змушені проходити стандартні процедури, які залишаються складними, тривалими та значною мірою дискреційними, особливо щодо громадян держав-агресорів.

У 2025–2026 роках міграційна політика України зазнала низки ключових змін. Зокрема, ухвалений 18 червня 2025 року Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації права на набуття і збереження громадянства України» (чинний з 16.01.2026) вперше офіційно врегулював інститут множинного громадянства[425]. Ці новели формалізували поняття «множинне громадянство», встановили перелік допустимих випадків його наявності та відповідні запобіжники, зорієнтувавшись на потреби мільйонів українців за кордоном. Закон має на меті збалансувати принцип єдиного громадянства з реальними потребами громадян (зокрема діаспори), роблячи громадянство України доступнішим для тих, хто «пов’язує своє майбутнє з Україною». Водночас уряд переглянув і міграційні процедури: постановою КМУ № 573 від 16 травня 2025 р. «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо питань міграції» внесено комплексні уточнення до порядку оформлення дозволів на імміграцію[426]. Документ конкретизував процедури відкликання та оскарження таких дозволів і встановив особливі норми для іноземців, які під час війни надавали допомогу ЗСУ (зокрема спростивши отримання посвідок на тимчасове проживання для іноземних

[425] Див: Про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації права на набуття і збереження громадянства України: Закон України від 18.06.2025 № 4502-IX // Відомості Верховної Ради України. (ВВР). – 2025. – № 45. – Ст. 385. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4502-20#Text

[426] Див: Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо питань міграції: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.05.2025 № 573 // Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-deiakykh-postanov-kabinetu-ministriv-ukrainy-shchodo-pytan-mihratsii-573-160525

добровольців та членів їхніх сімей). Аналогічно, постанова КМУ № 1275 від 8 жовтня 2025 р. «Про внесення змін до Правил оформлення, виготовлення і видачі посвідок на тимчасове та постійне проживання» (чинна з 16.01.2026) розширила категорії осіб, які мають право на імміграцію в Україну[427]. Серед нововведень – право на імміграцію для іноземців та осіб без громадянства, які проходили військову службу у ЗСУ, Нацгвардії або інших воєнізованих формуваннях під час війни, а також для членів сімей загиблих таких військовослужбовців. Ця постанова також удосконалила правила видачі, обміну, відкликання та анулювання посвідок на проживання: запроваджено обов'язок інформувати заявників про рішення, змінено підходи до вилучення документів і спрощено процедуру повторного звернення за посвідкою. У сукупності ці зміни узгоджують міграційне законодавство з воєнними реаліями та європейськими стандартами, а також формалізують правовий статус іноземців, які долучилися до оборони України. Паралельно розпочато підготовку оновленої Державної стратегії міграційної політики на період після 2025 року[428]. ДМС повідомляє про домовленість з МОМ щодо експертної підтримки цього процесу. За словами посадовців, нова стратегія (разом зі Стратегією інтегрованого управління кордонами) має стати основою для зміцнення інституційної стійкості держави та гармонізації українського законодавства з нормами ЄС. Отже, ухвалені зміни закладають сучасні правові рамки адаптації міграційної політики до умов війни, підсилюють захист прав закордонних українців і іноземців-добровольців, а також прокладають курс на подальшу європейську інтеграцію в цій сфері.

В умовах, коли державні інститути були перевантажені або дезорганізовані війною, ключову роль у захисті прав біженців відіграли громадські організації та міжнародні інституції. В Україні вже багато років існує розвинена мережа неурядових організацій, що опікуються проблемами мігрантів, біженців, апатрідів та ВПО. Найбільш масштабною з них є Благодійний фонд «Право на захист» (Right to Protection, R2P), який з 2013 р. є виконавчим партнером УВКБ ООН в Україні[429]. R2P надає безоплатну правничу допомогу шукачам притулку на всіх етапах процедури: від консультацій і допомоги у поданні заяви – до підготовки апеляцій на відмови, представництва в судах та моніторингу дотримання прав людини в місцях перебування мігрантів. Протягом 2022–2023 рр. діяльність R2P була критично

[427] Див: Про внесення змін до Правил оформлення, виготовлення і видачі посвідок на тимчасове та постійне проживання: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2025 № 1275 // Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-pravyl-oformlennia-vyhotovlennia-i-vydachi-posvidok-1275-081025

[428] Див: Стратегія державної міграційної політики України на післявоєнний період (проєкт, станом на 2025 р.) // Державна міграційна служба України. URL: https://dmsu.gov.ua/news/dms/strategiya-migraczijnoyi-politiki-pislyavoyennogo-periodu.html

[429] Див: Напрями діяльності. *Благодійний фонд «Право на захист».* URL: https://r2p.org.ua/category/napriamy-diialnosti

важливою, адже саме юристи цієї організації оперативно реагували на незаконні відмови ДМС у прийомі заяв чи продовженні документів, фіксували випадки затримань та спроб вислання іноземців, домагалися поновлення пропущених строків тощо. Фактично, багато рішень державних органів, що порушували права біженців, були скасовані або змінені завдяки втручанню правозахисників. Це стосується, зокрема, згаданих вище ситуацій із відмовами білорусам: R2P разом з іншими організаціями підготували та подали низку скарг та звернень до уряду, вимагаючи припинити дискримінаційну практику.

Іншою впливовою організацією є фонд «Рокада», який також є давнім партнером УВКБ ООН. «Рокада» фокусується на гуманітарній та соціальній допомозі біженцям: забезпечує продуктові та гігієнічні набори, надає психологічну підтримку, організовує курси української мови, освітні та культурні заходи, допомагає з працевлаштуванням тощо[430]. До війни регіональні офіси «Рокади» діяли у 15 областях України, обслуговуючи як іноземних біженців, так і місцеві громади, що їх приймали. Після початку вторгнення 2022 р. фонд значною мірою переключився на допомогу ВПО, однак програми підтримки іноземців теж продовжувалися. Зокрема, «Рокада» за підтримки міжнародних донорів розширила співпрацю з українськими громадами, що приймають переміщених осіб (у тому числі біженців інших національностей), щоб покращити їх доступ до житла та послуг.

На міжнародному рівні головним гравцем залишається Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), яке координує захист біженців в Україні. УВКБ ООН забезпечує фінансування зазначених місцевих організацій-партнерів, надає методичну підтримку, проводить тренінги для державних службовців (зокрема, для прикордонників щодо процедур поводження з шукачами притулку)[431]. За час війни УВКБ підготувало низку звітів і публічних звернень, наголошуючи на необхідності дотримання Україною своїх зобов'язань навіть у складних умовах. Так, у 2022 р. було оприлюднено спеціальний звіт «Біженці та шукачі притулку в Україні: вирішення проблем захисту під час війни», де детально описано труднощі, з якими зіткнулися ці люди, та надано рекомендації уряду[432]. Серед ключових висновків УВКБ та партнерів: ефективний доступ до процедури притулку всередині країни наразі відсутній; люди, які не змогли подати заяви, ризикують бути оштрафованими або затриманими за «нелегальне перебування»; близько двох третин опитаних біженців не змогли виїхати з України,

[430] Див: Іноземцям. *Благодійний фонд «Рокада».* URL: https://rokada.org.ua/inozemcjam/
[431] UN High Commissioner for Refugees. UNHCR Ukraine: Partnerships and Coordination [Електронний ресурс]. — UNHCR. URL: https://www.unhcr.org/ua
[432] Див: Asylum Seekers and Refugees in Ukraine: Addressing Protection Risks During Wartime / *R2P — HIAS.* 2023. URL: https://hias.org/wp-content/uploads/R2P-NUASR-Report-Single-Pages-EN-Final.pdf

в основному через брак документів; значна частина стикнулась із неможливістю вільно пересуватися по країні; без документів люди не мають доступу до охорони здоров'я, гуманітарної допомоги та житла; кожен п'ятий відчув дискримінацію. Ці факти, зібрані правозахисниками, підтверджують висновки нашого аналізу. Звіт УВКБ також містить рекомендації щодо дій, які мають вжити українська влада, міжнародні організації та донори, щоб поліпшити становище біженців.

Окремим напрямом стала адвокація прав громадян білорусі та росії, які воюють або борються проти диктатур. Тут значну активність виявляли українські правозахисні центри: Центр прав людини ZMINA, Українська Гельсінська спілка з прав людини, проект «Без кордонів» та інші. Вони публічно висвітлювали випадки несправедливого поводження з такими іноземцями, ініціювали пресконференції, направляли звернення до МВС та ДМС. Зокрема, ще у 2022 р. була оприлюднена заява коаліції організацій з вимогою негайно вирішити питання легалізації білорусів-добровольців та активістів, які переховуються в Україні[433]. У цій заяві акцентувалося: білоруси, що воюють у складі ЗСУ, фактично захищають Україну ціною власного життя, тому аморально і незаконно не надавати їм бодай право легально перебувати в країні. Правозахисники прямо вимагали від уряду: (1) запровадити спеціальний механізм легалізації (спрощений порядок отримання посвідки чи громадянства) для громадян білорусі та рф, що зазнають політичних переслідувань і підтримують Україну; (2) скасувати вимогу апостиля та інші бюрократичні перепони, які фактично унеможливлюють подачу документів; (3) гарантувати доступ до процедури притулку для всіх осіб, які потребують захисту, незалежно від країни походження; (4) привести практику ДМС у відповідність до міжнародних стандартів та рекомендацій УВКБ ООН. Ці пропозиції стали своєрідною «дорожньою картою» для держави, проте їх реалізація поки що залишається актуальним завданням.

Отже, громадянське суспільство у військовий час виконало не допоміжну, а визначальну функцію у сфері захисту іноземців. Недержавні актори компенсували недоліки державної системи, забезпечуючи біженцям те, що мала б гарантувати держава: юридичний супровід, життєво необхідну допомогу, голос на захист їх прав на національному та міжнародному рівні. Вони фактично взяли на себе роль «сторожового пса», що стежить, аби Україна не відступала від гуманітарних принципів навіть під час екзистенційної війни. Це спрацювало: попри окремі

[433] Див: Звернення щодо порушення прав громадян Білорусі під час їхньої легалізації на території України. *Центр громадянських свобод*. 10.08.2022. URL: https://ccl.org.ua/claims/zvernennya-shhodo-porushennya-prav-gromadyan-bilorusi-pid-chas-yihnoyi-legalizacziyi-na-terytoriyi-ukrayiny/; Нікому не потрібні, окрім тих, з ким воювали. Регулювання правового статусу іноземних комбатантів в Україні. *Центр громадянських свобод.* 16.07.2024. URL: https://ccl.org.ua/news/nikomu-ne-potribni-okrim-tyh-z-kym-voyuvaly-regulyuvannya-pravovogo-statusu-inozemnyh-kombatantiv-v-ukrayini/

негативні випадки, масових порушень на кшталт колективних депортацій чи здачі біженців у руки переслідувачів не відбулося – в тому числі завдяки пильності правозахисників. Війна продемонструвала цінність партнерства держави з громадянським суспільством та міжнародними організаціями, без якого національний механізм притулку в критичний момент просто не зміг би ефективно функціонувати.

Стратегічна мета України – набуття членства в Європейському Союзі – об'єктивно вимагає приведення її міграційної політики у відповідність із європейськими стандартами. Попри повномасштабну війну, 23 червня 2022 року Україна отримала статус країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу, а 14 грудня 2023 року Європейська Рада ухвалила рішення про відкриття переговорів щодо вступу, які були офіційно розпочаті 25 червня 2024 року шляхом проведення першої Міжурядової конференції між Україною та ЄС[434]. У межах переговорного процесу Україна зобов'язана забезпечити поетапне наближення національного законодавства до acquis ЄС, зокрема у сфері притулку та міжнародного захисту, яка є складовою переговорного розділу 24 «Юстиція, свобода та безпека».

Відповідно до стандартів Спільної європейської системи притулку (CEAS), держава-кандидат має гарантувати ефективний доступ до процедур надання міжнародного захисту, належні умови прийому шукачів притулку та функціонування інституційної інфраструктури, сумісної з правом ЄС[435]. Це передбачає імплементацію ключових актів вторинного права ЄС, зокрема Кваліфікаційної директиви 2011/95/EU, Процедурної директиви 2013/32/EU та Директиви про умови прийому 2013/33/EU, а також у перспективі - застосування Регламенту (ЄС) № 604/2013 (Дублін III), який визначає державу-члена, відповідальну за розгляд заяви про надання притулку після набуття Україною членства в Європейському Союзі[436].

---

[434] Див: European Council. European Council conclusions on Ukraine, the membership applications of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia, Western Balkans and external relations. 23.06.2022. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/23/european-council-conclusions-on-ukraine-the-membership-applications-of-ukraine-the-republic-of-moldova-and-georgia-western-balkans-and-external-relations-23-june-2022/; European Council. European Council conclusions on Ukraine, enlargement and reforms. 14.12.2023. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/12/14/european-council-conclusions-on-ukraine-enlargement-and-reforms/; Council of the European Union. EU opens accession negotiations with Ukraine. 25.06.2024. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/06/25/eu-opens-accession-negotiations-with-ukraine/

[435] Див: European Union Agency for Asylum.The Common European Asylum System (CEAS). — Valletta, EUAA. URL: https://www.euaa.europa.eu/common-european-asylum-system

[436] Див: Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 (recast) // Official Journal of the European Union. 2011. L 337. P. 9–26. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0095; European Union. Directive 2013/32/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on common procedures for granting and withdrawing international protection (recast) // Official Journal of the European Union. — L 180. — 29.06.2013. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0032; European Union. Directive 2013/33/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 laying down standards for the reception of applicants for international protection (recast) // Official Journal of the European Union. — L 180. — 29.06.2013. — P. 96–116. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0033; Regulation (EU) No 604/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 (Dublin III) // Official Journal of the European Union. 2013. L 180. P. 31–59. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0604

Станом на сьогодні законодавча база України у сфері притулку та міжнародного захисту загалом відповідає базовим європейським вимогам щодо правових визначень, процедур розгляду заяв і гарантій доступу до захисту. Проте на практиці є ряд моментів, які потребують вдосконалення задля повної відповідності європейським стандартам прав людини. Насамперед обмеження доступу до притулку, запроваджені у 2023 р. на кордоні, суперечать принципам CEAS, де навіть при наявності концепції «безпечної третьої країни» все одно кожна заява має індивідуально оцінюватися компетентним органом, а заявнику гарантується право на оскарження. Тож скасування або коригування цих обмежень є необхідним кроком. По-друге, Україні варто запровадити на практиці механізм тимчасового захисту, аналогічний до того, що застосували країни ЄС для українців у 2022 р. Власне, українське законодавство передбачає таку можливість, але бракує підзаконних актів та процедур реалізації. Створення дієвої системи тимчасового захисту дало б змогу ефективно реагувати на потенційні масові притоки біженців у майбутньому (як-от, гіпотетично, у разі кризи в сусідній країні).

Євроінтеграція також передбачає інституційну розбудову. Посилення спроможності Державної міграційної служби є пріоритетом: йдеться про збільшення кадрового складу, підвищення кваліфікації, цифровізацію процесів, створення резервних механізмів на випадок надзвичайних ситуацій (щоб навіть під час війни чи інших криз заявки могли прийматися у безпечних регіонах або онлайн). Партнерство з новоствореним Агентством ЄС з питань притулку (далі - EUAA) може прискорити ці реформи. Наразі, як відзначає Єврокомісія, Україна не має формалізованої дорожньої карти співпраці з EUAA, тож налагодження такої співпраці було б корисним.

Окремо слід врахувати післявоєнний період: з відновленням миру Україна, ймовірно, знову стане більш привабливою для шукачів притулку, а також зіткнеться з питанням реінтеграції власних громадян-біженців. Тому вже зараз варто закладати основи для комплексної міграційної політики, яка включатиме й інтеграцію іноземців. Європейський досвід показує, що успішна інтеграція біженців (доступ до мовних курсів, освіти, ринку праці, житла, соціальної підтримки) не лише покращує їх добробут, а й зменшує навантаження на систему соціальної допомоги у довгостроковій перспективі. В Україні до війни були напрацювання щодо інтеграційних програм (згаданий план дій, підготовлений у 2021 р.), слід повернутися до їх реалізації, залучивши як державні органи, так і громадські структури, що мають досвід роботи з біженцями.

На основі проведеного аналізу можна окреслити низку пріоритетних напрямів вдосконалення політики України у сфері захисту іноземців та притулку.

Перш за все, критично важливим є гарантування доступу до процедури притулку. У цьому контексті доцільно скасувати або переглянути нормативні положення, що обмежують прийом заяв на кордоні під час воєнного стану. Особливої уваги потребує забезпечення реєстрації всіх заяв у встановлені строки, а також надання ефективних механізмів оскарження у разі відмови. Навіть в умовах надзвичайного стану принцип non-refoulement повинен залишатися незмінним, а кожна особа – зберігати право звернутися по захист.

Не менш важливим є подолання дискримінаційних практик, зокрема за громадянством. Органам державної влади слід забезпечити уніфікований і обґрунтований підхід до розгляду заяв громадян росій та білорусі, виходячи з їхніх індивідуальних обставин, а не колективної належності. Запровадження спеціального порядку легалізації для осіб, які підтримали Україну або зазнають загрози у разі повернення, могло б стати прикладом цільової гуманної політики. Особливо гостро постає потреба в скасуванні вимог, що є об’єктивно невиконуваними під час війни (наприклад, апостилювання документів), та уникненні їх вибіркового застосування.

Ще одним системним завданням є розбудова національного механізму тимчасового захисту. Враховуючи досвід ЄС із надання тимчасового захисту українцям, Україна може адаптувати ці інституційні рішення для майбутніх ситуацій масового напливу іноземців. Для цього необхідно розробити чіткі процедури: визначити порядок введення режиму захисту, встановити коло прав бенефіціарів, строки дії та підстави припинення такого статусу.

Також важливою є робота над підвищенням інституційної спроможності. Йдеться не лише про забезпечення достатніх людських і технічних ресурсів для ДМС, прикордонної та соціальної служб, а й про напрацювання механізмів дій на випадок кризових сценаріїв. Наприклад, створення резервних пунктів прийому або мобільних команд може гарантувати безперервність процедур навіть у разі евакуації підрозділів. Додатково, посилення співпраці з агенціями ЄС, зокрема EUAA, сприятиме професійному розвитку персоналу та залученню технічної підтримки.

Не можна залишити поза увагою й інтеграційний вимір. Плани соціальної адаптації біженців мають бути відновлені та масштабовані. Доцільно забезпечити доступ до вивчення української мови, сприяти працевлаштуванню, підтримати вразливі категорії матеріально – принаймні через місцеві програми. Умови проживання в центрах розміщення повинні бути гідними незалежно від їхньої заповненості. Після завершення війни інтеграція іноземців може бути логічно включена до загальної системи підтримки поряд із програмами для ВПО.

Нарешті, ключовим кроком має стати формалізація співпраці держави з громадськими організаціями. Практика воєнного часу довела їхню ефективність, а тому доцільно перейти від ситуативної взаємодії до інституалізованих форм. Це можуть бути меморандуми про співпрацю, залучення NGO до консультування шукачів притулку, моніторинг місць перебування, експертна участь у розробці нормативних актів. Не менш важливо забезпечити врахування аналітичних звітів провідних організацій (як-от R2P, ZMINA, AIDA) при виробленні політики, оскільки вони містять емпіричні дані та перевірені рекомендації.

Запропоновані кроки не лише дозволять Україні виконати умови євроінтеграції, а й зміцнять її репутацію як держави, що навіть у часи важких випробувань залишається відданою принципам гуманності та верховенства права.

Висновки. Україна, навіть в умовах повномасштабної війни, загалом зберігає вірність своїм міжнародно-правовим зобов'язанням у сфері захисту біженців. Система притулку продовжує функціонувати, хоч і в урізаному вигляді: заяви про захист приймаються, статуси біженця та додаткового захисту надаються, принцип невидачі дотримано – випадків примусової депортації шукачів притулку до небезпечних країн не зафіксовано. Це позитивно відрізняє Україну від деяких інших держав, які у подібних кризових ситуаціях вдавалися до закриття кордонів чи масового вислання іноземців. Однак воєнні реалії оголили глибинні структурні проблеми національної системи притулку та прогалини в її готовності до надзвичайних обставин. Події 2022–2024 рр. продемонстрували, що без системної і постійної участі недержавних акторів державний механізм захисту біженців виявився б неспроможним повноцінно функціонувати. Відтак ця сфера виявилася критично залежною від підтримки міжнародних організацій та місцевих правозахисників.

Війна істотно скоротила загальну кількість іноземних біженців на території України, водночас суттєво трансформувавши їхній соціально-політичний профіль. Зросла частка шукачів захисту з-поміж громадян росії та білорусі, які зазнають переслідувань у своїх державах через антивоєнну позицію або опозиційну діяльність. Парадоксальність цієї ситуації випробовує на міцність відданість України універсальним принципам прав людини. Позиція України у цій сфері є, по суті, моральним маркером: демонструючи готовність надати притулок навіть громадянам держав-агресорів, якщо їм загрожує небезпека, українська держава підтверджує, що веде боротьбу не проти націй, а проти диктатур і злочинних режимів.

Разом із тим, доступ до процедури притулку під час війни ускладнився через нормативні зміни та фактичні обмеження роботи уповноважених органів. У деяких випадках мали місце практики, що мають ознаки дискримінації (насамперед щодо білорусів і росіян), а також порушення встановлених процедурних гарантій. Ці

недоліки потрібно терміново виправляти. Відсутність в національному праві ефективного механізму тимчасового захисту призвела до правового вакууму для осіб, яких не можна ані видворити, ані швидко інтегрувати в процедури притулку – цей пробіл потребує негайного заповнення шляхом законодавчих змін.

Подальший євроінтеграційний поступ України вимагає глибокого реформування міграційного законодавства та практик його застосування. Необхідно гармонізувати процедури надання міжнародного захисту з правом ЄС, зокрема, імплементувати положення відповідних директив і регламентів, а також посилити інституційну спроможність державних органів у цій сфері. Принцип *non-refoulement* залишається фундаментальною гарантією, від якої держава не має права відступати навіть у період війни.

Україна сьогодні бореться за власну свободу і право на існування, водночас вона несе моральну і правову відповідальність за збереження гуманності щодо тих, хто шукає захисту на її території. Послідовне дотримання стандартів захисту біженців – це не лише виконання міжнародних зобов'язань, а й важливий індикатор демократичної зрілості української держави. В умовах, коли Україна прагне інтегруватися до європейської спільноти, вона має продемонструвати, що поділяє її цінності на практиці. Правовий захист іноземців навіть у часи війни – одна з таких цінностей. Гуманність і верховенство права не можуть бути поставлені на паузу; навпаки, їх дотримання саме у найважчі моменти є доказом справжньої відданості демократії. Українське суспільство і держава у співпраці з громадським сектором мають продовжувати працювати над вдосконаленням міграційної політики, щоб вона відповідала як європейським стандартам, так і національним інтересам та гуманітарним традиціям.

2.3. Організаційно-правовий механізм прикордонного контролю: сучасний стан та повоєнні перспективи

Мота Андрій Федорович,
доктор юридичних наук, професор,
начальник кафедри (завідувач кафедри) адміністративної діяльності
факультету правоохоронної діяльності,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького (військова частина 9960)
ORCID: 0000-0002-0401-3496

Україна залишається країною із значним транзитним потенціалом навіть в умовах воєнного стану, що зобов'язує правоохоронні органи активно використовувати контрольні повноваження в супроводженні міграційних процесів. Протягом останнього часу спостерігалося незначне, однак збільшення прикордонних пропускних операцій. У 2025 році через державний кордон встановленим порядком пропущено 37,089 млн осіб (збільшення на 5 %, 2024 рік – 35,245 млн) та 8,191 млн транспортних засобів (збільшення на 4 %, 2024 рік – 7,855 млн). Залишається також актуальною «бар'єрна» функція прикордонного контролю. За той же 2025 рік відмовлено у перетинанні державного кордону 42 402 особам (зменшення на 33 %, 2024 рік – 63 723), у т. ч. не пропущено 36 917громадян України (зменшення на 37 %, 2024 рік – 58 987) та 5 485 іноземців й осіб без громадянства (збільшення на 16 %, 2024 рік – 3 798)[437].

Розуміння контролю багатоманітне. Його соціальне призначення, перш за все передбачає саморегуляцію системи шляхом забезпечення відповідного упорядкування взаємодії її елементів за допомогою нормативного (в т. ч. правового) регулювання[438].

Зважаючи на видову належність прикордонного контрою до державного, що визначено законодавчо[439], його юридична природа та організаційно-правовий механізм взаємопов'язаний з публічно-правовими функціями держави, однією з причин виникнення якої була усвідомлена суспільством необхідність забезпечення за допомогою державних інститутів подальшого існування та розвитку соціальних відносин, зокрема підтримання порядку, захист своєї власності тощо[440].

Контрольні функції держави переважно зосереджені в публічному адмініструванні, зокрема пов'язуються з діяльністю органів виконавчої влади, та в

[437]Аналітичне зведення про обстановку на державному кордоні та результати оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України за 2025 рік. Київ: Адміністрація Державної прикордонної служби України, 2026. 41 с., с. 4.
[438]Головатий М. Ф., Панасюк М. Б. Соціальна політика і соціальна робота: Термінол.-понятійн. слов. Київ: МАУП, 2005. 560 с., с. 213.
[439]Про прикордонний контроль: Закон України № 1710-VI від 5 листоп. 2009 р. *Відом. Верх. Ради України.* 2010. № 6. Ст. 46 (із змін. та допов.).
[440]Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с., с. 104.

сучасній адміністративно-правовій інтерпретації відносяться до позасудового контролю. Позасудовий контроль за діяльністю суб'єктів публічного адміністрування – це особливий різновид діяльності, що здійснюється державними та недержавними суб'єктами з метою перевірки дотримання і виконання суб'єктами публічного адміністрування поставлених перед ними завдань і правомірності прийнятих ними рішень. Він виконує роль певного стабілізуючого важеля впливу на діяльність суб'єктів публічного адміністрування задля її здійснення у межах, визначених законодавством, підвищення її ефективності. Цей контроль фактично полягає у зіставленні фактичних дій, рішень суб'єктів публічного адміністрування з установленими, перш за все правовими, нормативними моделями поведінки, оцінюванні їх правомірності й адекватному реагуванні у разі виявлення порушень[441].

Здійснення в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України та до тимчасово окупованої території і з неї осіб, транспортних засобів, вантажів, а також виявлення і припинення випадків незаконного їх переміщення законодавчо визначено як основна функція та відповідно складова оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України[442] (далі – Держприкордонслужба України). Свого часу була викладена позиція про спірний характер законодавчих положень стосовно здійснення прикордонного контролю лише цим правоохоронним органом спеціального призначення, оскільки така діяльність у більшості випадків здійснюється в певній взаємодії з іншими публічними органами управління, наприклад з органами внутрішніх справ, із митними органами та іншими[443]. Простежується намагання створити передумови, спочатку теоретичні, допустити до контрольної діяльності додаткових суб'єктів та уповноважити їх на перевірку під час перетинання державного кордону.

Система охорони державного кордону та регулювання міграційних процесів є специфічною для тої чи іншої державної формації. Обрана модель здійснення охорони державного кордону правоохоронним органом спеціального призначення з функціями прикордонного контролю і протидії нелегальній міграції відповідав обстановці, що існувала на момент його створення та отримала своє стратегічне підтвердження уже в умовах особливого періоду[444]. Слід враховувати, що перевірка документів для в'їзду в державу здійснюється у визначених місцях на відповідній території. Згідно ст. 9 Закону

[441]Адміністративне право України: підручник / за заг. ред. П. Діхтієвського. Київ: Вид-во «Людмила», 2023. 772 с., с. 600.
[442]Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. *Уряд. кур'єр*. 2003. 7 травня (із змін. та допов.).
[443]Лавринець А. Є. Правове регулювання організації прикордонного контролю в Україні. *Наук.-практ. журнал Ради нац. безпеки і оборони України*. 2011. № 24. С. 305–312., 307.
[444]Мота А. Ф. Діяльність Державної прикордонної служби України з протидії нелегальній міграції (адміністративно-правовий аспект): монографія. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2018. 492 с., с. 126, 127.

України «Про державний кордон України» перетинання державного кордону України здійснюється на шляхах сполучення через державний кордон з додержанням встановленого порядку. Залізничне, автомобільне, морське, річкове, поромне, повітряне та пішохідне сполучення через державний кордон України здійснюється в пунктах пропуску, що встановлюються Кабінетом Міністрів України відповідно до законодавства і міжнародних договорів України, а також поза пунктами пропуску через державний кордон України у випадках, визначених законодавством. Пункт пропуску через державний кордон України – це спеціально виділена територія на залізничних та автомобільних станціях, автомобільних і пішохідних шляхах, в аеропортах (аеродромах), морських і річкових портах, включаючи частину їх акваторії (захищена повністю або частково огороджувальними гідротехнічними спорудами чи об'єктами природного походження), з комплексом будівель, споруд і технічних засобів, на якій здійснюються прикордонний, митний контроль, інші види контролю і пропуск через державний кордон України осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна[445].

Європейський підхід публічного адміністрування зовнішніми кордонами Шенгенського простору фактично аналогічний. Відповідно до ст. 5 Шенгенського кодексу про кордони зовнішні кордони можна перетинати лише в пунктах пропуску через кордон та у встановлені години їхньої роботи. Держави-члени Європейського Союзу запроваджують відповідно до свого національного права санкції за несанкціонований перетин зовнішніх кордонів поза межами пунктів пропуску через кордон або поза межами їхнього встановленого робочого часу. Такі санкції повинні бути дієвими, пропорційними та стримувальними[446].

Кардинальна різниця з національною практикою охорони державного кордону полягає в тому, що України не має зовнішніх і внутрішніх кордонів. За Шенгенським правом поняття «внутрішні кордони» означає: a) спільні сухопутні кордони держав-членів ЄС, у тому числі річкові та озерні кордони; b) аеропорти держав-членів для внутрішніх авіарейсів; c) морські, річкові та озерні порти держав-членів для регулярних внутрішніх поромних сполучень[447]. Саме це поняття є ключовим для розуміння концепту простору свободи, безпеки та правосуддя, у межах якого забезпечується вільне пересування осіб у взаємозв'язку з відповідними заходами з питань контролю зовнішніх кордонів, надання притулку, імміграції, а також

[445]Про державний кордон України: Закон України від 4 листоп. 1991 р. *Відом. Верх. Ради України*. 1992. № 2. Ст. 5 (із змін. та доп.).
[446]Regulation (EU) No 2016/399 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016, on a Union Code on the rules governing the movement of persons across borders (Schengen Borders Code). *Official Journal of the European Union.* 2016. № L 77/1.
[447]Regulation (EU) No 2016/399 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016, on a Union Code on the rules governing the movement of persons across borders (Schengen Borders Code). *Official Journal of the European Union. 2016*. № L 77/1.

запобігання злочинності та боротьби з цим явищем[448]. Відповідно до ст. 22 Шенгенського кодексу про кордони внутрішні кордони можна перетинати у будь-якому пункті без проведення перевірки осіб на кордоні, незалежно від їхнього громадянства[449].

Також національним законодавством (щоправда на підзаконному рівні) передбачено функціонування пунктів контролю. Відповідно до п. 3 Положення про пункти пропуску через державний кордон та пункти контролю 2010 р. у разі виникнення потреби у створенні умов для здійснення прикордонного, митного та інших видів контролю осіб, транспортних засобів, вантажів і товарів, зберігання транспортних засобів, використання розвантажувально-навантажувальної та іншої спеціалізованої техніки, застосування технічних і спеціальних засобів митного контролю, використання яких у пунктах пропуску обмежене або неможливе, на території окремих залізничних станцій, аеропортів (аеродромів), морських і річкових портів та на території, що суміщається з їх акваторіями, за рішенням Кабінету Міністрів України можуть створюватися пункти контролю. Такі пункти можуть функціонувати самостійно або для забезпечення діяльності у відповідних пунктах пропуску[450].

Відповідно до Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року Україна має розвинуту мережу пунктів пропуску (станом на 1 липня 2023 р. – 235 таких пунктів). Пропуск осіб і транспортних засобів через державний кордон України здійснюється в 124 пунктах пропуску (зокрема пунктах контролю), із яких 109 – міжнародні, 5 – міждержавні і 10 – місцеві. Інші 111 пунктів пропуску (зокрема пункти контролю) тимчасово закриті[451]. За інформацією Держприкордонслужби України всього на державному кордоні України зареєстровано 236 пунктів пропуску та пунктів контролю, а саме:

на українсько-польському кордоні 18 пунктів пропуску та пунктів контролю – 9 автомобільних та 6 залізничних пунктів пропуску, а також 3 пункти контролю;

на українсько-словацькому кордоні 5 пунктів пропуску та 1 пункт контролю, зокрема 2 автомобільних, 2 залізничних та 1 пішохідний пункт пропуску;

на українсько-угорському кордоні 8 пунктів пропуску та 1 пункт контролю, зокрема 6 автомобільних та 2 залізничних пункти пропуску;

---

[448]Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

[449]Regulation (EU) No 2016/399 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016, on a Union Code on the rules governing the movement of persons across borders (Schengen Borders Code). *Official Journal of the European Union. 2016*. № L 77/1.

[450]Положення про пункти пропуску через державний кордон та пункти контролю: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18 серп. 2010 р. № 751. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/751-2010-%D0%BF#Text.

[451]Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року: схв. розп. Кабінету Міністрів України від 24 лип. 2019 р. № 687-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80#Text.

на українсько-румунському кордоні 13 пунктів пропуску та 1 пункт контролю, зокрема 5 автомобільних, 3 річкових 6 залізничних та 1 морський пункт пропуску;

на українсько-молдовському кордоні 58 пунктів пропуску та пунктів контролю – 41 автомобільний, 2 паромних, 3 річкових та 9 залізничних пунктів пропуску, а також 3 пункти контролю;

на українсько-білоруському кордоні 33 пункти пропуску та пунктів контролю – 20 автомобільних, 1 річковий та 6 залізничних пунктів пропуску, а також 6 пунктів контролю;

на українсько-російському кордоні 38 пунктів пропуску та пунктів контролю – 22 автомобільних, 8 залізничних та 1 пішохідний пункт пропуску, а також 7 пунктів контролю[452].

Законодавче визначення поняття прикордонного контролю відображає характерне для публічного адміністрування розуміння функціонального різновиду управлінської діяльності, розрахованої на досягнення визначеного завдання. За Законом України «Про прикордонний контроль» передбачається сервісний результат та правоохоронна мета прикордонного контролю. Цей різновид державного контролю спрямований на встановлення законних підстав для перетинання державного кордону особами, транспортними засобами і переміщення через нього вантажів[453], що зрештою легітимізує перебування фізичних осіб і визначеного майна в результаті транскордонного переміщення. Більшою мірою це матиме значення для в'їзду на територію тієї чи іншої країни, оскільки саме в пунктах пропуску через державний кордон визначається чи має мігрант право перебувати на відповідній державній території. Саме як послуга розглядається правило, визначене в національному законодавстві, про реєстрацію іноземців та осіб без громадянства, які в'їжджають в Україну, що здійснюється в пунктах пропуску через державний кордон України органами охорони державного кордону. Відмітка про реєстрацію іноземця або особи без громадянства в паспортному документі та/або імміграційній картці або інших передбачених законодавством України документах дійсна на всій території України незалежно від місця перебування чи проживання іноземця або особи без громадянства на території України[454], що гарантує свободу пересування мігранта та свідчить про сервісні властивості прикордонного контролю.

[452]Пункти пропуску через державний кордон та пункти контролю. URL: https://dpsu.gov.ua/uk/punkti-propusku-punkti-kontrolyu#perelikppr.

[453]Про прикордонний контроль: Закон України № 1710-VI від 5 листоп. 2009 р. *Відом. Верх. Ради України*. 2010. № 6. Ст. 46 (із змін. та доп.).

[454]Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України № 3773-VI від 22 верес. 2011 р. *Відом. Верхов. Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 179 (із змін. та допов.).

Правоохоронний ефект прикордонних заходів пов'язано із виявленням та реагуванням на можливі транскордонні правопорушення. Відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про прикордонний контроль» прикордонний контроль здійснюється з метою протидії незаконному переміщенню осіб через державний кордон, незаконній міграції, торгівлі людьми, а також незаконному переміщенню зброї, наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, боєприпасів, вибухових речовин, матеріалів і предметів, заборонених до переміщення через державний кордон. У 2025 році підрозділами Держприкордонслужби України виявлено 1 383 од. зброї, що на 26 % більше ніж у 2024 році (1 101 од.), зокрема в пунктах пропуску через державний кордон виявлено 976 од. зброї (збільшення у 1,6 рази, 2024 рік – 617 од.), з них при спробі переміщення:

з України – 699 од. (збільшення на 46 %, 2024 рік – 478 од.). Виявлялася: холодна (551), електрошокова (92), пневматична (43), вогнепальна (6), газова (4), мисливська (3) зброя;

в Україну – 277 од. (збільшення у 2 рази, 2024 рік – 139 од.). Виявлялася: холодна (244), пневматична (13), електрошокова (11), вогнепальна (6), газова (3) зброя[455].

Також протягом 2025 року в пунктах пропуску виявлено 22 836 шт. боєприпасів (збільшення у 5,6 рази, 2024 рік – 4 080 шт.), 742,997 кг наркотичних засобів (збільшення у 22 рази, 2024 рік – 34,455 кг) та припинено 3 263 спроби незаконного переміщення товарів через державний кордон на суму 560,316 млн грн (збільшення на 38 % та 18 % відповідно, 2024 рік – 2 356 вип. на суму 473,626 млн грн)[456].

Описані результати правоохоронної практики органів та підрозділів охорони державного кордону засвідчують необхідний системний підхід публічного адміністрування в сфері прикордонної безпеки. Організація прикордонного менеджменту передбачає спрямування міграційних потоків у визначені місця (точки) на державному кордоні. Відповідно до геополітичного розташування та міжнародного визнання існує чотири транспортні коридори територією України, включених як складову частину до мережі міжнародних транспортних коридорів:

№ 3 (Крітський): Берлін/Дрезден – Вроцлав – Львів – Київ (державний кордон з Польщею);

№ 5 (Крітський): Трієст – Любляна – Братислава – Ужгород – Львів (державний кордон з Угорщиною);

[455]Аналітичне зведення про обстановку на державному кордоні та результати оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України за 2025 рік. Київ: Адміністрація Державної прикордонної служби України, 2026. 41 с., с. 30.

[456]Аналітичне зведення про обстановку на державному кордоні та результати оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України за 2025 рік. Київ: Адміністрація Державної прикордонної служби України, 2026. 41 с., с. 32, 35, 37.

№ 7 (Крітський): по р. Дунай;

№ 9 (Крітський): Гельсінкі – Київ/Москва – Одеса/Кишинів/Бухарест – Александрополіс (державний кордон з Білоруссю)[457].

Зосередження прикордонного контролю в пунктах пропуску через державний кордон (пунктах контролю) та їх оснащення на шляхах міжнародного сполучення розглядається невід'ємним елементом загальної системи забезпечення недоторканості державного кордону. За українським законодавством прикордонний контроль включає: 1) перевірку документів; 2) огляд осіб, транспортних засобів, вантажів; 3) виконання доручень уповноважених державних органів України; 4) перевірку виконання іноземцями, особами без громадянства умов перетинання державного кордону в разі в'їзду в Україну, виїзду з України та транзитного проїзду територією України; 5) реєстрацію іноземців, осіб без громадянства та їх паспортних документів у пунктах пропуску через державний кордон; 6) перевірку автомобільних транспортних засобів з метою виявлення викрадених (ч. 4 ст. 2 Закону України «Про прикордонний контроль» 2009 р.)[458].

Паралельно відбувається здійснення комплексу системних заходів оперативного, технічного та фізичного захисту державного кордону, що локалізуються поза пунктами перетинання державного кордону. Передбачається оптимальне поєднання окремих форм оперативно-службової діяльності Держприкордонслужби України – прикордонного контролю та прикордонної служби як діяльності з охорони державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах з метою недопущення незаконної зміни проходження його лінії, забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму[459]. В результаті повинні бути створені умови превентивного впливу на мігрантів (можливих порушників) таким чином, щоб вони усвідомили, що ризик перетинання ділянки державного кордону поза пунктами пропуску перевищує ризики проходження через пункт пропуску[460].

Знову ж таки, в подібний спосіб вибудована стратегія контролю зовнішніх кордонів Шенгенської зони. Однак, розуміння прикордонного контролю (англ. «border control») за європейським законодавством більш об'ємне, оскільки охоплює перевірки на кордоні (тобто в пунктах пропуску через кордон) та нагляд за кордонами (англ. «border surveillance») між пунктами пропуску через кордон, а також нагляд за пунктами

[457]Перелік транспортних коридорів України, включених як складову частину до мережі міжнародних транспортних коридорів: додаток до пост. Кабінету Міністрів України від 16 грудня 1996 р. № 1512. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1512-96-%D0%BF#Text.

[458]Про прикордонний контроль: Закон України № 1710-VI від 5 листоп. 2009 р. *Відом. Верх. Ради України*. 2010. № 6. Ст. 46 (із змін. та доп.).

[459]Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. *Уряд. кур'єр*. 2003. 7 травня (із змін. та допов.).

[460]Литвин М. М. Інтегроване управління кордонами: підруч. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2012. 416 с., с. 304.

пропуску через кордон поза встановленими годинами роботи для запобігання ухилення особами від перевірок на кордоні. Основною метою нагляду за кордонами є запобігання несанкціонованим перетинам кордону, протидія транскордонній злочинності та вжиття заходів проти осіб, які нелегально перетнули кордон. Такий нагляд здійснюють у спосіб, щоб запобігти ухиленню осіб від перевірок у пунктах пропуску через кордон та знеохочувати до ухилення від таких перевірок[461].

Досягненням української державності стала належна регламентація прикордонного контролю як невід'ємний елемент його організаційно-правового механізму, що відповідає євроінтеграційним намірам. Правові основи здійснення прикордонного контролю визначені окремим Законом[462], тобто нормативно-правовим актом, що регулює найбільш важливі суспільні відносини та відображає волю народу. В такому відображенні важливим аспектом є відкритість та прозорість прикордонних процедур, що гарантує їх зрозумілість широкому загалу на противагу архаїчній практиці відомчого закритого характеру їх регламентації, запозиченого з радянського періоду організації охорони державного кордону. Прийняття Закону України «Про прикордонний контроль» забезпечило правове регулювання, яке не обмежується грифом обмеження доступу до інформації[463].

Відповідно до зазначеного вище, основні елементи організаційно-правового механізму прикордонного контролю на сучасному етапі реалізації політики забезпечення прикордонної безпеки характеризуються наступними особливостями:

мета – створення та підтримання балансу між забезпеченням належного рівня прикордонної безпеки і збереженням відкритості державного кордону України для законного транскордонного співробітництва, а також для осіб, які подорожують;

суб'єкт прикордонного контролю – Держприкордонслужба України як правоохоронний орган спеціального призначення;

система засобів і дій, розрахованих на досягнення сервісного та правоохоронного результатів, що застосовуються в поєднанні з іншим формами оперативно-службової діяльності;

місце здійснення прикордонного контролю – пункти пропуску та пункти контролю, розташовані з урахуванням міжнародних шляхів сполучення;

---

[461]Regulation (EU) No 2016/399 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016, on a Union Code on the rules governing the movement of persons across borders (Schengen Borders Code). *Official Journal of the European Union. 2016*. № L 77/1.

[462]Про прикордонний контроль: Закон України № 1710-VI від 5 листоп. 2009 р. *Відом. Верх. Ради України*. 2010. № 6. Ст. 46 (із змін. та доп.).

[463]Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05.10.2004 № 711 ДСК: наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 30.11.2010 № 927, зареєстр. в Міністерстві юстиції України 20 грудня 2010 р. за № 1295/18590. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1295-10#Text.

регламентація на рівні окремого Закону, що врегульовує суспільні відносини, які складаються під час перетинання державного кордону України.

Доводиться визнати, що нормативна регламентація прикордонного контролю, здійснена в 2009 р., незважаючи на формулювання про перевірку перетинання особами, транспортними засобами державного кордону і переміщення через нього вантажів, більшою мірою була зорієнтована на запобігання небажаному в'їзду на територію України, що зрештою відповідало суспільно-політичній ситуації на той час. У 2004 р. Україна ратифікувала Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. Відповідно до його положень передбачено низку заходів прикордонного контролю для попередження і виявлення незаконного ввозу мігрантів (ст. 11). Зокрема, держави-учасниці, відповідно до взятих зобов'язань повинні вживати законодавчих та інших відповідних заходів для попередження, наскільки це можливо, використання транспортних засобів, які експлуатуються комерційними перевізниками, для незаконного ввозу мігрантів. У відповідних випадках і без шкоди для застосовних міжнародних конвенцій такі заходи включають встановлення для комерційних перевізників, у тому числі будь-якої транспортної компанії або власника, чи оператора будь-яких транспортних засобів, зобов'язання переконатися в тому, що всі пасажири мають документи на в'їзд/виїзд, необхідні для в'їзду (*підкреслення наше – А. М.*) до приймаючої держави[464].

Прийняття Закону України «Про прикордонний контроль» також було обумовлено «виконанням Україною зобов'язань щодо адаптації законодавства до стандартів ЄС та необхідністю визначення чітких правил та умов перетинання державного кордону особами, транспортними засобами та вантажами, застосуванням у практику здійснення прикордонного контролю в Україні процедур прикордонного контролю, передбачених Кодексом Шенгенських кордонів (Регламент Ради (ЄЕС) № 562/2006)»[465]. Відповідно акцент зроблено на умовах в'їзду та контролю переважно стосовно іноземців чи громадян третіх країн.

Збройна агресія Російської Федерації щодо України зумовила нагальну потребу загальної мобілізації, що допускається за умовами воєнного стану та корелюється із забороною виїзду за межі України військовозобов'язаними чоловіками[466]. Прикордонний контроль у поєднанні з іншими заходами з охорони державного корону

[464]Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: Прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листоп. 2000 р. *Офіц. вісн. України*. 2006. № 14. Ст. 1058.

[465]Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про прикордонний контроль» від 5 верес. 2008 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=33268&pf35401=127174.

[466]Mota A., Mota S. The right to leave outside Ukraine under the conditions martial law: features of regulation and law enforcement practice. *Law&Border.* 2025. № 1 (5). P. 152–175. doi.org/10.32453/law_border.v5i1.1908.

перетворилися на бар'єр для витоку мобілізаційного ресурсу. Так, у 2025 р. з метою протидії незаконному виїзду за кордон громадян України призовного віку підрозділами Держприкордонслужби України затримано 21 057 осіб (зменшення на 15 %, 2024 рік – 24 709), у тому числі:

поза пунктами пропуску – 20 739 осіб (зменшення на 15 %, 2024 рік – 24 262);

у пунктах пропуску – 318 осіб (зменшення на 29 %, 2024 рік – 447)[467].

Зміщення акценту прикордонного контролю на перевірку умов виїзду також підтверджується динамікою міграційних потоків. Уже не перший рік спостерігається перевищення випадків виїзду з України в порівнянні з кількістю в'їзду. В 2025 році зафіксовано 37,089 млн фактів перетинань особами державного кордону, що на 5 % більше, ніж торік (35,245 млн). Тенденція до зростання інтенсивності пасажиропотоку зумовлена збільшенням кількості оформлених громадян України під час їх слідування як на в'їзд, так і на виїзд за межі країни. Водночас, оформлено в процесі прикордонного контролю під час слідування:

з України – 18,685 млн осіб (збільшення на 5 %, 2024 рік – 17,851 млн), у т. ч. громадян України – 16,125 млн осіб (збільшення на 5 %, 2024 рік – 15,296 млн), іноземців – 2,560 млн осіб (на рівні, 2024 рік – 2,555 млн);

в Україну – 18,404 млн осіб (збільшення на 6 %, 2024 рік – 17,394 млн), у т. ч. громадян України – 15,835 млн осіб (збільшення на 7 %, 2024 рік – 14,840 млн), іноземців – 2,569 млн осіб (на рівні, 2024 рік –2,554 млн)[468].

Найбільш пріоритетними напрямками слідування осіб були Республіка Польща, Республіка Молдова та Румунія, на кордоні з якими оформлено майже 82 % (30,581 млн) від загальної кількості подорожуючих[469].

В умовах воєнного стану зміна акцентів здійснення прикордонного контролю є вимушеним заходом, проте не змінює його загальний лейтмотив. Організаційно-правові переваги такого виду державного контролю також важливі для перевірки в'їзду та недопущення проникнення на територію України агентурної мережі держави-агресора та її пособника, колаборантів із числа громадян України, які здійснили виїзд через тимчасово не діючі пункти пропуску через державний кордон з подальшим

[467]Аналітичне зведення про обстановку на державному кордоні та результати оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України за 2025 рік. Київ: Адміністрація Державної прикордонної служби України, 2026. 41 с., с. 24.

[468]Аналітичне зведення про обстановку на державному кордоні та результати оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України за 2025 рік. Київ: Адміністрація Державної прикордонної служби України, 2026. 41 с., с. 18.

[469]Аналітичне зведення про обстановку на державному кордоні та результати оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України за 2025 рік. Київ: Адміністрація Державної прикордонної служби України, 2026. 41 с., с. 4.

потраплянням на територію України задля продовження власної деструктивної діяльності[470].

Перспективи прикордонного контролю пов'язані із реалізацією інтегрованого управління державним кордоном. Перш за все, передбачається запровадження кращих європейських практик під час проведення контрольних процедур у пунктах пропуску через державний кордон, що становить невід'ємну частину проголошеного Україною євроінтеграційного курсу[471]. Взаємопов'язаним із цим завданням є орієнтація на забезпечення потреб подорожуючих шляхом низки організаційно-технічних рішень пришвидшення контрольних процедур. Чинна Стратегія інтегрованого управління державними кордонами передбачає, зокрема:

практику автоматизації процесів ідентифікації особи;

запровадження системи попередньої інформації про пасажирів (APIS та PNR);

встановлення сучасних систем автоматичного біометричного контролю;

удосконалення механізму функціонування «єдиного вікна»[472].

У повоєнний період навряд чи вдасться повністю нормалізувати ситуацію на україно-білоруському та україно-російському кордонах. Тому прикордонний контроль на цих ділянках державного кордону (та в окремих випадках на інших ділянках також) буде підпорядковано, за умови можливості його здійснення, військовим завданням з недопущення агентурного та диверсійно-розвідувального проникнення на територію України.

Таким чином, охорона державного кордону, контролю його перетинання й надалі покладатиметься на Держприкордонслужбу України як правоохоронний орган спеціального призначення та складову сил безпеки й оборони. Обраний формат організаційно-правового механізму прикордонного контролю відповідає сучасним умовам та викликам національній безпеці.

---

[470]Токарчук М. Значення прикордонного контролю для оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України в умовах правового режиму воєнного стану. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: військові та технічні науки*. 2024. № 92(3). С. 137–146. doi.org/10.32453/3.v92i3.1441, с. 140.

[471]Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року *Відом. Верх. Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (із змін. та допов.).

[472]Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року: схв. розп. Кабінету Міністрів України від 24.07.2019 № 687-р. *Офіц. вісн. України.* 2019. № 70. Ст. 2472 (із змін. та допов.).

2.4. Організаційно-правові засади гармонізації діяльності місць тимчасового тримання державної прикордонної служби україни з європейськими правозахисними стандартами

Король Михайло Олексійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративної діяльності,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького (військова частина 9960),
ORCID: 0000-0002-2088-6959

У сучасних умовах європейської інтеграції України та розвитку сектору безпеки й оборони особливої актуальності набуває питання забезпечення належного рівня дотримання прав і свобод людини у діяльності правоохоронних органів та органів спеціального призначення. Одним із важливих напрямів такої діяльності є функціонування місць тимчасового тримання Державної прикордонної служби України (далі – МТТ ДПСУ), у яких відбувається утримання осіб, затриманих за порушення законодавства про державний кордон, міграційного законодавства або у зв'язку із здійсненням процедур ідентифікації та реадмісії.

Проблематика діяльності місць несвободи традиційно перебуває у центрі уваги як національних так і міжнародних правозахисних інституцій, оскільки саме у таких установах існує підвищений ризик порушення фундаментальних прав людини, насамперед права на свободу та особисту недоторканність, права на гідне поводження, права на медичну допомогу та права на справедливий захист, тощо. У цьому контексті особливого значення набуває дотримання положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, стандартів Європейського комітету із запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі – КЗК), а також практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо недопущення катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження.

Актуальність дослідження обумовлюється також необхідністю приведення національного законодавства та практики діяльності МТТ ДПСУ у відповідність до європейських правозахисних стандартів. В умовах активізації міграційних процесів, зростання транскордонних загроз, а також функціонування правового режиму воєнного стану значення ефективної та правомірної діяльності місць несвободи суттєво зростає. Аналіз статистичних даних Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) свідчить, що станом на 2025 рік у системі прикордонного відомства функціонувало 19 місць тимчасового тримання (6 пунктів тимчасового тримання (далі – ПТТ) та 13 спеціальних приміщень (далі – СП)), розрахованих на одночасне

утримання 177 осіб. Протягом звітного періоду в зазначених установах перебувало 2873 особи, з яких 1851 особа утримувалася у ПТТ, а 1022 — у СП[473].

Наведені статистичні дані у поєднанні з функціонуванням правового режиму воєнного стану свідчать про високу інтенсивність застосування заходів адміністративного затримання, що об'єктивно підвищує ризики порушення європейських стандартів захисту прав людини. Досить високе річне навантаження (2873 особи) над загальною одночасною місткістю установ (177 місць) створює передумови для порушення мінімальних стандартів утримання під вартою, зокрема вимог КЗК щодо належної житлової площі та матеріально-побутових умов. Концентрація більшої частини затриманих саме в ПТТ (1851 особа) актуалізує проблему імплементації процесуальних гарантій — безумовного забезпечення права на правничу допомогу, невідкладного медичного скринінгу та дотримання строків тримання під вартою у контексті відповідності вимогам ст.ст. 3 та 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

За таких умов питання відповідності функціонування МТТ ДПСУ міжнародним та європейським стандартам поводження із затриманими особами набуває не лише теоретичного, а й важливого прикладного значення. Саме тому оцінка діяльності цих установ повинна здійснюватися не лише крізь призму формальної відповідності законодавству, а й з урахуванням практики реалізації прав затриманих осіб.

Водночас результати моніторингових візитів Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, представників національного превентивного механізму та міжнародних правозахисних інституцій демонструють окремі проблеми у сфері матеріально-побутового забезпечення затриманих осіб, реалізації права на медичну допомогу, доступу до правової інформації, права на перекладача та забезпечення ефективних механізмів оскарження дій посадових осіб[474]. Це зумовлює необхідність комплексного дослідження відповідності діяльності МТТ ДПСУ сучасним європейським стандартам поводження з особами, позбавленими свободи.

Слід зазначити, що МТТ ДПСУ призначені для нетривалого утримання осіб, затриманих за порушення законодавства у сфері охорони державного кордону та міграційного законодавства. У наукових працях наголошується, що ці установи виконують функцію ізоляції та контролю осіб з метою організації належного

[473] Результати оперативно-службової діяльності Держприкордонслужби. URL: https://surl.li/xvdtxo (дата звернення: 20.05.2026).

[474] Звіт про результати відвідування спеціального приміщення відділення інспекторів прикордонної служби «Оноківці» 94 прикордонного загону Західного регіонального управління ДПСУ 30.01.2024. URL: https://surl.li/dllcmb; Доповідь для уряду України щодо проведеного візиту ЄКПТ в Україну з 16 по 27 жовтня 2023 року. Рада Європи, CPT/Inf (2024) 20. Страсбург, 26.04.2024. URL: https://rm.coe.int/1680b0e1f9; Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання у 2025 році». Київ, 2026. 137 с. URL: https://surli.cc/cjpmpf (дата звернення: 26.05.2026).

здійснення провадження у відповідних справах і запобігання ухиленню від юридичної відповідальності[475].

За такого підходу сутність функціонування МТТ ДПСУ полягає в організації та забезпеченні законного тримання затриманих осіб, створенні належних умов для проведення процесуальних дій, гарантуванні реалізації правового статусу затриманих осіб, а також здійсненні заходів міграційного контролю. Водночас функціонування МТТ ДПСУ характеризується комплексним характером, що проявляється у поєднанні адміністративно-правових, правоохоронних та правозахисних елементів діяльності. У наукових дослідженнях обґрунтовується, що ДПСУ є суб'єктом правоохоронної діяльності, що визначає специфіку реалізації її повноважень щодо затримання, тримання та забезпечення прав осіб, які перебувають у місцях несвободи[476].

Інститут тримання в юридичній доктрині традиційно розглядається як найбільш суворий запобіжний захід як у кримінальному, так і в адміністративному процесі. Його застосування пов'язане з істотним і найбільш глибоким втручанням у сферу основоположних прав і свобод людини, передусім права на свободу та особисту недоторканність, гарантованого ст. 29 Конституції України та ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Саме тому цей захід має виключний характер і застосовується лише у випадках, коли інші, менш обмежувальні заходи не можуть забезпечити належну процесуальну поведінку особи.

Суворість правових обмежень, які супроводжують тримання під вартою, обумовлює необхідність неухильного дотримання принципу його винятковості. У практичному вимірі це означає, що зазначений запобіжний захід може бути застосований лише за наявності достатньо обґрунтованих і належним чином доведених законних підстав, а також за умови, що використання альтернативних, більш м'яких заходів є недостатнім для забезпечення цілей кримінального чи адміністративного провадження. Відтак, тримання осіб слід розглядати не як первинний інструмент процесуального примусу, а як крайній, виключний захід, який застосовується лише у випадках об'єктивної необхідності.

Вона безпосередньо пов'язана з потребою уповноважених державних органів приймати рішення щодо застосування передбачених законом заходів примусового характеру, спрямованих на обмеження або тимчасове припинення соціальних зв'язків особи з її звичним середовищем. У сучасному правовому контексті ізоляція осіб у МТТ ДПСУ має значно ширший функціональний зміст і не обмежується виключно

---

[475] Мота А.Ф. Теорія і практика протидії нелегальній міграції органами Державної прикордонної служби України: адміністративно-правовий аспект : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / А.Ф. Мота; «Львівська політехніка», національний університет. Львів, 2019. 39 с. С. 12.

[476] Ільченко О.В. Актуальні питання визначення діяльності Державної прикордонної служби України як суб'єкта правоохоронної діяльності. *Митна справа.* 2013. № 2. С. 199–204. С. 202.

превентивною метою недопущення подальших правопорушень. Насамперед, вона виступає як багатофункціональний процесуальний інструмент, що використовується для забезпечення належного адміністративного або кримінально-правового реагування на виявлені факти правопорушень.

Зокрема, така форма ізоляції може бути обумовлена необхідністю встановлення особи затриманого, проведення комплексу перевірочних та ідентифікаційних заходів, а також забезпечення подальшого примусового видворення іноземців або осіб без громадянства з території держави. Окрім того, вона може бути пов'язана з організаційно-процедурною підготовкою до передачі таких осіб компетентним органам інших держав у межах реалізації міжнародних договорів про реадмісію[477]. У цьому контексті ізоляційний режим у МТТ ДПСУ виступає не лише як охоронний або забезпечувальний захід, але й як важливий елемент адміністративно-процесуальної діяльності, що забезпечує належне документування, перевірку правового статусу та організацію подальших юридично значущих дій щодо затриманих осіб.

Таким чином, перебування осіб у МТТ ДПСУ має комплексний характер і виходить за межі суто ізоляційної функції. Воно виконує також чітко визначене адміністративно-процесуальне та міжнародно-правове призначення, спрямоване на забезпечення ефективної реалізації державної міграційної політики, дотримання міжнародних зобов'язань України та належне функціонування механізмів транскордонного співробітництва у сфері реадмісії та примусового видворення.

З метою належної реалізації функцій тимчасового тримання в системі ДПСУ функціонують спеціально визначені організаційні елементи — ПТТ та СП, які призначені для короткострокового розміщення та утримання затриманих осіб. Ці інституційні форми становлять важливу складову організаційного механізму здійснення адміністративно-процесуальних заходів у сфері охорони державного кордону.

Що стосується організаційної побудови, то ПТТ — є спеціально обладнаною будівлею або комплексом приміщень, розташованих на території органу охорони державного кордону, які призначені для тимчасового розміщення та утримання затриманих осіб. Такий структурний елемент використовується у випадках, коли виникає необхідність забезпечити ізоляцію осіб поза межами безпосередніх підрозділів охорони кордону, але в межах юрисдикції та відповідальності відповідного

[477] Король М., Петельський А. Особливості тимчасового тримання осіб Державною прикордонною службою України в контексті дотримання прав людини. *Актуальні проблеми діяльності складових сектору безпеки і оборони України : тези II Всеукраїнської науково-практичної конференції* (30 жовтня 2025 року). Харків: Вид-во НАНГУ, 2025. 584 с. С. 233-236. С. 234.

органу ДПСУ, що забезпечує оперативність реагування та належне виконання процесуальних завдань[478].

СП, у свою чергу, являють собою окремо обладнані приміщення або їх сукупність у структурі підрозділу охорони державного кордону, що призначені для короткострокового утримання затриманих осіб. Вони застосовуються, як правило, у випадках оперативного затримання правопорушників безпосередньо в межах відповідальності підрозділу та забезпечують тимчасову ізоляцію до моменту прийняття подальшого процесуального рішення[479].

Згідно з положеннями Інструкції про порядок тримання затриманих осіб в органах (підрозділах) охорони державного кордону (далі - Інструкція про тримання), тримання затриманих осіб - система організаційних та практичних заходів, спрямована на дотримання законності при поміщенні затриманих осіб до МТТ, їх триманні та звільненні або вибутті, дотримання режиму в МТТ, здійснення охорони затриманих осіб, їх матеріально-побутового, продовольчого забезпечення та надання медичної й психологічної допомоги[480].

Відповідно до законодавства України іноземці та особи без громадянства можуть бути піддані затриманню у випадках порушення правил в'їзду, перебування чи виїзду з території України, а також за наявності підстав, пов'язаних із забезпеченням процедур примусового повернення, примусового видворення або реадмісії. За своєю правовою природою таке затримання не є заходом кримінально-правового примусу, а належить до сфери адміністративно-правового регулювання та спрямоване на забезпечення реалізації міграційної політики держави. У міжнародній та європейській правовій доктрині відповідні заходи нерідко позначаються терміном «immigration detention» («затримання з міграційною метою»)[481], яке в більшості держав – членів Ради Європи розглядається як особливий різновид адміністративного затримання, що характеризується спеціальним правовим режимом та підвищеними гарантіями захисту прав людини. Важливими елементами такого режиму є судовий контроль за законністю затримання, обмежені строки тримання особи, право на правничу допомогу, переклад та ефективне оскарження рішень уповноважених органів.

Специфіка трактування дефініції «затримана особа» у світовій практиці суттєво впливає на розуміння меж адміністративно-юрисдикційної діяльності. Наприклад, Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або

[478] Інструкція про порядок тримання затриманих осіб в органах (підрозділах) охорони державного кордону : затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України № 352 від 30.03.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0462-15#Text (дата звернення: 20.05.2026).
[479] Там само.
[480] Там само.
[481] International Organization for Migration. Glossary on Migration / International Organization for Migration. Geneva : IOM, 2019. 248 p.

ув’язненню[482], обмежує це поняття суб'єктами під вартою до вироку суду. Натомість у низці країн цей статус застосовується виключно в межах адміністративного провадження чи превентивних заходів безпеки, не поширюючись на кримінальну сферу. Для прикордонних підрозділів, які здійснюють адміністративне затримання за порушення прикордонного законодавства, така термінологічна неоднорідність підкреслює гостру потребу в гармонізації національних процесуальних норм із міжнародними стандартами.

На відміну від іноземців та осіб без громадянства, щодо яких затримання може застосовуватися з метою забезпечення міграційних процедур, громадяни України підлягають затриманню ДПСУ переважно у зв'язку з вчиненням адміністративних правопорушень у сфері охорони державного кордону або за наявності підстав, передбачених кримінальним процесуальним законодавством. Основною метою такого затримання є припинення правопорушення, встановлення особи правопорушника, забезпечення розгляду справи та виконання процесуальних дій, необхідних для притягнення винних осіб до юридичної відповідальності[483].

Практика діяльності ДПСУ свідчить про широке застосування інституту затримання під час виконання завдань з охорони державного кордону. Так, у межах здійснення адміністративно-юрисдикційної діяльності протягом 2025 року уповноваженими посадовими особами ДПСУ було складено 12 957 протоколів про адміністративне затримання[484]. Наведені статистичні дані підтверджують значний обсяг застосування цього заходу адміністративного примусу та обумовлюють необхідність належного нормативно-правового врегулювання порядку тримання затриманих осіб і забезпечення ефективних гарантій дотримання їхніх прав та свобод.

Згідно з відомчою Інструкцією про тримання, нормативно закріплений зміст поняття «затримана особа» у діяльності ДПСУ охоплює кілька категорій суб'єктів незалежно від їхнього громадянства. По-перше, це особи, затримані прикордонниками за адміністративні правопорушення або у зв'язку з підозрою у кримінальних правопорушеннях, розслідування яких входить до повноважень ДПСУ. По-друге, цей правовий статус поширюється на іноземних громадян та осіб без громадянства, які підлягають примусовому видворенню й утримуються в пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно знаходяться на

[482] Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув’язненню в якій би то не було формі : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 09.12.1988. № 43/173. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_206 (дата звернення: 20.05.2026).

[483] Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон Української РСР від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073-10#Text (дата звернення: 25.05.2026).

[484] Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання у 2025 році». Київ, 2026. 137 с. С. 78. URL: https://surli.cc/cjpmpf (дата звернення: 26.05.2026).

території України, а також на осіб, переданих українській стороні в порядку реадмісії на підставі чинних міжнародних договорів[485].

Наведений обсяг повноважень ДПСУ свідчить про комплексний характер її діяльності, в межах якої адміністративно-юрисдикційні механізми поєднуються з правоохоронними та процесуальними інструментами забезпечення прикордонної безпеки, протидії незаконній міграції та іншим правопорушенням у прикордонній сфері. Застосування передбачених законодавством заходів адміністративного примусу, зокрема затримання осіб та їх поміщення до МТТ ДПСУ, безпосередньо пов'язане з обмеженням конституційного права на свободу та особисту недоторканність. У зв'язку з цим діяльність МТТ ДПСУ повинна здійснюватися на основі загальноправових принципів законності, гуманізму, поваги до прав і свобод людини, підконтрольності та підзвітності, а також принципу пропорційності, який вимагає справедливого балансу між інтересами забезпечення державної безпеки та правами затриманої особи.

Особливого значення у діяльності МТТ ДПСУ набуває принцип неухильного дотримання прав і свобод людини. Обмеження особистої свободи внаслідок адміністративного затримання чи застосування інших заходів примусу не припиняє дії конституційних прав особи та не звільняє державу від обов'язку гарантувати їх реалізацію. Відповідно, поміщення осіб до МТТ ДПСУ повинно здійснюватися із суворим дотриманням вимог Конституції України, міжнародних договорів у сфері прав людини та стандартів поводження з особами, позбавленими свободи. Насамперед це стосується заборони катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, закріпленого у ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Реалізація зазначених стандартів передбачає не лише утримання від неправомірного втручання у права затриманих осіб, а й здійснення позитивних обов'язків держави щодо створення належних умов тримання. До таких гарантій належать забезпечення належних побутових і санітарно-гігієнічних умов, своєчасного доступу до медичної допомоги, реалізація права на правничу допомогу та ефективний захист, а для іноземців і осіб без громадянства — забезпечення можливості користування послугами перекладача та отримання інформації про свої права зрозумілою для них мовою[486]. Саме через дотримання зазначених вимог досягається баланс між завданнями державного контролю у сфері охорони

[485] Інструкція про порядок тримання затриманих осіб в органах (підрозділах) охорони державного кордону : затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України № 352 від 30.03.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0462-15#Text (дата звернення: 20.05.2026).

[486] Король М.О. Особливості поміщення осіб в місця тимчасового тримання Державної прикордонної служби України в контексті дотримання їх прав. *Київський часопис права.* № 3. 2021. С. 116-122. С. 118. DOI https://doi.org/10.32782/klj/2021.3.18

державного кордону та необхідністю поваги до людської гідності як фундаментальної цінності демократичної правової держави.

Для забезпечення контролю за правомірністю застосування адміністративного затримання та недопущення порушень прав людини кожен факт його здійснення підлягає обов'язковому документуванню. Відповідний протокол містить інформацію про дату й місце його оформлення, персональні дані затриманої особи, час фактичного затримання, а також обставини, мотиви та правові підстави застосування цього заходу. Особі, щодо якої здійснено затримання, гарантується можливість ознайомитися зі змістом документа, висловити свої зауваження чи заперечення, а також засвідчити його власним підписом[487]. У разі відмови від підписання така обставина обов'язково відображається в протоколі. Належне оформлення зазначених процесуальних документів виступає важливим механізмом захисту прав затриманих осіб і забезпечує належний нагляд за діяльністю уповноважених посадових осіб.

Правова природа затримання повинна оцінюватися не лише крізь призму національного законодавства, а й з урахуванням стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики ЄСПЛ. При вирішенні питань щодо дотримання гарантій, передбачених ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ЄСПЛ виходить із автономного розуміння поняття позбавлення свободи. Суд оцінює не формальну назву чи юридичну кваліфікацію відповідного заходу у внутрішньому праві, а фактичний характер обмежень, яких зазнала особа. Визначальним критерієм є встановлення реального контролю над особою та позбавлення її можливості вільно залишити певне місце або самостійно визначати свою поведінку. Такий підхід має принципове значення для правильного розуміння змісту затримання та забезпечення ефективного захисту права на свободу і особисту недоторканність[488].

У вітчизняній правовій науці також підтримується позиція, відповідно до якої моментом затримання слід вважати фактичне обмеження свободи пересування особи. Науковці наголошують, що саме з цього часу особа повинна користуватися повним обсягом процесуальних гарантій, незалежно від того, чи були вже оформлені відповідні документи та завершені передбачені законом формальності[489]. Такий підхід ґрунтується на визнанні пріоритетності реального змісту правовідносин над їх зовнішнім юридичним оформленням і покликаний запобігати можливим порушенням

---

[487] Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон Української РСР від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073-10#Text (дата звернення: 25.05.2026).

[488] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 (ратифікована Україною 17.07.1997). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.05.2026).

[489] Бущенко А.П. Проти катувань. Аналіз відповідності українського законодавства та практики стандартам й рекомендаціям Європейського Комітету запобігання катуванням та жорстокому поводженню. Харків: Права людини, 2005. 223 с. С. 63.

прав людини та зловживанням з боку уповноважених органів. Зазначене зумовлює необхідність існування чіткої та ефективної системи правового регулювання діяльності МТТ ДПСУ, у яких забезпечується тримання затриманих осіб, а також реалізація та захист їхніх прав і законних інтересів.

Також, аналіз практики Верховного Суду у справах щодо затримання іноземців та осіб без громадянства свідчить, що одним із ключових критеріїв законності такого затримання є належне забезпечення процесуальних гарантій особи. У своїх правових позиціях суди наголошують на необхідності своєчасного інформування затриманого про підстави застосування відповідних заходів, забезпечення доступу до перекладача та правничої допомоги, а також дотримання встановленої законом процедури затримання. Недотримання цих гарантій може свідчити про порушення права на свободу та особисту недоторканність і бути підставою для визнання відповідних рішень незаконними[490].

У контексті забезпечення законності застосування заходів, пов'язаних з обмеженням особистої свободи, особливого значення набуває нормативно-правове регулювання діяльності МТТ ДПСУ. Специфіка функціонування зазначених установ зумовлює необхідність існування комплексної системи правового регулювання, яка охоплює норми національного законодавства та міжнародно-правові стандарти у сфері захисту прав людини. Така система спрямована на забезпечення належного балансу між реалізацією правоохоронних функцій держави, пов'язаних з охороною державного кордону та протидією незаконній міграції, і гарантуванням прав та свобод осіб, які перебувають у місцях несвободи.

Основу національного механізму правового регулювання діяльності МТТ ДПСУ становить Конституція України, норми якої мають найвищу юридичну силу та визначають базові засади поводження з особами, стосовно яких застосовуються заходи державного примусу. Конституційні положення закріплюють принцип верховенства права, гарантії поваги до людської гідності, право на свободу та особисту недоторканність, а також встановлюють абсолютну заборону катувань, жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання[491].

Особливу роль у правовому регулюванні діяльності МТТ ДПСУ відіграють положення ст.ст. 28 та 29 Конституції України. Так, стаття 28 гарантує кожному право на повагу до його гідності та забороняє будь-які форми жорстокого або такого, що

[490] Огляд судової практики КАС ВС щодо затримання іноземців або осіб без громадянства, примусового повернення, видворення та реадмісії (рішення за 2018–2021 роки). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_KAS_2022_01_19.pdf (дата звернення: 26.05.2026).

[491] Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: https://surl.li/jtvcqn (дата звернення: 24.05.2026).

принижує гідність, поводження, тоді як стаття 29 встановлює конституційні гарантії права на свободу та особисту недоторканність, визначаючи підстави й порядок законного обмеження цього права. Зазначені положення формують фундаментальні правові орієнтири для організації діяльності МТТ ДПСУ та визначають межі допустимого втручання держави у сферу особистої свободи людини.

Нормативне регулювання діяльності МТТ ДПСУ також здійснюється спеціальним законодавством, зокрема Законами України «Про Державну прикордонну службу України», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кримінальним процесуальним кодексом України та іншими нормативними актами. Важливе місце у механізмі правового регулювання займають відомчі нормативні акти Міністерства внутрішніх справ України та Адміністрації ДПСУ, які деталізують порядок поміщення осіб до МТТ, організацію режиму тримання, забезпечення санітарно-побутових умов, медичного обслуговування, харчування, здійснення контролю та документування перебування затриманих осіб. У цьому контексті ефективність функціонування МТТ ДПСУ безпосередньо залежить від чіткості нормативного визначення правового статусу затриманих осіб та гарантій реалізації їхніх прав[492].

Важливе місце у системі правового регулювання діяльності МТТ ДПСУ посідають відомчі нормативно-правові акти, які конкретизують законодавчі положення та визначають порядок їх практичної реалізації. Насамперед йдеться про Інструкцію про тримання[493] та інші відомчі акти, що регламентують організацію діяльності прикордонних підрозділів у цій сфері. Зазначені документи встановлюють порядок приймання та обліку затриманих осіб, їх розміщення у місцях тимчасового тримання, проведення особистого огляду, забезпечення права на правничу допомогу, медичне обслуговування, інформування про права та обов’язки, а також здійснення інших процедур, пов’язаних із перебуванням осіб у місцях несвободи.

Значення правового регулювання відомчого рівня полягає у забезпеченні єдиного підходу до реалізації законодавчих приписів у повсякденній діяльності відповідних підрозділів ДПСУ. Саме через відповідні інструкції та організаційно-розпорядчі акти забезпечується належне виконання вимог національного законодавства і міжнародних стандартів щодо поводження із затриманими особами, а також створюються правові та організаційні передумови для ефективного контролю за дотриманням їхніх прав і свобод.

---

[492] Король М.О. Характеристика окремих принципів поводження з особами, які знаходяться в місцях тимчасового тримання Державної прикордонної служби України. *Історико-правовий часопис.* 2021. № 2. С. 58–64. DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2021-2/9

[493] Інструкція про порядок тримання затриманих осіб в органах (підрозділах) охорони державного кордону : затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України № 352 від 30.03.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0462-15#Text (дата звернення: 20.05.2026).

Водночас аналіз змісту відомчих актів та посадових інструкцій персоналу МТТ ДПСУ дозволяє констатувати наявність окремих прогалин у частині імплементації міжнародних стандартів, зокрема вимог ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка закріплює абсолютну заборону катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Так, ЄСПЛ підкреслював, що ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є однією з фундаментальних норм демократичного суспільства і не допускає жодних винятків чи дерогацій навіть у складних безпекових умовах. Так, у справі «Селмуні проти Франції» (Selmouni v. France, 1999) ЄСПЛ наголосив, що навіть незначне фізичне або психологічне насильство з боку державних органів може досягати порогу нелюдського поводження, а оцінка жорстокості повинна враховувати вразливість особи, яка перебуває під контролем держави[494].

У цьому контексті, як вбачається зі Спеціальної доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання у 2025 році», відсутність прямого закріплення у посадових інструкціях персоналу МТТ ДПСУ імперативної заборони катувань та жорстокого поводження не є суто формальним недоліком. Вона свідчить про неповну імплементацію стандарту «нульової толерантності», який випливає зі ст 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та послідовно розвивається у практиці ЄСПЛ. Зазначений недолік має системний характер, оскільки, як випливає з підходу ЄСПЛ, саме чіткість нормативних гарантій і внутрішніх інструкцій є одним із ключових елементів запобігання порушенням у місцях несвободи. Відсутність таких положень у відомчих актах потенційно створює нормативну невизначеність, що підвищує ризики неналежного поводження із затриманими особами в умовах обмеженого зовнішнього контролю та закритості відповідних установ[495].

Отже, національне законодавство формує необхідне правове підґрунтя для функціонування МТТ ДПСУ та забезпечення прав осіб, які перебувають у цих установах. Водночас ефективність реалізації закріплених гарантій значною мірою залежить від їх практичного застосування та відповідності міжнародним стандартам захисту прав людини.

---

[494] Справа «Селмуні проти Франції» (Selmouni v. France) (заява № 25803/94), рішення від 28.07.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_374#Text (дата звернення: 20.05.2026).

[495] Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання у 2025 році». Київ, 2026. 137 с. С. 78. URL: https://surli.cc/cjpmpf (дата звернення: 26.05.2026).

Сучасна система нормативно-правового регулювання діяльності МТТ ДПСУ не може розглядатися виключно крізь призму національного законодавства. Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є складовою частиною національного законодавства України. У зв'язку з цим діяльність МТТ ДПСУ має здійснюватися з урахуванням міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини.

У цьому контексті ключове значення має Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка закріплює гарантії права на свободу та особисту недоторканність (ст. 5), а також встановлює абсолютну заборону катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (ст. 3). Зазначені положення формують базові стандарти допустимого обмеження свободи та поводження з особами, які перебувають у місцях несвободи[496].

Важливим міжнародно-правовим джерелом у цій сфері також є Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, яка покладає на держави обов'язок вживати ефективних законодавчих, адміністративних та організаційних заходів для запобігання катуванням і неналежному поводженню у будь-яких місцях позбавлення свободи[497].

Суттєвий вплив на формування стандартів діяльності МТТ ДПСУ мають також стандарти та рекомендації КЗК, який у своїх доповідях послідовно наголошує на необхідності забезпечення належних матеріально-побутових умов тримання, достатньої житлової площі, доступу до медичної допомоги, можливості підтримання зв'язку із зовнішнім світом, а також функціонування ефективних механізмів подання скарг. За таких позицій, стандарти КЗК розглядаються як один із ключових орієнтирів удосконалення національної системи місць несвободи та приведення її у відповідність до європейських вимог у сфері захисту прав людини[498].

Особливе значення для вдосконалення нормативного регулювання діяльності МТТ має практика ЄСПЛ у справах щодо неналежних умов тримання осіб під вартою. Так, у практиці ЄСПЛ у справі «M.S.S. проти Бельгії та Греції» (M.S.S. v. Belgium and Greece), сформовано підхід, відповідно до якого затримання мігрантів є допустимим лише за умови відсутності свавільності, дотримання процесуальних гарантій та забезпечення належних матеріально-побутових умов[499]. Порушення

---

[496] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 04.11.1950 (ратифікована Україною 17.07.1997). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.05.2026).

[497] Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: прийнята 10.12.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 20.05.2026).

[498] Стандарти КЗК. Утримання мігрантів під вартою. URL: https://rm.coe.int/1680998625 (дата звернення: 20.05.2026).

[499] Справа M.S.S. проти Бельгії та Греції (M.S.S. v. Belgium and Greece), (заява № 30696/09) 21.01.2011. URL: https://surl.li/nqxbng (дата звернення: 20.05.2026).

стандартів умов тримання, зокрема переповненість, антисанітарія або тривале утримання без доступу до правової допомоги, можуть становити порушення ст.ст. 3 та 5 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Відтак практика ЄСПЛ фактично формує додаткові стандарти діяльності органів державної влади у сфері функціонування місць несвободи та виступає важливим джерелом тлумачення міжнародних зобов'язань України.

Важливе значення для визначення стандартів поводження із затриманими особами має практика ЄСПЛ, яка конкретизує зміст гарантій, передбачених ст.ст. 3 та 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Так, у справі «Сааді проти Сполученого Королівства» (Saadi v. the United Kingdom) ЄСПЛ наголосив, що затримання іноземців з метою здійснення міграційного контролю може визнаватися правомірним лише за умови його законності, необхідності та відсутності свавільного характеру. При цьому будь-яке позбавлення свободи повинно здійснюватися відповідно до чітко визначених процедур та підлягати ефективному судовому контролю[500].

Подальший розвиток ці підходи отримали у справі «Хлаіфія та інші проти Італії» (Khlaifia and Others v. Italy), у якій ЄСПЛ встановив порушення ст.ст. 3 та 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод через неналежні умови тримання мігрантів та відсутність належного інформування про правові підстави затримання. У рішенні підкреслено, що навіть за умов масового міграційного навантаження держава зобов'язана забезпечити мінімальні стандарти поводження з особами, позбавленими свободи[501].

Особливого значення для діяльності МТТ ДПСУ набуває рішення у справі «Іліас і Ахмед проти Угорщини» (Ilias and Ahmed v. Hungary), у якому ЄСПЛ сформулював важливі стандарти щодо правового становища іноземців, позбавлених свободи у зв'язку із застосуванням міграційних процедур. Суд наголосив, що затримані іноземці повинні мати реальну, а не формальну можливість зрозуміти підстави свого затримання, зміст прийнятих щодо них рішень та порядок їх оскарження. Для цього держава зобов'язана забезпечити своєчасне надання перекладача, доступ до правничої допомоги та ефективні засоби юридичного захисту[502].

У зазначеній справі ЄСПЛ звернув увагу на те, що особа не може ефективно реалізувати право на оскарження затримання, якщо вона не володіє мовою

[500] Case of Saadi v. The United Kingdom (Application no. 13229/03), 29.01.2008. URL: https://surl.li/mibabe (дата звернення: 20.05.2026).
[501] Case of Khlaifia and others v. Italy (Application no. 16483/12) 15.12.2016. URL: https://surl.li/wsxpsw (дата звернення: 20.05.2026).
[502] Case of Ilias and Ahmed v. Hungary (Application no. 47287/15), 21.11.2019. URL: https://surl.li/wlwrge (дата звернення: 20.05.2026).

провадження та не отримала зрозумілого роз'яснення своїх процесуальних прав. Відсутність належного перекладу або обмеження доступу до правничої допомоги фактично позбавляють затриманого можливості захистити свої права, що може призвести до порушення гарантій, передбачених ст.ст. 5 і 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Правові позиції ЄСПЛ, викладені у цій справі, мають безпосереднє практичне значення для діяльності МТТ ДПСУ, оскільки значна частина осіб, які перебувають у таких установах, є іноземцями або особами без громадянства. У цьому контексті особливої актуальності набувають питання належного забезпечення таких осіб послугами перекладача, інформування затриманих зрозумілою для них мовою про їхні права та обов'язки, а також гарантування доступу до безоплатної правничої допомоги.

Варто зауважити, що і Верховний Суд у своїй практиці виходить із того, що поміщення іноземця до місця несвободи не повинно розглядатися як автоматичний наслідок порушення міграційного законодавства. Застосування такого заходу можливе лише за умови доведення його необхідності та неможливості досягнення відповідної мети менш обмежувальними засобами, що узгоджується з підходами ЄСПЛ щодо недопущення свавільного позбавлення свободи[503]. Таким чином, практика Верховного Суду свідчить про поступове впровадження європейських стандартів у сфері адміністративного затримання іноземців та осіб без громадянства.

Показово, що результати моніторингових візитів представників національного превентивного механізму у 2025 році виявили окремі порушення саме у цій сфері. Зокрема, були зафіксовані випадки незалучення перекладача під час адміністративного затримання іноземців, а також вручення пам'яток про їх права мовою, якою затримані особи не володіли[504]. Такі недоліки свідчать про необхідність подальшої імплементації стандартів, сформульованих ЄСПЛ у справі «Іліас і Ахмед проти Угорщини», у практичну діяльність МТТ ДПСУ.

Таким чином, практика ЄСПЛ розглядає законність тримання особи не лише через призму формального дотримання вимог національного законодавства, а й через оцінку реальності процесуальних гарантій, умов тримання та поваги до людської гідності. Саме ці критерії мають враховуватися під час оцінки діяльності МТТ ДПСУ в контексті дотримання та реалізації європейських правозахисних стандартів.

---

[503] Огляд судової практики КАС ВС щодо затримання іноземців або осіб без громадянства, примусового повернення, видворення та реадмісії (рішення за 2018–2021 роки). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_KAS_2022_01_19.pdf (дата звернення: 26.05.2026).

[504] Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання у 2025 році». Київ, 2026. 137 с. С. 78. URL: https://surli.cc/cjpmpf (дата звернення: 26.05.2026).

Важливу роль у формуванні сучасних стандартів поводження з особами, які перебувають у місцях несвободи, відіграє КЗК, створений відповідно до Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню[505]. Його діяльність має превентивний характер і полягає у здійсненні візитів до місць несвободи держав – членів Ради Європи з метою оцінювання умов тримання осіб, рівня дотримання їхніх прав та вироблення рекомендацій щодо усунення виявлених недоліків.

У своїй практиці КЗК послідовно формує стандарти поводження із затриманими особами, які стосуються матеріально-побутових умов тримання, забезпечення достатньої житлової площі, доступу до медичної допомоги, гарантування права на захист, належного документування застосування примусових заходів та ефективного запобігання жорстокому поводженню. У зв'язку з цим рекомендації КЗК розглядаються як один із ключових орієнтирів удосконалення національної системи місць несвободи та приведення діяльності МТТ ДПСУ у відповідність до європейських стандартів у сфері прав людини.

Як уже було зазначено особливістю діяльності КЗК є превентивний характер його мандата. На відміну від ЄСПЛ, який здійснює судовий розгляд індивідуальних заяв про порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, КЗК не уповноважений розглядати індивідуальні скарги. Натомість він здійснює візити до місць несвободи з метою оцінювання фактичних умов тримання осіб, рівня дотримання їхніх прав та ефективності гарантій захисту від жорстокого поводження. До сфери моніторингу КЗК також належать установи для утримання іноземців та осіб, які перебувають у міграційних процедурах, зокрема центри тимчасового утримання мігрантів.

У своїх рекомендаціях та загальних підходах КЗК послідовно наголошує, що позбавлення свободи у міграційному контексті має застосовуватися як винятковий захід (immigration detention) і лише за наявності чітко визначених, законних та передбачуваних підстав. До таких підстав можуть належати, зокрема, відмова у в'їзді на територію держави, встановлення факту незаконного перетину державного кордону, перебування особи без належних дозвільних документів або після закінчення строку їх дії, а також розгляд заяв про міжнародний захист у випадках, коли компетентні органи обґрунтовано вважають необхідним забезпечення її доступності для процедур та запобігання ухиленню від них[506].

---

[505] Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню : прийнята 26.11.1987. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text (дата звернення: 26.05.2026).

[506] Позбавлення волі іноземців згідно з нормами законодавства про іноземних громадян : витяг з Сьомої Загальної доповіді CPT/Inf(97)10-part. URL: https://rm.coe.int/16806ce90d (дата звернення: 20.05.2026).

Окреме місце у стандартах КЗК займають вимоги до організації утримання іноземців та осіб без громадянства, до яких застосовано адміністративне затримання. Аналіз рекомендацій КЗК свідчить про неприпустимість їх розміщення в установах кримінально-виконавчої системи або слідчих ізоляторах, оскільки такі особи не є ані засудженими, ані підозрюваними у вчиненні кримінальних правопорушень. Їх утримання має здійснюватися у спеціалізованих міграційних установах, функціонування яких враховує специфіку правового статусу затриманих та відповідає міжнародним стандартам у сфері прав людини. Важливою умовою належного функціонування таких закладів є також забезпечення підготовленого персоналу, здатного працювати з мігрантами, володіти знаннями у сфері міграційного та міжнародного права, а також навичками комунікації з особами, які можуть перебувати у вразливому психологічному стані[507].

Міжнародні підходи до організації режиму перебування у центрах адміністративного утримання виходять за межі забезпечення лише належних житлово-побутових умов. Вони передбачають створення середовища, спрямованого на підтримання соціальної активності, психологічної стабільності та мінімізацію негативних наслідків позбавлення свободи для затриманих осіб.

З цією метою міжнародні стандарти вимагають забезпечення регулярного перебування осіб на свіжому повітрі, доступу до зон спільного користування, а також можливості користування інформаційними ресурсами і засобами масової інформації, зокрема телебаченням, радіо та друкованими виданнями. Важливим елементом режиму є також залучення затриманих до різних форм організованої діяльності, включаючи освітні, культурні та рекреаційні заходи, інтелектуальні ігри та інші види дозвілля.

При цьому міжнародно-правові стандарти виходять із принципу індивідуалізації та пропорційності режиму тримання: зі збільшенням строку перебування особи у центрі адміністративного утримання має розширюватися обсяг доступних занять і можливостей для соціальної взаємодії та самореалізації. Такий підхід спрямований на підтримання належного психоемоційного стану, збереження людської гідності та мінімізацію негативного впливу позбавлення свободи[508].

Одним із фундаментальних положень стандартів КЗК є абсолютна заборона катувань та будь-яких форм нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, оскільки навіть короткострокове тримання особи у неналежних умовах

[507] Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню : від 26.11.1987. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text (дата звернення: 20.05.2026).
[508] Позбавлення волі іноземців згідно з нормами законодавства про іноземних громадян : витяг з Сьомої Загальної доповіді CPT/Inf(97)10-part. URL: https://rm.coe.int/16806ce90d (дата звернення: 20.05.2026).

може становити порушення ст. 3 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Особлива увага приділяється недопущенню фізичного та психологічного насильства, перенаселеності приміщень, відсутності доступу до медичної допомоги та неналежним санітарно-побутовим умовам.

Відповідно до підходів КЗК, умови тримання осіб, позбавлених свободи, повинні забезпечувати повагу до людської гідності та відповідати базовим потребам людини. Затриманим має бути гарантований доступ до безпечної питної води, належного харчування, санітарно-гігієнічних засобів, медичної допомоги та можливостей для підтримання особистої гігієни. Виходячи з цього утримання осіб у приміщеннях, не призначених для тривалого перебування, або використання поліцейських установ як місць довгострокового тримання суперечить міжнародним стандартам, особливо коли йдеться про іноземців та мігрантів, які перебувають під адміністративним контролем держави[509].

Особливе значення для діяльності МТТ ДПСУ мають так звані «три фундаментальні гарантії» КЗК, які повинні забезпечуватися з моменту фактичного позбавлення особи свободи. До них належать: право на повідомлення третьої особи про факт затримання, право на доступ до адвоката та право на медичний огляд[510].

У документах КЗК особлива увага приділяється тому, що зазначені гарантії повинні застосовуватися незалежно від правового статусу особи та правової підстави її затримання. Особи, позбавлені свободи, мають бути невідкладно поінформовані про свої права мовою, яку вони розуміють. Водночас має бути забезпечена реальна можливість конфіденційного спілкування із захисником та отримання ефективної правничої допомоги[511].

Важливою складовою стандартів КЗК є гарантування права на охорону здоров'я. У зв'язку з цим усі особи після прибуття до місця несвободи повинні проходити первинний медичний огляд. Медичний персонал має діяти на засадах професійної незалежності від адміністрації установи, а самі обстеження повинні проводитися конфіденційно — поза межами чутності та, як правило, поза межами видимості персоналу охорони[512].

Окремий акцент у стандартах КЗК зроблено на специфіці поводження з іноземцями та особами без громадянства, затриманими у зв'язку з порушенням міграційного законодавства. Комітет виходить із того, що адміністративне

[509] Стандарти КЗК. Утримання мігрантів під вартою. URL: https://rm.coe.int/1680998625 (дата звернення: 20.05.2026).
[510] Там само.
[511] Стандарти КЗК. Гарантії для позбавлених волі нелегальних мігрантів. URL: https://rm.coe.int/16806cce8d (дата звернення: 20.05.2026).
[512] Там само.

позбавлення свободи у міграційному контексті не може мати карального характеру, а умови тримання таких осіб повинні істотно відрізнятися від умов у пенітенціарних установах. У цьому зв'язку держава зобов'язана забезпечити переклад, доступ до консульської допомоги, можливість зв'язку із сім'єю та своєчасне інформування про правовий статус[513].

У своїх доповідях щодо України КЗК неодноразово звертав увагу на системні проблеми функціонування місць несвободи, зокрема установ попереднього ув'язнення, поліцейських ізоляторів та інших місць тимчасового тримання. У звітах КЗК фіксувалися неналежні матеріально-побутові умови, перенаселеність камер, незадовільний санітарний стан приміщень, обмежений доступ до природного освітлення та вентиляції, а також недостатнє медичне забезпечення затриманих осіб. Особливе занепокоєння КЗК викликали випадки, коли особи фактично утримувалися у приміщеннях, непридатних для тривалого перебування людей, що могло розцінюватися як нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження[514].

Практика моніторингових візитів КЗК свідчить про наявність проблем, пов'язаних із несвоєчасним або ускладненим доступом затриманих осіб до медичної допомоги, а також недостатньою ефективністю механізмів реагування на скарги щодо стану здоров'я. Неналежне медичне забезпечення осіб, позбавлених свободи, створює реальний ризик порушення ст. 3 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки може призводити до поводження, що принижує людську гідність[515].

У доповідях та стандартах КЗК значна увага приділяється професійній підготовці персоналу місць несвободи як одному з ключових елементів системи запобігання жорстокому поводженню. У цьому контексті послідовно наголошується, що ефективне забезпечення прав осіб, позбавлених свободи, залежить не лише від належного нормативного регулювання чи матеріально-технічного забезпечення установ, а й від рівня професійної компетентності працівників, які безпосередньо контактують із затриманими особами. Особливе значення при цьому надається формуванню у персоналу навичок міжособистісної комунікації, заснованої на повазі до людської гідності, оскільки саме такі навички дозволяють своєчасно знижувати рівень конфліктності, запобігати ескалації напруження та мінімізувати необхідність застосування примусових заходів[516].

---

[513] Стандарти КЗК. Позбавлення волі іноземців згідно з нормами законодавства про іноземних громадян. URL: https://rm.coe.int/16806ce90d (дата звернення: 20.05.2026).
[514] Council of Europe anti-torture Committee (CPT) publishes report on Ukraine. URL: https://surl.li/hckxmn (дата звернення: 20.05.2026).
[515] Там само.
[516] Training of prison staff. URL: https://surl.lu/vwqnwd (дата звернення: 20.05.2026).

Окремого значення набуває вимога щодо необхідності систематичного навчання персоналу у сфері міжнародних стандартів прав людини, запобігання катуванням та іншим формам неналежного поводження, професійної етики, а також управління конфліктними ситуаціями. В підготовку працівників мають включатись питання щодо застосування методів вербальної деескалації, ненасильницької комунікації та професійного стримування агресивної поведінки[517]. Саме належна підготовка персоналу є одним із найбільш ефективних превентивних механізмів недопущення порушень прав осіб, які перебувають у місцях несвободи.

У практиці діяльності КЗК сформовано позицію щодо необхідності безперервного професійного розвитку працівників місць несвободи, що має здійснюватися не лише під час первинної підготовки, але й у формі регулярного підвищення кваліфікації та спеціалізованих тренінгів. Такий підхід сприяє формуванню належної професійної культури персоналу, орієнтованої на дотримання прав людини, гуманізацію режиму тримання та забезпечення безпечного середовища як для затриманих осіб, так і для самих працівників установ[518].

Особливого значення для України набувають рекомендації КЗК щодо незалежного моніторингу місць несвободи та ефективного функціонування національного превентивного механізму, створеного відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань[519]. КЗК виходить із того, що регулярні моніторингові візити, відкритість установ для контролю та наявність прозорих і дієвих механізмів реагування на скарги є ключовими умовами запобігання катуванням та іншим формам жорстокого поводження.

У цьому загальному контексті рекомендації щодо діяльності МТТ ДПСУ мають особливе практичне значення, оскільки значна частина стандартів стосується поводження з особами, затриманими у зв’язку з порушенням міграційного законодавства або процедур прикордонного контролю. КЗК послідовно наголошує, що адміністративне затримання мігрантів не повинно набувати карального характеру, а його застосування має бути обумовлене законною метою та обмежене мінімально необхідним строком[520].

Системний аналіз рекомендацій КЗК дозволяє дійти висновку, що умови тримання іноземців та осіб без громадянства повинні суттєво відрізнятися від

[517] Coyle A. A Human Rights Approach to Prison Management: Handbook for Prison Staff. 3rd ed. London : Institute for Criminal Policy Research, 2018. 200 p.
[518] Council of Europe anti-torture Committee (CPT) publishes the report on its 2025 visit to Ukraine. URL: https://surl.li/hryyeq (дата звернення: 20.05.2026).
[519] Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання : прийнятий 18.12.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f48#Text (дата звернення: 20.05.2026).
[520] Стандарти КЗК. Позбавлення волі іноземців згідно з нормами законодавства про іноземних громадян. URL: https://rm.coe.int/16806ce90d (дата звернення: 20.05.2026).

режиму, характерного для пенітенціарних установ, оскільки такі особи не є засудженими за вчинення кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим держави зобов'язані забезпечити належні матеріально-побутові умови перебування, можливість підтримання контактів із зовнішнім світом, а також ефективні гарантії реалізації процесуальних прав затриманих осіб, включаючи доступ до перекладача, правничої допомоги, медичного забезпечення, консульської підтримки та повної інформації щодо правових підстав затримання і порядку оскарження рішень мовою, яку вони розуміють.

Окремого значення набуває вимога щодо модернізації інфраструктури місць несвободи та приведення їх функціонування у відповідність до європейських стандартів. Для досягнення цієї мети слід забезпечувати належну житлову площу затриманим, доступ до природного освітлення і вентиляції, дотримання санітарно-гігієнічних вимог, а також гарантувати можливість щоденного перебування на свіжому повітрі. Міжнародні стандарти вимагають забезпечення мінімального рівня людської гідності осіб, позбавлених свободи. Для України виконання цих рекомендацій є важливим елементом подальшої гармонізації діяльності правоохоронних органів із європейськими правозахисними стандартами та реалізації курсу на європейську інтеграцію[521].

Наукове значення стандартів КЗК полягає також у тому, що вони стали основою формування сучасної європейської концепції гуманного поводження із затриманими особами. Як зазначає британський дослідник Р. Морган, діяльність КЗК фактично створила систему «м'якого міжнародного контролю», яка впливає на реформування національних систем місць несвободи через рекомендації, моніторинг та формування єдиних стандартів захисту людської гідності[522].

Отже, стандарти КЗК формують комплексну систему вимог до діяльності місць несвободи, яка охоплює матеріально-побутові умови тримання, процесуальні гарантії затриманих осіб, медичне забезпечення, професійну підготовку персоналу та механізми незалежного контролю. Для МТТ ДПСУ особливе значення мають стандарти поводження з іноземцями та особами без громадянства, оскільки саме ця категорія осіб становить значну частину контингенту затриманих.

Поряд із міжнародними контрольними механізмами важливу роль у забезпеченні дотримання прав осіб, які перебувають у місцях несвободи, відіграє національний

[521] Council of Europe anti-torture Committee (CPT) publishes report on Ukraine. URL: https://surl.li/hckxmn (дата звернення: 20.05.2026).
[522] Morgan R. Developing Prison Standards Compared. *Punishment & Society*. 2000. Vol. 2, Issue 3. P. 325–342. DOI https://doi.org/10.1177/14624740022228033 (дата звернення: 20.05.2026).

превентивний механізм, що функціонує в Україні відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань[523].

Аналіз щорічних та спеціальних доповідей Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини свідчить, що протягом останніх років у діяльності місць несвободи, зокрема підпорядкованих ДПСУ, фіксуються як позитивні зміни, так і окремі системні недоліки. Серед позитивних практик відзначаються покращення матеріально-побутових умов тримання, забезпечення належної житлової площі для затриманих осіб, облаштування приміщень для осіб з інвалідністю та виконання частини рекомендацій національного превентивного механізму[524].

Водночас результати моніторингових відвідувань свідчать про наявність проблем у сфері забезпечення права іноземців на отримання інформації зрозумілою мовою, доступу до перекладача, належного документування процесуальних дій та імплементації внутрішніх механізмів запобігання катуванням. Це свідчить про те, що основні виклики у діяльності МТТ ДПСУ сьогодні пов'язані, насамперед, з практикою реалізації відповідних правових гарантій.

Разом з тим сучасна система функціонування МТТ ДПСУ потребує комплексного вдосконалення, яке повинно охоплювати нормативно-правові, організаційні, кадрові та контрольні аспекти. Як зазначають М. Еванс та Р. Морган, механізм контролю КЗК реалізується через моніторинг, рекомендації та формування єдиних стандартів гуманного поводження із особами у місцях несвободи[525]. Саме тому імплементація рекомендацій КЗК має розглядатися як один із пріоритетних напрямів реформування системи МТТ ДПСУ.

Аналіз нормативно-правової бази свідчить про загальну відповідність правового регулювання діяльності МТТ ДПСУ міжнародним та європейським стандартам у сфері захисту прав людини. Конституція України, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенція ООН проти катувань, Закон України «Про Державну прикордонну службу України», Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», а також відомчі нормативно-правові акти формують належне правове підґрунтя для забезпечення прав осіб, які перебувають у

[523] Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання : прийнятий 18.12.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f48#Text (дата звернення: 20.05.2026).

[524] Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2025 році. URL: https://surli.cc/fsdtyl; Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання у 2025 році». Київ, 2026. 137 с. С. 78. URL: https://surli.cc/cjpmpf (дата звернення: 26.05.2026).

[525] Evans M.D., Morgan R. Preventing Torture: A Study of the European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Oxford : Clarendon Press, 1998. 475 p. DOI https://doi.org/10.1093/oso/9780198262572.001.0001 (дата звернення: 20.05.2026).

місцях несвободи. Водночас оцінка фактичного стану дотримання прав затриманих осіб потребує звернення до результатів моніторингових візитів Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, національного превентивного механізму та міжнародних контрольних інституцій.

Результати моніторингових відвідувань окремих МТТ ДПСУ свідчать про наявність як позитивних практик, так і певних недоліків у сфері забезпечення прав людини. Зокрема, під час відвідування спеціального приміщення відділення інспекторів прикордонної служби «Оноківці» у 2024 році представниками Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини було встановлено, що адміністрацією забезпечено належний рівень ведення документації щодо перебування затриманих осіб, створено умови для короткострокового тримання та організовано взаємодію з медичними закладами. Водночас монітори звернули увагу на окремі недоліки, пов'язані з інформуванням затриманих осіб про порядок подання скарг та реалізації права на безоплатну правничу допомогу[526].

Однією з найбільш поширених проблем, які фіксуються під час моніторингових візитів до місць несвободи різних категорій, залишається недостатній рівень інформування затриманих осіб про їхні права. Міжнародні стандарти вимагають, що кожна особа з моменту фактичного позбавлення свободи повинна бути невідкладно та зрозумілою для неї мовою поінформована про свої права, включаючи право на правничу допомогу, медичний огляд, повідомлення близьких осіб та право на оскарження дій посадових осіб.

У Спеціальній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання у 2025 році» відмічено, що моніторингові групи національного превентивного механізму встановили випадки залучення перекладачів без належного документального підтвердження їхньої кваліфікації, а також факти незабезпечення перекладу під час проведення адміністративного затримання іноземних громадян. Зокрема, в одному з випадків громадянинові Республіки Польща перекладача було надано лише після поміщення до ПТТ, що не усунуло порушення права на розуміння підстав затримання на початковому етапі позбавлення свободи[527].

---

[526] Звіт про результати відвідування спеціального приміщення відділення інспекторів прикордонної служби «Оноківці» 94 прикордонного загону Західного регіонального управління ДПСУ 30.01.2024. URL: https://surl.li/dllcmb (дата звернення: 26.05.2026).

[527] Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання у 2025 році». Київ, 2026. 137 с. С. 79-80. URL: https://surli.cc/cjpmpf (дата звернення: 26.05.2026).

Також встановлювалися випадки вручення затриманим іноземцям пам’яток про права та обов’язки мовою, якою вони не володіють. Подібна практика суперечить як вимогам національного законодавства, так і стандартам ЄСПЛ щодо обов’язку держави забезпечити особі реальне, а не формальне розуміння причин затримання та змісту її процесуальних прав[528].

Серйозне занепокоєння викликають факти неналежного документування повідомлення близьких родичів затриманих осіб про факт затримання. За результатами моніторингових візитів у перевірених протоколах адміністративного затримання були відсутні відомості щодо виконання такого обов’язку. З огляду на міжнародні стандарти захисту прав людини повідомлення родичів розглядається як одна з ключових гарантій запобігання насильницьким зникненням, катуванням та іншим формам жорстокого поводження[529].

Окремої уваги потребує питання забезпечення права на медичну допомогу. У цілому чинна система тримання в МТТ ДПСУ передбачає проведення медичного огляду та взаємодію із закладами охорони здоров’я. Проте у звітах моніторингових груп неодноразово наголошувалося на необхідності вдосконалення процедур медичного документування, підвищення рівня конфіденційності медичних оглядів та забезпечення належного обліку звернень затриманих осіб щодо стану здоров’я[530].

Важливим індикатором рівня імплементації європейських стандартів є стан матеріально-побутового забезпечення місць тимчасового тримання. Моніторингові візити до окремих МТТ ДПСУ свідчать, що більшість підрозділів тримання відповідають базовим вимогам щодо санітарного стану та безпеки. Як відмічено у Спеціальній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання у 2025 році», у відвіданих установах забезпечувалася житлова площа не менше 4 м² на одну особу, функціонували належним чином обладнані камерні приміщення, створювалися умови для доступу до питної води, медичного обслуговування та забезпечення приватності під час користування санітарними приміщеннями. Окремо відзначено позитивну практику облаштування камер для маломобільних груп населення та забезпечення установ резервними джерелами електроживлення в умовах воєнного стану[531].

---

[528] Там само. С. 80.

[529] Там само. С. 80.

[530] Доповідь для уряду України щодо проведеного візиту ЄКПТ в Україну з 16 по 27 жовтня 2023 року. Рада Європи, CPT/Inf (2024) 20. Страсбург, 26.04.2024. URL: https://rm.coe.int/1680b0e1f9 (дата звернення: 20.05.2026).

[531] Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання у 2025 році». Київ, 2026. 137 с. С. 79. URL: https://surli.cc/cjpmpf (дата звернення: 26.05.2026).

Водночас в окремих випадках фіксувалися недоліки технічного характеру, пов'язані із застарілою інфраструктурою, потребою в проведенні ремонтних робіт та модернізації обладнання відповідно до сучасних європейських стандартів[532].

Таким чином, результати моніторингових візитів та аналіз практики міжнародних правозахисних інституцій дають підстави стверджувати, що система МТТ ДПСУ загалом функціонує відповідно до базових європейських стандартів поводження із затриманими особами. Разом з тим, можемо дійти до висновку, що основні проблеми гармонізації діяльності МТТ ДПСУ з європейськими правозахисними стандартами мають не нормативно-правовий, а організаційно-практичний характер. Загалом належний рівень матеріально-побутового забезпечення затриманих осіб поєднується з окремими системними недоліками у сфері реалізації процесуальних гарантій, забезпечення прав іноземців та впровадження механізмів запобігання катуванням, що потребує подальшого вдосконалення діяльності МТТ ДПСУ відповідно до стандартів Ради Європи та практики ЄСПЛ.

Європейська інтеграція України передбачає не лише адаптацію національного законодавства до права Європейського Союзу, а й забезпечення реального дотримання міжнародних стандартів захисту прав людини у діяльності державних органів. У цьому контексті вдосконалення функціонування МТТ ДПСУ має здійснюватися комплексно та охоплювати нормативний, організаційний, кадровий і контрольний напрями.

Першочерговим напрямом є подальше вдосконалення нормативно-правового регулювання діяльності МТТ ДПСУ. Доцільним видається оновлення відомчих нормативно-правових актів з урахуванням сучасних рекомендацій КЗК, практики ЄСПЛ та положень acquis Європейського Союзу у сфері міграції та захисту прав людини[533]. Особливої уваги потребує нормативне врегулювання питань інформування затриманих осіб про їхні права, доступу до перекладача та порядку подання скарг.

Другим важливим напрямом є подальша модернізація інфраструктури МТТ ДПСУ. Узагальнення результатів відвідувань місць несвободи дає підстави стверджувати, що необхідним є поетапне оновлення приміщень, забезпечення належних санітарно-побутових умов, доступу до природного освітлення, вентиляції, медичного обслуговування та можливостей для перебування на свіжому повітрі. Особливого значення набуває створення умов, які враховують специфічні потреби жінок, дітей та інших вразливих категорій осіб.

Окремого значення набуває цифровізація діяльності МТТ ДПСУ та впровадження сучасних інформаційних систем обліку затриманих осіб. Позитивним

[532] Стандарти КЗК. Утримання мігрантів під вартою. URL: https://rm.coe.int/1680998625 (дата звернення: 20.05.2026).

[533] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 20.05.2026).

прикладом у цьому контексті є впровадження електронної системи обліку затриманих ARMOR, яку позитивно оцінив КЗК під час візиту до України у 2023 році. Комітет зазначив, що електронна фіксація процедур затримання сприяє підвищенню прозорості діяльності правоохоронних органів та зменшує ризики жорстокого поводження із затриманими особами[534]. Перспективним напрямом є також впровадження систем відеофіксації у приміщеннях МТТ, що дозволить забезпечити належний рівень контролю за діями персоналу та дотриманням прав затриманих.

Одним із ключових напрямів реформування повинно стати підвищення стандартів медичного забезпечення у місцях тимчасового тримання. Моніторингові звіти підтверджують необхідність забезпечення незалежності медичного персоналу, своєчасного проведення медичних оглядів та належної фіксації тілесних ушкоджень у затриманих осіб[535]. У діяльності МТТ ДПСУ доцільним є створення системи первинного медичного скринінгу осіб одразу після затримання, а також забезпечення доступу до психологічної допомоги для осіб, які перебувають у стресовому стані або є жертвами насильства. На цьому наголошують і представники Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини[536].

Важливою складовою гармонізації діяльності МТТ ДПСУ є вдосконалення системи професійної підготовки персоналу. Як зазначають М. Еванс та Р. Морган, ефективність функціонування місць несвободи та рівень дотримання прав людини значною мірою залежать від професійної підготовки персоналу, його правової культури та усвідомлення стандартів гуманного поводження із затриманими особами[537]. У зв’язку з цим необхідним є впровадження спеціалізованих навчальних програм для персоналу МТТ ДПСУ з питань міжнародних стандартів прав людини, практики ЄСПЛ, протидії катуванням, деескалації конфліктів та особливостей комунікації з іноземцями і вразливими категоріями осіб.

Доцільним є також розширення міжнародного співробітництва та участі персоналу МТТ ДПСУ у міжнародних тренінгових програмах Ради Європи, FRONTEX та інших міжнародних організацій. Такий підхід сприятиме впровадженню європейських практик поводження із затриманими особами та формуванню сучасної правозахисної культури серед персоналу органів охорони державного кордону.

---

[534] Доповідь для уряду України щодо проведеного візиту ЄКПТ в Україну з 16 по 27 жовтня 2023 року. Рада Європи, CPT/Inf (2024) 20. Страсбург, 26.04.2024. URL: https://rm.coe.int/1680b0e1f9 (дата звернення: 20.05.2026).

[535] European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). Documenting and Reporting Medical Evidence of Ill-Treatment. Extract from the 23rd General Report of the CPT. CPT/Inf(2013)29-part. Strasbourg : Council of Europe, 2013. URL: https://surl.lu/tcozeo (дата звернення: 20.05.2026).

[536] Звіт про результати відвідування спеціального приміщення відділення інспекторів прикордонної служби «Оноківці» 94 прикордонного загону Західного регіонального управління ДПСУ 30.01.2024. URL: https://surl.li/dllcmb (дата звернення: 26.05.2026).

[537] Morgan R., Evans M. D. Preventing Torture: A Study of the European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Oxford : Clarendon Press, 1998. 475 p. DOI https://doi.org/10.1093/oso/9780198262572.002.0001 (дата звернення: 20.05.2026).

Важливим напрямом реформування є посилення механізмів контролю та моніторингу діяльності МТТ ДПСУ. Особливе значення у цьому контексті має діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як національного превентивного механізму. Реалізація мандату національного превентивного механізму передбачає здійснення регулярних превентивних відвідувань місць несвободи, фіксацію системних порушень, формування рекомендацій органам влади та моніторинг їх виконання.

Як зазначають Т. Грибова та К. Кармазіна, національний превентивний механізм є одним із ключових інструментів реалізації превентивної моделі запобігання катуванням, оскільки його діяльність спрямована не лише на фіксацію вже вчинених порушень, а насамперед на їх попередження шляхом регулярного моніторингу місць несвободи та формування рекомендацій щодо усунення системних недоліків у їх функціонуванні[538].

У науковій літературі також наголошується, що ефективність контролю у місцях несвободи безпосередньо залежить від поєднання зовнішнього моніторингу та внутрішніх механізмів відомчого контролю. Зокрема, І. Кушнір та С. Адамчук зазначають, що прозорість діяльності місць тримання, регулярність інспекцій та належне документування умов утримання є важливими гарантіями недопущення системних порушень прав людини[539].

Водночас, як підкреслюється у підходах КЗК, ефективна система контролю повинна включати не лише періодичні перевірки, але й можливість оперативного реагування на індивідуальні скарги затриманих осіб, забезпечення конфіденційного доступу до механізмів оскарження та гарантії відсутності репресій за подання скарг. Регулярні моніторингові візити, відкритість діяльності місць несвободи та ефективне реагування на скарги затриманих осіб у сукупності формують систему запобігання порушенням прав людини та підвищують рівень правових гарантій у діяльності МТТ ДПСУ.

Не менш важливим напрямом удосконалення діяльності МТТ ДПСУ є розвиток механізмів громадського контролю та розширення співпраці з інститутами громадянського суспільства у сфері забезпечення прав людини. У сучасних демократичних державах саме поєднання державного, міжнародного та громадського моніторингу розглядається як одна з найбільш ефективних гарантій запобігання порушенням прав осіб, які перебувають у місцях несвободи. Незалежний контроль

[538] Грибова Т. Л., Кармазіна К. Ю. Запобігання тортурам: національний превентивний механізм в Україні та окремих державах-членах Ради Європи. *Правова держава.* 2020. № 40. С. 139–145. DOI https://doi.org/10.18524/2411%E2%80%932054.2020.40.217597 (дата звернення: 20.05.2026).

[539] Кушнір І., Адамчук С. Конституційно-правові засади моніторингу дотримання прав людини в місцях несвободи, що здійснюється Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, у діяльності Державної прикордонної служби України. *Law & Border.* 2024. DOI https://doi.org/10.32453/rqxzdc35 (дата звернення: 20.05.2026).

дозволяє своєчасно виявляти системні недоліки у функціонуванні таких установ, оцінювати реальний стан дотримання прав людини та формувати практичні рекомендації щодо усунення виявлених порушень.

Особливого значення взаємодія МТТ ДПСУ з громадськими об'єднаннями та правозахисними організаціями набуває в контексті забезпечення прозорості діяльності прикордонного відомства. Співпраця ДПСУ з інститутами громадянського суспільства є важливою складовою механізму забезпечення прав людини, оскільки сприяє підвищенню рівня відкритості діяльності правоохоронних органів, формуванню суспільної довіри та вдосконаленню практики реалізації правозахисних стандартів. Громадський контроль дозволяє забезпечити додатковий рівень незалежного нагляду за діяльністю органів та підрозділів ДПСУ, зокрема щодо поводження із затриманими особами та дотримання їхніх фундаментальних прав[540].

У науковій літературі також наголошується, що ефективна взаємодія державних органів із громадянським суспільством відповідає сучасним європейським підходам до публічного управління та правозахисної діяльності. Залучення правозахисних організацій до моніторингових заходів, громадських обговорень, аналізу умов тримання осіб та оцінки ефективності механізмів захисту прав людини сприяє своєчасному виявленню проблемних аспектів функціонування місць несвободи та виробленню комплексних шляхів їх вирішення[541].

Можна констатувати, що розширення механізмів громадського контролю та поглиблення співпраці між ДПСУ, правозахисними організаціями й іншими інститутами громадянського суспільства повинні розглядатися як один із пріоритетних напрямів гармонізації діяльності МТТ ДПСУ із європейськими правозахисними стандартами. Такий підхід сприятиме підвищенню рівня прозорості функціонування місць несвободи, зміцненню гарантій захисту прав людини та формуванню ефективної системи превенції порушень у діяльності органів прикордонного відомства.

Підсумовуючи, можна констатувати, що проведене дослідження засвідчило, що діяльність МТТ ДПСУ регулюється комплексною системою національних та міжнародних правових норм, які загалом забезпечують належне нормативне підґрунтя для захисту прав осіб, утримуваних у відповідних установах ДПСУ. Важливу роль у формуванні сучасних стандартів функціонування МТТ ДПСУ відіграють Конвенція

---

[540] Король М.О. Правові засади взаємодії Державної прикордонної служби України з інститутами громадянського суспільства щодо забезпечення прав людини. *Національні інтереси України.* 2026. № 2(19). С. 851–862. DOI https://doi.org/10.52058/3041-1793-2026-2(19)-851-862 (дата звернення: 20.05.2026).

[541] Зьолка В.Л., Король М.О. Характеристика змісту та рівень забезпечення прав людини в діяльності Державної прикордонної служби України. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право.* 2024. Випуск 83: частина 2. С. 211-217. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.2.30 (дата звернення: 20.05.2026).

про захист прав людини і основоположних свобод, практика ЄСПЛ, стандарти КЗК та інші міжнародні акти у сфері прав людини.

Встановлено, що чинне законодавство України переважно відповідає європейським правозахисним стандартам, однак результати моніторингових візитів Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та національного превентивного механізму свідчать про наявність окремих проблем у практичній реалізації закріплених гарантій. Поряд із позитивними змінами, пов'язаними з покращенням матеріально-побутових умов тримання, забезпеченням належної житлової площі та виконанням частини рекомендацій національного превентивного механізму, продовжують фіксуватися порушення, що стосуються забезпечення прав іноземців та осіб без громадянства, доступу до перекладача, належного інформування про права, документування процесуальних дій та впровадження ефективних механізмів запобігання катуванням.

У роботі обґрунтовано, що основною перешкодою гармонізації діяльності МТТ ДПСУ з європейськими правозахисними стандартами є не нормативна неврегульованість, а недостатня ефективність механізмів практичної реалізації встановлених гарантій. Тому подальше вдосконалення діяльності цих установ повинно бути спрямоване на підвищення ефективності правозастосування, професійної підготовки персоналу, розвитку механізмів внутрішнього і зовнішнього контролю та забезпечення належного рівня захисту прав затриманих осіб.

Також слід зауважити, що аналіз практики Верховного Суду засвідчив загальну орієнтацію національної судової системи на стандарти ЄСПЛ у справах, пов'язаних із затриманням іноземців та застосуванням міграційних процедур, що створює додаткові передумови для гармонізації діяльності МТТ ДПСУ з європейськими правозахисними стандартами.

Отже, гармонізація діяльності МТТ ДПСУ з європейськими правозахисними стандартами є складним і тривалим процесом, успішна реалізація якого потребує поєднання нормативних, організаційних та інституційних заходів. Ключовим критерієм її результативності має бути не формальна відповідність міжнародним вимогам, а реальне забезпечення прав, свобод і людської гідності кожної особи, яка перебуває в місцях несвободи ДПСУ.

2.5. Медіація як інструмент врегулювання конфліктів, пов'язаних із міграцією, та післявоєнного відновлення України

Яремко Оксана Михайлівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальної роботи та кафедри міжнародних відносин та дипломатії Західноукраїнського національного університету, адвокат, медіатор
ORCID: 0000-0002-6083-4379
Фаріон-Мельник Антоніна Іванівна,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедра безпеки та правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного університету
ORCID: 0000-0002-0485-9563

Вступ. Сучасні українські реалії характеризуються безпрецедентними міграційними процесами, зумовленими повномасштабним вторгненням російської федерації. Відбуваються як переміщення населення у межах України, так і активна зовнішня міграція. Водночас уже нині створюються передумови для повернення та реінтеграції українців у післявоєнний період. Усе це в умовах післявоєнного відновлення впливатиме безпосередньо на економічну і демографічну ситуацію, суспільну стабільність, рівень довіри та характер взаємодії між різними соціальними групами.

Для міграції як багатовимірного соціального явища властивими є зміна усталених соціальних зв'язків та породження різноманітних конфліктів, зумовлених конкуренцією за ресурси, культурною різноманітністю, психологічними наслідками травматичного досвіду, а також різним досвідом війни, переміщення і адаптації. Це актуалізує потребу в пошуку ефективних інструментів врегулювання конфліктів, що виникають в українському суспільстві та пов'язані з міграцією. Одним із таких інструментів є медіація, потенціал якої полягає не лише в досягненні взаємоприйнятних рішень, а й у вибудовуванні довіри, відновленні комунікації та посиленні соціальної згуртованості.

Важливо підкреслити, що у межах цього дослідження під міграцією розуміється сукупність процесів внутрішнього переміщення населення, зовнішньої міграції, а також реінтеграції громадян і пов'язаних із цим соціальних, правових та економічних відносин. Такий підхід зумовлює міждисциплінарний характер дослідження, що поєднує правовий, соціально-психологічний та економічний виміри.

Актуальність теми зумовлена необхідністю формування ефективних механізмів управління конфліктами у сфері міграції в умовах післявоєнної трансформації українського суспільства, а також потребою адаптації національних підходів до європейських практик забезпечення соціальної згуртованості.

Метою дослідження є вивчення медіації як інструменту врегулювання конфліктів, пов'язаних із міграцією, та післявоєнного відновлення України.

Міграційні процеси в Україні в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Збройна агресія російської федерації проти України спричинила глибоку трансформацію міграційних процесів, які набули системного, тривалого та багатовимірного характеру. У контексті наукових досліджень ці процеси трактують в аспекті теорії вимушеної міграції, у тому числі й концепції «push-pull» факторів[542] та підходів людської безпеки (human security approach)[543]. Відповідно до них мобільність населення трактується як захист людини від загроз її життя, безпеці й добробуту.

Так, концепція «відштовхування-притягнення» («push-pull») факторів трактує міграцію через взаємодію факторів відштовхування («push») і притягнення («pull»). У світлі війни в Україні факторами відштовхування («push») слід назвати загроза безпеці населення, воєнні дії, знищення житла / інфраструктури, втрата місця роботи, суттєве погіршення умов життя. Тоді як факторами притягнення («pull») виступають можливості працевлаштування, безпечні умови проживання, доступ до базових речей, освітніх та соціальних послуг, возз'єднання з родиною та ін.[544]

Що стосується підходу людської безпеки (human security approach), то він переорієнтовує увагу з безпеки держави на безпеку людини, підкреслюючи вимушеність міграції як відповіді на виклики, які ставлять у небезпеку людське життя, добробут і свободу людини[545].

У цьому контексті Україна постає одним із найбільших осередків вимушеної мобільності у глобальному масштабі. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR), станом на 2025 рік близько 3,7 млн осіб залишаються внутрішньо переміщеними, тоді як понад 6,9 млн перебувають за межами України як біженці[546]. Відповідно загалом кількість осіб, які були змушені залишити свої домівки, перевищує 10 млн.

У межах сучасних міграційних процесів України важливо виокремити такі основні складові як:

- внутрішнє переміщення населення;

---

[542] Lee E. S. A Theory of Migration. *Demography*. 1966. Vol. 3, No. 1. P. 47–57. DOI: 10.2307/2060063. URL: https://www.jstor.org/stable/2060063 (дата звернення: 01.04.2026).

[543] International Organization for Migration. *World Migration Report 2024*. Geneva: IOM, 2024. Розділ 5. URL: https://worldmigrationreport.iom.int (дата звернення: 01.04.2026).

[544]Lee E. S. A Theory of Migration. *Demography*. 1966. Vol. 3, No. 1. P. 50-51. DOI: 10.2307/2060063. URL: https://www.jstor.org/stable/2060063 (дата звернення: 01.04.2026).

[545] International Organization for Migration. *World Migration Report 2024*. Geneva: IOM, 2024. Розділ 1. URL: https://worldmigrationreport.iom.int (дата звернення: 01.04.2026).

[546] United Nations Ukraine. *UNHCR: After three years of war, Ukrainians need peace and aid*. 2025. URL: https://ukraine.un.org/en/289506-unhcr-after-three-years-war-ukrainians-need-peace-and-aid (дата звернення: 01.04.2026).

- зовнішню міграцію;

- процеси повернення населення, або зворотну міграцію, та його реінтеграцію.

При цьому специфічною рисою сучасної міграційної динаміки є повторна міграція, яка полягає у повторній зміні особою місця проживання, переміщенні в іншу країну або населений пункт або ж повернення до попереднього місця проживання.

Кожна із вище зазначених складових актуалізує специфічні соціальні потреби: внутрішнє переміщення населення - інтеграцію ВПО у приймаючих громадах; зовнішня міграція - соціальну адаптацію громадян у країнах перебування; процеси повернення населення - реінтеграцію до місць попереднього проживання. Відповідно сучасну міграцію слід розглядати як систему взаємопов'язаних та взаємовпливаючих процесів.

Особливістю сучасних міграційних процесів є висока їх мінливість. Переміщення населення нерідко має циклічний характер, охоплюючи повторні переміщення, часткове повернення та зміну місця проживання залежно від безпекових, соціально-економічних та інфраструктурних умов. Така мінливість міграційних траєкторій ускладнює прогнозування міграційних процесів і, відповідно, формування ефективної державної політики у цій сфері[547].

Внутрішнє переміщення населення посідає провідне місце у структурі сучасної міграційної динаміки в Україні. За оцінками Міжнародної організації з міграції (далі - IOM), наведеними у звіті Ukraine Internal Displacement Report (January 2026), станом на грудень 2025 року в Україні перебувало 3,712 млн de facto ВПО, тоді як кількість осіб, які повернулися до місць постійного проживання, становила 4,405 млн.[548]

Ключовою характеристикою внутрішнього переміщення є його виразний регіональний вимір. Сьогодні переважно західні та центральні області стали найбільш приймаючими регіонами ВПО з регіонів Сходу і Півдня. Виник диспропорційний розподіл навантаження на ринок праці, житловий фонд, соціальну сферу, систему соціального забезпечення. У територіальних громадах наявні різні можливості для реагування на виклики, пов'язані із масштабними переміщеннями населення [549].

Характерною рисою сучасного внутрішнього переміщення є його пролонгований характер: 71% ВПО перебувають у стані переміщення понад два роки, що свідчить про

[547] International Organization for Migration. *World Migration Report 2024*. Geneva: International Organization for Migration, 2024. Розділ 5. URL: https://worldmigrationreport.iom.int (дата звернення: 01.04.2026).

[548]International Organization for Migration (IOM). *Ukraine Internal Displacement Report. General Population Survey. Round 22. January 2026*. IOM, 2026. P. 2-3. URL: https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-22-january-2026 (дата звернення: 03.04.2026).

[549] International Organization for Migration (IOM). *Ukraine Internal Displacement Report. General Population Survey. Round 22. January 2026*. IOM, 2026. P. 3-4. URL: https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-22-january-2026 (дата звернення: 03.04.2026).

трансформацію тимчасового явища у відносно стійку соціальну категорію[550]. Водночас 57% ВПО походять із районів, які повністю або частково перебували під окупацією, що додатково підкреслює примусовий характер такого переміщення[551].

Внутрішнє переміщення супроводжується суттєвими соціально-економічними наслідками як для самих ВПО, так і для приймаючих громад. За даними Міжнародної організації з міграції (IOM), станом на грудень 2025 року 89% ВПО повідомляли про нестачу принаймні одного з базових товарів або послуг, необхідних для задоволення основних потреб. Найбільш відчутними були труднощі з доступом до портативних джерел живлення та генераторів (58%), ліків (47%), житла (36%), продовольства (36%), одягу та інших непродовольчих товарів (35%), а також можливостей для отримання доходу (32%)[552].

Наведені дані засвідчують, що основні інтеграційні труднощі ВПО пов'язані із забезпеченням житлом, доступом до базових соціальних послуг, життєво необхідними речами, а також можливостями отримання доходу. Саме ці сфери можуть створювати передумови для соціальної напруги між різними соціальними групами, а тому мають перебувати у полі зору територіальних громад і органів державної влади. Отже, внутрішнє переміщення є не лише гуманітарним явищем, а отримує чітке структуроване значення, адже здійснює вплив на зміну локальних ринків праці, перерозподіл людських ресурсів, трансформацію у соціальному складі територіальних громад.

Зовнішня міграція українців у період війни вирізняється значними масштабами та неоднорідним характером. Зокрема, за даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR), близько 6,9 млн українців перебувають за межами України як біженці[553], тоді як, за даними Статистичного управління Європейського Союзу (Eurostat), кількість осіб, які користуються режимом тимчасового захисту в країнах Європейського Союзу, перевищує 4,3 млн. Розбіжності у цих показниках зумовлені різними підходами до обліку та територіальним охопленням[554]. Аналіз

---

[550] International Organization for Migration (IOM). *Ukraine Internal Displacement Report. General Population Survey. Round 22. January 2026*. IOM, 2026. P. 2, 6. URL: https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-22-january-2026 (дата звернення: 03.04.2026).

[551] International Organization for Migration (IOM). *Ukraine Internal Displacement Report. General Population Survey. Round 22. January 2026*. IOM, 2026. P. 2, 5. URL: https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-22-january-2026 (дата звернення: 03.04.2026).

[552] International Organization for Migration (IOM). *Ukraine Internal Displacement Report. General Population Survey. Round 22. January 2026*. IOM, 2026. P. 9. URL: https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-22-january-2026 (дата звернення: 03.04.2026).

[553] United Nations Ukraine. *UNHCR: After three years of war, Ukrainians need peace and aid*. 2025. URL: https://ukraine.un.org/en/289506-unhcr-after-three-years-war-ukrainians-need-peace-and-aid (дата звернення: 01.04.2026).

[554] Eurostat. *Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics (дата звернення: 03.04.2026).

офіційних даних Державної прикордонної служби України щодо перетину державного кордону у 2025 році також свідчить про перевищення кількості виїздів громадян України над кількістю в'їздів, що може вказувати на збереження тенденції до зовнішнього відтоку населення[555].

Окрім цього, не варто применшувати проблему економічних і демографічних наслідків зовнішньої міграції. Довготривале перебування великої кількості громадян України, особливо працездатного віку, за її межами може спричинити ризик втрати українським суспільством трудового потенціалу, розбалансування ринку праці та трансформації вікової структури населення. За цих умов міграція виконує двояку роль: з однієї сторони - способу індивідуальної адаптації до умов війни, а з іншої - чиннику впливу на макроекономічну та демографічну динаміку, що потребує системного регулювання на рівні держави[556]. Прогнози Національного банку України дають підстави стверджувати, що повернення громадян України буде поступовим, а значна частина осіб, які виїхали за межі України, залишатиметься за кордоном у найближчій перспективі[557].

Процеси повернення, або зворотна міграція, та подальша реінтеграція населення - це важлива складова міграційних процесів, яка суттєво може вплинути на перебіг післявоєнного відновлення. За інформацією Міжнародної організації з міграції (IOM), до місць постійного проживання уже повернулася значна кількість громадян України[558]. Водночас ця тенденція на сьогодні не вважається стабільною, бо залежить від багатьох соціальних, економічних і безпекових чинників. Процес реінтеграції осіб, які уже повернулися, проходить на тлі багатьох викликів, пов'язаних із відновленням соціальних зв'язків, зайнятістю, забезпеченням житлом, доступом до соціальних послуг. Неналежна увага до вирішення цих питань може зумовити ризики повторної міграції[559].

---

[555] Державна прикордонна служба України. *Підсумки 2025 року: на кордоні оформлено понад 37 млн осіб*. URL: https://dpsu.gov.ua/uk/news/49813-pidsumki-2025-roku-na-kordoni-oformleno-ponad-37-mln-osib-ta-8-2-mln-transportnih-zasobiv (дата звернення: 03.04.2026).

[556] Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text (дата звернення: 03.04.2026); Про затвердження плану заходів з реалізації у 2024–2027 роках Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 листопада 2024 р. № 1091-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1091-2024-%D1%80#Text (дата звернення: 03.04.2026).

[557] Національний банк України. Інфляційний звіт. Липень 2025 року. Київ : Національний банк України, 2025. С. 4–5. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2025-Q3.pdf (дата звернення: 03.04.2026).

[558] Міжнародна організація з міграції (IOM). *Ukraine Internal Displacement Report. General Population Survey. Round 22 (January 2026).* URL: https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-22-january-2026 (дата звернення: 03.04.2026). С. 2–3, 6–7.

[559] Міжнародна організація з міграції (IOM). *Ukraine Internal Displacement Report. General Population Survey. Round 22 (January 2026).* URL: https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-22-january-2026 (дата звернення: 03.04.2026). С. 14.

Поряд із економічним, міграція має і соціально-психологічний вимір, пов'язаний з ідентичністю, рівнем довіри та змінами соціальних зв’язків. Тематичний аналітичний бриф *Displacement and Social Cohesion in Ukraine* (February 2025) IOM містить інформацію про те, що 13 % опитаних заявили, що мають досвід соціальної напруги у громадах між різними групами. Водночас 19 % ВПО вказали, що вони чи члени їх сімей відчули дискримінацію через сприйняття, що «немісцеві»[560]. Поряд з тим міграція має потенціал для побудови нових соціальних зв’язків, моделей взаємодії та взаємної підтримки. Це свідчить про неоднозначний вплив процесів міграції на соціальну згуртованість територіальних громад, адже вони здатні як посилювати соціальну напругу, так і сприяти новим зв’язкам між різними соціальними групами населення.

Беручи до уваги комплексний характер міграційних процесів, варто розглянути їх у розрізі багаторівневого підходу до безпеки:

- на глобальному рівні – актуалізують виклики міжнародної співпраці та гуманітарної підтримки;
- на національному рівні – зумовлюють стан економічної та демографічної безпеки країни;
- на рівні територіальних громад – позначаються на стані довіри, суспільної стабільності, соціальної згуртованості та характеру взаємодії між різними групами населення;
- на індивідуальному рівні – постають як реакція особи на ризики її життю, добробуту і безпеки.

Процес післявоєнного відновлення України загострить необхідність у використанні комплексних міжнародних і національних механізмів регулювання міграційних процесів, зокрема повернення та інтеграції громадян. Відповідно важливу роль відіграє реалізація Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року, яка визначає ключові напрями та заходи щодо сприяння поверненню громадян в Україну, а також підтримки та інтеграції ВПО[561].

Міжнародні партнери у спільних звітах щодо оцінки потреб відновлення України зосереджуються на важливості у цьому процесі людського капіталу і спроможності

[560] International Organization for Migration (IOM). *Ukraine Internal Displacement Report. General Population Survey. Round 22. January 2026*. Geneva: International Organization for Migration, 2026. P. 2–3. URL: https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-22-january-2026 (дата звернення: 03.04.2026).

[561] Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text (дата звернення: 04.04.2026); Про затвердження плану заходів з реалізації у 2024–2027 роках Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 листопада 2024 р. № 1091-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1091-2024-%D1%80#Text (дата звернення: 04.04.2026).

територіальних громад, а не тільки відновлення фізичної інфраструктури. Відповідно доцільно формувати сприятливе середовище для сталого повернення громадян, у тому числі подбати про доступність житла, зайнятості, медичних, освітніх та соціальних послуг. Не менш важливими залишаються реінтеграція та інтеграція населення, підвищення рівня соціальної згуртованості, а також запобігання і врегулювання соціальних конфліктів.

Таким чином, в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації та післявоєнного відновлення України міграційні процеси не обмежуються економічними і соціальними викликами. Вони також впливають на відносини між різними соціальними групами, соціальну згуртованість та рівень довіри в суспільстві. Відтак постає потреба у вивченні конфліктологічного виміру міграційних процесів, у тому числі чинників його формування, зовнішнього прояву та механізмів запобігання і врегулювання конфліктів, пов'язаних з міграцією.

Конфлікти, пов'язані з міграцією: сутність та класифікація.

Міграційні процеси, особливо у період війни та післявоєнного відновлення, часто супроводжуються конфліктами. Підґрунтям таких конфліктів можуть виступати перерозподіл ресурсів, зміна соціальних ролей, трансформація соціальних відносин і баланс інтересів різних соціальних груп[562]. Відповідно, такі конфлікти слід розглядати у контексті глибинних системних трансформацій, яких зазнає українське суспільство. Тому в межах наукових розвідок доцільно зосереджувати увагу не лише на масштабах міграції, а й на природі, причинах та формах конфліктної взаємодії у сфері міграції.

Конфлікти і міграція знаходяться у взаємозумовленому зв'язку: конфлікт може бути причиною міграційних процесів, а міграція виступати чинником нових конфліктів[563]. Тому конфлікти, пов'язані з міграцією, слід розглядати як багатоаспектне соціальне явище, на формування якого здійснюють суттєвий вплив структурно-економічні, інституційно-правові, соціально-психологічні та культурно-комунікаційні чинники.

Розумінню природи конфліктів, пов'язаних з міграцією, сприяє огляд основних чинників, що впливають на їх виникнення та загострення.

По-перше, вагому роль відіграють структурно-економічні чинники. Конфлікти породжуються під впливом суперництва за ресурси, доступ до яких є обмеженим, або

[562] Erdal M. B., Mjelva M. B., Tollefsen A. F. Conceptualizing and Measuring Conflict-Related Determinants of Migration. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*. 2025. P. 2–3. DOI: 10.1080/15562948.2025.2499816. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15562948.2025.2499816 (дата звернення: 04.04.2026).

[563] Erdal M. B., Mjelva M. B., Tollefsen A. F. Conceptualizing and Measuring Conflict-Related Determinants of Migration. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*. 2025. P. 2. DOI: 10.1080/15562948.2025.2499816. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15562948.2025.2499816 (дата звернення: 04.04.2026).

які нерівномірно розподілені, зокрема, житло, місце праці та соціальні послуги[564]. Сьогодні в Україні такі ризики насамперед пов'язані із труднощами інтегрування ВПО у приймаючі територіальні громади[565]. У державах перебування вони можуть знаходити свій вияв у стосунках між мігрантами і місцевим населенням.

По-друге, важливими є інституційно-правові чинники. В основі конфліктів можуть лежати труднощі адміністративного і правового характеру, з якими зіштовхуються мігранти і ВПО. І вони зазвичай пов'язані із захистом прав, взаємодією з державними органами та органами місцевого самоврядування, доступом до житла, освіти, медичних і соціальних послуг, соціальних виплат, оформленням документів, отриманням статусу біженця, ВПО чи тимчасового захисту тощо. В умовах вимушеного переміщення такі труднощі посилюють вразливість осіб і можуть створювати живильне підґрунтя для конфліктів у комунікації з органами влади, соціальними службами і приймаючими громадами[566].

По-третє, мають суттєве значення соціально-психологічні чинники. Конфлікти можуть формуватися під впливом відмінностей у воєнному досвіді, переміщення, адаптації та втрат, а також різного ступеня соціальної вразливості окремих груп. Вимушена міграція охоплює людей, що мають відмінний досвід життєвих обставин і травматичних подій. І це безумовно не може не вплинути на їх ступінь довіри, бажання взаємодіяти та якість комунікації[567].

По-четверте, істотне значення мають культурно-комунікативні чинники. Підґрунтям конфліктів часто є відмінності у стилях комунікації та моделях поведінки, погляди на соціальні ролі, у тому числі у світлі самоідентифікації та відчуття приналежності. Це може негативно впливати на взаєморозуміння, сприяти зростанню соціальної дистанції та формувати основу для соціальної напруги між різними групами населення[568].

---

[564] World Bank. *Social Cohesion and Forced Displacement*. Washington, DC: World Bank, 2018. P. 6. URL: https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/27e2f247-0ce3-5976-a6cf-7d7a4df08b1b (дата звернення: 04.04.2026).

[565] International Organization for Migration (IOM). *Ukraine Internal Displacement Report. General Population Survey. Round 22. January 2026*. Geneva : IOM, 2026. P. 8–9. URL: https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-22-january-2026 (дата звернення: 03.04.2026).

[566] Ковалиско Н. В., Бубняк С. М. *Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний дискурс* : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2022. С. 45–52, 60–65. URL: https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/Sotsialne-samopochuttia-vnutrishno-peremishchenykh-osib.-Kovalisko-N.V.-Bubniak-S.M..pdf (дата звернення: 05.04.2026).

[567] International Organization for Migration (IOM). *Displacement and Social Cohesion in Ukraine: Discrimination, Inclusion and Long-Term Intentions*. Thematic Brief. February 2025. P. 3–4. URL: https://crisisresponse.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1481/files/appeal/documents/UKR_IOM_Displacement%20and%20Social%20Cohesion%20in%20Ukraine_February%202025.pdf (дата звернення: 05.04.2026).

[568] International Organization for Migration (IOM). *Displacement and Social Cohesion in Ukraine: Discrimination, Inclusion and Long-Term Intentions*. Thematic Brief. February 2025. P. 3–4. URL: https://dtm.iom.int/reports/ukraine-displacement-and-social-cohesion-ukraine-february-2025 (дата звернення: 05.04.2026).

Конфлікти, пов’язані з міграцією, доцільно розглядати через інтегровану модель класифікації, що включає три критерії:

1.За рівнем прояву конфлікту:

- мікрорівень - міжособистісні конфлікти (мігранти, ВПО, місцеві мешканці, роботодавці, орендодавці);
- мезорівень - групові конфлікти між соціальними спільнотами (наприклад, «місцеві - переміщені»);
- макрорівень - інституційні конфлікти у взаємодії особи з державними органами або в межах політик розподілу ресурсів;
- транснаціональний рівень - конфлікти, пов’язані з зовнішньою міграцією, інтеграцією за кордоном та процесами повернення

2. За змістом протиріч:

- ресурсні конфлікти - пов’язані з доступом до матеріальних благ і соціальних послуг;
- ціннісні конфлікти - зумовлені розбіжностями у переконаннях, нормах і соціальних уявленнях;
- ідентичнісні конфлікти - пов’язані з протиставленням «свої-чужі», питаннями належності, визнання та статусу;
- правові конфлікти - виникають у сфері реалізації прав, доступу до статусу та адміністративних процедур;
- комунікаційні конфлікти - зумовлені браком інформації, непорозумінням, мовними та культурними бар’єрами.

Особливістю є те, що ресурсні конфлікти часто трансформуються у ціннісні або ідентичнісні, що значно ускладнює їх врегулювання.

3. За контекстом виникнення:

- конфлікти внутрішнього переміщення - формуються у приймаючих громадах;
- конфлікти інтеграції - виникають у країнах перебування мігрантів;
- конфлікти реінтеграції - пов’язані з поверненням населення;
- конфлікти транзиту - виникають у процесі переміщення.

Важливо підкреслити, що зазначені виміри не існують ізольовано.

Представлена інтегрована модель класифікації конфліктів, пов’язаних із міграцією, розширює уявлення про сутність та природу конфлікту, його складові та специфіку перебігу, а також формує основу для обрання дієвих механізмів їх запобігання та врегулювання. Це дає можливість твердити про її теоретичну та прикладну цінність.

Також необхідно підкреслити високий рівень латентності конфліктів, пов'язаних з міграцією. Такі конфлікти не завжди проявляються відкрито, а у більшій мірі мають форму недовіри, упередженого ставлення та соціальної дистанції. Для прикладу Міжнародної організації з міграції (ІОМ) у дослідженнях України акцентує увагу на проблемі соціальної напруги між представниками різних груп населення територіальних громад, зокрема на певні дискримінаційні прояви щодо ВПО[569].

З огляду на це усталені адміністративні та правові механізми врегулювання конфліктів можуть виявитися недостатніми, так як в основному спрямовані на формалізоване вирішення спору. Тоді як конфлікти, пов'язані з міграцією, значною мірою зумовлюють необхідність відновлення діалогу, довіри, порозуміння та продуктивної комунікації між сторонами.

Отже, конфлікти, пов'язані з міграцією, мають багаторівневий характер і проявляються як за межами України, так і в її межах – у процесах інтеграції, реінтеграції та адаптації населення. Природа цих конфліктів свідчить про необхідність застосування людиноцентричних і діалогових підходів, а не тільки їх формально-правового регулювання. Першочергового значення набувають відновлення комунікації, повернення довіри та взаєморозуміння між сторонами цих конфліктів. Відповідно, медіація постає як ефективний інструмент попередження та врегулювання конфліктів, пов'язаних із міграцією.

Міжнародно-правові та європейські підходи до застосування медіації у врегулюванні конфліктів, пов'язаних із міграцією.

Міжнародно-правове та європейське регулювання альтернативних способів вирішення спорів, зокрема медіації, формує комплексне нормативне підґрунтя для їх застосування у різних сферах суспільних відносин, включаючи сферу міграції. Водночас характерною особливістю таких актів є їх універсальність: вони не спрямовані безпосередньо на врегулювання конфліктів, пов'язаних із міграцією, однак закладають базові принципи, які можуть бути адаптовані до цієї сфери[570].

У правовій системі Європейського Союзу особливу роль відіграє Директива 2008/52/ЄС, яка підкреслює роль медіації як дієвого інструменту врегулювання спорів у цивільних і комерційних відносинах. Її приписи закладають гарантії доступу до

[569] International Organization for Migration (IOM). *Displacement and Social Cohesion in Ukraine: Discrimination, Inclusion and Long-Term Intentions*. Thematic Brief. February 2025. P. 3–4. URL: https://dtm.iom.int/reports/ukraine-displacement-and-social-cohesion-ukraine-february-2025 (дата звернення: 05.04.2026).

[570] Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. *Official Journal of the European Union*. 2008. L 136. P. 3–8. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008L0052 (дата звернення: 05.04.2026); Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC. *Official Journal of the European Union*. 2013. L 165. P. 63–79. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013L0011 (дата звернення: 05.04.2026).

медіації, довіри до її процедури, забезпечення умов виконання угод, укладених за результатами медіації[571]. Водночас інша директива ЄС – Директива 2013/11/ЄС встановлює ширшу рамку для застосування альтернативних способів вирішення конфліктів, насамперед, у споживчих відносинах з іноземним елементом, акцентуючи на ролі позасудових механізмів як складової права доступу до правосуддя[572].

Водночас необхідно враховувати, що обидва акти мають переважно універсальний характер і не враховують специфіки конфліктів, пов'язаних із міграцією. Зокрема, Директива 2008/52/ЄС орієнтована насамперед на цивільно-правові та комерційні спори, тоді як Директива 2013/11/ЄС - на споживчі правовідносини. У цих актах відсутні положення, які б прямо регламентували застосування медіації у конфліктах, що виникають у зв'язку з міграцією, інтеграцією або реінтеграцією населення[573]. Саме тому їх значення для сфери міграції слід оцінювати як опосередковане: вони формують загальні рамки розвитку ADR, але не дають спеціалізованого інструментарію для роботи з міграційними конфліктами.

Компаративний аналіз цих двох директив свідчить про розвиток підходів ЄС: від медіації як інструменту застосування у вузько визначених сферах до утвердження політики ширшого та комплексного застосування альтернативних способів вирішення спорів.

Важливим доповненням до нормативних актів ЄС є Європейський кодекс поведінки для медіаторів, який окреслює етичні стандарти професійної діяльності медіатора. У ньому містяться засадничі орієнтири конфіденційності, доброчесності, неупередженості, незалежності, компетентності у професійні сфері медіаторів, що надзвичайно цінно для гарантування довіри до процесу медіації[574].

Рада Європи посідає важливе місце у розвитку інституту медіації, зокрема завдяки діяльності Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (CEPEJ). В документах (CEPEJ) медіація розкривається як дієвий інструмент зростання рівня ефективності правосуддя, що має потенціал для розвантаження судової системи,

[571] Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. *Official Journal of the European Union.* 2008. L 136. P. 3–8. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008L0052 (дата звернення: 05.04.2026).

[572] Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC. *Official Journal of the European Union.* 2013. L 165. P. 63–79. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013L0011 (дата звернення: 05.04.2026).

[573] Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. *Official Journal of the European Union*. 2008. L 136. P. 3–8. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008L0052 (дата звернення: 05.04.2026); Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC. *Official Journal of the European Union*. 2013. L 165. P. 63–79. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013L0011 (дата звернення: 05.04.2026).

[574] European Commission. *European Code of Conduct for Mediators*. Brussels, 2 July 2004. URL: https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/mediation/eu-rules-mediation_en (дата звернення: 05.04.2026).

швидкого та менш формалізованого врегулювання спорів, а також підвищення доступності до справедливого вирішення конфліктів[575]. Це надзвичайно важливо для конфліктів, пов'язаних з міграцією, у вирішенні яких поряд із правовим актуальності набуває діалоговий підхід. Окрім цього, План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки акцентує увагу на потребі збереження соціальної єдності, розбудови механізмів мирного врегулювання конфліктів, що зберігатиме актуальність і в процесі відновлення України після завершення війни[576].

Подібна ситуація простежується і в міжнародних документах універсального характеру. Типовий закон Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (UNCITRAL) про міжнародну комерційну медіацію та міжнародні мирові угоди, досягнуті у результаті медіації, 2018 року, а також акти Ради Європи встановлюють загальні стандарти та принципи медіації, однак не містять чітких механізмів їх імплементації у специфічних сферах, включаючи міграцію[577]. У результаті ефективність застосування медіації значною мірою залежить від національних правових систем, рівня інституційного розвитку держави та спроможності адаптувати загальні положення до конкретних соціальних викликів.

Міжнародні організації розглядають міграційні процеси у контексті питань соціальної згуртованості, інтеграції та управління різноманітністю. Так Міжнародна організація з міграції (IOM) та Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) акцентують, що культурне різноманіття та вимушена міграція формують характер соціальної взаємодії, а відповідно підкреслюють потребу у спеціалізованих комунікативних механізмах, у тому числі, медіації[578]. Поряд з тим в управлінні міграційними процесами медіацію не завжди позиціонують як самостійний інструмент мирного врегулювання конфліктів. Це вказує на недостатню інтегрованість у міграційну політику механізмів управління конфліктами.

Стратегічні документи Європейської комісії у сфері інтеграції та реінтеграції, зокрема План дій з інтеграції та інклюзії на 2021-2027 роки і Стратегія Європейського Союзу щодо добровільного повернення та реінтеграції, відносять до ключових

---

[575] CEPEJ. *European Handbook for Mediation Lawmaking*. CEPEJ(2019)9. Council of Europe, 2019. URL: https://rm.coe.int/cepej-2019-9-en-handbook/1680951928 (дата звернення: 05.04.2026).

[576] Council of Europe. *Action Plan for Ukraine "Resilience, Recovery and Reconstruction" 2023–2026*. URL: https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282 (дата звернення: 05.04.2026).

[577] UNCITRAL Model Law on International Commercial Mediation and International Settlement Agreements Resulting from Mediation, 2018. United Nations. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/mediation/modellaw/commercial_conciliation (дата звернення: 05.04.2026); CEPEJ. *European Handbook for Mediation Lawmaking*. CEPEJ(2019)9. Council of Europe, 2019. URL: https://rm.coe.int/cepej-2019-9-en-handbook/1680951928 (дата звернення: 05.04.2026).

[578] OECD. *Migration and Social Cohesion*. Paris : OECD Publishing, 2021. URL: https://www.oecd.org (дата звернення: 05.04.2026); International Organization for Migration. *World Migration Report 2024*. Geneva : IOM, 2024. URL: https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2024 (дата звернення: 05.04.2026).

напрямів соціальну взаємодію, інклюзію та міжкультурний діалог[579]. Водночас вони не деталізують роль альтернативних способів вирішення спорів та врегулювання конфліктів. Відповідно, у них медіація постає не як чітко визначена складова міграційної політики, а швидше як рекомендований або потенційний інструмент.

Ухвалення Закону України «Про медіацію» у 2021 році активізувало розвиток інституту медіації в українському суспільстві. У поєднанні з нормативними актами у сфері соціальних послуг, правового становища іноземців та статусу ВПО він формує передумови для інтеграції медіації у міграційну політику України[580]. Водночас на сьогодні така інтеграція не має системного, а швидше фрагментарний характер. Це дає підстави говорити про неповне використання потенціалу медіації як інструменту відновлення довіри, соціальної стабільності та взаєморозуміння між різними соціальними групами населення України.

Дослідження міжнародних і європейських підходів до медіації та конфліктів, пов'язаних з міграцією, сприяло виокремленню наступних проблемних аспектів. По-перше, на сьогодні не вистачає спеціалізованих правових документів, які б безпосередньо регламентували застосування медіації у сфері міграції. По-друге, існує неузгодженість між механізмами управління конфліктами і розвитком міграційної політики. По-третє, інтеграція медіації у значній мірі залежить від особливостей правової та інституційної системи держави, що зумовлює нерівномірність її розвитку. У зв'язку з цим на медіацію слід дивитися не лише як на альтернативний спосіб вирішення спорів, а й як на елемент політики соціальної згуртованості, здатного сприяти врегулюванню конфліктів, пов'язаних із міграцією, підтримці діалогу, формуванню довіри, а також запобіганню ескалації соціальної напруги, особливо у процесі післявоєнного відновлення України.

Отже, міжнародні та європейські підходи формують передумови для застосування медіації, але не деталізують процедуру її повноцінної інтеграції у міграційну сферу. Це свідчить про актуальність переходу від нормативного визнання медіації до її прикладного впровадження у політику міграції, реінтеграції, інтеграції та повоєнного відновлення суспільства. Відповідно, доцільно звернутися до досвіду країн Європи щодо застосування медіації у конфліктах, пов'язаних із міграцією.

---

[579] European Commission. *Action Plan on Integration and Inclusion 2021–2027*. Brussels, 2020. URL: https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/action-plan-integration-and-inclusion-2021-2027_en (дата звернення: 05.04.2026); European Commission. *The EU Strategy on Voluntary Return and Reintegration*. Brussels, 2021. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/irregular-migration-and-return/return-and-readmission/eu-strategy-voluntary-return-and-reintegration_en (дата звернення: 05.04.2026).

[580] Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text (дата звернення: 05.04.2026); Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text (дата звернення: 05.04.2026); Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text (дата звернення: 05.04.2026).

Європейський досвід застосування медіації у сфері міграції.

Досвід країн Європи засвідчує активне практичне застосування медіації у сфері міграції як інструменту міжкультурного діалогу, соціальної інтеграції та формування соціальної згуртованості. Це має особливе значення з огляду на те, що міжнародні та європейські стандарти в основному визначають лише загальні правові орієнтири медіації[581].

У багатьох європейських країнах медіація застосовується у роботі із шукачами притулку, мігрантами, біженцями, а також у взаємодії між приймаючими громадами та новоприбулими особами. Її практичне застосування охоплює підтримку інтеграційних процесів, запобігання та врегулювання міжкультурних конфліктів, поліпшення комунікації між органами державної влади та мігрантами, а також сприяння розвитку міжгрупового діалогу та взаєморозуміння.

Значне поширення у країнах Європи набула міжкультурна медіація, яка трактується як механізм подолання культурних, мовних та комунікаційних бар'єрів, що виникають між приймаючими громадами та мігрантами[582].

З урахуванням підходів Міжнародної організації з міграції (IOM), цей вид медіації покликаний звести до мінімуму негативні наслідки соціокультурних відмінностей, мовних бар'єрів, напруги між різними соціальними групами[583]. У той же час така медіація не зводиться лише до перекладу або супроводу особи, оскільки медіатор здійснює функцію посередника між представниками різних культур, сприяє запобіганню конфліктам, формуванню довіри та налагодженню належної комунікації між громадськими чи державними інституціями та мігрантами[584].

Заслуговує на увагу досвід Італії, яка в межах наукових розвідок міжкультурної медіації позиціонується як одна з країн, де цей напрям активно розвивається[585]. У цій

---

[581] Erdilmen M. *Frameworks and Good Practices of Intercultural Mediation for Migrant Integration in Europe*. Lisbon : International Organization for Migration, 2021. P. 6–10, 14–20. URL: https://eea.iom.int/sites/g/files/tmzbdl666/files/documents/Frameworks%20and%20good%20practices%20of%20intercultural%20mediation.pdf (дата звернення: 05.04.2026).

[582] Erdilmen M. *Frameworks and Good Practices of Intercultural Mediation for Migrant Integration in Europe*. Lisbon : International Organization for Migration, 2021. P. 6–8. URL: https://eea.iom.int/sites/g/files/tmzbdl666/files/documents/Frameworks%20and%20good%20practices%20of%20intercultural%20mediation.pdf (дата звернення: 05.04.2026).

[583] Erdilmen M. *Frameworks and Good Practices of Intercultural Mediation for Migrant Integration in Europe*. Lisbon : International Organization for Migration, 2021. P. 6–7. URL: https://eea.iom.int/sites/g/files/tmzbdl666/files/documents/Frameworks%20and%20good%20practices%20of%20intercultural%20mediation.pdf (дата звернення: 05.04.2026).

[584] Erdilmen M. *Frameworks and Good Practices of Intercultural Mediation for Migrant Integration in Europe*. Lisbon : International Organization for Migration, 2021. P. 6–7. URL: https://eea.iom.int/sites/g/files/tmzbdl666/files/documents/Frameworks%20and%20good%20practices%20of%20intercultural%20mediation.pdf (дата звернення: 05.04.2026).

[585] Erdilmen M. *Frameworks and Good Practices of Intercultural Mediation for Migrant Integration in Europe*. Lisbon : International Organization for Migration, 2021. P. 16–17. URL: https://eea.iom.int/sites/g/files/tmzbdl666/files/documents/Frameworks%20and%20good%20practices%20of%20intercultural%20mediation.pdf (дата звернення: 05.04.2026).

країні міжкультурні медіатори залучаються до роботи в лікарнях, школах, соціальних службах, центрах прийому біженців та муніципальних установах. Вони сприяють комунікації між мігрантами та суспільними інституціями країни перебування, запобіганню конфліктам, розумінню адміністративних процедур, а також підтримці інтеграційних і адаптаційних процесів[586].

Популярною міжкультурна медіація є й в Іспанії, де вона застосовується у сфері охорони здоров'я, освіти та муніципального управління. У центрі уваги перебувають адаптація дітей-мігрантів до шкільного середовища, робота із сім'ями мігрантів, запобігання конфліктам у культурно різноманітних громадах. Практичний досвід Іспанії переконливо демонструє превентивний потенціал медіації, яка застосовується насамперед для створення умов міжкультурного діалогу, сприяння взаєморозумінню та розвитку конструктивної взаємодії між різними соціальними групами ще до виникнення відкритого конфлікту[587].

Показовим є також досвід Німеччини, де медіація у міграційній сфері розвивається через діяльність громадських організацій, соціальних служб та органів муніципального управління. В основному вона зосереджена на сприяння комунікації між місцевим населенням і мігрантами, супровід програм соціальної адаптації новоприбулих мігрантів, а також на запобігання та врегулювання міжкультурних конфліктів у багатокультурних міських громадах. За таких умов медіація виходить за межі суто конфліктологічної функції та постає дієвим інструментом реалізації місцевої інтеграційної політики[588].

Цінним є і досвід бельгійської моделі міжкультурної медіації, що найбільшого поширення набула у сфері охорони здоров'я. Медіатори сприяють мінімізації мовних і соціокультурних бар'єрів, що виникають між пацієнтами та персоналом закладів охорони здоров'я. Міжкультурна медіація сприяє підвищенню рівня якості медичної допомоги і забезпеченню недискримінаційного доступу пацієнтів до медичних послуг незалежно від держави їхнього походження[589]. Бельгійський досвід показує, що

---

[586] Erdilmen M. *Frameworks and Good Practices of Intercultural Mediation for Migrant Integration in Europe*. Lisbon : International Organization for Migration, 2021. P. 16–17. URL: https://eea.iom.int/sites/g/files/tmzbdl666/files/documents/Frameworks%20and%20good%20practices%20of%20intercultural%20mediation.pdf (дата звернення: 05.04.2026).

[587] Erdilmen M. *Frameworks and Good Practices of Intercultural Mediation for Migrant Integration in Europe*. Lisbon : International Organization for Migration, 2021. P. 18–19. URL: https://eea.iom.int/sites/g/files/tmzbdl666/files/documents/Frameworks%20and%20good%20practices%20of%20intercultural%20mediation.pdf (дата звернення: 05.04.2026).

[588] Erdilmen M. *Frameworks and Good Practices of Intercultural Mediation for Migrant Integration in Europe*. Lisbon : International Organization for Migration, 2021. P. 14–15. URL: https://eea.iom.int/sites/g/files/tmzbdl666/files/documents/Frameworks%20and%20good%20practices%20of%20intercultural%20mediation.pdf (дата звернення: 05.04.2026).

[589] Intercultural mediation. *For a Healthy Belgium*. 30 January 2024. URL: https://www.healthybelgium.be/en/key-data-in-healthcare/mental-healthcare/quality-and-innovation/intercultural-mediation (дата звернення: 05.04.2026).

медіація є не лише ефективним інструментом врегулювання конфліктів, а й важливою складовою механізму забезпечення доступу до публічних послуг.

У європейських країнах паралельно з міжкультурною медіацією набуває поширення громадська медіація (комюніті-медіація). Для неї характерною є спрямованість на врегулювання конфліктів між різними соціальними групами на рівні територіальних громад. Відповідні практики заохочуються Програмою Ради Європи «Міжкультурні міста» (Intercultural Cities Programme), у межах якої міжкультурну медіацію трактують як інструмент налагодження діалогу, управління міжкультурною взаємодією та запобігання конфліктам у територіальних громадах[590]. У локальних практиках окремих міст застосування медіації здійснюється, зокрема, з метою забезпечення діалогу між мігрантами, муніципальними службами і місцевим населенням.

Яскравим прикладом є досвід Барселони, де діють різні медіаційні сервіси, спрямовані на підтримку працівників органів місцевого самоврядування, посилення міжкультурного діалогу, а також запобігання та врегулювання конфліктів між особами та групами з різним культурним досвідом[591]. Це вказує на можливість інтеграції медіації в інституційну практику міграційного врядування та її застосування як інструменту щоденної роботи громади з підтримки міжкультурного діалогу.

Окремої уваги заслуговує досвід міста Берген, де медіація функціонує в системі місцевого врядування як інструмент роботи з конфліктами в громаді, зокрема культурного характеру. Специфіка цього підходу в тому, що послуги медіації надаються не лише в офіційних інституціях, але й безпосередньо у громаді – на рівні локальних просторів, районів, а також у процесі польової роботи з мешканцями[592]. Це свідчить про цінність медіації як інструменту своєчасного реагування на соціальну напругу та недопущення ескалації конфліктів у громаді.

Суттєвим європейським орієнтиром для розвитку аналізованих практик є План дій Європейської комісії з інтеграції та інклюзії на 2021-2027 роки, який ґрунтується на принципі «інклюзія для всіх» і поширюється на основі сфери процесу інтеграції мігрантів – охорону здоров'я, освіту, зайнятість, житло та ін.[593] Він задає політичну рамку, у межах якої міжкультурна медіація може розглядатися як прикладний механізм забезпечення доступу до послуг, підтримки соціальної взаємодії і розвитку інклюзії.

---

[590] Council of Europe. Intercultural Cities Programme. URL: https://www.coe.int/en/web/interculturalcities (дата звернення: 05.04.2026).

[591] Council of Europe. Mediation is a priority in Barcelona. Intercultural Cities Programme. URL: https://www.coe.int/en/web/interculturalcities/-/mediation-is-a-priority-in-barcelona (дата звернення: 05.04.2026).

[592] Council of Europe. Intercommunal mediation. Intercultural Cities Programme. URL: https://www.coe.int/en/web/interculturalcities/-/intercommunal-mediation (дата звернення: 05.04.2026).

[593] European Commission. *Action Plan on Integration and Inclusion 2021–2027*. COM(2020) 758 final. Brussels, 2020. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0758 (дата звернення: 05.04.2026).

Аналіз наведеного досвіду дає можливість окреслити ключові напрями використання медіації у сфері міграції:

- сприяння доступу мігрантів до освітніх, медичних і соціальних послуг;
- підтримка інтеграційних та адаптаційних процесів;
- запобігання міжкультурним конфліктам;
- підвищення рівня соціальної згуртованості на місцевому рівні;
- формування культури діалогу між різними соціальними групами.

Для більшості цих практик характерним є сприйняття медіації не тільки як способу врегулювання спору, а й як інструменту формування довіри, створення інклюзивного соціального середовища та розвитку конструктивної взаємодії.

Таким чином, медіаційний досвід європейських країн у сфері врегулювання міграційних процесів є цінним для України не лише в умовах війни, а й у період післявоєнного відновлення. Повернення громадян з-за кордону, масштабне внутрішнє переміщення населення та реінтеграція осіб, які тривало перебували у різних соціокультурних середовищах, можуть бути пов'язані з виникненням нових соціальних конфліктів та суперечностей. Відповідно доцільно адаптувати європейські практики громадської та міжкультурної медіації до реалій українського суспільства як дієвого інструменту зміцнення соціальної згуртованості, відновлення суспільної довіри та налагодження ефективного діалогу між різними групами суспільства.

Роль медіації у запобіганні та врегулюванні конфліктів, пов'язаних з міграцією.

Масштабність міграційних процесів, порушення соціальної рівноваги та посилення соціальної напруженості роблять актуальною потребу в ефективних механізмах запобігання і врегулювання конфліктів, що спроможні брати до уваги соціально-психологічні та правові аспекти взаємодії. Внутрішні та зовнішні міграційні процеси в умовах збройного конфлікту пов'язані із виникненням конфліктів ідентичнісного, ціннісного, інституційного та ресурсного характеру, які актуалізують потребу в людиноцентричних та гнучких підходах, один з яких медіація – конфіденційна, структурована і добровільна процедура, у ході якої нейтральна третя сторона / сторони (медіатор / медіатори) формують умови для досягнення взаємоприйнятного рішення[594].

Роль медіації у сфері міграції зумовлене її здатністю працювати із комплексного характеру конфліктами, що мають правові, соціальні, психологічні та культурні складові. Медіація створює умови для поновлення діалогу, сприяє порозумінню між сторонами конфлікту та формування довіри. Через що міжнародні організації, такі як Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) і Міжнародна

[594] Про медіацію : Закон України від 16 листопада 2021 р. № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text (дата звернення: 05.04.2026).

організація з міграції (ІОМ) наголошують на цінності діалогових механізмів в інтеграційних процесах та підвищення рівня соціальної згуртованості[595].

Медіація є ефективною у різних сферах міграційних відносин, зокрема:

- у конфліктах між ВПО та приймаючими громадами;
- у трудових конфліктах за участю мігрантів;
- у спорах щодо доступу до освіти, медичної допомоги, житла та соціальних послуг;
- у взаємодії між особами та органами державної влади та місцевого самоврядування;
- у процесах повернення та реінтеграції громадян.

Особливістю медіації у сфері міграції є її націленість не тільки на врегулювання предмета конфлікту, але й на його причини. На відміну від адміністративних і правових процедур, що зосереджені, перш за все, на з'ясуванні правових позицій сторін конфлікту, медіація закладає умови для добровільного заявлення кожною зі сторін про власні інтереси, потреби, очікування та переживання. Такий підхід є особливо цінним у конфліктах, пов'язаних з міграцією, адже у них окрім правових питань наявні проблеми, пов'язані з адаптацією, відчуттям несправедливості, різним досвідом культур, браком довіри, втратою соціальних зв'язків тощо.

Ключовою перевагою медіації є спроможність зберегти або ж відновити діалог між сторонами конфлікту. І це має важливе значення у спорах, пов'язаних з міграцією, оскільки по його завершенню сторони медіації сторони зберігають необхідність подальшої взаємодії – як члени однієї територіальної громади, сусіди, отримувачі і надавачі освітніх, соціальних, медичних послуг, представники громадських організацій або органів місцевого самоврядування. У зв'язку з чим досягнути домовленостей має особливе значення не лише у розв'язанні певної проблеми але і для забезпечення сталості соціальної взаємодії.

Вагоме значення медіація матиме і у період післявоєнного відновлення України. Адже цей процес, поряд із відновленням економічного потенціалу та відбудовою інфраструктури країни, передбачає також відновлення згуртованості, довіри та соціальних зв'язків у суспільстві. Відтак медіація є перспективним інструментом запобігання конфліктам, підтримання соціальної єдності та сприяння соціальній

[595] OECD. *Working Together for Local Integration of Migrants and Refugees*. Paris : OECD Publishing, 2018. URL: https://www.oecd.org/migration/working-together-for-local-integration-of-migrants-and-refugees-9789264085350-en.htm (дата звернення: 05.04.2026); Erdilmen M. *Frameworks and Good Practices of Intercultural Mediation for Migrant Integration in Europe*. Lisbon : International Organization for Migration, 2021. P. 6–10. URL: https://eea.iom.int/sites/g/files/tmzbdl666/files/documents/Frameworks%20and%20good%20practices%20of%20intercultural%20mediation.pdf (дата звернення: 05.04.2026).

реінтеграції населення, яке постраждало у результаті вимушеного переміщення та інших негативних впливів війни.

Потенціал медіації не обмежується лише виконанням функції врегулювання індивідуальних конфліктів. У контексті конфліктів, пов'язаних з міграцією, не менш важливе значення мають комунікативна, превентивна та інтегративна функції.

Комунікативна функція медіації полягає у формуванні безпечного простору для взаємодії сторін конфлікту, пов'язаного з міграцією. Значна частина таких конфліктів ескалює не стільки через зіткнення інтересів сторін конфлікту, скільки через брак комунікації між ними, вплив стереотипів, істотні розбіжності у сприйнятті та відсутність можливості бути почутими.

Превентивна функція медіації у конфліктах, пов'язаних з міграцією, реалізується через виявлення першопричин соціальної напруги на початковій стадії та запобігання подальшому її розвитку. Надзвичайної важливості це набуває для приймаючих територіальних громад, до яких повертаються мігранти, переміщуються ВПО чи інтегруються інші соціальні групи, входження яких у нове середовище потребує розбудови нових соціальних зв'язків, заснованих насамперед на довірі.

Інтегративна функція медіації у міграційній сфері зосереджена на залученні різних соціальних груп до спільного простору діалогу, взаємодії та пошуку спільних рішень. Особливої актуальності вона набуває у ході адаптації та реінтеграції мігрантів, ВПО й осіб, що повертаються в Україну після тривалого вимушеного перебування за кордоном.

Отже, медіація у міграційній сфері виконує низку важливих функцій, серед яких конфліктрегулювальна, комунікативна, інтеграційна, превентивна та ін. Комплексний характер застосування медіації зумовлює зростання її значення в сучасній Україні та у період її повоєнного відновлення як інструменту підтримки соціальної стабільності, побудови безпечного і конструктивного діалогу, а також запобігання конфліктам, пов'язаним міграційними процесами, а також тим, що можуть з'являтися у процесі післявоєнного відновлення держави.

Напрями впровадження медіації у сферу міграції та післявоєнного відновлення України.

З огляду на комплексний характер конфліктів, пов'язаних із міграцією, а також на зростання їх інтенсивності в умовах післявоєнного відновлення України, доцільним є формування системного підходу до впровадження медіації як інструменту врегулювання конфліктів та зміцнення соціальної згуртованості. Такий підхід не може обмежуватися лише нормативним визнанням медіації або окремими практиками її застосування. Йдеться про необхідність її послідовної інтеграції у державну політику, діяльність державних та місцевих інституцій, систему професійної підготовки фахівців та повсякденну практику врегулювання конфліктів, що виникають у зв'язку

з внутрішньою і зовнішньою міграцією, переміщенням населення, поверненням громадян та реінтеграцією різних соціальних груп.

Не менш важливим є нормативне закріплення механізмів застосування медіації. Хоча в Україні вже сформовано базове законодавче підґрунтя для її використання, практична площина потребує більшої визначеності. Зокрема, доцільним видається розроблення підзаконних актів, методичних рекомендацій або відомчих протоколів, які б унормували порядок застосування медіації у взаємодії громадян з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, соціальними службами та іншими суб'єктами публічного управління. Така деталізація має особливе значення у сфері міграційних відносин, де конфлікти нерідко виникають саме у зв'язку з адміністративними процедурами, отриманням статусу, доступом до соціальних послуг, житла, працевлаштування або документування.

Забезпечення належного рівня підготовки фахівців є необхідною передумовою ефективної інтеграції медіації у міграційну сферу. Доцільним вважаємо включення тематик медіації та управління конфліктами до процесу підготовки та підвищення кваліфікації працівників соціальних і міграційних служб, органів місцевого самоврядування, психологів, медіаторів, фахівців із супроводу ветеранів та інших спеціалістів, що працюють з населенням в умовах реінтеграції, повернення чи переміщення. Зокрема значну увагу слід приділити формуванню та розвитку компетентностей у сфері міжкультурної комунікації, фасилітації діалогу, врегулювання конфліктів між соціальними групами, а також роботи з наслідками травматичного досвіду.

На рівні інституцій та громад особливого значення набуває розвиток громадської медіації. Саме громада є тим соціальним простором, у якому найчастіше перетинаються інтереси місцевого населення, внутрішньо переміщених осіб, осіб, які повернулися з-за кордону, ветеранів, членів їхніх сімей та інших груп, чий досвід війни і переміщення є неоднаковим. У таких умовах створення й підтримка локальних центрів медіації у територіальних громадах видається цілком виправданим кроком. Вони могли б функціонувати як доступний інструмент врегулювання конфліктів між різними соціальними групами, зокрема у спорах щодо житла, соціальної допомоги, користування спільною інфраструктурою, взаємодії у навчальних і трудових колективах.

Відповідно, на сьогодні в Україні доцільно продовжувати розвиток медіації як соціальної послуги та практику її надання. Хоча на законодавчому рівні медіацію уже інтегровано у систему соціальних послуг та визнано базовою соціальною послугою, її

практичне впровадження потребує посилення[596]. Однією з основних проблем продовжує залишатися обмеженість механізмів фінансування цієї послуги, унаслідок чого відповідні ініціативи реалізуються або на безоплатній основі, або за рахунок грантових програм чи проектної діяльності. Тому важливо забезпечити належні фінансові та організаційні умови для надання медіації як соціальної послуги, посилити міжвідомчу взаємодію між надавачами цієї послуги, медіаторами, органами місцевого самоврядування, фахівцями у сфері освіти, охорони здоров'я, психологічної підтримки тощо, а також підвищити її доступність для осіб, сімей, груп, які її потребують. Зокрема, йдеться про ВПО, осіб та сімей, які повернулися в Україну, а також інші категорії населення, що знаходяться у складних життєвих обставинах або мають високий ризик потрапляння у них.

На рівні практичного застосування медіація повинна фокусуватися на типові конфлікти, пов'язані із міграцією, зокрема, щодо доступу до житла і соціальних послуг, трудові спори, конфлікти у громадах, взаємодію з органами влади, а також процеси повернення та реінтеграції. Тому вважаємо, що на сьогодні доцільно здійснити реалізацію пілотних проєктів у першу чергу у територіальних громадах, де проживає велика кількість ВПО або до яких відбулося активне повернення осіб чи сімей з-за кордону. Практична апробація таких проєктів допоможе виявити найбільш типові категорії конфліктів, пов'язаних з міграцією, оцінити ефективність застосування медіації з урахуванням специфіки відповідних умов та сформувати прикладні моделі її застосування, які надалі можуть бути поширені на інші регіони України. Окрім цього важливо напрацювати механізми моніторингу цих пілотних проектів. Адже вони допоможуть своєчасно з'ясувати проблемні місця застосування медіації, а не тільки оцінити її результативність.

Важливим напрямком є підвищення обізнаності українського суспільства щодо потенціалу медіації у міграційній сфері. Адже для значної частини суспільства медіація й надалі залишається маловідомим способом врегулювання конфліктів. Відповідно доцільно активно проводити інформаційно-просвітницькі заходи, що охоплюватимуть популяризацію культури діалогу, ненасильницьких способів вирішення конфліктів, а також поширення знань про можливості застосування медіації у врегулюванні конфліктів, пов'язаних із міграцією, реінтеграцією та післявоєнним відновленням територіальних громад.

[596] Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text (дата звернення: 05.04.2026); Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги медіації : наказ Міністерства соціальної політики України від 03 червня 2024 р. № 269-Н. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0938-24#Text (дата звернення: 05.04.2026).

Висновки. Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України зумовило системні процеси внутрішнього переміщення, зовнішньої міграції та реінтеграції громадян. Соціальні наслідки цих процесів не обмежуються лише демографічними та економічними змінами, а й істотно позначаються на рівні суспільної довіри, якості взаємодії та соціальної згуртованості різних груп населення, зокрема у територіальних громадах, а також на процесах післявоєнного відновлення України.

Конфлікти, пов'язані з міграцією, мають багатоаспектний характер і формуються під впливом економічних, інституційно-правових, соціально-психологічних та культурно-комунікативних чинників. Основними серед них є ідентичнісні, ресурсні, правові, ціннісні та комунікаційні конфлікти, що супроводжують процеси внутрішнього переміщення, інтеграції, реінтеграції та повернення населення. Специфіка таких конфліктів проявляється у значній латентності, що ускладнює їх своєчасне виявлення, адже вони часто набувають форми взаємної недовіри, соціальної дистанції, стереотипізації та прихованої соціальної напруги.

Міжнародні та європейські стандарти у сфері медіації закладають правові передумови для її застосування, але не формують цілісного інституційного механізму використання медіації у міграційній сфері. Водночас підходи Європейського Союзу, Ради Європи, Міжнародної організації з міграції, Організації економічного співробітництва та розвитку пов'язують ефективність інтеграційних і реінтеграційних процесів із розвитком конструктивного діалогу, міжкультурної взаємодії та зміцненням соціальної згуртованості. Це формує підґрунтя для ширшого застосування медіації у сфері міграції.

Аналіз досвіду країн Європи підтверджує ефективність медіації не лише як способу врегулювання конфліктів, пов'язаних із міграцією, а й як дієвого інструменту інтеграції, реінтеграції, міжкультурної комунікації та запобігання соціальній напрузі. Моделі громадської та міжкультурної медіації, успішно апробовані в Італії, Іспанії, Бельгії та інших країнах, засвідчують свою результативність у формуванні безпечного простору взаємодії між мігрантами, приймаючими громадами, публічними інституціями, громадськими організаціями, а також у сприянні процесам адаптації та реінтеграції населення.

Роль медіації у міграційній сфері визначається її спроможністю впливати не тільки на зовнішні прояви конфліктів, пов'язаних з міграцією, але й на їхні першопричини. Порівняно із традиційними судовими й адміністративними процедурами, медіація створює умови для конструктивного діалогу, налагодження порозуміння та напрацювання рішень, в основі яких лежать реальні інтереси й потреби сторін конфлікту. У світлі міграційних процесів поряд із функцією

врегулювання конфліктів важливого значення набувають також превентивна, комунікативна та інтегративна функції медіації. Вони скеровані на запобігання ескалації конфліктів, зміцнення соціальної довіри та підтримку згуртованості суспільства.

Отже, медіацію слід розглядати не лише як альтернативний спосіб врегулювання окремих спорів, але й як багатоаспектний соціально-правовий інструмент зміцнення соціальної згуртованості, інтеграції та реінтеграції населення в умовах сучасних міграційних процесів і післявоєнного відновлення України. Вона має значний потенціал для застосування у роботі з громадянами, які повертаються в Україну, ВПО, ветеранами та членами їхніх сімей, а також іншими соціальними групами, взаємодія між якими потребує довіри, конструктивного діалогу і запобігання конфліктам. Подальша інтеграція медіації у міграційну сферу та процеси післявоєнного відновлення України потребує комплексного підходу, що передбачає удосконалення соціально-правового забезпечення, розвиток професійних компетентностей фахівців, широке впровадження практик громадської та міжкультурної медіації, зміцнення інституційних механізмів надання медіації як соціальної послуги, апробацію, моніторинг та оцінювання пілотних проєктів у територіальних громадах. Важливим складником такого підходу є також підвищення обізнаності населення щодо можливостей застосування медіації у міграційній сфері та процесах післявоєнного відновлення держави. Відповідно інтеграцію медіації у сферу міграційних відносин та процеси відновлення післявоєнної України доцільно розглядати як стратегічний напрямок посилення соціальної згуртованості, утвердження культури діалогу та створення умов для сталого розвитку суспільства.

РОЗДІЛ 3
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ ГАРМОНІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ: ІНТЕГРАЦІЯ ТА РЕІНТЕГРАЦІЯ МІГРАНТІВ І БІЖЕНЦІВ У КОНТЕКСТІ ДОСВІДУ ЄС

3.1. Інституційні механізми залучення, інтеграції та реінтеграції мігрантів і біженців у локальні проєкти розвитку громад

Омельяненко Олена Миколаївна,
д-р філософії, в.о. старшого наукового співробітника
Інститут економіки промисловості НАН України
ORCID: 0000-0001-8993-806X
Омельяненко Віталій Анатолійович,
д-р. екон. наук, проф., провідний науковий співробітник,
Інститут економіки промисловості НАН України
ORCID: 0000-0003-0713-1444

Актуальність дослідження інституційних механізмів залучення, інтеграції та реінтеграції мігрантів і біженців зумовлена масштабними демографічними та соціально-економічними трансформаціями, спричиненими війною та вимушеною міграцією населення. Сучасні громади одночасно виступають як простір прийому, адаптації та потенційного повернення переміщених осіб. Однак на практиці їх інституційні спроможності досить часто не відповідають обсягу та складності цих викликів. Відсутність цілісних механізмів координації політик зайнятості, житлового забезпечення, соціальної підтримки та громадської участі призводить до фрагментарності інтеграційних процесів і недовикористання людського та соціального капіталу мігрантів і біженців як потенційного ресурсу локального розвитку. У результаті виникає суперечність між необхідністю посилення стійкості громад через включення нових соціальних груп і обмеженою ефективністю наявних інституційних інструментів, що обґрунтовує потребу у науковому переосмисленні та систематизації механізмів їх залучення та реінтеграції в контексті стратегій розвитку територій.

Для громад особливо важливо виходити не лише з логіки нестачі ресурсів та пошуку ресурсної підтримки ззовні. Важливо враховувати логіку виявлення того, що вже є всередині території, проте не є ще дієвим фактором розвитку. Цей аспект відображають економічні концепції, що розглядають внутрішні латентні ресурси (прихований людський потенціал, невикористані професійні навички, неформальні

мережі довіри, досвід самоорганізації, локальна підприємливість, культурна спадщина, ініціативність мешканців, здатність до кооперації тощо)[597].

У теоріях ендогенного регіонального розвитку наголошується, що розвиток території не можна зводити виключно до зовнішніх інвестицій чи централізованих рішень. В сучасних умовах розвиток громад значною мірою залежить від внутрішніх передумов, локальних знань і здатності громади перетворювати наявні активи на нові можливості.

Підхід asset-based community development[598] виходить із того, що спільнота розвивається ефективніше тоді, коли у центрі уваги знаходяться сильні сторони, таланти та ресурси мешканців, які можна мобілізувати для спільного блага. Саме тому для сучасних громад важливо навчитися «побачити» власний внутрішній потенціал і перевести його з латентного стану у практику локального розвитку.

У цьому контексті мігранти та біженці не мають сприйматися як суто вразлива група, що потребує тільки допомоги. В локальних проєктах розвитку вони можуть виступати носіями нового досвіду, трудових компетенцій, мовних і культурних зв'язків, підприємницьких практик та соціальної енергії. При цьому інтеграція означає створення умов, за яких люди, що прибули до громади, можуть реально включатися в економічне, соціальне, освітнє та громадське життя. Реінтеграція, у свою чергу, стосується повернення людей у повноцінні соціальні ролі після вимушеної міграції, перерв у праці, втрати життєвих зв'язків чи зміни життєвого середовища.

Експерти OECD підкреслюють, що успішна інтеграція має бути вбудована у стратегії місцевого економічного розвитку і спиратися на координацію дій, локальні потреби, участь бізнесу та громадянського суспільства. UNHCR також розглядає місцеву інтеграцію як один із шляхів довготривалого вирішення проблеми біженців, коли повернення неможливе або небажане. В цих умовах громада стає тим простором, де людина має не просто тимчасово проживати, а відновити соціальну суб'єктність[599].

Для локальних проєктів розвитку це має подвійне значення. З одного боку, громада отримує додатковий людський ресурс, який може бути залучений до роботи в освіті, соціальній сфері, підприємництві, креативних індустріях, волонтерстві,

---

[597] Pike A., Rodríguez-Pose A., Tomaney J. What kind of local and regional development and for whom? Regional Studies. 2007. Vol. 41, No. 9. P. 1253–1269. https://doi.org/10.1080/00343400701543355; Tödtling F. Endogenous Regional Development. In: International Encyclopedia of Human Geography. 2nd ed. Oxford: Elsevier, 2020. URL: https://www.wu.ac.at/fileadmin/wu/d/i/mlgd/Downloads/Toedtling_Endogenous_Regional_Development_WU1.pdf; Омельяненко О.М., Омельяненко В.А. Розвиток інфраструктури громад на засадах local resource-based підходу. Вісник економічної науки України. 2023. № 1 (44). С. 63-69. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/194471

[598] Mathie A., Cunningham G. Asset-Based Community Development: An Overview. Antigonish : Coady International Institute, 2002. URL: https://linkorgnz.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/01/abcd-overview-cunningham-mathie.pdf

[599] From Immigration to Integration: Local Solutions to a Global Challenge. Paris: OECD Publishing, 2006. 322 p. https://doi.org/10.1787/9789264028968-en

комунальних ініціативах або в кооперативних форматах. З іншого боку, сам процес інтеграції змушує інституції громади ставати більш гнучкими, чутливими та відкритими до різноманіття. Це в свою чергу посилює вимоги щодо якості місцевого врядування. Це дуже важливо, тому що сучасні території розвиваються не тільки через фізичну інфраструктуру чи фінансові потоки. У контексті європейських підходів та практик, наприклад, смарт-спеціалізації, на перший план виходить здатність об'єднувати різні групи населення навколо спільних цілей. Коли мігранти та біженці включаються у життя громади через освітні програми, робочі місця, культурні події, наставництво, спільні ініціативи або громадські проєкти, вони перестають бути зовнішніми спостерігачами і стають співтворцями локального розвитку. У цьому сенсі інтеграція є механізмом розкриття прихованого потенціалу громади.

Особливо значущим є те, що інтеграція та реінтеграція в локальних проєктах розвитку працюють не лише на користь новоприбулих або переміщених осіб. Вони роблять внесок у потенціал всього місцевого середовища. Там, де громада вміє залучати різні групи населення до спільної діяльності, посилюється соціальна згуртованість, виникає більше горизонтальних зв'язків, краще працюють неформальні механізми підтримки, місцеві ініціативи стають стійкішими до криз.

Теорія ендогенного розвитку та підхід, орієнтований на активи громади, сходяться в одному: найцінніший ресурс території часто вже присутній усередині неї, але потребує правильної інституційної рамки, щоб стати видимим і результативним. Мігранти та біженці можуть стати саме таким ресурсом за умови, що громада створить механізми включення, співучасті та взаємного визнання. Тоді локальний розвиток набуває економічного, соціального, культурного та інституційного виміру. У цих умовах громада стає більш життєздатною, відкритою та спроможною до самовідновлення.

У сучасних умовах масштабної вимушеної міграції населення, спричиненої збройною агресією проти України, питання формування ефективних інституційних механізмів повернення, інтеграції та реінтеграції громадян набуває стратегічного значення для державної політики відновлення. За оцінками Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на початок 2026 р. за кордоном перебувало до 6 млн біженців з України[600]. За оцінками Міністерства закордонних справ України, близько 8 млн українців вимушено перебувають за кордоном[601]. Це актуалізує проблему трансформації міграційних процесів у довготривалий структурний виклик для національної безпеки та соціально-економічного розвитку. Такий масштаб

[600] UNHCR. Operational data portal. Ukraine refugee situation. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine

[601] Україні доведеться боротися за своїх громадян – за словами Сибіги, за кордоном значно більше українців, ніж вважалося. Mind. 31 травня 2026. URL: https://mind.ua/news/20305891-ukrayini-dovedetsya-borotisya-za-svoyih-gromadyan-za-slovami-sibigi-za-kordonom-znachno-bilshe-ukrayinc

зовнішнього переміщення населення виходить за межі суто демографічного явища. Його наслідком є системні наслідки для ринку праці, економічної динаміки, демографічної стійкості та потенціалу післявоєнної відбудови країни.

Втрата значної частини працездатного населення посилює дефіцит робочої сили в ключових секторах економіки та створює ризики уповільнення процесів відновлення інфраструктури, бізнес-середовища та фінансової системи держави. У цьому контексті людський капітал розглядається як один із визначальних ресурсів майбутньої реконструкції. Повернення та ефективне залучення громадян до економічної діяльності є передумовою сталого розвитку територіальних громад.

У результаті актуалізується необхідність наукового осмислення інституційних механізмів як інструментів соціальної політики, так й системного елемента відновлення держави, здатного забезпечити перетворення міграційних викликів на ресурс розвитку локальних громад та в цілому національної економіки.

Аналіз міграційних намірів українських громадян, які перебувають за кордоном внаслідок війни, свідчить про наявність комплексу факторів, що стримують процеси реміграції та повернення до України. Серед найбільш значущих бар'єрів респонденти називають безпекові ризики, пов'язані з продовженням бойових дій, загрозою повторного переміщення, нестабільністю енергетичної інфраструктури та невизначеністю щодо подальшого розвитку воєнно-політичної ситуації. Вказані чинники формують високий рівень сприйняття та суттєво впливають на рішення щодо відкладення повернення навіть за умови збереження емоційного зв'язку з Україною[602].

Особливої уваги заслуговують настрої молоді, яка демонструє більш складну модель прийняття рішення щодо повернення. Значна частина молодих громадян серед ключових причин неповернення називає успішну адаптацію до умов проживання за кордоном, інтеграцію в освітні та професійні середовища приймаючих країн, а також сумніви щодо можливостей реалізації власного потенціалу в Україні після завершення війни. Це свідчить про те, що процеси вимушеної міграції поступово трансформуються з тимчасового переміщення у довготривалу соціально-економічну інтеграцію в країнах перебування.

Важливим викликом для політики повернення є також зниження рівня впевненості частини молодого покоління у перспективах власного майбутнього в Україні. Близько чверті опитаних висловлюють сумніви щодо можливостей забезпечення належної якості життя для себе та своїх дітей. Це може свідчити про формування стійких довгострокових еміграційних установок. У цьому контексті рішення щодо повернення поруч з поточними

[602] Українські діти та молодь за кордоном: чисельність, чинники та перспективи повернення, ризики для держави. Національний інститут стратегічних досліджень. 06.05.2026. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/ukrayinski-dity-ta-molod-za-kordonom-chyselnist-chynnyky-ta

безпековими обставинами визначається оцінкою майбутніх економічних, соціальних та інституційних перспектив розвитку держави.

Додатковим фактором, що суттєво обмежує потенціал реемігрaції, є руйнування житлової інфраструктури та неможливість повернення до місць постійного проживання. Для значної частини опитаних перешкодою виступає той факт, що їхнє житло знищене або пошкоджене внаслідок бойових дій. Також регіон походження перебуває в зоні активних бойових дій, поблизу лінії фронту чи залишається тимчасово окупованим. За таких умов повернення часто є фізично неможливим незалежно від особистих настроїв громадян.

Для аналізу ефективності інституційних механізмів інтеграції та реінтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) важливим є дослідження міграційних намірів та фактичних практик повернення населення до тимчасово окупованих територій. У суспільному дискурсі періодично з'являються оцінки щодо масштабів такого повернення. Зокрема, окремими експертами озвучувалися дані про приблизно 130 тис. громадян України, які нібито повернулися на тимчасово окуповані території. Водночас обґрунтування цих оцінок базується переважно на непрямих джерелах інформації, пов'язаних із кількістю осіб, які, наприклад, перетинали пункт пропуску через московський аеропорт «Шереметьєво». Це не дає можливості достовірно встановити фактичний масштаб саме повернення на окуповані території[603].

За інформацією, яка поширювалася російською стороною, протягом року функціонування так званих фільтраційних процедур, у період із жовтня 2023 року до жовтня 2024 року, через аеропорт «Шереметьєво» прибуло понад 107 тис. громадян України, з яких понад 83 тис. були допущені на територію[604]. Однак ці дані не можуть розглядатися як повністю верифіковане джерело статистичної інформації, оскільки відсутні незалежні механізми їх перевірки, немає можливості простежити подальші маршрути переміщення осіб після перетину кордону. Відповідно, використання таких показників для оцінки масштабів реемігрaції або повернення на тимчасово окуповані території потребує значної обережності та критичного підходу.

З наукової точки зору значно важливішим є не абсолютне значення таких оцінок, а їх співвідношення із загальною чисельністю ВПО. Станом на відповідний період в Україні налічувалося орієнтовно 4–5 млн ВПО. Навіть за умови достовірності наведених оцінок щодо 130–150 тис. осіб, які могли повернутися на окуповані території, їх частка становила б лише близько 2–3 % від загальної кількості ВПО[605]. Такий показник не дає підстав говорити про масовий характер зворотної міграції.

[603] Кацан О. Українці масово повертаються в окупацію? Що не так із заявленими цифрами. Донбас.Реалії. 4 грудня 2024. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/chy-povertayutsya-ukrayintsi-zhyty-v-okupatsiyu/33223997.html
[604] Там само.
[605] Там само.

Навпаки, він свідчить про те, що абсолютна більшість ВПО продовжує проживати на підконтрольній Україні території або за кордоном, адаптуючись до нових соціально-економічних умов.

У контексті дослідження інституційних механізмів інтеграції та реінтеграції особливого значення набуває аналіз причин, які можуть спонукати окремих переселенців до повернення на тимчасово окуповані території. Досвід воєнних конфліктів у різних країнах демонструє, що рішення про повернення рідко визначається виключно політичними чи безпековими факторами. Значний вплив мають житлові умови, економічна стабільність, наявність роботи, доступність соціальних послуг, сімейні зв'язки та ступінь інтегрованості особи у приймаючій громаді. У цьому контексті повернення може розглядатися як наслідок незадоволених базових потреб, що залишаються критично важливими для вимушено переміщених осіб.

Показовими є результати неформальних опитувань, які хоча й не відповідають критеріям репрезентативних соціологічних досліджень, проте можуть відображати певні суспільні настрої. Так, серед понад тисячі учасників одного з опитувань 57% респондентів назвали основною причиною можливого повернення відсутність доступного житла та складність оренди. 13% вказали на недостатню увагу до проблем ВПО з боку держави[606]. Незважаючи на обмежену наукову валідність таких даних, вони узгоджуються з результатами інших досліджень внутрішньої міграції, що засвідчують визначальну роль житлового забезпечення у процесах інтеграції переселенців.

З огляду на це житлова політика набуває ключового значення для запобігання вимушеним зворотним міграційним переміщенням. Недостатня доступність житла, високі витрати на оренду та обмежені можливості для довгострокового закріплення у приймаючих громадах можуть послаблювати інтеграційні процеси та стимулювати пошук альтернативних стратегій виживання, включаючи повернення до територій із вищими безпековими ризиками. Відповідно, ефективність інституційних механізмів інтеграції та реінтеграції мігрантів і ВПО значною мірою визначається здатністю державних і місцевих органів влади забезпечити сталі умови для житлової, економічної та суспільної інтеграції. У цьому випадку житло виступає одним із базових інструментів формування соціальної стійкості громад та збереження людського потенціалу територій.

Отримані результати мають важливе значення для розроблення інституційних механізмів повернення, інтеграції та реінтеграції мігрантів. Вони свідчать про те, що стимулювання реміграції не може обмежуватися декларативними закликами до

[606] Кацан О. Українці масово повертаються в окупацію? Що не так із заявленими цифрами. Донбас.Реалії. 4 грудня 2024. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/chy-povertayutsya-ukrayintsi-zhyty-v-okupatsiyu/33223997.html

повернення або одноразовими програмами підтримки. Ефективна політика має передбачати комплексне вирішення безпекових, житлових, економічних та соціальних проблем як складової формування переконливого бачення майбутнього розвитку держави. Поєднання гарантій безпеки, доступу до житла, можливостей професійної реалізації та якісного функціонування інститутів публічного управління визначатиме готовність українських мігрантів до повернення та подальшої інтеграції у процеси відновлення територіальних громад.

У контексті державної політики підтримки ВПО в Україні поступово формуються та удосконалюються інституційні механізми, спрямовані на вирішення житлової проблеми осіб, які втратили власне житло внаслідок збройної агресії[607].

У 2026 р. було переглянуто підходи до надання допомоги на проживання для ВПО. Це свідчить про адаптацію соціального регулювання до нових умов переміщення населення та змін у структурі потреб цієї категорії громадян. Паралельно опрацьовується нова модель житлового забезпечення. Вона передбачає можливість переселення ВПО до сільських територій із наданням житла за рахунок держави. Дана ініціатива реалізується у взаємодії уряду з регіонами й відображає прагнення розширити просторові та соціально-економічні можливості для інтеграції ВПО у приймаючі громади.

За офіційними повідомленнями, держава планує сформувати житловий фонд шляхом закупівлі орієнтовно тисячі будинків у сільських громадах із подальшим переданням їх для проживання переселенцям. Подібний підхід можна розглядати як одну з форм інституційної відповіді на довготривалі наслідки війни. Він поєднує вирішення житлового питання з політикою територіального розвитку та підтримки сільських громад.

Одночасно триває фінансування відновлення та облаштування наявного житла для ВПО. У межах відповідної субвенції в розмірі 1 млрд гривень регіонами вже розподілено майже 700 млн гривень. Це дає змогу здійснювати ремонтні роботи, покращувати умови проживання та забезпечувати доступність житлових об’єктів для осіб з інвалідністю і маломобільних груп населення.

За наявною інформацією, у 14 областях виділені кошти вже повністю використано, тоді як у Вінницькій, Дніпропетровській та Полтавській областях реалізація відповідних заходів просувається повільніше. Це може свідчити про нерівномірність адміністративної спроможності територій, різний рівень готовності

[607] Нова програма: Українцям пропонують переїзд у села – будинки куплять за державні кошти. Патріоти України. 1 червня 2026. URL: https://patrioty.org.ua/ecomomic/nova-prohrama-ukraintsiam-proponuiut-pereizd-u-sela--budynky-kupliat-za-derzhavni-koshty-597984.html

інфраструктури та неоднакову ефективність місцевого управління в питаннях забезпечення житлом ВПО[608].

Водночас держава зберігає інші інструменти підтримки, зокрема компенсацію витрат на оренду житла та програму «Прихисток». Програма передбачає часткове відшкодування витрат громадянам, що безоплатно надають житло переселенцям без родинних зв'язків. У сукупності ці заходи формують багаторівневу систему житлової підтримки, спрямовану на тимчасову стабілізацію життєвих умов ВПО та створення передумов для їхньої соціальної адаптації й інтеграції у нові територіальні спільноти.

Важливим аспектом дослідження інтеграційних процесів ВПО є гендерний вимір вимушеної міграції, оскільки жінки становлять одну з найбільш чисельних та соціально активних груп серед ВПО. Водночас результати сучасних досліджень свідчать про наявність суттєвого розриву між індивідуальною стійкістю жінок-переселенок та рівнем їхньої фактичної інтеграції у приймаючі громади. Це вказує на те, що основні бар'єри інтеграції пов'язані не стільки з особистісними характеристиками вимушено переміщених осіб, скільки з особливостями інституційного середовища та доступністю механізмів соціального включення.

Результати дослідження, проведеного за участю 139 жінок з числа ВПО, демонструють неоднорідний рівень їх інтегрованості у нових громадах. Зокрема, лише 14,3 % респонденток вважають себе повністю інтегрованими у приймаючу громаду. 35 % оцінюють власну інтеграцію як середню. 10,7 % опитаних характеризують свій рівень інтеграції як частковий, ще 10 % зазначають про повну відсутність інтеграції[609]. Отримані результати свідчать про існування значної кількості ВПО-жінок, які продовжують перебувати на периферії соціального, економічного та громадського життя приймаючих територіальних громад.

Особливу увагу привертає той факт, що поряд із високим рівнем особистісної стійкості жінки-ВПО стикаються з комплексом структурних обмежень, які ускладнюють їх повноцінну інтеграцію. Серед найбільш поширених проблем дослідники виділяють недостатню доступність житла, обмежений доступ до медичних послуг, труднощі працевлаштування, дефіцит інформації щодо наявних можливостей підтримки та механізмів участі у житті громади, недостатній рівень розвитку соціальних зв'язків у новому середовищі. Сукупність зазначених факторів формує ризики соціальної ізоляції та знижує рівень залученості переселенок до процесів місцевого розвитку.

---

[608] Там само.

[609] Жінки-ВПО демонструють високу стійкість, але стикаються з бар'єрами інтеграції. Укрінформ. 08.05.2026. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4120955-zinkivpo-demonstruut-visoku-stijkist-ale-stikautsa-z-barerami-integracii.html

Важливим індикатором якості інтеграційних процесів є рівень соціального капіталу та участі у прийнятті рішень на місцевому рівні. Дослідження показало, що 58,3% опитаних жінок вважають, що їхня думка не враховується під час ухвалення рішень у приймаючих громадах. Крім того, 46% респонденток повідомили про наявність упередженого ставлення до себе як до ВПО. Такі показники свідчать про недостатній рівень соціальної інклюзії та збереження певних бар'єрів між місцевим населенням і переселенцями. Це негативно впливає на процеси формування соціальної згуртованості[610].

У контексті локального розвитку громад наведені результати підтверджують, що успішна інтеграція ВПО не може обмежуватися наданням базової гуманітарної допомоги чи тимчасової соціальної підтримки. Необхідним є формування комплексних інституційних механізмів, спрямованих на розширення доступу до житла, сприяння зайнятості, розвиток соціального капіталу, підвищення інформаційної доступності послуг та залучення переселенців до процесів прийняття рішень на місцевому рівні. Особливої актуальності такі заходи набувають щодо жінок-ВПО, які, незважаючи на високий рівень адаптивності та внутрішньої стійкості, продовжують стикатися з низкою структурних обмежень, що стримують їх повноцінну участь у соціально-економічному розвитку приймаючих громад.

Результати дослідження дозволяють зробити висновок, що одним із ключових завдань сучасної політики інтеграції та реінтеграції є трансформація індивідуальної стійкості ВПО-жінок у реальну соціальну, економічну та громадянську включеність. Саме розвиток інституційних механізмів участі, підтримка соціальних зв'язків та усунення бар'єрів доступу до основних ресурсів можуть стати основою для перетворення ВПО із групи соціальної підтримки на активний ресурс розвитку місцевих громад.

У міжнародній практиці інтеграція мігрантів і біженців найрезультативніше реалізується у форматі проєктів. Проєктна логіка дає змогу поєднати публічне управління, донорську підтримку, участь місцевих інституцій і безпосередню залученість самих переміщених осіб. Показовим є досвід Ефіопії, де UNHCR у партнерстві з донорами переходить від ізольованих таборів до моделі «Solutions from the Start». Біженців розміщують у наявних громадах, інфраструктуру шкіл, лікарень і послуг розширюють за рахунок цільового фінансування. Окремо запровадження цифрових посвідчень відкриває доступ до медицини, освіти та фінансових послуг й зменшує економічну активність[611].

Не менш переконливим є польський кейс, де українські біженці у 2024 р. сприяли зростанню ВВП Польщі на 2,7 % завдяки швидкому доступу до ринку праці та малого

[610] Там само.

[611] . Campbell C. When We See Refugees, We Should See Opportunity: Inside Efforts to Harness the Potential of the Displaced. TIME. 2025. URL: https://time.com/7306870/refugees-opportunity-solutions-from-the-start-unhcr-ethiopia-faduma-abukar

бізнесу[612]. Водночас документ показав, що мовні бар'єри та робота нижче рівня кваліфікації все рівно залишаються ключовими обмеженнями. Тобто проєктні інструменти інтеграції мають супроводжуватися освітніми та ринково-трудовими механізмами.

У Мексиці проєкт «Goals for Inclusion» демонструє, що навіть короткострокові культурно-спортивні ініціативи можуть виконувати функцію соціального посередництва між мігрантами, біженцями та місцевими громадами. Діти-мігранти і біженці отримують безпечний простір для взаємодії[613]. Проєкт прямо орієнтований на інтеграцію, захист і мирне співіснування. Подібну логіку підтверджує і препринт проєкту Clarkston AR Gateways, де через participatory co-design, навчання цифровим навичкам і публічне відтворення історій біженців формується модель, яку автори вважають придатною для інших refugee-inclusive громад[614].

Отже, найбільш ефективним інструментом інституціоналізації залучення, інтеграції та реінтеграції мігрантів і біженців є саме проєкти. Вони переводять абстрактні декларації про підтримку у вимір конкретних процедур, ресурсів, партнерств і вимірюваних результатів. На відміну від загальних програмних заяв, проєкт створює керовану інституційну рамку, у якій можна одночасно тестувати модель доступу до житла, праці, освіти, цифрових сервісів, комунікації та громадської участі, а потім масштабувати успішні рішення на рівень громади, регіону чи держави. Саме тому доцільно трактувати проєкт як базовий механізм інституціоналізації міграційної політики у локальному розвитку. У табл. 3.1 представлено приклади таких проєктів.

Такі проєкти варто формулювати як багаторівневі локальні інституційні платформи: для людини, міжвідомчою координацією для громади та окремою лінією співпраці з бізнесом, освітою і громадським сектором[615]. Практично це означає швидку реєстрацію та супровід, визнання кваліфікацій (або принаймні їх прискорене підтвердження), мовну та цифрову адаптацію, доступ до роботи та підприємництва, дитячі та сімейні сервіси. При цьому має бути обов'язковий компонент, що дає вигоду місцевим жителям – ремонти, сервіси, мікропроєкти, соціальну інфраструктуру, нові робочі місця. Такі рішення логічно випливають із міжнародного досвіду. Там, де біженці й мігранти швидше включаються в ринок праці та місцеві послуги, зростає їх самостійність і економічний ефект для територій. У випадках, де цього немає, накопичуються нерівність, тінізація та напруга в громадах.

---

[612] Ukrainian refugees give Poland big economic boost, report says. Reuters. 2025. URL: https://www.reuters.com/world/ukrainian-refugees-give-poland-big-economic-boost-report-says-2025-06-10

[613] Far from home, migrant children kick off own World Cup in Mexico. Reuters. 2026. URL: https://www.reuters.com/sports/soccer/far-home-migrant-children-kick-off-own-world-cup-mexico-2026-03-19/

[614] Fisher J. A., Rochaix F. The Clarkston AR Gateways Project: Anchoring Refugee Presence and Narratives in a Small Town. arXiv. 2024. URL: https://arxiv.org/abs/2404.08179

[615] Empowering communities: nexus of infrastructure and local prosperity: collective monograph. Ed. by Olena Omelianenko and Olha Prokopenko. Tallinn: Teadmus OÜ. 2024. 415 p. URL: https://teadmus.org/main-publications/sm-71

Таблиця 3.1. Проєкти залучення, інтеграції та реінтеграції мігрантів і біженців

Назва проєкту	Громада / локація	Мета	Основні заходи	Цільова група	Очікуваний результат
Центр адаптації ВПО	Територіальна громада	Швидка адаптація переселенців до життя в новій громаді	консультації, супровід, інформаційна підтримка, маршрутизація послуг	ВПО, місцеві жителі	Зменшення соціальної ізоляції, доступ до послуг
Освітній хаб для ВПО	Громада / школа / бібліотека	Підтримка навчання дітей і дорослих	гуртки, курси української мови, цифрова грамотність, підготовка до НМТ/ЗНО	діти, підлітки, дорослі ВПО	Підвищення доступу до освіти та інтеграції в освітнє середовище
Платформа працевлаштування ВПО	Міська / селищна громада	Сприяння працевлаштуванню переселенців	ярмарки вакансій, кар'єрні консультації, навчання, співпраця з роботодавцями	працездатні ВПО	Збільшення рівня зайнятості
Жіночий простір підтримки	Громада	Психологічна, соціальна та професійна підтримка жінок-ВПО	групи підтримки, тренінги, дитяча кімната, наставництво	жінки з числа ВПО	Підсилення економічної та соціальної спроможності
Інтеграція через спільні ініціативи	Сільська / міська громада	Налагодження взаємодії між ВПО та місцевими мешканцями	спільні події, толоки, культурні заходи, волонтерство	ВПО, місцева громада	Зниження напруги, формування спільноти
Ментальне здоров'я та відновлення	Громада / ЦНАП / медзаклад	Психосоціальна підтримка ВПО	консультації психолога, арттерапія, групи взаємодопомоги	дорослі та діти ВПО	Поліпшення психологічного стану
Підтримка підприємництва ВПО	Громада / бізнес-центр	Створення власної справи переселенцями	навчання бізнес-плануванню, грантова підтримка, менторство	ВПО-підприємці та самозайняті	Нові робочі місця, розвиток МСП
Клуб громади «Нові сусіди»	Будь-яка громада	Культурна та соціальна інтеграція ВПО	зустрічі, спільні свята, екскурсії, мовні практики	ВПО та місцеві жителі	Формування довіри та соціальної згуртованості

Джерело: складено авторами

Для України це особливо важливо, бо проєкти мають одночасно працювати на інтеграцію ВПО і на майбутню реінтеграцію тих, хто повернеться після війни. Тобто треба формувати програми не тимчасової допомоги, а інфраструктуру повернення, включення та розвитку.

Наведені у табл. 3.1 проєкти інтеграції ВПО у територіальних громадах відображають сучасний підхід до формування стійкого соціального середовища в умовах внутрішньої мобільності населення та трансформації регіонального розвитку. Масове внутрішнє переміщення, спричинене воєнними діями, актуалізувало необхідність переосмислення функцій громади як простору соціальної адаптації, економічної інклюзії та відновлення людського потенціалу.

Інтеграцію ВПО варто розглядати як багаторівневий процес, що передбачає поряд із забезпеченням базових потреб населення створення умов для довгострокового включення ВПО у соціально-економічне, освітнє, культурне та громадське життя приймаючих територій. У цьому контексті особливого значення набуває реалізація місцевих проєктів, орієнтованих на поєднання соціальної підтримки із механізмами розвитку спроможності людини та громади загалом[616].

Одним із ключових напрямів виступає створення центрів адаптації та підтримки ВПО, діяльність яких спрямована на забезпечення доступу до інформаційних, адміністративних, правових і соціальних послуг. Такі центри виконують функцію координатора процесу інтеграції. Це сприяє скороченню періоду адаптації та формуванню ефективної взаємодії між ВПО, органами місцевого самоврядування та інституціями громадянського суспільства. Водночас важливою умовою успішної інтеграції є розвиток освітніх ініціатив, що забезпечують доступ до навчання, перекваліфікації та підвищення рівня цифрових компетентностей. Освітні хаби та локальні центри розвитку людського капіталу створюють умови для професійної мобільності та підвищення конкурентоспроможності населення.

Важливим інструментом інтеграційної політики є підтримка економічної активності ВПО через розвиток механізмів працевлаштування та підприємництва. Реалізація відповідних проєктів сприяє економічній самостійності переміщених осіб, зменшує навантаження на соціальні системи громад та водночас стимулює місцевий економічний розвиток. Створення платформ взаємодії між роботодавцями та переселенцями, організація програм перекваліфікації, підтримка мікропідприємництва та грантових ініціатив дозволяють формувати нові точки економічного зростання на місцевому рівні.

[616] Омельяненко В., Підоричева І., Омельяненко О. Інфраструктурна складова розвитку інтелектуального капіталу локальних спільнот. Цифрова економіка та економічна безпека. 2024. № 1 (10). С. 38–45. https://doi.org/10.32782/dees.10-7

Не менш значущим компонентом є розвиток соціальної згуртованості та формування спільного громадського простору. Успішна інтеграція неможлива без встановлення соціальних зв'язків між ВПО та місцевими жителями, подолання бар'єрів взаємодії та формування атмосфери взаємної довіри. Саме тому особливого значення набувають проєкти культурної інтеграції, спільних громадських ініціатив, волонтерської діяльності та неформальної освіти, які сприяють розвитку горизонтальних зв'язків і посиленню соціального капіталу громад.

Окремої уваги потребує питання психологічної підтримки та збереження ментального здоров'я ВПО. Вимушене переміщення часто супроводжується втратою соціальних контактів, економічною нестабільністю та емоційним виснаженням. Запровадження програм психосоціальної підтримки, консультативних сервісів і відновлювальних практик дозволяє не лише покращити індивідуальне благополуччя учасників, але й підвищує рівень соціальної стійкості громади в цілому.

Таким чином, на нашу думку, проєкти інтеграції ВПО в громадах мають розглядатися як елемент довгострокової стратегії розвитку територій. Їх реалізація сприяє формуванню інклюзивного середовища, підвищенню адаптивності місцевих систем управління та створенню передумов для сталого соціально-економічного розвитку в умовах сучасних викликів.

Проєкти повернення громадян до територіальних громад (окремі кейси представлено в табл. 3.2) є важливим інструментом післякризового відновлення, спрямованим на відтворення людського потенціалу, зміцнення соціальної тканини та забезпечення сталого розвитку територій. У сучасних умовах питання повернення населення не може розглядатися лише як механічне переміщення людей до місць попереднього проживання. Це складний багатовимірний процес, що охоплює відновлення безпечного середовища, житлової інфраструктури, робочих місць, освітніх і медичних послуг. Також він включає формування довіри до можливостей громади забезпечити гідні умови життя. Саме тому проєкти, орієнтовані на повернення громадян, мають інтегрований характер і поєднують інфраструктурні, соціальні, економічні та комунікаційні компоненти.

У межах таких ініціатив особливого значення набуває створення умов для добровільного та усвідомленого повернення людей, що передбачає реальну готовність громади прийняти населення. Важливим чинником є наявність відновленого житлового фонду, комунальної інфраструктури, доступного транспорту, освітніх закладів, безпечних громадських просторів та якісних адміністративних послуг. Без цих базових передумов повернення громадян залишається фрагментарним і нестійким. Тому проєкти відновлення житла, модернізації соціальної інфраструктури та підвищення рівня безпеки є фундаментом формування привабливого середовища, здатного стимулювати повернення сімей, молоді та працездатного населення.

Таблиця 3.2. Проєкти повернення громадян до територіальних громад:

Назва проєкту	Громада / рівень реалізації	Мета	Основні заходи	Цільова група	Очікуваний результат
Програма добровільного повернення та реінтеграції	Територіальна громада	Створення умов для безпечного повернення населення	інформаційний супровід, консультації, координація послуг	громадяни, які планують повернення	Збільшення кількості повернутого населення
Відновлення житлової інфраструктури	Місцева громада	Забезпечення житлових умов для повернення	ремонт житла, компенсаційні механізми, реконструкція	власники житла, сім'ї	Підвищення рівня житлової забезпеченості
Економічне відновлення та зайнятість	Громада / регіон	Формування економічних стимулів для повернення	підтримка бізнесу, працевлаштування, гранти	працездатне населення	Зростання економічної активності
Освітнє відновлення громади	Освітні заклади громади	Створення умов для повернення сімей із дітьми	модернізація шкіл, цифровізація, додаткові освітні послуги	діти, молодь, батьки	Відновлення освітньої мережі
Програма соціальної адаптації після повернення	Територіальна громада	Сприяння повторній інтеграції населення	психологічна підтримка, соціальний супровід	громадяни, які повернулися	Зниження ризику повторного виїзду
Розвиток безпечного середовища	Громада	Підвищення рівня безпеки проживання	відновлення інфраструктури, укриття, системи оповіщення	усе населення	Зростання довіри до умов проживання
Громадський простір відновлення	Місцева громада	Формування комфортного соціального середовища	відновлення громадських просторів, культурні заходи	мешканці громади	Посилення соціальної згуртованості
Цифрова платформа «Повернись у громаду»	Громада / регіон	Інформаційна підтримка процесу повернення	онлайн-сервіси, консультації, база можливостей	громадяни за кордоном та ВПО	Спрощення прийняття рішення про повернення

Джерело: складено авторами

Не менш важливим аспектом є економічна складова процесу повернення. Люди приймають рішення про повернення тоді, коли бачать можливості для праці, професійної реалізації та стабільного доходу. Тому програми підтримки підприємництва, створення нових робочих місць, грантові механізми, розвиток локального бізнесу і сприяння зайнятості виступають ключовими елементами політики повернення громадян.

Економічне відновлення громади є фактором підвищення конкурентоспроможності території в довгостроковій перспективі. У цьому контексті повернення громадян і розвиток місцевої економіки формують взаємопідсилювальну

модель, коли наявність людських ресурсів стимулює економічне зростання. Економічне зростання в своєю чергу створює додаткові стимули для повернення.

Окремого значення набувають освітні та соціальні проєкти, орієнтовані на сім'ї з дітьми, молодь і вразливі групи населення. Відновлення (зокрема за рахунок залучення переселенців) шкіл, дитячих садків, закладів позашкільної освіти, розвиток цифрових і дистанційних сервісів сприяють тому, що родини сприймають громаду як «простір перспективи». Соціальна адаптація після повернення є не менш важливою, ніж саме повернення, оскільки громадяни, які тривалий час перебували в інших регіонах (країнах), можуть потребувати психологічної підтримки, консультативного супроводу та допомоги у відновленні соціальних зв'язків. У цьому сенсі громада має виступати активним середовищем прийняття, взаємної довіри та солідарності.

Велике значення у процесі повернення має також розвиток комунікаційних платформ та інформаційних сервісів. Цифрові інструменти дозволяють громадянам отримати актуальну інформацію про можливості проживання, працевлаштування, відновлення житла, соціальні гарантії та місцеві програми підтримки ще до фізичного повернення. Це знижує рівень невизначеності, підвищує довіру до місцевої влади та сприяє ухваленню обґрунтованих рішень. Інформаційна відкритість громади є однією з ключових умов ефективної реінтеграції, оскільки саме прозорість процесів формує позитивне уявлення про перспективи життя на конкретній території.

Таким чином, проєкти повернення громадян до громад слід розглядати як комплексну політику відновлення соціального, економічного та інституційного потенціалу територій. Їх реалізація спрямована не лише на відновлення демографічної чисельності, а й на посилення стійкості громади, розвиток місцевого самоврядування та формування умов для довготривалого територіального розвитку. У ширшому науковому вимірі такі проєкти є складовою стратегії повоєнної реконструкції, у якій людина, її безпека, добробут і можливість самореалізації стають центральними орієнтирами державної та місцевої політики.

Дослідження виконано за рахунок коштів гранту Президента України, наданого Національним фондом досліджень України на реалізацію проєкту 2025.05/0021 «Інноваційні стратегії розвитку резильєнтності громад: поєднання організації життєвого простору, розвитку людського капіталу та соціального партнерства для відновлення постконфліктних територій».

3.2. Реінтеграція вимушених мігрантів як фактор довгострокової резильєнтності та відновлення національної економіки

Абрамова Ірина Вячеславівна,
доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин та політичного менеджменту
Державного університету «Житомирська політехніка»
ORCID: 0000-0003-3724-0342

Вступ. Проблема вимушеної міграції є одним із визначальних чинників розвитку національних економік багатьох країн світу. Значні масштаби переміщення населення, зумовлені різноманітними обставинами – від військово-політичних до соціально-економічних, зумовлюють трансформацію людського капіталу, ринку праці, соціальної сфери та інституційної спроможності держав в управлінні міграційними потоками. Нерідко такі процеси супроводжуються не лише втратами трудового потенціалу для країн походження мігрантів, а й поглибленням демографічних дисбалансів, зростанням навантаження на соціальні системи, посиленням регіональних диспропорцій і трансформацією структури зайнятості, що зумовлює комплексні соціально-економічні виклики для національного розвитку.

За таких умов особливої ваги набуває реінтеграція вимушених мігрантів як ключовий інструмент відновлення людського капіталу, стабілізації соціально-економічних процесів і забезпечення резильєнтності національної економіки. Реінтеграція передбачає не лише фізичне повернення мігрантів, а й їх ефективне включення в національну економіку, що, у свою чергу, сприяє підвищенню її здатності адаптуватися до зовнішніх і внутрішніх викликів. У цьому контексті вона постає як стратегічний інструмент забезпечення резильєнтності національної економіки, її спроможності не лише відновлюватися після криз, а й трансформуватися відповідно до нових соціально-економічних умов.

Особливої актуальності проблематика реінтеграції вимушених мігрантів набуває для України в умовах повномасштабної війни, що зумовила значні масштаби внутрішнього та зовнішнього вимушеного переміщення населення. Масовий відтік трудового потенціалу, зміни у структурі зайнятості та зростання навантаження на соціальну інфраструктуру формують додаткові ризики для економічного відновлення держави. Водночас ефективна політика реінтеграції здатна мінімізувати втрати людського капіталу, стимулювати повернення населення та активізувати підприємницьку й трудову діяльність. У довгостроковій перспективі це визначає не лише темпи повоєнного відновлення, а й можливості структурної модернізації

економіки, підвищення її конкурентоспроможності та зміцнення соціально-економічної резильєнтності держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика реінтеграції вимушених мігрантів у контексті відновлення національної економіки не є новою для сучасної наукової думки. Українські дослідники, зокрема Ю. Заволока, М. Сідненко та А. Івко, акцентують увагу на трансформації міжнародних міграційних потоків під впливом процесів економічної інтеграції, нерівномірності соціально-економічного розвитку країн та зростання мобільності робочої сили[617]. Особливості розвитку міграційних процесів у сучасних соціально-економічних умовах, зокрема їх вплив на національні економіки та соціальні системи, вивчають Н. Рощина, Л. Борданова та ін[618]. У своїх дослідженнях автори підкреслюють зростання ролі вимушеної міграції, зумовленої кризовими явищами, військовими конфліктами та соціально-економічною нестабільністю, що призводить до структурних змін на ринку праці, трансформації систем соціального захисту та підвищення навантаження на державні інститути.

Загальну характеристику світових міграційних процесів з урахуванням їх економічної складової та наслідків для розвитку держав надають М. Палінчак, Я. Дроздовський, В. Палінчак[619]. Їхні наукові підходи спрямовані на визначення взаємозв'язку між міграційними потоками та економічним зростанням, а також на оцінку впливу міграції на демографічну структуру населення, рівень зайнятості та продуктивність праці. Вивчення дефініцій «міграція» та «міграційний процес», а також визначення їх ролі у сучасних наукових концепціях здійснює Л. Весельська, яка систематизує підходи до трактування цих понять та обґрунтовує їх еволюцію у контексті глобалізаційних змін[620].

Питання динаміки чисельності біженців, вимушених переселенців та нелегальних мігрантів досліджує В. Лавер[621], зосереджуючи увагу на кількісних та якісних характеристиках міграційних потоків, їхній географічній структурі та тенденціях змін у глобальному масштабі. В. Левковський розглядає проблеми нелегальної міграції в Україні, акцентуючи увагу на інституційних та правових

---

[617] Заволока Ю. М., Сідненко М. В., Івко А. В. Міграційні процеси у контексті глобалізації світової економіки. *Ефективна економіка.* № 4. 2020. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/78.pdf

[618] Рощина Н. В., Борданова Л. С. Особливості міграційних процесів у сучасних економічних умовах. *Економіка та держава*. № 1. 2017. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/1_2017/9.pdf

[619] Палінчак М.М., Дроздовський Я.П., Палінчак В.М. Світові міграційні процеси (загальна характеристика). *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Вип. 12. Ч. 1. 2015. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_12/09.pdf

[620] Весельська Л.А. Поняття міграція та міграційний процес у сучасних наукових концепціях. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Державне управління. Том 29 (68). № 1. 2018. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/1_2018/4.pdf

[621] Лавер О.Г. Глобальні проблеми людства на початку XXI ст. (на прикладі біженців, вимушених переселенців, та нелегальних мігрантів). *Науковий вісник УжНУ. Серія Історія*. Випуск 1 (34). 2016. С.91-98. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/15471

аспектах регулювання міграційних процесів, що має важливе значення для формування ефективної державної політики у сфері управління міграційними потоками[622]. Ю. Ткачук характеризує зовнішні міграційні процеси[623], зокрема їх структуру, причини та соціально-економічні наслідки для країн-донорів і країн-реципієнтів. А. Бєлозорова наголошує на проблемах освітньої міграції[624], розкриваючи її вплив на формування та перерозподіл людського капіталу, що є особливо актуальним у контексті довгострокового економічного розвитку.

Інші аспекти міграційних процесів, зокрема їх вплив на соціально-економічний розвиток, інституційні трансформації та функціонування ринку праці, висвітлені у працях І. Алексєєнка[625], В. Брацюна[626], М. Дроботенка[627], І. Жолоба[628], М. Ожеховського[629], М. Яворського[630], В. Козара[631] та інших [9–15]. Їхні дослідження охоплюють широкий спектр проблем, пов’язаних із регулюванням міграції, інтеграцією мігрантів у приймаючі суспільства та оцінкою економічних ефектів міграційних процесів. Попри наявність значної кількості наукових досліджень, пов’язаних із різними аспектами міграційних процесів, недостатньо розкритими залишаються питання реінтеграції вимушених мігрантів як складової відновлення людського капіталу та ключового чинника забезпечення довгострокової резильєнтності національної економіки. Особливої актуальності ці питання набувають в умовах російсько-української війни, яка спричинила безпрецедентні масштаби внутрішнього переміщення населення та зовнішньої міграції, що вимагає переосмислення підходів до формування державної політики у сфері реінтеграції та економічного відновлення.

---

[622] Левковський В. Ф. Нелегальна міграція – загроза національній безпеці України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2017. Вип. 16. С. 89-98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2007_16_8

[623] Ткачук Ю. В. Зовнішні міграційні процеси трудових ресурсів та міграція як аспект проблеми зайнятості. *Політикус.* 2021. Вип. 1. С. 126-129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/polit_2021_1_21

[624] Бєлозорова А. А. Освітня міграція як невід'ємна частина інтелектуальної міграції в Україні. *Вісник Сумського державного університету. Серія: Економіка. 2020.* № 3. -С. 140-148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSU_ekon_2020_3_17

[625] Алєксєєнко І. Міграція, регіони і регіоналізм в історичній динаміці. *Українознавчий альманах.* 2014. Вип. 15. С. 11-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2014_15_5

[626] Брацюн В. Трудова міграція українців: російський контекст. *Українознавчий альманах.* 2014. Вип. 15. С. 13-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2014_15_6

[627] Дроботенко М. Міграція науковців та молоді як загроза втрати інтелекту нації. *Українознавчий альманах*. 2014. Вип. 15. С. 16-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2014_15_7

[628] Жолоб І. Глобалізація та транснаціональна міграція. *Українознавчий альманах.* 2014. Вип. 15. С. 20-22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2014_15_8

[629] Ожеховський М. Міграція з Польщі у 2000–2010 роках: ґенеза, перебіг, наслідки. *Українознавчий альманах*. 2014. Вип. 15. С. 32-34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2014_15_11

[630] Яворський М. Міграція та реконструкція ідентичності на прикладі досвіду сучасних трудових мігрантів з України. *Українознавчий альманах*. 2014. Вип. 15. С. 169-172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2014_15_54

[631] Козар В. В. Міжнародна міграція робочої сили та її вплив на розвиток трудового потенціалу. *Економіка і управління*. 2015. № 4. С. 30-34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econupr_2015_4_7

Попри наявність значної кількості наукових праць, у яких висвітлюються різні аспекти міграційних процесів, недостатньо дослідженими залишаються питання реінтеграції вимушених мігрантів як складової відновлення людського капіталу та важливого чинника забезпечення довгострокової резильєнтності національної економіки. У наших попередніх дослідженнях уже частково аналізувалися окремі аспекти впливу міграції на соціально-економічний розвиток, ринок праці, демографічні процеси та економічну стійкість[632][633][634]. Проте актуальність зазначеної проблематики в умовах російсько-української війни, яка спричинила безпрецедентні масштаби внутрішнього переміщення населення та зовнішньої міграції, обумовлює необхідність проведення окремого дослідження щодо теоретичних і прикладних засад реінтеграції вимушених мігрантів у системі повоєнного відновлення та довгострокової стійкості національної економіки.

Метою дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування процесів реінтеграції вимушених мігрантів у контексті забезпечення резильєнтності та відновлення національної економіки.

Результати дослідження. Міжнародна міграція є невід'ємною складовою сучасних глобальних соціально-економічних процесів, що відображає диспропорції у розвитку світового господарства, нерівномірність розподілу ресурсів та відмінності у рівнях добробуту населення. Вона виступає важливим механізмом перерозподілу людського капіталу та адаптації економічних систем до глобальних змін. Аналіз регіональної структури мігрантів за країнами походження дозволяє ідентифікувати ключові центри формування міграційних потоків та оцінити вплив демографічних, економічних і політичних факторів на їх інтенсивність.

Варто зауважити, що загальна кількість міжнародних мігрантів у світі у 2020 р. становила 280,6 млн осіб, що підтверджує масштабність і стійке зростання сучасних міграційних процесів (рис. 3.1).

---

[632] Абрамова І.В. Специфіка фінансування сталого розвитку сільських громад окремих країн ЄС. *Society and Security*. 2025. 4(10). С. 3–11. DOI: https://doi.org/10.26642/sas-2025-4(10)-3-11

[633] Абрамова І. В. Розвиток міграційної політики України під впливом євроінтеграційних процесів та збройної агресії рф. *Наукові читання – 2023: зб. наукових праць працівників, докторантів, аспірантів та молодих вчених ННІ менеджменту, бізнесу і права Поліського національного університету*. Житомир: Поліський національний університет, 2023. С. 8-14.

[634] Abramova I., Nedilska L., Kurovska N., Kovalchuk O., Poplavsky P. Modern state and post-war prospects of financial inclusion in Ukraine considering the EU experience. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 6 (53), 2023. pp. 318-333. DOI:10.55643/fcaptp.6.53.2023.4222333

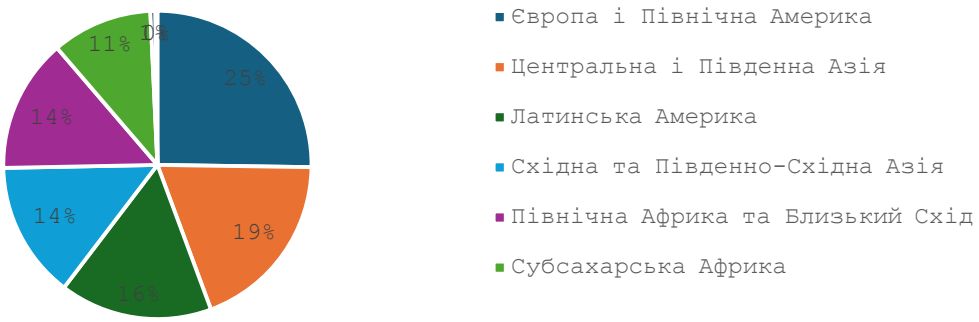

Рис. 3.1. Питома вага мігрантів за регіоном походження, 2020 р., %

Джерело: побудовано за даними Statista[635].

Найбільша кількість мігрантів є вихідцями з Європи й Північної Америки, де рівень мобільності населення є доволі високим. За даними Statista станом на 2020 р. чисельність мігрантів походженням з цих регіонів становила 67,6 млн осіб або 25 % від усіх мігрантів у світі. Другу позицію займають країни Центральної та Південної Азії, де кількість мігрантів становить 51,23 млн осіб або 19 % від загальної їх чисельності. Така ситуація у регіоні обумовлена високими рівнями демографічного навантаження й безробіття.

Значні міграційні потоки формуються у Латинській Америці – 42,89 млн осіб або 19 % за 2020 р. Ключовими факторами міграції у цьому регіоні виступають економічна нестабільність і соціально-політичні кризи. Вагомими є показники міграції у Східній та Південно-Східній Азії – 38,4 млн осіб (14 %) та Північній Африці і Близькому Сході – 37,56 млн осіб (14 %), де міграція часто має як економічний, так і вимушений характер, пов'язаний із конфліктами та регіональною нестабільністю. Найменші обсяги міграції спостерігаються в Австралії та Новій Зеландії – 1,4 млн осіб (близько 1%), що пояснюється низькою чисельністю населення та географічною віддаленістю регіонів від міграційних центів. Загалом, структура міграції за регіонами походження свідчить про те, що основними донорами потоків мігрантів є країни з високим демографічним навантаженням і низьким рівнем економічного розвитку.

Аналіз розподілу міжнародних мігрантів за регіонами перебування демонструє значну концентрацію міграційних потоків у економічно розвинених регіонах (рис. 3.2). Найбільша частка мігрантів зосереджена у Північній, Південній та Західній Європі (23,3%) та Північній Америці (22,6%). Такий розподіл мігрантів свідчить про високу соціально-економічну привабливість цих регіонів та значний попит на робочу

[635] Statista. Number of migrants worldwide in 2020, by region of origin. URL: https://www.statista.com/statistics/1377941/migrants-stock-world-origin-region/

силу. Вагому роль у глобальній міграційній системі відіграють Арабські держави (13,5%), економіки яких характеризуються високою залежністю від імпортованої робочої сили.

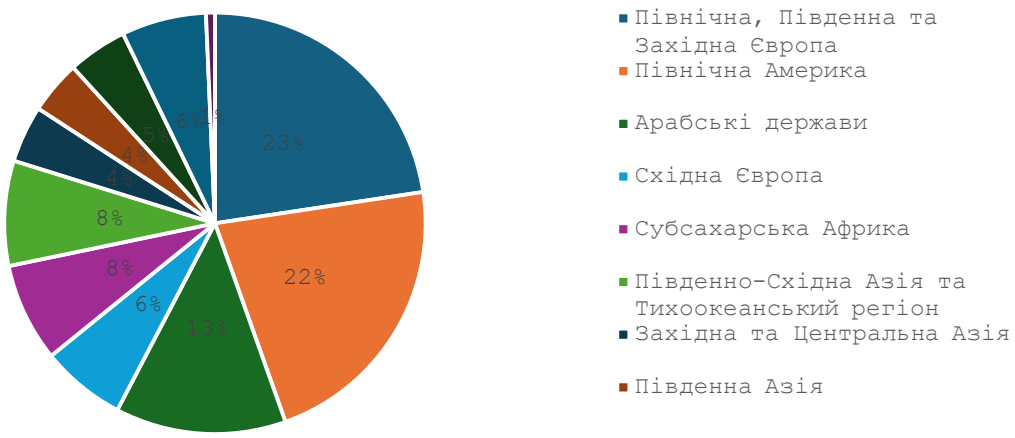

Рис. 3.2. Розподіл міжнародних мігрантів за регіонами перебування, 2022 р., %

Джерело: побудовано за даними Statista[636].

Проміжні позиції займають країни Південно-Східної Азії та Тихоокеанський регіон (8,3%), країни Субсахарської Африки (7,8%), а також Східної Європи і Східної Азії (по 6,7%), що свідчить про їх подвійний статус як регіонів-реципієнтів і донорів міграції. Водночас Латинська Америка, Західна та Центральна Азія, Південна Азія характеризуються нижчими показниками імміграційної привабливості. Загалом, така структура розподілу підтверджує, що основні центри тяжіння мігрантів формуються у високорозвинених економіках, які здатні ефективно інтегрувати людський капітал. Це є важливим фактором підвищення їх резильєнтності, оскільки міграція сприяє компенсації демографічних дисбалансів і підтриманню економічної динаміки.

Подальший аналіз демонструє концентрацію мігрантів в розрізі окремих країн (рис. 3.3). Лідером за кількістю мігрантів є США, де чисельність іммігрантів перевищує 50 млн осіб. Висока концентрація мігрантів також характерна для розвинених країн Європи, Канади та Австралії. Ці країни реалізують міграційну політику, орієнтовану на залучення кваліфікованих кадрів та розвиток людського капіталу. Окрему групу становлять країни Перської затоки, де економічна модель базується на широкому використанні іноземної робочої сили. Водночас значна частина

[636] Statista. Distribution of adult migrant population worldwide in 2022, by host region. URL: https://www.statista.com/statistics/1377431/migrants-distribution-world-region/

країн Африки, Азії та Латинської Америки є донорами міграції, що зумовлено недостатнім рівнем зайнятості та соціально-економічного розвитку цих регіонів.

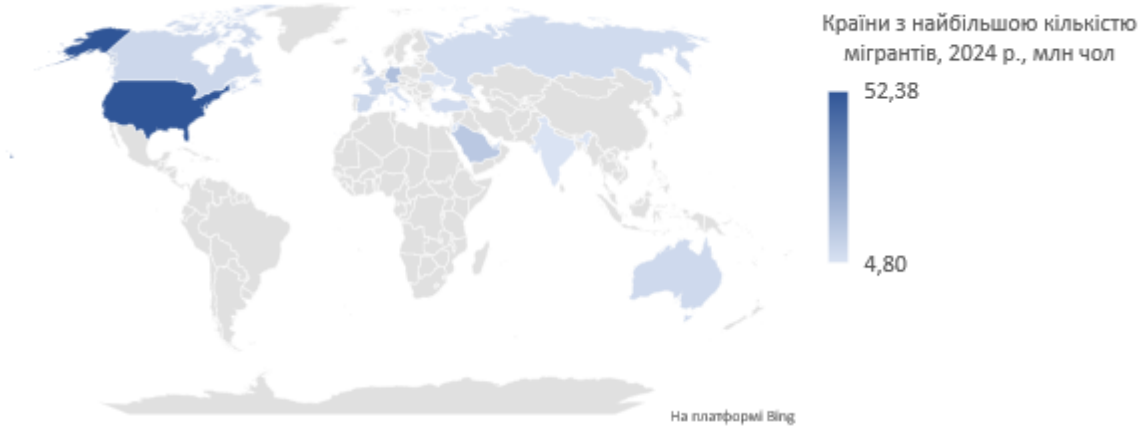

Рис. 3.3. Країни з найбільшою кількістю іммігрантів, 2024 р., млн чол.
Джерело: побудовано за даними Statista[637].

Особливу увагу привертає аналіз частки мігрантів у загальній чисельності населення. Найвищі показники іммігрантів спостерігаються у країнах Близького Сходу, зокрема в державах Перської затоки, де їхня частка перевищує 50 % загальної чисельності населення. Мігранти відіграють важливу роль у функціонуванні економік цих країн, що зумовлено як структурними особливостями економічних систем (домінування нафтогазового сектору, будівництва та сфери послуг), так і відносно незначною чисельністю місцевого населення.

Для окремих європейських країн характерною є висока частка іммігрантів у загальній структурі населення. Такий стан пояснюється сукупною дією низки чинників, серед яких вагоме місце посідають тривалі інтеграційні процеси, лібералізація доступу до національних ринків праці та поглиблення процесів демографічного старіння населення. У таких умовах міжнародна міграція набуває ролі вагомого інструменту компенсації дефіциту трудових ресурсів, підтримання належного рівня економічної активності та збереження відносної рівноваги на ринку праці. Водночас у більшості країн Африки та Азії частка мігрантів у структурі населення залишається порівняно невисокою, що дає підстави розглядати їх переважно як країни походження міжнародних міграційних потоків.

[637] Statista. Countries with the largest immigrant population worldwide in 2024. URL: https://www.statista.com/statistics/1378084/migrants-stock-world-highest-population/

Рис. 3.4. Країни з найбільшою кількістю іммігрантів серед загальної чисельності населення, 2020 р., %

Джерело: побудовано за даними Statista[638].

Аналіз частки трудових мігрантів у загальній чисельності робочої сили (станом на 2019 р.) підтверджує наявність суттєвих регіональних диспропорцій у їх залученні до ринку праці. Така диференціація виступає важливим індикатором структурних характеристик економіки, демографічних тенденцій, а також рівня відкритості країн до міжнародної мобільності робочої сили (рис. 3.5).

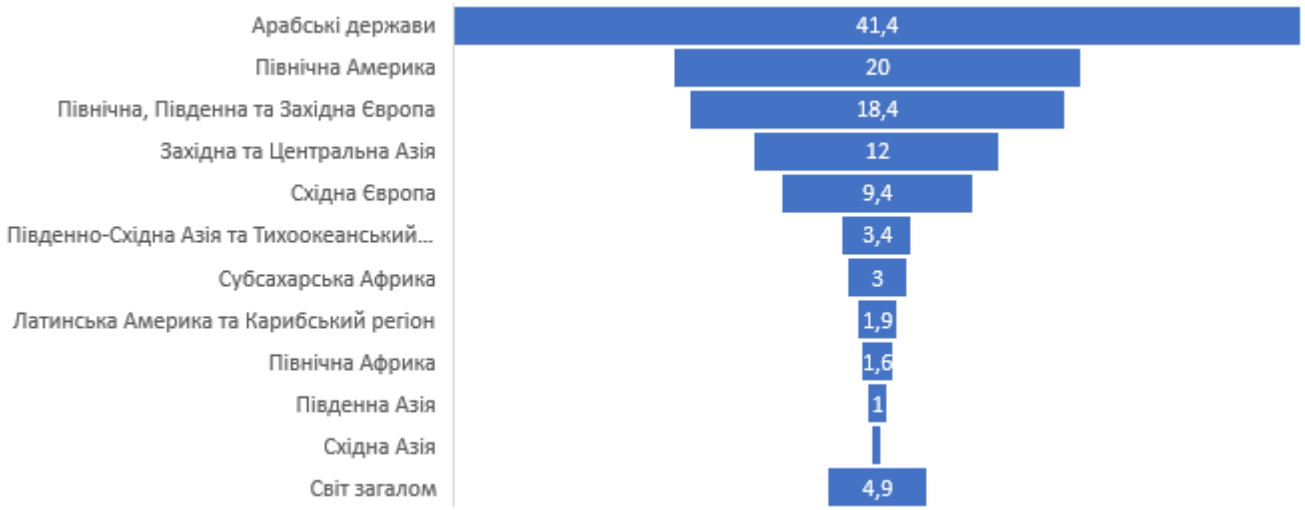

Рис. 3.5. Частка трудових мігрантів у загальній чисельності робочої сили у світі, 2019 р., %

Джерело: побудовано за даними Statista[639].

Найвищий показник трудових мігрантів зафіксовано в Арабських державах (41,4%), що свідчить про критичну залежність їхніх економік від іноземної робочої

[638] Statista. Countries with the lowest share of immigrants among the total population in 2020. URL: https://www.statista.com/statistics/1378129/migrants-stock-world-lowest-population-share-total-population/

[639] Statista. Migrant workers as a share of the total workforce worldwide in 2019, by host region. URL: https://www.statista.com/statistics/1377385/migrant-workers-world-region-share-total-workforce/

сили. У країнах Перської затоки мігранти становлять основу зайнятості в будівництві, сфері послуг та енергетичному секторі. Така модель формує високий рівень економічної активності в цих, але водночас підвищує вразливість до зовнішніх шоків і змін у міграційній політиці. Високі показники характерні для країн Північної Америки (20%) та Північної, Південної та Західної Європи (18,4%), де трудова міграція виконує компенсаторну функцію, пов'язану зі старінням населення, дефіцитом робочої сили та потребами високорозвинених економік. У цих регіонах мігранти є важливим елементом підтримання економічного зростання та функціонування ринків праці.

Суттєву, але нижчу частку трудових мігрантів мають країни Західної та Центральної Азії (12%), що пов'язано з транзитною роллю регіону та наявністю країн-реципієнтів із високим попитом на робочу силу. Середні значення спостерігаються у Східній Європі (9,4%), де поєднуються процеси як імміграції, так і еміграції, що відображає перехідний характер економік цього регіону. Натомість більшість регіонів, зокрема Південно-Східна Азія та Тихоокеанський регіон (3,4%), Субсахарська Африка (3%), Латинська Америка та Карибський регіон (1,9%), Північна Африка (1,6%), Південна Азія (1%) та Східна Азія (0,5%), характеризуються низькою часткою трудових мігрантів та превалюючою роллю донорів робочої сили.

Загалом міжнародна міграція є важливим чинником трансформації глобальної економіки, що впливає на структуру ринків праці, демографічні процеси та рівень стійкості національних економік. Її ефективне регулювання, а також належне управління процесами інтеграції та реінтеграції мігрантів, стають ключовими передумовами забезпечення довгострокової соціально-економічної стійкості в умовах зростаючої глобальної невизначеності. Особливо виразно значення цих процесів проявляється в контексті вимушеної міграції, масштаби якої у світі демонструють стійку тенденцію до зростання.

Зростання масштабів вимушеної міграції відображає поглиблення глобальних кризових явищ, зокрема збройних конфліктів, політичної нестабільності та гуманітарних катастроф. Аналіз динаміки чисельності біженців, внутрішньо переміщених осіб, шукачів притулку та інших категорій осіб, які потребують міжнародного захисту, дає змогу оцінити трансформацію характеру міграційних процесів і їхній вплив на соціально-економічний розвиток країн. Після Другої світової війни, у 1950–1970-х рр., кількість біженців залишалася відносно стабільною та коливалася в межах 1,5–3 млн осіб, що було зумовлено переважно її наслідками. Починаючи з 1980-х років спостерігалося поступове зростання чисельності біженців, яке в 1990-х роках набуло більш вираженого характеру внаслідок регіональних конфліктів і геополітичних трансформацій.

Із початку 2000-х рр. відбувається якісна зміна структури вимушеної міграції, оскільки суттєво зростає кількість внутрішньо переміщених осіб. Якщо у 2000 р. їх чисельність становила близько 6 млн осіб, то у 2024 р. вона перевищила 67 млн осіб, що свідчить про домінування внутрішнього переміщення над транскордонною міграцією. Кількість міжнародних біженців також демонструє істотне зростання: від близько 2 млн осіб у 1950-х рр. до понад 31 млн осіб у 2024 р. Паралельно збільшується чисельність шукачів притулку, яка у 2024 р. становила майже 8 млн осіб, а також інших категорій осіб, які потребують міжнародного захисту, що свідчить про ускладнення структури сучасних міграційних потоків (рис. 3.6).

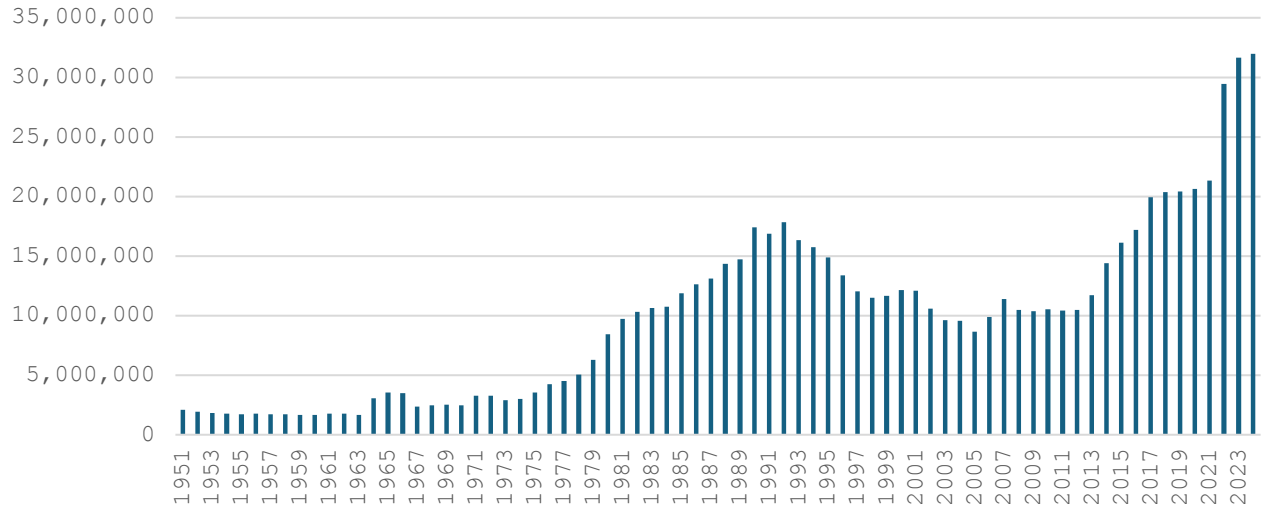

Рис. 3.6. Щорічна кількість біженців за мандатом Організації Об'єднаних Націй, ВПО, шукачів притулку та інших осіб, які потребують допомоги (1951–2024 рр.), осіб

Джерело: побудовано за даними Statista[640].

Загалом сучасний етап розвитку міграційних процесів характеризується не лише зростанням їхніх масштабів, а й зміною природи міграції – від переважно економічної до переважно вимушеної, зумовленої кризовими явищами. У контексті стійкості національних економік такі процеси виступають одночасно і як виклик, і як потенційний ресурс. З одного боку, масове переміщення населення створює значне навантаження на соціальну інфраструктуру, ринок праці та державні фінанси. З іншого боку, ефективна політика реінтеграції вимушених мігрантів дає змогу трансформувати ці виклики у чинник економічного відновлення. Реінтеграція внутрішньо переміщених осіб і біженців передбачає їх включення в соціально-економічні процеси, відновлення зайнятості, розвиток підприємницької активності та використання накопиченого

[640] Statista. Annual number of refugees under United Nations mandates, internally displaced persons (IDPs), asylum seekers, and other persons in need of assistance from 1951 until 2024. URL: https://www.statista.com/statistics/1309846/refugees-displaced-worldwide/

людського капіталу. У цьому контексті вона постає як ключовий інструмент підвищення адаптивності економіки до кризових умов.

Подальший аналіз міграційних процесів потребує переходу від дослідження загальних глобальних тенденцій міжнародної міграції до вивчення її окремих форм, зокрема вимушеного переміщення населення, значення якого посилюється в умовах зростання кількості збройних конфліктів, поширення кризових явищ та посилення глобальних загроз. Упродовж 2003–2008 рр. кількість вимушено переміщених осіб залишалася відносно стабільною та коливалася в межах 2–5 млн осіб, що свідчило про порівняно помірний рівень конфліктогенності у світі. Водночас уже у 2009 р. спостерігалося різке зростання цього показника – до 6,8 млн осіб. Період 2010–2013 рр. характеризувався нестабільною динамікою з тенденцією до поступового зростання. Після тимчасового зниження у 2010 р. до 2,9 млн осіб кількість вимушено переміщених осіб знову зросла і у 2013 р. досягла 8,2 млн осіб. Найбільш суттєве зростання було зафіксовано у 2014 р., коли кількість вимушених мігрантів досягла 11 млн осіб, що значною мірою було зумовлено ескалацією воєнних конфліктів у різних регіонах світу. У наступні роки, упродовж 2015–2019 рр., цей показник демонстрував хвилеподібну динаміку в межах 6,9–11,8 млн осіб, що свідчить про хронічний характер сучасних конфліктів (рис. 3.7).

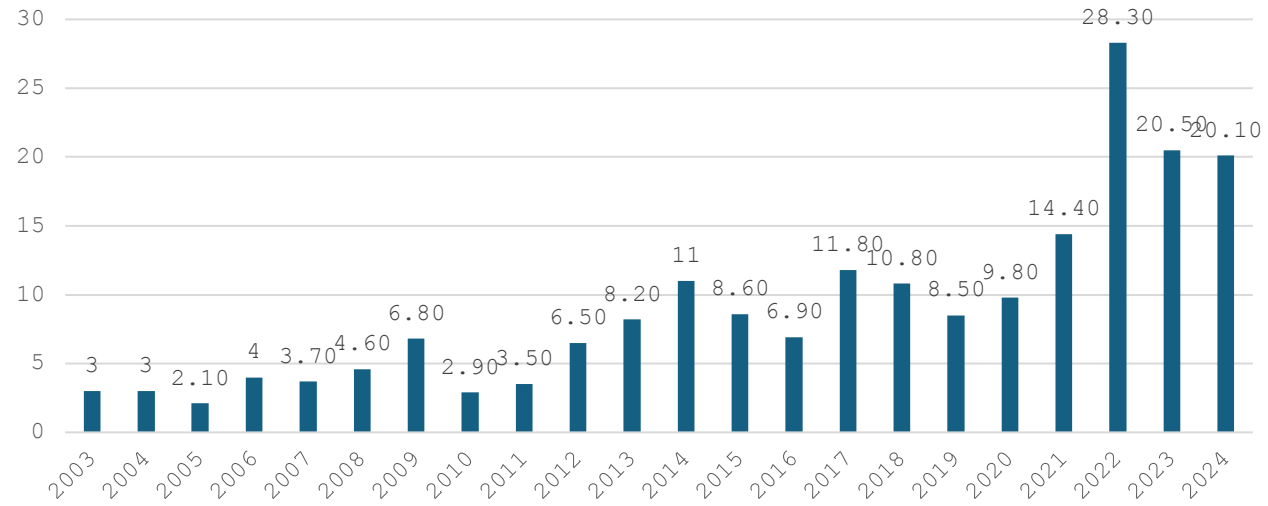

Рис. 3.7. Загальна кількість осіб, переміщених через збройні конфлікти та насильство у світі з 2003 по 2024 р., млн осіб

Джерело: побудовано за даними Statista[641].

Починаючи з 2020 р., простежується новий етап зростання кількості вимушено переміщених осіб. У 2021 р. їх кількість зросла до 14,4 млн осіб, а у 2022 р. досягла пікового значення – 28,3 млн осіб, що більш ніж удвічі перевищує показники

[641] Statista. Number of new people displaced due to armed conflict and violence worldwide from 2003 to 2024. URL: https://www.statista.com/statistics/545855/number-of-people-displaced-due-to-armed-conflict-and-violence-worldwide/

попередніх років. Такий різкий стрибок є наслідком масштабних збройних конфліктів, зокрема повномасштабної війни росії проти України та загострення глобальної безпекової ситуації. У 2023–2024 рр. спостерігається певне зниження показника до 20,5 млн та 20,1 млн осіб відповідно, однак ці значення залишаються значно вищими за довоєнний рівень, що свідчить про тривалий і системний характер сучасних міграційних криз.

Крім того, особливої актуальності в контексті дослідження набуває аналіз внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) як найбільш вразливої категорії населення, що безпосередньо відображає масштаби гуманітарних криз та рівень дестабілізації соціально-економічних систем. На відміну від міжнародної міграції, внутрішнє переміщення не супроводжується перетином державних кордонів, проте створює значно більший тиск на національні економіки, соціальну інфраструктуру та ринки праці. Аналіз свідчить про високу нерівномірність розподілу ВПО серед країн світу, що безпосередньо корелює з географією активних воєнних конфліктів і політичної нестабільності. Найбільша концентрація внутрішньо переміщених осіб спостерігається в країнах Африки, зокрема в центральній частині континенту, що зумовлено тривалими збройними протистояннями, слабкістю державних інститутів та обмеженими можливостями забезпечення безпеки населення (рис. 3.8).

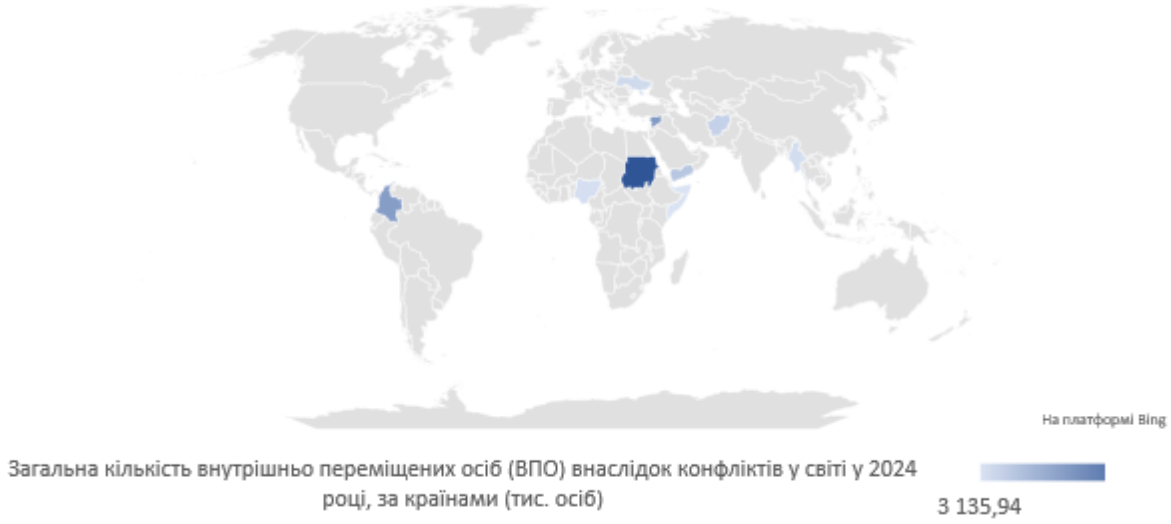

Рис. 3.8. Загальна кількість ВПО внаслідок конфліктів у світі у 2024 р., тис. осіб

Джерело: побудовано за даними Statista[642].

Суттєві обсяги ВПО також характерні для окремих країн Близького Сходу та Азії, де конфлікти мають затяжний характер і супроводжуються масштабними гуманітарними кризами. Крім того, на карті відображені країни Латинської Америки, де внутрішнє переміщення пов’язане не лише з політичними факторами, але й із

[642] Statista. Number of new internally displaced persons (IDPs) due to conflict in 2024, by country. URL: https://www.statista.com/statistics/545933/number-of-internally-displaced-persons-due-to-conflict-by-country/

соціально-економічною нестабільністю та зростанням рівня насильства. Важливою особливістю сучасних міграційних процесів є те, що внутрішнє переміщення значно перевищує за масштабами міжнародну вимушену міграцію. З позицій резильєнтності національних економік, висока концентрація ВПО створює суттєве навантаження на інфраструктуру, ринки праці та соціальні системи, водночас виступаючи потенційним ресурсом для відновлення економіки за умови ефективної реінтеграції.

Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у господарську діяльність, забезпечення доступу до зайнятості, освіти та соціальних послуг є ключовими передумовами підвищення адаптивності економічної системи до криз. У такому контексті реінтеграція вимушених мігрантів набуває особливого значення як складова політики економічного відновлення. Її зміст не обмежується лише фізичним поверненням біженців, внутрішньо переміщених осіб або інших категорій вимушено переміщеного населення до місць походження чи нового проживання. Йдеться насамперед про створення умов для сталого включення цих осіб у соціально-економічні процеси, відновлення їх доступу до ринку праці, житла, освіти, медичних та адміністративних послуг, а також до механізмів громадської участі. Міжнародна організація з міграції розглядає реінтеграцію як «…процес, що охоплює індивідуальний, громадський і структурний рівні, а її сталість залежить від поєднання економічних, соціальних і психосоціальних компонентів»[643].

Економічне значення реінтеграції зумовлене тим, що вимушене переміщення населення, з одного боку, послаблює трудовий потенціал держави, поглиблює демографічні дисбаланси, звужує базу оподаткування та посилює навантаження на системи соціального захисту, а з іншого – за наявності ефективної реінтеграційної політики може стати джерелом оновлення людського капіталу, розвитку підприємництва та ринку праці[644]. Крім того, особи, які повертаються або інтегруються у нові територіальні громади, формують додатковий попит на товари, послуги, житло, освітню та транспортну інфраструктуру, що стимулює місцеву економічну активність. Водночас їх залучення до підприємницької діяльності розширює податкову базу та знижує фіскальний тиск, пов’язаний із тривалою залежністю від соціальної допомоги. Практика міжнародних організацій свідчить, що «…найкращі результати забезпечують ті моделі реінтеграції, які поєднують допомогу

[643] International Organization for Migration. Reintegration Handbook: Practical Guidance on the Design, Implementation and Monitoring of Reintegration Assistance. Geneva: IOM, 2019. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iom_reintegration_handbook.pdf

[644] OECD. Assessing the Role of Migration in European Labour Force Growth by 2030. Paris : OECD, 2018. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2018/05/ assessing-the-role-of-migration-in-european-labour-force-growth-by-2030_1816c2c3/6953a8ba-en.pdf

в працевлаштуванні, розвиток навичок, доступ до фінансових інструментів і підтримку місцевих громад»[645].

Особливо важливою є роль реінтеграції у забезпеченні довгострокової резильєнтності національної економіки. Під резильєнтністю в даному випадку доцільно розуміти здатність економічної системи протистояти шокам, адаптуватися до нових умов, відновлювати функціонування після кризи та трансформуватися без втрати базових можливостей розвитку. Масове вимушене переміщення населення є саме таким шоком, який змінює територіальний розподіл трудових ресурсів, структуру зайнятості та навантаження на бюджети. Тому реінтеграція стає одним із ключових інструментів не лише післякризового відновлення, а й структурної адаптації економіки до нової демографічної, соціальної та безпекової реальності[646].

Для України ця проблематика має виняткову актуальність. За даними Міжнародної організації з міграції, станом на кінець 2025 р. в Україні перебували близько 3,712 млн внутрішньо переміщених осіб, а кількість осіб, які повернулися до своїх звичних місць проживання, становила 4,405 млн. Паралельно війна спричинила значні втрати зайнятості. За оцінками Міжнародної організації праці, у 2022 р. кількість робочих місць в Україні була на 15,5 % нижчою за довоєнний рівень 2021 р. Це означає, що політика відновлення не може бути ефективною без системної роботи з повернення, адаптації та економічного включення вимушено переміщеного населення[647].

Реінтеграція вимушених мігрантів в Україні має розглядатися як комплексний напрям державної політики, що поєднує інструменти ринку праці, соціального захисту, житлової політики, регіонального розвитку та підтримки малого бізнесу. Її пріоритетами мають бути: відновлення зайнятості та професійної мобільності; визнання і використання набутих компетентностей; розширення доступу до житла; підтримка мікро-, малого та середнього підприємництва; інтеграцію ВПО у життя громади; а також створення безпечного інституційного середовища для повернення населення. Підхід, за якого реінтеграція розглядається лише як короткострокова

[645] World Bank. Jobs Interventions for Refugees and Internally Displaced Persons. Washington, DC : World Bank, 2020. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/467251592598151781/pdf/Jobs-Interventions-for-Refugees-and-Internally-Displaced-Persons.pdf

[646] World Bank. Social Cohesion and Forced Displacement. Washington, DC: World Bank, 2024. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/099715001032324376/pdf/P17449409f62510590ae110952bfa1e0bed.pdf

[647] IOM. Ukraine Internal Displacement Report: General Population Survey, Round 21. 2026. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_UKR_Internal%20Displacement%20Report_GPS%20R21_January_2025.pdf

гуманітарна допомога, є недостатнім. Вона повинна бути вбудована у стратегічне бачення повоєнної відбудови й модернізації національної економіки[648].

Водночас успішність реінтеграції залежить не тільки від ресурсного забезпечення, а й від якості інституційної координації. Необхідною є узгодженість дій центральних органів влади, органів місцевого самоврядування, міжнародних організацій, роботодавців, освітніх установ і громадянського суспільства[649]. Лише за таких умов можливо перетворити вимушену міграцію з чинника довготривалих втрат на ресурс економічного відновлення, оновлення трудового потенціалу та зміцнення стійкості держави. Отже, реінтеграція вимушених мігрантів виступає не другорядним елементом соціальної політики, а стратегічним чинником довгострокової резильєнтності та відновлення національної економіки.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що міжнародна міграція у сучасних умовах виступає одним із ключових чинників трансформації глобальної та національних економік. Вона впливає не лише на територіальний перерозподіл населення, а й на структуру ринків праці, демографічну динаміку, параметри соціального забезпечення, інтенсивність економічної активності та рівень стійкості держав до зовнішніх і внутрішніх потрясінь. Узагальнення теоретичних підходів і результатів аналізу статистичних даних дало змогу підтвердити, що міграційні процеси дедалі більше набувають системного характеру, а їх наслідки виходять далеко за межі суто демографічних чи соціальних аспектів, безпосередньо впливаючи на можливості економічного відновлення та довгострокового розвитку національних господарських систем.

Дослідження показало, що сучасна міжнародна міграція характеризується значною регіональною нерівномірністю як за країнами походження, так і за регіонами перебування мігрантів. Основними центрами тяжіння міграційних потоків залишаються економічно розвинені регіони світу, насамперед Північна Америка та країни Європи, тоді як значна частина країн Азії, Африки та Латинської Америки виконує функцію донорів міграції. Така асиметрія відображає глибинні диспропорції світового господарства, нерівномірність доступу до економічних ресурсів, відмінності в якості життя, зайнятості та безпеки. Водночас у країнах із високою часткою іммігрантів міграція дедалі більше виконує компенсаторну функцію, сприяючи пом’якшенню дефіциту трудових ресурсів, підтриманню економічної активності та частковому нівелюванню наслідків демографічного старіння населення.

[648] International Labour Organization. ILO Support to Ukraine Recovery. 2024. URL: https://www.ilo.org/regions-and-countries/europe-and-central-asia/ukraine/ilo-support-ukraine-recovery

[649] UNDP. Support to the Economic Recovery of Ukraine. 2024. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-02/undp-supporteconomicrecoveryukraine2024en_v04.pdf

Ключовою тенденцією сучасного етапу розвитку міграційних процесів є зростання питомої ваги вимушеної міграції. Якщо раніше міжнародні переміщення населення переважно асоціювалися з економічними мотивами, то нині дедалі більшу роль відіграють збройні конфлікти, політична нестабільність, гуманітарні катастрофи, насильство та інші кризові явища. Проведений аналіз засвідчив, що в останні десятиліття відбувається не лише кількісне зростання вимушено переміщених осіб, а й суттєве ускладнення структури цього явища за рахунок збільшення чисельності біженців, шукачів притулку, внутрішньо переміщених осіб та інших категорій населення, які потребують міжнародного захисту. Зазначене дає підстави стверджувати, що вимушена міграція є проявом глобальної нестабільності та водночас важливим фактором соціально-економічної трансформації сучасного світу.

Важливим результатом дослідження є висновок про те, що внутрішнє переміщення населення за своїми масштабами вже перевищує міжнародну вимушену міграцію. Саме внутрішньо переміщені особи становлять одну з найбільш вразливих категорій населення, оскільки, залишаючись у межах власної країни, вони часто опиняються в умовах втрати житла, роботи, соціальних зв’язків, доступу до базових послуг та стабільних джерел доходу. На відміну від транскордонної міграції, внутрішнє переміщення створює безпосередній тиск на національні економіки, насамперед на житлову, транспортну, освітню, медичну та соціальну інфраструктуру, а також на регіональні ринки праці. Саме тому дослідження ВПО є принципово важливим для розуміння сучасних механізмів дестабілізації економічних систем і визначення шляхів підвищення їх адаптивності до кризових явищ.

У роботі обґрунтовано, що реінтеграція вимушених мігрантів не повинна розглядатися виключно як гуманітарний або соціальний захід. Її зміст є значно ширшим і передбачає не лише фізичне повернення чи розміщення переміщених осіб, а насамперед їх повноцінне включення в соціально-економічне середовище, відновлення трудової активності, залучення до підприємницької діяльності, забезпечення доступу до освіти, професійної адаптації та соціальних послуг. З огляду на це реінтеграція постає як стратегічний інструмент відновлення людського капіталу та один із ключових чинників довгострокової резильєнтності національної економіки. Саме через механізми ефективної реінтеграції держава отримує можливість не лише мінімізувати втрати від вимушеного переміщення населення, а й трансформувати відповідні виклики у ресурс економічного відновлення.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що вплив вимушеної міграції на національну економіку має подвійний характер. З одного боку, масове переміщення населення посилює регіональні диспропорції, поглиблює демографічні дисбаланси, знижує пропозицію праці в окремих секторах економіки, підвищує навантаження на

державні фінанси та соціальну інфраструктуру. З іншого боку, внутрішньо переміщені особи та інші категорії вимушених мігрантів можуть стати важливим ресурсом для підтримання економічної активності, розвитку місцевих громад, активізації малого й середнього підприємництва, оновлення трудового потенціалу. У цьому аспекті реінтеграція набуває значення важливого інструменту державної політики, орієнтованого на адаптацію національної економіки до трансформації умов функціонування.

Для України значення реінтеграції вимушених мігрантів є особливо важливим питанням. Повномасштабна війна спричинила безпрецедентні масштаби внутрішнього переміщення населення та зовнішньої вимушеної міграції, що зумовило істотні втрати людського капіталу, трансформацію територіальної структури зайнятості, додатковий тиск на соціальну сферу та зростання ризиків для повоєнного відновлення. За таких умов реінтеграція повинна розглядатися як одна з базових складових державної політики відновлення країни, оскільки саме вона забезпечує зв’язок між ринком праці, розвитком громад, інвестиціями в людський капітал та підвищенням загальної стійкості економічної системи. Без системного залучення вимушено переміщених осіб до процесів економічного відновлення неможливо забезпечити ані повноцінне відтворення трудового потенціалу, ані належні темпи модернізації національної економіки.

Отже, у дослідженні доведено, що реінтеграція вимушених мігрантів є важливим фактором довгострокової резильєнтності та відновлення національної економіки. Вона забезпечує відновлення людського капіталу, сприяє адаптації ринку праці до нових умов, знижує соціально-економічні втрати від переміщення населення та створює передумови для структурного оновлення економіки. У сучасних умовах зростання глобальної нестабільності, посилення конфліктності та поширення гуманітарних криз реінтеграція вимушених мігрантів повинна розглядатися не як вторинний елемент соціальної політики, а як один із центральних напрямів економічної стратегії держави. Для України це означає необхідність переходу від переважно кризового реагування до формування довгострокової моделі політики реінтеграції, здатної забезпечити не лише подолання наслідків війни, а й закласти підґрунтя для стійкого, інклюзивного та конкурентоспроможного розвитку в повоєнний період.

3.3. Малі підприємства та підприємницька діяльність мігрантів і біженців: успіхи і виклики

Мазур Наталія Анатоліївна,
доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
ORCID: 0000-0002-4670-6805

Актуальність теми. Малі підприємства та підприємницька діяльність мігрантів і біженців стають дедалі важливішими в умовах глобальної мобільності населення, економічних криз та соціально-політичних конфліктів. Станом на 17 квітня 2025 року Агентство ООН у справах біженців зафіксувало 6,918 мільйона українських біженців у всьому світі. З них 6,358 мільйона перебувають у Європі, а 0,56 мільйона – за її межами[650]. Біженці та мігранти часто стикаються з труднощами працевлаштування на приймаючих ринках праці через правові обмеження, мовні бар'єри та дискримінаційні практики. Створення власного бізнесу дозволяє їм реалізувати професійні компетенції, забезпечити економічну самостійність і прискорити інтеграцію в суспільство.

Підприємницька діяльність мігрантів і біженців також має значний вплив на економіку приймаючих країн: сприяє розвитку малого бізнесу, створює нові робочі місця та зміцнює соціальні зв'язки в громадах. Водночас існує ряд викликів: обмежений доступ до фінансування, бюрократичні бар'єри, недостатня підтримка держави та громадських організацій. Ці фактори роблять актуальним системне дослідження підприємницької активності мігрантів і біженців як для науки, так і для розробки ефективних політик інтеграції.

Вступ. Малі підприємства відіграють важливу роль у забезпеченні економічного розвитку, створенні робочих місць та формуванні конкурентного бізнес-середовища. В умовах глобалізації та активізації міграційних процесів особливого значення набуває підприємницька діяльність мігрантів і біженців, яка стає не лише джерелом економічної самостійності для самих мігрантів, але й важливим чинником розвитку економіки країн перебування. Мігранти та біженці дедалі частіше засновують власний бізнес у сфері торгівлі, послуг, цифрової економіки, громадського харчування та креативних індустрій, сприяючи розвитку малого підприємництва та міжкультурних економічних зв'язків.

Водночас підприємницька діяльність мігрантів і біженців супроводжується

[650] ООН зафіксувала майже 7 мільйонів українських біженців. *Kyivpost*, 22 травня 2025. URL: https://www.kyivpost.com/uk/post (дата звернення: 07.04.2026)

низкою викликів, серед яких обмежений доступ до фінансових ресурсів, складнощі правового регулювання, мовні та культурні бар'єри, а також проблеми соціальної інтеграції. Незважаючи на це, багато підприємців-мігрантів демонструють високий рівень адаптивності, інноваційності та здатності швидко реагувати на зміни ринкового середовища. У сучасних умовах особливо актуальним є дослідження успіхів і викликів малого підприємництва мігрантів і біженців, а також механізмів державної та міжнародної підтримки їхньої підприємницької активності.

Теоретичні основи підприємницької діяльності мігрантів і біженців

1. Сутність та економічна природа підприємницької діяльності мігрантів і біженців.

У сучасних умовах глобалізації, посилення міжнародної мобільності населення, воєнних конфліктів та трансформації світового ринку праці підприємницька діяльність мігрантів і біженців набуває дедалі більшого соціально-економічного значення. Міграційні процеси впливають не лише на демографічну структуру країн, але й на розвиток підприємницького середовища, інноваційної активності, ринку праці та системи соціальної інтеграції.

Підприємницька діяльність мігрантів і біженців являє собою особливу форму економічної активності, пов'язану зі створенням та веденням власної справи особами, які змінили країну або регіон проживання з економічних, соціальних, політичних чи гуманітарних причин. Така діяльність може охоплювати як традиційні форми малого бізнесу, так і інноваційне, цифрове чи соціальне підприємництво.

На відміну від класичного підприємництва, підприємницька діяльність мігрантів і біженців формується під впливом додаткових факторів:

- адаптації до нового інституційного середовища;
- мовних та культурних бар'єрів;
- обмеженого доступу до фінансових ресурсів;
- правових особливостей статусу перебування;
- соціальної інтеграції та підтримки діаспори.

У науковій літературі підприємництво мігрантів часто розглядається як механізм економічної інтеграції та самозайнятості, що дозволяє компенсувати труднощі доступу до традиційного ринку праці. Для біженців підприємництво нерідко виступає не лише способом отримання доходу, а й інструментом соціальної адаптації, відновлення економічної незалежності та формування нових соціальних зв'язків.

Проблематика підприємницької діяльності мігрантів і біженців досліджується у межах економічної теорії, соціології, інституціоналізму та теорії людського капіталу. Сучасні наукові підходи дозволяють комплексно оцінити причини виникнення, механізми розвитку та економічні наслідки такого виду підприємництва.

2.1. *Неокласичний підхід* трактує підприємництво як результат раціонального економічного вибору індивіда, спрямованого на максимізацію доходу та ефективне використання ресурсів. У межах цього підходу мігранти розглядаються як економічні агенти, які здійснюють підприємницьку діяльність для підвищення власного добробуту.

Основними чинниками підприємницької активності вважаються:

- очікуваний рівень доходів;
- доступність ресурсів;
- рівень ризику;
- можливості ринку.

2.2. *Теорія людського капіталу* пояснює успішність підприємницької діяльності рівнем освіти, професійної підготовки, досвіду роботи та підприємницьких компетенцій.

Для мігрантів і біженців особливе значення мають:

- рівень володіння мовою країни перебування;
- цифрові навички;
- управлінський досвід;
- професійна мобільність.

Чим вищий рівень людського капіталу, тим вищою є ймовірність створення успішного бізнесу та інтеграції у підприємницьке середовище.

2.3. *Теорія соціального капіталу* акцентує увагу на ролі соціальних мереж, довіри та міжособистісних зв'язків у розвитку бізнесу. Для мігрантів особливе значення мають: підтримка етнічних громад; діаспорні мережі; сімейні зв'язки, а також неформальні канали фінансування.

Соціальний капітал сприяє зниженню транзакційних витрат, полегшує доступ до інформації та створює умови для розвитку підприємницьких ініціатив.

2.4. *Інституційний підхід* підкреслює вплив державної політики, законодавства, податкової системи та адміністративних процедур на розвиток підприємництва.

Для підприємців-мігрантів ключове значення мають спрощення реєстрації бізнесу, доступ до фінансової підтримки, наявність програм інтеграції, правовий статус перебування, а також регуляторне середовище.

Недосконаліть інституційного середовища може суттєво обмежувати підприємницьку активність мігрантів та біженців.

2. Основні мотиви підприємницької діяльності мігрантів і біженців.

Мотивація до започаткування власної справи у мігрантів та біженців є багатофакторною та залежить від економічних, соціальних і психологічних чинників – табл. 3.3.

Таблиця 3.3. Основні мотиви підприємницької діяльності мігрантів і біженців

Мотив	Характеристика
Економічна незалежність	Отримання стабільного доходу та фінансової самостійності
Обмежений доступ до ринку праці	Неможливість працевлаштування за фахом
Соціальна інтеграція	Встановлення соціальних контактів та адаптація
Самореалізація	Реалізація професійного та творчого потенціалу
Використання професійного досвіду	Продовження професійної діяльності у новій країні
Гнучкість зайнятості	Можливість самостійного планування робочого часу
Підтримка діаспори	Використання етнічних мереж та клієнтської бази

Джерело: сформовано автором

Як бачимо, підприємництво для цієї категорії населення виступає не лише джерелом доходу, а й важливим механізмом соціальної та економічної адаптації. Серед ключових мотивів переважають прагнення до економічної незалежності, подолання бар'єрів на ринку праці, реалізація професійного потенціалу та забезпечення гнучких форм зайнятості. Важливу роль також відіграє підтримка діаспори та використання наявного професійного досвіду, що сприяє інтеграції мігрантів у нове соціально-економічне середовище.

3. Відмінності між підприємництвом мігрантів і біженців.

Попри наявність спільних рис, підприємницька діяльність мігрантів і біженців має суттєві відмінності, пов'язані з причинами міграції, рівнем ресурсного забезпечення та особливостями соціальної адаптації – табл. 3.4.

Таблиця 3.4. Порівняльна характеристика підприємництва мігрантів і біженців

Критерій	Мігранти	Біженці
Причина переїзду	Переважно економічна	Вимушена (війна, переслідування)
Підготовка до переїзду	Часто планована	Переважно непланована
Фінансові ресурси	Відносно стабільні	Обмежені
Доступ до ринку праці	Вищий	Нижчий
Основна функція бізнесу	Зростання доходу	Виживання та адаптація
Рівень ризику	Помірний	Високий
Інституційні бар'єри	Помірні	Значні

Джерело: сформовано автором

Табл. 3.4 демонструє ключові відмінності між підприємницькою діяльністю мігрантів і біженців, які зумовлені насамперед причинами переїзду, рівнем ресурсного забезпечення та умовами адаптації в країні перебування. Якщо для мігрантів підприємництво частіше є інструментом економічного розвитку та підвищення доходів, то для біженців воно нерідко виконує функцію виживання й соціально-економічної адаптації. Біженці, як правило, стикаються з вищими ризиками, обмеженим доступом до фінансових ресурсів і суттєвими інституційними бар'єрами,

що ускладнює започаткування та розвиток власної справи. Водночас підприємництво для обох категорій виступає важливим механізмом інтеграції у нове соціально-економічне середовище.

4. Основні фактори розвитку підприємницької діяльності мігрантів і біженців

Розвиток підприємницької діяльності мігрантів та біженців залежить від комплексу зовнішніх і внутрішніх факторів – рис. 3.9.

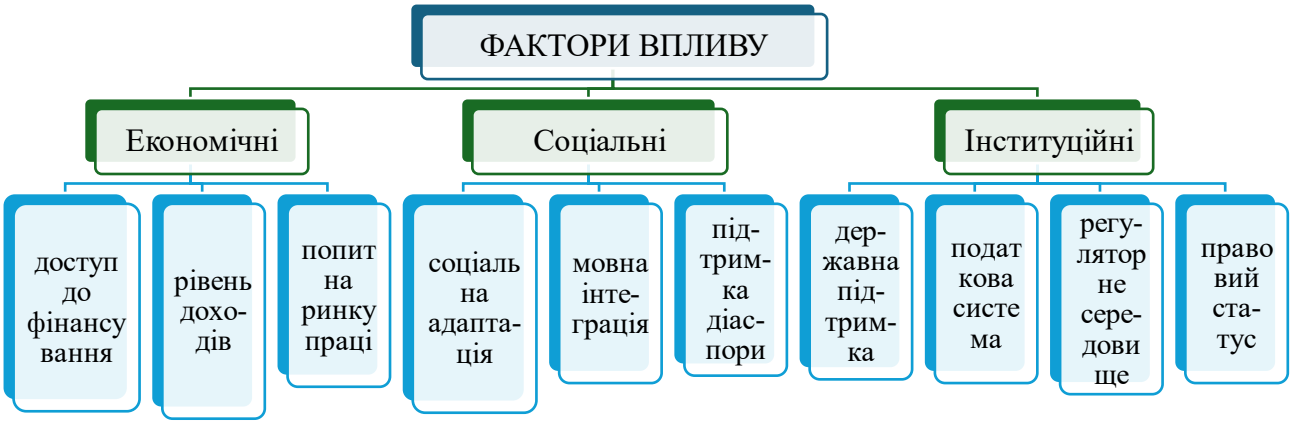

Рис. 3.9. Система факторів впливу на розвиток підприємництва мігрантів і біженців

Джерело: узагальнено автором

Серед ключових факторів розвитку:

- рівень економічного розвитку країни;
- політика підтримки малого бізнесу;
- доступ до кредитування;
- цифровізація економіки;
- рівень соціальної інтеграції;
- наявність освітніх та грантових програм.

5. Бар'єри розвитку підприємництва мігрантів і біженців.

Незважаючи на значний потенціал підприємницької активності, мігранти та біженці стикаються з численними бар'єрами. Таблиця 3.5 узагальнює основні бар'єри, з якими стикаються мігранти та біженці у процесі започаткування й ведення підприємницької діяльності.

Таблиця 3.5. Основні бар'єри підприємницької діяльності мігрантів і біженців

Група бар'єрів	Прояв
Фінансові	Відсутність стартового капіталу, труднощі отримання кредитів
Правові	Складність реєстрації бізнесу, обмеження статусу перебування
Соціальні	Дискримінація, низький рівень соціальної інтеграції
Освітні	Недостатність знань щодо законодавства та ведення бізнесу
Мовні	Труднощі комунікації та доступу до інформації
Інформаційні	Низька обізнаність щодо програм підтримки

Джерело: сформовано автором

Найбільш поширеними є фінансові труднощі, пов’язані з нестачею стартового капіталу та обмеженим доступом до кредитних ресурсів. Водночас значний вплив мають правові та адміністративні обмеження, мовні труднощі, недостатня поінформованість щодо можливостей підтримки бізнесу, а також проблеми соціальної інтеграції. Сукупність цих чинників ускладнює адаптацію мігрантів і біженців до нового економічного середовища та потребує розвитку державних і міжнародних програм підтримки підприємництва серед вразливих груп населення.

6. Соціально-економічне значення підприємництва мігрантів і біженців.

Підприємницька діяльність мігрантів і біженців має важливе значення як для самих підприємців, так і для економіки країни перебування.

Основні позитивні ефекти включають: створення нових робочих місць, зростання податкових надходжень, розвиток малого та середнього бізнесу, активізацію інноваційної діяльності, розвиток міжкультурних економічних зв’язків, зниження навантаження на систему соціальної підтримки.

Особливого значення підприємницька діяльність біженців набуває в умовах сучасної європейської міграційної кризи та зростання кількості українських вимушених переселенців у країнах Європейського Союзу.

7. Державна та міжнародна підтримка підприємництва мігрантів і біженців.

Підтримка підприємництва мігрантів і біженців здійснюється як на національному, так і на міжнародному рівнях і спрямована на сприяння їхній економічній інтеграції та розвитку власної справи. Основними інструментами такої підтримки є грантові програми, пільгове кредитування, консультаційний супровід, освітні та тренінгові ініціативи, діяльність бізнес-інкубаторів, а також функціонування цифрових платформ підтримки підприємництва. Використання зазначених механізмів сприяє підвищенню підприємницької активності, розвитку професійних компетенцій та полегшенню доступу мігрантів і біженців до фінансових і інформаційних ресурсів.

Важливу роль у підтримці підприємництва відіграють міжнародні організації, зокрема Європейський Союз, Міжнародна організація з міграції, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців та інші інституції.

8. Концептуальна модель розвитку підприємництва мігрантів і біженців.

Рис. 3.10 відображає концептуальну модель розвитку підприємницької діяльності мігрантів і біженців, яка демонструє послідовність переходу від процесу міграції та соціально-економічної адаптації до формування підприємницької активності, створення власного бізнесу та досягнення економічної і соціальної інтеграції у країні перебування. Модель підкреслює взаємозв’язок між доступом до ресурсів, знань і підтримки та успішністю підприємницької діяльності мігрантів і біженців.

Рис. 3.10. Концептуальна модель розвитку підприємницької діяльності мігрантів і біженців

Джерело: сформовано автором

Таким чином, підприємницька діяльність мігрантів і біженців є важливим елементом сучасної економіки та інструментом соціально-економічної інтеграції. Її розвиток визначається поєднанням економічних, інституційних, соціальних та освітніх факторів. Підприємництво сприяє не лише підвищенню рівня економічної самостійності мігрантів і біженців, але й розвитку національної економіки, формуванню інноваційного середовища та зміцненню соціальної згуртованості.

В умовах зростання глобальної мобільності населення особливого значення набуває формування ефективної державної політики підтримки підприємництва мігрантів і біженців, спрямованої на спрощення доступу до фінансових ресурсів, освітніх програм та механізмів інтеграції у бізнес-середовище.

Бар'єри та виклики для мігрантів і біженців у підприємництві. Станом на 31 березня 2026 року загалом 4,33 млн громадян України, які втекли від війни, мали статус тимчасового захисту в ЄС (дані від 8 травня 2026 р.)[651].

Країнами ЄС, які прийняли найбільшу кількість українських біженців, були Німеччина (1 340 360 осіб; 29,4 % від загальної кількості в ЄС), Польща (977 980; 22,2 %) та Чехія (398 370; 8,8 %) – рис. 3.11.

[651] 4.33 million under temporary protection in March 2026. Eurostat, 8 May 2026. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20260508-1

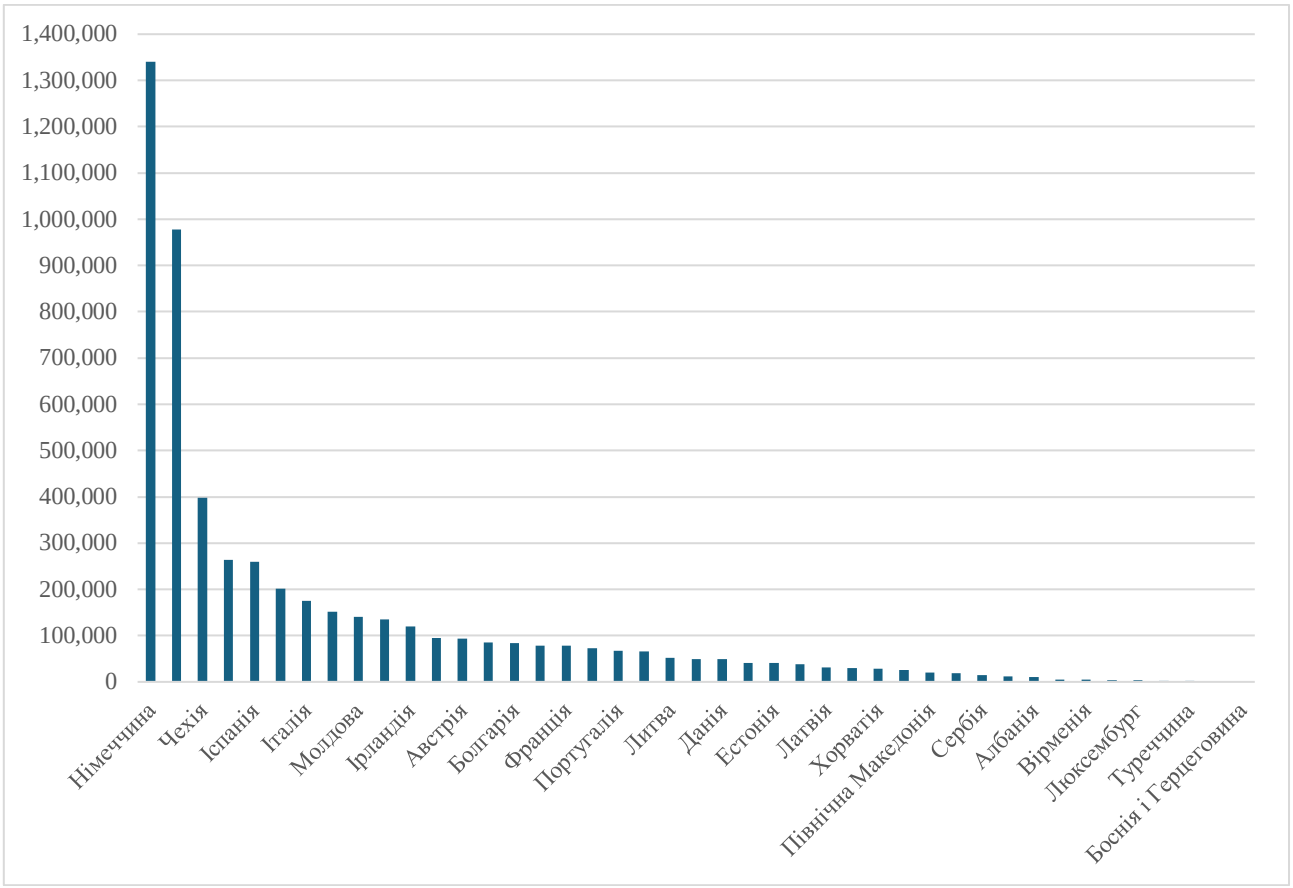

Рис. 3.11. Кількість громадян, які знайшли прихисток у європейських країнах (за інформацією УВКБ ООН, 2025-2026 рр.)

Джерело: Через чотири роки працевлаштування та мета можуть змінити життя українських біженців у Європі. Вебсайт УВКБ ООН в Україні, 23 лютого 2026. URL: https://www.unhcr.org/ua/en/news/stories/four-years-employment-and-purpose-can-transform-ukrainian-refugee-lives-europe

Серед країн ЄС кількість осіб, які перебувають під тимчасовим захистом, зросла у 14 країнах та зменшилася у 13. Найбільше абсолютне зростання спостерігалося в Німеччині (+7 480), Іспанії (+2 665) та Румунії (+2 125). Найбільше зменшення було зафіксовано в Італії (-30 365), що пов'язано з одночасним закінченням терміну дії великої кількості дозволів наприкінці місяця у зв'язку з щорічною процедурою поновлення дозволів. Далі йдуть Чехія (-19 810) та Фінляндія (-8 080).

Найвище співвідношення осіб, які отримали тимчасовий захист, на тисячу осіб було зафіксовано в Чехії (34,8), Польщі (26,3) та Словаччині (26,2), тоді як відповідний показник на рівні ЄС становив 9,6 на тисячу населення. Станом на 31 березня 2026 року громадяни України становили понад 98,4 % осіб, які отримали тимчасовий захист у ЄС: дорослі жінки становили 43,3 %, неповнолітні - 30,1 %, а дорослі чоловіки — трохи більше чверті (26,6 %) від загальної кількості. 13 червня 2025 року Європейська Рада ухвалила рішення про продовження терміну дії тимчасового захисту для цих осіб з 4 березня 2026 року до 4 березня 2027 року. Зокрема, громадяни

України в Польщі, які мають статус PESEL UKR, з 4 травня мають змогу подавати заяви на отримання трирічної посвідки на проживання – CUKR[652].

На початку п'ятого року війни понад 5,9 мільйона біженців з України прагнуть залишатися в безпеці й відбудовують своє життя в інших країнах. Більша частина з них перебуває в Європі[653]. На основі 6817 спостережень з опитування UNHCR Regional bureau for Europe (від 29 січня 2026 року), загальний рівень зайнятості українських біженців у Європі становить 57%. Цей показник приблизно на 22 відсоткові пункти нижчий за середньозважений рівень зайнятості громадян регіону у 2024 році. Найвищі рівні зайнятості, які майже порівнянні з рівнями приймаючих країн, демонструють переважно сусідні з Україною країни: Естонія, Угорщина, Польща, Болгарія, Чехія та Словаччина, за винятком Молдови. Країни, що знаходяться далі географічно, з також високим рівнем зайнятості – це Велика Британія, Нідерланди та Іспанія[654].

Українські біженці за кордоном покладаються переважно на власні сили, аніж на виплати від держав, в яких знайшли прихисток. Про це свідчить те, що майже половину їхніх доходів становлять заробітки – від роботи чи бізнесу. За даними War Infographics, заснованими на результатах досліджень Центру економічної стратегії структура доходів біженців свідчить про їхню поступову економічну інтеграцію за кордоном – значна частина біженців уже самостійно забезпечує себе. Так, 49,4% їхніх доходів формуються за рахунок зарплат або власного бізнесу в країнах перебування[655].

Водночас соціальні виплати з-за кордону займають значно меншу частку – 16,6%. Ще 14,1% становлять заощадження, які українці використали після виїзду. Водночас зв'язок із українською економікою зберігається: адже 7% доходів – це зарплати або бізнес в Україні, 6,6% – соціальні виплати з України. Меншу роль відіграють перекази: 3,6% надходить з-за кордону, ще 2,7% – з України – рис. 3.12.

[652] Кількість українських біженців в ЄС трохи зменшилась – Євростат. Укрінформ, 09 травня 2026. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4121465-kilkist-ukrainskih-bizenciv-v-es-trohi-zmensilas-evrostat.html (дата звернення: 12.04.2026)
[653] Через чотири роки працевлаштування та мета можуть змінити життя українських біженців у Європі. Вебсайт УВКБ ООН в Україні, 23 лютого 2026. URL: https://www.unhcr.org/ua/en/news/stories/four-years-employment-and-purpose-can-transform-ukrainian-refugee-lives-europe (дата звернення: 13.04.2026)
[654] Labor market integration of Ukrainian refugees in Europe: Employment gaps, skill mismatches and economic gains. UNHCR Regional Bureau for Europe. January 2026. Available at: https://data.unhcr.org/en/documents/details/120820
[655] Доходи українських біженців. URL: https://t.me/uawarinfographics (дата звернення: 25.04.2026)

Рис. 3.12. Джерела доходу українських біженців за кордоном станом на січень 2026 року, %

Джерело: Доходи українських біженців. URL: https://t.me/uawarinfographics (дата звернення: 25.04.2026)

Починаючи з лютого 2022 року, українські громадяни стали важливим чинником розвитку ринку праці в окремих федеральних землях Німеччини. За даними регіональних органів влади, за цей період було працевлаштовано близько 52 тис. українців, які сплачують внески до системи соціального страхування. З огляду на те, що загальне зростання зайнятості за відповідний період становило трохи більше 200 тис. осіб, статистично кожен четвертий новий працівник є громадянином України[656]. Це свідчить про вагомий внесок українських мігрантів у функціонування та стабілізацію регіональної економіки.

За актуальними даними Федерального агентства зайнятості, у федеральній землі Північний Рейн-Вестфалія рівень працевлаштування біженців з України працездатного віку становить 36,6 %, що лише на 0,9 відсоткового пункту нижче за середній показник по Німеччині, який складає 37,5 %. Це свідчить про поступове покращення інтеграції українських мігрантів у регіональний ринок праці.

Водночас результати попередніх досліджень Інституту ринку праці за 2024 рік демонстрували значно нижчий рівень зайнятості українців у Північному Рейні-Вестфалії – близько 23 %, що суттєво поступалося показникам інших федеральних земель, зокрема Баварії (39 %) та Баден-Вюртемберга (38 %). Однак оновлені статистичні дані за 2025 рік підтверджують позитивну динаміку зростання

[656] Шепелева А. У Північному Рейні-Вестфалії зростає зайнятість українців. DW, 21 лютого 2026. URL: https://www.dw.com/uk/u-pivnicnomu-rejnivestfalii-zrostae-riven-zajnatosti-ukrainciv/a-76074591 (дата звернення: 25.04.2026)

зайнятості українських біженців. Наразі відставання Північного Рейну-Вестфалії від Баварії скоротилося до 5,5 відсоткового пункту. Процес інтеграції українців демонструє суттєвий прогрес, що підтверджується зростанням рівня їхньої участі на ринку праці регіону[657].

Попри складну ситуацію на ринку праці, інтеграція українських мігрантів демонструє позитивну динаміку. Водночас фахівці наголошують, що ефективна інтеграція потребує комплексної підтримки, зокрема мовної підготовки, ознайомлення з інституційним середовищем країни перебування, а також формування професійних і соціальних контактів. Особливе значення у цьому процесі відіграють центри зайнятості, які забезпечують консультаційний супровід, оцінювання кваліфікаційних потреб та підтримку працевлаштування.

Разом із тим експерти висловлюють занепокоєння щодо можливого ускладнення механізмів інтеграції у разі передачі частини функцій від центрів зайнятості до відомств у справах іноземців. На їхню думку, це може посилити адміністративне навантаження та знизити ефективність індивідуального супроводу мігрантів, який є одним із ключових факторів успішної інтеграції на ринку праці.

За оцінками регіонального міністерства праці, після 42 місяців перебування рівень зайнятості українських біженців досяг близько 50 %, що є значно вищим показником порівняно з попередніми хвилями вимушеної міграції. Крім того, у 2025 році кількість інтеграцій на ринок праці зросла на 5,1 % – приблизно з 64 тис. до 67,3 тис. осіб, що підтверджує поступове посилення економічної інтеграції українських мігрантів у країнах Європейського Союзу[658].

Незважаючи на зростання підприємницької активності мігрантів і біженців, процес створення та розвитку власного бізнесу для цієї категорії населення супроводжується значною кількістю бар'єрів економічного, соціального, правового та інституційного характеру. Такі перешкоди суттєво впливають на рівень підприємницької активності, можливості масштабування бізнесу та рівень економічної інтеграції у країні перебування.

Новий аналіз 6 000+ опитувань показує, що хоча 57% українських біженців у Європі працевлаштовані, вони залишаються на 22 відсоткові пункти позаду громадян країни-господаря. Окрім розриву участі, звіт виявляє кризу «деквалiфікації»: 60% працюють нижче свого рівня, а біженці з вищою освітою у п'ять разів частіше, ніж місцеві, займають низькокваліфіковані посади. Ця структурна невідповідність

[657] NRW macht bei Arbeitsmarkt-Integration von Ukrainern Fortschritte. General-Anzeiger, 21.02.2026. Available at: https://ga.de/news/nrw/nrw-holt-bei-jobs-fuer-ukrainer-auf_aid-144165231?utm_medium

[658] Шепелева А. У Північному Рейні-Вестфалії зростає зайнятість українців. DW, 21 лютого 2026. URL: https://www.dw.com/uk/u-pivnicnomu-rejnivestfalii-zrostae-riven-zajnatosti-ukrainciv/a-76074591 (дата звернення: 25.04.2026)

створює значний розрив у заробітних платах і заважає країнам-господарям реалізувати потенційний приріст ВВП до 0,7 відсоткових пунктів на рік[659].

Однією з ключових проблем є обмежений доступ до фінансових ресурсів. Мігранти та біженці часто стикаються з труднощами під час отримання банківських кредитів через відсутність кредитної історії, недостатній рівень доходів, відсутність заставного майна або нестабільний правовий статус. У результаті підприємницька діяльність нерідко фінансується за рахунок особистих заощаджень, підтримки родини або етнічних спільнот, що обмежує можливості розвитку бізнесу та інвестиційної діяльності.

Суттєвим бар'єром також є складність правового та адміністративного регулювання. Для багатьох мігрантів і біженців проблемними залишаються питання реєстрації підприємницької діяльності, отримання дозволів, ліцензій та доступу до державних програм підтримки бізнесу. Додаткові труднощі виникають через відмінності у законодавстві, податковій системі та процедурі ведення бізнесу в країні перебування.

Важливим викликом є мовні та культурні бар'єри, які ускладнюють комунікацію з державними установами, банківськими структурами, клієнтами та бізнес-партнерами. Недостатній рівень володіння мовою країни перебування обмежує доступ до інформації, освітніх програм та консультаційної підтримки. Крім того, відмінності у діловій культурі та соціальних нормах можуть негативно впливати на процес інтеграції у підприємницьке середовище.

Володіння мовою є вагомим предиктором працевлаштування. Респонденти, які повідомляють про принаймні певне знання місцевої мови, мають на 13 відсоткових пунктів більше шансів бути працевлаштованими, ніж ті, хто не володіє нею або має лише мінімальні знання. Це узгоджується з ширшими мікроданими, які визначають мовні навички як найчастіше згадувану перешкоду для пошуку роботи. Примітно, що більш високий рівень володіння мовою, здається, не дає додаткових переваг, що означає, що типи вакансій, доступних для українських біженців (переважно низькокваліфікованих), можуть не вимагати високого рівня володіння мовою[660].

Медичне обслуговування та психологічна підтримка також відіграють важливу роль у процесах як інтеграції, так і реінтеграції українських біженців. Відповідно до Директиви про тимчасовий захист, українці в ЄС мають доступ до базового медичного обслуговування. ЄС активно співпрацює з міжнародними організаціями, такими як ВООЗ та МОМ, у межах ініціативи EU4Health для забезпечення розширеного доступу

[659] Labor market integration of Ukrainian refugees in Europe: Employment gaps, skill mismatches and economic gains. UNHCR Regional Bureau for Europe. January 2026. Available at: https://data.unhcr.org/en/documents/details/120820 (date of access: 22.04.2026)
[660] Ibid.

до медичних послуг[661]. Проте низка країн-членів стикається з нестачею ресурсів, особливо у сфері психічного здоров'я, що ускладнює підтримку біженців, які зазнали травматичних подій[662]. Франція демонструє позитивний досвід інтеграції психічного здоров'я в загальну систему охорони здоров'я[663]. Україна має розвивати мережу психологічної допомоги для повернених, зокрема створювати спеціальні програми реабілітації для осіб, що пережили війну, а також навчати спеціалістів для роботи з військовими та їхніми родинами[664].

Однією з актуальних проблем залишається дискримінація та соціальна ізоляція. У деяких випадках мігранти та біженці стикаються з упередженим ставленням з боку роботодавців, фінансових установ або споживачів, що ускладнює доступ до ринку праці, фінансування та клієнтської бази. Соціальна ізоляція та недостатній рівень інтеграції можуть також обмежувати формування професійних контактів і ділових зв'язків.

Суттєвий вплив на розвиток підприємницької діяльності мають освітні та інформаційні бар'єри. Частина мігрантів і біженців не володіє достатніми знаннями щодо законодавства, податкової системи, цифрових інструментів ведення бізнесу та особливостей функціонування ринку. Обмежений доступ до професійного навчання та консультаційної підтримки знижує рівень конкурентоспроможності підприємницьких ініціатив.

Водночас значним викликом для підприємців-мігрантів є високий рівень економічної невизначеності та ризиків. Нестабільність доходів, труднощі прогнозування попиту, залежність від змін міграційної політики та економічної ситуації у країні перебування можуть негативно впливати на довгострокову стійкість бізнесу.

Майже 60% зайнятих працюють на роботах нижче рівня їхньої кваліфікації, а загальна медіанна заробітна плата біженців на 40% менша, ніж у приймаючих країн[665].

Так, у 2025 році близько 36 % біженців та 25 % іммігрантів, які прибули до

---

[661] Welcoming displaced people from Ukraine. Migration and Home Affairs. Available at: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/migration-management/welcoming-displaced-people-ukraine_en (date of access: 01.05.2026)

[662] Partnering with IOM and EU for better health of refugees and displaced people Ukraine. World Health Organization (WHO). Available at: https://www.who.int/europe/activities/partnering-with-iom-and-eu-for better-health-of-refugees-and-displaced-people-from-ukraine (date of access: 02.05.2026)

[663] What funding do EU countries get to help Ukrainian refugees? Euronews. Available at: https://www.euronews.com/business/2022/05/18/what-funding-do-eu-countries-get-to-help-ukrainian-refugees (date of access: 11.05.2026).

[664] Байстрюченко А.О., Попова А.С. Проблеми інтеграції українських біженців у Європі та виклики повернення. *Наука ІІІ тисячоліття : пошуки, проблеми, перспективи розвитку: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (23-24 квітня 2025 року): збірник тез*. Запоріжжя: БДПУ, 2025. С 388-390.

[665] Labor market integration of Ukrainian refugees in Europe: Employment gaps, skill mismatches and economic gains. UNHCR Regional Bureau for Europe. January 2026. Available at: https://data.unhcr.org/en/documents/details/120820 (date of access: 22.04.2026)

війни, вважали, що працюють в Польщі нижче своїх кваліфікацій. Робота нижче кваліфікації стосується переважно біженців та колишніх біженців, які не змогли знайти іншу роботу, окрім простих робіт. З іншого боку, протягом останніх трьох років помітно зріс відсоток біженців, які знайшли роботу, схожу на ту, яку виконували в Україні, або перекваліфікувалися і не вважають нову роботу гіршою (зростання з 34% до 50%). Проблема роботи нижче кваліфікації частіше стосується жінок і зростає з віком та досвідом роботи в Україні, набутим до приїзду до Польщі. Про роботу нижче своїх кваліфікацій частіше заявляють також особи, зайняті в найменших компаніях у Польщі.

Іммігранти з України дедалі частіше виконують роботу, що вимагає фахової кваліфікації, але не обов'язково вищої освіти або управління персоналом. У 2025 р. частка іммігрантів, які виконують просту роботу, знизилася до 42% з 44% у 2024 р. (у 2023 р. вона становила 53%).

Між 2023 та 2025 роками частка іммігрантів, які заявляють, що на роботі використовують свої кваліфікації, зросла з 33% до 41%. Однак ця зміна стосується конкретних кваліфікацій, але не вищої освіти (рис. 3.13). У випадку професій, які вимагали вищої освіти або управління персоналом, показники зайнятості істотно не змінюються, що може бути наслідком як проблем із наявністю у іммігрантів бажаних кваліфікацій, так і бар'єрів у визнанні кваліфікацій.

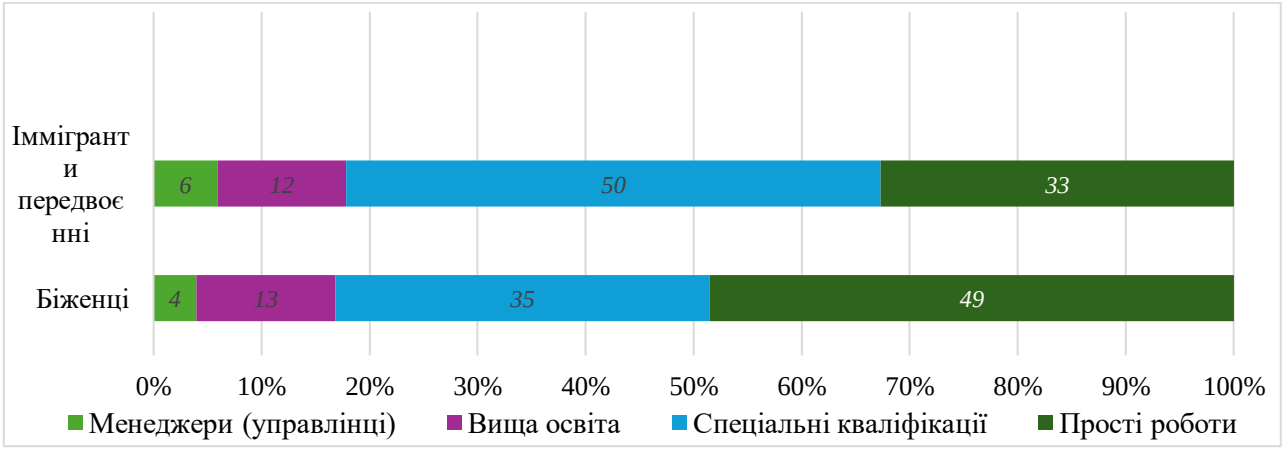

Рис. 3.13. Кваліфікації, якими загалом володіють іммігранти у 2023–2025 роках

Джерело: Labor market integration of Ukrainian refugees in Europe: Employment gaps, skill mismatches and economic gains. UNHCR Regional Bureau for Europe. January 2026. Available at: https://data.unhcr.org/en/documents/details/120820

Зміни у структурі професій відбуваються одночасно серед біженців та іммігрантів передвоєнного періоду, але біженці все ще значно частіше виконують прості роботи. Серед іммігрантів частка тих, хто виконує просту роботу, у 2025 році становить 33% і є на 0,5% нижчим, ніж роком раніше (рис. 3.14). Серед біженців просту роботу виконували 49% (на 4 п.п. менше, ніж роком раніше). На керівних

посадах працювало 6% іммігрантів довоєнного періоду (зростання на 0,2 п.п.) та 14% біженців (без змін у порівнянні з попереднім роком).

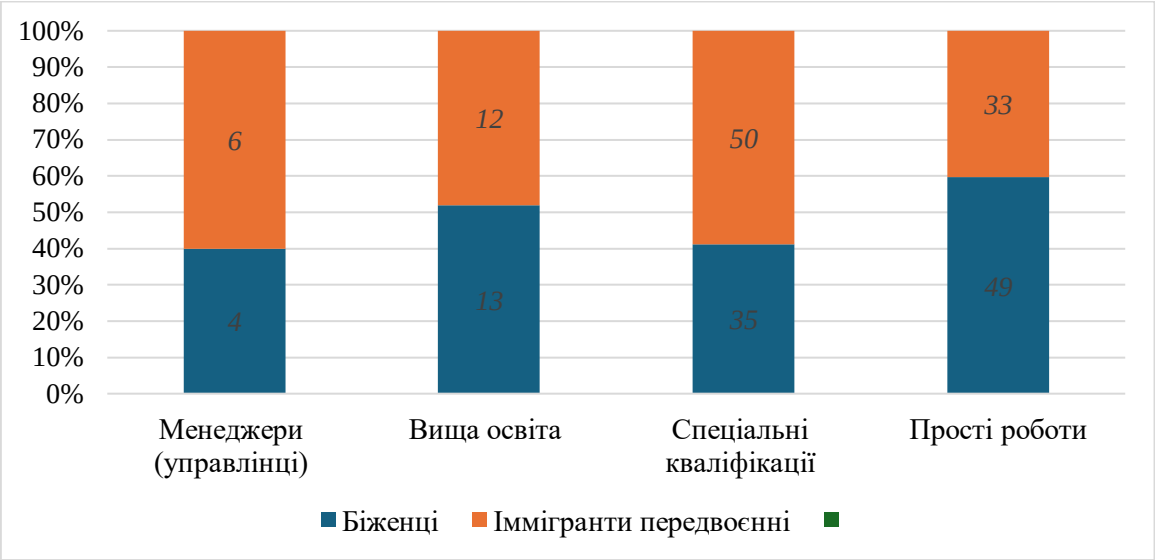

Рис. 3.14. Кваліфікації, якими володіють біженці та іммігранти довоєнного періоду у 2025 році

Джерело: Labor market integration of Ukrainian refugees in Europe: Employment gaps, skill mismatches and economic gains. UNHCR Regional Bureau for Europe. January 2026. Available at: https://data.unhcr.org/en/documents/details/120820

Географічні особливості також мають значення. Північні країни (Данія, Фінляндія, Норвегія та Швеція) демонструють сильний негативний зв'язок з ймовірністю працевлаштування, який становить -20 відсоткових пунктів порівняно зі Східною Європою.

Проживання в країнах Західної Європи аналогічно знижує шанси працевлаштування на 14 відсоткових пунктів. Серед інших факторів, ці відмінності можуть відображати структурні відмінності між ринками праці, які здаються менш вираженими у Східній Європі порівняно з Україною до 2022 року. Крім того, походження із західної України пов’язане з вищою на 6 відсоткових пунктів ймовірністю працевлаштування, можливо тому, що люди з цих регіонів змогли краще підготуватися до переміщення – та до виходу на ринок праці – завдяки порівняно більшій безпеці.

Також дослідження засвідчують чіткий зв’язок між ймовірністю працевлаштування та часом з моменту прибуття. Хоча не спостерігається суттєвої різниці між прибуттям протягом останніх шести місяців та протягом одного року, ймовірність працевлаштування зростає на 10 відсоткових пунктів відносно базового рівня для тих, хто прибув 1–2 роки тому, на 14 відсоткових пунктів протягом 2–3 років

тому та на 20 відсоткових пунктів для тих, хто прибув більше трьох років тому[666].

Попри наявність численних бар'єрів, підприємницька діяльність мігрантів і біженців демонструє значний потенціал розвитку. Ефективне подолання зазначених викликів потребує комплексної державної політики, спрямованої на спрощення доступу до фінансових ресурсів, освітніх програм, цифрових платформ підтримки бізнесу та механізмів соціально-економічної інтеграції. Важливу роль у цьому процесі відіграють міжнародні організації, громадські ініціативи та програми підтримки малого підприємництва, які сприяють формуванню сприятливого підприємницького середовища для мігрантів і біженців.

Вплив підприємницької діяльності на економіку та соціальну інтеграцію. Аналізуючи економічну активність іммігрантів на польському ринку праці зауважимо, що у 2025 році частка зайнятих осіб та стабільність зайнятості іммігрантів, які прибули до війни, залишалися на стабільному, високому рівні та покращувалися серед біженців. Більше 90% осіб, які приїхали до Польщі до 2022 року, мали в Польщі постійну роботу, займалися власною діяльністю або працювали іншим чином: сезонно, без офіційного контракту або виконуючи роботу для компаній за межами Польщі (рис. 3.15).

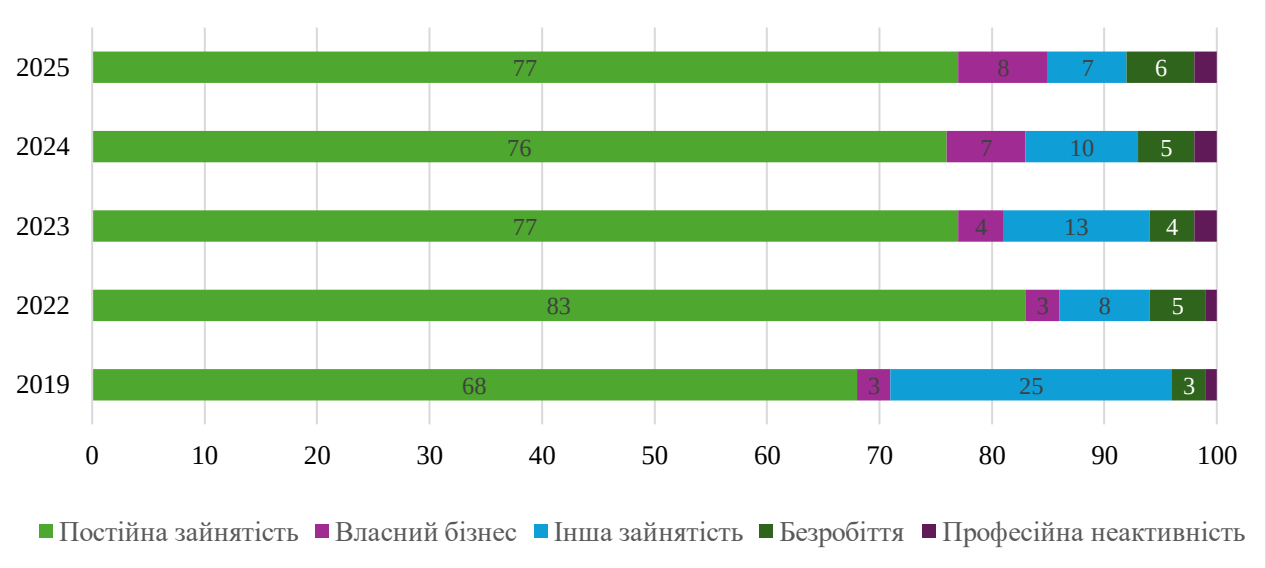

Рис. 3.15. Зміни в рівні зайнятості іммігрантів з України, які приїхали до Польщі до початку війни (у 2019, 2022–2025 роках), %

Джерело: Sytuacja życiowa i ekonomiczna imigrantów z Ukrainy w Polsce w 2025 r. Raport z badania ankietowego. Departament Statystyki. Narodowy Bank Polski, Warszawa, 2025. 81 s.

Близько 77% передвоєнних іммігрантів визначають своє економічне становище як постійну роботу, і цей відсоток залишається на схожому рівні з 2023 р.[667].

[666] Ibid.
[667] Sytuacja życiowa i ekonomiczna imigrantów z Ukrainy w Polsce w 2025 r. Raport z badania ankietowego. Departament Statystyki. Narodowy Bank Polski, Warszawa, 2025. 81 s.

У випадку біженців (рис. 3.16) частка працюючих на постійній основі була нижчою, ніж серед передвоєнних іммігрантів (54% у 2025 р.), але цей відсоток зростає (у 2023 р. це було 38%), а частка працюючих за менш стабільними контрактами знижується (до 17% у 2025 р. з 26% у 2023 р.).

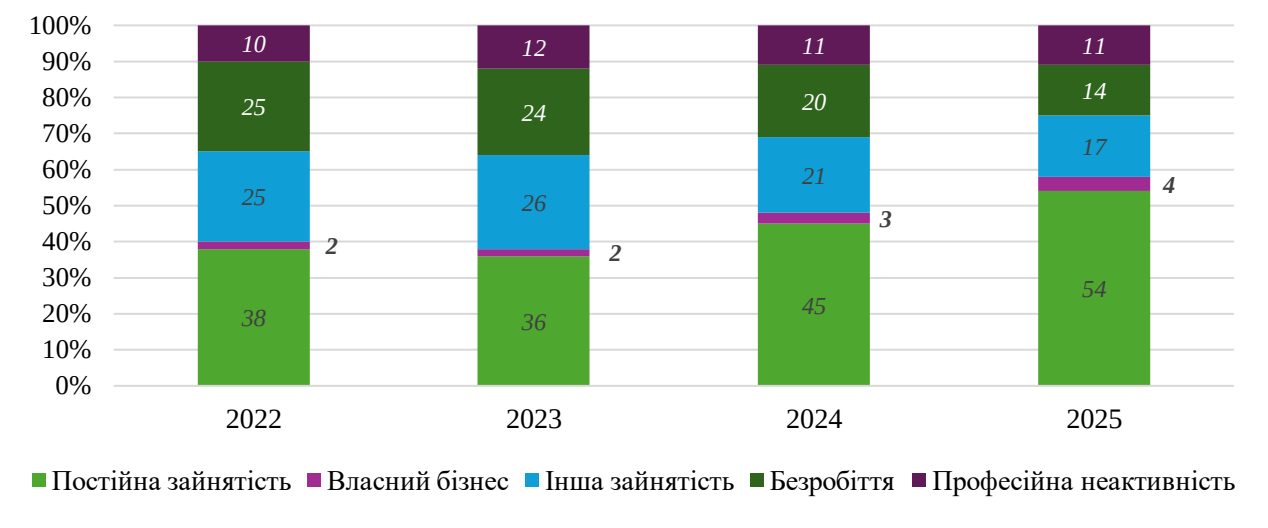

Рис. 3.16. Зміни в рівні зайнятості військових біженців з України (у 2022–2025 роках), %

Джерело: Sytuacja życiowa i ekonomiczna imigrantów z Ukrainy w Polsce w 2025 r. Raport z badania ankietowego. Departament Statystyki. Narodowy Bank Polski, Warszawa, 2025. 81 s.

Відносно хороша ситуація на ринку праці в Польщі та плин часу сприяють поступовому покращенню функціонування біженців на цьому ринку. З плином часу біженці змогли краще зорієнтуватися у доступних вакансіях, знайти роботу, що краще їм відповідає та адаптувати свої навички до вимог ринку праці.

Серед іммігрантів, які приїхали до Польщі до війни, зростає частка самозайнятих осіб. У 2019 році частка самозайнятих осіб серед економічних іммігрантів з України становила близько 3%. У 2025 р. цей показник становить 8% і відображає системне зростання. Поглиблений аналіз цього явища вказує на те, що передвоєнні іммігранти найчастіше ведуть власну діяльність у сфері IT або особистих послуг (27% працюючих), будівництві (близько 22% працюючих) та транспорті (близько 10% працюючих)[668].

Серед біженців частка тих, хто заявляє про самозайнятість, є низькою, але також повільно зростає і стосується найчастіше секторів, аналогічних до тих, що вказували іммігранти до війни. Зростаюча обізнаність з реаліями польського ринку праці та підприємливість іммігрантів дедалі частіше спонукає їх обирати роботу на власний рахунок (самозайнятість).

[668] Ibid.

Трудова активність іммігрантів з України залишається високою. Рівень безробіття є відносно низьким серед іммігрантів, які прибули до Польщі до початку повномасштабної війни, та все ще високим, хоча й таким, що поступово знижується, серед біженців. Частка економічно неактивного населення (осіб, які не працюють і не шукають роботу) залишається стабільною і становить 1–2 % серед дорослих довоєнних іммігрантів та 11–12 % серед біженців (рис. 3.15, 3.16).

Високий рівень економічної активності довоєнних мігрантів пояснюється тим, що до 2022 року до Польщі переважно прибували особи з метою працевлаштування. Водночас відносно висока економічна активність біженців є винятковою на тлі інших європейських країн. Це можна пояснити адаптацією вимушених мігрантів до умов перебування у Польщі, зокрема обмеженим доступом до соціальних виплат та одночасним забезпеченням тимчасового вільного доступу до ринку праці.

Для багатьох біженців працевлаштування стало можливістю досягнення економічної незалежності, незважаючи на складні життєві обставини. Позитивною тенденцією, пов’язаною зі сприятливою ситуацією на польському ринку праці та активним пошуком роботи, є також скорочення рівня безробіття серед біженців з України – з 25 % у 2023 році до 14 % у 2025 році. Проте рівень безробіття серед українських біженців усе ще залишається приблизно у чотири рази вищим, ніж серед громадян Польщі.

За даними аналітичного центру міжнародної компанії з працевлаштування Gremi Personal з посиланням на Польский Економічний Інститут за останні три роки українці зареєстрували в Польщі 77,7 тис. ФОПів. Це становить 9% усіх зареєстрованих підприємств за цей період. Також було засновано 11,3 тис. компаній із українським капіталом. Серед усіх ФОПів, відкритих у Польщі у 2024 році, 12% належали громадянам України – рис. 3.17. Українці становили 84% від загальної кількості ФОП, зареєстрованих іноземцями[669].

[669] З початку російського вторгнення українці відкрили у Польщі майже 90 тисяч компаній. Аналітичний центр Gremi Personal: офіц. сайт. URL: https://gremi-personal.com.ua/z-pochatku-rosijskogo-vtorgnennja-ukrainci-vidkrili-u-polshhi-majzhe-90-tisjach-kompanij/ (дата зверн.: 20.05.2026)

Рис. 3.17. Підприємницька активність українців у Польщі

Джерело: за даними Gremi Personal. URL: https://gremi-personal.com.ua/z-pochatku-rosijskogo-vtorgnennja-ukrainci-vidkrili-u-polshhi-majzhe-90-tisjach-kompanij/

Найбільш популярними сферами діяльності українських компаній є будівництво (23%), інформація та комунікації (18%), а також інші послуги (13%). У секторі інших послуг 82% компаній надають перукарські та косметичні послуги – рис. 3.18. У 2022-2024 роках кількість українських підприємств щорічно зростала в середньому на 34%. Разом ці три галузі охоплюють понад половину всіх зареєстрованих підприємств.

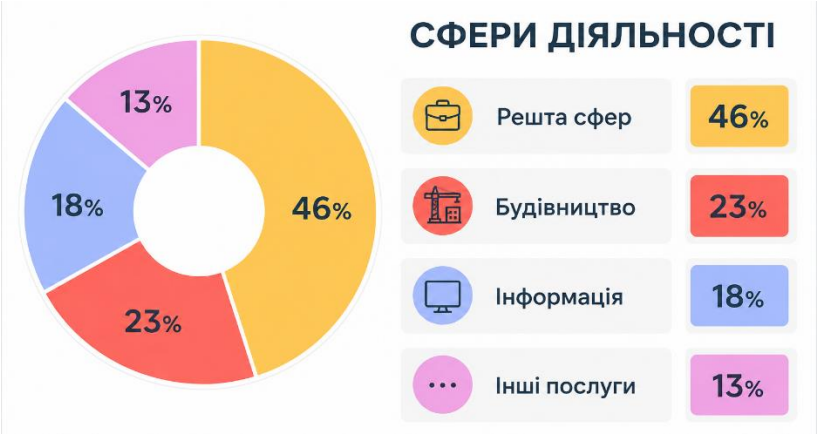

Рис. 3.18. Сфери діяльності українських компаній у Польщі

Джерело: за даними Gremi Personal. URL: https://gremi-personal.com.ua/z-pochatku-rosijskogo-vtorgnennja-ukrainci-vidkrili-u-polshhi-majzhe-90-tisjach-kompanij/

Водночас станом на лютий 2024 року в українському бізнес-просторі було зареєстровано усього 3635 польських компаній[670]. Це в 21 раз менше, ніж кількість

[670] Найпопулярніші регіони для відкриття бізнесів в Україні: у трійці лідерів відбулися зміни. *Дзеркало тижня*, 21 лютого 2024. URL: https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/najpopuljarnishi-rehioni-dlja-vidkrittja-biznesiv-v-ukrajini-u-trijtsi-lideriv-vidbulisja-zmini-.html (дата зверн.: 18.05.2026)

українських ФОПів у Польщі. Близько 31% польських компаній в Україні працюють у сфері оптової та роздрібної торгівлі, 17% - у переробній промисловості. Основним напрямком понад 8% компаній є професійна, наукова та технічна діяльність. А у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування працюють близько 7% підприємств, такі дані публікував YOU Control[671]. Цікаво, що більш ніж половина польських компаній зареєстровані на Львівщині та в Києві.

Збільшення кількості українських підприємств у Польщі свідчить не лише про високий рівень підприємницької активності та здатності українців до адаптації, але й про трансформаційні процеси на польському ринку праці. Значна частина українських мігрантів, які раніше були зайняті найманою працею, дедалі частіше переходять до самозайнятості або започатковують власну підприємницьку діяльність. Така тенденція є не лише реакцією на існуючі обмеження ринку праці, але й можливістю реалізації професійного потенціалу, знань і набутого досвіду.

Аналітики також спостерігають зміни в поведінці роботодавців. Усе більше польських компаній відкриті до співпраці з українськими підрядниками та підприємцями, особливо у сферах будівництва, логістики та промисловості. Водночас є й виклики – наприклад, складнощі з бюрократією при реєстрації бізнесу та пошук партнерів для сталого розвитку.

Польський бізнес демонструє зростаючу зацікавленість у започаткуванні бізнесу в Україні, особливо у прикордонних регіонах, зокрема в Підкарпатському воєводстві, яке межує з українським кордоном. Найбільш перспективними напрямами для інвестування залишаються будівництво, виробнича сфера та сектор HoReCa. Водночас одним із визначальних чинників під час ухвалення інвестиційних рішень продовжує залишатися безпекова ситуація. Україна, зі свого боку, також зацікавлена у залученні польського бізнесу, тому вже на сучасному етапі важливим завданням державної політики є формування сприятливого інвестиційного та підприємницького середовища, здатного забезпечити активну присутність європейських компаній у повоєнний період.

Згідно з дослідженням Форуму відповідального розвитку, без імміграції після 2014 року ВВП Польщі у 2023 році був би на 2,3% нижчим. У довгостроковій перспективі міграція сприятиме збільшенню ВВП на 12,5% до 2050 року[672].

10 країн, що приймають найбільше біженців, можуть побачити зростання ВВП

[671] Польський бізнес в Україні: власники, виручка та «російський слід» в діяльності. YOU Control: офіц. сайт. URL: https://youcontrol.com.ua/data-research/polskyy-biznes-v-ukrayini-vlasnyky%2C-vyruchka-ta-%E2%80%9Crosiyskyy-slid%E2%80%9D-v-diialnosti/ (дата зверн.: 19.05.2026)

[672] З початку російського вторгнення українці відкрили у Польщі майже 90 тисяч компаній. Аналітичний центр Gremi Personal: офіц. сайт. URL: https://gremi-personal.com.ua/z-pochatku-rosijskogo-vtorgnennja-ukrainci-vidkrili-u-polshhi-majzhe-90-tisjach-kompanij/ (дата зверн.: 20.05.2026)

до 0,7 процентних пунктів на рік, якщо будуть усунені бар'єри зайнятості та невідповідність між навичками та попитом.

Використовуючи неокласичну теорію економічного зростання, можна приблизно оцінити, який приріст виробництва можуть отримати європейські економіки, що приймають значну частину українців, теоретично, якби політика, спрямована на повну зайнятість кваліфікованих кадрів, була успішно впроваджена. Цей розрахунок базується на низці важливих припущень, ключовими з яких є пропорційність між використанням потужностей робочої сили біженців та різницею в заробітній платі між біженцями та країнами, що приймають біженців.

Це означає, наприклад, що для Польщі, де медіанна заробітна плата біженців, за оцінками опитування, була на 21% нижчою за національний рівень, оцінка припускає, що зайняті біженці забезпечують в середньому 79% того, що вони могли б забезпечити, до загальної пропозиції робочої сили. Щоб залишатися консервативним, будь-які внески від капіталовкладень, які, як очікується, відбуватимуться на рівні фірм для найкращого використання додаткової робочої сили, ігноруються.

Результати такого дослідження демонструють дві речі.

По-перше, переваги для економічного зростання є цілком реальними, особливо для країн, де співвідношення кількості біженців до населення приймаючої країни є відносно високим, а рівень зайнятості та відповідність кваліфікації є відносно низьким. Гарним прикладом цього є Німеччина, яка приймає понад мільйон українських біженців. Хоча багато зроблено для інтеграції біженців на ринок праці, дані опитування свідчать про те, що рівень зайнятості все ще становить приблизно 39% для вікової групи 20-64 роки, що менше ніж половина від рівня зайнятості для громадян країни. Заробітна плата та дані про професії також вказують на значну невідповідність кваліфікації: українські громадяни зазвичай мають зарплати на 50% нижчі, ніж громадяни країни, 42% з вищою освітою працюють на низькокваліфікованих роботах, а 56% повідомляють, що працюють дещо або значно нижче своїх навичок та кваліфікації.

Розрахунки внеску в економічне зростання показують, що усунення бар'єрів, які заважають українцям працювати, та пошук роботи, що відповідає їхнім навичкам, може забезпечити 0,7% зростання ВВП на рік. Це дуже суттєва сума, враховуючи, що економіка Німеччини зростала в середньому лише на 0,9% (CAGR) за останні 10 років.

Другий висновок полягає в тому, що для отримання економічних вигод більшість країн повинні зосередитися на підборі кваліфікації українців так само, як і на їхньому статусі зайнятості, якщо не більше. Фактично, у багатьох контекстах, особливо в країнах, що межують з Україною, рівень зайнятості біженців вже наближається до рівня приймаючої країни, а це означає, що подальші вигоди від збільшення пропозиції

робочої сили лише шляхом допомоги потенційним працівникам у переході від безробіття до статусу поза робочою силою є відносно обмеженими. Натомість, вигоди від допомоги біженцям перейти на роботу, яка краще відповідає їхнім навичкам, значною мірою не використовуються, оскільки в більшості контекстів цю проблему важче вирішити.

Протягом останніх двох років декларації іммігрантів щодо подальших планів проживання суттєво не змінилися. У 2025 році бажання залишитися в Польщі на постійне проживання висловили 51 % довоєнних іммігрантів та 24 % біженців, тоді як 56 % біженців і 37 % довоєнних мігрантів не мали чітко визначених планів щодо свого майбутнього перебування.

Намір залишитися у Польщі частіше декларують особи, які мають вищий рівень володіння польською мовою, а також родичів і друзів у країні перебування. Потенційне продовження проживання в Польщі пов'язується насамперед із можливістю забезпечення стабільного доходу, утримання сім'ї та працевлаштування. Натомість чинники, пов'язані з можливим укладенням шлюбу, мають значно менший вплив на короткострокові рішення щодо подальшого перебування в країні[673].

Висновки та перспективи розвитку. Проведене дослідження дозволило комплексно проаналізувати особливості підприємницької діяльності мігрантів і біженців у сучасних умовах трансформації європейського економічного простору, зокрема в контексті українсько-польської міграційної взаємодії. Отримані результати підтверджують, що підприємництво мігрантів виступає не лише механізмом економічної адаптації, але й важливим чинником розвитку національних економік, ринку праці та міждержавного економічного співробітництва.

Установлено, що підприємницька активність мігрантів і біженців формується під впливом комплексу економічних, соціальних, інституційних та психологічних чинників. Для більшості мігрантів започаткування власної справи є інструментом досягнення економічної незалежності, професійної самореалізації та інтеграції у приймаюче суспільство. Для біженців підприємництво додатково виконує функцію соціально-економічної адаптації та забезпечення базової стабільності в умовах вимушеного переміщення.

Дослідження засвідчило, що українські мігранти у Польщі демонструють високий рівень економічної активності та здатності до підприємницької адаптації. Зокрема, за останні роки спостерігається стале зростання кількості українських підприємств і самозайнятих осіб у Польщі, що свідчить про трансформацію ролі української міграції — від переважно трудової до підприємницької. Особливо активно

[673] Sytuacja życiowa i ekonomiczna imigrantów z Ukrainy w Polsce w 2025 r. Raport z badania ankietowego. Departament Statystyki. Narodowy Bank Polski, Warszawa, 2025. 81 s.

українські підприємці представлені у сферах будівництва, інформаційно-комунікаційних технологій, логістики та сфери послуг.

Водночас виявлено, що розвиток підприємницької діяльності мігрантів і біженців супроводжується значною кількістю бар'єрів. Найбільш вагомими залишаються фінансові обмеження, складність доступу до кредитних ресурсів, бюрократичні процедури реєстрації бізнесу, мовні труднощі, недостатній рівень інформаційної підтримки та окремі прояви соціальної дискримінації. Для біженців додатковими викликами є нестабільність правового статусу, психологічні наслідки вимушеної міграції та обмежені можливості інтеграції у професійне середовище.

У роботі доведено, що підприємницька діяльність мігрантів має позитивний мультиплікативний вплив на економіку країн-реципієнтів. Вона сприяє створенню нових робочих місць, розширенню податкової бази, розвитку малого та середнього бізнесу, активізації локальних ринків праці та зростанню економічної динаміки. Особливого значення набуває використання професійного та людського капіталу українських мігрантів у країнах Європейського Союзу.

Результати дослідження підтверджують необхідність формування комплексної державної політики підтримки підприємництва мігрантів і біженців. Така політика повинна включати спрощення адміністративних процедур, розширення доступу до фінансових ресурсів, розвиток освітніх та консультаційних програм, підтримку цифрової грамотності, мовної адаптації та інтеграційних механізмів.

Перспективними напрямами подальших наукових досліджень є:

1) оцінювання довгострокового впливу підприємницької діяльності мігрантів на економічне зростання країн-реципієнтів;

2) аналіз цифрового підприємництва та ролі платформеної економіки у розвитку бізнесу мігрантів;

3) дослідження механізмів фінансової підтримки та мікрокредитування підприємців-біженців;

4) вивчення особливостей жіночого підприємництва серед вимушених мігрантів;

5) порівняльний аналіз моделей інтеграції підприємців-мігрантів у країнах Європейського Союзу;

6) дослідження впливу післявоєнного відновлення України на розвиток українсько-польського підприємницького співробітництва;

7) розроблення практичних механізмів державної та регіональної підтримки підприємницьких ініціатив мігрантів у контексті сталого розвитку та європейської інтеграції України.

3.4. Адаптивна екосистема безперервної освіти дорослих: європейські орієнтири узгодження компетентностей у міграційній політиці України

Ховрак Інна Вікторівна,
д.е.н., проф., старший аналітик,
Oxford Research, Крістіансанн, Норвегія
ORCID: 0000-0002-0352-4374

Актуальність дослідження. Повномасштабна війна радикально змінила контур української міграції, ринку праці й політики людського капіталу. Станом на початок 2026 року понад 5,9 млн українців залишалися за межами країни, переважно в Європі. Водночас, дані демонструють не лише відносно високий рівень економічної активності українців за кордоном, а й глибоку проблему декваліфікації: майже 60 % зайнятих працюють нижче свого рівня кваліфікації[674], що означає втрату як індивідуального, так і суспільного людського капіталу. Для України це не лише гуманітарний, а й стратегічний виклик. Відбудова потребуватиме не абстрактного «повернення людей», а здатності швидко і достовірно зіставляти наявні та потрібні компетентності, визнавати результати формального, неформального й інформального навчання, а також пропонувати короткі, модульні, перевірені роботодавцями маршрути перекваліфікації.

У цьому контексті освіта дорослих перестає бути лише освітньою підсистемою. Вона стає водночас інструментом міграційної політики, механізмом економічної адаптації, засобом соціальної інтеграції та елементом національної стійкості. Саме така логіка простежується в новій стратегії Європейської Комісії «Union of Skills»[675], яка виводить політику компетентностей у центр конкурентоспроможності, демографічної стійкості та підготовленості до майбутніх викликів. Європейський Союз уже має набір інструментів, які можна розглядати як опорні елементи для української екосистеми безперервної освіти дорослих: рекомендацію щодо мікрокваліфікацій, інфраструктуру Європейської мережі служб зайнятості (EURES), пілотний проєкт EU Talent Pool для осіб під тимчасовим захистом, а також системи аналітики та прогнозування потреб у компетентностях, зокрема Cedefop Skills Forecast і Skills-OVATE.

Водночас дискусія про освіту дорослих в Україні часто лишається секторною, тоді як сучасні європейські підходи трактують її як міжсекторальну екосистему,

[674] UNHCR. *Four years on, employment and purpose can transform Ukrainian refugee lives in Europe*. 2026. URL: https://www.unhcr.org/europe/news/stories/four-years-employment-and-purpose-can-transform-ukrainian-refugee-lives-europe
[675] European Commission. Communication from the Commission: *The Union of Skills*. COM (2025) 90 final. Brussels, 2025. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52025DC0090

орієнтовану на дані, у якій компетентності не просто формуються, а й постійно виявляються, документуються, підтверджуються, нарощуються й переносяться між регіонами, секторами та країнами. Відповідно, метою дослідження є розроблення науково обґрунтованої та практично придатної рамки адаптивної екосистеми безперервної освіти дорослих для України в контексті міграційної політики, повоєнної відбудови та дефіциту людських ресурсів. Дослідницькі питання сформульовано так: які європейські орієнтири задають сучасну логіку узгодження компетентностей; як ці орієнтири реалізуються в окремих європейських кейсах; які дизайн-принципи можуть бути релевантними для України; за яких умов європейські інструменти можуть бути адаптовані до українського контексту; які сценарії такої адаптації є можливими за різних часових горизонтів та рівнів інституційної готовності.

При цьому під адаптивною екосистемою безперервної освіти дорослих пропонується розуміти не сукупність курсів чи провайдерів, а багаторівневу систему врядування, даних, інструментів і стимулів, здатну швидко перебудовувати освітню пропозицію відповідно до змін попиту на компетентності, мобільності населення та соціально-економічних пріоритетів. Безперервне навчання протягом життя трактується у європейській логіці як формальне, неформальне й інформальне навчання протягом усього життя. Аналітика та прогнозування потреб у компетентностях означає вироблення даних про поточні й майбутні потреби в компетентностях на основі прогнозів, вакансій, опитувань і адміністративних джерел. Компетентнісно орієнтована інтеграція означає включення людини в ринок праці не лише через формальний диплом, а насамперед через виявлені, підтверджені й релевантні компетентності. Мікрокваліфікація у визначенні Ради ЄС[676] є записом про результати навчання, набуті після невеликого обсягу навчання, оцінені за прозорими критеріями; такі результати належать здобувачу, можуть бути поширюваними й переносними. Визнання результатів неформального та інформального навчання означає процедури, які дають змогу ідентифікувати, документувати, оцінювати та, за потреби, сертифікувати результати навчання, здобуті поза формальною системою. Переносність компетентностей означає здатність зберігати, передавати й перевіряти докази компетентностей у різних системах, секторах і країнах. Повернення мігрантів тут розуміється не лише як фізичне повернення, а як успішне повторне включення людини в український ринок праці та систему соціально-економічної участі.

Методи дослідження. Дослідницький дизайн поєднує шість взаємодоповнювальних методів. По-перше, застосовано системний аналіз

[676] Council of the European Union. *Council Recommendation of 16 June 2022 on a European approach to micro-credentials for lifelong learning and employability (2022/C 243/02)*. Official Journal of the European Union. 2022. C 243. P. 10–25. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022H0627(02)

стратегічних і нормативних документів ЄС та офіційних документів окремих європейських країн, щоб простежити, як політика компетентностей і міграції інституційно поєднується з освітою дорослих. По-друге, проведено якісний контент-аналіз документів для ідентифікації ключових повторюваних категорій: врядування, переносність, визнання результатів навчання, аналітика компетентностей, цифрові документи про навчання, інтеграція мігрантів, участь роботодавців. По-третє, використано порівняльний аналіз кейсів, щоб зіставити інструменти в діючих національних екосистемах. По-четверте, застосовано логіку навчання політик і перенесення політик: аналізувалося не лише «що працює», а й те, за яких умов відповідний підхід може бути перенесений або адаптований. По-п'яте, здійснено аналітичне зіставлення європейських орієнтирів із викликами, релевантними для українського контексту, без здійснення повного аудиту української системи освіти дорослих, зайнятості та кваліфікацій. По-шосте, розроблено сценарний аналіз і авторську концептуальну рамку адаптивної екосистеми.

Вибір кейсів здійснювався за поєднанням шести критеріїв. Першим критерієм була участь дорослих у навчанні. За даними Eurostat[677], країни Північної та Західної Європи демонструють високі показники участі дорослих у навчанні, тоді як Польща має нижчі показники, але є релевантною для України як сусідня держава та одна з ключових країн прийому українців після початку повномасштабної війни. Другим критерієм була наявність розвинених механізмів визнання попереднього навчання і кваліфікацій. Третім – розвиток мікрокваліфікацій і цифрових засобів фіксації результатів навчання. Четвертим – використання аналітики та прогнозування потреб у компетентностях. П'ятим – наявність інструментів інтеграції мігрантів через мову, профілювання компетентностей, кар'єрне консультування й навчання, орієнтоване на роботу. Шостим – релевантність для України в умовах відбудови. Саме тому обрано шість країн ЄС: Фінляндію, Нідерланди, Німеччину, Ірландію, Естонію, Польщу, а також Норвегію як європейську країну з ЄЕЗ, яка не є членом ЄС, але має високу пояснювальну цінність через законодавче визнання неформальної освіти дорослих, державне фінансування навчальних асоціацій і розвинену інфраструктуру інтеграційного навчання.

Результати дослідження. Європейська рамка політики компетентностей і освіти дорослих. Union of Skills, запропонований Комісією у березні 2025 року, змінює саму логіку політики компетентностей. По-перше, документ переводить компетентності з вузького освітнього регістру в регістр конкурентоспроможності, готовності до майбутніх викликів і демографічної стійкості. По-друге, документ

[677] Eurostat. *Adult learning statistics*. 2025. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/SEPDF/cache/1153.pdf

вибудовує нову архітектуру врядування: Європейська обсерваторія аналітики компетентностей має забезпечувати деталізовані, порівнювані й оперативно оновлювані дані про поточні та майбутні потреби в компетентностях; Європейська рада високого рівня з питань компетентностей має поєднати бізнес, провайдерів освіти та соціальних партнерів; а нова горизонтальна рекомендація щодо людського капіталу має вбудувати тему освіти й компетентностей у ширший цикл економічної координації ЄС. По-третє, у блоці практичних результатів закладено пілот «Європейської гарантії компетентностей» для працівників із ризиком безробіття, ініціативу щодо переносності компетентностей, розвиток мікрокваліфікацій, європейський диплом професійної освіти, шкільні та університетські альянси, а також подальше розгортання інструментів залучення талантів[678]. Для України принципово важливо, що Комісія окремо наголошує на доцільності залучення країн-кандидатів і країн сусідства до релевантних ініціатив.

Європейська гарантія компетентностей показова не лише як програма, а як дизайн-рішення. Вона орієнтована на безперервні переходи «з роботи в роботу», а не на традиційну модель «втрата роботи, навчання, пошук нового місця». Пілот фінансується з Європейського соціального фонду плюс (ESF+) із бюджетом 14,5 млн євро та передбачає підтримку до шести транснаціональних проєктів. Такі проєкти мають об'єднувати компанії, служби зайнятості, органи влади, соціальних партнерів і провайдерів освіти, а також забезпечувати учасникам робоче місце щонайменше на шість місяців із навчанням на робочому місці. Такий підхід особливо релевантний для України, де частина відновлювальних потреб матиме короткоцикловий, регіонально специфічний і міжсекторальний характер. Він показує, що перекваліфікація має бути не відкладеною реакцією на безробіття, а превентивним інструментом адаптації до структурних змін.

Ініціатива щодо переносності компетентностей у межах Union of Skills орієнтована на зменшення бар'єрів до мобільності, особливо в нерегульованих професіях. Вона має спиратися на наявні прозорі інструменти ЄС: Європейську рамку кваліфікацій, Europass, ESCO, EURES. Комісія прямо пов'язує переносність із визнанням, підтвердженням і сумісними цифровими документами про результати навчання. Інакше кажучи, переносність компетентностей не зводиться до визнання диплома. Йдеться про побудову системи, у якій короткі модулі навчання, результати неформального навчання й професійний досвід можуть бути зрозумілими, перевірюваними та прийнятними для роботодавця незалежно від місця набуття. Саме

[678] European Commission. *European Skills Guarantee*. 2025. URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/skills-and-qualifications/union-skills/european-skills-guarantee_en

ця логіка є критично важливою для тих, хто встиг здобути частину компетентностей в інших країнах Європи.

Рекомендація Ради ЄС 2022/С 243/02 сформувала нормативний мінімум для європейського підходу до мікрокваліфікацій. Визначення вказує, що мікрокваліфікація є записом про результати навчання після невеликого обсягу навчання, оціненого за прозорими й чітко визначеними критеріями. Вона належить здобувачу, може поширюватися та є переносною; може бути автономною або накопичувальною; ґрунтується на узгоджених стандартах забезпечення якості. Для міграційної політики це критично, бо саме короткі модулі, які можна швидко пройти до або після переміщення, найкраще відповідають нестабільним життєвим траєкторіям дорослого населення.

Рекомендація встановлює обов'язкові елементи опису мікрокваліфікації: ідентифікацію здобувача, назву, країну або регіон видавця, орган, що видає документ, дату видачі, результати навчання, нормативний обсяг навчального навантаження, рівень у кваліфікаційній рамці, тип оцінювання, форму участі в навчанні та тип забезпечення якості. Важливо, що ці елементи мають бути включені в європейську модель даних як відкритий стандарт під управлінням Europass. Це створює міст до цифрових гаманців і сумісного обміну даними. Рекомендація також визначає переносність як здатність зберігати мікрокваліфікацію в системі за вибором її власника, ділитися нею та забезпечувати розуміння змісту й перевірку автентичності всіма учасниками обміну. Документ водночас підкреслює, що неформальне й інформальне навчання не автоматично породжує мікрокваліфікацію, але його результати можуть бути предметом визнання, якщо вони ідентифіковані, документовані, оцінені та, за потреби, сертифіковані. Це особливо важливо для людей із фрагментованими освітніми й професійними біографіями, зокрема для мігрантів, біженців та внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Технічне продовження цього підходу дає інфраструктура European Digital Credentials for Learning[679]. Офіційні матеріали Europass пояснюють, що мікрокваліфікації можуть випускатися як цифрові перевірювані документи про навчання з електронною печаткою, зберігатися в цифровому гаманці Europass або сумісних гаманцях і передаватися роботодавцям чи освітнім провайдерам[680]. Для України це показує, що переносність мікрокваліфікацій є не декларацією, а

[679] European Commission. *European Digital Credentials for Learning*. 2024. URL: https://europass.europa.eu/en/europass-digital-tools/european-digital-credentials-learning

[680] European Commission. *Micro-credentials and European Digital Credentials for Learning*. 2024. URL: https://europass.europa.eu/uk/news/micro-credentials-and-european-digital-credentials-learning

поєднанням стандарту даних, довірчої інфраструктури та права користувача контролювати власні дані.

EU Talent Pool Pilot, який реалізовувався через EURES для осіб під тимчасовим захистом з України, є наочним прикладом платформеної логіки узгодження компетентностей у чутливому міграційному контексті. Користувацький шлях виглядає так: людина створює або переносить резюме з EURES до Europass, декларує належність до категорій тимчасового захисту, визначає ступінь відкритості персональних даних, після чого її анонімізований або персоналізований профіль стає доступним консультантам EURES і перевіреним роботодавцям. Комунікація відбувається через портал без розкриття електронної адреси роботодавцю[681]. Компонент довіри забезпечується не лише відбором роботодавців, а й тим, що доступ мають лише перевірені й зареєстровані роботодавці, інтегровані в екосистему EURES. Захист персональних даних також прописаний доволі чітко: користувач може не розкривати номер телефону, адресу, фото, імена попередніх роботодавців і навіть власне ім'я. Для України важливо, що така модель поєднує доступ до роботи, захист людини та контрольовану відкритість даних.

Врядування EURES після 2021 року формально і практично змінилося. Відповідно до Регламенту (ЄС) 2019/1149[682], Європейська служба праці координує EURES, управляє Європейським координаційним офісом, тоді як технічну роботу та розвиток порталу далі забезпечує Комісія[683]. Подальший крок, пропозиція регламенту про EU Talent Pool COM(2023) 716[684], передбачає секретаріат, керівну групу та національні контактні пункти, обмеження вакансій переліком дефіцитних професій, правила участі роботодавців і шукачів роботи з третіх країн, а також положення про доступ до персональних даних і визнання кваліфікацій. Показово, що документ окремо зобов'язує надавати інформацію про визнання кваліфікацій, права працівників, житлові та трудові умови. Отже, еволюція від пілотної ініціативи до регуляторної рамки засвідчує перехід від ситуативного реагування на міграційно-трудові виклики до інституціоналізованого механізму міжнародного добору працівників і узгодження їхніх компетентностей із попитом на ринку праці.

---

[681] EURES. *EU Talent Pool Pilot*. 2025. URL: https://eures.europa.eu/eu-talent-pool-pilot_en . EURES. *EURES privacy policy*. 2025. URL: https://eures.europa.eu/eures-privacy-policy_en

[682] European Parliament. Council of the European Union. Regulation (EU) 2019/1149 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 establishing a European Labour Authority. *Official Journal of the European Union*. 2019. L 186. P. 21–56. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32019R1149

[683] European Labour Authority. *EURES*. 2026. URL: https://www.ela.europa.eu/en/activities/eures

[684] European Commission. *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on establishing an EU Talent Pool. COM (2023) 716 final*. Brussels, 2023. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52023PC0716

У логіці екосистеми особливе місце посідають інструменти аналітики та прогнозування потреб у компетентностях. Cedefop Skills Forecast[685] позиціонується як механізм раннього попередження, що дає змогу виявляти майбутні дисбаланси на ринку праці за секторами, професіями та кваліфікаціями. Skills-OVATE пропонує коротший і більш оперативний горизонт аналізу, оскільки використовує дані онлайн-вакансій для виявлення попиту на професії та компетентності. Його перевага полягає у високій деталізації й частоті оновлення, а обмеження – у залежності від якості джерел онлайн-вакансій, структури оголошень, цифрової представленості секторів і методів класифікації[686]. Поєднання прогнозу і аналітики вакансій створює основу для політики швидкої перекваліфікації: перший інструмент дає стратегічний сигнал, другий дає оперативний сигнал.

Водночас використання даних онлайн-вакансій має суттєві обмеження. Сам Cedefop застерігає, що онлайн-оголошення не мають стандартної структури, потребують очищення, а Skills-OVATE слід використовувати лише як доповнення до опитувань домогосподарств та інших джерел. Академічна література[687] підтверджує ці ризики й деталізує їх як зміщення репрезентативності, платформене зміщення, професійне зміщення, низьку точність окремих класифікаторів, вплив таксономій на результати аналізу та наявність шаблонності в текстах вакансій. Отже, аналітика онлайн-вакансій придатна як оперативний сенсор, але не як єдине джерело політики (табл. 3.6). Її потрібно комбінувати з обстеженнями робочої сили, опитуваннями роботодавців, адміністративними даними про вакансії, даними про навчання, міграційною статистикою і, в українському випадку, з регіональними даними про потреби відбудови.

[685] Cedefop. *Cedefop Skills Forecast*. 2025. URL: https://www.cedefop.europa.eu/en/data-datasets/cedefop-skills-forecast

[686] Cedefop. *Skills-OVATE*. 2025. URL: https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/skills-online-vacancies. Cedefop; Eurostat. *Delivering evidence from online job advertisements: Tapping into 10 years of experience*. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2025. DOI: https://doi.org/10.2801/5070484. URL: https://www.cedefop.europa.eu/en/publications/5610

[687] Charmanas K., Georgiou K., Mittas N., Angelis L. Digital requirements for systems analysts in Europe: A sectoral analysis of online job advertisements and ESCO skills. *Information*. 2025. Vol. 16, Issue 5. Article 363. DOI: https://doi.org/10.3390/info16050363 Gavrilescu M., Leon F., Minea A.-A. Techniques for transversal skill classification and relevant keyword extraction from job advertisements. *Information*. 2025. Vol. 16, Issue 3. Article 167. DOI: https://doi.org/10.3390/info16030167 Napierała J. Enhancing taxonomy-based extraction: Leveraging information from online community platforms for digital skills demand identification in job ads. *Statistical Journal of the IAOS*. 2024. Vol. 40, Issue 3. DOI: https://doi.org/10.3233/SJI-230110 Oleš T. In-demand skills: A shield against automation: Evidence from online job vacancies. *Journal for Labour Market Research*. 2026. Vol. 60. Article 5. DOI: https://doi.org/10.1186/s12651-026-00424-6

Таблиця 3.6. Можливості адаптації ключових інструментів ЄС до українського контексту

Інструмент ЄС	Призначення	Потенційна цінність для України	Можливий напрям адаптації
Врядування Union of Skills	Координація політики компетентностей, даних, освіти та ринку праці	Допомагає розглядати освіту дорослих не як окрему освітню сферу, а як інструмент відбудови, зайнятості й міграційної інтеграції	Міжвідомча рамка узгодження політики компетентностей, освіти дорослих, зайнятості та відбудови
Європейська гарантія компетентностей	Підтримка переходів «з роботи в роботу» для працівників із ризиком втрати зайнятості	Може бути корисною для швидкої перекваліфікації ВПО, ветеранів, мігрантів і працівників секторів, що змінюються внаслідок війни та відбудови	Пілотні секторальні маршрути перекваліфікації за участю роботодавців, служб зайнятості й провайдерів освіти
Ініціатива переносності компетентностей	Підвищення видимості й переносності компетентностей і кваліфікацій	Актуальна для українців із досвідом навчання або роботи за кордоном, а також для внутрішньої професійної мобільності	Цифровий профіль або паспорт компетентностей, сумісний із європейськими підходами до опису результатів навчання
Рекомендація щодо мікрокваліфікацій	Стандартизований опис коротких результатів навчання, забезпечення якості та накопичуваність	Дозволяє перетворити короткі програми перекваліфікації на зрозумілі й придатні до визнання результати навчання	Національні правила опису, оцінювання, забезпечення якості та накопичення коротких програм навчання
EURES / Talent Pool	Безпечне узгодження вакансій і компетентностей у транскордонному середовищі	Релевантний як приклад захищеної платформи для осіб під тимчасовим захистом, поверненців та потенційних іноземних працівників	Платформений механізм узгодження вакансій і компетентностей із перевіркою роботодавців та захистом персональних даних
Skills Forecast + Skills-OVATE	Прогнозування дефіцитів і оперативне відстеження попиту на компетентності	Може підтримати прогнозування потреб відбудови, регіональних дефіцитів і пріоритетів перекваліфікації	Міжвідомча аналітична функція або обсерваторний механізм із поєднанням даних вакансій, освіти, міграції та регіонального розвитку

Джерело: авторське узагальнення.

Порівняльні кейси європейських країн. Фінляндія є сильним кейсом тому, що поєднує широку базу неформальної освіти дорослих з однією з найцікавіших сучасних інституцій прогнозування потреб у компетентностях, Service Centre for Continuous Learning and Employment (JOTPA). JOTPA не просто фінансує коротке навчання, а працює на перетині аналізу попиту й державного замовлення на швидкі програми,

включно з пілотами у сфері мікрокваліфікацій та навчання під час роботи[688]. Додатково Фінляндія має велику мережу інституцій ліберальної освіти дорослих, які охоплюють базові компетентності, курси для мігрантів і біженців, громадянські та цифрові навички[689]. Для України фінський кейс цінний як приклад поєднання прогнозування, фінансування коротких курсів і соціальної інклюзії.

Нідерланди показують, як компетентнісно орієнтований ринок праці поступово переходить від експерименту до інфраструктури. Важливими є розвиток edubadges і eduwallet у межах NPuls[690], використання SURF[691] як безпечної платформи цифрових сертифікатів, розбудова національної мови опису компетентностей CompetentNL та застосування панелей компетентностей у практиці UWV[692]. У нідерландському кейсі особливо цінним є зв'язок між цифровим документуванням результатів навчання, аналітикою компетентностей і кар'єрним консультуванням[693]. Для України цей приклад важливий не як універсальна модель цифровізації, а як доказ того, що цифрові підтвердження компетентностей мають працювати разом із публічними сервісами зайнятості, процедурами визнання попереднього досвіду та зрозумілими маршрутами професійного переходу.

Німеччина є ключовою для аналізу через масштаб інтеграції мігрантів, розвинені мовні й кваліфікаційні маршрути та партнерську модель продовженої професійної освіти. Федеральне відомство з питань міграції та біженців поєднує інтеграційні курси з професійно орієнтованими мовними курсами, а федеральні служби зайнятості й урядова інфраструктура визнання кваліфікацій забезпечують перехід від загальної інтеграції до доступу до праці та професійного допуску[694]. У межах Національної стратегії продовженої професійної освіти Німеччина розглядає навчання протягом

---

[688] JOTPA. *Continuous learning and employment*. 2026. URL: https://www.jotpa.fi/en/about-us/continuous-learning-and-employment. JOTPA. *Skills anticipation*. 2026. URL: https://www.jotpa.fi/en/skills-anticipation. JOTPA. *Skills Needs Compass*. 2026. URL: https://www.jotpa.fi/en/skills-anticipation/skills-needs-compass

[689] Finnish National Agency for Education. *Liberal adult education*. 2026. URL: https://www.oph.fi/en/education-system/liberal-adult-education

[690] NPuls. *Eindevaluatie pilot microcredentials mbo*. 2026. URL: https://www.npuls.nl/kennisbank/eindevaluatie-pilot-microcredentials-mbo-. NPuls. *Resultaten en credentials*. 2025. URL: https://npuls.nl/onderwerpen/resultaten-en-credentials

[691] SURF. *Edubadges*. 2025. URL: https://www.surf.nl/en/services/edubadges

[692] UWV. *Dashboard Skills*. 2026. URL: https://www.uwv.nl/nl/arbeidsmarktinformatie/dashboards/skills. UWV. *Kansen met skills*. 2026. URL: https://www.uwv.nl/nl/arbeidsmarktinformatie/skills/kansen-met-skills

[693] Government of the Netherlands. *Recognition as an APL provider*. 2025. URL: https://business.gov.nl/regulations/recognition-apl-provider/ Government of the Netherlands. *Nederland krijgt een nationale standaard om vaardigheden te beschrijven*. 2025. URL: https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2025/09/24/nederland-krijgt-een-nationale-standaard-om-vaardigheden-te-beschrijven

[694] BAMF. *Integration courses*. Federal Office for Migration and Refugees. 2025. URL: https://www.bamf.de/EN/Themen/Integration/ZugewanderteTeilnehmende/Integrationskurse/integrationskurse-node.html. BAMF. *Vocational language courses*. Federal Office for Migration and Refugees. 2025. URL: https://www.bamf.de/EN/Themen/Integration/ZugewanderteTeilnehmende/DeutschBeruf/deutsch-beruf.html. Federal Employment Agency. *How can my professional qualification be recognised?* 2026. URL: https://www.arbeitsagentur.de/int/en/professional-qualifications

життя як міжпартнерську платформу за участі федерації, земель, соціальних партнерів і Федеральної агенції зайнятості. Для України це приклад того, як мова, орієнтація в суспільстві, визнання і професійне донавчання мають бути з'єднані.

Ірландія є показовим прикладом розвиненої архітектури політики компетентностей, у якій національне врядування поєднується з регіональним через Національну раду з питань компетентностей (National Skills Council)[695] та дев'ять регіональних форумів компетентностей (Regional Skills Fora)[696]. У сфері освіти дорослих особливої уваги заслуговує стратегія Adult Literacy for Life[697], що трактує базову, математичну й цифрову грамотність як інфраструктурну передумову участі людини в ринку праці, суспільному житті та процесах навчання впродовж життя. Для післявоєнної України цей підхід важливий тому, що значна частина дорослих потребуватиме не лише професійних модулів, а й відновлення базових та цифрових компетентностей, особливо у вразливих групах. Ірландська модель також сильна завдяки регіональним форумам компетентностей як посередникам між роботодавцями й провайдерами навчання.

Естонія особливо релевантна як цифровий кейс. Estonian Education Information System (EHIS)[698] є державним реєстром, який охоплює дані про студентів, викладачів, дипломи, навчальні програми, ліцензії й інші елементи освітньої системи. У 2025 році Закон про освіту дорослих було змінено так, щоб офіційно ввести мікрокваліфікації в систему продовженої освіти, визначити їхній обсяг у 5–30 ECTS, правила провайдингу та реєстрації в EHIS[699]. Важливим є й те, що закон прямо дозволяє накопичення мікрокваліфікації для подальшого підтвердження формальної кваліфікації або професійного сертифіката. Для України естонський кейс показує силу поєднання правової рамки, державного реєстру й цифрового запису результатів навчання.

Польща не є лідером за участю дорослих у навчанні, проте саме тому вона важлива для України як ближчий за структурними обмеженнями та міграційною

---

[695] Department of Further and Higher Education, Research, Innovation and Science. *National Skills Council. Government of Ireland*. 2025. URL: https://www.gov.ie/en/organisation-information/7637e6-national-skills-council/

[696] Department of Further and Higher Education, Research, Innovation and Science. *Regional Skills Fora 2023 Insights*. Government of Ireland. 2024. URL: https://www.gov.ie/en/department-of-further-and-higher-education-research-innovation-and-science/publications/regional-skills-fora-2023-insights/

[697] Department of Further and Higher Education, Research, Innovation and Science. *Adult Literacy for Life: A 10-year adult literacy strategy*. Government of Ireland. 2021. URL: https://www.gov.ie/en/department-of-further-and-higher-education-research-innovation-and-science/publications/adult-literacy-for-life-a-10-year-adult-literacy-strategy/
OECD. *OECD Skills Strategy Ireland: Assessment and Recommendations*. Paris : OECD Publishing, 2023. DOI: https://doi.org/10.1787/d7b8b40b-en

[698] EHIS. *Estonian Education Information System*. 2026. URL: https://www.ehis.ee/

[699] Riigi Teataja. *Adult Education Act*. 2025. URL: https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/523052019003/consolide/current Riigi Teataja. *Amendments introducing micro-credential studies into the Adult Education Act*. 2025. URL: https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/525042025003/consolide/current UNESCO Institute for Lifelong Learning. *Estonia: Education Strategy 2021–2035*. 2023. URL: https://www.uil.unesco.org/en/articles/estonia-education-strategy-2021-2035

реальністю компаратор. Інтегрована система кваліфікацій ZSK і публічний реєстр кваліфікацій створюють рамку для навчання протягом життя, визнання та прозорості, яка може випереджати фактичний рівень участі дорослих[700]. Паралельно Польща стала однією з найбільших країн прийому українських біженців. За даними UNHCR[701], їхня зайнятість є високою, але проблема недовикористання компетентностей зберігається. Для України польський досвід важливий як приклад того, що швидкий доступ до ринку праці потребує подальшої підтримки мовного навчання, донавчання і визнання компетентностей.

Норвегія не входить до ЄС, але має високу пояснювальну цінність як європейський компаратор (табл. 3.7). Її законодавство про освіту дорослих визначає мету розвитку навчання протягом життя поза межами формальної системи, а навчальні асоціації фінансуються через державні субсидії з окремими компонентами на організацію, навчання і доступність для осіб з особливими потребами[702]. Через Управління вищої освіти та компетенцій[703] та інтеграційну політику[704] Норвегія також поєднує мову, суспільствознавство, оцінювання компетентностей і кар'єрне консультування для новоприбулих. Цінність цього кейсу для України полягає в тому, що неформальна освіта дорослих, якщо вона має законодавче визнання і стабільне фінансування, може стати важливою частиною адаптивної екосистеми.

Порівняльний аналіз кейсів доповнюється результатами академічних досліджень, які дозволяють уточнити не лише інституційні моделі, а й механізми їхньої дії. У науковій літературі простежуються три тенденції, важливі для тематики дослідження, а саме: перехід від дипломоцентричної до компетентнісної логіки інтеграції; інституціоналізація мікрокваліфікацій як інструменту видимості й переносності результатів навчання; використання даних онлайн-вакансій для оперативної аналітики попиту на компетентності.

---

[700] Polish Integrated Qualifications System. *Informacje o ZSK*. 2025. URL: https://kwalifikacje.gov.pl/o-zsk/informacja-o-zsk. OECD. *OECD Skills Strategy Poland: Assessment and Recommendations*. Paris : OECD Publishing, 2019. DOI: https://doi.org/10.1787/b377fbcc-en

[701] UNHCR. *Refugees generated a stunning 2.7 percent of Poland's GDP in 2024, study shows*. 2025. URL: https://www.unhcr.org/europe/news/press-releases/refugees-generated-stunning-2-7-percent-poland-s-gdp-2024-study-shows

[702] VOFO. *Om VOFO*. 2026. URL: https://www.vofo.no/om-vofo VOFO. *Studieforbund*. 2026. URL: https://www.vofo.no/tema/studieforbund

[703] HK-dir. *Norwegian Directorate for Higher Education and Skills*. 2026. URL: https://hkdir.no/en/. HK-dir. *Providers of Norwegian language and social studies tuition*. 2026. URL: https://hkdir.no/en/adult-learning/providers-of-norwegian-language-and-social-studies-tuition

[704] Norwegian Government. *Introduction programme*. 2026. URL: https://www.regjeringen.no/en/topics/immigration-and-integration/asd/Verkemiddel-i-integreringsarbeidet/introduksjonsprogram/id2343472/

Таблиця 3.7. Порівняльна таблиця європейських кейсів

Країна	Модель врядування та фінансування	Визнання результатів навчання	Мікро-кваліфікації / модульність	Аналітика компетент-ностей	Інструменти інтеграції мігрантів
Фінляндія	Широка мережа освіти дорослих; державне фінансування коротких програм через JOTPA	Гнучкі маршрути продовженої освіти й навчання дорослих	Пілотування коротких програм і мікрокваліфікацій	Компас потреб у компетентностях прогнозування потреб у компетентностях	Інтеграційне навчання, мовна підготовка, цифрові й громадянські компетентності
Нідерланди	Компетентнісно орієнтована екосистема ринку праці; змішане фінансування	Визнання попереднього досвіду та результатів навчання	Цифрові освітні відзнаки, цифровий гаманець, накопичуваність результатів	Аналітичні панелі UWV, CompetentNL	Кар'єрне консультування, узгодження компетентностей із вакансіями
Німеччина	Федеральна і партнерська модель за участю держави, земель, служб зайнятості та соціальних партнерів	Визнання іноземних професійних кваліфікацій	Модульне підвищення кваліфікації та професійне донавчання	Аналітика через Федеральну агенцію зайнятості й партнерські механізми	Інтеграційні курси, професійно орієнтовані мовні курси, підтримка доступу до праці
Ірландія	Національна рада з питань компетентностей і регіональні форуми компетентностей	Визнання результатів навчання розвивається в межах ширшої політики; сильнішим елементом є регіональна координація попиту і пропозиції навчання	Університетські мікро-кваліфікації та короткі програми	Регіональна аналітика ринку праці через Regional Skills Fora	Базова, математична, цифрова й мовна грамотність як передумова участі в навчанні та праці
Естонія	Державна цифрова інфраструктура та правове закріплення мікрокваліфікацій	Визнання попереднього навчання в закладах освіти	Мікрокваліфікації обсягом 5–30 кредитів ECTS, законодавче визначення	EHIS як цифровий освітній реєстр	Цифрові освітні сервіси, реєстри та інструменти доступу до навчальних траєкторій
Польща	Інтегрована система кваліфікацій і публічний реєстр кваліфікацій; змішане фінансування	Рамка кваліфікацій і реєстр як основа прозорості	Часткові та ринкові кваліфікації	Інструменти аналітики розвиваються, але не є центральним елементом кейсу	Доступ до ринку праці; потреба подальшого мовного, професійного й кваліфікаційного супроводу
Норвегія	Законодавче визнання неформальної освіти дорослих; державні субсидії навчальним асоціаціям	Документація курсів і можливість подальшого оцінювання компетентностей	Короткі курси та неформальні навчальні траєкторії	Аналітика через HK-dir і секторальні джерела	Вступна програма, оцінювання компетентностей, мовні курси, кар'єрне консультування

Джерело: авторське узагальнення

Перша полягає у зміщенні від дипломоцентричної до компетентнісної логіки в політиках інтеграції. Дослідження про інтеграцію біженців у Норвегії та Німеччині показують[705], що працевлаштування залежить не лише від формальної кваліфікації, а й від локального середовища, раннього втручання, мовної підготовки та доступу до маршрутів професійної освіти. Для України цей висновок є релевантним передусім як розуміння: повернення громадян або внутрішня мобільність населення не гарантують автоматичного відновлення людського капіталу, якщо відсутній зрозумілий маршрут від оцінювання компетентностей до кар'єрного консультування, короткого донавчання та виходу на релевантну роботу.

Друга тенденція пов'язана з інституціоналізацією мікрокваліфікацій як елемента архітектури працевлаштовуваності. Сучасні дослідження показують[706], що мікрокваліфікації мають найбільшу цінність там, де поєднуються чітко виписані результати навчання, надійне оцінювання, видимість для роботодавця і можливість накопичення. Якщо ж мікрокваліфікації існують як відокремлені цифрові відзнаки без зрозумілого місця в системі якості та без конвертації в подальші маршрути, вони швидко стають «сертифікаційним шумом». Для України цей висновок важливий як застереження: мікрокваліфікації не мають розвиватися як паралельний ринок коротких сертифікатів. Їхня цінність залежатиме від функціонального включення до системи кваліфікацій, механізмів фінансування, забезпечення якості та цифрового обігу доказів компетентностей.

Третя тенденція стосується аналітики компетентностей на основі онлайн-вакансій. Дослідження підтверджують[707], що дані онлайн-вакансій дають оперативний

---

[705] Andersen H. L., Osland L., Zhang M. L. Labour market integration of refugees and the importance of the neighbourhood: Norwegian quasi-experimental evidence. *Journal for Labour Market Research*. 2023. Vol. 57. Article 16. DOI: https://doi.org/10.1186/s12651-023-00341-y Meyer F. Integrating young refugees into VET: Do German active labor market programs make a difference? *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*. 2025. Vol. 28. P. 639–662. DOI: https://doi.org/10.1007/s11618-025-01293-4

[706] Galindo M. Recognition of early childhood professionals' competencies through a micro-credential program. *Journal of Early Childhood Teacher Education*. 2024. Vol. 45, Issue 4. P. 473–485. DOI: https://doi.org/10.1080/10901027.2024.2373847 Maina M. F., Guàrdia L., Mancini F., Martinez Melo M. A micro-credentialing methodology for improved recognition of HE employability skills. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. 2022. Vol. 19. Article 10. DOI: https://doi.org/10.1186/s41239-021-00315-5 Reed A., Kong Y., Abramovich S. Assessment, credential, or both? Higher education faculty's design principles for micro-credentials. *Discover Education*. 2024. Vol. 3. Article 16. DOI: https://doi.org/10.1007/s44217-024-00100-2 Zdunek K., Dobrowolska B., Dziurka M., Galazzi A., Chiappinotto S., Palese A., Wells J. Challenges and opportunities of micro-credentials as a new form of certification in health science education: A discussion paper. *BMC Medical Education*. 2024. Vol. 24. Article 1169. DOI: https://doi.org/10.1186/s12909-024-06174-8

[707] Charmanas K., Georgiou K., Mittas N., Angelis L. Digital requirements for systems analysts in Europe: A sectoral analysis of online job advertisements and ESCO skills. *Information*. 2025. Vol. 16, Issue 5. Article 363. DOI: https://doi.org/10.3390/info16050363 Gavrilescu M., Leon F., Minea A.-A. Techniques for transversal skill classification and relevant keyword extraction from job advertisements. *Information*. 2025. Vol. 16, Issue 3. Article 167. DOI: https://doi.org/10.3390/info16030167 Napierała J. Enhancing taxonomy-based extraction: Leveraging information from online community platforms for digital skills demand identification in job ads. *Statistical Journal of the IAOS*. 2024. Vol. 40, Issue 3. DOI: https://doi.org/10.3233/SJI-230110 Oleš T. In-demand skills: A shield against automation: Evidence from online job vacancies. *Journal for Labour Market Research*. 2026. Vol. 60. Article 5. DOI: https://doi.org/10.1186/s12651-026-00424-6 Wunsch C., Rochlitz F., Arni P. Jobseekers' skills and job search

доступ до структури попиту на компетентності, але їхня аналітична цінність залежить від якості таксономій, дедуплікації, точності класифікаторів і поєднання з іншими джерелами. Інакше кажучи, велика кількість даних не дорівнює добрій аналітиці для політики. Для України це особливо важливо, бо в умовах відбудови цифровий слід вакансій буде нерівномірним між регіонами, секторами й масштабами роботодавців. Отже, зміщення в бік краще оцифрованих регіонів може легко спотворити політику.

Авторська аналітична рамка. На основі досліджених документів і кейсів пропонується трактувати адаптивну екосистему безперервної освіти дорослих як систему з п'яти рівнів врядування: міжнародний або європейський, національний, регіональний, місцевий та інституційний. На міжнародному рівні визначаються стандарти переносності, забезпечення якості, прозорості та сумісності даних. На національному рівні формується правова рамка, фінансування, державні реєстри й індикатори. На регіональному рівні здійснюється прив'язка до реального попиту, насамперед до потреб відбудови, місцевого ринку праці та інтеграційних траєкторій. На місцевому рівні працюють кар'єрні й інтеграційні сервіси. На інституційному рівні провайдери освіти, служби зайнятості, роботодавці й громадські організації забезпечують надання послуг. Така багаторівнева конструкція найбільшою мірою узгоджується і з Union of Skills, і з кейсами Фінляндії, Ірландії, Естонії та Німеччини.

Ядро екосистеми становить не курс і не установа, а цикл узгодження компетентностей: виявлення цільової групи й профілювання компетентностей; зіставлення з поточним і прогнозованим попитом; добір короткого або модульного навчального маршруту; оцінювання та цифрове документування результатів; визнання і підтвердження; працевлаштування або міжсекторальний перехід; зворотний зв'язок в аналітику компетентностей і дизайн політики. Саме цей цикл відрізняє екосистему від набору розрізнених проєктів. Він дає змогу не лише реагувати на дефіцити, а й навчатися на власних інтервенціях (табл. 3.8).

Таблиця 3.8. Дизайн-принципи адаптивної екосистеми безперервної освіти дорослих

Принцип	**Що це означає**	**Як реалізувати**	**Критична умова**
1	*2*	*3*	*4*
Модульність	Навчання дорослих має складатися з коротких змістовних модулів, які можна поєднувати в довші освітні й професійні траєкторії.	Мікрокваліфікації, короткі програми, накопичення результатів навчання.	Потрібні зрозумілі правила накопичення, інакше модулі залишаться розрізненими курсами.
Переносність результатів навчання	Результати навчання мають бути зрозумілими й придатними для використання поза місцем їх набуття: в іншому регіоні, секторі або країні.	Цифрові документи про навчання, відкриті стандарти опису компетентностей, сумісні реєстри.	Закриті формати та несумісні сертифікати знижують довіру до результатів навчання.

behaviour. *Swiss Journal of Economics and Statistics*. 2025. Vol. 161. Article 11. DOI: https://doi.org/10.1186/s41937-025-00142-9

Продовження таблиці 3.8

1	*2*	*3*	*4*
Швидке підтвердження компетентностей	Доросла людина не повинна повторно навчатися тому, що вже вміє; попередній досвід має бути оцінений і визнаний.	Визнання результатів попереднього, неформального та інформального навчання; професійне оцінювання; портфоліо доказів.	Процедури мають бути прозорими й однаково зрозумілими для здобувачів, провайдерів освіти та роботодавців.
Орієнтація на реальний попит	Освітня пропозиція має формуватися не лише за можливостями закладів освіти, а насамперед за потребами ринку праці та відбудови.	Прогнозування потреб у компетентностях, аналіз вакансій, опитування роботодавців, регіональні ради компетентностей.	Дані про короткостроковий попит не мають механічно визначати всю освітню політику.
Сумісність даних	Дані про навчання, вакансії, компетентності, міграційний статус і регіональні потреби мають бути придатними для спільного використання.	Реєстри програм і кваліфікацій, спільні класифікації компетентностей, прикладні програмні інтерфейси, цифрові профілі.	Ізольовані бази даних не створюють екосистему; потрібні спільні стандарти опису та обміну даними.
Справедливий доступ	Освіта дорослих має враховувати нерівні стартові умови ВПО, ветеранів, мігрантів, людей з інвалідністю, осіб із доглядовими обов'язками та мешканців віддалених громад.	Змішане навчання, мовні й цифрові модулі, ваучери, супровід, локальні точки доступу.	Цифровізація не повинна посилювати виключення тих, хто має слабший доступ до технологій або підтримки.
Участь роботодавців	Навчання має бути пов'язане з реальними робочими місцями, а не лише з формальним завершенням курсу.	Секторальні ради, навчання на робочому місці, спільне проєктування програм, участь малого й середнього бізнесу.	Якщо голос матимуть лише великі компанії, система не відобразить потреб громад і малих роботодавців.
Довіра до якості	Гнучкість коротких програм не повинна знижувати довіру до результатів навчання.	Акредитація або інше визнання провайдерів, зовнішнє оцінювання, публічні реєстри програм, прозорі критерії якості.	Без спільних правил виникає "сертифікаційний шум", коли кількість документів зростає, а їхня цінність знижується.
Зворотний зв'язок для політики	Дані про результати навчання й працевлаштування мають змінювати програми, фінансування та пріоритети політики.	Обсерваторія компетентностей, панелі моніторингу, регулярний перегляд програм, оцінювання результативності.	Моніторинг втрачає сенс, якщо його результати не впливають на рішення.
Людиноцентричність	Екосистема має супроводжувати реальну траєкторію людини: від переміщення або повернення до навчання, визнання компетентностей і працевлаштування.	Профілювання компетентностей, кар'єрне консультування, сервіси "єдиного вікна", індивідуальні освітньо-професійні маршрути.	Бюрократизація може перетворити екосистему на набір процедур; потрібен персоналізований супровід.

Джерело: авторська розробка

Перспективи застосування європейських підходів в Україні. Європейський досвід показує, що освіта дорослих стає ефективною для міграційної політики лише тоді, коли вона пов'язана з конкретними переходами людини: поверненням, зміною місця проживання, втратою попередньої роботи, підтвердженням досвіду, коротким донавчанням і виходом на нове робоче місце. Для України така логіка особливо важлива через поєднання наслідків війни, зовнішньої та внутрішньої мобільності, ризиків втрати професійного потенціалу та потреби забезпечити відбудову людськими ресурсами. У Перехідній стратегії співпраці з Україною на 2024–2025 роки Міжнародна організація праці розглядає зайнятість, розвиток професійних компетентностей і гідну працю як взаємопов'язані передумови соціально-економічного відновлення України[708]. Дані Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, водночас, засвідчують не лише масштаб зовнішнього переміщення українців, а й проблему недовикористання їхніх професійних компетентностей на європейських ринках праці[709].

У цьому контексті цінність європейського досвіду полягає не в механічному перенесенні окремих інструментів, а в демонстрації іншої логіки політики: освіта дорослих, визнання результатів навчання, цифрове документування компетентностей, аналітика потреб ринку праці та кар'єрний супровід мають функціонувати як взаємопов'язані елементи однієї екосистеми. Такий підхід особливо важливий для України, оскільки міграційна політика після війни буде пов'язана не лише з поверненням громадян, а й з реінтеграцією внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, осіб із досвідом роботи за кордоном, а в перспективі також із можливим залученням іноземних працівників у дефіцитні сектори.

Порівняння європейських орієнтирів дає підстави виокремити п'ять напрямів, які можуть бути використані для подальшого формування адаптивної екосистеми безперервної освіти дорослих в Україні.

Перший напрям стосується аналітики потреб у компетентностях. Європейський досвід, зокрема Cedefop Skills Forecast, Skills-OVATE та нова логіка Union of Skills, показує, що ефективна політика навчання дорослих потребує регулярного зіставлення даних про вакансії, структурні дефіцити, освітню пропозицію, регіональні потреби та майбутні зміни на ринку праці. Для України цей підхід може бути корисним у контексті відбудови, однак його практичне застосування потребує узгодження з наявними

[708] ILO. *ILO Transitional Cooperation Strategy for Ukraine 2024–2025*. Geneva : International Labour Organization, 2024. URL: https://www.ilo.org/publications/ilo-transitional-cooperation-strategy-ukraine-2024-2025

[709] UNHCR. *Four years on, employment and purpose can transform Ukrainian refugee lives in Europe*. 2026. URL: https://www.unhcr.org/europe/news/stories/four-years-employment-and-purpose-can-transform-ukrainian-refugee-lives-europe

національними джерелами даних, інституційними повноваженнями та реальними потребами регіонів.

Другий напрям пов’язаний із модульним навчанням і мікрокваліфікаціями. Європейська рекомендація щодо мікрокваліфікацій показує, що короткі програми мають цінність лише тоді, коли вони описані через результати навчання, забезпечені якістю, можуть накопичуватися та є зрозумілими для роботодавців і закладів освіти. Для України це може бути перспективним підходом у сферах швидкої перекваліфікації, однак важливо, щоб короткі програми не перетворилися на розрізнений ринок сертифікатів. Їхня цінність залежатиме від прозорих стандартів опису, оцінювання, визнання та можливості подальшого використання на ринку праці.

Третій напрям стосується визнання результатів попереднього, неформального та інформального навчання. Європейські кейси Нідерландів, Німеччини, Естонії та Норвегії демонструють, що доросла людина в умовах професійної або міграційної мобільності не повинна повторно проходити навчання з того, що вже вміє. Важливо створити зрозумілий маршрут оцінювання та підтвердження компетентностей. Для України ця логіка може бути особливо релевантною щодо ВПО, ветеранів, поверненців, осіб із досвідом роботи за кордоном та потенційних іноземних працівників.

Четвертий напрям пов’язаний із цифровою переносністю результатів навчання. Досвід Europass, European Digital Credentials for Learning, естонських освітніх реєстрів і нідерландських цифрових освітніх відзнак показує, що сучасна система освіти дорослих потребує не лише сертифікатів, а перевірюваних цифрових документів про результати навчання. Такі документи мають бути придатними для використання в різних освітніх, професійних і міграційних контекстах. Для України це може мати особливе значення у випадку повернення громадян із-за кордону, професійної мобільності між регіонами та необхідності швидкого підтвердження компетентностей.

П’ятий напрям стосується інтеграції освіти дорослих у міграційну політику. Європейські практики засвідчують, що ефективна інтеграція мігрантів і біженців не обмежується доступом до роботи або мовних курсів. Вона потребує цілісного маршруту: первинного оцінювання компетентностей, мовної та громадянської адаптації, кар’єрного консультування, визнання попереднього досвіду, короткого донавчання та супроводу виходу на ринок праці. Для України саме ця маршрутна логіка може бути найбільш практичною, оскільки дозволяє пов’язати освіту дорослих із поверненням, реінтеграцією, працевлаштуванням і відбудовою.

Отже, європейські кейси дають не готовий шаблон, а набір рішень різної складності: від коротких модулів і кар’єрного супроводу до цифрових документів про навчання, аналітики компетентностей і платформенного узгодження попиту та пропозиції праці. Саме тому подальші пропозиції доцільно подати у вигляді трьох сценаріїв адаптації. Вони відрізняються не «правильністю», а глибиною змін: швидкий

сценарій перевіряє маршрутну логіку на пілотах; реалістичний формує регулярний цикл політики; амбітний передбачає повноцінну інфраструктуру управління компетентностями в міграційній політиці та політиці відбудови.

Швидкий сценарій: пілотні маршрути швидкої перекваліфікації, 6–12 місяців. Мета швидкого сценарію полягає у випробуванні практичної логіки адаптивної екосистеми без очікування повної інституційної реформи. Його доцільно реалізовувати у кількох пріоритетних секторах, безпосередньо пов'язаних із відбудовою та дефіцитом робочої сили: будівництві, енергетиці, транспорті, соціальному догляді, реабілітації, цифрових послугах та окремих напрямах аграрної економіки.

Ключовим елементом цього сценарію може стати пілотний маршрут «оцінювання компетентностей – визнання попереднього досвіду – коротке донавчання – вихід на роботу». У такій моделі служба зайнятості або інший уповноважений посередник може виконувати функцію первинного кар'єрного консультування; заклади освіти й кваліфікаційні центри – функцію оцінювання та навчання; роботодавці – функцію підтвердження релевантності результатів навчання для конкретних робочих місць. Сенс пілота полягає не у створенні нового бюрократичного механізму, а в перевірці того, чи можуть доступні або потенційно залучені інструменти працювати як єдиний маршрут для людини.

Показниками успіху в цьому сценарії мають бути не кількість проведених курсів і не кількість виданих сертифікатів, а завершені переходи: частка учасників, які після оцінювання компетентностей пройшли коротке донавчання, отримали підтвердження результатів і перейшли до працевлаштування або професійного переходу протягом 3–6 місяців. Саме такий підхід дозволяє оцінювати не активність системи, а її реальний вплив на траєкторію людини.

Реалістичний сценарій: формування інтегрованого циклу політики, 1–3 роки. Реалістичний сценарій передбачає поступове поєднання аналітики потреб у компетентностях, коротких програм навчання, визнання попереднього досвіду, цифрового документування результатів і механізмів працевлаштування. Його мета полягає у формуванні циклу політики, у якому дані про попит на компетентності впливають на навчальну пропозицію, результати навчання стають придатними для визнання і перенесення, а дані про працевлаштування використовуються для подальшого оновлення програм.

На цьому етапі доцільно запроваджувати не окрему "нову систему", а міжвідомчу функцію аналітики компетентностей. Вона може поєднувати інформацію про вакансії, прогнози попиту, регіональні потреби відбудови, освітні пропозиції, результати навчання та працевлаштування. Така функція має бути не суто статистичною, а управлінською: її результатом повинні бути рішення про пріоритетні напрями навчання, фінансування коротких програм, оновлення змісту освіти та підтримку цільових груп.

У межах цього сценарію європейський підхід до мікрокваліфікацій може бути використаний як рамка для стандартизованого опису коротких програм навчання. Доцільним є визначення мінімальних елементів такого опису: назва програми, результати навчання, обсяг, рівень, форма оцінювання, провайдер, умови забезпечення якості, можливість накопичення та використання в подальших освітніх або професійних маршрутах. Такий підхід дозволив би уникнути ситуації, коли короткі програми існують, але не створюють довіри для роботодавців або не визнаються поза межами конкретного проєкту.

Амбітний сценарій: адаптивна екосистема людського капіталу, 3–5 років. Амбітний сценарій передбачає перехід від окремих інструментів до повноцінної адаптивної екосистеми, у якій освіта дорослих є складником міграційної, економічної, соціальної та регіональної політики. У такій моделі доросла людина, незалежно від того, чи є вона внутрішньо переміщеною особою, ветераном, поверненцем, українцем із досвідом роботи за кордоном або іноземним працівником, може пройти зрозумілий маршрут: зафіксувати компетентності, підтвердити попередній досвід, отримати коротке донавчання, цифровий документ про результат і доступ до релевантної роботи.

Цей сценарій передбачає створення або інституційне оформлення національної функції прогнозування потреб у компетентностях, цифрової інфраструктури для документування результатів навчання, реєстру коротких програм і мікрокваліфікацій, процедур визнання попереднього навчання, регіональних партнерств із роботодавцями та механізмів інтеграції з європейськими платформеними рішеннями. Його практична цінність полягає в тому, що він дозволяє пов’язати повернення українців, реінтеграцію ВПО, працевлаштування ветеранів, розвиток регіонів і залучення іноземних працівників у єдину політику людського капіталу.

Водночас амбітний сценарій є найбільш складним. Він потребує не лише освітніх рішень, а й узгодження міграційного, трудового, цифрового, регіонального та соціального врядування. Тому його доцільно розглядати не як короткостроковий план дій, а як стратегічну модель, до якої можна рухатися через пілоти, стандартизацію коротких програм, посилення визнання попереднього навчання, розвиток аналітики компетентностей і поступову цифрову сумісність із європейськими підходами.

Практичні орієнтири для політики мають виходити з того, що освіта дорослих у післявоєнному контексті не може залишатися лише освітнім питанням. Для Кабінету Міністрів України доцільно розглядати її як інструмент відбудови, повернення людського капіталу та міграційної інтеграції. У такій логіці політика розвитку компетентностей має бути пов’язана з економічним відновленням, демографічними викликами, регіональним розвитком і потенційною політикою залучення працівників у дефіцитні сектори.

Для Міністерства освіти і науки України доцільним є опрацювання стандарту коротких результатоорієнтованих програм, сумісного з європейською логікою мікрокваліфікацій. Йдеться не про формальне запозичення терміна “мікрокваліфікація”, а про запровадження зрозумілих правил опису, оцінювання, накопичення та визнання коротких результатів навчання.

Для Міністерства економіки України важливим є розвиток функції аналітики потреб у компетентностях, пов’язаної з дефіцитами робочої сили, реконструкційними пріоритетами, регіональними потребами та міграційними траєкторіями. Така функція має бути спрямована не лише на фіксацію вакансій, а на формування рішень щодо того, які компетентності слід розвивати першочергово.

Для Державної служби зайнятості перспективним є посилення ролі кар’єрного супроводу, профілювання компетентностей і маршрутизації дорослих до коротких програм, визнання попереднього досвіду або безпосереднього працевлаштування. У центрі має бути не інструмент сам по собі, а траєкторія людини.

Для регіональних адміністрацій і громад доцільним є формування партнерств компетентностей у сферах, важливих для місцевої відбудови. Такі партнерства можуть об’єднувати роботодавців, заклади освіти, службу зайнятості, органи місцевого самоврядування та громадські організації. Їхнім завданням має бути визначення реальних потреб, тестування коротких маршрутів і моніторинг результатів.

Для закладів професійної, фахової передвищої та вищої освіти важливо поступово перетворювати частину програм підвищення кваліфікації та професійного навчання на короткі, результатоорієнтовані й потенційно накопичувані модулі. Такі модулі мають бути зрозумілими для роботодавців і придатними для подальшого визнання.

Для роботодавців цінною є участь не лише в консультаціях, а й у визначенні результатів навчання, оцінюванні практичної релевантності програм і створенні можливостей навчання на робочому місці. Особливу увагу слід приділити залученню малого й середнього бізнесу, оскільки саме він часто формує значну частину локального попиту на робочу силу.

Для міжнародних партнерів доцільно підтримувати не лише окремі навчальні проєкти, а й елементи інфраструктури довіри: стандарти опису результатів навчання, цифрове документування, процедури якості, визнання попереднього досвіду та аналітику потреб у компетентностях.

Для діаспорних і мігрантських організацій перспективною є роль посередників між українцями за кордоном, українськими інституціями та роботодавцями. Вони можуть сприяти інформуванню про можливості повернення, визнання компетентностей, короткого донавчання, наставництва та професійної реінтеграції.

Висновки. Проведений аналіз показує, що європейський порядок денний у сфері політики компетентностей уже вийшов за межі традиційного розуміння освіти

дорослих як окремої освітньої підсистеми. Union of Skills, рекомендація щодо мікрокваліфікацій, розвиток EURES і EU Talent Pool, а також інструменти аналітики компетентностей формують цілісну логіку, у якій компетентності стають предметом прогнозування, навчання, документування, визнання, перенесення та використання на ринку праці.

Науковий внесок розділу полягає у трьох положеннях. По-перше, європейські орієнтири систематизовано не як набір розрізнених інструментів, а як взаємопов'язану архітектуру політики компетентностей. По-друге, порівняльний аналіз кейсів показав, що для України релевантними є різні типи європейського досвіду: інституційно зрілі моделі Фінляндії, Нідерландів, Ірландії та Німеччини; цифрово орієнтований підхід Естонії; міграційно близький досвід Польщі; а також норвезька модель підтримки неформальної освіти дорослих. По-третє, запропоновано авторську рамку адаптивної екосистеми безперервної освіти дорослих, у якій центральним елементом є цикл узгодження компетентностей: від їхнього виявлення та підтвердження до короткого навчання, цифрового документування, працевлаштування і зворотного зв'язку для політики.

Практична цінність запропонованої рамки для України полягає в тому, що вона дозволяє розглядати освіту дорослих як інструмент управління людським капіталом у ситуації мобільності, а не лише як окремий напрям освітньої політики. Такий підхід може бути корисним для відбудови, збереження професійного потенціалу, повернення громадян, інтеграції ВПО, реінтеграції ветеранів і потенційного залучення іноземних працівників. Найбільш доцільним є поетапний підхід: спочатку пілотні маршрути швидкої перекваліфікації в пріоритетних секторах; далі формування інтегрованого циклу аналітики, навчання, визнання та працевлаштування; у довшій перспективі – побудова повноцінної цифрово підтриманої екосистеми, сумісної з європейськими підходами до мікрокваліфікацій, переносності компетентностей і платформенного узгодження попиту та пропозиції праці.

Межі дослідження полягають у тому, що його основою був порівняльний аналіз європейських документів і кейсів, а не повний аудит українського законодавства, інституцій і програм. Тому подальші дослідження доцільно спрямувати на детальне картування українських інструментів освіти дорослих, професійного навчання, визнання результатів неформального та інформального навчання, цифрового документування результатів і підтримки зайнятості. Саме таке поєднання європейського порівняльного аналізу з глибоким українським інституційним дослідженням дозволить перейти від концептуальної рамки до практично впроваджуваної моделі.

3.5. Гендерні виміри зовнішньої міграції та стратегії реінтеграції жінок в умовах війни

Литвинчук Оксана Валеріївна
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту
Державного університету «Житомирська політехніка»
ORCID: 0000-0002-5370-1674

Актуальність теми. Демографічна ситуація в Україні набула критичних ознак задовго до 2022 року, однак повномасштабна збройна агресія росії перетворила тривалу негативну демографічну тенденцію на глибоку демографічну кризу.

Серед усіх факторів, що визначають майбутній демографічний стан держави, особливе місце займає феномен масової зовнішньої міграції жінок – носіїв репродуктивного потенціалу нації. Введення правового режиму воєнного стану та обмеження виїзду чоловіків мобілізаційного віку призвели до фемінізації зовнішніх міграційних потоків. Виїзд за кордон мільйонів жінок репродуктивного віку разом із дітьми створив безпрецедентний розрив у ланцюгу відтворення людського капіталу. Цей процес не лише поглиблює депопуляцію та старіння нації, але й формує довгострокові ризики для повоєнного відновлення економіки, руйнуючи соціальну складову суспільства та інститут сім'ї.

Проблема реінтеграції жінок-мігранток набуває стратегічного значення для демографічного відновлення України. Питання про те, чи повернуться мільйони українок додому, стає одним із ключових чинників, від яких залежатиме не лише кількісне відновлення населення, а й збереження людського капіталу, необхідного для відбудови країни. Водночас ця проблематика залишається недостатньо дослідженою крізь призму комплексного гендерного аналізу демографічної стійкості.

Тож **мета** наукової розвідки – здійснення комплексного гендерного аналізу зовнішньої міграції українських жінок в умовах війни, визначення її впливу на демографічну стійкість держави та обґрунтування стратегій реінтеграції жінок-мігранток як важливого чинника повоєнного відновлення людського капіталу України.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких **дослідницьких завдань**: охарактеризувати масштаби та специфіку жіночої міграції з України; проаналізувати вплив відтоку жінок на демографічний потенціал держави; визначити основні ризики та бар'єри для реінтеграції; запропонувати комплекс стратегічних заходів щодо повернення та реінтеграції мігранток.

Аналіз останніх досліджень. Питання гендерних вимірів міграції розглядалися в численних наукових працях. Класичні підходи до вивчення міграції здебільшого ігнорували гендерний чинник, проте з кінця XX століття дослідники дедалі більше

звертали увагу на відмінності в міграційній поведінці чоловіків та жінок. Організація ООН з питань жінок у Швидкому гендерному аналізі 2022 року зафіксувала безпрецедентний характер жіночої міграції з України, підкресливши, що близько 90% осіб, які виїхали за кордон після 24 лютого, становили жінки та діти[710].

Українські дослідники Центру Разумкова в 2024 році здійснили комплексне вивчення гендерної специфіки вимушеної міграції, виявивши ключові мотиви виїзду, міграційні настрої та готовність до повернення[711], а в 2025 році дослідили умови, мотиви, бар'єри і перспективи повернення українських вимушених мігрантів до України після війни[712]. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД) у 2023 році дозволила оцінити вплив міграційних процесів на соціально-економічний розвиток України в умовах воєнного часу[713]. Дослідження Українського жіночого конгресу 2023 року розкрило структуру факторів, що могли б стимулювати повернення жінок на батьківщину[714].

Методологічну основу наукової роботи становлять системний підхід, гендерний аналіз, методи порівняльного та кількісно-якісного аналізу статистичних даних. Використано матеріали міжнародних організацій (Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ), Міжнародна організація з міграції (МОМ), ООН Жінки), аналітичні доповіді НІСД, Центру Разумкова, а також офіційна державна статистика.

Результати дослідження. Наслідки війни особливо гостро проявилися в міграційній сфері. Вимушене переміщення населення стало однією з ключових соціально-демографічних характеристик сучасного етапу розвитку України, суттєво вплинувши на структуру населення, ринок праці, демографічні процеси та систему соціального забезпечення. Масштаби міграційних потоків, спричинених війною, набули безпрецедентного характеру як для України, так і в цілому для європейського регіону.

---

[710] Rapid Gender Analysis of Ukraine. May 2022. *UN Women.* URL: https://www.unwomen.org/sites/default/files/2022-05/Rapid-Gender-Analysis-of-Ukraine-en.pdf

[711] Пищуліна О. Дослідження гендерної специфіки вимушеної міграції з України до ЄС в умовах військового конфлікту. Центр Разумкова. Київ, 2024. URL: https://razumkov.org.ua/statti/doslidzhennia-gendernoi-spetsyfiky-vymushenoi-migratsii-z-ukrainy-do-yes-v-umovakh-viiskovogo-konfliktu

[712] Пищуліна О. Реінтеграція українців: культурно-ідентичнісні та соціально-економічні аспекти повернення : аналітична доповідь / за ред. Ю. Якименка. Київ : Центр Разумкова, 2025. 112 с. URL: https://razumkov.org.ua/images/2025/12/17/2025_REINTEGRATION_OF_UKRAINIANS.pdf?utm_source=chatgpt.com

[713] Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні : аналіт. доп. /[В. Потапенко, А. Головка, О. Валевський та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 33 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-01/ad_mihratsia_gotove_03_01_2023.pdf

[714] Перелигіна О. та ін. Передумови повернення в Україну для участі у відбудові українських жінок, які знайшли тимчасовий прихисток за кордоном: повний звіт. Periscope Research на замовлення ГО «Український Жіночий Конгрес». Листопад 2023. URL: https://womenua.today/news/doslidzhennya-peredumovy-povernennya-v-ukrai-nu-dlya-uchasti-i-vidbudovi-ukrai-nskyh-zhinok-yaki-znay-shly-tymchasovyy-pryhystok-za-kordonom-povnyj-zvit/

Повномасштабне вторгнення росії спровокувало одну з найбільших гуманітарних катастроф. Масові бойові дії, окупація територій, руйнування цивільної інфраструктури та постійна загроза життю цивільного населення спричинили безпрецедентні масштаби вимушеного переміщення українців як усередині країни, так і за її межами. Основними країнами призначення стали Польща, Німеччина, Чехія, Румунія, Італія та інші держави Європейського Союзу, які запровадили механізми тимчасового захисту для громадян України.

Обсяги вимушеної міграції виявилися надзвичайно значними не лише за кількістю переміщених осіб, а й за тривалістю перебування українців за кордоном. Попри окремі хвилі повернення населення, значна частина біженців продовжує залишатися в країнах тимчасового захисту, що свідчить про затяжний характер міграційної кризи та збереження безпекових, соціально-економічних і гуманітарних чинників, які ускладнюють повернення до України. Динаміку зростання чисельності біженців відображено на Рис. 3.19.

Після початку повномасштабного вторгнення відбулося стрімке зростання кількості українських біженців у країнах Європи. Якщо у березні 2022 року за межами України перебувало близько 3 млн осіб, то вже в червні 2022 року їх чисельність перевищила 6 млн, а наприкінці 2022 року досягла значення – 7,9 млн осіб.

Протягом 2023 року спостерігалося певне скорочення кількості зареєстрованих біженців. Так, після максимуму в 8,1 млн осіб у березні 2023 року їх чисельність зменшилася до 6,3 млн у червні та 6,2 млн наприкінці року. Така динаміка може пояснюватися як частковим поверненням українців додому, так і змінами в методології обліку та реєстрації осіб, які перебували під тимчасовим захистом у країнах Європейського Союзу.

Водночас у 2024–2025 роках кількість українських біженців залишалася стабільно високою. У червні 2024 року вона становила 6,7 млн осіб, а в листопаді 2024 року та квітні 2025 року – близько 6,9 млн осіб. Це свідчить про тривалий характер міграційної кризи та збереження чинників, які стримують масове повернення населення в Україну, насамперед безпекових ризиків, руйнування житлової та соціальної інфраструктури, а також поступової інтеграції частини українських громадян у країнах перебування[715].

[715] Кількість біженців з України в ЄС зі статусом тимчасового захисту у березні скоротилася на 1,6% – Євростат. *Interfax.* URL: https://interfax.com.ua/news/general/1166396.html

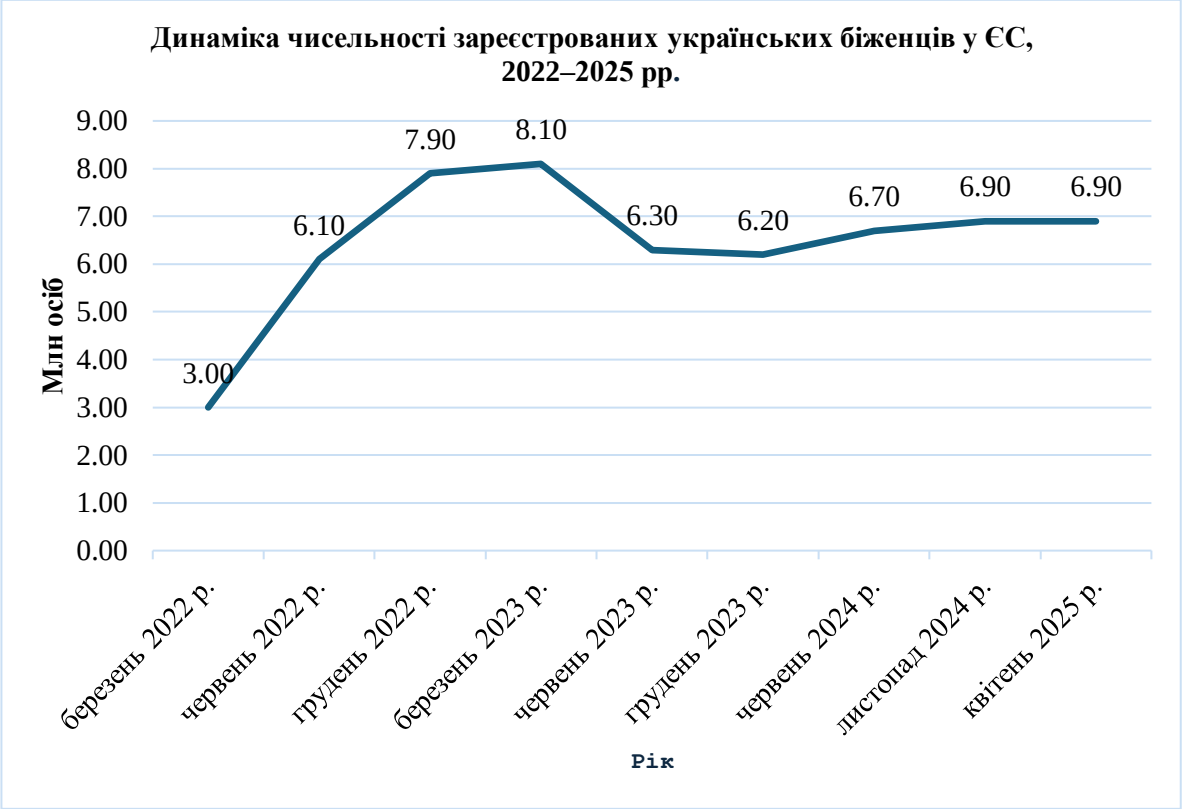

Рис. 3.19. Динаміка чисельності зареєстрованих українських біженців, 2022–2025 рр.[716].

Особливістю цієї міграційної хвилі є її виразна гендерна структура. Така ситуація значною мірою пояснюється запровадженням воєнного стану та обмеженням виїзду за кордон для більшості чоловіків призовного віку. У результаті саме жінки стали основною категорією населення, відповідальною за евакуацію дітей, підтримання життєдіяльності сімей у нових умовах та адаптацію до життя в країнах тимчасового перебування.

Масовий виїзд жінок репродуктивного віку відбувся в умовах уже наявної демографічної кризи, яка сформувалася в Україні ще до початку повномасштабної війни. Тривале скорочення народжуваності, високий рівень смертності та стале природне зменшення чисельності населення створили серйозні ризики для демографічної стійкості держави. Тому вимушена міграція мільйонів жінок не лише стала наслідком війни, а й суттєво посилила негативні демографічні тенденції, що накопичувалися протягом попередніх років. Детальну динаміку народжуваності та смертності українців показано на Рис. 3.20.

За даними Міністерства юстиції демографічна ситуація в Україні до 2022 року вже була вкрай складною. Протягом 2019 року в країні народилося близько 308,8 тис.

[716] Там же.

дітей, тоді як смертність становила 581,1 тис. осіб. Наступного, 2020 року, на тлі пандемії COVID-19 показники смертності зросли до 616,8 тис. осіб, а народжуваність скоротилася до 299,1 тис. Критичним довоєнним роком став 2021 рік, коли смертність сягнула пікових 714,3 тис. осіб при народжуваності лише 273,8 тис. немовлят.

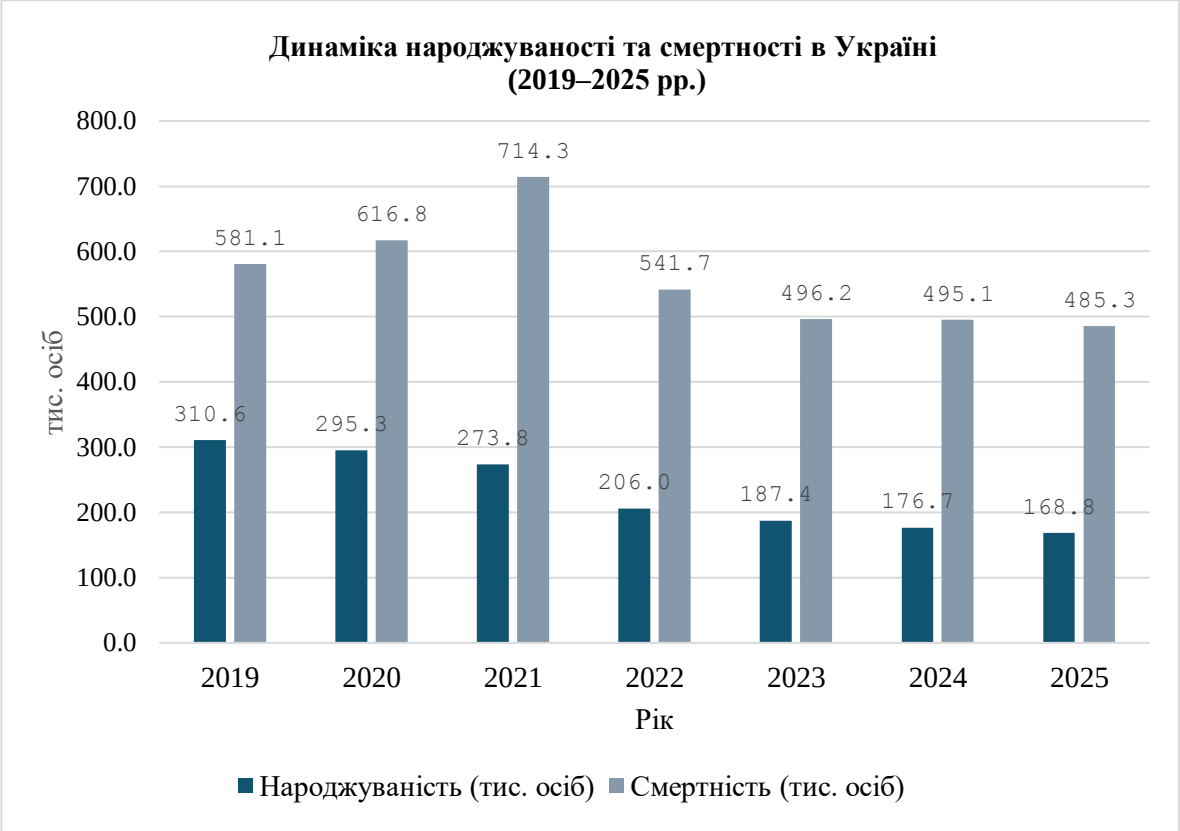

Рис. 3.20. Динаміка народжуваності та смертності в Україні, 2019–2025 рр.[717].

У 2022 році коефіцієнт народжуваності становив лише 1,26 дитини на жінку, а загальна кількість новонароджених знизилася на 25% – до 206,0 тис. дітей (за зафіксованої смертності на рівні 541,7 тис. осіб). Повномасштабна війна різко загострила демографічну кризу. У 2023 році народилося лише 187,4 тис. немовлят (померло 496,2 тис. осіб). Зниження народжуваності продовжилося й у 2024 році, коли рівень впав до 176,1 тис. (за оновленими уточненими даними Мін'юсту – 176,7 тис.), тоді як смертність становила 495,1 тис. осіб.

Згідно з останніми оновленими даними Міністерства юстиції за 2025 рік у країні народилося лише 168,8 тис. дітей, у той час як кількість зареєстрованих смертей склала 485,3 тис. осіб. Таким чином, уже другий рік поспіль смертність в Україні

[717] Мін'юст оновив дані про народжуваність та смертність за 2025 рік. *Слово і діло.* URL: https://www.slovoidilo.ua/2026/01/22/infografika/suspilstvo/minyust-onovyv-dani-pro-narodzhuvanist-ta-smertnist-2025-rik

майже втричі (у 2,9 раза) перевищує народжуваність – на одного новонародженого припадає троє померлих (без урахування тимчасово окупованих територій)[718].

Воєнні дії, масова міграція, економічна нестабільність, психологічна невизначеність і погіршення безпекових умов суттєво вплинули на репродуктивну поведінку населення. Для значної частини сімей народження дітей відкладається через відсутність стабільності, розділення родин, втрату житла або перебування одного з членів сім'ї на війні.

Посилення демографічних втрат безпосередньо пов'язане не лише зі зниженням народжуваності та високою смертністю, особливу занепокоєність викликає той факт, що серед вимушених мігрантів переважають жінки репродуктивного віку та сім'ї з дітьми, від повернення яких значною мірою залежатимуть перспективи демографічного відновлення держави. У цьому контексті одним із ключових викликів стає ризик закріплення міграційних настроїв. Не менш критичним виміром є небезпека перетворення тимчасової міграції на постійну. Серед жінок-мігранток, орієнтованих на постійне проживання за кордоном, їх частка сягає майже третини[719].

Дослідники НІСД наголошують, що скорочення кількості жінок репродуктивного віку запускає так звану низхідну спіраль демографічного занепаду. Менша кількість жінок сьогодні свідчить про меншу кількість народжень як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі[720]. У демографічній науці це явище розглядається як ефект накопичувального скорочення населення, коли кожне наступне покоління є чисельно меншим за попереднє. В умовах війни цей процес додатково посилюється високим рівнем смертності, зниженням тривалості життя, вимушеним переміщенням населення та погіршенням стану системи охорони здоров'я.

Фемінізація вимушеної міграції спричинила появу низки специфічних соціальних і безпекових викликів. Значна кількість жінок-біженок опинилася в умовах економічної нестабільності, втрати роботи, житла та соціальних зв'язків. Багато з них змушені самостійно забезпечувати утримання дітей і членів сім'ї, поєднуючи доглядові функції з пошуком житла, працевлаштування та інтеграції в нове середовище. Досить вразливими стали жінки з маленькими дітьми, особи з інвалідністю, літні жінки та жертви воєнного насильства.

---

[718] Мін'юст оновив дані про народжуваність та смертність за 2025 рік. *Слово і діло.* URL: https://www.slovoidilo.ua/2026/01/22/infografika/suspilstvo/minyust-onovyv-dani-pro-narodzhuvanist-ta-smertnist-2025-rik

[719] Пищуліна О. Дослідження гендерної специфіки вимушеної міграції з України до ЄС в умовах військового конфлікту. Центр Разумкова. Київ, 2024. URL: https://razumkov.org.ua/statti/doslidzhennia-gendernoi-spetsyfiky-vymushenoi-migratsii-z-ukrainy-do-yes-v-umovakh-viiskovogo-konfliktu

[720] Соціально-демографічна ситуація в Україні: шляхи подолання наслідків війни. *Національний інститут стратегічних досліджень.* URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/sotsialno-demohrafichna-sytuatsiya-v-ukrayini-shlyakhy-podolannya

Крім соціально-економічних труднощів, міжнародні організації неодноразово наголошували на підвищених ризиках гендерно зумовленого насильства, сексуальної експлуатації та торгівлі людьми серед жінок-біженок[721]. В умовах вимушеного переміщення, психологічного стресу та залежності від гуманітарної допомоги жінки нерідко стають більш уразливими до різних форм дискримінації. Саме тому міжнародні гуманітарні структури акцентують увагу на необхідності інтеграції гендерного підходу в політику реагування на кризу, забезпечення доступу до психологічної допомоги, медичних послуг, правового захисту та механізмів соціальної підтримки.

Жіноча міграція, окрім економічного аспекту, має виразний гуманітарний і безпековий вимір. Значна частина жінок-біженок пережила травматичний досвід війни, окупації, розділення сімей. Проте в міграції більшість респонденток, за даними Центру Разумкова, «описували свій внутрішній стан у період вимушеної міграції переважно в негативному світлі, не зважаючи на відносне відчуття безпеки та захищеності, відчували самотність, стрес, тривожність, незрозумілість перспектив, тугу за домівкою та рідними»[722]. Це посилює потребу у створенні комплексних механізмів соціальної підтримки, психологічної допомоги та захисту. Саме тому міжнародні організації та уряди європейських країн дедалі більше акцентують увагу на необхідності гендерно чутливої політики щодо українських біженців.

Водночас українські жінки-біженки стали важливими суб'єктами соціального спротиву. Значна частина мігранток активно долучилася до волонтерської діяльності, підтримки українських громад за кордоном, інформаційної адвокації інтересів України та допомоги військовим і цивільним, які постраждали від війни. Перебуваючи в країнах тимчасового захисту, українки організовували гуманітарні збори, координували постачання допомоги в Україну, брали участь у благодійних та громадських ініціативах, а також сприяли інтеграції новоприбулих біженців у місцеві громади.

Резолюція Європейського парламенту «Вплив війни проти України на жінок» 2022 року, наголошує, що жінки становлять переважну більшість українських біженців у країнах Європейського Союзу та водночас відіграють ключову роль у підтримці сімей, громад і процесів соціальної згуртованості[723]. У документі

[721] Боротьба з гендерно зумовленим насильством в Україні: виклики та заходи реагування у постраждалих від війни громадах. *Unhcr*. URL: https://www.unhcr.org/ua/news/stories/addressing-gender-based-violence-ukraine-challenges-and-response-frontline-and

[722] Пищуліна О. Дослідження гендерної специфіки вимушеної міграції з України до ЄС в умовах військового конфлікту. Центр Разумкова. Київ, 2024. С. 17. URL: https://razumkov.org.ua/statti/doslidzhennia-gendernoi-spetsyfiky-vymushenoi-migratsii-z-ukrainy-do-yes-v-umovakh-viiskovogo-konfliktu

[723] European Parliament. Resolution of 5 May 2022 on the impact of the war against Ukraine on women (2022/2633(RSP)). Brussels, 2022. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0206_EN.pdf

підкреслюється необхідність врахування специфічних потреб жінок під час вимушеного переміщення, а також визнається їхній вагомий внесок у подоланні гуманітарних наслідків війни. Європарламент окремо звертає увагу на те, що українські жінки, попри складні умови вимушеної міграції, демонструють високий рівень громадянської активності, беруть участь у волонтерських ініціативах та забезпечують функціонування численних мереж взаємодопомоги як в Україні, так і за її межами.

У багатьох ситуаціях жінки взяли на себе відповідальність за матеріальне забезпечення родин, ухвалення стратегічних рішень щодо безпеки та майбутнього дітей, а також представлення інтересів своїх сімей у взаємодії з державними та міжнародними інституціями. Це сприяє посиленню їхньої економічної самостійності та лідерського потенціалу.

Разом із тим вимушена міграція постає не лише як гуманітарний виклик, а й як чинник трансформації гендерних ролей та посилення суспільної активності жінок в умовах війни[724]. Набутий досвід громадської участі, волонтерства та самоорганізації може стати важливим ресурсом для післявоєнного відновлення України, розвитку громадянського суспільства та зміцнення гендерної рівності.

Саме в країнах перебування формуються нові практики соціальної адаптації, професійної самореалізації та громадянської активності українських жінок. Тому важливим є аналіз просторового розподілу українських біженців, оскільки особливості соціально-економічного середовища приймаючих держав значною мірою визначають можливості інтеграції, працевлаштування та реалізації набутого потенціалу.

За даними Євростату станом на кінець березня 2026 року[725], Німеччина продовжує залишатися основною країною перебування українських біженців як у межах Європейського Союзу, так і у світі. Розподіл українських біженців між основними приймаючими країнами Європи наведено на Рис. 3.21.

[724] Там же.
[725] Кількість біженців з України в ЄС зі статусом тимчасового захисту у березні скоротилася на 1,6% – Євростат. *Interfax.* URL: https://interfax.com.ua/news/general/1166396.html

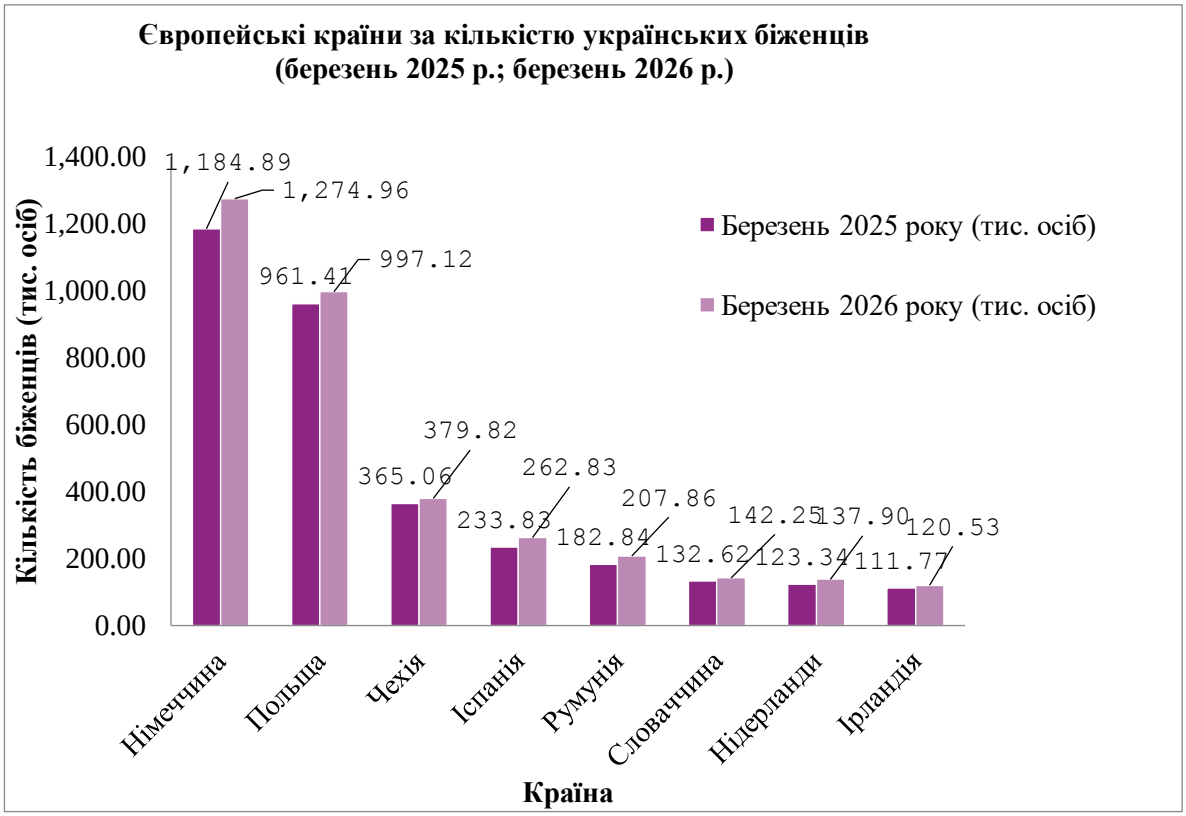

Рис. 3.21. Європейські країни за кількістю українських біженців (березень 2025 р. – березень 2026 р.)[726].

Кількість громадян України, які отримали статус тимчасового захисту в Німеччині, становила 1 млн 274,96 тис. осіб, тоді як роком раніше цей показник дорівнював 1 млн 184,89 тис. Високий рівень соціальних гарантій, доступ до медичних і освітніх послуг, а також державні програми підтримки сприяли тому, що Німеччина стала однією з ключових країн довгострокового перебування українських мігрантів. Таким чином, на Німеччину припадає 29,4 % усіх бенефіціарів тимчасового захисту в ЄС.

Серед країн, які прийняли найбільшу кількість українців, також залишаються Польща – 997,12 тис. осіб (22,2 % від загальної кількості в ЄС) та Чехія – 379,82 тис. осіб (8,8 %). Порівняно з попереднім роком чисельність українських біженців у цих країнах також зросла.

За даними польських державних органів, близько 63% власників ідентифікаційного номера PESEL серед українських біженців становлять жінки[727]. Це свідчить про те, що саме жінки складають основу української міграційної спільноти в Польщі та виконують ключову роль у забезпеченні життєдіяльності сімей у вимушеній еміграції. Значна частина з них поєднує догляд за дітьми та літніми родичами з працевлаштуванням, навчанням і соціальною інтеграцією в приймаючому суспільстві.

[726] Там же.
[727] Understanding How Gender Impacts EU Refugee Policy: A Case Study of Ukrainian Refugees. 2024. *The Grimshaw Review of International Affairs.* URL: https://grimshawreview.lse.ac.uk/articles/16

Помітно менші, але все ж значні показники зафіксовано в Іспанії, де перебувало 262,83 тис. українців зі статусом тимчасового захисту, та Румунії – 207,86 тис. осіб. Понад 100 тис. українських біженців також прийняли Словаччина (142,25 тис.), Нідерланди (137,90 тис.) та Ірландія (120,53 тис.).

У межах від 50 до 100 тис. осіб перебувало в низці європейських країн, зокрема у Бельгії, Австрії, Норвегії, Болгарії, Швейцарії, Фінляндії та Франції. Менше 50 тис. українських біженців із тимчасовим захистом перебувало у Данії, Литві, Угорщині, Швеції, Греції, Латвії, Естонії, Хорватії та на Кіпрі. Найменшу кількість осіб із таким статусом зафіксовано в Ісландії, Люксембурзі, Мальті та Ліхтенштейні[728].

Гендерна структура українського міграційного потоку має важливі соціально-політичні наслідки як для України, так і для приймаючих держав. Масовий виїзд жінок репродуктивного та працездатного віку впливає на демографічну ситуацію, ринок праці та структуру сімейних відносин в Україні. Водночас у країнах Європейського Союзу українські жінки стали важливою частиною ринку праці у сферах освіти, медицини, соціального догляду, обслуговування та гуманітарної діяльності.

Гендерна структура міграційного потоку, яка демонструє домінування жінок і дітей серед вимушених мігрантів, представлена на Рис. 3.22.

Рис. 4. Гендерний вимір зовнішньої міграції з України (частка біженців) на березень 2025 року

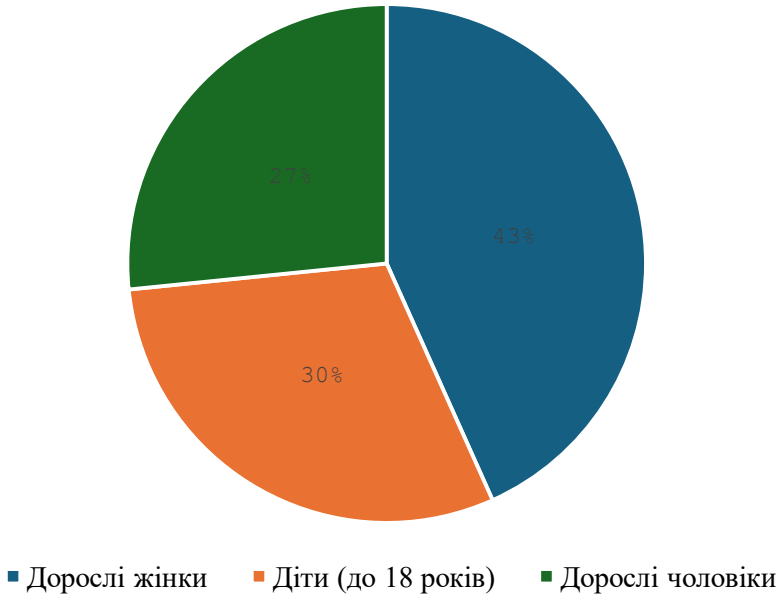

Рис. 3.22. Гендерний вимір зовнішньої міграції з України[729].

Станом на кінець березня 2025 року громадяни України становили понад 98,4% усіх осіб, які користувалися тимчасовим захистом. У структурі бенефіціарів

[728] Кількість біженців з України в ЄС зі статусом тимчасового захисту у березні скоротилася на 1,6% – Євростат. *Interfax.* URL: https://interfax.com.ua/news/general/1166396.html
[729] Кількість біженців з України в ЄС зі статусом тимчасового захисту у березні скоротилася на 1,6% – Євростат. *Interfax.* URL: https://interfax.com.ua/news/general/1166396.html

найбільшу частку складали дорослі жінки – 43,3%, діти – 30,1%, тоді як частка дорослих чоловіків становила 26,6% від загальної кількості. Для порівняння, роком раніше ці показники становили відповідно 44,7%, 31,8% та 23,4%, а ще роком раніше – 45,8%, 32,8% і 21,4%[730].

Водночас важливу роль у формуванні міграційних намірів відіграють соціальні умови в приймаючих країнах. Доступ до стабільного житла, освіти, медичних послуг, ринку праці та соціального захисту сприяє інтеграції українських жінок у європейські суспільства. Особливо це стосується дітей, які адаптовуються до нових освітніх систем і соціального середовища, що також впливає на рішення родин щодо можливого повернення в Україну після завершення війни. За результатами опитувань Центру Разумкова 2024 року, «більшість озвучених переваг та привабливих аспектів європейського життя стосується саме якості життя, комфорту облаштування, побуту, споживання товарів та послуг, соціальних пільг, серед яких соціальна захищеність населення, високі стандарти соціального забезпечення, безкоштовні державні програми професійного навчання і професійної перекваліфікації; дотримання прав найманих працівників, якісна та безкоштовна освіта для дітей-біженців»[731].

Центр Разумкова виокремив три принципові ознаки сучасної української вимушеної міграції, які суттєво відрізняють її від довоєнних трудових міграційних потоків[732]. Насамперед дослідники звертають увагу на специфічну соціально-демографічну структуру мігрантів, переважна більшість – це молоді жінки з дітьми. На відміну від традиційної трудової міграції, де основними учасниками часто були чоловіки або окремі економічно активні особи, сучасна хвиля має виразний сімейний та гуманітарний характер. Це значно підвищує міграційний потенціал і водночас ускладнює процес повернення, оскільки жінки змушені адаптувати до нового середовища не лише себе, а й дітей, забезпечуючи їм освіту, медичний супровід і соціальну інтеграцію.

Другою важливою особливістю стало те, що основним мотивом виїзду була не економічна вигода чи працевлаштування, а безпекова необхідність. Через це географія міграції суттєво розширилася, а вибір країн призначення часто був ситуативним і залежав від доступності евакуаційних маршрутів, гуманітарної підтримки або наявності соціальних зв’язків. Якщо до 2022 року українська трудова міграція була сконцентрована переважно в кількох країнах Центральної та Східної Європи, то після

[730] Там же.
[731] Пищуліна О. Дослідження гендерної специфіки вимушеної міграції з України до ЄС в умовах військового конфлікту. Центр Разумкова. Київ, 2024. С. 18. URL: https://razumkov.org.ua/statti/doslidzhennia-gendernoi-spetsyfiky-vymushenoi-migratsii-z-ukrainy-do-yes-v-umovakh-viiskovogo-konfliktu
[732] Пищуліна О. Дослідження гендерної специфіки вимушеної міграції з України до ЄС в умовах військового конфлікту. Центр Разумкова. Київ, 2024. 204 с. URL: https://razumkov.org.ua/statti/doslidzhennia-gendernoi-spetsyfiky-vymushenoi-migratsii-z-ukrainy-do-yes-v-umovakh-viiskovogo-konfliktu

початку повномасштабної війни українці почали масово переміщуватися також до країн Західної та Північної Європи. Це зумовило появу нових українських діаспор та розширення простору української міграційної присутності.

Третьою ознакою дослідники називають зростання переміщень до нетрадиційних для української міграції країн, що ускладнює моніторинг міграційних процесів і взаємодію держави з громадянами за кордоном. Відсутність сформованих українських громад у частині держав, мовні бар'єри та відмінності в соціальних системах створюють додаткові труднощі як для самих біженців, так і для українських державних інституцій, які здійснюють консульський супровід та підтримку громадян. Крім того, розпорошення українських мігрантів ускладнює оцінку перспектив їхнього повернення та прогнозування довгострокових демографічних наслідків для України.

Особливо небезпечними ці тенденції є з огляду на демографічну структуру України, яка ще до початку повномасштабного вторгнення характеризувалася значним гендерним дисбалансом. За статистичними даними, жінки становили 53,6% населення, тоді як чоловіки – лише 46,4%[733]. Така диспропорція значною мірою була наслідком вищої смертності чоловіків, нижчої тривалості життя та демографічних втрат попередніх десятиліть. Масовий виїзд мільйонів жінок унаслідок війни ще більше посилив цей дисбаланс та суттєво вплинув на структуру населення репродуктивного віку.

Найбільш відчутним наслідком стала деформація репродуктивно активної частини населення. Виїзд жінок молодого та середнього віку, зменшення кількості молодих сімей та поглиблення процесів старіння населення. Водночас тривале перебування жінок за кордоном підвищує ризик їхньої інтеграції в приймаючі суспільства, що може трансформувати тимчасову вимушену міграцію в постійну еміграцію. У демографічному вимірі це створює довгострокові виклики для післявоєнного відновлення України, оскільки саме жінки репродуктивного та працездатного віку є ключовим ресурсом відтворення населення, розвитку ринку праці та соціальної стабільності держави[734].

Менша кількість жінок репродуктивного віку означає менше народжень не лише у короткостроковій перспективі, а й у майбутньому, оскільки кожне наступне покоління потенційних батьків також буде чисельно меншим[735]. Такий процес формує

---

[733] Населення України. *Вікіпедія.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Населення_України (дата звернення: травень 2026).

[734] Мін'юст оновив дані про народжуваність та смертність за 2025 рік. *Слово і діло.* URL: https://www.slovoidilo.ua/2026/01/22/infografika/suspilstvo/minyust-onovyv-dani-pro-narodzhuvanist-ta-smertnist-2025-rik

[735] Соціально-демографічна ситуація в Україні: шляхи подолання наслідків війни. *Національний інститут стратегічних досліджень.* URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/sotsialno-demohrafichna-sytuatsiya-v-ukrayini-shlyakhy-podolannya

демографічний занепад, коли скорочення населення поступово самовідтворюється і стає дедалі складнішим для компенсації навіть за умов стабілізації соціально-економічної ситуації.

Особливу небезпеку становить те, що демографічна криза в Україні розпочалася ще до повномасштабної війни. Тривалий період низької народжуваності, старіння населення, високий рівень смертності та трудова міграція вже створювали негативні тенденції у структурі населення. Повномасштабне вторгнення росії суттєво поглибило ці процеси через масову еміграцію жінок, погіршення економічної ситуації, втрати серед цивільного населення та загальну атмосферу невизначеності. У таких умовах навіть відносно стабільний рівень народжуваності на одну жінку не здатний компенсувати абсолютне скорочення кількості жінок репродуктивного віку.

Іншими словами, навіть якщо українські жінки в майбутньому матимуть таку саму середню кількість дітей, як і до війни, загальна кількість народжених дітей усе одно буде меншою через зменшення чисельності потенційних матерів. Це означає, що демографічні втрати війни матимуть накопичувальний характер і впливатимуть на суспільство протягом десятиліть. Скорочення народжуваності своєю чергою призведе до подальшого старіння населення, зменшення чисельності економічно активних громадян та посилення навантаження на систему соціального забезпечення й охорони здоров'я[736].

Крім того, тривале перебування значної частини жінок за кордоном створює ризик формування нових життєвих стратегій, пов'язаних із інтеграцією в приймаючі суспільства. Наявність роботи, доступу до освіти для дітей, соціальних гарантій та безпечного середовища може зменшувати мотивацію до повернення в Україну навіть після завершення бойових дій. Особливо це стосується молодих жінок із дітьми, які є ключовою демографічною групою для майбутнього відновлення держави.

Не менш критичний вимір демографічних втрат полягає в ризику трансформації тимчасової вимушеної міграції в постійну еміграцію. Якщо на початковому етапі повномасштабної війни більшість українських біженців розглядали виїзд за кордон як вимушений і тимчасовий захід безпеки, то з плином часу зростає ймовірність довготривалого закріплення значної частини мігрантів у країнах перебування. За даними НІСД, ще до початку повномасштабного вторгнення серед жінок-мігранток частка тих, хто орієнтувався на постійне проживання за кордоном, сягала майже

[736] Соціально-демографічна ситуація в Україні: шляхи подолання наслідків війни. *Національний інститут стратегічних досліджень.* URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/sotsialno-demohrafichna-sytuatsiya-v-ukrayini-shlyakhy-podolannya

третини[737]. Після 2022 року цей ризик суттєво зріс через масштабність міграційної хвилі, тривалість війни та поступову інтеграцію українських жінок у соціально-економічний простір приймаючих держав.

Важливим чинником закріплення мігрантів за кордоном є адаптація дітей до нового середовища. Влаштування до місцевих шкіл і дитячих садків, опанування іноземної мови, формування соціальних зв'язків та інтеграція в європейські освітні системи значно впливають на рішення сімей щодо можливого повернення в Україну. Для багатьох матерів саме інтереси та безпека дітей стають ключовим фактором при визначенні майбутнього місця проживання. Чим довше триває перебування дітей у новому соціальному середовищі, тим складнішим стає процес потенційної реінтеграції після повернення.

Не менш важливу роль відіграє економічна інтеграція жінок у країнах перебування. Отримання роботи, доступ до соціальних гарантій, медичного обслуговування, програм підтримки та житлової допомоги поступово формують відчуття стабільності й передбачуваності, якого часто бракує в умовах воєнного стану в Україні. Значна частина українок змогла інтегруватися в ринок праці європейських країн, особливо у сферах освіти, медицини, соціального догляду, обслуговування та гуманітарної діяльності. Як зазначають автори аналітичної доповіді Центру Разумкова, серед чинників, які можуть стримувати повернення українців на Батьківщину, важливе місце посідають «стабільність і передбачуваність життя за кордоном, освітні можливості для дітей, соціальні гарантії, сформовані професійні та соціальні мережі»[738]. Це не лише покращує матеріальне становище родин, а й створює нові професійні та соціальні перспективи, що можуть зменшувати мотивацію до повернення.

Водночас на рішення щодо неповернення впливає і фактор безпеки. Тривалі бойові дії, ризики ракетних ударів, невизначеність щодо термінів завершення війни та майбутнього економічного відновлення України формують у частини біженців відчуття нестабільності. У таких умовах країни Європейського Союзу сприймаються як більш безпечний і прогнозований простір для життя та виховання дітей.

Тривала відсутність жінок працездатного та репродуктивного віку може посилити процеси старіння суспільства і дефіциту трудових ресурсів, що ускладнить післявоєнну реконструкцію країни та відновлення людського капіталу.

---

[737] Наслідки міжнародної міграції населення України та політико-управлінські дії щодо їх врегулювання. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/naslidki-mizhnarodnoi-migracii-naselennya-ukraini-ta-politiko

[738] Пищуліна О. Реінтеграція українців: культурно-ідентичнісні та соціально-економічні аспекти повернення : аналітична доповідь / за ред. Ю. Якименка. Київ : Центр Разумкова, 2025. С. 96. URL: https://razumkov.org.ua/images/2025/12/17/2025_REINTEGRATION_OF_UKRAINIANS.pdf?utm_source=chatgpt.com

Окремого аналізу заслуговує явище інтелектуальної міграції, яке в умовах повномасштабної війни набуло особливої актуальності для України. Серед українських жінок-мігранток значну частку становлять висококваліфіковані фахівчині – лікарки, педагогині, науковиці, інженерки, IT-спеціалістки, менеджерки та представниці інших професій, що формують основу людського капіталу держави. На відміну від попередніх хвиль трудової міграції, сучасна вимушена мобільність охопила не лише економічно вразливі групи населення, а й значну частину освіченого середнього класу, який має високий рівень професійної підготовки та потенційну здатність до інтеграції в міжнародні ринки праці[739].

Водночас одним із найгостріших викликів для цієї групи є структурна невідповідність між рівнем освіти, професійної кваліфікації та характером зайнятості в країнах перебування. Попри високий освітній потенціал, значна частина українок змушена працювати нижче свого фахового рівня. Так, у Польщі близько 70% українок мають вищу освіту, однак лише 23% з них працевлаштовані за спеціальністю, що свідчить про масштабну втрату кваліфікаційного ресурсу та феномен декваліфікації[740].

Подібна ситуація зумовлює поширення явища «праці другого сорту», коли через мовні бар'єри, складність визнання дипломів та необхідність швидкого забезпечення доходу жінки погоджуються на низькокваліфіковану зайнятість у сфері послуг, готельно-ресторанному бізнесі або на виробництві, зокрема у сегментах ручної праці, пакування чи прибирання[741]. Така форма зайнятості не лише не відповідає рівню їхнього людського капіталу, а й обмежує можливості професійного розвитку та довгострокової економічної інтеграції.

Водночас така форма зайнятості обмежує перспективи довгострокової економічної інтеграції в країнах перебування. Відсутність можливостей кар'єрного зростання, доступу до професійного навчання та визнання кваліфікацій ускладнює перехід до більш престижної та високооплачуваної роботи. У результаті формується ризик закріплення українок у низькооплачуваних секторах економіки, що посилює їхню економічну вразливість. Для України це означає не лише тимчасову втрату трудових ресурсів, а й ризик довгострокового відтоку людського капіталу, який є критично важливим для післявоєнного відновлення та модернізації держави.

---

[739] Хом'як А. О., Федорченко-Кутуєв П. В. Українські трудові мігранти та біженці в країнах Європи: конфліктність міграційних політик у суспільствах модерну. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2024. Вип. 1(61). С. 25–37 URL: https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/306744

[740] Виклики розширення прав і можливостей жінок на ринку праці і в підприємництві в умовах повномасштабної війни та гендерно відповідального відновлення України : звіт за результатами дослідження / О. Цимбал, Е. Лібанова, М. Кримова та ін. ; ООН Жінки. Київ : ГО «Український центр соціальних реформ», 2024. С. 70. URL: https://www.help-platform.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/report-ukr_cor_accept_covernew_fin-2.pdf

[741] Там же. С. 70.

Аналогічні тенденції простежуються і в Німеччині, де понад половина працевлаштованих українських біженок формально є надкваліфікованими для займаних посад, а рівень їхньої заробітної плати, як правило, залишається нижчим за середній по країні[742]. Це свідчить про системний характер проблеми невідповідності кваліфікацій і ринків праці в приймаючих державах та водночас актуалізує ризики довготривалої професійної деградації значного сегмента українського жіночого людського капіталу.

Особливість цієї проблеми полягає в тому, що країна втрачає не просто населення, а саме найбільш професійно активну та освічену його частину. Значна кількість українок, які виїхали до країн Європейського Союзу, мають вищу освіту, професійний досвід і конкурентоспроможні навички, що полегшує їх інтеграцію в закордонні системи охорони здоров'я, освіти, науки, інформаційних технологій та сфери послуг.

Досить небезпечним є відтік кадрів із соціально критичних сфер. Виїзд лікарок та медичних працівниць посилює навантаження на систему охорони здоров'я України в умовах війни та післявоєнного відновлення. Втрата педагогинь і науковиць негативно впливає на функціонування освітньої та наукової системи, а еміграція ІТ-фахівчинь та спеціалісток технічних галузей послаблює інноваційний та цифровий потенціал держави. У довгостроковій перспективі це може призвести до дефіциту кваліфікованих кадрів у стратегічно важливих секторах економіки та державного управління.

Разом із тим варто сказати про частку жінок, яка виїхала за кордон та працює за фахом. Це підвищує ймовірність їхнього довготривалого перебування за межами України та ускладнює перспективи повернення, адже багато родин уже встигли адаптуватися. Крім того, частина українок отримує за кордоном можливості професійного розвитку, чому сприяють «безкоштовні державні програми професійного навчання і професійної перекваліфікації»[743], а також високі стандарти соціального забезпечення. Такі можливості можуть бути менш доступними в Україні, де перепоною для повернення може стати скорочення робочих місць та кар'єрних перспектив у зв'язку з війною.

Тож жіноча міграція має подвійний негативний ефект для держави. З одного боку, відбувається кількісне скорочення населення, насамперед жінок репродуктивного та

[742] Виклики розширення прав і можливостей жінок на ринку праці і в підприємництві в умовах повномасштабної війни та гендерно відповідального відновлення України : звіт за результатами дослідження / О. Цимбал, Е. Лібанова, М. Кримова та ін. ; ООН Жінки. Київ : ГО «Український центр соціальних реформ», 2024. С. 69. URL: https://www.help-platform.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/report-ukr_cor_accept_covernew_fin-2.pdf

[743] Пищуліна О. Дослідження гендерної специфіки вимушеної міграції з України до ЄС в умовах військового конфлікту. Центр Разумкова. Київ, 2024. С. 62. URL: https://razumkov.org.ua/statti/doslidzhennia-gendernoi-spetsyfiky-vymushenoi-migratsii-z-ukrainy-do-yes-v-umovakh-viiskovogo-konfliktu

працездатного віку, а з іншого – якісне зниження людського потенціалу країни через втрату висококваліфікованих фахівчинь. У сукупності ці процеси створюють серйозні виклики для демографічного відновлення, економічного розвитку та повоєнної реконструкції України, оскільки людський капітал є одним із ключових ресурсів стійкості та модернізації держави.

Отож необхідно визначити фактори, що стримують повернення жінок, задля розробки ефективних стратегій реінтеграції. Дослідження Українського жіночого конгресу та компанії Periscope Research у 2023 році виявило комплекс таких бар'єрів[744].

До першої групи належать безпекові чинники, серед яких тривалі бойові дії, ракетні обстріли, відсутність відчуття безпеки для дітей. Ці чинники є першочерговими для більшості мігранток.

Другу групу становлять соціально-економічні бар'єри. Відсутність постійного житла, нерозвинена інфраструктура, низькі заробітні плати порівняно з країнами перебування, відсутність якісних освітніх можливостей для дітей. Порівняльна перевага в доходах, яку жінки отримали за кордоном, є потужним стримуючим фактором для повернення. Особливо це стосується жінок, які знайшли роботу в Польщі, Чехії чи Німеччині.

Третю групу формують психологічні та соціальні чинники. Тривале перебування за кордоном призводить до поступової адаптації до нового соціального середовища, розриву соціальних зв'язків в Україні, інтеграції дітей у місцеві освітні системи. Дослідження вказує на важливість врахування фактору наявності неповнолітніх дітей та літніх родичів у процесі інтеграції[745], – жінки, які привезли дітей, змушені зважати насамперед на їхні інтереси.

Четвертий бар'єр – інституційний. Недостатня готовність України до прийняття та реінтеграції мігранток. Відсутність цілісної державної програми реінтеграції, неефективні механізми підтвердження кваліфікацій, здобутих за кордоном, недостатня психологічна підтримка – все це знижує привабливість повернення.

Подолання зазначених бар'єрів вимагає комплексного підходу, що поєднує демографічні, соціально-економічні, психологічні та інституційні інструменти державної політики. Повернення українських жінок не може розглядатися виключно як наслідок завершення війни, адже воно значною мірою залежить від спроможності

[744] Перелигіна О. та ін. Передумови повернення в Україну для участі у відбудові українських жінок, які знайшли тимчасовий прихисток за кордоном: повний звіт. Periscope Research на замовлення ГО «Український Жіночий Конгрес». Листопад 2023. URL: https://womenua.today/news/doslidzhennya-peredumovy-povernennya-v-ukrai-nu-dlya-uchasti-i-vidbudovi-ukrai-nskyh-zhinok-yaki-znay-shly-tymchasovyy-pryhystok-za-kordonom-povnyj-zvit/

[745] Хом'як А. О., Федорченко-Кутуєв П. В. Українські трудові мігранти та біженці в країнах Європи: конфліктність міграційних політик у суспільствах модерну. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2024. Вип. 1(61). С. 25–37 URL: https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/306744

держави гарантувати безпечні умови життя, можливості працевлаштування, соціального захисту та професійної самореалізації. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває розроблення ефективної стратегії реінтеграції, спрямованої на відновлення людського потенціалу держави та мінімізацію довгострокових наслідків вимушеної міграції.

Тож реалізація запропонованої стратегії повинна стати складовою ширшої державної політики демографічного відновлення та зміцнення людського капіталу України. В умовах тривалої війни, значних міграційних втрат і поглиблення демографічної кризи особливого значення набуває створення сприятливих умов для повернення громадян, підтримки сімей та відновлення репродуктивного потенціалу населення. Йдеться не лише про фінансову підтримку сімей і бізнесу, а й про інвестиції в охорону здоров'я, розвиток освітньої та соціальної інфраструктури, надання психосоціальної допомоги, забезпечення житлових потреб та формування безпечного середовища для життя і праці.

Важливим напрямом державної політики має стати запровадження дієвих механізмів заохочення до повернення з-за кордону, народження та виховання дітей, а також активної участі громадян у процесах післявоєнної відбудови. Водночас невідкладною залишається потреба в проведенні повноцінного перепису населення, адже відсутність актуальних демографічних даних істотно ускладнює розроблення ефективної соціальної політики. Демографічна ситуація в Україні набуває ознак системної загрози національній безпеці, тому її подолання має стати одним із ключових пріоритетів державної політики. Адже йдеться не лише про чисельність населення, а про збереження трудового потенціалу, соціальної стійкості, обороноздатності та перспектив довгострокового розвитку української держави[746].

На основі проведеного аналізу пропонуємо багаторівневу стратегію реінтеграції жінок (див. табл. 3.9), яка охоплює чотири взаємопов'язані виміри, спрямовані на мінімізацію демографічних, соціально-економічних і безпекових наслідків масової жіночої міграції. Комплексний характер цієї стратегії зумовлений тим, що повернення жінок в Україну залежить не лише від завершення бойових дій, а й від здатності держави створити належні умови для безпечного життя, професійної самореалізації та соціальної стабільності.

[746] Заяць Т. Демографічна ситуація в Україні та проблеми міграції населення. *Наше слово.* URL: https://nasze-slowo.pl/demografichna-sytuacziya-v-ukrayini-ta-problemy-migracziyi-naselennya/

Таблиця 3.9. Стратегія реінтеграції українських жінок

1. Економічний вимір	2. Соціальний та інфраструктурний вимір
• працевлаштування репатріанток • підтримка жіночого підприємництва • гнучкі форми зайнятості • визнання кваліфікацій • рівна оплата праці	• дошкільна освіта • безпечні школи • соціальне житло • медична допомога • психосоціальна підтримка
3. Психологічний та психосоціальний вимір	**4. Міжнародний та інституційний вимір**
• психологічна допомога • кризові центри • реабілітація • підтримка дітей • подолання стигматизації	• міжнародна координація • програми повернення • фінансова підтримка • гендерний мейнстримінг • партнерство з ЄС

⬇

Ключовий результат

⬇

- стійке демографічне відновлення України
- посилення соціальної стабільності
- створення інклюзивної моделі повоєнної реконструкції

Джерело: на основі власних досліджень

Перший вимір – економічний. Саме створення умов для зайнятості та фінансової стабільності є одним із ключових стимулів для повернення жінок з-за кордону, адже «повернення в Україну – це насамперед економічне рішення, укорінене в умовах безпеки, доступі до житла, якості інфраструктури, можливостях працевлаштування та соціальних стандартах»[747].

У сучасних умовах значна частина українок, які перебувають у країнах Європейського Союзу, уже інтегрувалася в місцеві ринки праці, отримала доступ до соціальних гарантій і сформувала нові професійні перспективи. На противагу цьому, вдома вони побоюються втрати стабільності, оскільки нерідко характеризують

[747] Пищуліна О. Реінтеграція українців: культурно-ідентичнісні та соціально-економічні аспекти повернення : аналітична доповідь / за ред. Ю. Якименка. Київ : Центр Разумкова, 2025. С. 94. URL: https://razumkov.org.ua/images/2025/12/17/2025_REINTEGRATION_OF_UKRAINIANS.pdf?utm_source=chatgpt.com

український ринок праці як малоперспективний, а державну систему соціального забезпечення і захисту як малоефективну, несправедливу, недостатню для утримання сім'ї.

Тому повернення стане можливим лише за умови, якщо Україна зможе запропонувати конкурентні можливості працевлаштування та професійного розвитку. Держава повинна зважати на те, що вона об'єктивно може запропонувати роботу, але не завжди може запропонувати якість праці, до якої люди встигли звикнути за кордоном. Отже, реальна репатріація прямо залежатиме від здатності вітчизняної економіки створити умови для інтеграції фахівців, які набули нових компетенцій у країнах ЄС, потребу у створенні конкурентних умов працевлаштування та розвитку людського капіталу.

У цьому контексті необхідними є розробка державних програм першочергового працевлаштування для жінок-репатріанток, створення стимулів для роботодавців щодо найму жінок, які повертаються з-за кордону, а також формування спеціальних програм підтримки для матерів із дітьми. Важливим напрямом є запровадження системи спрощеного підтвердження кваліфікацій, здобутих або підтверджених за кордоном, що дозволить уникнути професійної декваліфікації та забезпечить ефективне використання людського капіталу. Особливо актуальним це є для лікарок, педагогинь, ІТ-фахівчинь та представниць інших професій, дефіцит яких може суттєво вплинути на післявоєнне відновлення держави.

Водночас важливу роль відіграє розвиток гнучких форм зайнятості, включаючи дистанційну роботу, часткову зайнятість, проєктну діяльність та цифрову економіку. Для багатьох жінок, особливо тих, які мають дітей або здійснюють догляд за членами сім'ї, саме можливість поєднання професійної діяльності з сімейними обов'язками є визначальним фактором економічної активності. У післявоєнний період такі форми зайнятості можуть стати важливим механізмом залучення жінок до ринку праці та зниження рівня економічної вразливості.

Не менш важливим є розвиток жіночого підприємництва. Надання стартових грантів, пільгового кредитування, консультаційної підтримки та програм професійного навчання для жінок-підприємиць сприятиме створенню нових робочих місць і стимулюватиме економічну активність у громадах. У цьому контексті державна політика має фокусуватися на впровадженні програм фінансової допомоги, мікрокредитування, грантової підтримки для започаткування чи відновлення власної справи; наданні консультаційних та освітніх послуг з питань ведення бізнесу. Підтримка жіночого бізнесу має стратегічне значення для повоєнної реконструкції

України, оскільки жінки дедалі активніше виступають суб'єктами економічного відновлення та локального розвитку[748].

Важливим компонентом економічної реінтеграції також є забезпечення принципу рівної оплати праці та недопущення гендерної дискримінації на ринку праці. Попри законодавчо закріплений принцип рівності, в Україні досі зберігається суттєвий гендерний розрив в оплаті праці – жінки в середньому заробляють менше за чоловіків на аналогічних посадах, а також нерівномірна представленість жінок у керівних і високооплачуваних секторах економіки[749].

За даними Пенсійного фонду України, офіційно зайняті жінки заробляють в середньому за місяць значно менше, ніж чоловіки. «Розмір середнього заробітку жінок становив 83,3% середнього заробітку застрахованих зайнятих чоловіків, а після 24 лютого 2022 року розрив значно збільшився і в 2023 році дорівнював 58,6%»[750].

Подолання цих диспропорцій є необхідною умовою формування справедливого та інклюзивного ринку праці, адже створення такого середовища вимагає рішучих кроків для подолання цієї дискримінації.

Уряд України, реалізуючи Державну стратегію забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків до 2030 року, ухвалену у серпні 2022 року, вже закладає певні інституційні основи для реалізації зазначених заходів[751]. Стратегія передбачає розвиток політики економічного розширення прав і можливостей жінок, підтримку жіночого підприємництва, формування гендерно чутливого ринку праці та інтеграцію принципів рівності у процеси післявоєнного відновлення. Однак ефективність цих заходів значною мірою залежатиме від масштабів міжнародної підтримки, темпів економічної реконструкції країни та здатності держави забезпечити довгострокову соціально-економічну стабільність.

Другий вимір – соціальний та інфраструктурний. Одним із ключових бар'єрів для повернення українських жінок з-за кордону є стан соціальної інфраструктури та гарантування дітям безпечних і стабільних умов життя. Для більшості жінок рішення про повернення визначається не лише економічними чинниками, а насамперед інтересами дітей, доступом до освіти, медицини, житла та базових соціальних послуг.

---

[748] Пищуліна О. Реінтеграція українців: культурно-ідентичнісні та соціально-економічні аспекти повернення : аналітична доповідь / за ред. Ю. Якименка. Київ : Центр Разумкова, 2025. 112 с. URL: https://razumkov.org.ua/images/2025/12/17/2025_REINTEGRATION_OF_UKRAINIANS.pdf?utm_source=chatgpt.com

[749] (Не) рівний ринок праці: чому зарплатні очікування жінок на 17% нижчі, ніж у чоловіків. *Work.ua*. URL: https://www.work.ua/articles/analytics/4125/

[750] Виклики розширення прав і можливостей жінок на ринку праці і в підприємництві в умовах повномасштабної війни та гендерно відповідального відновлення України : звіт за результатами дослідження / О. Цимбал, Е. Лібанова, М. Кримова та ін. ; ООН Жінки. Київ : ГО «Український центр соціальних реформ», 2024. С. 28. URL: https://www.help-platform.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/report-ukr_cor_accept_covernew_fin-2.pdf

[751] Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022–2024 роки : Постанова КМУ від 12 серпня 2022 р. № 752. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text

У цьому контексті особливого значення набуває здатність держави гарантувати належний рівень соціальної підтримки та відновити інфраструктуру, зруйновану внаслідок бойових дій[752].

Однією з найбільш гострих проблем є нестача доступного та якісного дошкільного виховання. Значна частина дитячих садків у постраждалих регіонах була пошкоджена або зруйнована, що обмежує можливості жінок поєднувати професійну діяльність із доглядом за дітьми. Тому пріоритетним завданням має стати збільшення кількості місць у дошкільних закладах, створення безпечних умов перебування дітей, облаштування укриттів та забезпечення належного кадрового й матеріального забезпечення освітніх установ. Доступність дошкільної освіти є не лише соціальною послугою, а й важливим інструментом економічної активізації жінок.

Не менш важливим чинником є гарантування якісної та безпечної шкільної освіти. В умовах тривалої війни саме безпековий аспект освітнього середовища стає одним із визначальних критеріїв для батьків. Відновлення та модернізація шкіл, створення укриттів, розвиток змішаних і дистанційних форм навчання, а також психологічна підтримка дітей, які пережили травматичний досвід війни, мають стати складовими державної політики реінтеграції. Для багатьох жінок стабільне функціонування освітньої системи є необхідною умовою повернення та довгострокового планування майбутнього в Україні.

Важливим напрямом є розвиток системи соціального та доступного житла для репатріанток. Втрата оселі внаслідок бойових дій або окупації стала однією з головних причин тривалого перебування багатьох українських родин за кордоном, тому перед державою стоїть необхідність масштабних інвестицій у житлову інфраструктуру, реабілітаційні та соціальні сервіси[753]. Забезпечення доступних умов, пільгових програм, тимчасового проживання та підтримки для жінок із дітьми має стратегічне значення для стимулювання репатріації. Під час обговорення умов повернення громадяни чітко зауважують, що державою мають бути забезпечені робочі місця, достойна оплата праці, а також можливості отримання житла для молодих сімей або тих людей, які втратили своє житло у війні. Особливої уваги та адресного підходу потребують внутрішньо переміщені особи, багатодітні сім'ї, жінки, які самостійно виховують дітей, для яких критично важливим кроком є гарантоване тимчасове житло, сприяння в довгостроковій оренді чи купівлі.

---

[752] Доступ до дошкільної освіти й догляду та розширення економічних прав і можливостей жінок в Україні. Національне дослідження. 2026. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/58151/file/ECEC-WEE-full-report_UA.pdf

[753] Виклики розширення прав і можливостей жінок на ринку праці і в підприємництві в умовах повномасштабної війни та гендерно відповідального відновлення України : звіт за результатами дослідження / О. Цимбал, Е. Лібанова, М. Кримова та ін. ; ООН Жінки. Київ : ГО «Український центр соціальних реформ», 2024. С. 78. URL: https://www.help-platform.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/report-ukr_cor_accept_covernew_fin-2.pdf

Окремого значення набуває відновлення медичної інфраструктури та доступу до медичних послуг. У багатьох регіонах України система охорони здоров'я зазнала значних втрат через руйнування лікарень, дефіцит медичного персоналу та перевантаження медичних установ. Для жінок, особливо тих, які мають дітей або пережили травматичний досвід війни, доступ до якісної медичної та психологічної допомоги є важливим фактором ухвалення рішення про повернення. Тому розвиток системи психосоціальної підтримки, реабілітаційних послуг та охорони репродуктивного здоров'я має стати одним із пріоритетів післявоєнного відновлення.

У цьому контексті важливим прикладом може слугувати модель реінтеграції соціальних послуг, яку розробляє Міністерство у справах ветеранів України для жінок-військовослужбовиць[754]. Її ключовими елементами є комплексний підхід до соціальної адаптації, психологічної підтримки, професійної реабілітації та медичного супроводу. Подібна модель може бути адаптована і для ширшого кола жінок-мігранток, оскільки дозволяє поєднати соціальні, психологічні та економічні механізми підтримки в єдину систему реінтеграції.

Соціальний та інфраструктурний вимір реінтеграційної політики є одним із визначальних факторів повернення жінок в Україну. Без створення безпечного середовища для життя, доступу до освіти, медицини, житла та соціальних послуг навіть успішні економічні програми можуть виявитися недостатніми для подолання наслідків масової жіночої міграції.

Третій вимір – психологічний та психосоціальний. Тривала вимушена міграція, втрата дому та постійна невизначеність залишають глибокий травматичний слід у житті багатьох українських жінок. Значна частина біженок пережила психологічні потрясіння, пов'язані з бойовими діями, окупацією, вимушеною евакуацією, втратою членів родини або руйнуванням звичного соціального середовища. Особливо вразливими є жінки, які самостійно виховують дітей, пережили насильство або мають досвід тривалого перебування в умовах стресу та нестабільності. У зв'язку з цим ефективна реінтеграція неможлива без створення системи комплексної психосоціальної підтримки[755].

Дослідження свідчать, що майже 70% вимушених мігранток стикаються з труднощами адаптації до нових соціокультурних умов, що проявляється у відчутті невизначеності, втраті соціальних зв'язків та складнощах із формуванням нових

[754] Реінтеграція жінок-військовослужбовиць до цивільного життя, лютий 2024. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/reintehratsiya-zhinok-viyskovosluzhbovyts-do-tsyvilnoho-zhyttya

[755] Пищуліна О. Реінтеграція українців: культурно-ідентичнісні та соціально-економічні аспекти повернення : аналітична доповідь / за ред. Ю. Якименка. Київ : Центр Разумкова, 2025. 112 с. URL: https://razumkov.org.ua/images/2025/12/17/2025_REINTEGRATION_OF_UKRAINIANS.pdf?utm_source=chatgpt.com

життєвих стратегій[756]. Характерною особливістю досвіду багатьох українок є так званий «синдром відкладеного життя», коли перебування за кордоном сприймається як тимчасовий етап до завершення війни, що стримує процес соціальної інтеграції та планування майбутнього. Додатковими чинниками емоційного виснаження виступають постійна тривога за рідних, які залишаються в Україні (57,7%), туга за Батьківщиною (50,7%), а також соціальна ізоляція, спричинена втратою звичного кола спілкування та соціальної підтримки[757].

Пріоритетними заходами мають стати формування мережі психологічної допомоги для репатріанток та їхніх дітей, розвиток доступних консультаційних і кризових центрів, а також інтеграція психологічної підтримки в систему соціальних послуг. Особливого значення набувають програми реабілітації для жінок, які пережили гендерно зумовлене насильство, втратили близьких або зазнали тяжких психологічних травм унаслідок війни. Важливим елементом реінтеграції є також формування спільнот взаємопідтримки, які сприяють соціальній адаптації, відновленню довіри та подоланню ізоляції. Не менш актуальною є системна робота з подолання стигматизації жінок, які повертаються з-за кордону, оскільки суспільні упередження або звинувачення можуть ускладнювати процес їхньої інтеграції в українське соціальне середовище. Цей вимір є критично важливим, адже психологічне благополуччя безпосередньо впливає як на рішення про повернення, так і на успішність подальшої адаптації жінок та їхніх сімей у післявоєнному суспільстві.

Четвертий вимір – міжнародний та інституційний. Масштабність сучасної міграційної кризи та її довгострокові наслідки зумовлюють необхідність активної міжнародної співпраці у сфері реінтеграції українських жінок. Оскільки значна частина біженок перебуває в країнах Європейського Союзу, процес їхнього можливого повернення потребує координації між Україною та державами-реципієнтами. Одним із ключових напрямів має стати розробка механізмів організованого та добровільного повернення, які б враховували потреби жінок і дітей та забезпечували поступову адаптацію після повернення в Україну.

Важливим інструментом можуть стати двосторонні програми «м'якого повернення», які передбачатимуть перехідне збереження частини соціальних гарантій, медичного страхування або освітніх можливостей для дітей у період реінтеграції. Це дозволить зменшити соціальні ризики для жінок, які вагаються щодо повернення через страх втрати стабільності та безпеки. Крім того, надзвичайно важливим є залучення

[756] Виклики розширення прав і можливостей жінок на ринку праці і в підприємництві в умовах повномасштабної війни та гендерно відповідального відновлення України : звіт за результатами дослідження / О. Цимбал, Е. Лібанова, М. Кримова та ін. ; ООН Жінки. Київ : ГО «Український центр соціальних реформ», 2024. С. 20. URL: https://www.help-platform.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/report-ukr_cor_accept_covernew_fin-2.pdf
[757] Там же. С. 73–74.

міжнародної фінансової та технічної підтримки для реалізації програм житлового забезпечення, працевлаштування, психологічної допомоги та професійної адаптації репатріанток.

Окремого значення набуває інтеграція гендерного компоненту до всіх програм повоєнного відновлення України. Гендерно чутливий підхід дозволяє враховувати специфічні потреби жінок, уникати відтворення структурної нерівності та формувати більш інклюзивну модель післявоєнної реконструкції. Гендерний профіль України, підготовлений у межах підтримки Європейського Союзу політики гендерної рівності в 2023 році, наголошує на необхідності комплексного підходу до вирішення проблем вимушеної міграції, демографічного відновлення та соціальної інтеграції жінок[758]. У документі підкреслюється, що гендерна рівність має стати одним із ключових принципів повоєнної відбудови держави та формування нової соціальної політики.

Таким чином, міжнародний та інституційний вимір реінтеграції передбачає не лише повернення громадян, а й створення довгострокових механізмів підтримки, які дозволять забезпечити стійке демографічне та соціальне відновлення України. Лише комплексна політика, що поєднує економічні, соціальні, психологічні та міжнародні інструменти, здатна мінімізувати негативні наслідки масової жіночої міграції та сприяти поверненню людського потенціалу держави.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що масова зовнішня міграція українських жінок в умовах повномасштабної війни набула характеру одного з ключових викликів демографічній стійкості та національній безпеці України. Вимушений виїзд жінок репродуктивного та працездатного віку супроводжується не лише кількісним зменшенням населення, а й втратою людського, професійного та інтелектуального потенціалу держави. Фемінізація міграційних потоків, спричинена умовами воєнного стану, формує довгострокові ризики для відтворення населення, функціонування ринку праці, соціальної стабільності та повоєнного відновлення країни.

Скорочення чисельності жінок репродуктивного віку запускає механізм демографічного занепаду, який проявляється у зниженні народжуваності, старінні населення та посиленні дефіциту трудових ресурсів. Особливо небезпечним є поєднання демографічних втрат із втратами людського потенціалу, оскільки серед жінок-мігранток значну частину становлять висококваліфіковані фахівчині у сферах медицини, освіти, науки, IT та соціального управління.

[758] Гендерний профіль країни: Україна. ЄС за гендерну рівність (оновлення 2023 р.). URL: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2024/03/eu4genderhelpdesk_ukrainegenderprofile_2023-cgp_ukr_v5.pdf

Ефективна політика реінтеграції повинна мати комплексний та гендерно чутливий характер. Вона має поєднувати економічні стимули, підтримку жіночого підприємництва, розвиток соціальної інфраструктури, доступ до житла, медицини та освіти, а також створення системи психологічної й психосоціальної підтримки для жінок та їхніх дітей. Важливого значення набуває міжнародна співпраця, спрямована на реалізацію програм добровільного повернення, адаптації та довгострокового відновлення людського потенціалу України.

Актуальність подальших наукових досліджень проблематики зумовлена низкою об'єктивних чинників. По-перше, масштаби та гендерна специфіка вимушеного виїзду жінок з України не мають аналогів у новітній європейській історії та потребують комплексного наукового осмислення. По-друге, вплив відтоку жінок репродуктивного віку на демографічний розвиток держави має мультиплікативний характер і проявлятиметься впродовж кількох поколінь. По-третє, формування ефективної політики повернення та реінтеграції потребує науково обґрунтованих підходів, що поєднують економічні, соціальні, психологічні та міжнародні механізми підтримки. У зв'язку з цим перспективними напрямами подальших наукових розвідок можуть стати дослідження механізмів збереження зв'язків українських жінок за кордоном із державою походження; аналіз впливу жіночої міграції на трансформацію сімейних і гендерних ролей; порівняльний аналіз міжнародного досвіду реінтеграції населення після збройних конфліктів, а також оцінка ефективності державних та міжнародних програм підтримки репатріанток.

РОЗДІЛ 4
СЕКТОРАЛЬНІ АСПЕКТИ ГАРМОНІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ РИНКУ ПРАЦІ, СФЕРИ ГОСТИННОСТІ ТА ТУРИЗМУ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Чернихівська Анна Володимирівна,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанного бізнесу
Київський національний університет технологій та дизайну
ORCID: 0000-0001-9642-8471

Вступ. Сучасні трансформаційні процеси у світовій економіці дедалі частіше визначаються взаємодією демографічних змін та геополітичних викликів.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення міграційних процесів як складової відновлення людського потенціалу України. Масова вимушена міграція, значні обсяги тимчасового захисту українців у країнах Європейського Союзу, а також формування нових моделей зайнятості за кордоном створюють довгострокові структурні наслідки для національної економіки.

На перший план виходить секторний вимір міграційної політики, оскільки саме через галузеві механізми реалізуються процеси адаптації, зайнятості та соціальної інтеграції мігрантів і внутрішньо переміщених осіб.

У цьому вимірі туризм і сфера гостинності виступають як економічна галузь та багатофункціональний інструмент реінтеграції населення, створення робочих місць, розвитку регіонів і формування соціальної згуртованості. Гнучкість цього сектору, висока здатність до швидкого поглинання робочої сили та значний мультиплікативний ефект роблять його одним із ключових елементів післявоєнного відновлення.

Важливо зазначити, що європейський досвід останніх років продемонстрував трансформацію індустрії гостинності під впливом міграційних криз. У багатьох країнах ЄС готельно-ресторанний сектор став платформою первинної інтеграції біженців, інструментом компенсації дефіциту кадрів та механізмом соціальної адаптації, що підтверджує потенціал використання туризму як інституційного посередника між міграційною політикою та ринком праці.

Визначального значення набуває формування нових підходів до просторового розвитку територій, у межах яких туризм виступає одним із ключових флагманів.

Таким чином, дослідження значення туризму та готельного господарства в системі міграційної політики України є важливою передумовою розроблення ефективних підходів до післявоєнної відбудови, відновлення людського потенціалу та зміцнення соціально-економічної стійкості держави.

4.1. Гармонізація міграційної політики у процесі євроінтеграції: галузевий підхід

Сучасний механізм міжнародної міграції формується під впливом глибоких геополітичних трансформацій, економічної нестабільності, демографічних дисбалансів, військових конфліктів та зміни пріоритетів державної безпеки.

На теперішній час гармонізація міграційної політики перетворюється на комплексний багаторівневий механізм узгодження секторних пріоритетів держав, наднаціональних інституцій, бізнесу, ринку праці та суспільства.

Проблематика міграційної політики для України посилює стратегічне значення поглиблення європейської інтеграції та необхідності адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу.

Сучасна система державного регулювання міграційних процесів має відповідати європейським принципам захисту прав людини, свободи пересування гуманітарної безпеки і забезпечувати ефективний захист національних потреб, економічної стабільності та трудового потенціалу держави.

З точки зору післявоєнної відбудови важливим інструментом виступає формування дієвих механізмів повернення населення, відновлення людського капіталу, стимулювання зайнятості та створення умов для довгострокового соціально-економічного розвитку країни.

Міграційні виклики для України суттєво посилилися внаслідок повномасштабної війни, яка спричинила безпрецедентні демографічні та соціальні перетворення. Значна частина населення була змушена залишити місця постійного проживання через бойові дії, окупацію територій та загрозу безпеці, що призвело до масштабного внутрішнього переміщення осіб і зростання зовнішньої міграції.

Масовий виїзд громадян за кордон, особливо жінок, дітей та економічно активного населення, посилив ризики скорочення трудових ресурсів, поглиблення демографічної кризи та зниження економічного потенціалу держави.

Додатковими викликами стали руйнування житлової, освітньої, медичної та соціальної інфраструктури, що ускладнює процеси повернення населення та подальшої реінтеграції громадян у післявоєнний період.

Координація міграційної політики виходить за межі регуляторного зближення законодавства та передбачає узгодження секторальних політик, інституційних механізмів і стратегічних пріоритетів розвитку. Її сутність полягає у формуванні єдиної системи управління людською мобільністю, яка враховує міжсекторальні зв’язки між економікою, ринком праці, системою освіти, сферою охорони здоров’я, безпекою, туризмом, сферою гостинності, інфраструктурою, цифровими сервісами, гуманітарною політикою та системою соціального захисту.

Саме секторний підхід дозволяє оцінити міграцію як інтегрований фактор трансформації державного управління.

У сучасних умовах міграційна політика вже не розглядається виключно як інструмент контролю за перетином кордонів, а виступає складовою державної безпеки, соціальної стабільності, економічного розвитку та міжнародної інтеграції.

У науковому просторі проблематика міграції досліджується представниками різних наукових шкіл та напрямів.

Європейські організації та фахівці акцентують увагу на глобальних моделях міграційного управління, інтеграції мігрантів, безпекових аспектах мобільності населення та транснаціональних формах взаємодії.

Вітчизняна практика переважно зосереджуються на питаннях трудової міграції, демографічних втрат, проблемах внутрішнього переміщення населення, реінтеграції громадян і гармонізації міграційної політики України з європейськими стандартами.

На європейському рівні базові поняття міграційної сфери формуються на основі документів International Organization for Migration та United Nations High Commissioner for Refugees, що забезпечують уніфікацію термінології та створюють основу для реалізації міжнародної міграційної політики.

Міжнародна організація з міграції (International Organization for Migration, IOM)[759], розглядає міграцію як багатогранний феномен, що потребує комплексного управління. Міграційна політика держави визначається як комплекс правових, інституційних, соціально-економічних та інформаційно-комунікаційних заходів, спрямованих на регулювання в'їзду, виїзду та перебування іноземців, захист прав мігрантів, сприяння реінтеграції громадян, які повертаються, та максимізацію позитивного внеску міграційних процесів у національний розвиток.

Гармонізація міграційної політики – це процес узгодження національних підходів з європейськими та міжнародними стандартами, який включає адаптацію законодавства, інституційну сумісність, спільні механізми управління потоками та принцип солідарності.

Гармонізація ґрунтується на засадах Європейського пакту про міграцію та притулок (EU Pact on Migration and Asylum, 2024)[760], який наголошує на комплексному управлінні, повазі до прав людини, ефективній інтеграції та циркулярній міграції.

Реінтеграція – багатогранний процес соціально-економічного, психологічного та культурного включення осіб, які повертаються на батьківщину, передбачає відновлення людського капіталу, доступ до ринку праці, житла та соціальних послуг.

У європейській системі реінтеграція розглядається як ключовий елемент стійкості

[759] International Organization for Migration (IOM) Ukraine. URL: https://ukraine.iom.int/

[760] European Commission. Pact on Migration and Asylum (EU Pact on Migration and Asylum): official website of the European Union. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/migration-and-asylum/pact-migration-and-asylum_en

(resilience) та соціальної згуртованості.

Людський капітал (human capital) у класичній теорії інтерпретується як сукупність знань, навичок, здоров'я та мотивації індивідів, що визначає їхню продуктивність і внесок в економічне зростання. У післявоєнних умовах збереження та примноження людського капіталу стає стратегічним пріоритетом, оскільки війна спричинила значні втрати через еміграцію, загибель, поранення та демографічний спад.

Циркулярна міграція (circular migration) – це модель міжнародної трудової мобільності, відповідно до якої особи тимчасово виїжджають до іншої держави з метою працевлаштування, професійної діяльності або набуття нових компетентностей, а після завершення визначеного періоду повертаються до країни походження.

На відміну від постійної еміграції, така форма передбачає багаторазовий або циклічний характер переміщення населення, за якого зберігаються соціальні, економічні та професійні зв'язки мігрантів із державою їхнього громадянства.

Особливість циркулярної міграції полягає у тому, що вона створює потенціал для взаємовигідної співпраці між країнами походження мігрантів та державами, які приймають робочу силу. Країни-реципієнти отримують можливість компенсувати дефіцит трудових ресурсів у певних секторах економіки, залучати працівників необхідної кваліфікації та підтримувати конкурентоспроможність національного ринку праці. Водночас держави походження мігрантів можуть отримувати економічні та соціальні переваги через надходження грошових переказів, повернення громадян із новими професійними навичками, міжнародним досвідом, управлінськими компетенціями та інвестиційним потенціалом.

Важлива складова циркулярної міграції – це її соціальна функція. Тимчасовий характер трудового переміщення сприяє збереженню сімейних, культурних та громадянських зв'язків мігрантів із батьківщиною, що зменшує ризики асиміляції, втрати національної ідентичності та демографічного виснаження країни.

Особливо актуальною концепція циркулярної міграції є для України в умовах сучасних демографічних і економічних викликів. Значна кількість українських громадян працює за кордоном, насамперед у країнах Європейського Союзу, що формує ризики довготривалої втрати трудового потенціалу держави. У таких умовах розвиток механізмів циркулярної міграції може стати важливим інструментом збереження зв'язку громадян із національною економікою та стимулювання їхнього повернення. Використання набутих за кордоном професійних навичок, інвестиційних ресурсів та міжнародного досвіду здатне сприяти післявоєнному відновленню країни, модернізації ринку праці та формуванню нової моделі економічного розвитку, орієнтованої на людський капітал та інновації.

У контексті дослідження доцільно систематизувати основні категорії осіб, щодо яких реалізується міграційна політика держави, що дозволить глибше зрозуміти особливості сучасних міграційних процесів та специфіку державного регулювання.

Таблиця 4.1. Основні категорії населення в системі реалізації міграційної політики

Термін	Визначення	Основні причини переміщення	Особливості державної політики
Мігрант	Особа, яка змінює країну постійного або тимчасового проживання незалежно від причин переміщення чи правового статусу; короткострокова (3–12 місяців) або довгострокова (понад 1 рік) міграція	Економічні фактори, працевлаштування, освіта, возз'єднання сім'ї, підвищення якості життя, безпекові ризики	Регулювання трудової мобільності, контроль міграційних потоків, адаптацію та інтеграцію мігрантів
Біженець	Особа, яка перебуває поза межами країни походження через обґрунтований страх переслідування, збройний конфлікт, насильство та потребує міжнародного захисту	Війни, політичні переслідування, етнічні чи релігійні конфлікти, порушення прав людини	Надання притулку, гуманітарна підтримка, інтеграція та забезпечення соціального захисту
Внутрішньо переміщена особа (ВПО)	Особи або групи осіб, які були змушені залишити місце постійного проживання через конфлікт, насильство, порушення прав людини чи катастрофу, але не перетнули державний кордон	Воєнні дії, окупація територій, природні та техногенні катастрофи	Соціальна підтримка, житлові програми, працевлаштування, інтеграція у громади та реінтеграція після повернення
Трудовий мігрант	Особа, яка переміщується з метою здійснення оплачуваної трудової діяльності в іншій державі	Безробіття, різниця у рівні заробітної плати, професійна самореалізація	Захист трудових прав громадян за кордоном та стимулювання циркулярної міграції
Репатріант	Особа, яка добровільно повертається до країни свого громадянства або етнічного походження після тривалого перебування за кордоном	Повернення після війни, завершення трудової міграції, державні програми повернення.	Реінтеграція, сприяння працевлаштуванню та адаптації до соціально-економічних умов
Особа без громадянства	Особа, яку жодна держава не визнає своїм громадянином відповідно до законодавства	Розпад держав, колізії законодавства, дискримінація, примусове переміщення	Документування, правовий захист та запобігання безгромадянству
Нелегальний (нерегулярний) мігрант	Особа, яка перебуває на території держави з порушенням міграційного законодавства	Незаконне працевлаштування, уникнення переслідування, економічні причини	Прикордонний контроль, депортаційні процедури та протидія торгівлі людьми

Джерело: сформовано автором на основі[761], [762]

У межах європейської інтеграції особливе значення має концепція «керованої мобільності», що передбачає баланс між свободою пересування та ефективним контролем міграційних потоків. Європейський Союз поступово перейшов від

[761] International Organization for Migration (IOM) Ukraine. URL: https://ukraine.iom.int/

[762] European Commission. Pact on Migration and Asylum (EU Pact on Migration and Asylum): official website of the European Union. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/migration-and-asylum/pact-migration-and-asylum_en

політики фрагментарного реагування на міграційні виклики до формування комплексної системи управління мобільністю населення. Така система базується на поєднанні гуманітарних принципів, безпекових механізмів, цифрового моніторингу та економічного прогнозування.

Секторний вимір гармонізації міграційної політики проявляється передусім у сфері ринку праці. Демографічне старіння населення країн ЄС, структурний дефіцит кадрів, розвиток економіки знань, а також посилення глобальної конкуренції за людський капітал зумовлюють необхідність створення узгоджених механізмів трудової мобільності.

У теперішній час впорядкування трудової міграційної політики повинно базуватися на принципах циркулярної мобільності, які передбачають не остаточну еміграцію, а тимчасову професійну інтеграцію з подальшим поверненням і реінтеграцією фахівців у національну економіку[763].

Для України на перший план виходить розробка механізмів стимулювання повернення висококваліфікованих кадрів, розвитку програм дистанційної зайнятості, підтримки транскордонного підприємництва та інтеграції українських фахівців у європейські інноваційні екосистеми.

Сектор освіти посідає центральне місце у формуванні довгострокової міграційної стратегії, адже академічна мобільність, міжнародні освітні програми, подвійні дипломи та транснаціональні освітні мережі сприяють розвитку інтелектуальної міграції та зміцненню людського капіталу країни.

У європейському просторі вищої освіти мобільність студентів і викладачів розглядається як інструмент інтеграції, інноваційного розвитку та культурного зближення. Водночас для держав із нестабільною економічною ситуацією існує ризик трансформації освітньої мобільності у постійну інтелектуальну еміграцію.

У сфері охорони здоров’я уніфікація міграційної політики має особливо складний механізм, оскільки поєднує гуманітарні, безпекові та економічні аспекти. Міграційні процеси впливають на доступ до медичних послуг, навантаження на систему охорони здоров’я, кадрове забезпечення медичних закладів та рівень епідеміологічної безпеки.

Пандемія COVID-19 продемонструвала, що ефективне управління мобільністю населення є критично важливим для забезпечення стійкості систем охорони здоров’я.

Європейська практика свідчить про необхідність інтеграції міграційної політики з цифровими системами медичного моніторингу, страховими механізмами та транскордонним обміном інформацією.

---

[763] Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD). Inclusive Growth Framework. URL: https://www.oecd.org/inclusive-growth

Безпековий сектор належить до найбільш чутливих напрямів реалізації та балансування міграційної політики, оскільки безпосередньо пов'язаний із захистом національних інтересів і безпеки держави. У сучасному світі міграція дедалі частіше розглядається через призму гібридних загроз, транскордонної злочинності, незаконної торгівлі людьми, кіберризиків та міжнародного тероризму. Це зумовлює необхідність інтеграції міграційного управління з системами прикордонного контролю, цифрової ідентифікації, біометричного моніторингу та міждержавного обміну даними.

Масові міграційні процеси впливають на структуру зайнятості, рівень соціального навантаження, систему пенсійного забезпечення та механізми державної підтримки населення. У країнах ЄС впорядкування соціальної політики у сфері міграції базується на принципах недискримінації, рівного доступу до базових послуг та інтеграції мігрантів у локальні громади.

Окремий вимір гармонізації міграційної політики пов’язаний із туристичним сектором та індустрією гостинності. Туризм є одним із найбільш мобільних секторів глобальної економіки, а отже, безпосередньо залежить від ефективності міграційного регулювання. Лібералізація візового режиму, цифровізація прикордонних процедур, безпечна мобільність туристів та інтеграція транспортної інфраструктури формують нові можливості для розвитку міжнародного туризму[764].

Для України впорядкування міграційної політики в туристичній галузі має стратегічне значення в контексті післявоєнного відновлення. Розвиток безпечного туристичного середовища, спрощення процедур перетину кордону, адаптація до європейських стандартів сервісу та інтеграція у міжнародні туристичні маршрути можуть стати важливими чинниками економічного зростання.

Інфраструктурний сектор визначає стратегічні передумови у процесах міграційної політики. Транспортні коридори, прикордонна логістика, цифрові комунікації та урбаністичне планування формують матеріальну основу мобільності населення.

Узгодження міграційної політики має культурно-гуманітарний вимір, що впливає на трансформацію ідентичності, міжкультурну комунікацію та соціальну згуртованість. Європейський підхід базується на принципах мультикультурності, толерантності та захисту прав людини. Водночас сучасні міграційні кризи продемонстрували, що відсутність ефективної політики може спричиняти соціальну поляризацію та посилення радикальних настроїв.

Економічний сектор суттєво впливає на формування міграційної політики через потребу підтримання конкурентоспроможності економіки, стимулювання інноваційної діяльності та розвитку підприємництва. Зростання мобільності трудових ресурсів

[764] World Tourism Organization (UNWTO). Tourism for Development – Volume I: Key Areas for Action: official report. – Madrid : UNWTO, 2018. URL: https://doi.org/10.18111/9789284419722

актуалізує питання залучення, утримання та ефективного використання людського капіталу, який дедалі більше визначає темпи економічного зростання держав.

Важливим аспектом виступає інституційне управління. Ефективна міграційна політика потребує координації між державними органами, міжнародними інституціями, місцевими громадами та громадянським суспільством. Масове переміщення населення, вимушена міграція, евакуація громадян та міжнародний захист біженців створюють безпрецедентні виклики для державної політики. Європейський Союз продемонстрував новий підхід до кризового управління мобільністю населення, який базується на принципах солідарності, тимчасового захисту та координації гуманітарних механізмів.

Для України гуманітарна складова повинна стати одним із ключових елементів післявоєнного відновлення, спрямована на створення довгострокових програм повернення громадян, підтримки сімей, інтеграції ветеранів та психологічної адаптації населення. Міграційна політика повинна розглядатися як інструмент регулювання мобільності та механізм відновлення соціального капіталу держави.

Сучасні глобальні тенденції свідчать про те, що міграційна політика дедалі більше інтегрується у систему сталого розвитку. Питання екологічної безпеки, кліматичних змін та ресурсної нестабільності формують нові типи мобільності населення. Кліматична міграція поступово стає одним із ключових викликів XXI століття, де обов'язково необхідно враховувати екологічний вимір.

Європейський Союз активно впроваджує принципи Європейського зеленого курсу (European Green Deal)[765] у сферу міграційного управління, поєднуючи екологічну політику з регіональним розвитком, транспортною модернізацією та соціальною адаптацією населення. Для України ця тенденція відкриває можливості формування нової моделі «зеленої мобільності», яка поєднуватиме екологічну стійкість, цифровізацію та безпечну інтеграцію у європейський простір.

Процес гармонізації міграційної політики представлено в таблиці 4.2.

У стратегічному вимірі впорядкування міграційної політики виходить за межі адаптації до європейських стандартів, перетворюючись на важливий інструмент модернізації державного управління та формування нової моделі розвитку. Для України такий підхід передбачає перехід від реагування на міграційні виклики до системного управління людським капіталом, орієнтованого на його збереження, розвиток і ефективне залучення в процеси відновлення країни.

[765] European Commission. The European Green Deal : official website of the European Union. – 2019. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

Таблиця 4.2. Секторні аспекти гармонізації міграційної політики

Сектор	Основні напрями гармонізації	Ключові виклики	Стратегічне значення для України
Ринок праці	Узгодження механізмів трудової мобільності, розвиток циркулярної міграції, цифровізація зайнятості, визнання кваліфікацій	Дефіцит кадрів, нерівність доступу до праці, тіньова зайнятість	Повернення висококваліфікованих фахівців, інтеграція у європейський ринок праці, розвиток дистанційної зайнятості
Безпековий сектор	Інтеграція прикордонного контролю, біометрична ідентифікація, цифровий моніторинг, міждержавний обмін інформацією	Нелегальна міграція, торгівля людьми, кіберризики, міжнародний тероризм	Зміцнення національної та прикордонної безпеки в умовах війни та гібридних загроз
Соціальний захист	Забезпечення рівного доступу до соціальних послуг, інтеграція мігрантів у громади, координація пенсійних та соціальних систем	Соціальне навантаження, ризики дискримінації, нерівність доступу до соціальних гарантій	Формування соціальної стійкості та підтримка реінтеграції громадян
Туризм та індустрія гостинності	Лібералізація мобільності, цифровізація прикордонних процедур, інтеграція транспортної інфраструктури	Тіньова зайнятість, безпекові ризики, нелегальна міграція	Розвиток післявоєнного туризму, інтеграція у міжнародні туристичні маршрути, економічне відновлення
Культурно-гуманітарний сектор	Міжкультурна інтеграція, підтримка мультикультурності, розвиток толерантності та соціальної згуртованості	Соціальна поляризація, радикалізація, культурні конфлікти	Формування європейської моделі громадянської інтеграції та соціальної єдності

Джерело: сформовано автором

Таким чином, секторні аспекти гармонізації міграційної політики формують нову парадигму державного управління, у межах якої мобільність населення розглядається як ресурс розвитку, інструмент інтеграції та фактор стратегічної стійкості.

Міграційна політика Європейського Союзу у XXI столітті еволюціонувала з вузького інструменту регулювання транскордонної мобільності у комплексний механізм наднаціонального врядування, інтегрований у сферу безпеки, економічного розвитку, ринку праці та гуманітарної політики.

Особливої інтенсивності ці процеси набули після міграційної кризи 2015–2016 рр., яка виявила структурні дисбаланси Спільної європейської системи притулку

(Common European Asylum System – CEAS)[766], а також продемонструвала обмежену ефективність Дублінського механізму в умовах масового переміщення населення.

Подальшими каталізаторами перегляду міграційної моделі ЄС стали пандемія COVID19, загострення безпекових ризиків на зовнішніх кордонах Союзу та повномасштабна російська війна проти України, що спричинила найбільшу хвилю вимушеної міграції в Європі після Другої світової війни.

У практичному вимірі міграційна політика ЄС дедалі частіше розглядається крізь призму інтеграції міграційного регулювання у систему внутрішньої та зовнішньої безпеки.

Тобто, міграція в межах політики поступово перетворюється із соціально-економічного явища у предмет стратегічного безпекового управління, де основне значення займає цифровий моніторинг, прикордонний контроль та наднаціональна координація.

Сучасна міграційна політика ЄС характеризується поєднанням безпекового та гуманітарного підходів, оскільки інституції змушені балансувати між необхідністю захисту зовнішніх кордонів і дотриманням міжнародних стандартів прав людини та права на притулок.

Ключовим етапом нормативно-правової трансформації міграційної політики Європейського Союзу стало ухвалення у 2024 році Нового пакту про міграцію та притулок (New Pact on Migration and Asylum), який став найбільш масштабною реформою європейського міграційного законодавства з моменту створення Шенгенської зони та Спільної європейської системи надання притулку (Common European Asylum System, CEAS).

Новий пакт являє собою комплекс із десяти взаємопов’язаних законодавчих актів, спрямованих на формування єдиної системи управління міграцією, у межах якої поєднуються механізми прикордонного контролю, розподілу відповідальності між державами-членами, цифрового управління даними та уніфікованих процедур надання міжнародного захисту.

Концептуальною основою Нового пакту стала ідея «обов’язкової солідарності» (mandatory solidarity), що передбачає колективну відповідальність держав за врегулювання міграційних криз. На відміну від попередньої моделі, де основне навантаження покладалося на державу першого в’їзду, нова система передбачає механізми релокації шукачів притулку, фінансової підтримки прикордонних держав та операційної допомоги через структури ЄС.

[766] Common European Asylum System (CEAS) / European External Action Service (EEAS). – Brussels. URL:https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/12_ceas_2pg.pdf

Увага зосереджується на необхідності інституційної трансформації принципу міграційного суверенітету держав-членів у бік посилення наднаціонального управління міграційними процесами.

Центральним елементом нової нормативної системи стає Регламент про управління притулком та міграцією (Asylum and Migration Management Regulation – AMMR)[767], який замінює Дублінський і формує новий механізм визначення відповідальності за розгляд заяв про міжнародний захист.

Одним із фундаментальних принципів міграційної політики ЄС є повага до прав людини та дотримання міжнародних гуманітарних стандартів. Європейський Союз визнає право кожної особи на отримання міжнародного захисту у випадку переслідувань, воєнних конфліктів, політичної нестабільності чи загрози життю.

Основою цього принципу слугує Конвенція про статус біженців, прийнята у Женеві у 1951 році. Особливе значення має принцип non-refoulement (невислання), відповідно до якого забороняється примусове повернення особи до країни, де її життю, свободі або безпеці може загрожувати небезпека. Цей принцип є одним із базових елементів міжнародного права у сфері захисту біженців і виступає важливою складовою європейської гуманітарної політики.

Міграційна політика ЄС ґрунтується на збалансованому підході до регулювання легальної та нелегальної міграції. Союз визнає необхідність залучення іноземної робочої сили для забезпечення економічного розвитку, подолання демографічної кризи та підтримки функціонування окремих секторів економіки. У зв'язку з цим створюються легальні механізми працевлаштування, навчальної мобільності, академічного обміну та возз'єднання сімей.

Значна увага приділяється розвитку системи «блакитної карти ЄС», яка спрямована на залучення висококваліфікованих працівників із третіх країн. Одночасно ЄС активно посилює боротьбу з нелегальною міграцією, торгівлею людьми, контрабандою мігрантів та незаконним перетином державних кордонів.

Свобода пересування громадян держав-членів у межах єдиного європейського простору належить до фундаментальних принципів функціонування міграційної системи ЄС. Вона забезпечує громадянам Союзу можливість вільно проживати, працевлаштовуватися, здобувати освіту та провадити підприємницьку діяльність на території будь-якої держави-члена без додаткових візових чи дозвільних процедур.

Реалізація цього принципу стала можливою завдяки створенню Шенгенської угоди та формуванню Шенгенської зони, яка передбачає скасування внутрішнього прикордонного контролю між більшістю країн ЄС.

[767] A new asylum and migration management regulation / Council of the European Union. – Brussels. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/asylum-migration-management

Принцип солідарності та справедливого розподілу відповідальності між державами-членами належить до ключових засад сучасної міграційної політики ЄС.

У зв'язку з нерівномірним навантаженням на прикордонні країни, які приймають основні потоки мігрантів і біженців, Європейський Союз розробив механізми підтримки держав, що перебувають на зовнішніх кордонах Союзу.

Найбільше значення цей підхід має для Італії, Греції та Іспанії, географічне положення яких зумовлює їхню роль як основних пунктів в'їзду мігрантів до Європейського Союзу. Принцип солідарності реалізується через фінансову допомогу, програми переміщення шукачів притулку, підтримку прикордонної інфраструктури та спільні гуманітарні заходи.

Особливе місце у системі міграційного управління займає регулювання зовнішніх кордонів ЄС. Шенгенський простір функціонує як єдина зона без внутрішніх кордонів, що потребує ефективного контролю за зовнішнім периметром Союзу. Для реалізації цього завдання було створено Європейське агентство з прикордонної та берегової охорони Frontex[768], яке координує спільні операції держав-членів, забезпечує моніторинг міграційних потоків, здійснює аналіз ризиків та бере участь у боротьбі з транскордонною злочинністю.

Не менш важливим напрямом міграційної політики Європейського Союзу є забезпечення ефективної інтеграції мігрантів та протидія будь-яким формам дискримінації. У межах інтеграційної політики реалізуються програми мовної адаптації, професійної підготовки, доступу до освіти, охорони здоров'я та ринку праці. Значна увага приділяється боротьбі з расизмом, ксенофобією та соціальною ізоляцією мігрантів. Європейське законодавство гарантує легальним мігрантам рівні умови праці, соціального захисту та доступу до основних суспільних послуг.

Міграційна політика ЄС передбачає функціонування ефективної системи повернення осіб, які не мають законних підстав для перебування.

Європейський Союз прагне забезпечити дотримання міграційного законодавства через процедури добровільного або примусового повернення нелегальних мігрантів та осіб, чиї заяви про надання притулку були відхилені. Політика повернення реалізується з урахуванням міжнародних стандартів захисту прав людини та принципу гуманного поводження. Особливе значення надається співпраці з країнами походження мігрантів, укладенню угод про реадмісію та створенню програм реінтеграції осіб після повернення.

Нова міграційна стратегія ЄС орієнтована на подолання розрізненості національних підходів та формування інтегрованої системи кризового міграційного

[768] Frontex / European Border and Coast Guard Agency. – Warsaw. URL: https://www.frontex.europa.eu/

менеджменту, здатної забезпечити оперативне, скоординоване та солідарне реагування на міграційні виклики загальноєвропейського масштабу.

Важливу роль у сучасній міграційній політиці ЄС відіграє модернізація системи прикордонного контролю та цифрового моніторингу міграційних потоків.

Правову основу функціонування Шенгенського простору становить Шенгенський прикордонний кодекс (Regulation EU 2016/399)[769], який визначає правила перетину зовнішніх кордонів та функціонування простору без внутрішнього прикордонного контролю.

Після 2015 року Європейський Союз суттєво посилив безпековий компонент прикордонної політики. Це проявляється у розширенні повноважень агентства Frontex, створенні електронних систем обміну інформацією та впровадженні біометричних механізмів контролю мобільності населення.

Відбулося сучасне оновлення системи Eurodac, яка перетворилася із технічної бази даних відбитків пальців у комплексну цифрову платформу управління міграційною інформацією. Нова редакція Регламенту Eurodac передбачає розширення категорій осіб, дані яких підлягають збору, включаючи осіб, які незаконно перетнули кордон, а також мігрантів, врятованих у межах морських операцій.

Система інтегрується з іншими цифровими платформами ЄС, що формує єдину систему біометричного моніторингу транскордонної мобільності. У науковій літературі такі процеси визначаються як формування моделі «digital migration governance», у межах якої цифрові технології стають ключовим інструментом контролю мобільності населення.

Суттєвих змін зазнала і політика міжнародного захисту. Директива 2013/33/EU[770] про умови прийому заявників на міжнародний захист закріплює мінімальні стандарти забезпечення житлом, медичною допомогою, соціальними послугами та доступом до ринку праці.

Функціонування Спільної європейської системи надання притулку демонструє поступове посилення охорони та безпеки навіть у сфері гуманітарного захисту. Це проявляється у впровадженні прискорених прикордонних процедур, розширенні центрів тимчасового утримання та активізації політики депортації осіб, яким відмовлено у наданні притулку.

[769] Regulation (EU) 2016/399 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016 on a Union Code on the rules governing the movement of persons across borders (Schengen Borders Code). URL: http://data.europa.eu/eli/reg/2016/399/oj

[770] Directive 2013/33/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 laying down standards for the reception of applicants for international protection (recast) URL: https://www.refworld.org/legal/reglegislation/council/2013/102659

Концептуальною основою трансформації міграційної політики Європейського Союзу є механізм тимчасового захисту, передбачений Директивою 2001/55/ЕС[771]. Вперше в історії ЄС цей механізм був активований у 2022 році після початку повномасштабної російської війни проти України. Це дозволило забезпечити мільйонам українських громадян право на тимчасове проживання, працевлаштування, освіту, медичне забезпечення та соціальний захист без проходження тривалої процедури індивідуального розгляду заяв про притулок.

Український сценарній став переломним моментом для європейської міграційної політики, оскільки продемонстрував здатність ЄС оперативно адаптувати нормативно-правові механізми до кризових гуманітарних умов.

Паралельно Європейський Союз продовжує формування селективної моделі легальної міграції, орієнтованої на залучення висококваліфікованого людського капіталу. В умовах старіння населення та дефіциту трудових ресурсів ЄС дедалі активніше використовує міграційну політику як інструмент забезпечення економічної конкурентоспроможності.

Одним із ключових нормативних інструментів у цій сфері виступає Директива про Блакитну карту ЄС (Directive 2021/1883/EU)[772], яка спрощує умови працевлаштування висококваліфікованих працівників із третіх країн та стимулює їх професійну мобільність у межах внутрішнього ринку Союзу.

Значний вплив на формування сучасної системи інтеграції мігрантів у Європейський Союз має Директива 2003/86/ЄС про право на возз'єднання сім'ї (Directive 2003/86/EC on the right to family reunification)[773].

Ці нормативно-правові акти стали важливими елементами європейської міграційної політики, оскільки вони спрямовані на регулювання перебування мігрантів та створення умов для їх повноцінної соціальної, економічної та культурної інтеграції у європейський простір.

Директива 2003/109/ЄС[774] про статус довгострокових резидентів забезпечує стабільність правового становища громадян третіх країн, які тривалий час легально проживають на території держав-членів ЄС.

Основною метою даного документа є наближення правового статусу довгострокових мігрантів до статусу громадян Європейського Союзу та формування

[771] Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj
[772] Directive (EU) 2021/1883 of the European Parliament and of the Council of 20 October 2021 on the conditions of entry and residence of third-country nationals for the purpose of highly qualified employment, and repealing Council Directive 2009/50/EC. URL: https://lawthek.eu/detail/0588f828-a904-4302-b09c-daec32bd59ae/en/SINGLE
[773] Directive 2003/86/EC on the right to family reunification URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2003/86/oj/eng
[774] Council Directive 2003/109/EC of 25 November 2003 concerning the status of third-country nationals who are long-term residents URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2003/109/oj/eng

єдиних стандартів їхнього правового захисту. Відповідно до положень директиви, особа може отримати статус довгострокового резидента після п'яти років безперервного легального проживання на території держави за умови наявності стабільного доходу, житла та медичного страхування. Отримання такого статусу забезпечує мігрантам ширший спектр соціально-економічних прав і гарантій.

Важливість цієї директиви полягає у тому, що вона сприяє зниженню соціальної маргіналізації мігрантів та забезпечує їхню довгострокову інтеграцію у суспільство держав-членів. Довгострокові резиденти отримують право на доступ до ринку праці, освіти, професійної підготовки, соціального забезпечення та медичних послуг на умовах, максимально наближених до прав громадян ЄС. Крім того, директива передбачає можливість проживання та працевлаштування у інших державах-членах Європейського Союзу, що значно посилює мобільність мігрантів у межах єдиного європейського простору.

Суттєвим аспектом Директиви 2003/109/ЄС є також її антидискримінаційний аспект. Надання мігрантам стабільного правового статусу сприяє зменшенню ризиків експлуатації, нелегальної зайнятості та соціальної ізоляції. Директива стимулює розробляти інтеграційні програми, орієнтовані на мовну адаптацію, професійну інтеграцію та залучення мігрантів до суспільного життя.

У стратегічному вимірі цей документ став важливим кроком до формування концепції «інклюзивної Європи», де легальні мігранти розглядаються не як тимчасова робоча сила, а як повноцінні учасники соціально-економічного розвитку.

Не менш вагоме значення для гуманітарного та соціального виміру міграційної політики має Директива 2003/86/ЄС про право на возз'єднання сім'ї.

Документ визначає правові механізми, відповідно до яких громадяни третіх країн, які легально проживають у державах-членах ЄС, можуть запросити до себе членів своєї сім'ї, таких як подружжя, неповнолітніх дітей, а в окремих випадках і батьків або інших утриманців. Головна мета – забезпечення права мігрантів на сімейне життя та створення умов для підтримання сімейних зв'язків, що визнається одним із базових прав людини у міжнародному та європейському праві.

Значення цієї директиви виходить далеко за межі суто юридичного регулювання сімейної міграції. Возз'єднання сім'ї розглядається Європейським Союзом як важливий інструмент соціальної стабільності та інтеграції мігрантів. Наявність сімейного середовища позитивно впливає на психологічну адаптацію мігрантів, сприяє їхній економічній активності, покращує рівень соціальної відповідальності та знижує ризики соціального відчуження. Крім того, стабільні сімейні зв'язки створюють умови для кращої інтеграції дітей мігрантів у систему освіти та соціальне середовище приймаючих країн.

Директива 2003/86/ЄС також має важливий гуманітарний вимір, оскільки спрямована на захист людської гідності та недопущення порушення права на приватне і сімейне життя. Вона встановлює мінімальні стандарти для держав-членів щодо процедур подання заяв, термінів розгляду документів та гарантій прав членів сім'ї.

Положення обох директив формують нормативне підґрунтя інтеграційної складової міграційної політики Європейського Союзу, що демонструють перехід від виключно безпекового або економічного підходу до більш комплексної моделі, у центрі якої перебуває людина, її права, соціальна адаптація та можливість повноцінної участі у суспільному житті.

Отже, європейський досвід демонструє, що ефективна міграційна політика повинна поєднувати економічні пріоритети держави із забезпеченням соціального захисту, людської гідності та підтримки сімейної єдності. Зазначені підходи створюють передумови для формування соціально стійкого суспільства, підвищення рівня інтеграції мігрантів та забезпечення довгострокової стабільності ринку праці в умовах сучасних міграційних викликів.

4.2. Сфера гостинності та туризму в умовах вимушеної міграції: досвід країн ЄС щодо українських біженців

Повномасштабна російська війна проти України спричинила найбільшу гуманітарну та міграційну кризу в Європі. Масове переміщення населення після 2022 року суттєво вплинуло на соціальну політику держав Європейського Союзу та на функціонування туристичного ринку і сфери гостинності, що стали одним із ключових секторів прийому, розміщення та інтеграції українських біженців.

На відміну від міграційної кризи 2015–2016 рр., пов'язаної з потоками біженців із Сирії та країн Близького Сходу, українська хвиля вимушеної міграції мала інший соціально-економічний вимір.

Значну частину переміщених осіб становили жінки з дітьми, особи з вищою освітою, професійними навичками та досвідом роботи у сфері послуг. Саме тому країни ЄС почали розглядати українських біженців як потенційний людський ресурс для секторів економіки, що потерпали від дефіциту робочої сили, зокрема туризму та готельно-ресторанного бізнесу.

Важливим етапом стала активація Європейським Союзом Директиви про тимчасовий захист 2001/55/ЕС[775], яка надала українським громадянам право на

[775] Council Directive 2001/55/EC URL: https://www.refworld.org/legal/reglegislation/council/2001/en/17729

проживання, соціальний захист, доступ до ринку праці та освітніх послуг без проходження складних процедур отримання статусу біженця. Саме це рішення дозволило країнам швидко інтегрувати українських громадян у національні економіки та забезпечити їх легальне працевлаштування у сфері гостинності.

Найбільш масштабним став досвід Польщі, яка фактично перетворилася на головний центр прийому українських біженців у Європі. Уже в перші місяці війни польські готелі, хостели, туристичні бази, санаторії та апартаменти були інтегровані у систему гуманітарного розміщення населення.

Польський уряд спільно з місцевими органами влади компенсував частину витрат власникам засобів розміщення, які надавали житло українським громадянам. Такий механізм дозволив одночасно вирішити декілька завдань: забезпечити екстрене розміщення біженців, підтримати функціонування малого та середнього hospitality-бізнесу, а також стабілізувати локальну економіку прикордонних регіонів.

Особливістю польської моделі стало поєднання гуманітарної підтримки із поступовою інтеграцією українців у ринок праці. Через високий дефіцит кадрів у сфері HoReCa українські громадяни активно залучалися до роботи в готелях, ресторанах, кейтерингових компаніях та туристичних сервісах.

За оцінками Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD[776], саме сектор гостинності став одним із найбільших роботодавців для українських біженців у Польщі. Водночас українські працівники частково компенсували нестачу персоналу, яка існувала в польському туризмі ще до початку війни.

Крім того, у Польщі активно реалізовувалися програми професійної адаптації українських громадян. У великих містах: Варшаві, Кракові, Вроцлаві та Гданську за підтримки муніципалітетів і професійних асоціацій були створені мовні курси, програми перекваліфікації та центри працевлаштування для українців у сфері готельно-ресторанного бізнесу. У результаті українські біженці стали важливим чинником стабілізації польського туристично-готельного ринку праці.

Німеччина реалізувала дещо іншу модель інтеграції українських біженців у сферу гостинності. Федеральний уряд зробив акцент на довгостроковій соціальній інтеграції та професійній адаптації населення.

У межах державних програм значна частина готелів використовувалася для тривалого проживання українських сімей, а власники засобів розміщення отримували фінансову підтримку. Активно впроваджувалися програми професійної підтримки українців у сферу послуг, включаючи мовну підготовку, сертифікацію навичок та

[776] OECD. Ukraine’s Strategic Response to the Displacement Crisis: Return, Reintegrate, Reconnect. – Paris : OECD Publishing, 2026. URL: https://www.oecd.org/en/publications/ukraine-s-strategic-response-to-the-displacement-crisis_9b773da4-en.html

професійне стажування.

Особливої уваги заслуговує німецька практика integration through hospitality employment, відповідно до якої робота у сфері HoReCa розглядалася як механізм соціальної адаптації біженців. Українські громадяни залучалися до роботи у готельному сервісі, ресторанному бізнесі, туристичних інформаційних центрах та клінінгових компаніях.

Проте німецький досвід також продемонстрував проблеми, пов'язані з бюрократичними процедурами та мовним бар'єром, які уповільнювали інтеграцію українців у ринок праці порівняно з Польщею чи Чехією.

Досвід Чехії демонструє прискорений механізм працевлаштування українських громадян. Через дефіцит кадрів у сфері HoReCa чеський уряд спростив процедури доступу українців до ринку праці, а професійні асоціації готельєрів започаткували спеціальні програми підготовки персоналу.

У Празі, Брно та Карлових Варах персонал активно залучалися до готельного сервісу, ресторанного бізнесу та туристичного обслуговування.

Важливим прикладом є і Болгарія, де туризм і готельний сектор став одним із головних інструментів гуманітарної підтримки українських біженців.

Болгарський уряд започаткував спеціальні програми компенсації витрат для власників готелів, які надавали житло українським громадянам у курортних регіонах Чорноморського узбережжя. Значна частина готелів у Варні, Бургасі та Сонячному Березі була тимчасово переорієнтована на довготривале проживання українських сімей.

Особливістю болгарського підходу стало поєднання програм розміщення із заходами економічної інтеграції. За підтримки United Nations High Commissioner for Refugees, UNHCR[777] та болгарських інституцій було створено спеціальні цифрові платформи працевлаштування біженців, орієнтовані насамперед на сферу туризму та послуг. Програма «Solidarity», яка фінансувалася за підтримки ЄС, забезпечувала українським громадянам не лише житло, але й доступ до професійного навчання, мовних курсів та ринку праці.

В Іспанії та Італії інтеграція українських громадян у сферу гостинності та туризму здійснювалася переважно через локальні програми муніципалітетів і готельних асоціацій.

У Барселоні, Валенсії, Римі та Мілані були започатковані програми працевлаштування українських жінок у сфері готельного сервісу та ресторанного бізнесу, крім того, низка міжнародних готельних мереж створила власні програми employment support for Ukrainian refugees[778], що включали стажування, мовну

[777] UNHCR Ukraine. UNHCR, the UN Refugee Agency. URL:https://www.unhcr.org/ua/

[778] Employment support for Ukrainian refugees / United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). URL: UNHCR Ukraine – Earning a living

підготовку та соціальний супровід працівників.

Масова інтеграція українських біженців суттєво вплинула на саму структуру європейської індустрії гостинності. Частина готельного сектору тимчасово перейшла від класичної туристичної моделі до формату довготривалого розміщення (long-stay accommodation), орієнтованого на тривале проживання населення. Це змінило моделі управління, сервісні стандарти та підходи до організації простору в готельному бізнесі.

Крім гуманітарного значення, інтеграція українських громадян мала й позитивний економічний ефект для європейських країн.

У Польщі, Чехії та країнах Балтії українські працівники частково компенсували дефіцит кадрів у сфері туризму та гостинності, який загострився після пандемічного періоду.

Дослідження свідчать, що українські біженці поступово перетворилися з категорії отримувачів соціальної допомоги на активних учасників ринку праці та платників податків (таб. 3).

Для України європейський досвід має інтеграційне значення у період післявоєнного відновлення туризму та сфери гостинності. Значна частина українських громадян отримала практичний досвід роботи у європейському готельно-ресторанному бізнесі, ознайомилася зі стандартами сервісу ЄС, принципами customer-oriented management та сучасними моделями організації hospitality-business. У перспективі це може стати важливим чинником модернізації української туристичної та готельної сфери після завершення війни та інтеграції України до європейського простору.

Одним із найбільш показових наслідків повномасштабної російської війни проти України стала трансформація європейського ринку праці у сфері туризму та гостинності під впливом масштабної інтеграції українських біженців.

Після 2022 року сектор розміщення та харчування (accommodation and food services sector)[779] перетворився на один із ключових напрямів працевлаштування громадян України, які отримали статус тимчасового захисту (Temporary Protection, TP) у країнах ЄС.

За даними Eurostat та UNHCR, саме hospitality-industry стабільно входить до п’яти основних секторів зайнятості українських біженців.

Особливість інтеграції українських громадян полягає в тому, що переважну частину вимушених мігрантів становили жінки, які мали високий рівень освіти, проте були змушені адаптуватися до нових ринків праці в умовах мовних, правових та соціальних бар’єрів.

[779] Eurostat. Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics. – 2025. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics

Таблиця 4.3. Європейський досвід інтеграції українських біженців у сферу туризму та гостинності

Країна	Основні механізми підтримки	Особливості інтеграції
Польща	Компенсація витрат власникам готелів, хостелів, апартаментів і санаторіїв; підтримка муніципалітетів; програми тимчасового розміщення	Активне залучення українців до роботи у готелях, ресторанах, кейтерингових компаніях та туристичних сервісах; мовні курси та центри працевлаштування
Німеччина	Державні програми довгострокового проживання; фінансова підтримка готелів; професійна адаптація	Integration through hospitality employment; мовна підготовка, стажування, сертифікація навичок
Чехія	Спрощення доступу до ринку праці; підтримка професійних асоціацій готельєрів	Прискорене працевлаштування у готельному сервісі, ресторанному бізнесі та туристичному обслуговуванні
Болгарія	Компенсації готелям у курортних регіонах; програми «Solidarity»; підтримка UNHCR та ESF+	Поєднання гуманітарного розміщення з цифровими платформами працевлаштування та професійним навчанням
Іспанія	Локальні програми муніципалітетів; підтримка міжнародних готельних мереж	Працевлаштування українських жінок у сфері готельного сервісу та ресторанного бізнесу; мовна адаптація
Італія	Програми підтримки готельних асоціацій; стажування та соціальний супровід	Employment support for Ukrainian refugees у готельному та ресторанному секторі
Країни Балтії	Програми працевлаштування у сфері послуг та туризму	Активне залучення українців до готельно-ресторанного сектору
Європейський Союз загалом	Тимчасовий захист, гуманітарні програми, фінансова підтримка сфери гостинності	Трансформація частини готелів у формат long-stay accommodation

Джерело: сформовано автором на основі [780], [781], [782]

Саме сфера гостинності стала одним із найбільш доступних сегментів швидкої економічної інтеграції, оскільки характеризувалася високим попитом на персонал, гнучкими умовами зайнятості та відносно швидким входженням у професійну діяльність. Водночас така інтеграція супроводжувалася явищем дисбалансу між навичками працівників і вимогами ринку праці (skills mismatch)[783], коли значна частина українців працювала на посадах нижчої кваліфікації порівняно зі своїм освітнім та професійним рівнем.

Найбільш масштабною стала інтеграція українських біженців у сферу гостинності Польщі, яка залишалася головною країною прийому громадян України у

[780] OECD. Ukraine's Strategic Response to the Displacement Crisis: Return, Reintegrate, Reconnect. – Paris : OECD Publishing, 2026. URL: https://www.oecd.org/en/publications/ukraine-s-strategic-response-to-the-displacement-crisis_9b773da4-en.html

[781] UNHCR Ukraine. UNHCR, the UN Refugee Agency. URL:https://www.unhcr.org/ua/

[782] Employment support for Ukrainian refugees / United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). URL: UNHCR Ukraine – Earning a living

[783] HOTREC. Skills and Labour Shortages in Hospitality – A Roadmap for Action. – Brussels : HOTREC, 2026. URL: https://www.hotrec.eu/

2022–2025 рр.

Станом на кінець 2025 року в Польщі перебувало близько 969 тис. осіб під тимчасовим захистом. За даними OECD та IOM, загальний рівень зайнятості українських біженців у Польщі був одним із найвищих у Європейському Союзі та становив 69–78%. Розміщення та харчування входили до числа провідних галузей працевлаштування, а частка українців, зайнятих у сфері готельно-ресторанного бізнесу, за різними оцінками коливалася в межах 11–14% від усіх працевлаштованих громадян України.

Польський туризм та сфера гостинності значною мірою отримали переваги від інтеграції українських працівників у ринок праці. Залучення громадян України дозволило частково компенсувати дефіцит кадрів, який існував у готельно-ресторанній сфері ще до початку повномасштабної війни.

Особливо це стосувалося підприємств розміщення, ресторанного бізнесу, сфери обслуговування, кейтерингу та туристичного сервісу, де традиційно спостерігалася нестача персоналу через сезонність праці, високу плинність кадрів та демографічні проблеми.

У Чехії інтеграція українських біженців у туризм і сферу готельно-ресторанного бізнесу також відбувалася високими темпами. Станом на 2025 рік у країні перебувало близько 393 тис. громадян України під тимчасовим захистом.

Рівень зайнятості українців становив приблизно 56–60%, причому значна частина працювала одночасно у декількох секторах економіки .

За даними Czech Statistical Office[784] accommodation and food services став одним із провідних напрямів працевлаштування українських жінок.

Чеський сектор гостинності традиційно був орієнтований на українську робочу силу ще до 2022 року, однак після початку війни масштаби інтеграції значно зросли. У великих містах та туристичних центрах Моравії українські працівники активно залучалися до готельного сервісу, ресторанного бізнесу, кейтерингових послуг та туристичного супроводу. Важливу роль відіграли державні програми швидкого доступу до ринку праці та спрощення адміністративних процедур для українських громадян.

Словаччина характеризувалася нижчим рівнем зайнятості українських біженців близько 41% за окремими даними IOM.

Проте сфера гостинності залишається одним із ключових напрямів працевлаштування жінок. Через менші масштаби економіки Словаччини інтеграція українців відбувалася переважно на локальному рівні, зокрема у прикордонних та туристичних регіонах.

У Румунії accommodation and food services також входив до числа основних секторів зайнятості українських громадян, особливо в туристичних регіонах та великих містах. Рівень зайнятості українців оцінювався приблизно у 43%, а сфера гостинності стала однією із напрямів швидкої інтеграції населення у сферу послуг.

[784] Czech Statistical Office URL: Czech Statistical Office

Румунський досвід є показовим через поєднання гуманітарної підтримки та залучення українців до туристичної економіки Чорноморського регіону.

Цікаву динаміку демонструє Болгарія, де туризм та готельна індустрія стала одним із головних секторів інтеграції українських біженців.

Болгарія активно використовувала українських працівників для підтримки туристичного сектору в умовах дефіциту кадрів. За даними UNHCR та SEIS, близько 10–15% працюючих українських біженців були зайняті саме у сфері accommodation and food services.

В Італії після початку повномасштабної війни інтеграція українських біженців у готельно-ресторанний бізнес посилилася, особливо у туристичних регіонах, таких як Ломбардії, Венето, Тоскані та Лаціо. Водночас для Італії характерною залишалася проблема професійної декваліфікації, коли українські громадяни з вищою освітою працювали на низькокваліфікованих посадах.

В Іспанії українські працівники активно залучалися до роботи у готелях, ресторанах та курортних комплексах Каталонії, Андалусії, Валенсії та Канарських островів. Іспанські регіональні адміністрації та готельні асоціації реалізовували програми employment support for Ukrainian refugees[785], які поєднували мовну адаптацію, професійну підготовку та соціальний супровід.

Загалом досвід європейських країн засвідчує, що туризм і сфера гостинності стали одними з ключових секторів соціально-економічної інтеграції українських біженців у простір Європейського Союзу. Саме індустрія гостинності, завдяки високій трудомісткості, значній частці сервісних професій та відносно низьким бар'єрам входу на ринок праці, забезпечила швидке працевлаштування значної кількості громадян України після початку повномасштабної війни.

Сектор accommodation and food services – це потужний напрям економічної адаптації українських мігрантів у країнах ЄС, зокрема у Польщі, Німеччині, Чехії та Італії, де спостерігався гострий дефіцит персоналу.

Важливим аспектом стало також формування нових моделей економічної мобільності, за яких сфера гостинності перетворилася на платформу професійної інтеграції, мовної практики, міжкультурної комунікації та набуття досвіду функціонування у європейському сервісному середовищі. Для багатьох українських громадян саме зайнятість у готельно-ресторанному бізнесі сприяла довгостроковій інтеграції у приймаючі суспільства (таб. 4).

Досвід країн Європейського Союзу підтверджує, що готельно-ресторанний бізнес – це одним із найбільш доступних та динамічних напрямів працевлаштування українських біженців, що забезпечив оперативне включення значної частини громадян

[785] Employment support for Ukrainian refugees // OECD. URL: https://www.oecd.org/en/publications/what-we-know-about-the-skills-and-early-labour-market-outcomes-of-refugees-from-ukraine_c7e694aa-en.html

України у соціально-економічний простір приймаючих держав.

Таблиця 4.4. Інтеграція українських біженців у сферу туризму та гостинності країн Європи (2022–2025 рр.)

Країна	Кількість українців під тимчасовим захистом / рівень зайнятості	Роль сектору accommodation and food services	Ключові результати та особливості
Польща	Близько 969 тис. осіб; рівень зайнятості 69–78%	Частка зайнятих українців у HoReCa становила близько 11–14%	Українці частково компенсували дефіцит кадрів у туризмі та гостинності; країна стала головним центром інтеграції біженців
Чехія	Близько 393 тис. осіб; рівень зайнятості 56–60%	Accommodation and food services став одним із головних секторів зайнятості українських жінок	Високі темпи інтеграції у готельний сервіс, ресторанний бізнес та туристичне обслуговування
Словаччина	Рівень зайнятості близько 41%	Сфера гостинності стала важливим сектором зайнятості жінок	Інтеграція мала локальний характер через менші масштаби економіки
Румунія	Рівень зайнятості близько 43%	Accommodation and food services входив до числа основних секторів зайнятості	Швидка інтеграція українців у сферу послуг та туристичний сектор Чорноморського регіону
Болгарія	Близько 10–15% у accommodation and food services	Туризм і готельна індустрія стали ключовими сферами інтеграції	Українські працівники допомогли подолати кадровий дефіцит у туристичній галузі
Італія	Активна інтеграція у туристичних регіонах	Працевлаштування у готельно-ресторанному секторі та сервісній сфері	Проблема професійної декваліфікації українських працівників із вищою освітою
Іспанія	Активне залучення українців у туристичних регіонах	Робота у готелях, ресторанах та курортних комплексах	Посилення інтеграції через регіональні програми та готельні асоціації

Джерело: сформовано автором на основі [786], [787], [788]

Саме ця сфера завдяки високій трудомісткості, постійній потребі у персоналі та відносно низькому рівню бар'єрів входу на ринок праці змогла швидко інтегрувати значну кількість тимчасово переміщених осіб у європейське економічне середовище. Найбільш активно українські працівники були залучені до сектору HoReCa у Польщі, Чехії, Болгарії, Італії та Іспанії, де після пандемічної кризи та демографічного дефіциту спостерігався гострий брак робочої сили у сфері сервісу та туризму.

[786] Eurostat. Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics. – 2025. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics

[787] HOTREC. Skills and Labour Shortages in Hospitality – A Roadmap for Action. – Brussels : HOTREC, 2026. URL: https://www.hotrec.eu/

[788] Employment support for Ukrainian refugees // OECD. URL: https://www.oecd.org/en/publications/what-we-know-about-the-skills-and-early-labour-market-outcomes-of-refugees-from-ukraine_c7e694aa-en.html

4.3. Просторові трансформації сфери туризму та гостинності України під впливом внутрішньої міграції в умовах війни

Повномасштабна війна сформувала в Україні принципово нову географію туристичної діяльності та сфери гостинності, у межах якої внутрішня міграція стала гуманітарним явищем та чинником перерозподілу економічної активності між регіонами держави.

На відміну від попередніх кризових періодів, після 2022 року туризм і сфера гостинності України функціонує в умовах постійної адаптації до безпекових ризиків, зміни демографічної структури населення, релокації бізнесу та формування нових центрів споживання послуг.

Однією з ключових особливостей українського досвіду стало формування так званої «мобільної економіки гостинності», за якої переміщення населення автоматично змінювало конфігурацію попиту на туристичні та готельно-ресторанні послуги.

Якщо до 2022 року головними центрами ділового та міського туризму залишалися Київ, Одеса, Харків, Львів, Дніпро то після початку повномасштабної війни структура внутрішньої мобільності населення змінила функціональне значення кожного з цих регіонів[789].

Особливої трансформації зазнав Київ, який у перші місяці війни фактично втратив статус класичного туристичного центру та перейшов до моделі «міста оперативної мобільності». Значна частина готельної інфраструктури столиці була переорієнтована на потреби журналістів, дипломатичних місій, представників міжнародних організацій, волонтерських структур, військових консультантів та внутрішньо переміщених осіб. Сектор готельного господарства Києва перестав орієнтуватися переважно на рекреаційний чи бізнес-туризм і почав функціонувати як інфраструктура кризового забезпечення держави.

Після стабілізації безпекової ситуації у Києві поступово сформувалась нова модель міської стійкої сфери гостинності (urban resilience hospitality), специфікою якої стало поєднання класичних готельних послуг із функціями безпекової автономності: наявністю генераторів, укриттів, систем резервного водопостачання, Starlink-комунікацій та просторів для довготривалого перебування гостей під час повітряних тривог.

Частина київських готелів інтегрувала у власну інфраструктуру coworking-простори, адаптовані для міжнародних місій та дистанційної роботи. Фактично у

[789]Барвінок Н. В., Барвінок М. В. Вплив російсько-української війни на туризм в Україні та перспективи його розвитку в майбутньому. The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. С. 24–32. https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-4

столиці виникла нова форма hospitality, орієнтована не лише на комфорт, а й на безпекову стійкість сервісу.

Київ також перетворився на центр концентрації міжнародної гуманітарної та дипломатичної мобільності. Саме тому столичний сектор туризму та гостинності отримав специфічну модель попиту, пов'язану з діяльністю міжнародних організацій, медіа та іноземних делегацій. Це стимулювало появу сегменту готельних послуг із підвищеними стандартами безпеки та автономності (premium-security hospitality services). У довгостроковій перспективі така модель може сформувати окремий напрям post-war business hospitality в Україні.

Кардинально інші процеси спостерігалися на Півдні України. До початку повномасштабної війни Одеська, Херсонська та частково Миколаївська області були одними з головних центрів сезонного туризму та рекреаційної економіки держави. Проте війна призвела до фактичної деформації традиційної туристичної спеціалізації Півдня. Мінування прибережних територій, постійні ракетні атаки, руйнування портової інфраструктури та екологічні наслідки підриву Каховської ГЕС суттєво обмежили функціонування класичного рекреаційного туризму.

У результаті південний регіон був змушений перейти до моделей виживання та часткової функціональної трансформації. В Одесі значна частина готельного бізнесу переорієнтувалася на довгострокове проживання представників міжнародних організацій, релокованого бізнесу, внутрішньо переміщених осіб та працівників логістичних компаній. Частина готелів і ресторанів функціонувала в умовах постійних енергетичних обмежень, що стимулювало розвиток автономних систем енергозабезпечення та локальних моделей energy-resilient hospitality.

Одеса водночас зберегла роль одного з ключових центрів гастрономічної та культурної ідентичності України. Саме тому ресторанний сектор міста став прикладом адаптивної стійкості в умовах війни.

Значна кількість закладів ресторанного господарства інтегрувала волонтерські функції, організацію гуманітарної підтримки та соціальні ініціативи, поєднуючи комерційну діяльність із кризовим менеджментом. Гастрономічна сфера Одеси стала важливим інструментом підтримання локальної економіки та зайнятості населення.

Херсонська область демонструє один із найскладніших прикладів трансформації туристичного простору внаслідок війни та внутрішньої міграції.

До 2022 року регіон спеціалізувався на сезонному морському відпочинку та екологічному туризмі, однак окупація, руйнування інфраструктури та екологічна катастрофа після підриву Каховської ГЕС фактично призвели до колапсу традиційної рекреаційної економіки регіону.

У перспективі післявоєнного відновлення саме Херсонщина може стати прикладом необхідності формування нової моделі стійкого екологічного туризму (ecological resilience tourism), орієнтованої на екологічну реабілітацію територій та відновлення туристичної привабливості.

Внутрішня міграція стимулювала появу нових регіональних центрів розвитку сфери гостинності. Ужгород, Івано-Франківськ, Тернопіль та Чернівці поступово перетворилися не лише на гуманітарні хаби, але й на нові центри ділової мобільності, релокованого підприємництва та внутрішнього туризму. У цих містах сформувався попит на довготривале проживання, гібридні формати апарт-готелів, coworking-hospitality та гастрономічні простори для релокованого бізнесу.

Особливого значення набув процес релокації ресторанного сектору зі східних та південних регіонів України та фактично створили новий феномен «міграційної гастрономії», коли переміщення бізнесу супроводжувалося перенесенням локальної кулінарної ідентичності до інших регіонів держави.

Суттєво змінилася і сама система внутрішнього туризму України[790]. В умовах війни подорож перестала сприйматися виключно як рекреаційна практика. Значна частина внутрішньої мобільності переорієнтувалась на психологічне відновлення, короткотривале безпечне переміщення, волонтерську діяльність та підтримку соціальних зв'язків між регіонами.

Для української індустрії туризму та гостинності внутрішня міграція прискорила структурні зміни, які виходять далеко за межі тимчасової кризової адаптації. Фактично війна сформувала нову просторову архітектуру гостинності, у якій безпековий фактор, мобільність населення, автономність інфраструктури та соціальна функція бізнесу стали ключовими елементами конкурентоспроможності.

Повномасштабна війна спричинила найбільшу хвилю внутрішнього переміщення населення в сучасній історії держави. На відміну від класичних економічних або трудових форм мобільності, внутрішня міграція після 2022 року мала переважно вимушений характер і супроводжувалася радикальною зміною просторової організації населення, ринку праці та сфери послуг.

У нинішніх умовах внутрішньо переміщені особи – це не лише соціальна категорія населення, але й окремий фактор еволюції регіональної економіки. Масове переміщення населення змінило географію попиту на послуги розміщення, харчування, короткотривалого проживання та місцевого сервісу.

[790] Державне агентство розвитку туризму України. Публічний звіт Голови Державного агентства розвитку туризму України Наталі Табаки за 2025 рік. URL: https://cdn.prod.website-files.com/5fe0d678b18d7e19e32c3389/699325527969c051c0940125_dart_report_2025_web.pdf

Перший етап внутрішньої міграції характеризувався екстреним переміщенням населення із зон активних бойових дій до більш безпечних регіонів України.

У цей період готельно-туристичний сектор виконував передусім гуманітарну функцію. Готелі, хостели, санаторії, туристичні бази та приватні засоби розміщення були інтегровані у систему кризового реагування держави та використовувалися як об'єкти термінового розселення ВПО. Значна частина підприємств фактично працювала у форматі соціального житла, що стало безпрецедентним явищем для української економіки.

Найбільше навантаження припало на західні області України, які перетворилися на головні центри концентрації внутрішньо переміщених осіб[791].

Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська та Чернівецька області отримали одночасно декілька хвиль внутрішньої міграції, що призвело до різкого зростання попиту на послуги розміщення. У результаті значна частина готельного фонду перейшла від короткотривалого туристичного обслуговування до довгострокового проживання ВПО .

Особливо показовою є трансформація Львова як центру внутрішньої мобільності населення. Після 2022 року місто стало логістичним та гуманітарним хабом, та простором масштабної соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб.

ВПО вплинули на структуру попиту у сфері гостинності: зросла потреба у сімейному розміщені (family accommodation), довгостроковій оренді апартаментів, бюджетному проживанні та сервісах повсякденного користування.

Київ демонструє іншу модель впливу внутрішньої міграції. Після деокупації Київської області столиця стала одним із головних центрів повторної концентрації населення та ділової мобільності. Значна кількість ВПО, які спочатку перемістилися до західних областей, поступово повернулася до Києва через економічні фактори, наявність робочих місць та концентрацію адміністративних функцій держави. Це призвело до формування нового сегмента готельного господарства, орієнтованого на тривале проживання внутрішньо переміщених осіб, релокованих фахівців та представників міжнародних організацій.

У столиці внутрішня міграція вплинула не лише на структуру проживання, але й на трансформацію ринку праці у сфері HoReCa. Частина ВПО інтегрувалася у готельно-ресторанний сектор як працівники сервісної сфери, тоді як інша частина сформувала новий споживчий сегмент. У результаті Київ отримав модель подвійного впливу ВПО на індустрію туризму та гостинності, одночасно як трудового ресурсу та як споживача послуг.

Суттєвих трансформацій зазнали й південні регіони України. До початку повномасштабної війни Одеса, Херсон та Миколаїв були орієнтовані переважно на

[791] Мікула А. Коваліско Н. Детермінанти та динаміка міграційних змін в контексті російсько-української війни. Грані. 27 (2) 2024. URL: https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/2029

сезонний рекреаційний туризм, проте війна змінила їх функціональне значення. Частина внутрішньо переміщених осіб, особливо з Херсонської області після підриву Каховської ГЕС, була змушена переміщуватися до Одеси, Миколаєва та центральних регіонів України. Це створило додаткове навантаження на місцеву інфраструктуру розміщення та систему соціального забезпечення.

Одеса зберегла функції гуманітарного, логістичного та ділового центру Півдня України. Частина готелів і апарт-комплексів була адаптована під довгострокове проживання ВПО, представників міжнародних організацій та релокованого бізнесу.

У Львові, Києві, Ужгороді, Івано-Франківську, Тернополі з'явилася значна кількість закладів, відкритих внутрішньо переміщеними підприємцями з Харкова, Маріуполя, Херсона, Краматорська, Мелітополя.

Для значної частини внутрішньо переміщених осіб саме сфера гостинності стала одним із найбільш доступних секторів працевлаштування через відносно низький бар'єр входу та високий попит на персонал у приймаючих регіонах. Водночас внутрішня міграція посилила конкуренцію на локальних ринках праці, що особливо відчувалося у великих містах та туристичних центрах західної України.

Крім економічного впливу, внутрішня міграція змінила соціальну функцію індустрії туризму та гостинності. Після 2022 року готельно-ресторанний бізнес дедалі частіше виконував функції соціальної адаптації, психологічної підтримки та гуманітарної інтеграції населення. Частина підприємств брала участь у програмах безкоштовного розміщення ВПО, організації харчування, підтримці дітей та співпраці з міжнародними гуманітарними організаціями.

У стратегічному вимірі внутрішня міграція та масове переміщення ВПО сформували передумови для нової моделі просторового розвитку туризму і гостинності України, що здатний виконувати не лише рекреаційні чи економічні функції, але й роль інструменту соціальної стабілізації та кризового управління.

4.4. Секторальні моделі гармонізації міграційної політики України: ринок праці, туризм і сфера гостинності в умовах післявоєнного відновлення

Повномасштабна війна радикально змінила функціональне значення міграційної політики, перетворивши її з інструменту адміністративного контролю на один із ключових механізмів управління людським капіталом держави.

У таких умовах гармонізація українського міграційного законодавства з нормативно-правовою системою Європейського Союзу виходить за межі формального

виконання євроінтеграційних зобов'язань і набуває системної адаптації держави до нової демографічної, економічної та безпекової реальності.

Концептуально сучасна модель української міграційної політики формується під впливом двох взаємопов'язаних процесів.

Перший пов'язаний із необхідністю адаптації до нової архітектури європейського міграційного права після ухвалення New Pact on Migration and Asylum у 2024 році, який започаткував реформування механізмів управління мобільністю населення, розподілу відповідальності між державами-членами ЄС та цифровізації міграційного контролю.

Другий процес обумовлений внутрішніми викликами України: масштабною депопуляцією, зовнішньою та внутрішньою міграцією, структурним дефіцитом робочої сили та ризиками довгострокової втрати людського капіталу.

Саме тому особливого значення набуває План заходів з реалізації державної міграційної політики, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України № 837-р від 3 вересня 2024 року[792].

На відміну від попередніх програмних документів, його функціональна логіка ґрунтується на адаптації окремих нормативно-правових актів до стандартів ЄС та формуванні цілісної моделі міграційної політики (migration resilience governance), здатної забезпечити баланс між потребами національної безпеки, економічного відновлення та збереження демографічного потенціалу держави.

Принциповою особливістю сучасного етапу є переосмислення самого поняття міграційної політики в українському державному дискурсі. Якщо у довоєнний період міграція переважно розглядалася через призму трудової еміграції та прикордонного контролю, то після 2022 року вона почала трактуватися як структурний фактор економічної стійкості держави. У результаті відбувається поступова інтеграція міграційного управління в систему стратегічного планування ринку праці, регіонального розвитку, житлової політики та післявоєнної реконструкції України.

Подібна трансформація особливо чітко простежується у проєкті Стратегії державної міграційної політики України до 2035 року, розробленому за участю Інституту демографії та проблем якості життя НАН України[793].

Документ формує принципово нову концепцію міграційної політики, відповідно до якої управління міграційними процесами безпосередньо пов'язується із

[792] Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03 вересня 2024 р. № 837-р «Про затвердження плану заходів на 2024 і 2025 роки щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/837-2024-%D1%80.#Text

[793] Україна розробляє нову стратегію міграційної політики до 2035 року // Офіс міграційної політики. URL: https://ompua.org/ukrayina-rozroblyaye-novu-strategiyu-migratsijnoyi-polityky-do-2035-roku

забезпеченням довгострокової конкурентоспроможності національної економіки, стабілізацією ринку праці та мінімізацією демографічних ризиків.

У стратегічному вимірі українська модель гармонізації поступово наближається до сучасної європейської парадигми, однак водночас зберігає виразну національну специфіку.

Для держав-членів ЄС центральним питанням залишається регулювання зовнішньої міграції та інтеграція громадян третіх країн, тоді як для України основним викликом є збереження власного населення та запобігання структурній депопуляції.

Стратегічної уваги набуває проблема довгострокового перебування українських громадян у країнах Європейського Союзу під механізмом Temporary Protection Directive. Фактичне формування найбільшої хвилі вимушеної міграції в Європі створює для України ризики незворотної втрати економічно активного населення.

За оцінками міжнародних організацій, значна частина українців уже інтегрувалася у ринки праці Польщі, Німеччини, Чехії, Іспанії та інших держав ЄС, зокрема і в сектор туризму та гостинності[794].

У результаті українська держава поступово відмовляється від концепції механічного «повернення населення» та переходить до формування політики конкурентної реінтеграції. Її сутність полягає у створенні економічних, інституційних
та соціальних умов, за яких повернення в Україну стає раціональною стратегією для громадян. Ключовими механізмами розглядаються підтримка підприємництва, програми житлового забезпечення, регіональна економічна модернізація, розвиток соціальної інфраструктури та створення нових робочих місць у післявоєнній економіці.

Україна фактично формує нову модель, аналогів якої сучасна Європа не мала з часів масштабних післявоєнних міграцій XX століття. Внутрішньо переміщені особи перестають сприйматися виключно як гуманітарна категорія населення та дедалі більше інтегруються у систему регіонального розвитку, ринку праці та відновлення локальних економік.

Державна політика щодо внутрішньо переміщених осіб поступово набуває ознак просторово-економічної інтеграційної політики (spatial-economic integration policy).

У сучасних умовах це стосується не лише забезпечення базових соціальних гарантій, надання фінансової допомоги чи тимчасового житла, а й формування нових центрів економічної активності, стимулювання регіонального розвитку, інтеграцію релокованого бізнесу та ефективний перерозподіл людського капіталу між регіонами України.

[794] Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. Третя хвиля дослідження. ЦЕС. URL: https://ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research/

Такий підхід передбачає створення нових економічних кластерів, адаптацію локальних ринків праці до збільшення кількості населення, розвиток соціальної інфраструктури та підтримку підприємницької активності внутрішньо переміщених осіб.

Подібна модель суттєво відрізняється від класичних європейських практик інтеграційного врядування (integration governance), які переважно орієнтовані на адаптацію зовнішніх мігрантів у приймаючому суспільстві. Український підхід формується в умовах масштабної внутрішньої міграції, спричиненої війною, що вимагає поєднання політики безпеки, відновлення територій, економічної адаптації та соціальної реінтеграції населення.

Інституційна гармонізація міграційної політики також передбачає модернізацію системи державного управління міграційними процесами. Поступово відбувається перехід від традиційної вертикальної адміністративної моделі до багаторівневого міграційного врядування, у межах якого функції регулювання розподіляються між центральними органами державної влади, органами місцевого самоврядування, міжнародними організаціями, громадським сектором та цифровими платформами управління даними.

Зазначений підхід відповідає сучасним принципам європейського врядування (governance), у межах яких міграційна політика дедалі більше базується на міжінституційній координації, управлінні на основі даних (data-driven management) та цифровій інтеграції державних сервісів.

Використання електронних реєстрів, цифрових платформ обліку населення, автоматизованих систем моніторингу та аналітики міграційних процесів сприяє підвищенню прозорості управлінських рішень, оптимізації розподілу ресурсів та формуванню сучасної системи державного управління мобільністю населення відповідно до європейських стандартів.

У цьому аспекті необхідним є цифровізація міграційного управління. Інтеграція електронної ідентифікації, цифрових реєстрів, міжвідомчого обміну інформацією та платформ електронних послуг поступово формує в Україні нову модель digital migration governance. Її розвиток є критично важливим в умовах високої мобільності населення, необхідності швидкої координації гуманітарної підтримки та забезпечення прозорості державного управління.

У довгостроковій перспективі українська система migration governance, імовірно, трансформуватиметься у гібридну модель, що поєднуватиме європейські стандарти управління мобільністю населення (mobility management) із власними механізмами демографічної стійкості та післявоєнного відновлення людського капіталу (demographic resilience та post-war human capital recovery).

В умовах повоєнної реконструкції України питання гармонізації міграційної політики поступово виходить за межі класичного нормативно-правового регулювання та трансформується у багаторівневу систему секторального управління.

Одним із ключових інструментів такої моделі може стати впровадження динамічної системи трудових квот, адаптованої до регіональних та галузевих потреб економіки. На відміну від традиційних адміністративних механізмів, нова модель передбачає регулярне оновлення квот кожні шість місяців відповідно до змін на ринку праці, демографічної ситуації та темпів післявоєнного відновлення.

Подібний підхід дозволяє перейти від статичного регулювання трудової міграції до системи прогнозного балансування ринку праці, у межах якої держава отримує можливість оперативно реагувати на кадровий дефіцит у стратегічно важливих секторах економіки, зокрема в туризмі та сфері гостинності.

Готельно-ресторанний бізнес, рекреаційна сфера, медичний туризм та сектор внутрішнього відпочинку потребують значної кількості працівників різного рівня кваліфікації від адміністративного персоналу до фахівців сфери обслуговування, харчування, анімації та туристичного супроводу.

Саме сектор гостинності зазнав суттєвих кадрових втрат унаслідок зовнішньої міграції, внутрішнього переміщення населення та релокації бізнесу після 2022 року. Значна частина працівників сфери послуг інтегрувалася у ринки праці країн Європейського Союзу, насамперед Польщі, Чехії, Німеччини та Іспанії, що суттєво посилило структурний дефіцит кадрів в Україні.

У цих умовах особливо актуальним постає формування персоналізованих реінтеграційних пакетів для громадян, які повертаються в Україну. Мається на увазі створення комплексної системи, яка поєднуватиме житлові програми, податкові стимули, професійну перекваліфікацію, підтримку підприємництва та механізми адаптації до локальних ринків праці.

На відміну від класичних соціальних програм підтримки, нова модель повинна базуватися та орієнтуватися на конкретні професійні групи, регіони та сектори економіки. Подібний підхід має стратегічне значення, оскільки саме сфера гостинності та туризму володіє високим потенціалом швидкого створення робочих місць та інтеграції населення у локальні економіки.

У післявоєнний період готельно-ресторанний бізнес може стати одним із ключових секторів реінтеграції внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, молоді та громадян, які повертаються з-за кордону, таблиця 4.5.

У стратегічній перспективі необхідно розвивати концепцію реінтеграційних хабів (hospitality-hubs) – багатофункціональних просторів, у межах яких готельна інфраструктура поєднуватиме функції проживання, психологічної реабілітації, професійного навчання, сезонної зайнятості та соціальної адаптації населення.

Таблиця 4.5. Готельно-ресторанний бізнес у післявоєнному відновленні та реінтеграції населення України

Напрям	Основний зміст	Ключові функції	Очікувані соціально-економічні ефекти
Реінтеграція внутрішньо переміщених осіб та ветеранів	Використання готельно-ресторанної інфраструктури для соціальної адаптації населення	Тимчасове проживання, професійна адаптація, працевлаштування, психологічна підтримка	Зниження соціальної напруги, відновлення людського капіталу, стимулювання локальної економіки
Формування hospitality-hubs	Створення багатофункціональних просторів на базі готельних комплексів	Поєднання проживання, реабілітації, навчання, соціальних сервісів і сезонної зайнятості	Комплексна інтеграція населення та розвиток нових моделей соціальної інфраструктури
Психологічна реабілітація та wellness-services	Інтеграція психологічної підтримки та оздоровчих програм у туристичну інфраструктуру	Ретрити, SPA-послуги, медичний туризм, програми ментального відновлення	Поліпшення психоемоційного стану населення та підтримка ветеранів
Green recovery та сталий туризм	Інтеграція туризму у концепцію «зеленого» післявоєнного відновлення	Екологічний туризм, природоорієнтована рекреація, енергоефективна інфраструктура	Формування стійкої регіональної економіки та розвиток екологічної мобільності
Wellness and rehabilitation tourism	Розвиток оздоровчого та реабілітаційного туризму	Санаторно-курортні комплекси, гірські рекреаційні території, wellness-centers	Створення нового сегмента внутрішнього туристичного попиту та посилення системи соціального відновлення
Соціальний туризм	Державні програми стимулювання доступного туризму для населення	Пільгові туристичні програми, підтримка ветеранів, молоді та сімей	Розширення внутрішнього туристичного ринку та підтримка регіонального розвитку

Джерело: сформовано автором на основі [795]

Подібна модель вже частково формується у західних та центральних регіонах України, де окремі готельні комплекси інтегрують програми психологічної підтримки ветеранів, оздоровчі послуги, ретрити та сервіси довготривалого проживання.

Важливою складовою цієї моделі є інтеграція туризму із концепцією зеленого відновлення (green recovery). Післявоєнне відновлення українських регіонів дедалі частіше розглядається через призму sustainable regional regeneration, де «зелений»

[795] Employment support for Ukrainian refugees // OECD. URL: https://www.oecd.org/en/publications/what-we-know-about-the-skills-and-early-labour-market-outcomes-of-refugees-from-ukraine_c7e694aa-en.html

туризм, медичний відпочинок, wellness-services та екологічна рекреація стають інструментами економічного розвитку та соціальної стабілізації територій.

У результаті санаторно-курортні комплекси, SPA-infrastructure, гірські рекреаційні території та природоорієнтовані туристичні дестинації можуть перетворитися на елементи національної системи соціального відновлення.

Вагоме значення у формуванні внутрішнього попиту відіграють і державні програми стимулювання соціального туризму.

Зокрема, програма «Подорож до себе. Шляхи відновлення»[796], реалізованої Державним агентством розвитку туризму України у 2026 році, демонструє новий підхід до туристичної політики, у межах якої туризм розглядається не лише як сектор економіки, а як інструмент психологічної стабілізації, соціальної інтеграції та підтримки внутрішньої мобільності населення.

Концептуально важливим є також мультиплікативний ефект взаємодії політики ринку праці та сфери туризму і гостинності. Синтез цих двох напрямів формує складну систему економічної циркуляції стійкості, у межах якої створення нових робочих місць стимулює локальне споживання, розвиток малого підприємництва, активізацію регіональних інвестицій та повернення людського капіталу. Особливу роль у цьому процесі може відігравати українська діаспора, яка потенційно здатна стати важливим джерелом інвестицій у готельно-ресторанний бізнес, рекреаційну інфраструктуру та локальні туристичні проєкти.

У післявоєнний період сфера туризму та гостинності може перетворитися на один із ключових секторів формування так званої економіки повернення населення[797].

Саме індустрія гостинності має потенціал забезпечити швидке створення нових робочих місць, підтримку регіонального підприємництва, інтеграцію внутрішньо переміщених осіб та відновлення локальних соціально-економічних зв’язків. Водночас її значення виходить далеко за межі традиційної туристичної функції, оскільки вона поступово інтегрується у систему демографічної стабілізації, соціальної адаптації населення та формування післявоєнної економіки стійкості України.

Таким чином, секторальна гармонізація ринку праці, туризму та сфери гостинності сприяє становленню нової моделі міграційного врядування, орієнтованої на ефективне використання міграційного потенціалу для відновлення людського капіталу, стимулювання регіонального розвитку та забезпечення соціально-економічної реінтеграції населення.

---

[796] Державне агентство розвитку туризму України. Подорож до себе. Шляхи відновлення URL: https://www.tourism.gov.ua/podorozh-do-sebe

[797] Длігач А. Стратегії ринку праці, які можуть зробити Україну сильною. Дзеркало тижня. 07 лип. 2025. URL: https://zn.ua/ukr/reforms/stratehiji-rinku-pratsi-jaki-mozhut-zrobiti-ukrajinu-silnoju.html

В умовах післявоєнної реконструкції України міграційна політика поступово трансформується з вузького інструменту адміністративного регулювання переміщення населення у багатовимірний механізм соціального відновлення держави.

Масштабна внутрішня та зовнішня мобільність населення, спричинена війною, сформувала нову соціальну структуру українського суспільства, у межах якої питання інтеграції внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, осіб з інвалідністю, жінок із дітьми, молоді та громадян, які повертаються з-за кордону, набуває стратегічного значення для довгострокової стійкості держави.

Принциповою особливістю сучасного етапу є те, що міграційна політика дедалі більше інтегрується у сферу соціальної безпеки та демографічної стабілізації.

Якщо у довоєнний період питання мобільності населення розглядалися переважно через призму трудової міграції або прикордонного контролю, то після 2022 року центральною проблемою стає забезпечення здатності суспільства інтегрувати масштабні групи населення в умовах глибокої територіальної, психологічної та економічної трансформації.

Одним із ключових напрямів інклюзивної гармонізації виступає забезпечення гендерної збалансованості міграційної політики. Повномасштабна війна спричинила суттєву зміну структури мобільності населення: більшість осіб, які отримали тимчасовий захист у країнах Європейського Союзу, становлять жінки з дітьми, тоді як значна частина чоловічого населення інтегрована у систему оборони держави або критичної інфраструктури.

Така ситуація формує принципово нові соціально-економічні виклики, пов’язані зі зміною моделей зайнятості, трансформацією сімейних ролей та зростанням навантаження на жінок як основних носіїв функцій догляду, виховання дітей та соціального забезпечення сім’ї.

У цих умовах міграційна політика повинна формуватися на засадах гендерної чутливості, що передбачає врахування специфічних потреб жінок у сфері працевлаштування, житлового забезпечення, професійної адаптації, психологічної підтримки та соціального захисту.

Саме сфера гостинності має можливість стати одним із ключових напрямів економічної реінтеграції жінок після повернення в Україну завдяки можливостям гнучкої зайнятості, розвитку сімейного підприємництва, локальних гастрономічних ініціатив та малого бізнесу.

Ключовим елементом стає проблема соціальної інтеграції ветеранів. Після завершення активної фази війни Україна зіткнеться з необхідністю включення значної кількості ветеранів у цивільне соціально-економічне середовище. Мова не про

загальний процес працевлаштування, а про комплексне відновлення соціальної суб'єктності людини після тривалого перебування у воєнному середовищі.

Екологічний туризм, санаторно-курортна діяльність, рекреаційні комплекси, оздоровчі простори та локальні туристичні маршрути можуть виконувати функцію психологічного відновлення та соціальної адаптації ветеранів.

Не менш важливим напрямом інклюзивної гармонізації є створення системи протидії дискримінації та соціальному відчуженню. Масштабна внутрішня міграція населення, концентрація внутрішньо переміщених осіб у приймаючих регіонах та нерівномірний розподіл ресурсів створюють ризики виникнення локальної соціальної напруги між місцевими громадами та новими мешканцями. Подібні процеси можуть посилювати конкуренцію на ринку праці, у сфері житлового забезпечення та доступу до соціальної інфраструктури.

Наголошується на необхідності переходу від короткострокових гуманітарних рішень до довгострокової політики суспільного включення населення через інтеграційні модулі – комплексні програми адаптації населення, які поєднують мовну підготовку, культурну інтеграцію, психологічну підтримку, професійну орієнтацію та розвиток навичок соціальної взаємодії.

Включення людини до нового соціального середовища та створення умов для повноцінної участі особи у житті громади, формують горизонтальні соціальні зв'язки та відновлюють відчуття безпеки й соціальної приналежності. Критично необхідним це є для дітей, молоді, ветеранів та осіб, які пережили окупацію або тривале вимушене переміщення.

Інтеграційні програми повинні враховувати регіональні особливості післявоєнної трансформації України. Війна сформувала безпрецедентну просторову асиметрію соціально-економічного розвитку держави. Західні області зіткнулися з надмірним демографічним навантаженням через концентрацію внутрішньо переміщених осіб та релокованого бізнесу, тоді як південні та східні регіони зазнали депопуляції, руйнування інфраструктури та втрати трудового потенціалу.

Одним із ключових завдань постає забезпечення територіального балансу та недопущення формування довготривалих регіональних диспропорцій. Постає питання про перерозподіл фінансових ресурсів, створення нових центрів економічної активності, розвиток локального підприємництва, підтримку регіональної зайнятості та стимулювання повернення населення до деокупованих територій.

Туризм і гостинність здатні забезпечити швидке створення робочих місць, активізацію малого бізнесу, удосконалення локальної інфраструктури та формування нової регіональної економічної спеціалізації. Для багатьох громад саме розвиток

локального туризму, гастрономічних просторів, етнокультурних маршрутів та рекреаційних послуг може стати основою післявоєнної економічної стабілізації.

Окремої уваги потребує проблема психологічної адаптації населення. Масштабні воєнні травми, тривала невизначеність, втрата житла, соціальних зв'язків та вимушене переміщення формують ризики довгострокової психологічної фрагментації суспільства. Психологічна реабілітація перестає бути виключно гуманітарною функцією і трансформується у стратегічний елемент державної політики соціальної стійкості. Інтеграція психологічних сервісів у систему освіти, зайнятості, туризму, громадських просторів та регіональних програм розвитку дозволяє сформувати довгострокову модель суспільного відновлення.

Таким чином, соціальні, гендерні та регіональні аспекти інклюзивної гармонізації формують основу нової моделі післявоєнного розвитку України, у межах якої центральним об'єктом державної політики стає людина, її соціальна інтеграція, психологічна стійкість та можливість повноцінної участі у процесах відновлення держави.

У довгостроковій перспективі до 2035 року міграційна політика України дедалі більше інтегруватиметься у систему післявоєнного економічного відновлення, регіональної стабілізації та збереження людського потенціалу держави.

Створення мережі реінтеграційних туристично-гостинних кластерів та поєднання готельної інфраструктури з центрами професійної адаптації, програмами сезонної зайнятості, психологічної реабілітації і підтримки регіонального підприємництва дозволить прискорити повоєнне відновлення.

Перспективним напрямом стане розвиток оздоровчого, реабілітаційного та екологічного туризму. Післявоєнне українське суспільство потребуватиме масштабної системи психологічного та фізичного відновлення населення, що формуватиме стійкий внутрішній попит на рекреаційні та оздоровчі послуги.

Флагманом виступає Карпатський регіон, який поступово трансформується у ключовий центр внутрішнього туризму та тимчасової релокації населення.

Значний потенціал мають центральні області України, де туризм може стати інструментом розвитку локальних громад, малого підприємництва та регіональної зайнятості. Для південних регіонів після завершення активної фази війни туристична сфера перетвориться на головний інструмент економічної реанімації територій та повернення населення.

Перспективна модель розвитку туризму повинна враховувати і демографічний вимір міграційної політики. Формування конкурентоспроможної сфери здатне стимулювати повернення частини економічно активного населення з-за кордону, особливо молоді та фахівців сфери послуг.

Окрему роль у процесах післявоєнної трансформації може відігравати українська діаспора. У пріоритеті саме закордонні українські громади, котрі виступають джерелом інвестицій у туристичну інфраструктуру, сімейний готельний бізнес, рекреаційні комплекси та туристичні ініціативи. Перспективними та актуальними є моделі партнерських інвестицій у малі туристичні проєкти в регіонах України, які поєднуватимуть економічний розвиток із відновленням місцевої соціальної інфраструктури.

Одним із базових стратегічних кроків має стати прийняття оновленої Стратегії державної міграційної політики України до 2035 року. Її функціональне значення полягає не лише у визначенні нормативних пріоритетів, а у створенні єдиної моделі координації демографічної, соціальної, трудової та регіональної політики.

Принципово важливим напрямом розвитку стане формування нової політики реінтеграції громадян, які повертаються в Україну. Йдеться про відмову від спрощеної концепції механічного «повернення населення» та перехід до системи конкурентної реінтеграції. У сучасних умовах рішення людини щодо повернення дедалі більше залежить від рівня економічної безпеки, доступу до житла, можливостей професійної реалізації, якості освіти та загального рівня соціальної стабільності.

У перспективі до 2035 року українська система міграційного регулювання поступово інтегруватиметься у загальноєвропейський простір координації міграційних процесів, що передбачає адаптацію цифрових реєстрів, механізмів обміну даними, процедур соціального захисту та моделей працевлаштування.

Не менш важливим викликом наступного десятиліття стане забезпечення соціальної згуртованості суспільства в умовах тривалих демографічних змін. Масштабна мобільність населення, різний досвід війни, регіональна нерівномірність розвитку та психологічні наслідки переміщення можуть формувати ризики довгострокової соціальної фрагментації.

Отже, стратегічна гармонізація міграційної політики України до 2035 року повинна базуватися на поєднанні європейських підходів до управління мобільністю населення з національними пріоритетами демографічної безпеки, регіонального відновлення та соціальної стійкості. Дана модель здатна забезпечити формування конкурентоспроможної, соціально згуртованої та демографічно стабільної держави у післявоєнний період.

МОДЕЛЬ СТРАТЕГІЧНОЇ ГАРМОНІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ
УКРАЇНИ ДО 2035 РОКУ
з акцентом на туризм і сферу гостинності

Рис. 4.1. Модель гармонізації міграційної політики України

Висновки та пропозиції. Сучасні міграційні процеси дедалі більше визначають соціально-економічну динаміку держав та формують нові підходи до управління людським капіталом.

Для України в умовах повномасштабної війни міграція стала одним із ключових чинників трансформації економічної, соціальної та регіональної політики.

У результаті дослідження встановлено, що гармонізація міграційної політики з європейськими стандартами повинна розглядатися як комплексний багатосекторний

процес, який охоплює ринок праці, освіту, соціальний захист, безпекову сферу, охорону здоров'я, туризм, сферу гостинності та інфраструктурний розвиток.

Доведено, що в сучасних умовах міграційна політика поступово трансформується у складову системи демографічної безпеки та стратегічної стійкості держави. Масова мобільність населення, внутрішнє переміщення громадян, зовнішня трудова міграція та тимчасовий захист українців у країнах ЄС формують довгострокові наслідки для ринку праці, структури зайнятості та відновлення людського потенціалу.

Європейський досвід інтеграції українських біженців підтвердив, що accommodation and food services є одним із найбільш доступних секторів працевлаштування, що забезпечує швидке включення населення у ринок праці та часткове подолання кадрового дефіциту у країнах ЄС.

Встановлено, що у післявоєнний період туристична сфера може стати одним із ключових механізмів реінтеграції внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, молоді та громадян, які повертаються з-за кордону.

Перспективним напрямом є розвиток hospitality-hubs багатофункціональних просторів, які поєднуватимуть функції проживання, психологічної підтримки, професійної адаптації та соціальної інтеграції населення.

Дослідження також підтвердило зростання ролі оздоровчо-реабілітаційного туризму у структурі внутрішнього туристичного попиту. Потреба у психологічній реабілітації населення, підтримці ментального здоров'я та відновленні ветеранів формує передумови для розвитку санаторно-курортної інфраструктури та медичного туризму.

У стратегічній перспективі гармонізація міграційної політики України до 2035 року повинна здійснюватися через формування конкурентної моделі реінтеграції населення, модернізацію механізмів соціального захисту, розвиток цифрового управління мобільністю та підтримку секторів економіки, здатних забезпечити швидке створення робочих місць. Одним із таких секторів виступає туризм і сфера гостинності, які можуть перетворитися на важливий елемент економічного зростання, регіонального відновлення та соціальної стабілізації держави.

РОЗДІЛ 5
БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР ГАРМОНІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ПРОТИДІЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА НЕЛЕГАЛЬНІЙ МІГРАЦІЇ

Вуйма Анастасія Геннадіївна,
докторка філософії у галузі права, доцентка кафедри криміналістики та судової експертології навчально-наукового інституту № 1,
Харківський національний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-6215-5361

5.1. Безпекові засади гармонізації міграційної політики України в умовах сучасних викликів

В умовах сучасних глобалізаційних процесів, збройних конфліктів та активізації транскордонної мобільності населення питання формування міграційної безпеки набувають особливої актуальності. Аналіз останніх політичних тенденцій свідчить, що впродовж тривалого часу ці питання залишаються актуальними як для міжнародних інституцій, політичних співтовариств, так і окремих держав. Якщо досліджувати це питання крізь призму міграційної політики Європейського Союзу (далі – ЄС), то тут наукова спільнота слушно наголошує, що актуалізувалося завдання забезпечення балансу між підтримкою легальної міграції, яка сприяє економічному, демографічному та культурному розвитку держав, і протидією нелегальній міграції, що нерідко пов'язується зі зростанням рівня безробіття, соціальної напруженості та криміногенних ризиків. Відтак у європейській міграційній політиці традиційно виокремлюють два основні підходи до регулювання міграційних процесів – обмежувально-консервативний і ліберальний, кожен із яких передбачає використання різних механізмів державного впливу на міграцію [798]. До провідних напрямів такої політики відносили: 1) забезпечення належного рівня гарантування прав і свобод громадян України, іноземців та осіб без громадянства, а також захисту їх законних інтересів; 2) розвиток ефективної взаємодії та міжнародного співробітництва з державами походження і транзиту мігрантів, удосконалення договірно-правових механізмів та усунення прогалин у міжнародному й національному міграційному законодавстві; 3) формування збалансованої моделі регулювання міграційних процесів, яка поєднуватиме безпекові, контрольні та гуманітарні механізми впливу залежно від конкретної суспільно-політичної ситуації; 4) розроблення системи

[798] Міграційна політика: порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України acquis communautaire Європейського Союзу / М-во юстиції України, Держ. департамент з питань адаптації законодавства. Київ, 2009. 178 с.

контрольованого прийому мігрантів із урахуванням демографічного стану держави, потреб ринку праці, соціально-економічних можливостей та безпекових чинників; 5) удосконалення механізмів забезпечення внутрішньої безпеки держави шляхом посилення протидії нелегальній міграції, транснаціональній злочинності, торгівлі людьми та незаконному переправленню осіб через державний кордон; 6) створення умов для соціальної та правової інтеграції мігрантів, зокрема шляхом забезпечення доступу до інформації про законодавство України, її культурні та історичні цінності, що сприятиме формуванню належного рівня правової культури, поваги до українського суспільства та дотримання національного законодавства [799].

З часом принципи міграційної політики суттєво еволюціонували, що зумовлено низкою об'єктивних причин. Щодо особливостей реалізації міграційної політики країнами ЄС, то тут спостерігаються позитивні тенденції. За офіційними даними Європейського агентства прикордонної та берегової охорони – «Frontex», у 2025 р. кількість виявлених незаконних перетинів зовнішніх кордонів Європейського Союзу скоротилася на 26 % та становила близько 178 тис. випадків, що є найнижчим показником з 2021 р. та більш ніж удвічі менше порівняно з 2023 р. Водночас Frontex наголошує, що попри загальну тенденцію до зниження нелегальної міграції ситуація на зовнішніх кордонах ЄС залишається нестабільною та характеризується високим рівнем динамічності. У звіті Frontex зазначається, що міграційний тиск здатний швидко змінюватися залежно від збройних конфліктів, політичної нестабільності, діяльності транснаціональних злочинних мереж та спроб окремих ворожих суб'єктів використовувати міграційні потоки як інструмент тиску на ЄС.

Згідно з офіційними даними Frontex очікувалося, що 2026 р. стане суттєвим етапом реформування європейської системи управління міграцією й охорони кордонів. Зокрема, очікується повне впровадження Пакту ЄС про міграцію та притулок, запуск Системи в'їзду/виїзду, а також Європейської системи інформації про подорожі та авторизації. Зазначені цифрові механізми спрямовані на посилення контролю за міграційними процесами, удосконалення процедур ідентифікації осіб та підвищення рівня безпеки зовнішніх кордонів ЄС.

Серед основних міграційних маршрутів у 2025 р. найбільш активним залишалося Центральне Середземномор'я, де ключову роль у формуванні міграційних потоків продовжували відігравати маршрути з території Лівії до Італії. Водночас на Східносередземноморському напрямі загальна кількість незаконних перетинів зменшилася, хоча окремі коридори, зокрема маршрут зі східної Лівії до острова Крит,

[799] Селюков В. С., Вуйма А. Г. Окремі питання правового регулювання міграційної політики Європейського Союзу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2016. № 2 (73). С. 126–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2016_2_19 (дата звернення: 06.04.2026).

продемонстрували суттєве зростання. Найбільше скорочення зафіксовано на Західноафриканському маршруті, що пояснюється зменшенням кількості відправлень із Мавританії, Марокко та Сенегалу.

Також окрему увагу Frontex у своєму звіті приділяє маршруту Західних Балкан, де скорочення кількості незаконних перетинів пов'язується з посиленням безпекових заходів та активізацією співпраці між державами регіону і самим Frontex. У цьому контексті агентство відзначає ефективність спільних операцій і міждержавної координації, спрямованої на протидію нелегальній міграції та діяльності мереж контрабандистів.

Серед ключових загроз для міграційної безпеки ЄС Frontex називає діяльність транснаціональних злочинних угруповань, які організовують незаконне переправлення мігрантів через морські та сухопутні маршрути. Злочинні мережі використовують переповнені та непридатні для перевезення людей човни, що створює високий рівень смертності серед мігрантів. За оцінками Міжнародної організації з міграції, лише у 2025 р. у Середземному морі загинуло щонайменше 1878 осіб [800].

Наведені дані свідчать, що сучасна система забезпечення міграційної безпеки ЄС дедалі більше орієнтується на поєднання безпекових механізмів управління міграційними процесами, реалізація яких забезпечується завдяки впровадженню міжнародно-координаційних заходів. При цьому пріоритетного значення набувають розвиток систем інформаційного обміну, посилення прикордонного контролю, цифровізація міграційних процедур, а також протидія транснаціональним мережам незаконного переправлення мігрантів.

Водночас за офіційними даними Frontex у першому кварталі 2026 р. кількість незаконних перетинів зовнішніх кордонів ЄС скоротилася на 39–40 % порівняно з аналогічним періодом 2025 р. та становила понад 21,4 тис. випадків. Найбільш активним міграційним напрямом залишався Східносередземноморський маршрут, на який припадала майже третина всіх нелегальних в'їздів до ЄС. Водночас найбільше скорочення зафіксовано на західноафриканському маршруті, де кількість незаконних перетинів зменшилася на 83 %. Єдиним основним напрямом, на якому спостерігалося зростання міграційної активності, залишалося Західне Середземномор'я, де кількість виявлених фактів збільшилася на 66 %.

Frontex також наголошує, що попри загальне зменшення кількості випадків незаконних прибуття до ЄС, рівень смертності серед мігрантів продовжує зростати. За даними Міжнародної організації з міграції, лише з початку 2026 р. в акваторії

[800] Frontex: irregular border crossings down 26% in 2025, Europe must stay prepared. Frontex: European Border and Coast Guard Agency. 15 January 2026. URL: https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/frontex-irregular-border-crossings-down-26-in-2025-europe-must-stay-prepared/ (дата звернення: 10.04.2026).

Середземного моря загинуло майже 1000 осіб. У звіті зазначається, що транснаціональні злочинні мережі, які займаються незаконним переправленням мігрантів, свідомо використовують непридатні для морських перевезень човни та ігнорують ризики для життя людей з метою отримання прибутку.

Крім того, Frontex звертає увагу на потенційний вплив безпекової ситуації на Близькому Сході, яка може спричинити нові хвилі вимушеного переміщення населення та посилення міграційного тиску на зовнішні кордони ЄС. Станом на квітень 2026 р. агентство забезпечувало охорону зовнішніх кордонів ЄС за участю понад 3700 співробітників [801].

Наведені статистичні дані свідчать про збереження високого рівня актуальності проблем нелегальної міграції, транснаціональної злочинності та незаконного переправлення осіб через державний кордон, що потребує подальшого вдосконалення міжнародних механізмів міграційної безпеки, інформаційного обміну та міждержавної координації у сфері протидії міграційним загрозам.

Для України проблема гармонізації міграційної політики актуалізована через повномасштабну військову агресію рф, яка спричинила масштабні міграційні процеси насамперед всередині країни, зростання кількості вимушено переміщених осіб, збільшення інтенсивності транскордонного переміщення населення та виникнення нових безпекових викликів.

Міграційна політика держави обґрунтовано розглядається як один із базових елементів системи національної безпеки, оскільки міграційні процеси безпосередньо впливають на демографічну ситуацію, соціальну стабільність, економічний розвиток, ринок праці, міжетнічні відносини та безпекове середовище держави. Значення міграційної політики у структурі безпекового механізму держави підтверджується і положеннями окремих нормативно-правових актів. Недарма Державна міграційна служба (далі – ДМС) України на законодавчому рівні визначена одним із суб'єктів сектору безпеки і оборони держави [802]. Це свідчить про офіційне визнання міграційної сфери складовою національної безпеки та необхідності комплексного державного контролю за міграційними процесами.

У сучасних умовах міграція дедалі частіше розглядається урядом більшості держав не лише як соціально-демографічне або економічне явище, але і як чинник, здатний прямо чи опосередковано впливати на рівень державної безпеки. Зокрема, у Стратегії національної безпеки Угорщини 2012 р. наголошувалося на комплексному

[801] Frontex: irregular border crossings down 26% in 2025, Europe must stay prepared. Frontex : European Border and Coast Guard Agency. 15 January 2026. URL: https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/frontex-irregular-border-crossings-down-26-in-2025-europe-must-stay-prepared/ (дата звернення: 10.04.2026).

[802] Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 15.04.2026).

характері міграції, яка одночасно може створювати позитивні економічні та демографічні ефекти, але й породжувати ризики для суспільної стабільності та національної безпеки [803]. Такий підхід відображає сучасне розуміння міграції як багатовимірного явища, що потребує збалансованого державного регулювання.

У науковій літературі міграційна політика здебільшого трактується як складова загальної соціальної політики держави, що являє собою систему цілеспрямованих організаційних, правових, управлінських і безпекових заходів, спрямованих на регулювання міграційних процесів і забезпечення максимально ефективного використання їх потенціалу в інтересах держави та суспільства. При цьому ключовою метою такої політики є забезпечення національної безпеки в умовах глобалізації, активізації транскордонної мобільності населення та євроінтеграційних процесів [804].

Міграційні процеси характеризуються складною та багаторівневою природою, оскільки охоплюють соціальні, економічні, правові, демографічні, культурні та управлінські аспекти. Вони пов'язані як із внутрішнім переміщенням населення, так і з міжнародною міграцією громадян України, іноземців та осіб без громадянства, що зумовлює необхідність їх розгляду як самостійного об'єкта публічного управління. У цьому контексті міграційна політика спрямована на регулювання масштабів і напрямів міграції, на досягнення конкретних стратегічних цілей держави, пов'язаних із підтриманням суспільної стабільності, демографічного балансу, економічного розвитку та безпеки [805].

Як слушно зазначає М. Яворський, одним із найбільш актуальних викликів для сучасної України залишається забезпечення належного рівня національної безпеки в умовах інтенсивних міграційних процесів. Аналізуючи взаємозв'язок між міграцією та безпекою, дослідники звертають увагу на багатовимірність самого поняття безпеки, зміст якого значною мірою визначається конкретним історичним, соціальним та політичним контекстом. Відповідно, міграція може сприйматися як позитивне, нейтральне або негативне явище залежно від характеру суспільних процесів, політичної ситуації та безпекового середовища [806].

Водночас негативне сприйняття міграції не завжди є об'єктивно виправданим. Міграційні процеси виникають не лише внаслідок воєнних конфліктів, гуманітарних криз або природних катастроф. За умов стабільного розвитку суспільства міграція

---

[803] Hungary's National Security Strategy. Government Decree No. 1035/2012 (II. 21.). URL: https://2010-2014.kormany.hu/download/4/32/b0000/National%20Security%20Strategy.pdf (дата звернення: 15.04.2026).

[804] Дракохруст Т. В. Про державну міграційну політику: сучасне розуміння. *Право і суспільство.* 2019. № 2. С. 127.

[805] Холод В. Аналіз міграційної політики як складової частини національної безпеки України. URL: http://bibl.kma.mk.ua/pdf/pidruchnuku/21/28.pdf (дата звернення: 15.04.2026).

[806] Яворський М. Міграція та політика національної безпеки в Україні: тенденції розвитку. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2013. Вип. 25. С. 96-100.

часто обумовлюється прагненням особи до покращення рівня життя, професійної самореалізації, здобуття освіти або забезпечення кращих умов праці та проживання. Відтак свобода пересування традиційно розглядається як одне з фундаментальних прав людини. Своєю чергою недостатній рівень розвитку механізмів інтеграції мігрантів, соціальні ризики та безпекові виклики нерідко формують у суспільстві підвищений рівень недовіри до міграційних процесів [807].

Міграційні процеси традиційно визначають як складний феномен, що характеризується внутрішньою суперечливістю та багатогранністю, унеможливлюючи їх однозначну оцінку. Наслідки міграції можуть бути як позитивними, так і негативними залежно від масштабів міграційних потоків, їхньої структури, тривалості та конкретного соціально-політичного контексту. Тому оцінка впливу міграції на національну безпеку повинна здійснюватися з урахуванням як поточних обставин, так і довгострокових тенденцій розвитку суспільства [808].

Міграційна політика, будучи одним із визначальних інструментів забезпечення національної безпеки, покликана здійснювати регулювання кількісних і якісних характеристик міграційних потоків, визначати напрями міграції, забезпечувати контроль за процесами інтеграції та соціальної адаптації мігрантів, а також мінімізувати ризики, пов’язані з нелегальною міграцією, транснаціональною злочинністю, торгівлею людьми та іншими безпековими загрозами. Відтак учені слушно зауважують, що міграційна політика перебуває у тісному взаємозв’язку із загальною стратегією забезпечення національної безпеки держави [809].

Тривалий час міграція залишалася поза межами класичного безпекового дискурсу, оскільки безпека переважно розглядалася крізь призму воєнних і зовнішньополітичних загроз. Міграційні процеси при цьому сприймалися як внутрішньодержавне соціальне явище. Проте сучасні глобалізаційні процеси, міжнародні конфлікти, масове переміщення населення, гуманітарні кризи та транснаціональні безпекові виклики суттєво змінили підходи до розуміння ролі міграції у системі національної та міжнародної безпеки. У сучасних умовах міграційна політика дедалі більше орієнтується на нейтралізацію потенційних безпекових ризиків, захист як громадян держави, так і самих мігрантів, а також забезпечення ефективної інтеграції новоприбулих осіб у приймаюче суспільство [810]. За таких умов

---

[807] Семенець-Орлова І., Пилипченко О. Міграційна політика: поняття, сутність, методологія формування та економічні аспекти. *Economics: time realities.* 2024. № 2(72). С. 6.

[808] Яворський М. Міграція та політика національної безпеки в Україні: тенденції розвитку. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2013. Вип. 25. С. 96-100.

[809] Семенець-Орлова І., Пилипченко О. Міграційна політика: поняття, сутність, методологія формування та економічні аспекти. *Economics: time realities.* 2024. № 2(72). С. 6.

[810] Татомир Ю. І. Поняття міграційної безпеки у законодавстві та доктрині адміністративного права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №4. С. 441. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.72.

міграційна політика перестає бути виключно інструментом регулювання демографічних чи соціально-економічних процесів і набуває вагомого безпекового характеру.

Безспірним є те, що трансформація міграційних процесів супроводжується виникненням нових криміногенних ризиків, пов'язаних із діяльністю транснаціональних організованих груп, незаконним переправленням осіб через державний кордон, використанням підроблених документів, торгівлею людьми, трудовою експлуатацією та іншими формами злочинної діяльності. Тому безпековий вимір гармонізації міграційної політики України доцільно розглядати не лише через призму правового й організаційного забезпечення, а й з позицій криміналістичного аналізу механізмів злочинної діяльності та формування ефективних засобів її попередження, виявлення й документування.

Особливого значення зазначені питання набувають для України в умовах збройної агресії російської федерації, значних масштабів внутрішнього переміщення населення, активізації зовнішньої міграції та необхідності забезпечення стабільності держави в умовах воєнного стану. Щодо офіційних відомостей про зареєстровані кримінальні правопорушення за ст. 149 Кримінального кодексу України «Торгівля людьми», то у 2021 р. кількість розпочатих кримінальних проваджень становила 232, у 2022 р. – 133, у 2023 р. – 147, у 2024 р. – 105, у 2025 р. – 155. Представлені показники свідчать про суттєве зниження кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 КК України, у 2022–2024 роках, у 2025 році спостерігається повторне зростання цих показників. Це може свідчити як про активізацію діяльності транснаціональних злочинних мереж, пов'язаних із торгівлею людьми, так і про підвищення ефективності виявлення та документування зазначених кримінальних правопорушень правоохоронними органами в умовах воєнного стану.

За фактами незаконного переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК України), то у 2021 р. було зареєстровано 327 кримінальних провадження, у 2022 р. – 1225, у 2023 р. – 2301, у 2024 р. – 3106, у 2025 р. – 2750 [811]. Отже, аналіз офіційних статистичних даних свідчить про тенденцію до зростання кількості кримінальних правопорушень, передбачених ст. 332 КК України, особливо починаючи з моменту повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України. Це вказує на посиленням незаконних міграційних процесів, збільшення кількості спроб незаконного перетину державного кордону, а також активізацію діяльності

[811] Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Головна – Офіс Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 10.04.2026).

організованих злочинних груп, що спеціалізуються на незаконному переправленні осіб через державний кордон України.

Окрім цього, в аспекті транснаціональної злочинності слід зважати, що аналіз офіційних статистичних даних щодо кримінальних правопорушень, передбачених ст. 255 КК України «Створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній», свідчить про відносну стабільність кількісних показників упродовж 2021–2025 рр. із певними коливаннями залежно від криміногенної ситуації та особливостей діяльності правоохоронних органів [812].

Так, у 2021 р. зареєстровано 173 кримінальних провадження, у 2022 р. спостерігається зниження показника до 137 кримінальних правопорушень, що може бути пов'язано з початком повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, суттєвим перерозподілом сил і засобів правоохоронної системи, ускладненням оперативної обстановки та зміною пріоритетів діяльності органів правопорядку в умовах воєнного стану. Водночас уже у 2023 р. кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 255 КК України зросла до 206 випадків, що є найвищим показником за досліджуваний період. Така тенденція може свідчити про активізацію діяльності організованих злочинних формувань в умовах воєнного стану, адаптацію злочинного середовища до нових соціально-економічних умов, а також посилення роботи правоохоронних органів щодо виявлення та документування діяльності злочинних організацій і злочинних спільнот. У 2024 р. кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень дещо зменшилася та становила 198 випадків, а у 2025 р. – 174 випадки, що фактично відповідає рівню 2021 р. Вказана динаміка свідчить про збереження стабільно високого рівня організованої злочинності в державі навіть в умовах тривалого воєнного стану [813].

Загалом, наведені показники підтверджують, що ці безпекові ризики міграційної політики, навіть попри введення воєнного стану і довготривалого періоду проведення бойових дій на території багатьох областей, торгівля людьми, незаконне переправлення осіб через державний кордон, організована злочинність тощо продовжують залишатися небезпечними криміногенними чинниками, що здатні негативно впливати на стан національної, економічної та міграційної безпеки держави. Особливу небезпеку становить взаємозв'язок організованих злочинних формувань із незаконною міграцією, торгівлею людьми, незаконним

[812] Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Головна – Офіс Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 10.04.2026).
[813] Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Головна – Офіс Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 10.04.2026).

переправленням осіб через державний кордон, контрабандою й іншими формами транснаціональної злочинності.

За таких обставин формування ефективної міграційної політики потребує комплексного підходу, який повинен поєднувати безпекові, гуманітарні, соціально-економічні та правові механізми регулювання міграційних процесів. Відтак справедливо, що міграційна політика України повинна розглядатися як стратегічний елемент державної безпекової політики, спрямований на забезпечення національного суверенітету, соціальної стабільності, захисту прав людини та підтримання збалансованого розвитку суспільства. Ефективне управління міграційними процесами, гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, розвиток інституційної спроможності органів державної влади та вдосконалення механізмів інтеграції мігрантів є необхідними умовами зміцнення безпеки держави та її успішної інтеграції до європейського та світового простору [814].

Цілі та завдання державної міграційної політики визначають її функціональне призначення, тобто роль і значення у регулюванні міграційних процесів, забезпеченні стабільності суспільного розвитку та захисті національних інтересів держави. На підставі аналізу й узагальнення наукових підходів виокремлюють низку ключових функцій державної міграційної політики.

1. Регулятивну функцію, зміст якої полягає у впорядкуванні міграційних процесів шляхом комплексного впливу держави на міграційні потоки. Такий вплив реалізується через формування відповідних соціально-економічних умов, прийняття законодавчих та інших нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення державних інтересів України у внутрішньополітичній сфері. У зовнішньополітичному вимірі регулятивна функція проявляється через укладення двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів, проведення міжнародних переговорів, консультацій та координацію співробітництва з питань міграції.

2. Дипломатичну функцію, що полягає у врегулюванні суперечностей та досягненні компромісу між різними суб’єктами міграційних відносин. Її реалізація передбачає створення ефективних механізмів узгодження позицій сторін щодо спірних питань, гармонізацію міграційних регуляторних підходів, а також мінімізацію соціальної напруженості серед різних категорій мігрантів при одночасному забезпеченні національних інтересів держави.

3. Інтеграційну функцію, що у внутрішньодержавному аспекті виявляється через включення мігрантів до соціального, економічного та культурного простору держави перебування. Її реалізація пов’язана із наданням громадянства, сприянням

[814] Буга Г. С., Буга В. В. Міграційна політика України як елемент національної безпеки. *Правова позиція*. 2025. № 2 (47). С. 102–103. DOI: https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-2.18.

соціальній адаптації, створенням належних умов працевлаштування, забезпеченням доступу до освіти, охорони здоров'я та інших соціальних гарантій. У міжнародному вимірі інтеграційна функція реалізується шляхом формування узгодженої міждержавної міграційної політики, розвитку співпраці з міжнародними й іноземними урядовими і неурядовими організаціями, а також здійснення заходів щодо протидії нелегальній міграції.

4. Компенсаційну (мобілізаційну) функцію, сутність якої полягає у використанні міграційних процесів як механізму поповнення демографічного та трудового потенціалу держави. Йдеться про залучення додаткових людських ресурсів для подолання негативних демографічних тенденцій, забезпечення потреб ринку праці та підтримання стабільного соціально-економічного розвитку держави.

5. Контрольну функцію, яка є однією з базових функцій державного управління у міграційній сфері. Її зміст полягає у здійсненні державного контролю за законністю міграційних процесів, веденням обліку міграційних переміщень, забезпеченням легальності перебування іноземців на території держави, дотриманням прав мігрантів, протидією нелегальній міграції та торгівлі людьми. Крім того, контрольна функція охоплює нагляд за реалізацією соціальних гарантій у сферах охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення та трудових відносин [815].

6. Превентивну (запобіжну) функцію, сутність якої полягає у створенні належних соціально-економічних умов для населення всередині держави, забезпеченні ефективної зайнятості, гідного рівня оплати праці, соціального захисту та високих стандартів життя. Реалізація зазначеної функції сприятиме зниженню масштабів вимушеної трудової еміграції, збереженню трудового й інтелектуального потенціалу держави, а також зміцненню соціальної стабільності суспільства [816].

Вважаємо за потрібне більш ґрунтовно зупинитися на особливостях реалізації кожної із окреслених функцій,

На сучасному етапі *реалізація регулятивної функції* державної міграційної політики України здійснюється через комплекс правових, організаційних, соціально-економічних і міжнародно-правових заходів, спрямованих на впорядкування міграційних процесів і забезпечення контролю за переміщенням населення.

Зокрема, одним із ключових напрямів реалізації зазначеної функції є удосконалення національного міграційного законодавства та його гармонізація з

---

[815] Бублій М. П. Методологічні засади формування міграційної політики в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. № 2. С. 131–139. URL: http://nbuv.gov.ua/j&pdf/apdy_2009_2_17.pdf; Максименко С. В. Миграционная политика современного государства (концептуально-правовой анализ): моногр. Одесса: Астропринт, 2009. С. 62-63; Супруновський А. І. Проблеми формування міграційної політики України. *Актуальні проблеми держави і права.* 2010. Вип. 52. С. 402.

[816] Гриндзак О. Т. Державна міграційна політика в контексті пріоритетів національної безпеки України. *Економіка України.* 2016. № 12 (661). С. 72–81.

правом ЄС. У цьому контексті важливе значення мають прийняття й оновлення нормативно-правових актів у сфері громадянства, документування населення, реєстрації місця проживання, надання притулку, тимчасового захисту, правового статусу іноземців та осіб без громадянства, а також протидії нелегальній міграції й торгівлі людьми.

Важливим заходом реалізації регулятивної функції стало впровадження та розвиток Єдиної інформаційно-аналітичної системи управління міграційними процесами (ЄІАС УМП), функціонування якої забезпечує централізований облік міграційних процесів, електронну взаємодію між державними органами, автоматизацію процедур документування та посилення контролю за перебуванням іноземців на території України.

У соціально-економічному вимірі реалізація регулятивної функції пов'язана із запровадженням механізмів підтримки внутрішньо переміщених осіб, програм працевлаштування, соціальної адаптації та інтеграції окремих категорій мігрантів. Особливого значення ці заходи набули в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації, що спричинила масштабні внутрішні та зовнішні міграційні процеси.

У зовнішньополітичному аспекті регулятивна функція реалізується шляхом активізації співробітництва України з ЄС, Міжнародною організацією з міграції, Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців, Frontex та іншими міжнародними інституціями. Практичним проявом такої діяльності є укладення міжнародних угод про реадмісію, участь у спільних програмах управління кордонами, координація заходів щодо протидії нелегальній міграції, а також гармонізація міграційної політики України з європейськими стандартами.

Крім того, важливими заходами реалізації регулятивної функції є посилення прикордонного контролю, цифровізація міграційних послуг, розвиток систем біометричної ідентифікації, удосконалення процедур перевірки документів та створення механізмів інформаційного обміну між правоохоронними, прикордонними та міграційними органами.

Реалізація *дипломатичної функції* міграційної політики забезпечується шляхом формування системи міжнародного співробітництва, міждержавної координації та узгодження позицій різних суб'єктів міграційних відносин у сфері регулювання міграційних процесів. Практичне втілення цієї функції передбачає використання як міжнародно-правових, так і організаційно-управлінських механізмів взаємодії.

Формою реалізації дипломатичної функції є укладення двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів у сфері міграції, реадмісії, прикордонного співробітництва, протидії нелегальній міграції та торгівлі людьми. Такі угоди

забезпечують координацію діяльності держав щодо контролю за міграційними потоками, повернення осіб, які незаконно перебувають на території іншої держави, а також створюють правові механізми міжнародного обміну інформацією та взаємодії компетентних органів.

Важливим елементом реалізації дипломатичної функції є співробітництво України з міжнародними організаціями й інституціями, зокрема з ЄС, Міжнародною організацією з міграції, Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців, Frontex, Europol, Міжнародним центром розвитку міграційної політики та іншими суб'єктами міжнародної міграційної політики. У межах такої взаємодії здійснюється розроблення спільних програм управління міграційними процесами, координація гуманітарної допомоги, реалізація механізмів захисту біженців і вимушених переселенців, а також гармонізація міграційного законодавства відповідно до міжнародних та європейських стандартів.

Показовим прикладом реалізації дипломатичної функції є Протокол про співробітництво між Адміністрацією Державної прикордонної служби України та Міжнародним центром розвитку міграційної політики від 24 січня 2019 р. Зазначений документ спрямований на розвиток міжнародної та оперативної взаємодії у сфері інтегрованого управління кордонами, протидії нелегальній міграції, боротьби з транскордонною злочинністю та вдосконалення механізмів міграційного управління. Протокол передбачає спільну реалізацію проєктів і програм, організацію навчань, семінарів і конференцій, обмін статистичною й аналітичною інформацією, а також технічну підтримку у сфері міграційної безпеки [817].

Особливого значення набуває передбачена Протоколом участь України у міжнародних консультативних механізмах, зокрема Празькому та Будапештському процесах, які є важливими платформами міждержавного діалогу щодо вдосконалення управління міграційними процесами, розвитку прикордонної безпеки та протидії нелегальній міграції. Водночас документ передбачає регулярні консультації між сторонами, проведення спільних місій, аналіз інформації у сфері інтегрованого управління кордонами, реадмісії, боротьби з транскордонною злочинністю, профілювання нерегулярних мігрантів і виявлення ризиків міграційної безпеки.

Практична реалізація дипломатичної функції також забезпечується шляхом проведення міжнародних переговорів, консультацій, міжурядових зустрічей, спільних форумів і координаційних заходів, спрямованих на врегулювання спірних питань у

[817] Протокол про співробітництво між Адміністрацією Державної прикордонної служби України та Міжнародним центром розвитку міграційної політики : Протокол від 24.01.2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927_001-19#Text (дата звернення: 16.04.2026).

сфері міграції та мінімізацію потенційних міждержавних конфліктів, пов'язаних із міграційними кризами чи масовим переміщенням населення.

Особливого значення дипломатична функція набула в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, коли міжнародна взаємодія стала одним із ключових механізмів забезпечення захисту громадян України, які перебувають за кордоном під режимом тимчасового захисту. Саме в цей період Україна особливо гостро відчула підтримку міжнародної спільноти та держав-партнерів, які забезпечили прийом мільйонів українських громадян, надали їм доступ до систем соціального забезпечення, медичної допомоги, освіти, працевлаштування та тимчасового проживання. Важливим проявом міжнародної солідарності стало застосування державами Європейського Союзу Директиви Ради 2001/55/ЄС про тимчасовий захист, що дозволило оперативно сформувати єдиний механізм правового захисту українських біженців [818].

Крім того, міжнародні партнери України активно залучені до реалізації гуманітарних програм, фінансування заходів соціальної адаптації вимушених переселенців, підтримки системи управління міграційними процесами, цифровізації міграційних сервісів і посилення прикордонної безпеки. Значну роль у цьому процесі відіграє діяльність міжнародних організацій, благодійних фондів і неурядових інституцій, які забезпечують гуманітарну, консультативну, технічну та фінансову підтримку як громадянам України, так і державним органам.

Водночас міжнародна підтримка України в умовах війни сприяла не лише забезпеченню гуманітарних потреб населення, а й посиленню міжнародної координації у сфері протидії нелегальній міграції, торгівлі людьми, незаконному переправленню осіб через державний кордон та іншим формам транснаціональної злочинності, ризики яких суттєво зросли в умовах масового переміщення населення.

Крім того, дипломатична функція міграційної політики реалізується через механізми гармонізації національного законодавства України із законодавством Європейського Союзу, імплементацію міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав людини, біженців та мігрантів, а також шляхом формування спільних безпекових підходів до протидії нелегальній міграції, транснаціональній злочинності та торгівлі людьми.

Реалізація інтеграційної функції державної міграційної політики забезпечується шляхом створення правових, організаційних, соціально-економічних та гуманітарних механізмів включення мігрантів до суспільного життя держави перебування. У

[818] Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та заходи щодо забезпечення балансу зусиль між державами-членами стосовно прийому таких осіб і відповідальності за наслідки такого прийому. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32001L0055 (дата звернення: 16.04.2026).

внутрішньодержавному вимірі така функція спрямована на формування умов для соціальної адаптації, правової інтеграції та забезпечення реалізації основоположних прав і свобод мігрантів, іноземців, осіб без громадянства, біженців та інших категорій осіб, які законно перебувають на території держави.

Практична реалізація інтеграційної функції проявляється у функціонуванні механізмів документування та набуття громадянства України, наданні дозволів на тимчасове чи постійне проживання, забезпеченні доступу до ринку праці, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення та інших державних послуг. Важливе значення також має створення умов для культурної та мовної адаптації мігрантів, а також їх ознайомлення із законодавством України, національними традиціями та базовими цінностями українського суспільства.

Одним із ключових механізмів реалізації інтеграційної функції в Україні є діяльність Центрів соціальної інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, функціонування яких регламентовано наказом Міністерства внутрішніх справ України від 17.12.2015 № 1586. Відповідно до зазначеного Положення такі Центри є багатофункціональними соціально-адаптаційними державними закладами, основною метою яких є сприяння інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, до українського суспільства, а також забезпечення доступу цих осіб до правничої допомоги, мовних курсів, освіти, медичних та соціальних послуг [819].

Важливо, що діяльність Центрів ґрунтується на принципах законності, гуманності, недискримінації, соціальної справедливості, поваги до прав людини та конфіденційності. Центри забезпечують сприяння тимчасовому працевлаштуванню, психологічній адаптації, медико-соціальній реабілітації, інтеграції дітей до освітнього середовища, а також організовують культурно-просвітницькі заходи, спрямовані на формування толерантності та подолання негативних стереотипів щодо біженців і мігрантів у суспільстві.

Особливого значення набуває передбачена Положенням можливість розроблення індивідуальних багаторівневих інтеграційних програм для найбільш вразливих категорій осіб, зокрема дітей, осіб з інвалідністю, вагітних жінок, одиноких матерів та осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. Такий підхід свідчить про поступовий перехід державної міграційної політики України від виключно контрольної моделі до комплексної людиноцентричної системи інтеграції та соціальної адаптації мігрантів.

[819] Положення про Центр соціальної інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, Державної міграційної служби України : затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 17.12.2015 № 1586. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0337-16#Text (дата звернення: 16.04.2026).

Крім того, інтеграційна функція реалізується шляхом взаємодії Державної міграційної служби України з органами місцевого самоврядування, закладами освіти, медичними установами, центрами зайнятості, правоохоронними органами, міжнародними організаціями, громадськими об'єднаннями та благодійними фондами. Такий міжвідомчий і міжсекторальний механізм співробітництва забезпечує комплексний підхід до інтеграції та соціального супроводу осіб, які потребують міжнародного захисту.

Одним із напрямів реалізації інтеграційної функції є забезпечення правового та соціального захисту внутрішньо переміщених осіб і громадян України, які були змушені залишити місце проживання внаслідок збройної агресії російської федерації. У цьому контексті держава реалізує програми соціальної підтримки, надання житла, працевлаштування, медичного забезпечення та доступу до освіти для осіб, які постраждали від війни.

Особливого значення інтеграційна функція набула після початку повномасштабної війни, коли мільйони громадян України отримали тимчасовий захист у державах ЄС. Завдяки налагодженим механізмам міжнародної інтеграційної політики українські громадяни отримали можливість легального проживання, працевлаштування, доступу до соціальних послуг, медичної допомоги та освіти на території держав-членів ЄС.

У міжнародному вимірі інтеграційна функція реалізується шляхом розвитку міждержавного співробітництва у сфері міграційної політики, участі України у міжнародних міграційних діалогах, гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу, а також взаємодії з міжнародними організаціями, зокрема Міжнародною організацією з міграції, Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародним центром розвитку міграційної політики та іншими міжнародними партнерами.

Практичне значення інтеграційної функції також проявляється у реалізації спільних міжнародних програм, спрямованих на підтримку мігрантів, розвиток механізмів соціальної адаптації, удосконалення системи управління міграційними процесами, підвищення рівня міжкультурної комунікації та запобігання соціальній ізоляції окремих категорій мігрантів. Водночас інтеграційна функція тісно пов'язана із забезпеченням національної та міграційної безпеки, оскільки ефективна соціальна інтеграція мігрантів сприяє зниженню рівня соціальної напруженості, мінімізації ризиків радикалізації та попередженню проявів транснаціональної злочинності й нелегальної міграції.

Компенсаційна (мобілізаційна) функція міграційної політики реалізується шляхом використання міграційних процесів для часткового подолання демографічної

кризи, компенсації дефіциту трудових ресурсів та забезпечення стабільного функціонування окремих секторів економіки. Її сутність полягає у залученні додаткового людського потенціалу, здатного підтримувати економічний розвиток держави, функціонування ринку праці та соціальної інфраструктури в умовах скорочення чисельності населення, старіння нації та посилення міграційного відтоку громадян за кордон.

Одним із показових прикладів реалізації компенсаційної функції міграційної політики в Україні є залучення громадян Республіки Індія до навчання, професійної діяльності та економічної активності на території України. Упродовж тривалого часу іноземні студенти з Індії становили одну з найбільших груп іноземців, які прибували в Україну з освітньою метою. Значна кількість громадян Індії здобувала освіту у медичних, технічних та авіаційних закладах вищої освіти України, що фактично сприяло розвитку національної системи освіти, підтримці фінансової стабільності університетів та формуванню міжнародного освітнього середовища .

Особливо помітною була присутність громадян Індії у сфері медичної освіти, де іноземні студенти не лише компенсували частину демографічного спаду контингенту здобувачів освіти, а й забезпечували додаткові надходження до системи вищої освіти України. У цьому контексті міграційні процеси виконували не лише освітню, а й економічну компенсаційну функцію, сприяючи розвитку університетської інфраструктури, створенню робочих місць та підтримці функціонування закладів освіти [820].

Крім освітнього напряму, громадяни Індії залучалися до трудової діяльності в окремих сферах економіки України, зокрема у сфері інформаційних технологій, медицини, фармацевтики, обслуговування та малого бізнесу. Така тенденція частково компенсувала дефіцит кваліфікованих трудових ресурсів, який посилився внаслідок мобілізаційних заходів, трудової міграції українського населення за кордон та негативних демографічних процесів [821].

Водночас реалізація компенсаційної функції потребує забезпечення ефективних механізмів соціальної адаптації та інтеграції іноземців до українського

[820] Скільки іноземних студентів навчається в Україні та що вони вивчають : дані МОН. Visit Ukraine. 07.12.2024. URL: https://visitukraine.today/uk/blog/5241/how-many-foreign-students-are-there-in-ukraine-and-what-they-study-data-from-the-ministry-of-education-and-science (дата звернення: 16.05.2026); У вишах України навчається понад 21 тисяча іноземних студентів. Освіта.ua. 16.02.2026. URL: https://osvita.ua/vnz/96363/ (дата звернення: 16.05.2026); Іноземні студенти в Україні. Скільки їх та де навчаються. РБК-Україна. 13.12.2024. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/inozemni-studenti-ukrayini-skilki-yih-ta-1734091891.html (дата звернення: 16.05.2026).

[821] Скільки індійців і бангладешців вже працюють в Україні. Асоціація міжнародного працевлаштування України. 2025. URL: https://ampua.org/skilki-indiyciv-i-bangladeshciv-vzhe-p/ (дата звернення: 16.05.2026); Україні треба 300 тисяч трудових мігрантів: з яких країн вже їдуть та чим займаються. Телеграф. 15.04.2026. URL: https://news.telegraf.com.ua/ukr/ukraina/5937758-ukraini-treba-300-tisyach-trudovikh-migrantiv-z-yakikh-krain-vzhe-idut-ta-chim-zaymayutsya (дата звернення: 16.05.2026).

суспільства. Зокрема, важливого значення набувають питання правового статусу іноземців, доступу до освіти, медичного забезпечення, безпеки перебування, міжкультурної комунікації та недопущення дискримінації. Відтак компенсаційна функція міграційної політики тісно пов'язана з інтеграційною, регулятивною та безпековою функціями держави.

Зростає роль компенсаційної функції в умовах повномасштабної війни та суттєвого скорочення чисельності населення України. Масовий виїзд громадян за кордон, демографічні втрати та дефіцит трудових ресурсів зумовлюють необхідність формування збалансованої державної політики залучення іноземних фахівців, студентів та інвесторів. У перспективі це може стати одним із механізмів післявоєнного відновлення держави, розвитку економіки та компенсації негативних демографічних тенденцій.

Контрольна функція державної міграційної політики є однією з ключових функцій державного управління у сфері міграції та спрямована на забезпечення законності міграційних процесів, підтримання належного рівня національної безпеки, дотримання прав людини та ефективного функціонування системи державного контролю за переміщенням населення. Реалізація цієї функції передбачає здійснення комплексу організаційно-правових, інформаційно-аналітичних, адміністративних і правоохоронних заходів, спрямованих на виявлення, попередження та припинення порушень міграційного законодавства.

Практична реалізація контрольної функції забезпечується завдяки діяльності Державної міграційної служби України, Державної прикордонної служби України, Національної поліції України, Служби безпеки України, органів прокуратури, а також інших суб'єктів, уповноважених здійснювати контроль у сфері міграції та прикордонної безпеки. Одним із основних напрямів реалізації цієї функції є ведення обліку міграційних процесів, контроль за законністю в'їзду, перебування та виїзду іноземців і осіб без громадянства, перевірка дотримання правил документування, реєстрації місця проживання та підстав перебування на території України.

Важливим інструментом реалізації контрольної функції стало впровадження ЄІАС УМП, яка забезпечує централізований облік міграційних даних, автоматизований обмін інформацією між державними органами та підвищення ефективності контролю за міграційними процесами.

Використання сучасних інформаційних технологій, біометричної ідентифікації, електронних реєстрів та цифрових механізмів перевірки документів дозволяє державі здійснювати більш ефективний моніторинг законності перебування іноземців та своєчасно виявляти порушення міграційного законодавства.

Особливе значення контрольна функція має у сфері протидії нелегальній міграції, торгівлі людьми та незаконному переправленню осіб через державний кордон. У цьому контексті державні органи здійснюють контроль за діяльністю організованих злочинних груп, які займаються переправленням мігрантів, використанням підроблених документів, незаконним працевлаштуванням іноземців та іншими формами транснаціональної злочинності. Важливим напрямом реалізації контрольної функції є проведення спільних міжвідомчих операцій, прикордонного моніторингу, перевірок місць компактного перебування іноземців, а також міжнародний обмін інформацією з компетентними органами інших держав та міжнародними організаціями.

Показовим є зростання кількості виявлених кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним переправленням осіб через державний кордон України. Водночас контрольна функція охоплює не лише безпековий, а й соціально-правовий аспект державної міграційної політики. Зокрема, держава здійснює контроль за дотриманням трудових, соціальних, медичних та освітніх прав мігрантів, біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту. У цьому контексті важливе значення має нагляд за законністю працевлаштування іноземців, забезпеченням належних умов праці, доступом до медичної допомоги, освіти та соціального забезпечення, а також недопущенням дискримінації чи експлуатації мігрантів.

Особливого значення контрольна функція набула в умовах повномасштабної війни, коли суттєво зросли ризики незаконної міграції, торгівлі людьми, використання підроблених документів, незаконного переміщення осіб через державний кордон та діяльності транснаціональних злочинних угруповань. У зв'язку з цим державою було посилено прикордонний контроль, механізми перевірки документів, інформаційний обмін між правоохоронними органами, а також міжнародне співробітництво у сфері міграційної безпеки.

Таким чином, контрольна функція державної міграційної політики виступає одним із базових механізмів забезпечення національної безпеки, правопорядку та законності у сфері міграційних відносин, поєднуючи безпекові, інформаційно-аналітичні, правоохоронні та соціально-захисні складові державного управління.

Превентивна (запобіжна) функція міграційної політики спрямована на усунення або мінімізацію причин, які зумовлюють вимушену трудову еміграцію населення, демографічне скорочення та втрату трудового й інтелектуального потенціалу держави. Її реалізація передбачає формування належних соціально-економічних умов усередині країни, здатних забезпечити громадянам гідний рівень життя, ефективну зайнятість, конкурентоспроможну оплату праці, соціальний захист та можливості професійної самореалізації.

Ми вважаємо, що превентивна функція тісно пов’язана із соціальною, економічною, демографічною та безпековою політикою держави, оскільки ефективна протидія надмірній трудовій еміграції безпосередньо впливає на рівень економічної стабільності, кадрового забезпечення та національної безпеки України.

Одним із ключових напрямів реалізації превентивної функції є забезпечення державної підтримки ринку праці, стимулювання зайнятості населення, розвиток малого й середнього бізнесу, створення нових робочих місць, підвищення рівня заробітної плати та удосконалення системи соціального забезпечення. Особливого значення в умовах сучасних викликів набувають програми підтримки молоді, науковців, медичних працівників, педагогів, ІТ-фахівців та інших категорій населення, відтік яких за кордон створює загрозу втрати інтелектуального потенціалу держави.

Водночас превентивна функція охоплює й комплекс заходів, спрямованих на забезпечення регіонального розвитку, відновлення інфраструктури, підтримку постраждалих територій, розвиток житлових програм, забезпечення доступу до медичних, освітніх та соціальних послуг. Умови повномасштабної війни суттєво актуалізували необхідність реалізації таких заходів, оскільки масове переміщення населення, руйнування об’єктів критичної інфраструктури та погіршення економічної ситуації стали одними з основних чинників посилення міграційних процесів.

Особливу роль у реалізації превентивної функції відіграє післявоєнне відновлення України, яке повинно супроводжуватися формуванням ефективної державної політики повернення громадян, які виїхали за кордон унаслідок війни. У цьому контексті важливого значення набувають створення безпечних умов проживання, забезпечення стабільної зайнятості, гарантування соціального захисту, розвиток економіки та створення сприятливого інвестиційного середовища.

Крім того, превентивна функція спрямована на запобігання негативним соціальним наслідкам неконтрольованої міграції, зокрема депопуляції, дефіциту трудових ресурсів, старіння населення, руйнування сімейних зв’язків та поглиблення соціальної нерівності. Саме тому ефективна реалізація цієї функції є важливою передумовою забезпечення демографічної стабільності, економічної безпеки та сталого розвитку держави.

Таким чином, превентивна функція державної міграційної політики має комплексний соціально-економічний та безпековий характер і спрямована на усунення причин вимушеної міграції шляхом створення належних умов життя та професійної реалізації громадян у межах власної держави.

Водночас контрольна функція охоплює не лише безпековий, а й соціально-правовий аспект міграційної політики. Зокрема, держава здійснює контроль за дотриманням трудових, соціальних, медичних та освітніх прав мігрантів, біженців та

осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту. У цьому контексті важливе значення має нагляд за законністю працевлаштування іноземців, забезпечення належних умов праці, доступом до медичної допомоги, освіти та соціального забезпечення, а також недопущенням дискримінації чи експлуатації мігрантів.

Особливого значення контрольна функція набула в умовах повномасштабної війни, коли суттєво зросли ризики незаконної міграції, торгівлі людьми, використання підроблених документів, незаконного переміщення осіб через державний кордон та діяльності транснаціональних злочинних угруповань. У зв'язку з цим державою було посилено прикордонний контроль, механізми перевірки документів, інформаційний обмін між правоохоронними органами, а також міжнародне співробітництво у сфері міграційної безпеки.

Таким чином, контрольна функція державної міграційної політики виступає одним із базових механізмів забезпечення національної безпеки, правопорядку та законності у сфері міграційних відносин, поєднуючи безпекові, інформаційно-аналітичні, правоохоронні та соціально-захисні складові державного управління.

На нашу думку, в умовах сучасних безпекових викликів доцільним є доповнення наведеного переліку функцій міграційної політики безпековою функцією. Її сутність полягає у забезпеченні захисту національних інтересів держави, підтриманні стабільності суспільного розвитку та мінімізації загроз, пов'язаних із неконтрольованими міграційними процесами. Реалізація цієї функції передбачає здійснення ефективного міграційного контролю, протидію нелегальній міграції, торгівлі людьми, транснаціональній організованій злочинності, незаконному переправленню осіб через державний кордон, міжнародному тероризму, радикалізації окремих груп населення, незаконному обігу зброї, наркотичних засобів і вибухових речовин, а також запобігання використанню міграційних процесів у діяльності, що може становити загрозу державній безпеці, громадському порядку та територіальній цілісності держави.

У сучасних умовах безпекова функція міграційної політики також спрямована на забезпечення демографічної стійкості держави, збереження трудового та інтелектуального потенціалу країни, підтримання міжетнічної та соціальної стабільності, а також формування ефективної системи взаємодії між державними органами у сфері міграційного управління. Її реалізація має комплексний характер та є необхідною умовою забезпечення національної безпеки України в умовах глобалізаційних процесів, воєнних загроз і зростання міжнародної міграційної мобільності.

Таким чином, функції державної міграційної політики відображають основні напрями впливу держави на міграційні процеси та визначають механізми

забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку суспільства. Водночас сучасні глобалізаційні процеси, зростання міжнародної мобільності населення, посилення воєнних, демографічних і криміногенних загроз свідчать про необхідність розгляду міграційної політики не лише як інструменту регулювання міграції, а і як важливого елементу системи національної безпеки держави. У зв'язку з цим особливого значення набуває формування ефективної державної політики у сфері забезпечення міграційної безпеки.

Державна політика у сфері міграційної безпеки повинна мати комплексний характер та охоплювати систему правових, організаційних, управлінських, соціально-економічних і фінансових механізмів, спрямованих на забезпечення стабільного функціонування міграційної сфери та захисту національних інтересів держави. Реалізація такої політики здійснюється через діяльність органів державної влади, міжнародних інституцій, громадських об'єднань та інших суб'єктів, які беруть участь у формуванні й регулюванні міграційних процесів.

Основним призначенням державної політики у цій сфері є забезпечення ефективного контролю за міграційними потоками, своєчасне реагування на зовнішні та внутрішні безпекові виклики, а також підтримання збалансованості міграційного простору відповідно до соціально-економічних потреб держави. Водночас важливого значення набуває врахування потреб національного ринку праці, демографічної ситуації, професійно-кваліфікаційних характеристик мігрантів та їх впливу на соціальну структуру суспільства.

Одним із напрямів забезпечення міграційної безпеки у державах Європейського Союзу є імміграційна політика, яка поєднує механізми попереднього контролю та подальшої інтеграції мігрантів. Йдеться, зокрема, про встановлення чітких критеріїв в'їзду, проживання, працевлаштування чи навчання іноземців, а також про створення умов для їх соціальної, культурної та правової адаптації у приймаючому суспільстві. Важливими складовими такої політики є процедури надання притулку, тимчасового захисту, натуралізації, а також механізми запобігання міжетнічним конфліктам і соціальній напруженості.

Ефективність державної політики у сфері міграційної безпеки значною мірою залежить від інституційної спроможності органів державної влади забезпечувати належний моніторинг міграційних процесів, здійснювати їх оперативне регулювання та своєчасно адаптувати нормативно-правову базу до сучасних викликів і загроз. Особливого значення це набуває в умовах зростання транснаціональної злочинності, міжнародного тероризму, нелегальної міграції, торгівлі людьми, незаконного обігу зброї та інших форм транскордонної протиправної діяльності, що безпосередньо впливають на стан національної безпеки.

На міжнародному рівні важливу роль у формуванні сучасних стандартів управління міграційними процесами відіграє Міжнародна організація з міграції, діяльність якої спрямована на забезпечення впорядкованої та гуманної міграції, захист прав мігрантів, біженців і осіб, які потребують тимчасового захисту, координацію гуманітарної допомоги, а також розвиток міжнародного співробітництва у сфері міграційної політики та безпеки.

Важливу роль у забезпеченні міграційної безпеки в межах Європейського Союзу відіграє ефективно сформована система наднаціональних інституцій, діяльність яких спрямована на координацію міграційної політики, вироблення єдиних стандартів управління міграційними процесами та реагування на сучасні безпекові виклики. До таких інституцій належать Рада Європи, Європейська комісія, Рада Європейського Союзу, Європейський парламент та інші органи ЄС, наділені повноваженнями щодо формування нормативно-правових засад міграційної політики держав-членів.

Зазначені інституції залучені до розроблення законодавчих актів, рекомендацій і стратегічних програм, спрямованих на врегулювання міграційних процесів, удосконалення механізмів міграційного контролю, а також формування адаптивних антикризових механізмів реагування на надзвичайні ситуації, пов’язані з масовими міграційними переміщеннями, нелегальною міграцією чи гуманітарними кризами. Особливого значення набуває розроблення системи превентивних заходів і процедурних алгоритмів, орієнтованих на забезпечення стабільності міграційного простору та мінімізацію безпекових ризиків.

У структурі Європейського парламенту питаннями міграційної безпеки опікуються спеціалізовані комітети, діяльність яких спрямована на вдосконалення європейського законодавства у сфері міграції, громадянства, внутрішньої безпеки, юстиції та захисту прав людини. Ці органи забезпечують підготовку законодавчих ініціатив, рекомендацій і пропозицій щодо підвищення ефективності управління міграційними процесами та гармонізації міграційної політики держав-членів ЄС.

Вагоме значення у системі забезпечення міграційної безпеки Європейського Союзу належить Європейській комісії, діяльність якої спрямована на координацію міграційної політики, здійснення моніторингу міграційних процесів та удосконалення правових механізмів регулювання міграції. Через формування й оновлення національних планів дій держав-членів ЄС, підготовку проєктів директив і програм співробітництва забезпечується адаптація міграційної політики до сучасних викликів, пов’язаних із нелегальною міграцією, транснаціональною злочинністю, міжнародним тероризмом та іншими формами транскордонних загроз.

Окреме місце у системі інституційного забезпечення міграційної безпеки займає Європейське агентство з питань прикордонної та берегової охорони, створення якого

стало важливим етапом посилення безпеки зовнішніх кордонів Європейського Союзу. Основними напрямами діяльності агентства є координація прикордонного контролю, протидія нелегальній міграції, запобігання незаконному переправленню осіб через державний кордон, протидія транснаціональній організованій злочинності, торгівлі людьми, контрабанді зброї та іншими проявами транскордонної злочинної діяльності. Реалізація цих завдань здійснюється у тісній взаємодії з національними прикордонними та правоохоронними органами держав-членів ЄС.

Також у 2021 р. ЄС реформовано механізми надання притулку та реагування на кризові міграційні явища, що було зумовлено загостренням міграційної ситуації на польсько-білоруському кордоні. Так було створено Агентство Європейського Союзу з питань притулку, діяльність якого спрямована на удосконалення загальноєвропейської системи прийому, розміщення та інтеграції біженців і шукачів притулку.

Основними напрямами діяльності зазначеної інституції є розроблення нових підходів до управління міграційними кризами, вдосконалення процедур надання притулку, координація взаємодії держав-членів ЄС у сфері захисту біженців, а також надання консультативної, інформаційної та організаційної підтримки національним органам влади. Крім того, Агентство забезпечує допомогу тим державам Європейського Союзу, які зазнають найбільшого навантаження внаслідок масового прибуття вимушених переселенців через своє прикордонне розташування. Важливе значення також має участь інституції у процесах гармонізації законодавства ЄС у сфері притулку та тимчасового захисту.

Незважаючи на функціонування розгалуженої системи наднаціональних інституцій, питання координації їх діяльності та чіткого розмежування компетенції залишається дискусійним. Надмірна бюрократизація окремих управлінських процедур ускладнює міжінституційну взаємодію, уповільнює процес обміну інформацією між державами-членами ЄС, міжнародними та неурядовими організаціями, що, своєю чергою, негативно впливає на оперативність ухвалення управлінських рішень і здатність ефективно реагувати на сучасні міграційні й безпекові виклики.

Водночас визначальне місце у системі забезпечення міграційної безпеки посідає нормативно-правовий механізм, який формує правові засади регулювання міграційних процесів і визначає основні напрями державного впливу на потенційні загрози у міграційній сфері. Нормативно-правове забезпечення Європейського Союзу у цій сфері орієнтоване насамперед на протидію нелегальній міграції, захист зовнішніх кордонів, регулювання процедур прийому біженців та надання їм тимчасового захисту, інтеграцію мігрантів у приймаючі суспільства, впровадження механізмів селективної

імміграції, а також застосування процедур повернення чи депортації осіб, перебування яких становить загрозу національній безпеці держав-членів ЄС.

З огляду на спрямованість правового регулювання та характер управлінського впливу на міграційні ризики, нормативно-правову базу Європейського Союзу у сфері міграційної безпеки доцільно умовно поділити на декілька груп.

До першої групи належать нормативно-правові акти, спрямовані на протидію нелегальній міграції та забезпечення безпеки зовнішніх кордонів ЄС. Зокрема, важливе значення мають директиви Європейського Союзу 2001 та 2004 років, які встановлюють обов'язок перевізників передавати компетентним органам інформацію про пасажирів ще до їх прибуття на територію ЄС, а також передбачають застосування штрафних санкцій за перевезення осіб без належних дозвільних документів. Важливу роль відіграє і Директива 2009 р. щодо санкцій стосовно роботодавців, які використовують працю нелегальних мігрантів. Зазначений акт покладає на роботодавців обов'язок перевіряти законність перебування іноземців та наявність у них відповідних документів для працевлаштування, передбачаючи фінансову та кримінальну відповідальність у разі порушення встановлених вимог.

Особливого значення набуває Директива 2010 року, яка визначає єдині стандарти та процедури повернення нелегальних мігрантів. Документ регламентує механізми добровільного повернення осіб, встановлює гарантії дотримання їхніх прав, зокрема права на правову та медичну допомогу, доступ до освіти для дітей, а також закріплює заборону примусового повернення осіб до держав, де існує загроза переслідування чи порушення основоположних прав людини.

Важливе місце у системі нормативного забезпечення посідають також стратегічні документи Європейського Союзу у сфері реагування на міграційний тиск, у яких визначаються пріоритетні напрями діяльності інституцій ЄС щодо охорони зовнішніх кордонів, протидії нелегальній міграції, розвитку співпраці з державами походження та транзиту мігрантів, а також удосконалення механізмів кризового реагування.

До другої групи належать нормативно-правові акти, спрямовані на врегулювання питань прийому біженців, надання притулку та тимчасового захисту. Важливе місце серед них займає Європейський пакт про міграцію та притулок 2020 р., який визначає загальні підходи держав-членів ЄС до регулювання міграційних потоків з урахуванням необхідності поєднання безпекових, гуманітарних та соціально-економічних інтересів як держав призначення, так і самих мігрантів.

Крім того, значну роль відіграють директиви Ради Європи, що регулюють порядок надання статусу біженця та умови прийому шукачів притулку. У цих актах закріплено мінімальні стандарти соціального забезпечення, доступу до освіти, медичної допомоги та ринку праці, а також визначено процедурні механізми

організованого розподілу та прийому осіб, які потребують міжнародного захисту, з урахуванням можливостей та ресурсного потенціалу кожної держави-члена Європейського Союзу.

У березні 2022 р., після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України та масового переміщення українських громадян до держав Європейського Союзу, вперше на практиці було застосовано положення Директиви Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 р. «Про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та заходи щодо забезпечення балансу зусиль між державами-членами стосовно прийому таких осіб і відповідальності за наслідки такого прийому». Застосування зазначеного механізму стало безпрецедентним прикладом оперативного реагування ЄС на масштабну гуманітарну кризу та засвідчило здатність європейської системи міграційної безпеки функціонувати в умовах надзвичайних викликів.

Запровадження режиму тимчасового захисту забезпечило громадянам України право на невідкладну гуманітарну допомогу, соціальний захист, доступ до медичних послуг, освіти та ринку праці, а також спрощений порядок перетину кордону і легалізації перебування на території держав-членів ЄС. Крім того, директива передбачила механізми возз'єднання сімей, гарантії свободи пересування територією Європейського Союзу та можливість отримання дозволу на проживання у приймаючій державі. Таким чином, ЄС фактично сформував уніфікований механізм правового та соціального захисту осіб, які були змушені залишити територію України внаслідок воєнних дій.

Водночас масові міграційні переміщення біженців і вимушених переселенців створюють суттєві виклики для системи міграційної та національної безпеки держав, насамперед тих країн, які межують із регіонами збройних конфліктів або перебувають на основних міграційних маршрутах. Посилення міграційного навантаження нерідко супроводжується загостренням соціально-економічних проблем, зростанням рівня безробіття, соціальної напруженості, ризиків радикалізації, транснаціональної злочинності та інших деструктивних явищ. Відтак важливими принципами функціонування європейської системи міграційної безпеки є принципи солідарності, взаємодопомоги та справедливого розподілу відповідальності між державами-членами ЄС.

Практичне застосування зазначених принципів особливо проявилося під час міграційної кризи 2015 р., пов'язаної з масовим прибуттям біженців із Сирії та інших держав Близького Сходу. У цей період у межах ЄС було запроваджено механізм квотного розподілу мігрантів між державами-членами з урахуванням чисельності населення, економічних можливостей держав, рівня життя та спроможності соціальної

інфраструктури забезпечити належні умови прийому та інтеграції переселенців. Найбільше навантаження припало на Німеччину та Францію, тоді як окремі держави Центральної та Східної Європи дотримувалися більш консервативного підходу до питань міграційної політики та прийому біженців.

Окремий блок нормативно-правового регулювання у межах ЄС спрямований на забезпечення соціальної, економічної, культурної та правової інтеграції мігрантів у приймаючі суспільства. Відповідні директиви ЄС регламентують питання возз'єднання сімей, доступу іноземців до працевлаштування, освіти, наукової діяльності та легального проживання на території держав-членів ЄС. Основними умовами успішної інтеграції визначаються подолання мовного бар'єру, проходження інтеграційних курсів, ознайомлення з історичними, культурними та правовими особливостями держави перебування, працевлаштування мігрантів, а також дотримання ними законів і базових цінностей приймаючого суспільства.

Контрольна функція державної міграційної політики є однією з функцій державного управління у сфері міграції та спрямована на забезпечення законності міграційних процесів, підтримання належного рівня національної безпеки, дотримання прав людини та ефективного функціонування системи державного контролю за переміщенням населення. Реалізація цієї функції передбачає здійснення комплексу організаційно-правових, інформаційно-аналітичних, адміністративних та правоохоронних заходів, спрямованих на виявлення, попередження та припинення порушень міграційного законодавства.

Особливе значення контрольна функція має у сфері протидії нелегальній міграції, торгівлі людьми та незаконному переправленню осіб через державний кордон. У цьому контексті державні органи здійснюють контроль за діяльністю організованих злочинних груп, які займаються переправленням мігрантів, використанням підроблених документів, незаконним працевлаштуванням іноземців та іншими формами транснаціональної злочинності. Важливим напрямом реалізації контрольної функції є проведення спільних міжвідомчих операцій, прикордонного моніторингу, перевірок місць компактного перебування іноземців, а також міжнародний обмін інформацією з компетентними органами інших держав і міжнародними організаціями.

Водночас контрольна функція охоплює не лише безпековий, а й соціально-правовий аспект державної міграційної політики. Зокрема, держава здійснює контроль за дотриманням трудових, соціальних, медичних та освітніх прав мігрантів, біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту. У цьому контексті важливе значення має нагляд за законністю працевлаштування іноземців, забезпеченням належних умов праці, доступом до медичної допомоги,

освіти та соціального забезпечення, а також недопущенням дискримінації чи експлуатації мігрантів.

Особливого значення контрольна функція набула в умовах повномасштабної війни, коли суттєво зросли ризики незаконної міграції, торгівлі людьми, використання підроблених документів, незаконного переміщення осіб через державний кордон та діяльності транснаціональних злочинних угруповань. У зв'язку з цим державою було посилено прикордонний контроль, механізми перевірки документів, інформаційний обмін між правоохоронними органами, а також міжнародне співробітництво у сфері міграційної безпеки.

Таким чином, контрольна функція державної міграційної політики є одним із базових механізмів забезпечення національної безпеки, правопорядку та законності у сфері міграційних відносин, поєднуючи безпекові, інформаційно-аналітичні, правоохоронні та соціально-захисні складові державного управління.

Сьогодні протидія торгівлі людьми та нелегальній міграції вже давно перестала бути виключно внутрішньою проблемою окремих держав. Масштабність міграційних процесів, розвиток транснаціональної злочинності, збройні конфлікти та гуманітарні кризи призвели до того, що ці питання фактично стали складовою безпеки.

Міжнародне співтовариство поступово сформувало систему міжнародно-правових та європейських стандартів, які визначають механізми протидії торгівлі людьми, незаконному переправленню мігрантів і захисту прав потерпілих осіб. Ці стандарти закріплені у міжнародних документах у цій сфері. Зокрема Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р., більш відома як Палермська конвенція, заклала основу сучасного міжнародного підходу до боротьби з організованими злочинними угрупованнями, які займаються торгівлею людьми та незаконним переправленням мігрантів. Особливе значення мають і додаткові протоколи до Конвенції, у яких уперше на міжнародному рівні було чітко визначено поняття «торгівля людьми» та «незаконне ввезення мігрантів».

Фактично ці документи змусили держави перейти від фрагментарного реагування до комплексної політики протидії таким явищам. Йдеться не лише про криміналізацію відповідних діянь, а й про створення системи міжнародної співпраці, обміну інформацією, захисту потерпілих, посилення прикордонного контролю та попередження повторної експлуатації людей.

Для європейського простору важливе значення мають і нормативні акти ЄС. Зокрема, Директива 2011/36/ЄС суттєво розширила підхід до розуміння торгівлі людьми, акцентувавши увагу не лише на покаранні винних осіб, а й на захисті прав потерпілих. У документі особлива увага приділяється дітям, жінкам, жертвам

сексуальної чи трудової експлуатації, а також необхідності забезпечення їм психологічної, медичної та соціальної допомоги.

На сьогодні положення Палермської конвенції, протоколів ООН та актів ЄС уже значною мірою імплементовані в українське законодавство. Зокрема, Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за торгівлю людьми, незаконне переправлення осіб через державний кордон, використання підроблених документів та інші злочини, пов'язані з нелегальною міграцією. Крім того, Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями у сфері прикордонної безпеки та управління міграційними процесами.

Зауважимо, що інформаційно-комунікаційний компонент системи забезпечення міграційної безпеки ЄС, представлений Шенгенською інформаційною системою та Візовою інформаційною системою, які забезпечують накопичення, обробку й обмін інформацією щодо міграційних процесів, осіб, які перетинають кордони ЄС, а також надання дозвільних документів для в'їзду, навчання чи працевлаштування. Використання таких інформаційних ресурсів дозволяє державам-членам ЄС здійснювати більш ефективний міграційний контроль, оцінювати потенційні безпекові ризики, а також формувати селективну міграційну політику, орієнтовану на потреби національної економіки та зміцнення безпекової стійкості держави.

З метою посилення внутрішнього контролю за міграційними процесами у багатьох державах ЄС функціонують централізовані реєстри іноземців. Однією з найбільш ефективних у цьому напрямі вважається система обліку, що діє у Федеративній Республіці Німеччина. Центральний реєстр іноземних громадян дозволяє не лише здійснювати демографічний і статистичний аналіз міграційних процесів, а й оцінювати рівень інтеграції мігрантів у соціально-економічне середовище держави, аналізувати їх участь у ринку праці, фінансові надходження, випадки вчинення правопорушень та інші аспекти, що мають значення для забезпечення національної та міграційної безпеки.

Водночас важливе значення для розуміння сучасної моделі інформаційно-аналітичного забезпечення міграційної безпеки України вимагає врахування положень наказу МВС України від 04 жовтня 2023 р. № 811, до положень якого ми вже зверталися. Зазначений нормативно-правовий акт фактично закріплює організаційні, функціональні та технічні засади функціонування ЄІАС УМП як відомчої інформаційно-комунікаційної системи Державної міграційної служби України та функціональної підсистеми єдиної інформаційної системи МВС України.

Аналіз положень документа дає підстави стверджувати, що ЄІАС УМП є цифровим інструментом реалізації державної політики у сфері міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, обліку іноземців, біженців та інших визначених

законодавством категорій мігрантів. Її призначення не обмежується лише технічним накопиченням інформації, а охоплює ширший управлінський функціонал: автоматизацію діяльності ДМС України , забезпечення електронної інформаційної взаємодії між уповноваженими суб'єктами, обробку персональних і біометричних даних, ведення відповідних баз даних, а також формування аналітичного підґрунтя для прийняття управлінських рішень у міграційній сфері.

У структурі ЄІАС УМП передбачено функціонування підсистем і модулів, безпосередньо пов'язаних із забезпеченням міграційної безпеки. Зокрема, йдеться про підсистеми «Облік іноземців та біженців», «Адміністративні правопорушення», «Статистика. Аналітика. Прогнозування», функціональні компоненти «Недійсні документи», «Легальний мігрант», «Незаконні мігранти», «Захист в Україні», а також модулі, пов'язані з пунктами тимчасового перебування іноземців і тимчасового розміщення біженців. Така структура свідчить про орієнтацію системи не лише на сервісне обслуговування населення, а й на виявлення, облік, аналіз та попередження міграційних ризиків.

З позицій забезпечення національної безпеки ЄІАС УМП виконує декілька важливих функцій. По-перше, вона забезпечує інформаційне супроводження протидії нелегальній міграції шляхом обробки даних про іноземців, осіб без громадянства, адміністративні правопорушення, недійсні документи та інші відомості, необхідні для виявлення порушень міграційного законодавства. По-друге, система сприяє посиленню документарної безпеки, оскільки забезпечує облік документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, а також інформації про втрачені, викрадені, вилучені, повернуті державі, недійсні та знищені документи. По-третє, ЄІАС УМП створює передумови для підвищення якості прогнозування міграційних процесів через функціонування аналітико-статистичної підсистеми.

Окреме значення має закріплення в Положенні вимог щодо електронної інформаційної взаємодії ЄІАС УМП з Єдиним державним демографічним реєстром, національною системою біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства, а також з єдиною інформаційною системою МВС України. Такий підхід забезпечує міжвідомчу узгодженість міграційного обліку, зменшує ризики дублювання або фрагментарності інформації, а також посилює спроможність держави оперативно реагувати на загрози, пов'язані з незаконним перебуванням іноземців, використанням підроблених або недійсних документів, порушенням правил перебування в Україні чи іншими проявами протиправної поведінки у міграційній сфері.

Позитивним аспектом аналізованого нормативного акта є також значна увага до питань захисту інформації. Положення передбачає функціонування комплексної системи захисту інформації, використання захищеної електронної комунікаційної мережі, розмежування прав доступу, ідентифікацію користувачів за допомогою особистого ідентифікатора, пароля та кваліфікованого електронного підпису, а також автоматичну фіксацію дій користувачів у системному журналі аудиту. Це має принципове значення, оскільки ЄІАС УМП обробляє значні масиви персональних даних, зокрема біометричних, а отже, потребує підвищеного рівня правового, організаційного та технічного захисту.

Водночас аналіз Положення дозволяє виявити й окремі напрями, які потребують подальшого розвитку. Зокрема, документ детально визначає технічну, організаційну та інформаційну архітектуру системи, однак меншою мірою розкриває механізми практичного використання аналітичних можливостей ЄІАС УМП для прогнозування міграційних ризиків, виявлення тенденцій нелегальної міграції, оцінювання загроз транснаціональної злочинності, торгівлі людьми, використання підроблених документів чи інших форм протиправної діяльності. У зв’язку з цим перспективною є подальша нормативна деталізація порядку аналітичної обробки даних, формування ризик-профілів, міжвідомчого обміну інформацією та використання результатів аналітики у діяльності правоохоронних і міграційних органів.

Отже, на нормативному рівні закріплено правові і технічні підстави для централізованого обліку, захищеної обробки інформації, автоматизації управлінських процедур і посилення інформаційно-аналітичної спроможності ДМС України. У безпековому аспекті ЄІАС УМП слід розглядати як один із ключових інструментів попередження нелегальної міграції, забезпечення документарної безпеки, контролю за перебуванням іноземців та осіб без громадянства, а також формування сучасної системи державного управління міграційними процесами відповідно до національних інтересів і міжнародних стандартів захисту прав людини.

Таким чином, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що в сучасних умовах міграційна політика поступово трансформується із вузького адміністративно-правового механізму регулювання переміщення населення у багаторівневу систему забезпечення національної, демографічної та економічної безпеки держави. Глобалізаційні процеси, зростання міжнародної мобільності населення, цифровізація суспільних відносин, активізація транснаціональної злочинності та наслідки повномасштабної війни фактично зумовлюють необхідність формування в Україні нової концепції міграційної безпеки, орієнтованої не лише на контроль за міграційними потоками, а й на прогнозування та нейтралізацію потенційних безпекових ризиків.

У зв’язку з цим доцільно розглядати міграційну безпеку як самостійний міжгалузевий об’єкт державного управління, що поєднує правові, кримінологічні, демографічні, соціально-економічні, інформаційні та криміналістичні механізми забезпечення стабільності держави. Такий підхід дозволяє перейти від традиційного реагування на наслідки міграційних криз до формування системи превентивного управління міграційними ризиками.

На нашу думку, перспективним напрямом розвитку сучасної міграційної політики є формування такої моделі міграційної безпеки, сутність якої полягає у постійному моніторингу, прогнозуванні та оцінюванні потенційних загроз, пов’язаних із міграційними процесами, транснаціональною злочинністю, незаконним переправленням осіб через державний кордон, торгівлею людьми, демографічними втратами та соціальною дестабілізацією. Відповідно, державна міграційна політика повинна ґрунтуватися не лише на механізмах контролю, а й на системі аналітичного прогнозування та криміналістичного супроводу міграційних процесів.

Крім того, сучасні тенденції розвитку міграційних процесів свідчать про необхідність переходу до цифрової моделі управління міграцією, що передбачає інтеграцію інформаційно-аналітичних систем, використання біометричних технологій, механізмів автоматизованого аналізу ризиків, міжвідомчого обміну даними, і навіть, за доцільності – елементів штучного інтелекту для прогнозування потенційних міграційних загроз. За таких умов ефективність державної міграційної політики дедалі більше залежатиме від рівня технологічної спроможності держави, міждержавної координації та здатності швидко адаптуватися до нових безпекових викликів.

Отже, в умовах євроінтеграційного процесу гармонізація міграційної політики України з міжнародними та європейськими стандартами повинна розглядатися як обов’язкова складова в цілому, і як стратегічний напрям зміцнення національної безпеки, демографічної стійкості та післявоєнного відновлення держави зокрема. Комплексний, безпеково орієнтований та прогностичний підхід до управління міграційними процесами здатний забезпечити ефективне функціонування держави в умовах сучасних глобальних викликів.

5.2. Торгівля людьми та нелегальна міграція як загрози національній і міграційній безпеці України

Сучасні міграційні процеси супроводжуються не лише позитивними соціально-економічними та гуманітарними наслідками, а й формуванням значної кількості безпекових ризиків, пов'язаних із транснаціональною злочинністю, незаконним переміщенням осіб через державні кордони, торгівлею людьми та діяльністю організованих злочинних угруповань. У сучасних умовах торгівля людьми та нелегальна міграція мають розглядатися не як ізольовані кримінально-правові явища, а як взаємопов'язані елементи глобальної системи транснаціональної злочинності, здатні безпосередньо впливати на стан національної, прикордонної, демографічної та міграційної безпеки держави.

У сучасній кримінологічній та міжнародно-правовій практиці торгівля людьми розглядається як одна з найбільш небезпечних форм транснаціональної організованої злочинності, яка посягає на основоположні права та свободи людини. Її суспільна небезпечність полягає не лише у фактичній експлуатації людини, а й у системному порушенні прав особи, використанні примусу, обману, шантажу, уразливого стану потерпілих та інших форм незаконного впливу. Ба більше, сучасна торгівля людьми дедалі частіше здійснюється у прихованих формах та активно адаптується до нових соціально-економічних умов та інших складових життя суспільства [822].

На сьогодні торгівля людьми охоплює широкий спектр форм експлуатації, серед яких найбільш поширеними залишаються сексуальна та трудова експлуатація, примусове жебрацтво, використання осіб у злочинній діяльності, примусове сурогатне материнство, незаконне вилучення органів, примусова праця у сфері домашнього обслуговування, будівництва, сільського господарства та промисловості. В умовах війни додатково зростають ризики експлуатації дітей, жінок, внутрішньо переміщених осіб, біженців, осіб, які втратили житло, роботу або соціальні зв'язки.

Особливістю сучасної торгівлі людьми є її тісний зв'язок із нелегальною міграцією та незаконним переправленням осіб через державний кордон. Організовані злочинні групи нерідко використовують нелегальні міграційні канали як механізм подальшої експлуатації людей. При цьому мігранти, які перебувають у складному матеріальному становищі або змушені залишати територію держави через війну чи гуманітарну кризу, стають особливо вразливими до діяльності злочинних організацій.

[822] Лугіна Н. А., Василинчук Ю. О. Торгівля людьми як глобальна проблема транснаціонального характеру. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 463–466. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/120

Нелегальна міграція у сучасних умовах також набуває дедалі більш організованого та транснаціонального характеру. Незаконне переправлення осіб через державний кордон сьогодні здійснюється не окремими особами, а стійкими злочинними угрупованнями, діяльність яких має чітку структуру, розподіл функцій, фінансове забезпечення та корупційні зв'язки. Такі організації активно використовують сучасні цифрові технології, соціальні мережі, у тому числі для вербування, електронні платіжні системи та механізми підроблення документів для організації незаконного переміщення осіб.

Суттєвої трансформації зазнали й способи незаконного переправлення осіб через державний кордон. Якщо раніше переважали фізичні способи прихованого переміщення осіб, то сьогодні активно використовуються схеми легалізації незаконного виїзду через фіктивне працевлаштування, підроблення медичних документів, оформлення фіктивного волонтерства, використання статусу багатодітних батьків, водіїв міжнародних перевезень, осіб з інвалідністю або супроводжуючих осіб. В умовах воєнного стану такі механізми набули особливого поширення у зв'язку з обмеженням виїзду окремих категорій громадян за межі України.

Значну загрозу становить і взаємозв'язок нелегальної міграції з іншими формами транснаціональної злочинності. Організовані злочинні мережі, які займаються незаконним переправленням осіб, нерідко одночасно здійснюють контрабанду наркотичних засобів, зброї, боєприпасів, підроблених документів, а також беруть участь у фінансуванні інших видів кримінальної діяльності. Відтак нелегальна міграція давно є не просто порушенням міграційного законодавства, а й один із чинників дестабілізації безпекового середовища держави.

Особливо небезпечним є використання міграційних процесів у гібридних формах впливу на державу. Сучасні міжнародні тенденції свідчать про можливість використання неконтрольованих міграційних потоків як інструменту політичного, економічного або безпекового тиску на окремі держави чи міжнародні об'єднання [823]. У цьому контексті міграційна безпека безпосередньо пов'язується із прикордонною, інформаційною та національною безпекою держави.

Для України зазначені ризики суттєво посилилися після початку повномасштабної війни. Масове переміщення населення, тимчасова окупація окремих територій, руйнування державної інфраструктури та значне навантаження на правоохоронну систему створили сприятливі умови для активізації діяльності

[823] Bostan A. Weaponisation of migration in the context of hybrid warfare strategies: The case of Russia-Ukraine war. In: Çetinkaya Ş. (Ed.). *Security in Eurasia: Threats, Challenges and Opportunities*. Istanbul : İstanbul University Press, 2025. P. 98–108. DOI: https://doi.org/10.26650/B/SSc15.2025.009.07; Бучин М. А., Мархайчук Н. О. Особливості використання Російською Федерацією міграції як інструменту гібридної війни проти України. *Politicus*. 2022. № 5. С. 24–30. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-5.4

транснаціональних злочинних угруповань. Водночас війна спричинила появу нових форм кримінальної діяльності, пов'язаних із незаконною евакуацією населення, переправленням чоловіків призовного віку через державний кордон, використанням гуманітарних механізмів прикриття незаконної діяльності та експлуатацією осіб, які перебувають у вразливому стані.

Офіційні статистичні дані також підтверджують тенденцію до зростання окремих видів кримінальних правопорушень, пов'язаних із міграційною сферою. Зокрема, суттєве збільшення кількості кримінальних проваджень за ст. 332 КК України свідчить про активізацію незаконного переправлення осіб через державний кордон України та розширення діяльності організованих злочинних груп у цій сфері. Водночас збереження стабільно високих показників злочинів, пов'язаних зі створенням злочинних організацій, підтверджує високий рівень організованості транснаціональної злочинності у сфері міграційних процесів.

За таких умов торгівля людьми та нелегальна міграція повинні розглядатися не лише як окремі кримінальні правопорушення, а як комплексні безпекові явища, що поєднують соціально-економічні, кримінологічні та міжнародно-правові аспекти. Їх ефективна протидія потребує комплексного підходу, який має охоплювати не лише кримінально-правові та правоохоронні механізми, а й розвиток міжнародного співробітництва, системи прикордонного контролю, цифровізації міграційних процесів, механізмів соціальної інтеграції, інформаційного обміну та превентивного моніторингу міграційних ризиків.

У сучасних умовах перспективним напрямом розвитку системи міграційної безпеки є формування інтегрованої моделі протидії транснаціональним міграційним загрозам, яка поєднуватиме кримінологічний аналіз, тобто врахування причин та умов, що сприяють реалізації протиправних форм поведінки, міжнародну координацію, інформаційно-аналітичні механізми та ризик-орієнтоване управління міграційними процесами.

5.3. Напрями удосконалення державної політики та механізмів протидії торгівлі людьми і нелегальній міграції в контексті євроінтеграції України

Сучасні міграційні виклики, пов'язані з торгівлею людьми, нелегальною міграцією та діяльністю транснаціональних злочинних мереж, потребують формування комплексної, технологічно орієнтованої та безпеково адаптованої державної політики. В умовах євроінтеграційних процесів Україна поступово переходить від фрагментарного реагування на окремі міграційні загрози до формування інтегрованої системи управління міграційною безпекою, заснованої на міжнародних стандартах, цифрових технологіях, міжвідомчій координації та ризик-орієнтованому підході.

Одним із напрямів удосконалення державної політики у цій сфері є поглиблення міжнародного співробітництва. Сучасна транснаціональна злочинність фактично не визнає державних кордонів, а тому ефективна протидія торгівлі людьми та нелегальній міграції неможлива без постійної координації діяльності правоохоронних, міграційних і прикордонних органів різних держав. У цьому контексті особливого значення набуває співпраця України з ЄС, а також із такими організаціями як Frontex, Європол, Інтерпол, Міжнародною організацією з міграції, Міжнародним центром розвитку міграційної політики та іншими міжнародними партнерами.

Важливим напрямом є подальше впровадження європейської моделі інтегрованого управління кордонами, яка передбачає не лише посилення прикордонного контролю, а й формування єдиної системи аналізу ризиків, оперативного реагування, інформаційного обміну та координації між усіма суб'єктами міграційної безпеки. Особливої актуальності це набуває в умовах воєнного стану, коли незаконне переправлення осіб через державний кордон, використання підроблених документів та діяльність організованих злочинних груп стали одними з найбільш поширених міграційних загроз.

Суттєве значення має і цифровізація міграційної сфери. Сучасні міграційні процеси дедалі більше переходять у цифровий простір, що вимагає від держави використання новітніх інформаційних технологій для контролю, моніторингу та прогнозування міграційних ризиків. У цьому контексті перспективним є подальший розвиток Єдиної інформаційно-аналітичної системи управління міграційними процесами, інтеграція державних реєстрів, використання біометричної ідентифікації, автоматизованих систем аналізу ризиків, цифрових механізмів перевірки документів та сучасних засобів кібербезпеки.

Особливого значення набуває розвиток міжвідомчого та міжнародного інформаційного обміну. Сучасні організовані злочинні мережі активно

використовують цифрові технології, зашифровані канали зв'язку, електронні платіжні системи та соціальні мережі для вербування потерпілих, організації незаконного переправлення осіб через державний кордон та легалізації злочинної діяльності. За таких умов ефективна протидія зазначеним загрозам можлива лише за умови оперативного обміну інформацією між правоохоронними органами, прикордонними службами, міграційними органами та міжнародними партнерами.

Водночас удосконалення державної політики у сфері протидії торгівлі людьми та нелегальній міграції не може обмежуватися виключно правоохоронними заходами. Не менш важливими є превентивні механізми, спрямовані на усунення причин, які сприяють поширенню цих негативних явищ. Йдеться про забезпечення належного рівня соціального захисту населення, створення умов для легальної зайнятості, підвищення рівня правової обізнаності громадян, проведення інформаційних кампаній щодо ризиків нелегального працевлаштування та експлуатації, а також формування ефективної системи захисту вразливих категорій населення.

Так аналіз міжнародного досвіду свідчить, що, попри відмінності у моделях державного регулювання міграційних процесів, більшість країн походження трудових мігрантів стикаються із соціально-економічними, демографічними та безпековими викликами. У зв'язку із цим державна політика протидії негативним наслідкам трудової міграції поступово набуває комплексного характеру та орієнтується не лише на стримування міграційних процесів, а й на формування ефективних механізмів захисту трудових мігрантів, збереження трудового потенціалу держави та забезпечення контрольованої трудової мобільності населення.

У цьому контексті заслуговують на увагу підходи, запропоновані Міжнародною організацією з міграції, яка серед пріоритетних напрямів державної політики виокремлює необхідність захисту трудових мігрантів від експлуатаційних форм рекрутингу, шахрайства та діяльності незаконних посередницьких структур. Особливої актуальності зазначений напрям набуває в умовах воєнного стану, коли особи, які перебувають у вразливому соціальному чи матеріальному становищі, значно частіше стають об'єктами трудової експлуатації, торгівлі людьми та інших форм транснаціональної злочинної діяльності[824].

На нашу думку, одним із перспективних напрямів удосконалення механізмів протидії незаконній трудовій міграції повинно стати посилення державного моніторингу діяльності суб'єктів, які здійснюють посередництво у працевлаштуванні громадян за кордоном. Йдеться не лише про ліцензування відповідних організацій, а й про системний контроль за змістом рекламних матеріалів, електронних оголошень,

[824] 2008 World Migration Report. Managing Labour Mobility in the Evolving Global Economy / IOM. Geneva, 2008. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_1.pdf (дата звернення: 10.06.2026).

пропозицій працевлаштування у соціальних мережах, месенджерах та цифрових платформах. У сучасних умовах значна частина вербування потенційних трудових мігрантів здійснюється саме через цифрове середовище, що суттєво ускладнює своєчасне виявлення шахрайських або експлуатаційних схем.

У зв'язку із цим перспективним видається впровадження механізмів автоматизованого моніторингу ризикових оголошень щодо працевлаштування за кордоном, особливо тих, які містять ознаки прихованого вербування, неправдивої інформації, обіцянок надмірно високих доходів, відсутності офіційного оформлення трудових відносин або вимог передачі персональних документів чи коштів. Фактично йдеться про формування системи цифрового превентивного контролю у сфері міжнародного працевлаштування.

Не менш важливим напрямом є оптимізація механізмів організованого працевлаштування громадян за кордоном. У сучасних умовах це передбачає не лише пошук нових ринків праці, а й створення прозорих, контрольованих та безпечних механізмів міжнародної трудової мобільності, які дозволять мінімізувати ризики нелегальної міграції, незаконного працевлаштування та трудової експлуатації. Водночас важливе значення має стимулювання використання офіційних каналів грошових переказів та створення механізмів ефективного залучення міграційного капіталу до розвитку національної економіки.

Окремої уваги потребує проблема еміграції кваліфікованих кадрів і відтоку інтелектуального потенціалу держави. У сучасних умовах трудова міграція дедалі частіше охоплює висококваліфікованих спеціалістів, науковців, медичних працівників та інші категорії населення, які формують стратегічний кадровий ресурс держави. У зв'язку із цим перспективним напрямом державної політики повинно стати створення механізмів професійної самореалізації, конкурентоспроможної оплати праці та програм повернення кваліфікованих фахівців до України.

Поряд із цим важливого значення набуває розвиток інституційної спроможності держави та удосконалення міжвідомчої координації у сфері управління міграційними процесами. Сучасні міграційні виклики вже не можуть ефективно вирішуватися виключно силами окремих державних органів. У зв'язку з цим перспективним напрямом є формування інтегрованої системи міжвідомчої взаємодії між міграційними органами, службою зайнятості, правоохоронними структурами, прикордонною службою, дипломатичними установами та міжнародними організаціями.

Крім того, важливим елементом сучасної міграційної політики є поглиблення співпраці з державами призначення трудових мігрантів. Йдеться про укладення двосторонніх міжнародних угод, створення механізмів правового захисту громадян за

кордоном, забезпечення доступу до легального ринку праці, соціальних гарантій та запобігання нелегальній міграції. У сучасних умовах саме міжнародна координація дедалі більше визначає ефективність протидії незаконному працевлаштуванню, трудовій експлуатації та транснаціональним міграційним загрозам.

Водночас особливого значення у сучасних умовах набуває своєчасне виявлення осіб, які здійснюють вербування потенційних трудових мігрантів для їх подальшої експлуатації. Практика свідчить, що значна частина таких вербувальників функціонує під прикриттям легальної діяльності кадрових агентств, посередницьких компаній, туристичних структур або приватних осіб, які пропонують нібито вигідні умови працевлаштування за кордоном. При цьому основними каналами комунікації дедалі частіше виступають соціальні мережі, месенджери, тематичні онлайн-платформи та спеціалізовані сайти з пошуку роботи.

У зв'язку із цим перспективним напрямом удосконалення державної політики у сфері протидії трудовій експлуатації є формування системи превентивного цифрового моніторингу діяльності потенційних вербувальників. Такий моніторинг може охоплювати автоматизований аналіз електронних оголошень, виявлення підозрілих моделей рекрутингу, фіксацію повторюваних контактних даних, перевірку використання фіктивних юридичних осіб, а також встановлення зв'язків між окремими електронними платформами та організованими злочинними групами.

На нашу думку, особливої уваги потребують оголошення, які містять ознаки потенційно ризикового працевлаштування, зокрема:

– відсутність конкретної інформації про роботодавця;

– пропозиції надмірно високого рівня заробітної плати без відповідної кваліфікації;

– обіцянки «спрощеного» або нелегального працевлаштування;

– вимоги передачі документів чи попередньої оплати;

– відсутність офіційного трудового контракту;

– використання анонімних засобів зв'язку або закритих каналів комунікації.

Фактично такі ознаки можуть бути своєрідними індикаторами ризику, що дозволяють правоохоронним органам здійснювати раннє виявлення потенційних схем трудової експлуатації та торгівлі людьми. Водночас важливо враховувати, що сучасні вербувальники активно адаптуються до нових механізмів контролю. Використання тимчасових акаунтів, VPN-сервісів, зашифрованих месенджерів, криптовалютних розрахунків та іноземних цифрових платформ суттєво ускладнює процес їх ідентифікації та документування злочинної діяльності. Саме тому ефективне виявлення таких осіб потребує не лише технічного оснащення правоохоронних органів, а й постійного удосконалення криміналістичних методик цифрового документування та міжнародного інформаційного обміну.

Крім того, важливим напрямом протидії діяльності вербувальників є розвиток механізмів міжнародної співпраці між правоохоронними органами, міграційними службами та цифровими платформами, через які поширюються відповідні оголошення. На нашу думку, перспективним є створення міжнародних механізмів оперативного блокування виявлених шахрайських ресурсів, обміну інформацією щодо ризикових посередників та формування єдиних баз даних осіб, причетних до організації трудової експлуатації та торгівлі людьми.

Таким чином, сучасна система протидії торгівлі людьми з метою трудової експлуатації повинна орієнтуватися не лише на реагування на вже вчинені кримінальні правопорушення, а й на формування превентивної моделі цифрового моніторингу та раннього виявлення діяльності вербувальників у інформаційному середовищі.

Особливу увагу доцільно приділяти профілактиці торгівлі людьми серед внутрішньо переміщених осіб, біженців, жінок, дітей та осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. Ці категорії населення в умовах війни стають найбільш вразливими до діяльності злочинних угруповань, які використовують психологічний стан людей, економічні труднощі та відсутність належного соціального захисту для їх подальшої експлуатації.

Актуальним напрямом удосконалення державної політики є розвиток організаційно-правових механізмів протидії торгівлі людьми та нелегальній міграції. Насамперед це стосується гармонізації українського законодавства із правом ЄС, удосконалення кримінального, міграційного та адміністративного законодавства, посилення відповідальності за злочини у сфері незаконної міграції, а також нормативного врегулювання механізмів цифрової ідентифікації, обробки міграційних даних і налагодження міжнародного інформаційного обміну.

У цьому контексті доцільно запропонувати введення у науковий обіг поняття «цифрова міграційна безпека», під яким слід розуміти комплекс інформаційно-аналітичних, технологічних, організаційних та правових механізмів, спрямованих на забезпечення захищеного функціонування системи управління міграційними процесами, своєчасне виявлення міграційних ризиків, протидію транснаціональній злочинності та захист прав людини в умовах цифровізації суспільства.

Отже, ефективна протидія торгівлі людьми та нелегальній міграції в умовах євроінтеграції України потребує формування комплексної державної політики, яка поєднуватиме міжнародне співробітництво, цифрові технології, превентивні механізми, сучасні організаційно-правові інструменти та безпеково орієнтований підхід до управління міграційними процесами. Саме така модель здатна забезпечити ефективний баланс між захистом прав людини, національною безпекою та виконанням міжнародних зобов’язань України.

5.4. Протидія торгівлі людьми та нелегальній міграції: удосконалення правових та організаційно-тактичних механізмів

Сучасні тенденції розвитку транснаціональної злочинності, масштабність міграційних процесів та наслідки повномасштабної війни зумовлюють необхідність суттєвого удосконалення механізмів протидії торгівлі людьми та нелегальній міграції. У сучасних умовах ефективне реагування на зазначені загрози вже неможливе виключно в межах традиційних правоохоронних або адміністративних підходів. Натомість виникає потреба у формуванні комплексної системи організаційно-тактичних, міжнародно-правових, інформаційно-аналітичних та криміналістичних механізмів, адаптованих до сучасних європейських стандартів безпеки.

Важливого значення набуває адаптація національного законодавства до положень Палермської конвенції, директив Європейського Союзу, актів Ради Європи та інших міжнародних документів, що регламентують механізми боротьби з транснаціональною злочинністю.

У цьому контексті перспективним напрямом є удосконалення кримінального, кримінального процесуального та міграційного законодавства України, зокрема в частині цифрової ідентифікації осіб, обігу біометричних даних, міжнародного інформаційного обміну, використання електронних доказів і врегулювання діяльності інформаційних систем у сфері міграційної безпеки. Водночас важливого значення набуває створення нормативних механізмів швидкої міждержавної взаємодії під час документування злочинів транснаціонального характеру.

Вагому роль у протидії торгівлі людьми та нелегальній міграції відіграє міжвідомча взаємодія. Практика свідчить, що ефективне виявлення та припинення діяльності організованих злочинних груп потребує постійної координації між Державною міграційною службою України, Державною прикордонною службою України, Національною поліцією України, Службою безпеки України, органами прокуратури, митними органами та іншими суб’єктами забезпечення міграційної безпеки. Саме від рівня оперативності інформаційного обміну та узгодженості дій зазначених органів значною мірою залежить ефективність протидії транснаціональним міграційним загрозам.

В умовах цифровізації суспільства особливого значення набуває міжнародний інформаційний обмін. Сучасні злочинні мережі активно використовують електронні платформи, соціальні мережі, криптовалютні платежі, зашифровані канали зв’язку та цифрові сервіси для організації незаконного переправлення осіб через державний кордон, вербування потерпілих від торгівлі людьми та легалізації злочинних доходів. У зв’язку з цим одним із пріоритетних напрямів державної політики має стати

створення інтегрованої системи міжнародного обміну інформацією між правоохоронними, прикордонними та міграційними органами держав-партнерів.

Суттєве значення для удосконалення протидії торгівлі людьми та нелегальній міграції мають сучасні криміналістичні алгоритми та цифрові технології. У сучасних умовах документування злочинів цієї категорії дедалі більше пов'язане з аналізом цифрових слідів, електронних комунікацій, геолокаційних даних, фінансових транзакцій, даних мобільних операторів, інформації з соціальних мереж та електронних реєстрів. У зв'язку з цим важливим напрямом удосконалення правоохоронної діяльності є розвиток цифрової криміналістики, аналітичних систем обробки великих масивів даних та автоматизованого аналізу ризиків.

У цьому контексті перспективним є впровадження апробованих алгоритмів протидії нелегальній міграції та торгівлі людьми, які повинні охоплювати типові моделі дій правоохоронних органів у ситуаціях виявлення каналів незаконного переправлення осіб, документування діяльності організованих злочинних груп, встановлення цифрових слідів злочинної діяльності, виявлення потерпілих та міжнародної координації слідчих дій. Використання таких алгоритмів дозволить підвищити ефективність розслідування злочинів цієї категорії та забезпечити більш швидке реагування на транснаціональні міграційні загрози.

Окремого значення набуває розвиток аналітичних систем прогнозування міграційних ризиків. Сучасна система міграційної безпеки повинна функціонувати не лише як механізм реагування на вже вчинені правопорушення, а як система раннього виявлення потенційних загроз. У зв'язку з цим доцільним є використання технологій автоматизованого аналізу ризиків, поведінкових моделей та інтегрованих баз даних для прогнозування активності організованих злочинних мереж і потенційних каналів нелегальної міграції.

Сучасний етап розвитку системи протидії торгівлі людьми характеризується поступовою трансформацією традиційних організаційно-правових механізмів у бік активного використання цифрових технологій, інформаційно-аналітичних систем і оперативно-технічних засобів. Активне формування такої тенденції відбулося в умовах воєнного стану, коли транснаціональні злочинні мережі дедалі активніше використовують цифровий простір для вербування, переміщення, контролю та експлуатації потерпілих осіб.

У цьому контексті заслуговує на увагу позиція Т. Веселовської та А. Мовчана, які обґрунтовують необхідність активного застосування оперативно-технічних засобів при виявленні та припиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми та незаконною міграцією. Автори акцентують увагу на доцільності використання сучасних засобів електронного спостереження, цифрової фіксації

інформації, контролю комунікацій та інших технічних механізмів документування діяльності організованих злочинних груп [825].

Підтримуючи загалом наведений підхід, слід зазначити, що цифровізація правоохоронної діяльності дійсно створює нові можливості для підвищення ефективності протидії торгівлі людьми. Насамперед це пов'язано з тим, що сучасна злочинна діяльність дедалі частіше переміщується у цифровий простір. Вербування потерпілих, координація незаконного переміщення осіб, передача коштів, встановлення контролю над жертвами та маскування злочинної діяльності здійснюються через соціальні мережі, месенджери, анонімні інтернет-платформи та криптографічні засоби зв'язку. За таких умов традиційні форми оперативно-розшукової діяльності вже не забезпечують належного рівня ефективності.

Відтак перспективним напрямом видається формування інтегрованої цифрової системи протидії торгівлі людьми, яка б поєднувала:

– кримінальний аналіз;

– OSINT-технології;

– автоматизований моніторинг інформаційного простору;

– аналітику великих масивів даних;

– біометричні системи ідентифікації;

– міжвідомчі електронні платформи інформаційного обміну;

– засоби прогнозування криміногенних ризиків.

На нашу думку, особливе значення в сучасних умовах має саме розвиток аналітичного компоненту технічного супроводу діяльності щодо протидії торгівлі людьми. Йдеться не лише про фіксацію вже вчинених кримінальних правопорушень, а про створення механізмів превентивного виявлення ризикових моделей поведінки, підозрілих міграційних маршрутів, атипових фінансових операцій та ознак діяльності транснаціональних злочинних мереж. Фактично мова йде про поступовий перехід від реактивної до проактивної моделі правоохоронної діяльності.

Водночас надмірна технізація системи протидії торгівлі людьми містить і низку суттєвих ризиків. Насамперед це стосується можливого порушення права на приватність, незаконного втручання у персональні комунікації, надмірного контролю за особою та недостатнього нормативного врегулювання використання окремих цифрових інструментів. Окрему проблему становить недостатній рівень технічного забезпечення правоохоронних органів, фрагментарність інформаційних баз,

[825] Веселовська Т. С., Мовчан А. В. Застосування оперативно-технічних засобів при виявленні та припиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми і незаконною міграцією. *Державна політика щодо протидії торгівлі людьми і незаконній міграції в умовах воєнного або надзвичайного стану*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 11 черв. 2022 р.). Львів, 2022. С. 149–152.

відсутність єдиних стандартів міжвідомчого інформаційного обміну, а також дефіцит фахівців, здатних здійснювати комплексний кримінальний і цифровий аналіз.

Крім того, сучасні транснаціональні злочинні групи доволі швидко адаптуються до нових технологічних механізмів протидії. Використання VPN-сервісів, анонімних платформ, криптовалют, технологій шифрування та штучного інтелекту суттєво ускладнює процес документування злочинної діяльності та встановлення організаторів злочинних схем. За таких умов технічна модернізація правоохоронної діяльності повинна супроводжуватися постійним оновленням криміналістичних методик, удосконаленням міжнародної взаємодії та гармонізацією національного законодавства із європейськими стандартами цифрової безпеки.

Окремої уваги заслуговує підхід, запропонований Я. Кулешником, який обґрунтовує доцільність використання програмного пакету «Pandas» для автоматизованого аналізу великих масивів даних у сфері протидії торгівлі людьми. Автор фактично акцентує увагу на необхідності інтеграції елементів аналізу великих масивів даних із використанням статистичних методів, кримінального аналізу та цифрової аналітики у діяльність правоохоронних органів з метою виявлення закономірностей злочинної діяльності, встановлення ризикових маршрутів переміщення потерпілих, визначення типових моделей поведінки транснаціональних злочинних груп і прогнозування криміногенних тенденцій [826].

На нашу думку, запропонований підхід є цілком обґрунтованим та відповідає сучасним тенденціям цифровізації правоохоронної діяльності. У сучасних умовах торгівля людьми дедалі більше набуває організованого, транснаціонального та технологічно адаптованого характеру. Значні обсяги інформації, що накопичуються у діяльності правоохоронних органів, прикордонної служби, міграційних органів, міжнародних організацій та відкритих цифрових джерел, фактично унеможливлюють їх ефективну обробку виключно традиційними методами аналізу. Саме тому застосування автоматизованих інструментів обробки даних створює передумови для переходу до аналітично орієнтованої моделі протидії торгівлі людьми.

Перспективність такого підходу полягає насамперед у можливості здійснення комплексного кримінального аналізу великих масивів інформації в режимі реального часу. Використання програмних засобів типу «Pandas» дозволяє автоматизовано виявляти статистичні закономірності, атипові маршрути переміщення осіб, повторювані схеми вербування потерпілих, зв’язки між окремими епізодами злочинної діяльності та потенційними учасниками організованих злочинних груп.

[826] Кулешник Я. Ф. Застосування програмного пакету Pandas у протидії торгівлі людьми. *Державна політика щодо протидії торгівлі людьми і незаконній міграції в умовах воєнного або надзвичайного стану*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 3 черв. 2022 р.). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 93–96.

Крім того, використання аналітичних алгоритмів значно підвищує можливості прогнозування криміногенних ризиків та раннього виявлення нових тенденцій транснаціональної злочинності.

Особливого значення зазначені механізми набувають в умовах воєнного стану, коли значно збільшуються масштаби міграційних процесів, кількість внутрішньо переміщених осіб, біженців та інших вразливих категорій населення. За таких умов цифровий аналіз даних може використовуватися для оперативного виявлення потенційних каналів незаконного переміщення осіб, моніторингу ризикових прикордонних напрямків, встановлення підозрілих фінансових операцій та виявлення ознак діяльності транснаціональних злочинних мереж.

Водночас, попри значний потенціал такого підходу, його впровадження супроводжується низкою проблем і ризиків. Насамперед це стосується фрагментарності державних інформаційних ресурсів, відсутності єдиних стандартів міжвідомчого інформаційного обміну та недостатньої інтеграції баз даних різних суб'єктів забезпечення міграційної безпеки. Наявні інформаційні системи часто функціонують ізольовано одна від одної, що суттєво ускладнює формування комплексної аналітичної картини. Але тут також можуть виникнути проблеми організаційного забезпечення, зокрема недостатній рівень технічного забезпечення правоохоронних органів і дефіцит фахівців, які володіють навичками кримінального аналізу, роботи з великими масивами даних, мовами програмування та сучасними інструментами цифрової аналітики. За відсутності належного кадрового забезпечення навіть найсучасніші технологічні рішення можуть залишатися малоефективними.

Важливим напрямом удосконалення системи протидії торгівлі людьми та нелегальній міграції є впровадження біометричних інформаційних систем у діяльність правоохоронних, прикордонних та міграційних органів. Зокрема, В. Сеник обґрунтовує доцільність використання біометричних технологій у сфері прикордонного контролю, ідентифікації осіб, протидії підробці документів та виявлення каналів незаконного переміщення людей. Автор фактично підтримує розширення інтегрованих біометричних реєстрів та автоматизованих систем ідентифікації як одного із сучасних інструментів забезпечення міграційної безпеки [827].

На нашу думку, зазначений підхід є цілком закономірним у контексті сучасної трансформації системи безпеки та цифровізації державного управління. Сучасні транснаціональні злочинні мережі активно використовують підроблені документи, фальсифікацію персональних даних, множинні особи, незаконне оформлення статусів

[827] Сеник В. В. Роль біометричних інформаційних систем у реалізації державної політики у галузі протидії торгівлі людьми. *Державна політика щодо протидії торгівлі людьми і незаконній міграції в умовах воєнного або надзвичайного стану*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 3 черв. 2022 р.). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 160–163.

та інші механізми приховування реальної ідентичності осіб. У зв'язку з цим традиційні механізми документальної перевірки дедалі частіше виявляються недостатньо ефективними.

Використання біометричних технологій дозволяє значно підвищити рівень достовірності ідентифікації особи, мінімізувати ризики використання підроблених документів і посилити контроль за переміщенням осіб через державний кордон. Особливого значення такі системи набувають у сфері протидії незаконному переправленню осіб, торгівлі людьми та діяльності транснаціональних злочинних угруповань, які нерідко використовують сфальшовані документи або змінені персональні дані для приховування злочинної діяльності.

Перспективність впровадження біометричних систем також пов'язана із можливістю створення інтегрованих міжвідомчих інформаційних платформ, що забезпечуватимуть автоматизований обмін даними між правоохоронними органами, прикордонною службою, міграційними органами та міжнародними партнерами. Фактично це створює передумови для формування єдиного цифрового середовища міграційної безпеки, здатного забезпечити швидке виявлення осіб, причетних до транснаціональної злочинної діяльності, встановлення підозрілих міграційних маршрутів та ефективніше документування злочинних схем.

Водночас, попри значний потенціал таких технологій, їх впровадження супроводжується і низкою проблемних аспектів. У сучасних умовах цифровізації суспільства біометричні дані фактично стають одним із найбільш чутливих видів персональної інформації, а тому їх обробка потребує особливо високого рівня правового та технічного захисту.

Крім того, окрему проблему становить недостатній рівень технічної сумісності державних інформаційних систем, фрагментарність наявних реєстрів і відсутність уніфікованих стандартів міжвідомчого обміну інформацією. У разі неналежної інтеграції біометричних платформ існує ризик дублювання інформації, технічних помилок та помилкової ідентифікації осіб, що може призводити до порушення прав людини та необґрунтованих обмежень свободи пересування.

На нашу думку, подальший розвиток біометричних систем у сфері міграційної безпеки повинен здійснюватися виключно за умови комплексного нормативного врегулювання механізмів збирання, зберігання, обробки та міжнародного обміну біометричними даними. При цьому важливо забезпечити баланс між інтересами національної безпеки та гарантіями захисту прав людини, приватності й інформаційної безпеки особи.

У перспективі інтеграція біометричних технологій із системами кримінального аналізу, штучного інтелекту та автоматизованого прогнозування ризиків може стати

основою формування інтелектуальної моделі міграційної безпеки, орієнтованої не лише на реагування на вже вчинені правопорушення, а й на раннє виявлення потенційних загроз та попередження транснаціональної злочинної діяльності.

Вагомого значення зазначені механізми набувають в умовах воєнного стану, коли значно посилюються ризики незаконного переправлення осіб через державний кордон, використання гуманітарних механізмів прикриття злочинної діяльності, торгівлі людьми та діяльності транснаціональних злочинних угруповань. Тому сучасна система протидії міграційним загрозам повинна ґрунтуватися на поєднанні міжнародної координації, цифрових технологій, криміналістичного забезпечення та ризик-орієнтованого управління міграційними процесами.

У сучасних умовах перспективним напрямом розвитку державної політики є формування інтегрованої цифрової платформи міграційної безпеки, яка забезпечуватиме автоматизований міжвідомчий і міжнародний обмін інформацією, аналіз міграційних ризиків, виявлення підозрілих міграційних маршрутів, документування транснаціональної злочинної діяльності та координацію дій компетентних органів у режимі реального часу. Такий підхід дозволить забезпечити більш ефективну адаптацію системи міграційної безпеки України до сучасних європейських стандартів та безпекових викликів.

Отже, удосконалення механізмів протидії торгівлі людьми та нелегальній міграції повинно здійснюватися на основі комплексного поєднання організаційно-тактичних, інформаційно-аналітичних і кримінально-правових механізмів. Інтеграція сучасних цифрових технологій, міжнародної координації, міжвідомчої взаємодії та криміналістичного забезпечення дозволить сформувати ефективну систему протидії транснаціональним міграційним загрозам в умовах євроінтеграції України та сучасних безпекових викликів.

5.5. Перспективні напрями удосконалення міграційної політики України в аспекті протидії торгівлі людьми та нелегальній міграції

Наприкінці 1990-х рр. європейські експерти, які здійснювали дослідження за дорученням Ради Європи, дійшли висновку, що ефективна міграційна політика повинна ґрунтуватися на чотирьох базових принципах. Першим із них визначено принцип впорядкованості, який передбачає формування механізмів регульованої міграції, спрямованих на максимізацію позитивних наслідків міграційних процесів як для самих мігрантів, так і для держав походження та призначення, а також на

мінімізацію нелегального переміщення осіб через державні кордони. Другим принципом є захист, зміст якого полягає у створенні належних гарантій безпеки мігрантів та забезпеченні реагування на непередбачувані міграційні переміщення. Третім визначено принцип інтеграції, який орієнтований на формування сприятливих умов для включення мігрантів у соціальне, економічне та культурне середовище держави перебування. Водночас четвертим принципом є кооперація, що передбачає розвиток міждержавного діалогу та співробітництва між країнами походження і призначення мігрантів з метою узгодження зовнішньополітичних та міграційних пріоритетів [828].

На сьогодні подібні принципові позиції суттєво еволюціонували. Вчені вказують, що ефективність сучасної державної міграційної політики безпосередньо залежить від комплексного поєднання кількох взаємопов'язаних складових механізму забезпечення міграційної безпеки. Насамперед йдеться про інституційно-правову складову, яка передбачає своєчасну адаптацію національного законодавства до динамічних змін міграційних процесів та нових безпекових викликів. Не менш важливою є організаційна складова, зміст якої полягає у посиленні інституційної спроможності органів державної влади та місцевого самоврядування, відповідальних за управління міграційними процесами на різних рівнях.

Щодо фінансово-економічної складової, то вона спрямована на формування стабільної ресурсної бази для реалізації державних програм у сфері міграційної політики, соціального захисту та реінтеграції населення. Водночас інфраструктурна складова охоплює розвиток системи соціальних послуг, житлового забезпечення та просторової організації територій з урахуванням актуальних міграційних тенденцій і потреб внутрішньо переміщених осіб та трудових мігрантів.

Окремого значення набуває інформаційно-психологічна складова, яка пов'язана із формуванням суспільної згуртованості, зниженням соціальної напруженості, розвитком позитивних мотиваційних моделей і створенням сприятливих умов для реінтеграції населення, зокрема повернення трудових мігрантів до України.

Крім того, перспективним напрямом удосконалення державної міграційної політики є формування типології регіонів за рівнем міграційної вразливості. Такий підхід дозволяє враховувати не лише інтенсивність міграційних потоків, а й рівень адаптаційного потенціалу регіонів, стійкість місцевих ринків праці, демографічну ситуацію та стан соціальної інфраструктури. Це створює передумови для більш диференційованого та ризик-орієнтованого управління міграційними процесами.

[828] Pact on Migration and Asylum. *European Commission*. URL: Pact on Migration and Asylum (дата звернення: 29.05.2026).

Вказують вчені також, що у сучасних умовах особливої актуальності набуває розроблення комплексної Національної стратегії міграційної безпеки, яка повинна ґрунтуватися на принципах просторової збалансованості, соціально-економічної стійкості регіонів та ефективної міжвідомчої координації у сферах міграційної політики, соціального захисту, національної безпеки та територіального планування. Інтегрований характер такої стратегії, згідно з авторською позицію, дозволить забезпечити більш ефективне реагування держави на сучасні демографічні, міграційні та безпекові виклики [829].

Висновки. Масштабні міграційні переміщення населення, активізація транснаціональної злочинності, зростання кількості фактів незаконного переправлення осіб через державний кордон, торгівлі людьми та використання міграційних потоків у гібридних формах впливу свідчать про необхідність формування нової моделі державної міграційної політики, орієнтованої насамперед на забезпечення міграційної та національної безпеки держави.

Формування національної міграційної політики України має здійснюватися відповідно до найефективніших рекомендацій ЄС, причому не лише шляхом формального наближення законодавства до права ЄС, а й через створення ефективної системи міжвідомчої взаємодії, цифрового управління міграційними процесами, міжнародного інформаційного обміну та ризик-орієнтованого моніторингу міграційних загроз. У цьому контексті особливого значення набувають механізми функціонування цифрових інформаційних систем, розвиток біометричних систем ідентифікації, автоматизованого аналізу міграційних ризиків та електронної взаємодії між міграційними, правоохоронними й прикордонними органами.

Аналіз статистичних показників свідчить, що в умовах воєнного стану відбулося суттєве зростання кількості кримінальних правопорушень, пов’язаних із незаконним переправленням осіб через державний кордон України, а також зберігається стабільно високий рівень організованої злочинності, що підтверджує наявність прямого взаємозв’язку між міграційними процесами, транснаціональною злочинністю та безпековими ризиками держави. Водночас сучасні криміногенні загрози дедалі частіше мають транснаціональний, мережевий і технологічно адаптований характер, що потребує впровадження нових криміналістичних підходів до їх виявлення, документування та попередження.

Однією з перспективних тенденцій розвитку державної міграційної політики повинно стати формування системи проактивної міграційної безпеки, яка

[829] Мульська О., Махонюк О., Мульський В. Механізми забезпечення міграційної безпеки регіонів України. *Modeling the Development of the Economic Systems*. 2025. № 3. С. 41–49. DOI: https://doi.org/10.31891/mdes/2025-17-5.

передбачатиме не лише реагування на вже існуючі загрози, а й прогнозування кризових міграційних сценаріїв, оцінку криміногенних ризиків та моделювання потенційних наслідків масових міграційних переміщень. У зв'язку з цим перспективним є впровадження елементів цифрової аналітики міграційного середовища, що охоплюватиме автоматизований моніторинг відкритих джерел інформації, соціальних мереж, електронних платформ працевлаштування та каналів цифрової комунікації з метою виявлення ознак незаконного вербування, торгівлі людьми, нелегальної міграції та діяльності транснаціональних злочинних груп.

Крім того, сучасна система міграційної політики повинна поєднувати безпекові, гуманітарні, інтеграційні та соціально-економічні механізми державного управління. Лише комплексний підхід, заснований на принципах міждержавної координації, міжнародного партнерства, цифровізації, людиноцентризму та кримінально-правового забезпечення протидії міграційним загрозам, здатний забезпечити належний рівень міграційної безпеки України в умовах глобалізаційних процесів, воєнних викликів та євроінтеграції.

Концептуальним напрямом удосконалення державної міграційної політики України в сучасних умовах має стати формування інтегрованої моделі міграційної безпеки, у межах якої міграційні процеси розглядатимуться не лише як демографічне чи соціально-економічне явище, а і як самостійний елемент системи національної безпеки держави. Такий підхід потребує переходу від переважно реактивної моделі державного управління до системи превентивного прогнозування, аналізу та нейтралізації міграційних ризиків.

Однією з перспективних концептуальних ідей є створення національної системи криміналістичного моніторингу міграційних загроз, яка б поєднувала інформаційно-аналітичні можливості правоохоронних, прикордонних і міграційних органів із сучасними цифровими технологіями аналізу даних. Така система могла б забезпечувати автоматизоване виявлення ризиків, пов'язаних із незаконним переправленням осіб через державний кордон, торгівлею людьми, фіктивним працевлаштуванням, діяльністю транснаціональних злочинних груп та використанням підроблених документів.

Перспективним напрямом також є впровадження ризик-орієнтованої моделі управління міграційними процесами, яка передбачатиме диференційований підхід до оцінки міграційних потоків залежно від рівня криміногенних, демографічних, економічних та безпекових ризиків окремих регіонів. У цьому контексті доцільним є розроблення системи індикаторів міграційної вразливості територій, що дозволить більш ефективно прогнозувати потенційні загрози та оперативно реагувати на кризові ситуації.

Окремої уваги потребує створення механізмів цифрової превенції торгівлі людьми та нелегальної міграції. Йдеться про використання автоматизованого моніторингу електронних платформ працевлаштування, соціальних мереж, месенджерів та інших цифрових ресурсів для виявлення ознак незаконного вербування, трудової експлуатації або діяльності посередників, причетних до організації незаконної міграції. У перспективі доцільним є створення спеціалізованих міжвідомчих центрів цифрового аналізу міграційних ризиків із використанням елементів штучного інтелекту та кримінальної аналітики.

Водночас удосконалення міграційної політики повинно супроводжуватися розвитком механізмів соціальної реінтеграції населення та повернення трудових мігрантів до України. У післявоєнний період особливого значення набуде формування державних програм стимулювання повернення громадян, залучення кваліфікованих фахівців, підтримки молоді, науковців, медичних працівників та інших категорій населення, відтік яких негативно впливає на трудовий та інтелектуальний потенціал держави.

Перспективним є також формування концепції «адаптивної міграційної безпеки», сутність якої полягає у здатності державної системи оперативно реагувати на зміну характеру міграційних загроз, трансформацію злочинних схем та нові форми використання міграційних процесів у гібридному впливі на державу. Така модель повинна базуватися на міжвідомчій координації, міжнародному інформаційному обміні, цифровізації управління міграційними процесами та поєднанні безпекових і гуманітарних підходів.

Крім того, актуальним напрямом подальшого розвитку державної міграційної політики є створення єдиного безпекового міграційного простору України та Європейського Союзу, що передбачатиме гармонізацію процедур міграційного контролю, інтеграцію інформаційних систем, спільне управління ризиками та координацію заходів щодо протидії транснаціональній злочинності, нелегальній міграції й торгівлі людьми.

У підсумку слід зазначити, що ефективна державна міграційна політика України в сучасних умовах повинна поєднувати безпекову, соціальну, гуманітарну та економічну складові. Лише комплексне впровадження інноваційних механізмів управління міграційними процесами, розвиток цифрових технологій, міжнародної взаємодії та криміналістичного забезпечення протидії міграційним загрозам дозволить сформувати стійку систему міграційної безпеки держави в умовах воєнних і глобалізаційних викликів.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження гармонізації міграційної політики України з правом і практикою Європейського Союзу дало змогу здійснити комплексний аналіз демографічних, нормативно-правових, соціально-економічних, секторальних та безпекових вимірів цього процесу в умовах повномасштабної війни та євроінтеграційного курсу держави. Отримані результати підтверджують, що міграційна політика України перебуває на етапі глибокої трансформації, зумовленої одночасно вимушеним характером сучасних міграційних процесів і необхідністю системного наближення національного законодавства та інституційної практики до acquis ЄС.

За результатами дослідження демографічного та європейського вимірів трансформації міграційної політики встановлено, що повномасштабна війна суттєво поглибила демографічну кризу в Україні, спричинивши безпрецедентні масштаби вимушеного переміщення населення як усередині країни, так і за кордон. Доведено, що адаптація державної політики забезпечення демографічної безпеки до євроінтеграційних вимог потребує системного узгодження підходів у сферах підтримки народжуваності, активного довголіття та міграційного регулювання, зокрема з урахуванням кращих практик держав-членів ЄС, таких як Франція, Ірландія та Польща. Виявлено, що демографічні наслідки хронічної полікризи мають довгостроковий, кумулятивний характер і безпосередньо впливають на темпи гармонізації міграційної політики з правом ЄС. Обґрунтовано, що екологічні та технологічні виклики вимушеної міграції формують окремий, дедалі важливіший вимір міграційної політики, який потребує врахування у стратегічному плануванні. Узагальнення досвіду Німеччини щодо повоєнної міграційної політики дало змогу окреслити релевантні для України моделі інтеграції мігрантів на ринку праці та в соціальний простір приймаючої держави. Водночас показано, що ефективний правовий захист вимушених переселенців з України, які перебувають за кордоном, залишається одним із найбільш чутливих і недостатньо врегульованих питань, що вимагає посилення міжнародно-правового співробітництва.

Аналіз нормативно-правових та інституційних механізмів гармонізації міграційної політики України з правом ЄС засвідчив наявність суттєвого прогресу в адаптації законодавства, водночас виявивши низку системних прогалин. Встановлено, що європейська міграційна політика характеризується постійною напругою між інтуїтивними безпековими очікуваннями суспільства та конвенційними гарантіями прав людини, що є визначальним орієнтиром і для української практики. Доведено, що правовий захист іноземців у системі міграційної політики України в умовах війни

потребує подальшого вдосконалення за участю інститутів громадянського суспільства як повноцінного партнера держави. Обґрунтовано напрями гармонізації організаційно-правового механізму прикордонного контролю та діяльності місць тимчасового тримання Державної прикордонної служби України з європейськими правозахисними стандартами. Окремо підтверджено потенціал медіації як ефективного та гуманного інструменту врегулювання конфліктів, пов'язаних із міграцією, зокрема в контексті майбутнього післявоєнного відновлення держави.

Дослідження соціально-економічних та гуманітарних вимірів гармонізації міграційної політики в контексті інтеграції та реінтеграції мігрантів і біженців дало змогу встановити, що успішність цих процесів визначається насамперед якістю інституційних механізмів на локальному рівні. Доведено, що залучення мігрантів і біженців до проєктів розвитку територіальних громад є дієвим інструментом їх соціально-економічної адаптації. Обґрунтовано, що реінтеграція вимушених мігрантів є не лише гуманітарним, а й стратегічним завданням, оскільки безпосередньо впливає на довгострокову резильєнтність та відновлення національної економіки. Виявлено значний, проте недостатньо реалізований потенціал малого підприємництва мігрантів і біженців, розвиток якого стримується інституційними, фінансовими та інформаційними бар'єрами. Підтверджено ключову роль адаптивної екосистеми безперервної освіти дорослих у забезпеченні відповідності компетентностей мігрантів вимогам європейського ринку праці. Окремо встановлено, що гендерні виміри зовнішньої міграції потребують спеціальної уваги, оскільки стратегії реінтеграції жінок в умовах війни мають враховувати специфічні соціальні, економічні та безпекові виклики, з якими вони стикаються.

Аналіз секторальних аспектів гармонізації міграційної політики на прикладі ринку праці та туристично-готельної сфери підтвердив, що інституційна архітектура та імплементаційні механізми європейської міграційної політики можуть бути ефективно адаптовані до умов конкретних галузей національної економіки. Доведено, що міграційна мобільність суттєво впливає на ринок праці у туристично-готельному секторі України, водночас створюючи можливості для соціально-економічної реінтеграції мігрантів і біженців через розвиток туризму та готельного господарства в умовах післявоєнного відновлення.

Дослідження безпекового виміру гармонізації міграційної політики України дало змогу здійснити порівняльно-правовий аналіз категорій «торгівля людьми» та «нелегальна міграція» за законодавством України та ЄС і виявити суттєві розбіжності у підходах до юридичної відповідальності за відповідні правопорушення. Обґрунтовано перспективні напрями вдосконалення правового забезпечення діяльності правоохоронних органів щодо протидії торгівлі людьми і нелегальній

міграції. Підтверджено, що транскордонний вимір цієї протидії потребує поглиблення міжнародного співробітництва, зокрема в рамках взаємодії з відповідними інституціями Європейського Союзу.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна стверджувати, що гармонізація міграційної політики України з правом і практикою ЄС є багатовимірним процесом, який охоплює демографічну, нормативно-правову, соціально-економічну, секторальну та безпекову складові. Ці складові тісно взаємопов'язані: демографічні наслідки війни формують запит на нормативно-правові зміни, які, своєю чергою, визначають умови соціально-економічної інтеграції мігрантів і біженців, а ефективність секторальних та безпекових механізмів безпосередньо впливає на успішність усього процесу гармонізації.

Перспективи подальших наукових досліджень пов'язані з поглибленим вивченням довгострокових демографічних наслідків війни для міграційної політики України, моніторингом імплементації європейських стандартів у національне законодавство, а також з розробкою комплексної моделі оцінки ефективності державної політики інтеграції та реінтеграції мігрантів і біженців у післявоєнний період. Особливої уваги в подальших дослідженнях потребують питання координації зусиль державних органів, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства та міжнародних партнерів у формуванні цілісної, гуманної та водночас ефективної міграційної політики, здатної відповідати викликам як воєнного часу, так і майбутнього повоєнного відновлення України.

Наукове видання

Колектив авторів:

Абрамова Ірина Вячеславівна,
Вуйма Анастасія Геннадіївна,
Грицишена Зоряна Олександрівна,
Дика Олена Сергіївна,
Король Михайло Олексійович,
Ксендзук Валентина Віталіївна,
Литвинчук Оксана Валеріївна,
Мазур Наталія Анатоліївна,
Мороз Юлія Юзефівна,
Мота Андрій Федорович,
Омельяненко Олена Миколаївна,
Омельяненко Віталій Анатолійович,
Політова Анна Сергіївна,
Слободяник Валентина Григорівна,
Татаренко Галина Вікторівна,
Туляков Вячеслав Олексійович,
Фаріон-Мельник Антоніна Іванівна,
Ховрак Інна Вікторівна,
Чернихівська Анна Володимирівна,
Чиж Віктор Васильович,
Юрківський Олександр Йосипович,
Яремко Оксана Михайлівна

ГАРМОНІЗАЦІЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ДОСВІД ЄС

МОНОГРАФІЯ

Електронне видання

В авторській редакції

Фінансується Європейським Союзом. Однак висловлені погляди та думки належать лише автору(ам) і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти і культури (EACEA). Ні Європейський Союз, ні EACEA не можуть нести відповідальність за них.

Державний університет «Житомирська політехніка»

м. Житомир, вул. Чуднівська, 103